

SANANJALKA
63

Toimitus:

*Katri Priiki, päätoimittaja
Minerva Piha, toimitussihteeri
Silja-Maija Spets, tilaussihteeri*

Toimitusneuvosto:

*Mikko Bentlin, Satu Grünthal,
Pekka Hakamies, Hanne Hieta,
Kaisa Häkkinen, Jyrki Kalliokoski,
Kaarina Koski, Päivi Lappalainen,
Ritva Laury, Ildikó Lehtinen,
Harri Mantila, Sirkka Paikkala,
Karl Pajusalu, Marko Pantermöller,
Jari Sivonen, Jussi Ylikoski*

SANANJALKA

SUOMEN KIELEN SEURAN
VUOSIKIRJA

63

2021

Turku
SUOMEN KIELEN SEURA

Taitto Eeva Herrala

ISBN 978-951-9232-90-4
ISSN 0558-4639
eISBN 978-951-9232-91-1
eISSN 2489-6470

Kirjapaino Hermes Oy, Tampere 2021

SISÄLLYS

✚ Tommi Kurki: Salienssi, subjektiivinen etäisyys ja paikannusten tarkkuus. Kansandialektologisia havaintoja lounaissuomalaisesta näytteestä	7
Saliency, subjective distance and the accuracy of placing dialect: Perceptual dialectological conceptions on a southwestern Finnish language sample	27
✚ Heidi Niva: Parhaillaan mutta myöhemmin. <i>Olla V-mAssA</i> -rakenne ennakoinnin ja intentioiden ilmaisuissa	31
At the moment, but later: The Finnish construction <i>olla V-mAssA</i> in expressions of prediction and intention	53
✚ Milla Uusitupa: Passiivilauseiden merkitys ja käyttö yhdellä ilomantsilaishenkilöllä	55
Simple passive clauses in one Border Karelian idiolect: meaning and use.	77
✚ Idastiina Valtasalmi: Selkoa ihmisestä. <i>Ihminen</i> -sanana merkitykset ja käyttö selkokielisissä sanomalehtiteksteissä	79
Understanding <i>ihminen</i> ('human, person'): The meanings and use of the word <i>ihminen</i> in easy Finnish newspaper texts	102
✚ Maria Sarhema: <i>Tavan tauno uunoilee urpokaupungissa</i> . Nimien <i>Uuno</i> , <i>Tauno</i> ja <i>Urpo</i> appellatiivistuminen ja appellatiivien käyttö Suomi24-keskustelupalstalla	103
The appellativisation of the names <i>Uuno</i> , <i>Tauno</i> , and <i>Urpo</i> and their usage on the discussion forum Suomi24	129
✚ Lasse Hämäläinen ja Teemu Ruokolainen: <i>Kukkaa, amfea, subua ja essoja</i> . Huumausaineiden slanginimitykset Tor-verkon suomalaisella kauppapaikalla.	130
<i>Kukka</i> , <i>amfe</i> , <i>subu</i> and <i>esso</i> : Slang words for illegal drugs on the Finnish darknet marketplace	153
✚ Kaisa Häkkinen: <i>Seitsemän veljeksien</i> sanastollinen anti suomen nykyisessä yleiskielessä.	154
The influence of Aleksis Kivi's novel <i>Seitsemän veljestä</i> on standard Finnish vocabulary	172
✚ Elli-Mari Ahola: Viisinkertainen <i>Kalevala</i> yksissä kansissa – viittausten kerrostuminen romaanissa <i>Väinämöisen vyö</i>	173
Fivefold <i>Kalevala</i> in one text: Multi-level intertextual links between the novel <i>Väinämöisen vyö</i> and <i>Kalevala</i>	192
✚ Silja Vuorikuru: ”Ihmisen kunnia olkoon –” Eino Leinon runo ”Titanic” (1912) varhaisena suomalaisena Titanic-aiheisena tekstinä	193
Eino Leino's poem ”Titanic” (1912) as an early Finnish text about the Titanic	212
✚ Minna Seppänen ja Outi Paloposki: Antiikin tekstien varhaisten suomennosten kontekstipiirteitä	214
Contextualising early Finnish translations of classical texts	232
✚ Maria Takala-Roszczenko: Kirjailija Iivo Härkönen ja unelma ortodoksisesta virsilaulusta	234
Novelist Iivo Härkönen and the dream of Orthodox hymn singing.	262
✚ Stina Savolainen: ”Enda gången man hör eller pratar finska så är i skolan”. Ruotsinkielisten opiskelijoiden kokemuksia suomen kielestä ruotsinkielisessä arjessa	264
”You only hear or speak Finnish at school”: Swedish-speaking students' experiences with Finnish in their everyday, Swedish-speaking lives	282

Katsauksia

☛ Tanja Helminen: Sanakirjojen <i>sisu</i> : sävyjä, merkityseroja ja ristiriitaisuuksia	284
Tuomas Huomo: Katset kohti menetelmiä. Esimiehen alkajaisanat Suomen Kielen Seuran vuosikokouksessa 8.4.2021.	293
Duha Elsayed: Suomen Kielen Seuran vuosikertomus: toimintavuosi 2020	295

Arvosteluja

Hanna Lappalainen: Vakuuttava kokonaisesitys suomen kielen yksikön toisen persoonan käytöstä	297
Petri Kallio: Ensimmäinen väitöskirja eteläsaamelaisista	302
Mikko Laasanen: Monenmoista metateoriaa monenlaiseen makuun	309
Heidi Niemelä: Kielellisten elämien kirjoja	314
Judit Varga: Unkarin fennougristiikan ensimmäisen kenttätutkijan Antal Regulyn syntymästä 200 vuotta	318
Päivikki Antola: Paikallisen ulkosuomalaisuuden rikas monitieteinen kokonaiskuva.	323

TOMMI KURKI

Salienssi, subjektiivinen etäisyys ja paikannusten tarkkuus

Kansandialektologisia havaintoja lounaissuomalaisesta näytteestä

1 Johdanto

Tutkin tässä artikkelissa suomenkielisten vastaajien lounaissuomalaisten puhetapaa koskevia kielikäsitteitä. Näitä tarkastelen kansanlingvistikäsitteistä, tarkemmin kansandialektologisesta, näkökulmasta hyödyntämällä kyselyä, joka rakentuu 2010-luvun puhe-suomea edustavan 12 kuuntelunäytteen varaan. Tähän kuuntelunäytesarjaan sisältyy varsinaissuomalaiselta yli 40-vuotiaalta naiselta äänitekatkelma, jota koskevia kielikäsitteitä tarkastelen. Näytteen puhuja määriteltäisiin perinteisen murrejaottelun perusteella lounaismurteiseksi.¹

Kielitieteessä on tutkittu jo pitkään sitä, miten kielenkäyttäjät suhtautuvat eri kieliin ja kielimuotoihin sekä eri puhujaryhmiin, tai sitä, millaisia kielimuotoja ja kielenkäyttäjää koskevia asenteita, mielikuvia tai käsityksiä heillä on. Kansainvälisesti tarkastellen on useita kielentutkimuksen aloja, joilla on tarkasteltu näitä ilmiöitä, ja sama koskee itse asiassa myös eräitä lähitieteenaloja. Ensin mainittuja ovat kansanlingvistiikan ja sen tutkimussuuntauksen kansandialektologian (esim. Preston 1989) lisäksi kieliasennetutkimus (ks. esim. Garrett ym. 2003), kognitiivinen sosiolingvistiikka (ks. esim. G. Kristiansen 2010; Berthele 2010; Pantos 2012) sekä osin myös sosiofonetiikka (ks. esim. Drager 2010; Thomas 2013, 139). Jälkimmäistä edustavat kielisosiologia ja ennen muuta sosiaalipsykologia.

Suomalaisessa fennistisessä tutkimuksessa (esim. Mielikäinen–Palander 2014) ja myös muussa suomalaisessa kielentutkimuksessa (esim. Haapamäki–Wikner 2015) huomattava osa edellä mainittuja teemoja tarkastelleista tutkimuksista on edustanut tiukemmin

1 Useat nykysuomalaiset asuvat elämänsä aikana eri paikkakunnilla. Tämä koskee useita tämän tutkimuksen vastaajia, ja samoin se koskee useaa puhujaa edellä mainitussa 12 ääninäytteen sarjassa. Tämän vuoksi vastaajia ei ole ryhmitelty vain murrealueitten mukaan (ks. tark. lukua 4). Saman kyselyn näytteistä olen tarkastellut jo aiemmin pohjalaisnäytteitä sekä loppunousun osalta hämäläisnäytettä (Kurki 2018a, 2018b).

tai väljemmin nimenomaan kansanlingvistiikkaa ja erityisesti kansandialektologiaa eli havaintodialektologiaa. Kansanlingvistiikassa tutkimus tarkastelee ei-kielitetieteilijöiden kieltä koskevia havaintoja, metakieltä ja asenteita. Murrekäsitysten tarkastelusta se on kuitenkin laajentunut yleisemminkin tarkastelemaan kielitietoisuutta, esimerkiksi suhtautumista eri kieliä tai etnisten ryhmien käyttämiä varieteetteja kohtaan. (Mielikäinen–Palander 2014, 26–27.) Kansanlingvistiikan historiaa ja muun muassa sen sosiaalipsykologiasta saatuja vaikutteita ja suhdetta kieliasennetutkimukseen on käsitelty laajasti ja kattavasti toisaalla. Samoin kansanlingvistiikan teoreettisia lähtökohtia on esitelty laajasti useissa yhteyksissä, ja sen vuoksi kohdistan huomioni suppeammin vain tämän artikkelin aiheen kannalta keskeisempiin seikkoihin. (Ks. esim. Preston 1989; Long–Preston 2002; Mielikäinen–Palander 2002, 2014; Nupponen 2011). Tutkimuskirjallisuudessa on käyty paljon keskustelua myös siitä, millä keinoin kielenkäyttäjien kielitietoisuuteen ja asenteisiin päästään käsiksi. Toisinaan tarpeellisena on nähty tehdä ero eksplisiittisten ja implisiittisten asenteiden välillä tai vaihtoehtoisesti tietoisten ja tiedostamattomien asenteiden ja käsitysten välillä, ja on pohdittu sitä, mitä on tutkittavissa suurin ja mitä epäsuorin menetelmin. Näitä aiheita on tarkasteltu laajemmin toisaalla, minkä vuoksi en ryhdy käsittelemään niitäkään tässä laveammin. (Ks. esim. Pantos 2012, Pharao–T. Kristensen 2019).

Suomea koskevaa kansandialektologista tutkimusta on tehty 2000-luvulla paljon. Aila Mielikäisen ja Marjatta Palanderin pioneerityön jälkeen ja heidän myöhempien tutkimustensa lomassa kansanlingvistiset tutkimuskysymykset ovat olleet erityisen suosittuja opinnäytteiden aiheita. Kansanlingvistisiä väitöskirjoja, joissa on tarkasteltu puhuttua kieltä koskevia kielikäsitteitä ja asenteita, on valmistunut Suomessa toistaiseksi kaksi² (Vaattovaara 2009; Nupponen 2011), mutta pro graduja on tehty sitäkin enemmän eri yliopistoissa. Varsinkin alkuvaiheessa itäsuomalaiset ja itämurteet painoutuivat tutkimuskohteina (Vaattovaara 2009, 27), mutta sittemmin tutkielmat ovat käsitelleet myös muita suomen varieteetteja. Silti, vaikka lounaissuomalaisiakin varieteetteja ja kielenkäyttäjää koskevia kielikäsitteitäkin on tarkasteltu, on näitä aiheita käsittelevää tutkimusta niukemmin kuin vaikkapa tutkimusta, jossa tarkastellaan itämurteita ja itäsuomalaisia koskevia käsitteitä. Lounaismurteisiin liittyviin käsitteisiin keskittyviä tai niitäkin tarkastelevia pro gradu -tutkielmia ovat tehneet viime vuosina muun muassa Haaramo (2015), Holma (2018), Sulkava (2018) ja Suominen (2020). Vaikuttaa myös siltä, että näitä käsitteitä on kartoitettu useammin muilta suomalaisilta kuin itse lounaissuomalaisilta (ks. kuit. esim. Heikkilä 2014, Särkölä 2020). Omalta osaltaan suomalaisten kielikäsitteitä on tarkasteltu aiemmin myös tässä artikkelissa käytettävän aineiston pohjalta (ks. aineistosta tarkemmin luku 2).

Aiemmissä tutkimuksissani olen tarkastellut kielenkäyttäjien tavallisiksi mieltämiä ääninäytteitä ja sitä, mitkä piirteet ovat kuulijoille salientteja ja mitä piirteitä pidetään mahdollisesti neutraaleina (Kurki 2018a; ks. myös Kurki 2018b). Myös tässä tutkimuksessani

2 Näiden lisäksi myös Saviniemi hyödyntää väitöskirjassaan (2015) kansanlingvistiikkaa tarkastellessaan semimaallikoiden asennoitumista suomen kielen standardin huoltoon.

näkökulmani kytkeytyy kielenkäyttäjien kokemukseen ”tavallisuudesta”, mutta nyt tarkasteltavanani on nykylounaismurteista näytettä koskeva kielitietoisuus; Aiemmat tulokseni ovat perustuneet pohjalaisnäytteiden tarkasteluun. Tämä tutkimus pohjautuu kyselyyn ja siihen sisältyvään kuunteluserjaan, jonka seitsemäntenä näytteenä vastaajat ovat kuulleet lounaismurteisen puhujan näytteen (ks. lukua 2). Näytteen kuultuaan heiltä on kysytty, kuka voisi puhua näin ja kiinnostivatko he näytteessä johonkin erityisesti huomiota. Näiden avokysymysten jälkeen vastaajat ovat arvioineet, kuinka yleiskieliseltä näyte kuulosti ja kuinka paljon se muistutti heidän omaa puhetapaansa. (Ks. liite 1.)

Kyselyaineistoon tukeutuen tarkastelen seuraavia tutkimuskysymyksiä:

- 1) Mihin ilmiöihin ja aineksiin kuulijat itse raportoivat kiinnostavansa huomiota lounaissuomalaisessa näytteessä? Onko vastaajan alueellisella taustalla vaikutusta siihen, mikä raportoidaan havaituksi?
- 2) Kuinka paljon kuultu näyte muistuttaa vastaajista heidän omaa puhetapaansa? Poikkeavatko lounaissuomalaisten vastaajien käsitykset muiden suomalaisten käsityksistä?
- 3) Miten vastaajat määrittelevät näytteen puhujan, ja kuinka tarkkoja ovat sellaisten vastaajien määritelmät, joissa puhuja on määritelty alueellisesti? Eroavatko lounaissuomalaiset tässä suhteessa muista vastaajista?

Useissa kansanlingvistisissä tutkimuksissa on ei-kielitetiilijöiden kielitietoisuuden tarkastelussa hyödynnetty Dennis Prestonin luomaa mallia, jossa huomioon otetaan neljä eri näkökulmaa, joiden jatkumoihin kielenkäyttäjien havainnot on mahdollista sijoittaa. Nämä ovat saavutettavuus (*availability*), vastaavuus (*accuracy*), yksityiskohtaisuus (*detail*) ja hallinta (*control*). (Preston 1996, 40–41.) Tässä artikkelissa keskityn ennen muuta saavutettavuuteen ja tarkkuuteen: millaisista ilmiöistä kielenkäyttäjät tekevät havaintoja ja miten tarkkoja tai yleisluonteisia havainnot ovat.

2 Kyselyn tutkimusasetelma

2.1 Ääninäyteaineisto ja kuunteluserjan laatiminen

Käsillä olevan tutkimuksen aineisto on kerätty kyselylomakkeella (Prosovar 2017; ks. liite 1). Kyselyyn olen valinnut Prosodiakorpukselta (Prosovar-korpus) 12 kuuntelunäytettä, jotka kaikki edustavat 2010-luvun puhuttua suomea. Prosodiakorpus on koostettu puolestaan verkkokeruuta varten luodun sivuston kautta (www.puhu.utu.fi) elisitoiduin tehtävin: tutkimukseen vapaaehtoisesti osallistuneet henkilöt ovat nähneet tietokoneillaan tai mobiililaitteillaan kuvia, videoita tai tekstejä tai kuulleet puhetta ja reagoineet tähän verbaalisesti. Vastaajan oma laite on tallentanut heidän auditiivisen reaktionsa ja siirtänyt äänitteen osaksi korpusta. (Prosodiahankkeesta ja tehtävistä ks. Kurki ym. 2014; Nieminen–Kurki 2015). Ääninäytteitä tallentaneita on ohjeistettu puhumaan näytteissä siten kuin he puhuisivat tavallisessa arkipäiväisessä vuorovaikutuksessa.

Keruusivustolla ne henkilöt, jotka ovat tallentaneet omia ääninäytteitään tutkimuksen tarpeisiin, saivat halutessaan kuunneltavakseen anonymisoituja näytteitä, ja heitä pyydettiin luonnehtimaan niitä. Luonnehdinnat olivat erilaisia, ja useita näytteitä kuvattiin eri sanoin tavallisiksi tai normaaleiksi. 12 äänitteen sarjaan valitsin juuri sellaisia näytteitä, joita monet vastaajat olivat luonnehtineet tavallisiksi. Näihin näytteisiin päädyin myös sen perusteella, että ne poikkesivat jonkin verran toisistaan prosodisilta piirteiltään (ks. Kurki 2018a, 328; Kurki 2018b, 81–86), ja niissä oli useisiin muihin korpuksen näytteisiin verrattuna niukanlaisesti alueellisesti ja sosiaalisesti erottelevia segmenttaalisia piirteitä. Kaikki kuuntelusarjan näytteiden su-transkriptiot on esitetty toisaalla (ks. Kurki 2018b), mutta tässä artikkelissa käsiteltävä näyte esitellään myös erikseen (ks. lukua 4).

2.2 Kyselyaineistoon vastaaminen

Osa kyselyn vastaajista osallistui tutkimukseen verkossa ja osa yliopiston kursseilla.³ Verkkokysely siihen upotettuine ääninäytteineen oli vapaasti saatavilla julkisessa verkossa 22.5.–15.9.2017. Kyselyyn vastasivat helmikuussa 2017 myös Helsingin yliopistossa Suomi-kieliyhteisönä -kurssille osallistuneet opiskelijat ja elokuussa 2017 Turun yliopistossa kielen vaihtelun kurssin avausluennolle osallistuneet opiskelijat (ks. tarkempia tietoja Kurki 2018a, 2018b). Verkkokyselyyn vastasi 259 henkilöä, ja kursseilla vastauksensa antoi Helsingissä 44 ja Turussa 39 opiskelijaa. Näytteet soitettiin samassa järjestyksessä kaikille. Vastaajista kaikki eivät kuitenkaan kuunnelleet kaikkia näytteitä ja vastanneet siten kaikkia näytteitä koskeviin kysymyksiin. Keskimäärin vastaajat kommentoivat 10,1:tä näytettä.⁴ Verkossa kyselyyn vastanneet saivat kuunnella näytteen omilta laitteiltaan niin useasti kuin halusivat. Yliopistoissa kyselyyn vastanneet kuuluivat kunkin näytteen opetustilassa kahteen kertaan.

Koeasetelmassa vastaaja kuuli kunkin näytteen yksitellen, ja häntä kehoitettiin vastaamaan seuraaviin kysymyksiin (ks. liite 1):

- a) Ketkä puhuvat tai voisivat puhua samalla tavalla kuin näytteessä kuultu henkilö (tai ketkä eivät ainakaan puhu näin)?⁵
- b) Kiinnittikö jokin kuullussa näytteessä erityistä huomiota? Jos kiinnitti, mikä?

3 Kyselylomake, äänitesarja ja vastaajat ovat samoja kuin kahdessa aiemmassa tutkimuksessani (Kurki 2018a, 2018b).

4 Vastaajien ei ollut pakko kuunnella kaikkia näytteitä ja vastata kaikkiin kysymyksiin. Siksi pohjalaisnäytteitä koskeviin kysymyksiin (ks. Kurki 2018a) on eri määrä vastauksia kuin tässä tutkimuksessa. Jopa samoja näytteitä koskeviin eri kysymyksiin voi olla eri määrä vastauksia, koska osaan kysymyksistä ei ole ollut pakko vastata.

5 Samaa väljää kysymyksenasettelua, jolla on pyritty ohjailemaan mahdollisimman vähän vastaajaa, on käytetty muissakin tutkimuksissa (ks. esim. Vaattovaara 2012, Kurki–Siitonen 2014). Samaa kysymyksenasettelua olen sivunnut osana Satakuntalaisuus-puheessa -hankkeen esittelyä vuonna 2009 Suomen kielen nauhoitearkiston 50-vuotisjuhlaseminaarissa.

Näiden kahden avokysymyksen välissä osallistujien vastattavaksi tuli seitsemän adjektiivivastakohtaa sisältävä osio, jossa kartoitettiin näytteitä koskevia kielikäsitteitä ja asenteita. Vastaaajia pyydettiin arvioimaan ns. Osgoodin semanttisen differentiaalain skaalalla näytteiden miellyttävyyttä, luontevuutta, ystävällisyyttä, vakuuttavuutta ja virallisuutta sekä sitä, kuinka paljon näyte vastasi yleiskielistä (kirjakielistä) puhetapaa ja heidän omaa puhetapaansa. Tässä artikkelissa keskityn vain avokysymyksiin annettuihin vastauksiin sekä Osgoodin skaalalla annettuihin arvioihin oman puheen ja näytteen samankaltaisuudesta.

3 *Kuuntelunäytteiden käyttäminen kielikäsitteiden tutkimisessa*

Suomessa laajimmin kuuntelutestien käyttöä kansanlingvistiikassa ovat teoreettis-metodologisesti käsitelleet artikkelissaan Saara Haapamäki ja Sarah Wikner (2015) sekä Anne-Maria Nupponen (2011) ja Wikner väitöskirjoissaan (2019). Kuuntelunäytteitä hyödyntäneiden kansanlingvististen tutkimusten ja asennetutkimusten tavoitteet voidaan tyyppitellä useaan ryhmään: Ensinnäkin on tutkittu sitä, kuinka tarkasti kuulija pystyy paikantamaan kuulemansa näytteen, ja toiseksi, millä piirteillä on merkitystä varieteettien tunnistamisessa. Kolmanneksi on tarkasteltu, millä informanttien taustaan liittyvillä seikoilla on merkitystä havaitsemisessa, ja neljänneksi, millaisia asenteita kuulijoilla on eri varieteetteja kohtaan. (Haapamäki–Wikner 2015, 38–40, Wikner 2019, 40.) Viidenneksi ryhmäkseen voitaneen katsoa tutkimukset, joissa tarkasteltavana on se, millaisia sosiaalisia luokitteluja näytteet herättävät kuulijoissaan (esim. Vaattovaara–Halonen 2015). Oma tutkimukseni liittyy kolmeen ensinnä mainittuun.

Kuuntelutestien koeasetelma on mahdollista rakentaa eri tavoin. Kansainvälisesti paljon käytetty menetelmä on ns. *matched guise* -tekniikka (mg). Sitä hyödyntävässä tutkimuksessa sama puhuja tuottaa saman puhekatkelman kahdella tai useammalla tavalla niin, että näytteet edustavat eri varieteetteja. Tiukasti sovellettuna näytteet myös poikkeavat vain vähäisiltä osin, esimerkiksi yhden piirteen osalta. Osassa tutkimuksia on asetelma toteutettu *verbal guise* -tekniikalla (vg), joka poikkeaa edellisestä siinä, että näytteissä ovat eri puhujat äänessä. Tavoitteena kummassakin on saada näytettä – ei puhujaa – koskevia reaktioita. Mg-tekniikassa potentiaalisena ongelmana on ennen muuta yksittäisen puhujan kyky tuottaa autenttisesti kuulostavia erilaisia näytteitä; vg-tekniikassa eri puhujien ja heidän puheelleen ja äänelleen ominaisten piirteiden vaikutus perkeptioon. (Tekniikoista ks. esim. Garrett ym. 2003, 51–57.)

Omassa asetelmassani noudatan löyhästi vg-tekniikkaa. Monissa tällä tekniikalla tehdyissä tutkimuksissa on näytteissä ollut eri puhujat ja puheenaihe on määritelty väljästi, jotta puhe olisi tiukan mg-tekniikalla toteutetun koesarjan sijasta spontaanimpaa (ks. esim. McKenzie 2008, 68). Fennistisissäkin kuuntelukoetutkimuksissa on näytteet tavallisesti valittu eri puhujilta melko vapaasti, eivätkä näytteet ole poikenneet toisistaan vain yhden tai parin piirteen osalta (ks. esim. Nupponen 2011). Oman koeasetelmani näytteetkään eivät poikkea vain yhden piirteen osalta, vaan olen valinnut ne samoista elisitoituista tehtävistä. Näytteiden puhujat ovat reagoineet eri tavalla visuaalisiin, verbaalisiin

tai auditiivisiin ärsykkeisiin, ja näytteet vastaavat sisällöltään parhaimmillaankin toisiaan vain väljästi. Siten tälläkin kuuntelusarjalla on omat potentiaaliset ongelmansa: jos näytteitä on useita ja ne poikkeavat toisistaan esimerkiksi puheenaiheiltaan, voi tämä vaikuttaa vastaajien havaintoihin ja käsityksiin. Vastaavanlaiset seikat olisi syytä ottaa tulevaisuudessa aikaisempaa laajemmin huomioon myös kotimaisessa tutkimuksessa.

Niissä tutkimuksissa, joissa on käytetty kuuntelukokeita kielikäsitusten kartoittamiseen, on yksi käytetyimmistä tehtävätyyppeistä, jossa on pyydetty vastaajia paikantamaan puhujia tai tunnistamaan murteita. Tämä ilmenee hyvin alan metodologiaa käsittelevistä julkaisuista. (Ks. esim. Cramer 2016, 9; Preston 2018, 184.) Vaikka tässä tutkimuksessa tarkastelen vastaajien taipumusta paikantaa kuultu näyte, ei tavoitteenani ole kuitenkaan tarkastella yleisesti, kuinka tunnistettavia eri murteet tai jokin lounaismurre on. Sen sijaan tutkin, mihin vastaajat kiinnittävät näytteessä huomiota, kuinka paljon näyte muistuttaa heistä heidän omaa puhettaan sekä miten he tätä taustaa vasten pyrkivät määrittelemään puhujan ja käytännössä useimmiten päätyvät paikantamaan näytteen. Useissa fennistisissä tutkimuksissa on piirteiden havaitsemisen tarkastelu kytketty murteiden tasoittamisen tarkasteluun jollain tavalla (ks. esim. Räsänen–Palander 2015 ja siinä mainitut lähteet), mutta sekään ei ole tämän tutkimuksen tarkoitus. Näytteet olen valinnut asetelmaani nimenomaan sen perusteella, että monet ovat luonnehtineet niitä kyselyn testausvaiheessa ”tavallisiksi” tai ”normaaleiksi” (ks. tark. luku 3; Kurki 2018a, 327–330, 343).

Niissä tutkimuksissa, joissa on selvitetty, kuinka hyvin vastaajat kykenevät paikantamaan kuulemansa näytteet, on oma metodologinen haasteensa, kuinka vastausten paikansapitävyyttä tai tarkkuutta voidaan arvioida (ks. esim. Nupponen 2011, 243; Wikner 2019, 77–78). Tutkimuksissa on huomattavia eroja muun muassa siinä, miten vastaajia on pyydetty paikantamaan näyte: Onko vastaaja esimerkiksi saanut vapaasti nimetä minkä tahansa paikkakunnan vai onko hänen täytynyt tehdä valinta tiettyjen vaihtoehtojen välillä? Onko paikannus tai valinta pitänyt nimetä, ja onko yhden paikkakunnan sijasta pikemminkin merkitty tai rengastettu alue kartalta? (Nupponen 2011, 243; Haapamäki–Wikner 2015, 45–46.) Kaikissa tavoissa on omat vahvuutensa ja heikkoutensa. Muun muassa vaihtoehtovastausten luokittelu ja vertailu on helpompaa, mutta toisaalta vastaajien vastaustapoja ohjaillaan jo lähtökohtaisesti. Vapaasti annettuihin vastauksiin ei ole vaikutettu samalla tavalla, mutta luokittelu ja vertailu on hankalampaa. Alueen rengastaminen kartalla puolestaan potentiaalisesti vaikeuttaa sen tulkinnaa, miten tarkka merkintä lopulta on ja mitä valittu alue kattaa. Oma lukunsa on myös sillä, että vastaajien maantieteen vaihteleva tuntemus voi vaikuttaa vastausten tulkintaan (ks. esim. Preston 1993, 335), vaikka esimerkiksi Nupposen tutkimuksessa vastaajien vaatimaton maantuntemus ei vaikuttanut heijastuvan vahvasti tuloksiin (2011, 244).

Nupposen mukaan erityisesti silloin, kun vastaajien valitsemia paikkakuntia ja tunnistuskykyä halutaan verrata murrealueisiin, pitää metodin sopivuutta arvioida aineisto-kohtaisesti. Olennaista on myös miettiä, kuinka paikannusten tarkkuus määritellään, jos vastaajille ei ole annettu ennakoon vastausvaihtoehtoja. (Nupponen 2011, 243.) Nupponen mainitsee esimerkkinä Stephanin tutkimuksen (1997), jossa vastaukset luokiteltiin tarkkuuden mukaan eri luokkiin.

4 Näyte ja vastaajaryhmät

Kuuntelusarjan tässä artikkelissa tarkasteltavassa ääninäytteessä naisääni referoi omin sanoin näkemänsä videokatkelman tapahtumia. Puhe on verrattain nopeaa, ja katkelmassa sanojen loput lyhenevät. Näytteessä on runsaasti loppuheittoa (piirteestä ks. esim. Rapola 1990, 107–108), ja sanojen jälkitavuissa pitkät vokaaliainekset lyhenevät toisinaan (ks. Rapola 1990, 108). Katkelmassa esiintyy lounaismurteiden erikoisgemmaatiota⁶ (ks. Rapola 1990, 109; *jottai*) ja diftongien avartumista (Rapola 1990, 59; *hyökkää*). Näytteessä on prosodisia vihjeitä lounaismurteisuudesta, sillä esimerkiksi CVCV(X)-rakenteisissa sanoissa esiintyy puolipitkää vokaalia (ks. Rapola 1990, 108–109), joissa myös kuuluu usein toisesa tavussa tonaalinen huippu (ks. Wiik 2006, 140–143).

NÄYTE (20,5 s; nähdyn videon referointi)

siihe, hänèl luakses yhtäkki tule tämmönen sininel lintu. se ov varmaa jokù hänèj kavèri. se sinisel linnum mukàn _ilmesesti ol jokù tämmönev verinev veitsi ja, nyt se näke jottaim painajaisuni et, et se sininel lintu hyökkää päälle. se herä yhtäkki painaisunèst ja, katto ikkunast ulos ko se näke ko toi se sininel lintu lähte kävèlemä [intonaation nousu koko viimeisessä sanassa] jonnekki.

Edellä mainitut piirteet Rapola käsittelee lounaismurteiden ominaispiirteiden yhteydessä lukuun ottamatta diftongien avartumista, jota hän pitää laajemmin länsimurteisuutena. Edellä mainittujen piirteiden lisäksi varsinaissuomalaisen naisen näytteessä on huomattavissa, että äänneympäristö vaikuttaa sananloppuisen *n:n* edustukseen: usein se assimiloituu tai säilyy, mutta aivan näytteen alussa ja lopussa katoaa (ks. piirteestä Kettenen 1940, 223–227; *siihe, kävèlemä*). Tämä edustustapa ei kuitenkaan viittaa pelkästään lounais- tai länsimurteisiin. Äänessä on Vakka-Suomessa syntynyt yli 40-vuotias viranomaistehtävissä toimiva nainen, joka asuu Turun ja Uudenkaupungin välisellä seudulla.

Näytettä arvioineet 276 vastaajaa olen jakanut tutkimustavoitteiden mukaisesti eri ryhmiin. Olen jakanut heidät ensinnäkin heidän alueellisen taustansa perusteella. Vastaajien omaa alueellista taustaa on selvitetty kysymällä heidän synnyin- ja nykyisen asuinpaikkakuntansa lisäksi paikkakuntia, joilla he ovat asuneet pisimpään lapsena ja aikuisena. Olen laskenut näiden neljän paikkatiedon perusteella tiettyyn alueryhmään kuuluvaksi sellaiset vastaajat, joilla on vähintään kaksi näistä neljästä paikkatiedosta kyseiseltä alueelta. Tämän perusteella olen jakanut vastaajat ensin lounaismurteisten (50 vastaajaa), lounaisvälimurteisten (13), hämäläismurteisten (46), pohjalaismurteisten (52), itämurteisten (53), pääkaupunkiseutulastaisten (42) sekä monitaustaisten (19) suomenkielisten ryhmiin. Kutsun näitä ryhmiä yleisalueryhmiksi. Useita analyysejä varten olen yhdistänyt

⁶ Esiintymä on tulkittu erikoisgemmaatiotapaukseksi, koska saman puhujan näytteissä geminoituvat nimenomaan soinnittomat klusiilit ja *s*. Lounaismurteiden erikoisgemmaatiolle on vanhastaan tyypillistä, että geminoitumisen myötä sitä seuraava pitkä vokaaliaines lyhenee. Monella nykylounaismurteisella puhujalla geminaatio koskee kyllä vain em. neljää foneemia, mutta vokaaliaines ei lyhene samaan tapaan kuin ennen.

edellä mainitut ryhmät karkeasti kahteen ryhmään, joita kutsun perusalueriikiksi: näitä ovat lounaissuomalaiset, johon kuuluvat lounaismurteiset ja lounaisvälimurteiset vastaajat, sekä muut eli ei-lounaissuomalaiset. Viimeksi mainitut vastaajaryhmät olen jakanut myös kielitieteellisen koulutuksen perusteella: lounaissuomalaisista 63 vastaajasta 26 on vastannut kyselyyn kieliaineen opiskelijana, ja 213 ei-lounaissuomalaisesta vastaajasta kieliaineen opiskelijoiden osuus on 54.

5 Analyysi

5.1 Salienssi

Salienssilla tarkoitetaan kielitieteessä yleensä, että jokin kielen ilmiö on havaittava, silmiinpistävä tai tiedostettu (ks. esim. Räsänen–Palander 2015; Kurki 2018a, 326–327; Kurki 2018b, 72–73 ja näissä mainitut lähteet). Salientit piirteet ovat siis aina tavalla tai toisella kohosteisia eli prominentteja, mutta Ráczin mukaan kaikki salientit piirteet eivät kuitenkaan ole välttämättä kognitiivisesti prominentteja eli tiedostettuja. Osa salienteista piirteistä on perkeptuaalisesti salienteja, eli kielenkäyttäjät havaitsee ne, mutta hän ei välttämättä tiedosta havainneensa niitä. Ráczi esittääkin, että sosiolingvistiikassa salienssilla tarkoitetaan yleensä nimenomaan perkeptuaalista prominenssia, mutta että käsite on hänestä epätarkka. Yhteistä perkeptuaalisesti ja kognitiivisesti prominenteille ilmiöille on, että ne toimivat kielenkäytössä sosiaalisena tai alueellisena indeksoijana. (Ráczi 2012, 2–4.) Asetelmassani ne piirteet, joita vastaajat kuvailevat ja kommentoivat, ovat tulkittavissa sekä perkeptuaalisesti että kognitiivisesti prominenteiksi eli tiedostetuiksi.

Kuultuaan ääninäytteen on vastaajalta kysytty, kiinnittikö näytteessä jokin huomiota. Kaiken kaikkiaan vain noin kolmannes (32 %) vastaajista on raportoinut havainneensa lounaismurteisessa näytteessä jotakin erityistä. Suuri osa on jättänyt kohdan tyhjäksi, ja pieni osa on ilmaissut erikseen, ettei kuullussa ollut mitään erityistä, että se on ”normaali” tai että puhe siinä kuulostaa ”tavalliselta” (ks. esim. 1 ja 2). Sinänsä tämä ei ole yllättävää, koska koesarjan näytteet on valittu sillä perusteella, että moni on pilottivaiheessakin kokenut ne tavallisiksi. Toisaalta mielenkiintoinen yksityiskohta on, että tuntuvasti useammat vastaajat ovat raportoineet havainneensa jotakin saman kuuntelutarjan pohjalaisnäytteissä (52 %, 46 % ja 45 %, ks. tark. Kurki 2018a, 333, 335, 337) kuin varsinaissuomalaisessa näytteessä. Tämä ei kerro suoraan mitään näiden murteiden yleisestä tunnistettavuudesta tai niiden salienteista piirteistä, vaan näiden valittujen katkelmien välisistä eroista.

(1) *Ei erityishuomioita.* (v316-LM)

(2) *Ei.* (v212-pääk)

Lounaissuomalaisista vastaajista hieman vajaa kolmannes (19/63) ja muista suomalaisista noin kolmannes (32,8 %, 70/213) raportoi kiinnittäneensä näytteessä erityisesti johonkin sellaiseen puhetapaan liittyvään seikkaan, jonka voi tulkita liittyvän johonkin tai joihinkin kielenpiirteisiin. Aiemmassa tutkimuksessa on havaittu usein, että omaa

puhetapaa pidetään normaalina tai tavallisena (ks. esim. Mielikäinen–Palander 2014, 123, 321, 328). Tässä tapauksessa siinä, kuinka suuri osa lounaissuomalaisista ja ei-lounaissuomalaisista vastaajista on kiinnittänyt lounaissuomalaisessa näytteessä johonkin erityiseen huomiota, ei vaikuta olevan sanottavasti eroa. Saman kuuntelusarjan pohjalaisnäytteitä koskevat tulokset (Kurki 2018a) poikkeavat tästä: pohjalaisnäytteet olivat pohjalaisvastaajista herkästi neutraaleja tai tavallisia, koska he eivät huomanneet näytteistä heidän omalle puheelleen tyypillisiä piirteitä samalla tavalla kuin ulkopuoliset vastaajat.

Siinä, mitä kielellisiä ilmiöitä vastaajien kommentit koskevat, on runsaasti kirjavuutta (ks. liitteen taulukko 2). Toisinaan vastaajan kommentista on voinut päätellä suoraan, mitä piirrettä tai piirteitä vastaaja kommentoi (ks. 3 ja 4). Osassa vastauksia vastaaja pikemminkin kuvailee tai antaa esimerkin, jonka perusteella vastaus on ollut yhdistettävissä johonkin piirteeseen. Muun muassa esimerkissä 5 vastaajan poimimien sanojen perusteella ”lyhyillä loppuvokaaleilla” viitattaneen jälkitavujen pitkien vokaalien lyhenemiseen ja lainaus ”hänel luakses” liittyyne osaltaan ainakin loppuheittoon. Vastaavasti esimerkissä 6 lainatut kohdat kytkeytyvät luultavasti jälkitavujen pitkien vokaalien lyhenemiseen ja sananloppuisen *n:n* edustukseen. Osa vastauksista on kuitenkin sellaisia, että yhdistäminen johonkin piirteeseen tai piirreryhmään on epävarmempaa, mutta mahdollisuuksien mukaan olen pyrkinyt tulkitsemaan kommentin väljemmin niin, että sen on pystynyt sisällyttämään luokitukseen. Muun muassa esimerkissä 7 ei ole ollut mahdollista päätellä, mitä vastaaja oikeastaan tarkoittaa korostuksella tai mikä korostuksen synnyttää, ja siksi vastaus on sisällytetty luokitteluun sellaisenaan (korostus). Osasta kommentteja välittyy jonkinlainen affekti (ks. esim. 8), eikä tällaisissa vastauksissa ole välttämättä mainittu mitään kielenaineksiin liittyvää (ks. 9 ja 10).

- (3) *Hän-san*an käyttö (T10-LM)⁷
- (4) *loppuheitot, puheen painotus* (H39-Hm>pääk)
- (5) *Hassu puherytmi, lyhyet loppuvokaalit - hän mene, hän näke, ”hänel luakses”, jottain, puuttuva n sanan ”sinine” lopussa.* (V235-pääk)
- (6) *hyökkä, sinine -sanat lyhenee lopusta, hakkaava rytmi* (H4-pääk)
- (7) *Outo korostus, minkä takia ajattelin puhujan olevan Lounais-Suomesta kotoisin.* (V60-Savo)
- (8) *Lounaismurteessa on mukava rytmi ja poljento. Tällaista murretta puhuva henkilö kuulostaa aina jotenkin ystävälliseltä ja hyväntuuliselta.* (v189-EP>KKP>KS)
- (9) *Koska näyte vastasi oman murrealueeni puhetapaa, se tuntui lämpimältä ja kotoiselta.* (v311-LM)
- (10) *Eläväinen ja mielikuvituksen omaava sadunkertoja :D Lapset varmaan tykkäisi tästä tarinoitsijasta.* (v260-LM)

7 Ks. vastaajien koodien selityksiä liitteestä 1.

Varsinaissuomalaisnäytteessä lounaissuomalaisten kommentoimista piirteistä yleisimpiä ovat loppuheitto (6/63 vastaajaa maininnut) ja *hän*-persoonapronominin käyttö (6/63), jotka on maininnut siis vähän vajaa joka kymmenes. Muilla suomalaisilla useimmiten mainittuja ilmiöitä ovat nopeus (6,1 %) ja rytmi (5,2 %). Lähes yhtä usein mainittuja ovat lounaissuomalaistenkin mainitsevat loppuheitto (4,2 %) ja *hän*-pronomini (4,2 %) sekä sananloppuisen *n:n* edustus (3,8 %), jälkitavujen pitkien vokaalien lyheneminen (3,3 %), lyhentäminen tai lyhyys yleisesti (3,3 %) sekä intonaatio (3,3 %). Vertailun vuoksi saman koesarjan kolmessa pohjalaisnäytteessä oli jokaisessa vähintään pari sellaista piirrettä, joita ainakin yli 10 prosenttia vastaajista kommentoi (Kurki 2018a, 333, 335, 337).

Kiinnostavaa, että nämä em. piirteet ja ilmiöt kietoutuvat kaikki tavalla tai toisella lyhenemiseen, prosodiaan ja *hän*-pronominiin. Erityisesti muilla kuin lounaissuomalaisilla tuntuu olevan useita kommentteja, jotka saattavat pyrkiä luonnehtimaan näytteen prosodisia ominaispiirteitä. Aiemmassa tutkimuksessa on todettu prosodisten piirteiden kuvailun olevan vaikeaa ja tämän näkyvän ei-kielitieteilijöiden käyttämän terminologian kirjavuudessa. Prosodisten ominaispiirteiden on arveltu jäävän tasoittuvien murteiden viimeisiksi puhujan alueellisen taustan paljastaviksi piirteiksi ja lounaissuomalaisen ääntämysten olevan helppoa tunnistaa, vaikka puhuja tavoittelisi yleiskielistä ääntämystä. (Ks. esim. Mielikäinen–Palander 2014: 279 ja siinä mainitut lähteet). Pidänkin mahdollisena, että vastaajien on ollut vaikea pukea sanoiksi varsinaissuomalaisen naisen näytteestä havaitsemaansa näytteen prosodisten ominaispiirteiden vuoksi. Juuri tämän vuoksi tästä näytteestä lienee vähemmän kommentteja kuin saman kuuntelutestin pohjalaisnäytteistä.

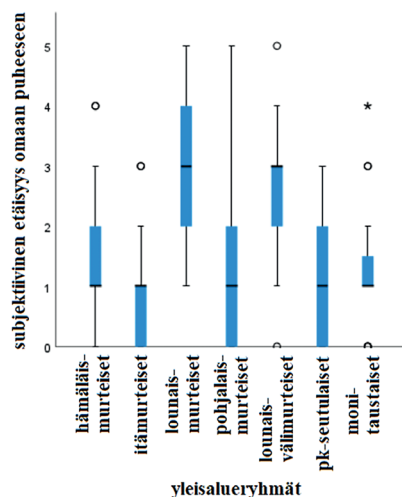
Kootusti voi siis todeta, että vain pieni osa – noin kolmannes – vastaajista on raportoinut kiinnittäneensä johonkin erityiseen näytteessä huomiota. Osa vastaajista on erikseen todennut, ettei näytteessä mikään kiinnitä huomiota tai että se on tavallinen. Lounaissuomalaisten ja ei-lounaissuomalaisten välillä ei tässä mielessä ole käytännössä huomattavaa eroa. Näytteen prosodisilla ominaispiirteillä ja sillä, että prosodisia piirteitä on segmentaalaisia piirteitä hankalampaa kuvailla, lienee vaikutusta huomioiden vähäisyyteen. Niistä piirteistä, joita on kommentoitu ja joita voi siis pitää salientteina, yleisimmin mainittuja ovat erilaiset lyhenemiseen liittyvät ilmiöt, *hän*-pronominin käyttö ja prosodia. Viimeksi mainitun piiriin kuuluvat ilmiöt saattavat olla kyllä usealle perkeptuaalisesti salientteja, mutta kognitiivisesti salientteja vain harvemmillä. Jälkimmäisillekin kuvailu lienee usein hankalaa ja vaikeaa. Kaiken kaikkiaan huomattavaa salienssia koskevissa tuloksissa on, että lounaismurteisen näytteen eniten kommentoidut piirteetkin ovat sellaisia, että niihin on kiinnittänyt huomionsa vain vajaa kymmenesosa vastaajista.

5.2 Subjektiivinen etäisyys

Sen perusteella, että enemmistö kummassakin perusalueryhmässä – lounaissuomalaisissa ja muissa suomalaisissa – ei kuule näytteessä mitään erityistä, olisi helppo tehdä hätäinen päätelmä, että näytteet ovat todella niin tavallisia tai yleisiä, että puhujasta ei synny vastaajille minkäänlaista kuvaa. Tämä ei pidä kuitenkaan paikkansa, vaan suuri enemmistö

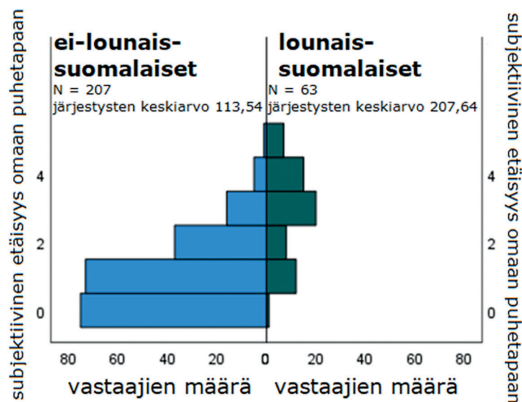
kyselyn vastaajista päätyi määrittelemään niin lounaismurteisen näytteen kuin kaikki muutkin kuuntelusarjan 11 näytettä joko pelkästään alueellisesti tai niin, että määrittelyn osana oli myös jokin alueellinen komponentti (70,5–93,0 %). Kaikkein yleisintä alueellisesti määrittäminen oli juuri lounaismurteisessa näytteessä sekä porilaisessa näytteessä ja Kainuusta Ouluun muuttaneen puhujan näytteessä, joissa yli 90 % vastaajista pyrki paikantamaan puhujan alueellisesti. Määrittäminen vain sosiaalisin perustein tai niin, että jokin sosiaalinen taustatekijä sisältyi määrittelyyn, oli tuntuvasti harvinaisempaa (11,9–24,1 %). (Kurki 2018b, 76–81.) Tämän perusteella muun muassa lounaismurteisessa näytteessä on oltava tässä kuuntelusarjassa aineksia, jotka toimivat alueellisina indeksoijina vielä selvemmin kuin sosiaalisina indeksoijina.

Vastaajia pyydettiin kyselyssä arvioimaan kuulemastaan näytteestä asteikolla 0–5, kuinka kirjakieliseltä ja kuinka paljon vastaajan omaa puhutapaa vastaavalla näyte kuulosti (ks. liite 1). Kruskal-Wallis testillä voidaan verrata usean eri vastaajaryhmän arvioita subjektiivisista etäisyyksistä keskenään. Tarkasteltaessa lähemmin kaikkien vastaajien raportoimaa subjektiivista etäisyyttä omaan puhutapaan huomataankin, kuinka vastaajien alueellisella taustalla on selvä yhteys vastauksiin, mitä havainnollistaa kuvio 1. Yleisalueryhmittäin tarkasteltuna näkyy kuvioista kyllä ryhmien sisäinen hajonta, mutta siitä voi nähdä myös, kuinka lounaismurteiden alueelta ja lounaisten välimurteiden alueelta olevien vastaajaryhmät erottuvat kaikista muista yleisalueryhmittä. Kun ryhmiä verrataan pareittain, poikkeaa lounaismurteisten vastaajien ryhmä kaikista muista paitsi lounaisvälimurteisten ryhmästä tilastollisesti merkitsevästi ja lounaisvälimurteisten vastaajien ryhmä kaikista muista kuin lounaismurteisista, hämäläismurteisista ja pääkaupunkiseutulaisista (Kruskal-Wallis, riippumattomat otokset, $n=270$, 83,407, vapaa-asteluku 7, asymptomisen kaksisuuntaisen testi 0,000).

Kuvio 1. Subjektiivinen etäisyys omaan puheeseen eri yleisalueryhmissä.

Kuva edellä mainitusta erosta terävöityy, kun vastaajat jaetaan perusaluerhyymiin eli lounaissuomalaisiin ja muihin suomalaisiin. Näiden ryhmien välinen ero on tilastollisesti merkitsevä, ja tätä eroa on havainnollistettu kuviossa 2.⁸ Kuvioista voi havaita, kuinka kummassakin ryhmässä eri vastaajat arvioivat kuulemansa näytteen ja oman puhetapansa subjektiivista etäisyyttä hyvin eri tavoin. On luonnollista, että kun tällaista etäisyyttä tiedustellaan numeerisella asteikolla, vastaajien subjektiiviset mielikuvat oman puhetavan ja kuullun näytteen suhteesta poikkeavat aina jonkin verran toisistaan. Olennaista tässä on kuitenkin yksittäisten vastaajien välisten erojen sijasta se, millaisia eroja kahden vastaajaryhmän jakaumien välillä on: ei-lounaissuomalaisilla vastaukset painottuvat vahvasti asteikon alkupäähän – ennen muuta arvoihin 0 ja 1, jotka kuvastavat, että näyte poikkeaa vastaajien omasta puhetavasta hyvin vahvasti. Lounaissuomalaisilla vastausten jakauma levittäytyy tasaisemmin arvoihin 1–5, eniten mainintoja on saanut arvo 3. Arvon 0, joka on useimmiten mainittu arvo ei-lounaissuomalaisilla, on antanut perin harva lounaissuomalainen.

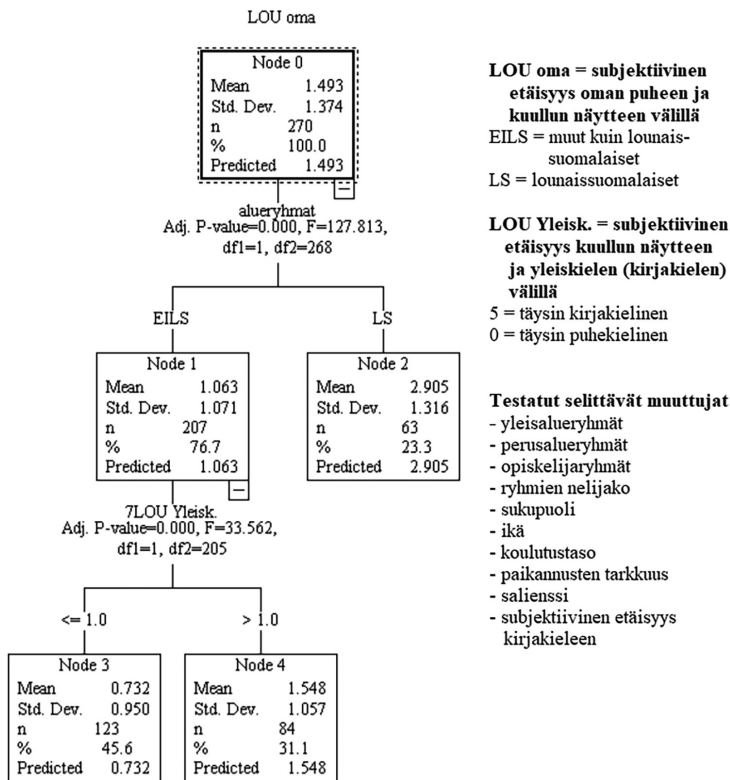

Kuvio 2. Lounaissuomalaisten ja ei-lounaissuomalaisten vastaajien subjektiivinen etäisyys oman puhetavan ja lounaissuomalaisen näytteen välillä.

Luokittelevalla CHAID-päätöspuuanalyysillä voidaan tarkastella sitä, millä muilla seikoilla perusryhmäjoon lisäksi on aineiston valossa yhteys siihen, millaiseksi subjektiivinen etäisyys omaan kieleen koetaan. Tämä analyysi jakaa aineistoa ryhmiin tilastollisesti merkitsevien erojen perusteella (analyysistä ks. esim. Priiki 2014, 88–89). Testattaviksi selittäviksi tekijöiksi olen valinnut iän, koulutustason, sukupuolen tai yleisalueryhmäjoon, jaon opiskelijoihin ja muihin sekä nelijaon. Analyysissä on otettu huomioon myös se mahdollisuus, että paikannusten tarkkuus (ks. seuraavaa lukua) tai salienttien piirteiden

8 Kahden riippumattoman otoksen Mann-Whitneyn testi (11065,500; $p=0,000$). Kyseinen tilastollinen testi ei perustu vain vastaajaryhmien mediaanien tarkasteluun, vaan huomioon otetaan myös kaikkien vastaajien arviot subjektiivisesta etäisyydestä ja vastaajien ryhmien sisäiset erot.

havaitseminen vaikuttaisi subjektiiviseen etäisyyteen oman puheen ja kuullun näytteen välillä. Perusaluerühmäjoon lisäksi ainoa testattu selittävä muuttuja, joka osoittautuu tilastollisesti merkitseväksi, on kuitenkin subjektiivinen etäisyys kirjakieleen (ks. kuvio 3). Analyysin mukaan ne ei-lounaissuomalaiset vastaajat, jotka ovat arvioineet numeerisesti näytteen olevan täysin puhekielinen (Osgoodin skaalan arvo 0) tai erittäin puhekielinen (arvo 1), poikkeavat niistä ei-lounaissuomalaisista, jotka ovat antaneet suuremman arvon (2–5) eli arvioineet näytteen olevan etäämpänä skaalan täysin puhekielisestä ääripäästä.

Kuvio 3. Selittävien tekijöiden yhteys arvioon subjektiivisesta etäisyydestä oman puhe-
tavan ja kuullun näytteen välillä.

Kootusti lounaissuomalaisilla on siis selvästi yleisempää mieltää lounaissuomalaisen näyte omaa puhetaapaansa vastaavaksi tai muistuttavaksi kuin muilla vastaajilla, mikä tuloksena saattaa vaikuttaa täysin odotuksenmukaiselta. On kuitenkin huomattava, että yleensä, kun murrenäytteitä on käytetty kuuntelutesteissä, ovat niissä käytetyt näytteet olleet selvästi murteellisempia (esim. Nupponen 2011) kuin tässä tutkimuksessa. Tämän tutkimuksen lounaismurteista näytettä – niin kuin kuuntelusarjan muitakin näytteitä – ovat useat pilottivaiheen vastaajat luonnehtineet tavallisiksi. Tässä luvussa kuvaamani analyysi vahvistaa, että tarkastellussa näytteessä on oltava aineksia, jotka indeksoivat

alueellisuutta lounaissuomalaisille ja siten kytkevät kuullun heidän omaan puhetapaansa. Vaikka useimmat vastaajat eivät havaitse näytteessä mielestään mitään erityistä, pyrkivät lounaissuomalaiset vastaajat yleisimmin paitsi paikantamaan puhujan he myös liittävät kuullun näytteen mielessään omaan puhetapaansa herkemmin ja yleisemmin kuin sellaiset vastaajat, joilla ei ole lounaissuomalaista taustaa. Edellisten tulosten voi katsoa heijastelevan implisiittisiä lounaissuomalaista puhetapaa koskevia kielikäsitteitä jo pelkästään sen perusteella, että näitä on kartoitettu epäsuorin menetelmin. Ei-lounaissuomalaisilla vastaajilla myös subjektiivisella etäisyydellä kirjakieleen on yhteys subjektiiviseen etäisyyteen omaan puheeseen.

5.3 Paikannusten tarkkuus

Edellisen luvun tarkastelutapa perustui epäsuoraan menetelmään, jossa tarkasteltiin implisiittisiä kielikäsitteitä: analyysi perustui siihen, että siinä oli yhdistetty tiedot vastaajien alueellisesta taustasta ja heidän omista arvioistaan siitä, kuinka paljon kuultu näyte muistutti heidän omaa puhetapaansa. Kyselyssä vastaajia pyydettiin myös vastaamaan, ketkä puhuvat samalla tavalla kuin näytteessä kuultu puhuja, ilman että näytettä olisi mitenkään asemoitu tai taustoitettu vastaajille dialektologisesti tai sosiolingvivistisesti. Toisin sanoen vastaajia ei pyydetty nimenomaan paikantamaan kuulemiaan näytteitä (ks. liite 1). Aiemmasta kävi jo ilmi, että suuri osa vastaajista määritteli kuitenkin kuulemansa puhujan nimenomaan alueellisesti. Lounaissuomalaisista vastaajista suuri osa määrittelee puhujan kuitenkin yksinomaan (43/63) tai ainakin osittain alueellisin kriteerein (8/63), vaikka suuri osa heistä ei ole kuullut mielestään näytteessä mitään erityistä. Muista kuin lounaissuomalaisista vastaajista puolestaan puhujan määrittelee puhtaasti alueellisin kriteerein 87 % ja lisäksi osittain alueellisin kriteerein 8 %.⁹ Seuraavaksi tarkastelen sitä, kuinka osuvia nämä vastaajien tekemät alueelliset määrittelyt olivat.

Tässä yhteydessä on jälleen erikseen todettava, että tässä artikkelissa hyödynnettävää aineistoa ei kerätty sen vuoksi eikä tutkimusasetelmaa rakennettu sitä silmällä pitäen, että aineistosta voitaisiin arvioida esimerkiksi sitä, mikä tai mitkä suomen murteet ovat tunnistettavimpia tai paremmin tunnistettavia kuin jotkin muut. Ylipäätään tällaisen tutkimusasetelman luominen on nähdäkseni erittäin vaativa, koska se edellyttäisi, että lyhyisiin näytteisiin pystyttäisiin sisällyttämään kustakin mukaan valikoiduista varieteetista niille ominaisimmat piirteet, jotka olisivat jollakin yhteismitallisella tavalla näytteestä toiseen lähtökohtaisesti yhtä ”tärkeitä” niiden perusolemuksen ja tunnistettavuuden kannalta. Tällaisen tarkastelun sijasta huomio kiinnittyy seuraavassa siihen, miten vastaajien oma tausta vaikuttaa siihen, miten he määrittelevät kuulemansa puhujan, ja ennen muuta, millaisia mahdollisia eroja lounaissuomalaisten ja muiden vastaajien välillä on.

9 Prosenttiluvuille tarkoitettu kaksisuuntainen Studentin t-testi osoittaa, että vastaajaryhmien väliset erot ovat tilastollisesti merkitseviä. Kun verrattavana ovat vain alueeseen liittyvät määritykset, p-arvo on 0,000 (df=270, t=6,60), ja kun vertailu kohdistuu lisäksi niihin suhteellisiin osuuksiin, joissa mukana ovat myös osittain alueeseen perustuvat määritykset, p-arvo on 0,01 (df=270, t=2,708).

Väljällä tehtävänannolla olen pyrkinyt ohjailemaan vastaajia mahdollisimman vähän, ja siksi avovastausten paikannustavat ja sanalliset kuvailut ovat hyvin erilaisia. Useissa tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu nimenomaan sitä, miten hyvin puhenäytteet tunnistetaan, on tarjottu suoraan valmiita vastausvaihtoehtoja (esim. Palliwoda–Schröder 2016; Villarreal 2016). Vastausehtoja on helpompi käsitellä analyysissä, mutta ne väkisinkin ohjaavat ainakin jossain määrin vastaajia. Avovastaustenkin käsittelyssä ja analysoinnissa on hankaluutensa, kuten edellä on jo mainittu (ks. myös Nupponen 2011, 243–246).

Tässä tutkimuksessa olen luokitellut vastaukset tarkkuuden perusteella viiteen ryhmään (ks. taulukko 1): Tarkimmin määritellyissä vastauksissa näyte on tavalla tai toisella sijoitettu Vakka-Suomeen, Turun ja Laitilan väliselle alueelle tai Uudenkaupungin ympäristöön (luokka 5). Toiseksi tarkimmassa luokassa näyte on sijoitettu jonnekin Varsinais-Suomeen tai lounaismurteiden alueelle (esim. Rauma, Turku; luokka 4). Kolmanneksi tarkimmassa luokassa näyte on sijoitettu laveammin Lounais-Suomeen erittelemättä mitenkään, että kyse olisi nimenomaan Varsinais-Suomesta tai lounaismurteisesta alueesta (luokka 3). Neljänneksi tarkimmassa luokassa (luokka 2) näyte on paikannettu puolestaan vielä laajemmin tavalla tai toisella länsirannikolle, länteen tai Länsi-Suomeen. Kaikkiin edellisiin luokkiin sijoitetut vastaukset voi ainakin väljästi tulkita niin, että näytteen puhujan vakkasuomalaiset synnyin- ja asuinpaikkakunta sisältyvät tarkemmin tai väljemmin määritelyyn alueeseen. Sen sijaan viimeiseen luokkaan (luokka 0) kuuluvat vastaukset ovat sellaisia, että niihin eivät vakkasuomalaiset paikkakunnat sisälly.

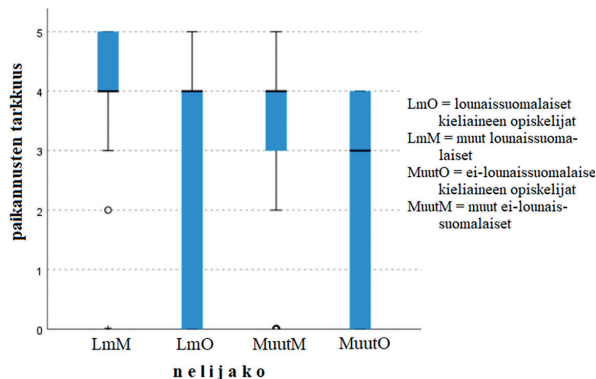
Taulukko 1. Lounaissuomalaisten ja muiden vastaajien paikannusten tarkkuus ja osuus.

		5 Vakka- Suomi	4 Varsinais- Suomi	3 Laajemmin Lounais- Suomi	2 Laajemmin Länsi-Suomi	0 kauempana tai virheellinen	Yhteensä
lounaissuomalaiset	f	12	33	7	2	9	63
	%	17 %	46 %	10 %	3 %	13 %	100 %
ei-lounaissuomalaiset	f	4	110	53	7	39	213
	%	1 %	41 %	20 %	3 %	14 %	100 %
Yhteensä	f	16	143	60	9	48	276
	%	5 %	42 %	18 %	3%	14 %	100 %

Kummassakin vastaajaryhmässä enemmistö vastaajista sijoittaa varsinaisuomalaisen – tarkemmin vakkasuomalaisen – puhujan Lounais-Suomeen ainakin, jos Lounais-Suomeksi tulkitaan väljemmin myös sellaisia alueita, joilla ei ole perinteisesti puhuttu lounaismurteita ja jotka eivät ole Varsinais-Suomea tai Satakunnan lounaismurteista osaa

(ks. luokat 3–5 taulukossa 1). Vastaajaryhmien välillä on tilastollisesti merkitseviä eroja.¹⁰ Selvimmin ero näkyy tarkimpien paikannusten luokassa (5). Lounaissuomalaisista vajaa viidennes pystyy sijoittamaan näytteen tarkasti Vakka-Suomeen, mutta muista vastaajista vain harvat yksittäiset vastaajat. Tätä eroa ymmärrettävästi selittää myös se, että oletettavasti lounaissuomalaisilla on keskimäärin tarkempaa tietoa Lounais-Suomen maakunnista, seutukunnista ja paikkakunnista. Kvalitatiivisesti tarkastellen eroja voi havaita myös luokassa 3. Tätä eroa voi nähdäkseni tulkita niin, että lounaissuomalaiset pystyvät yhdistämään tai ainakin tulevat yhdistäneeksi puhujan suhteessa muita useammin alueisiin ja paikkakuntiin, joilla on perinteisesti puhuttu lounaismurteita. Laajemmin lounaiseen Suomeen riippumatta sen murteellisesta taustasta sijoittaa lounaissuomalaisista vain kymmenesosa, mutta muista vastaajista peräti viidesosa. Muut kuin lounaissuomalaiset mieltävät lounaissuomalaisia useammin näytteen väljemmin tulkiten vain yleislounaissuomalaiseksi. Tämäkin on odotuksenmukaista, sillä muinkin menetelmin suomalaisten kielikäsitteitä tarkasteltaessa on havaittu, että havainnot ja käsitykset ovat tyypillisesti sitä tarkempia, mitä lähemmistä tai tutummista kielimuodoista on kyse (ks. esim. Palander 2007, 24, 47–48).

Vertaamalla eri vastaajaryhmien paikannusten tarkkuutta paljastuu, että tilastollisesti merkitseviä eroja esiintyy lounaissuomalaisten ja ei-lounaissuomalaisten välillä. Kiinnostavasti, jos nämä ryhmät jaetaan vielä sen mukaan, ovatko vastaajat kieliaineen opiskelijoita vai eivät, syntyy neljä verrattavaa vastaajaryhmää ja analyysissä paljastuvat näiden neljän ryhmän väliset erot tilastollisesti merkitseviksi (ks. kuvio 4; Kruskal-Wallis: $n=276$, $32,310$, vapaa-asteluku 3, asymptoninen kaksisuuntainen testi $< 0,001$). Kieliaineita opiskelemattomat lounaissuomalaiset paikantavat näytteen tarkimmin. Kieliaineita opiskelemattomat ei-lounaissuomalaiset ja lounaissuomalaiset opiskelijat paikantavat näytteen keskimääräisesti kutakuinkin yhtä tarkasti, mutta kummassakin opiskelijoiden ryhmässä on sisäisiä eroja selvästi enemmän kuin ei-opiskelijoilla.

Kuvio 4. Näytteen paikannusten tarkkuus vastaajaryhmissä, jotka muodostettu perus-
aluryhmien ja sen perustella, ovatko vastaajat kieliaineen opiskelijoita.

¹⁰ Mann-Whitneyn testi (8392,000, $p=0,000$). Testissä huomioon otetaan sekä ryhmien erot mediaaneissa myös ryhmien sisäiset erot paikannusyrityksissä.

Silmämääräisestäikin kuviota 4 tarkastellen voi nähdä, kuinka opiskelijoiden ryhmissä sisäinen hajonta on tuntuvasti suurempaa kuin muissa ryhmissä. On mahdollista, että tähän vaikuttaa ainakin osaltaan se, että kieliaineen opiskelijoilla, joista suuri osa on alle 30-vuotiaita ja osa alle 20-vuotiaita, suomalainen maantiede ja maantuntemus saattaa olla erilaista kuin varttuneemmilla vastaajilla, jotka ovat vahvasti edustettuina muiden kuin opiskelijoiden ryhmissä. Tätä ei voi kuitenkaan todentaa mitenkään tämän aineiston pohjalta.

Pareittain verrattuina kaikki kahdenkeskiset erot ovat tilastollisesti merkitseviä ($p=0,000-0,009$) lukuun ottamatta lounaissuomalaisten opiskelijoiden ja muiden ei-lounaissuomalaisten välistä eroa ($p=1,00$) sekä lounaissuomalaisten ja ei-lounaissuomalaisten opiskelijoiden välistä eroa ($p=0,616$). Tähän vaikuttaa vahvasti sekin, että lounaissuomalaisten opiskelijoiden ryhmässä on vähän vastaajia. Selvimmin erottuvat muut lounaissuomalaiset, sillä he paikantavat keskimääräisesti selvästi tarkemmin näytteen kuin muiden ryhmien vastaajat. Muiden ei-lounaissuomalaistenkin ryhmässä sisäinen hajonta on verrattain pientä opiskelijoiden ryhmiin nähden, mutta heidän paikannuksensa eivät ole yleisesti ottaen yhtä tarkkoja kuin vastaavien lounaissuomalaisten.

Kansainvälisessä ja suomalaisessa tutkimuksessa on aiemminkin tarkasteltu sitä, kuinka hyvin murteita tai muita varieteetteja tunnustetaan. Useissa tutkimuksissa on esitetty, että ei-kielitieteilijät pystyvät tunnustamaan murteita hyvin (Fridland–Bartlett–Kreutz 2004). Toisaalta vastakkaisiakin esimerkkejä on esitetty (esim. Williams ym. 1999; Clopper–Pisoni 2004; ks. vastakkaisista tuloksista tarkemmin esim. Cramer 2016, 11). Viime kädessä kyse lienee siitä, millaista tunnistamista ja paikantamista loppujen lopuksi tarkastellaan, millaisia piirteitä koeasetelmassa on mukana ja millaiset ja mitkä piirteet ovat salientteja ja mitkä niistä kantavat alueellisia merkityksiä. Tässä tutkimuksessa kussakin vastaajaryhmässä on ymmärrettävästi tarkkuudeltaan erilaisia paikannuksia. Yleisesti ottaen paikannusten tarkkuuteen vaikuttavat sekä vastaajan alueellinen tausta että se, onko vastaaja saanut kielitieteellistä koulutusta vai ei. Mielenkiintoinen ja merkittävä tulos on, että kielitieteellisesti kouluttamattomat lounaissuomalaiset ovat paikantaneet näytteen tarkemmin kuin alan opiskelijat.

6 Lopuksi

Tässä artikkelissa olen tarkastellut varsinaissuomalaisen keski-ikäisen naisen ääninäytettä koskevia kielikäsitteitä. Näytettä, jota jo pilottivaiheessa on luonnehdittu tavalliseksi, voisi lingvistisen analyysin jälkeenkin erehtyä pitämään jonkinlaisena neutraalina, alueellisia ja sosiaalisia merkityksiä kantamattomana näytteenä, jos analyysi perustuisi vain suorien menetelmien kartoitettuihin eksplisiittisiin käsitteisiin, siihen, kuinka monessa näytteessä oli ylipäättään jotain kognitiivisesti prominenttia. Vain noin kolmannes lounaissuomalaisista ja ei-lounaissuomalaisista vastaajista kiinnitti näytteessä johonkin erityisesti huomiota. Mikään piirre ei kiinnittänyt vastaajien huomiota niin yleisesti, että edes joka kymmenes vastaaja olisi raportoinut kiinnittäneensä siihen huomiota. Eniten mainintoja

lukumääräisesti saivat prosodiaan ja erilaiset lyhytteen liittyvät seikat sekä *hän*-pronominin käyttö, joten näitä voi pitää ainakin osalle vastaajista salienteina. Koska lounais-suomalaisesta näytteestä havaitsi selvästi harvempi vastaaja mitään erityistä kuin saman kuuntelusarjan pohjalaisnäytteistä (ks. Kurki 2018a), saattavat tätä selittää lounaismurteisen näytteen prosodiset ominaispiirteet, joita vastaajien on hankalampaa kommentoida kuin segmenttaalisia piirteitä.

Tutkimus osoittaa, että keskimäärin lounaissuomalaiset – varsinkin muut kuin opiskelijat – pystyvät paikantamaan kuulemansa lounaissuomalaisen näytteen tarkemmin ja osuvammin kuin muut vastaajat. Tuttua on helpompi tunnistaa ja paikantaa kuin vierasta. Tosin huomattavaa on, että opiskelijoiden vastauksissa on runsaasti hajontaa – lounais-suomalaisten opiskelijoidenkin. Omalta osaltaan paikantamiseen tai tunnistamiseen vaikuttanevat myös maantuntemus ja paikallistuntemus.

Kuva kielikäsitteistä tarkentuu, kun niitä tarkastellaan myös epäsuorin menetelmän, kun huomioon otetaan myös subjektiiviset etäisyydet ja kun niitä koskevat tulokset yhdistetään suorien menetelmien kartoitettuihin salienteja piirteitä koskeviin tuloksiin. Keskimäärin lounaissuomalaiset mieltävät sikäläisen näytteen selvästi herkemmin omaa puhutapaansa muistuttavaksi kuin muut suomalaiset. Tulos voi vaikuttaa äkkiseltään tulkittuna odotuksenmukaiselta, mutta tässäkin yhteydessä on huomattava, että tutkimukseen valittu lounaismurteinen näyte ei ole samalla tavalla murteellinen kuin useissa aiemmissä tutkimuksissa käytetyt murrenäytteet.

Vaikka lounaissuomalainen ei kuule välttämättä lounaissuomalaisessa näytteessä mitään erityistä eikä tule kiinnittäneeksi siinä omasta mielestään mitään erityistä huomiota, on hän kuitenkin muita suomalaisia taipuvaisempi mieltämään näytteen samantyyppiseksi kuin hänen oma puhutapaansa. Hän huomaa näytteessä jotakin, muttei tiedosta havainneensa tätä, mikä johtanee hänet mieltämään näytteen herkästi tavalliseksi, normaalkiksi tai neutraaliksi. Näytteessä ei ole välttämättä monelle mitään kognitiivisesti salienttia, mutta sen sijaan perkeptuaalisesti salienttia siinä on. Kaiken kaikkiaan ryhmien välisiä eroja kiinnostavampana tutkimustuloksena pidän sitä, että tässäkin artikkelissa ”normaalina” tai ”tavallisena” pidetty näyte kantaa merkityksiä, joiden perusteella kuulijat rakentavat kuvaa näytteessä puhuneesta henkilöstä. Monella sellaisella seikalla, joihin emme tiedä kiinnittävämmä mitään huomiota, on merkitystä sille, millaiseksi tulkitsemme ja oletamme kohtaamamme puhujan ja millaiseksi tämä toinen tulkitsee ja olettaa meidät.

Lähteet ja lyhenteet

Aineslähteet

Prosovar-korpus = Suomen kielen prosodian alueellisen ja sosiaalisen variaation äänitekorpus. Koostaneet Tommi Kurki ja Tommi Nieminen. Korpuksen äänitteet 1-381-46, 1-678-46, 2-402-7, 2-450-7, 2-532-7, 2-617-7, 2-886-7, 3-643-19, 4-349-27, 4-355-27 ja 5-302-44. Prosovar-hanke 2013–2016. Suomen kielen ja sen sukukielten arkisto, Turun yliopisto.

Prosovar 2017 = Prosovar-hankkeen kuuntelunäytetekely 2017. Kerätty 22.5.–15.9. Koostanut Tommi Kurki. Suomen kielen ja sen sukukielten arkisto, Turun yliopisto.

Muut lähteet

- BERTHELE, RAPHAEL 2010: Investigations into the folk's mental models of linguistic varieties. DIRK GEERAERTS, GITTE KRISTENSEN ja YVES PEIRSMAN (toim.): *Advances in cognitive socio-linguistics*, 265–290. *Cognitive linguistics research* 45. de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110226461.265>
- CLOPPER, CYNTHIA – PISONI, DAVID 2004: Homebodies and army brats: Some effects of early linguistic experience and residential history on dialect categorization. *Language Variation and Change* 16, 31–48. <https://doi.org/10.1017/S0954394504161036>
- CRAMER, JENNIFER 2016: Perceptual dialectology. *Oxford handbooks online*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935345.013.60>
- DRAGER, KATIE 2010: Sociophonetic variation in speech perception. *Language and Linguistics Compass* 4/7, 473–480. <https://doi.org/10.1111/j.1749-818X.2010-00210.x>
- FRIDLAND, VALERIE – BARTLETT, KATHRYN – KREUZ, ROGER 2004: Do you hear what I hear? Experimental measurement of the perceptual salience of acoustically manipulated vowel variants by southern speakers in Memphis, TN. *Language Variation and Change* 16, 1–16. <https://doi.org/10.1017/S0954394504161012>
- GARRETT, PETER – COUPLAND, NIKOLAS – WILLIAMS, ANGIE 2003: *Investigating language attitudes: Social meanings of dialect, ethnicity and performance*. University of Wales Press, Cardiff.
- HAAPAMÄKI, SAARA – WIKNER, SARAH 2014: Att undersöka lyssnares perception av regional variation. *Folkmålsstudier* 53, 35–77.
- HAARAMO, ANNIKA 2015: *Se on niin erilainen ja siksi jopa hauska. Kansanlingvistinen tutkimus hämääläismaallikoiden lounaismurretta koskevasta käsityksistä*. Pro gradu. Tampereen yliopisto, kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö, suomen kielen tutkinto-ohjelma.
- HEIKKILÄ, MAIJASTIINA 2014: *Lounaismurteiden murrekäsitä*. Pro gradu. Turun yliopisto, suomen kieli.
- HOLMA, SARA 2018: *Oululaislukiolaisten käsityksiä suomen murteista*. Pro gradu. Oulun yliopisto, suomen kieli.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet IIIB. Selityksiä murrekartastoon*. SKS, Helsinki.
- KRISTIENSEN, GITTE 2010: Lectal acquisition and linguistic stereotype formation. Empirical study. DIRK GEERAERTS, GITTE KRISTENSEN ja YVES PEIRSMAN (toim.): *Advances in cognitive socio-linguistics*, 225–263. *Cognitive linguistics research* 45. de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110226461.223>
- KURKI, TOMMI 2018a: Tavallisuus puhekielessä. Keski- ja pohjoispohjalaisten puhekieltä koskevia kieli-käsityksiä. Sisko Brunni, Niina Kunnas, Santeri Palviainen ja Jari Sivonen (toim.): *Kuinka mahottomasti nää tekkiit. Juhlakirja Harri Mantilan 60-vuotispäivän kunniaksi*, 325–350. *Studia humaniora ouluensia* 15. Oulun yliopisto, Oulu.
- 2018b: Kielikäsitusten mosaiikki. Havaintoja puhekielen näytteistä. *Sananjalka* 60, 71–95. <https://doi.org/10.30673/sja.70049>
- KURKI, TOMMI – NIEMINEN, TOMMI – KALLIO, HEINI – BEHRAMAN, HAMID 2014: Uusi puhesuomen variaatiota tarkasteleva hanke. Katse kohti prosodisia ilmiöitä. *Sananjalka* 56, 186–195.
- LONG, DANIEL – PRESTON, DENNIS R. 2002: *Handbook of perceptual dialectology*. Volume 2. Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/z.hpd2>
- McKENZIE, ROBERT M. 2008: Social factors and non-native attitudes towards varieties of spoken English. A Japanese case study. *International Journal of Applied Linguistics* vol. 18 n:o 1, 63–88. <https://doi.org/10.1111/j.1473-4192.2008.00179.x>
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2002: Suomalaisten murreasenteista. *Sananjalka* 44, 86–109. <https://doi.org/10.30673/sja.86635>
- MIELIKÄINEN, AILA – PALANDER, MARJATTA 2014: *Miten suomalaiset puhuvat murteista? Kansanlingvis-*

tinen tutkimus metakielestä. SKS, Helsinki.

- NIEMINEN, TOMMI – KURKI, TOMMI 2015: Prosovar-hankkeen väliraportti. Puheaineiston keruusta verkossa sekä havaintoja aineistosta. MONA LEHTINEN ja UNTO K. LAINE (toim.): *XXIX Fonetiikan päivät, Espoo 20. – 21.3.2015, julkaisut*, 29–34. Tiede + teknologia 7/2015. Aalto-yliopisto, Espoo.
- NUPPONEN, ANNE-MARIA 2011: »Savon murre» savolaiskorvin. *Kansa murteen havainnoijana*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology No 11. University of Eastern Finland, Joensuu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-0354-9>
- PALLIWODA, NICOLE – SCHRÖDER, SASKIA 2016: Perceptual dialectology, speech samples, and the concept of salience. Initial findings from the DFG-project ”Lay Linguists’ perspective on German regional varieties. Reconstructing lay linguistic conceptualizations of German in a perceptual dialectology approach”. JENNIFER CRAMER ja CHRIS MONTGOMERY (toim.): *Cityscapes and perceptual dialectology, global perspectives on non-linguists’ knowledge of the dialect landscape*, 257–274. de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9781614510086-018>
- PANTOS, ANDREW J. 2012: Defining the cognitive mechanisms underlying reactions to foreign accented speech. An experimental approach. MARTIN PÜTZ, JUSTYNA A. ROBINSON ja MONIKA REIF (toim.): *Cognitive sociolinguistics: Social and cultural variation in cognition and language use*, 188–209. Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/rcl.10.2.08pan>
- PHARAO, NICOLAI – KRISTIENSEN, TORE 2019: Reflections on the relation between direct/indirect methods and explicit/implicit attitudes. *Linguistics Vanguard*, 5(s1), 20180010. <https://doi.org/10.1515/lingvan-2018-0010>
- PRESTON, DENNIS R. 1989: *Perceptual dialectology. Nonlinguists’ views of areal linguistics*. de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110871913>
- 1993: Folk dialectology. DENNIS R. PRESTON (toim.): *American dialect research*, 333–377. Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/z.68.17pre>
- 1996: Whaddayaknow? The modes of folk linguistic awareness. *Language Awareness* 5:1, 40–74. <https://doi.org/10.1080/09658416.1996.9959890>
- 2018: Perceptual Dialectology. CHARLES BOBERG, JOHN NERBONNE ja DOMINIC WATT (toim.): *The handbook of dialectology*, 177–203. Wiley, Oxford.
- PRIIKI, KATRI 2014: Kaakkois-Satakunnan henkilöviitteiset *hän, se, tää* ja *toi* subjekteina. *Sananjalka* 56, 86–107. <https://doi.org/10.30673/sja.86732>
- RÁCZ, PÉTER 2012: *Salience in sociolinguistics. A quantitative approach*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Albert-Ludwigs-Universität Freiburg. Albert-Ludwigs Universität, Freiburg.
- RAPOLA, MARTTI 1990: *Johdatus suomen murteisiin*. SKS, Helsinki.
- RÄSÄNEN, MAARET – PALANDER, MARJATTA 2015: Kansandialektologinen testi murrepiirteiden keskinäisestä murteellisuusjärjestyksestä. *Virittäjä* 119, 4–33.
- SAVINIEMI, MAIJA 2015: ”On noloa, jos ammattilaiset tekevät tökeröitä kielioppivirheitä.” *Toimitushenkilökunnan kielenhuoltotiedot, -käytännöt ja -diskurssit*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B, Humaniora vol. 127. Oulun yliopisto, Oulu.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia.
- SULKAVA, ERIKA 2018: *Mie-sie-murretta vai nykyaikaista suomea? Joensuulaisten yhdeksäsluokkalaisten kielellisiä asenteita ja käsityksiä*. Pro gradu. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- SUOMINEN, MIRA 2020: *Laitilan murretta Laitilan lukiosta. Kansandialektologinen tutkimus kirjoitetun lounaismurteen piirteistä*. Pro gradu. Itä-Suomen yliopisto, suomen kieli.
- STEPHAN, CHRISTOPH 1997: The unknown Englishes? Testing German students’ ability to identify varieties of English. EDGAR W. SCHNEIDER (toim.): *Englishes around the world. Studies in honour of Manfred Gorch. Volume 1. General studies, British Isles, North America*, 93–108. Varieties of English around the world. General series. Volume 18. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/veaw.g18.12ste>
- SÄRKÖLÄ, SAIJA 2020: *Lounaissuomalaisten kielitietoisuus. Kielenpiirteiden tiedostaminen murteessa ja omassa puhekielessä*. Pro gradu. Turun yliopisto, suomen kieli.

- THOMAS, ERIC R. 2013: Sociophonetics. J. K. CHAMBERS ja NATALIE SCHILLING (toim.): *The handbook of language variation and change*. Wiley, Oxford. <https://doi.org/10.1002/9781118335598>
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. SKS, Helsinki.
- VAATTOVAARA, JOHANNA – HALONEN, MIA 2015: Missä on ässä? “Stadilaisen s:n” helsinkiläisyydestä. MARJA-LEENA SORJONEN, ANU ROUHIKOSKI ja HEINI LEHTONEN (toim.): *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*, 40–83. SKST 1310. SKS, Helsinki.
- VILLARREAL, DAN 2016: ”Do I sound like a Valley Girl to you?” Perceptual dialectology and language attitudes in California. *Publication of the American Dialect Society* 101 (1), 55–75. Duke University Press, Durham. <https://doi.org/10.1215/00031283-3772901>
- WIIK, KALEVI 2006: *Sano se murteella. Minkälaisia suomen murteet ovat ja missä niitä puhutaan*. Pilot-kustannus, Tampere.
- WIKNER, SARAH 2019: *Svenskan i Helsingfors. Uppfattningar, perception och variation*. Åbo Akademi, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-12-3873-4>
- WILLIAMS, ANGIE – GARRETT, PETER – COUPLAND, NIKOLAS 1999: Dialect Recognition. D. PRESTON (toim.): *Handbook of perceptual dialectology*, vol. 1, 345–358. Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/z.hpd1.29wil>

TOMMI KURKI: Salienssi, subjektiivinen etäisyys ja paikannusten tarkkuus: Perceptuaaliset konseptit etäisyydestä ja paikannusten tarkkuudesta: Perceptuaaliset konseptit etäisyydestä ja paikannusten tarkkuudesta: Perceptuaaliset konseptit etäisyydestä ja paikannusten tarkkuudesta

The article investigates how native Finnish-speaking respondents perceive the southwestern Finnish way of speaking. This is studied from the theoretical framework of perceptual dialectology. It describes a subset of a data from a larger project exploring regional and social variation in Finnish prosody. The subset was taken from an online questionnaire, 12 of which were recorded samples of colloquial Finnish. These samples have been characterised as “usual” or “normal” by different respondents in the pilot study.

One of these samples is of a 40-year-old female speaker from Southwest Finland, and the article focuses on the perception of this sample. The subject is connected to the conceptions Finnish non-linguists have and what they perceive as “natural”, “neutral” and “normal” in colloquial Finnish. The article investigates how the southwestern Finnish sample sounds to the respondents and what kinds of perceptions arise.

The respondents of the questionnaire were asked to answer the following questions after hearing each sample: Which speakers would speak in the same way as the person just heard? Did something special in the sample catch your attention? Moreover, Osgood’s semantic differential was used, and the respondents were asked to evaluate the sample they heard on five-point scale how friendly, natural, and formal the sample sounded, how much it resembles standard Finnish, and how much it resembles their own way of speaking. 259 Finnish-speaking, non-linguist respondents with various regional and social backgrounds filled out the online questionnaire. In addition, 83 students from the University of Helsinki and the University of Turku listened to the same samples and answered in the same questions while participating in a course.

The research questions are as follows: 1) What linguistic features respondents pointed out, when they were asked to say what caught their attention in a sample? What features are salient, and which features are found to be neutral? 2) According to the respondents, how similar is the sample heard to their own way of speaking (subjective distance)? Does the subjective distance of southwestern Finns diverge from the subjective distance of other Finns? 3) How do the respondents define and characterise the

speaker of the sample? How exact and accurate are the responses in which the speaker has been regionally defined? Is there difference between southwestern and other Finns?

Approximately only one-third of the southwestern respondents and the other Finns reported that there was something special in a sample which caught their attention. Surprisingly, the regional background of respondents is not a significant factor in this case. None of the phonological, morphological, lexical or suprasegmental features in the sample exceeds a level where at least a tenth of the respondents would have paid any special attention to it. The features which were most often noted or described after hearing the sample were suprasegmental (e.g. intonation), omission (e.g. apocope of a final /n/, apocope of a final vowel) and the use of the personal pronoun *hän* ('he, she'). These features are perceptually and cognitively prominent and thus salient at least to some of the respondents.

The analysis also shows that southwestern Finns – especially university students – are able to determine the southwestern sample more accurately than the other respondents. It is easier to place a sample where one finds something familiar even if one is unable to describe or say what one just heard and what caught one's attention. However, one must note that there is plenty of variation in the ability to place speakers by both the southwestern and non-southwestern respondents. One factor which clearly affects the ability to place speakers is geographical knowledge on local regions in Finland and on the whole country in general.

The overview of Finnish language perceptions becomes more accurate, when subjective distances are also taken into account in the analysis and combined with the above-mentioned findings and observations. The subjective distance between the southwestern sample and the idiolect of a respondent is significantly smaller for the southwestern respondents than for the others. In other words, a small percentage of the southwestern respondents report that something has caught their attention in the southwestern sample, and this is because they tend to think that the sample resembles their own way of speaking. Thus, even though there does not seem to be anything cognitively prominent for many respondents in a sample, there is, however, something perceptually prominent.

Overall, I find that the most interesting finding is not the differences between the southwestern and other respondents, but the confirmation of previous findings (Kurki 2018a, 2018b): a sample which has at first glance been characterised as “normal”, “usual” or “neutral” may carry social meanings, which evoke conceptions about the speaker.

Tommi Kurki
tommi.kurki@utu.fi
Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Liite 1

Ote luennolla käytetystä kyselylomakkeesta

KUUNTELUNÄYTE 7

- Ketkä suomalaiset puhuvat mielestäsi näin? Vaihtoehtoisesti voit kertoa, ketkä eivät ainakaan puhu näin.
- Miltä kuulemasi puhenäyte kuulosti? Valitse vaihtoehdot, jotka ovat mielestäsi kuvaavimpia.

5	4	3	2	1	0	en osaa sanoa	5	4	3	2	1	0	en osaa sanoa
täysin yleiskielinen (kirjakielinen)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	täysin puhekielinen	☐	☐	☐	☐	☐	☐
täysin omaa puhetapaani vastaava	☐	☐	☐	☐	☐	☐	täysin omasta puhetavastani poikkeava	☐	☐	☐	☐	☐	☐
miellyttävä	☐	☐	☐	☐	☐	☐	epämiellyttävä	☐	☐	☐	☐	☐	☐
luonteva	☐	☐	☐	☐	☐	☐	epäluonteva	☐	☐	☐	☐	☐	☐
ystävällinen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	tyly	☐	☐	☐	☐	☐	☐
vakuuttava	☐	☐	☐	☐	☐	☐	epävakuuttava	☐	☐	☐	☐	☐	☐
virallinen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	epämuodollinen	☐	☐	☐	☐	☐	☐

- Kiinnittikö puhenäytteessä jokin erityisesti huomiota? Jos kiinnitti, mikä?

Kyselyn vastaajien vastauspaikkaa kuvaavien lyhenteiden selitykset

H = vastannut Helsingin yliopistossa kurssilla

T = vastannut Turun yliopistossa kurssilla

V = vastannut verkossa.

Kyselyn vastaajien alueellista taustaa kuvaavien lyhenteiden selitykset

Vastaajat on jaettu perusaluerhyymiin ja yleisalueryhmiin sen mukaan, missä he ovat syntyneet, eläneet suurimman osan lapsuudestaan ja aikuisuudestaan ja missä he asuvat nyt.

EP = Etelä-Pohjanmaan murre (vastaajalla tausta tai taustaa Etelä-Pohjanmaan murteen alueella)

LM = lounaismurteet

HM = hämäläismurteet

KPP = keski- ja pohjoispohjalaismurteet

KS = savolaismurteet, Keski-Suomi

PK = pääkaupunkiseutu

PKR = savolaismurteet, Pohjois-Karjala

SV = savolaismurteet, Savo

> = muuttanut alueelta toiselle (esim. H39-HM>PK, vastaaja muuttanut hämäläismurteen alueelta pääkaupunkiseudulle).

Liite 2

Taulukko 2. Mainintoja saaneet kielenkäyttöä koskevat ilmiöt lounaissuomalaisilla ja muilla vastaajilla.

lounaissuomalaiset (n=63)		muut (n=213)		
kommentoitu ilmiö	n	kommentoitu ilmiö	n	% vastaajista
• ei mikään kielellinen ilmiö	44/63 vastaajaa	• ei mikään kielellinen ilmiö	143/213 vastaajaa	67,1 %
• ainakin jokin kielellinen ilmiö kiinnittänyt huomiota	19/63 vastaajaa	• ainakin jokin kielellinen ilmiö kiinnittänyt huomiota	70/213 vastaajaa	32,9 %
KOMMENTOITU ILMIO	f	KOMMENTOITU ILMIO	f	%
vokalismi		vokalismi		
loppuheitto	6	loppuheitto	9	4,2 %
lyhentäminen/lyhyys	1	lyhentäminen/lyhyys	7	3,3 %
jälkitavujen V:n lyh.	2	jälkitavujen V:n lyh.	7	3,3 %
diftongien avartuminen	1	diftongien avartuminen	1	0,5 %
konsonantismi		konsonantismi		
geminaatio	1	geminaatio	6	2,8 %
loppu-n	4	loppu-n	8	3,8 %
geminoimattomuus	-	geminoimattomuus	1	0,5 %
rajageminaation puute	-	rajageminaation puute	3	1,4 %
ylimääräiset äänteet	1	ylimääräiset äänteet	1	0,5 %
tremulantti	-	tremulantti	3	1,4 %
mediaklusiilit	1	mediaklusiilit	-	-
sanasto (ja viittaus-suhteet)		sanasto (ja viittaus-suhteet)		
<i>hän</i>	6	<i>hän</i>	9	4,2 %
<i>sie</i>	-	<i>sie</i>	1	0,5 %
murresanat	1	murresanat	-	-
sanat	-	sanat	1	0,5 %
verbin taivutus		verbin taivutus		
s:n lisääminen verbeihin	-	s:n lisääminen verbeihin	1	0,5 %
prosodia		prosodia		
intonaatio (yleisesti)	1	intonaatio (yleisesti)	7	3,4 %
nouseva intonaatio	1	nouseva intonaatio	1	0,5 %
nuotti	1	nuotti	5	2,3 %
nopeus	2	nopeus	13	6,1 %
paino	0	paino	2	0,9 %
painotus	1	painotus	6	2,8 %
rytmi	2	rytmi	11	5,2 %
poljento	-	poljento	2	0,9 %
töksähtelevyys	-	töksähtelevyys	2	0,9 %
tempo	-	tempo	1	0,5 %
tumma ääni	-	tumma ääni	1	0,5 %
MUUT		MUUT		
korostus	-	korostus	1	0,5 %

HEIDI NIVA

Parhailaan mutta myöhemmin

Olla V-mAssA -rakenne ennakkoinnin ja intentioiden ilmaisuissa

1 Johdanto

Yksi *olla V-mAssA* -rakenteen (*olla tekemässä*) keskeisistä funktioista on ilmaista progressiivisuutta eli parhailaan tapahtumista (esim. Kangasmaa-Minn 1978; Heinämäki 1995; Tommola 2000; Onikki-Rantajääskö 2005). Progressiivisuus on semanttinen aspektikategoria, jossa kyse on tilanteiden esittämisestä rajaamattomana¹ ja lisäksi tapahtuman käynnissä olemisesta viittaushetkellä (Dahl 1985, 91–93; Bybee, Perkins–Pagliuca 1994, 126; Mair 2012). Jos tilanteen rajaamattomuus otetaan lähtökohdaksi, prototyyppistä progressiivisuutta edustavat lauseet, joissa *olla V-mAssA*-rakenteen sisältämän infinitiivin kantaverbi ilmaisee rajaamatonta tai sellaiseksi tulkittavaa toimintaa tai tapahtumaa ja joissa mahdollisesti esiintyvä objekti on partitiivisijainen: *Pekka on rakentamassa taloa* (partitiiviobjektista esim. P. Leino 1991, 134–149, 172–180; Heinämäki 1994).

Aspektitutkimuksessa on kiinnitetty huomiota siihen, että *olla V-mAssA* -rakenteen sisältävät lauseet voivat ilmaista myös ennakkointia tai intentioita (Lehtinen 1983, 492–495; Tommola 1992; Kangasmaa-Minn 1993, 21; Heinämäki 1994, 229, 1995, 149; Sulkala 1996, 195, 207; Tommola 2000, 662, 669; Onikki-Rantajääskö 2005, 178–179). Tällöin infinitiivin kantaverbi ilmaisee yleensä rajattua tai sellaiseksi tulkittavaa toimintaa tai tapahtumaa, ja mahdollinen objekti on totaaliobjekti²: *Pekka on rakentamassa talon*. Vaikka suomen aspektia on tutkittu paljon ja myös progressiivirakennetta on käsitelty aspektitutkimuksissa, ennakkoinnin tai intention ilmaisun tulkinnan saavia progressiivirakenteellisia ilmauksia on tarkasteltu varsin vähän. Todennäköisesti syy on osin siinä,

1 Käsitteet *rajaamattomuus* ja *rajattuus* (ks. P. Leino 1991, 172–180; Heinämäki 1994; Nurminen 2015, 56–60) toimivat kattokäsitteinä spesifisimmille aspektimerkityksille. Esimerkiksi *momentaaninen* tarkoittaa rajattua, kestoltaan hetkellistä.

2 Totaaliobjektilla tarkoitetaan genetiivi-, nominatiivi- tai akkusatiivisijaista objektiä (ks. esim. ISK § 925).

että futuuristen implikaatioiden selittyminen rajattua aspektia ilmaisevien elementtien myötävaikutuksella näyttää olevan melko selvä asia. Nimittäin myös yksinäisverbillisissä lauseissa samanlaiset aspektielementit ohjaavat tulkintaan rajatusta tilanteesta (esim. P. Leino 1991, 134–149, 172–180; Heinämäki 1994) ja viittaushetkeä myöhempään aikaan sijoittuvasta tilanteesta (esim. Hakulinen–Karlsson 1979, 250–251; Kangasmaa-Minn 1984, 84; ISK § 1544). Toinen syy vähäiseen huomioon lienee aiempien tutkimusten aineiston luonteessa: käytetty kielimateriaali ei ole aineistona tarjonnut otollista lähtökohtaa ilmiön tarkasteluun esimerkiksi ennakointi-ilmausten vähäisyydestä johtuen (ks. kuitenkin Eerikäinen 2009, 63–73).

Tarkastelen tässä artikkelissa *olla V-mAssA* -rakenteen temporaalista polysemiaa, aspektimerkityksiä ja erityisesti sen käyttöä intentioiden ja ennakoinnin ilmaisuissa. Aineistona olen käyttänyt *Suomi24*-korpuksesta poimittua satunnaisotantaa ja sen kaikkiaan 1041:tä *olla V-mAssA* -rakenteen sisältävää esiintymää. Aineisto avaa uudenlaisia näkökulmia, sillä rakenteen käyttö varsinkin intentioiden ilmaisukeinona poikkeaa jossain määrin niistä ennakointi-ilmauksista, joihin aiempi tutkimuskirjallisuus on keskittynyt. Aineistossa on esimerkiksi tapauksia, joissa ennakointia tai intentioita ilmaiseva progressiivirakenne käyttäytyy aspektielementtien suhteen tavalla, joka ei täysin vastaa aiemmin esitettyä kuvausta. Rajattuutta ilmentävät aspektielementit ovat ennakoinnin ja intentioiden ilmaisuissa odotuksenmukaisia, mutta aineistossa esimerkiksi objektin sijana voi olla myös partitiivi: *Olen ostamassa uutta puhelinta*. Tästä seuraa, että ilman kontekstin tukea – ja joskus kontekstissakin – keskustelupalstan progressiivirakenteelliset ilmaisut voivat olla temporaalisesti polyseemisiä: niiden voidaan tulkita ilmaisevan joko parhaillaan tapahtumista tai tulevaisuudessa tapahtumista (polysemiasta esim. P. Leino 1993, 121–171; Glynn 2014, 9–15). Osa *olla V-mAssA* -rakenteellisista ilmauksista puolestaan asettuu progressiivisuuden ja ei-progressiivisuuden sekä nykyhetken ja tulevaisuuden välimaastoon tavalla, joka ei ole täysin yksiselitteinen. Merkitykselliseksi polysemian tarkastelussa nousevat muun muassa verbisemantiikka ja se, millainen sisältö ja kesto verbin ilmaisemalla tapahtumisella voi olla.

Teoreettisena viitekehystenä tutkimuksessa on konstruktiokielioppi (Fillmore–Kay–O’Connor 1988; Goldberg 1995, 2006, 2019; Fillmore–Kay 1999; Fried–Östman 2004; Diessel 2019), joka ohjaa tarkastelemaan tutkimuskohteena olevaa rakennetta³ toisaalta sen sisäisistä piirteistä käsin, toisaalta kielen yksikkönä, joka toimii sellaisenaan kokonaisuutena ja kantaa omaa funktiotaan. *Olla V-mAssA* muodostaa perifrastisena konstruktiona ydinrakenteen, jossa infinitiivin kantaverbi vaihtelee ja joka useimmiten esiintyy itseään laajemmissa konstruktioissa esimerkiksi rakenteessa olevalle verbille tyypillisen täydennyksen kanssa. Konstruktionäkökulmaan kuuluu olennaisesti kieltä käyttävä ihminen: kieli ja sen konstruktioituneisuus ovat sidoksissa ihmiseen, joka kielentää

3 Sana *rakenne* on *konstruktio*-termiä väljempi ja soveltuu paremmin myös silloin, kun *olla* ja *V-mAssA* eivät muodosta selkeää yksikköä. Käytän myös nimitystä *progressiivirakenne*, vaikka *olla V-mAssA* on siksi monikäyttöinen, että nimitys on jossain määrin yksinkertaistava.

havaintojaan ja kokemuksiaan, sekä yhteisöön, jossa ihminen kieltään käyttää. Konstruktiot syntyvät ja muuttuvat kielen käytössä. Myös *olla V-mAssA* -rakenteen käyttö intentioiden ja ennakkoinnin ilmauksissa on seurausta kielenkäyttäjien valinnoista.

Etenen aiheen käsittelyssä seuraavasti. Luvussa kaksi esittelen ensin lyhyesti sitä, millaisia merkitystehtäviä *olla V-mAssA* -rakenteelle on aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa esitetty. Luvussa 3 kuvaan ja analysoin *olla V-mAssA* -rakenteen käyttöä intentioiden ja ennakkoinnin ilmaisuissa *Suomi24*-keskustelupalstalla. *Olla V-mAssA* -rakenteen kantaverbin ohella kiinnitän huomion myös rakenteen yhteydessä esiintyviin syntaktis-semanttisiin elementteihin, kuten objektin sijaan. Samoin huomioin teksti- ja kielenkäyttökontekstin osuuden tulkinnan rakentumisessa. Artikkelin neljännessä luvussa tarkastelen *olla V-mAssA* -rakenteen aspektimerkitystä temporaalisuuden näkökulmasta.

2 Olla V-mAssA -rakenteen merkitystehtäviä

Tulkinta ilmaisulle, johon *olla V-mAssA* sisältyy, syntyy usein monen eri syntaktis-semanttisen tekijän summana. Ennakoinnin ja intentioiden ilmaisun kannalta *olla V-mAssA* -rakenteen monikäyttöisyys on olennaista sikäli, että tietyissä tapauksissa lokaation ilmaisu sulkee pois ennakkoinnin ja intention merkitysmahdollisuuden (ks. luku 3.5).

Lokaation ilmaistessaan toiminnan, jota suorittamassa tai läpikäymässä tämä on. Toiminnan voi tällöin ajatella tapahtuvan tietyssä, sille luonteenomaisessa tai muutoin pääteltävissä olevassa paikassa: Jos *Pekka on syömässä*, hän on ehkäpä keittiössä. (Markkanen 1979, 65; Hyvärinen 1982, 83; ISK § 1519; ks. myös Kangasmaa-Minn 1978, 286–287, 291; Hakulinen–Karlsson 1979, 381–382; Heinämäki 1995, 151; Huumo 1995, 33–35; Onikki-Rantajääskö 2001, 251, 2005, 177, 190–192). Lokaation ilmaisun merkitys voi olla vahvempi silloin, kun objektia tai muuta täydennystä ei ole ilmaistu. Esimerkiksi ilmaus *Pekka on syömässä omenaa* korostaa toimintaa sen kohteen ilmaisun kautta. Samoin suuntasijainen täydennys voi fokusoida käynnissä olon merkitystä: *Pekka on uimassa vastarannalle*⁴. Kun *olla*-verbin ensisijaisena täydennyksenä on infinitiivin sijaan nomini, infinitiivillä on toissijaisen täydennyksen rooli vapaana adverbialina (ns. konverbina, ks. Ylikoski 2003, 202–205, 216–217). Tällöin *olla V-mAssA* ei hahmotu perifrastisena konstruktiona, jossa infinitiivi on osa predikaattia. Sen sijaan infinitiivi tuo lisätietoa nomini-täydennyksen ilmoittamaan lokaaliseen merkitykseen: sijainnissa paitsi ollaan myös tehdään jotakin, tai mahdollisesti infinitiivin ilmoittama toiminta on peräti syy sijainnissa olemiseen (*Kun Kalle oli keittiössä valmistamassa aamupalaa, kolahti postiluukusta eteisen lattialle pikakirje*, Hyvärinen 1982, 83). Lokaation ilmaisu ja toiminnan käynnissä olon merkitys voivat olla ilmaisussa yhtä aikaa läsnä olevia merkityksiä, mutta progressiivisuuden kieliopillistumiskehityksen kannalta on olennaista, että sijainnin merkitys

4 Kuitenkin hieman toisin Kangasmaa-Minn 1978, 287–288.

rakenteessa taka-alaistuu (Onikki-Rantajääskö 2005, 182). *Olla V-mAssA* -rakenteellisen ilmaisun tulkintaan vaikuttavat siis verbisemantiikan ohella koko lauseen syntaktis-semanttiset elementit (ks. myös Nurminen 2015, 233–234)⁵. Ilmaisun progressiivisuus voi vaihdella intensiteetiltään. Intensiteetillä tarkoitetaan, että progressiivisuuden eli korosteisen käynnissä olon tulkinta voi toisissa lauseissa olla vahvempi kuin toisissa.

Progressiivisen aspektin ilmaisukeinona *olla V-mAssA* on verraten uusi. Nykysuomea edeltävässä käytössä lokaalisuus kietoutuu vielä vahvasti rakenteen käyttöön (Onikki-Rantajääskö 2005, esim. 190–192). Aspektikategoriana progressiivisuus on imperfektiivisen eli rajaamattoman aspektin⁶ alatyyppejä, joka ilmaisee viittaushetkellä käynnissä olevaa toimintaa ja kestoltaan rajaamatonta tilannetta sekä ikään kuin fokusoii parhaillaan toiminnan tilassa olemista ja toiminnan sisäistä osahetkeä (Comrie 1976, 32–40; Dahl 1985, 90–93; Langacker 1991, 91–97; Bybee ym. 1994, 126; Timberlake 2007, 287). Progressiivisuuden ilmaisun kieliopillistumisen aste vaihtelee kielittäin. Esimerkiksi englannissa progressiivisen rakenteen käyttö on tietyin ehdoin pakollista (**What does Mary do at this moment?* – **She watches television*, esim. Quirk–Greenbaum–Leech–Svartvik 1985, 199), kun taas suomessa progressiivisen rakenteen käyttö on vaihtoehtoista, sillä lähes aina valittavissa on yksinäisfinitiivinen verbimuoto⁷. Progressiivisen rakenteen käyttöön liittyy kielissä erilaisia semanttis-pragmaattisia rajoituksia ja tendenssejä⁸ (suomen osalta ks. esim. Heinämäki 1995) ja progressiivirakenteella voi olla myös muita tehtäviä kuin varsinaisen progressiivisen aspektin ilmaiseminen (esim. Comrie 1976, 32–40; Dahl 1985, 90–95; Mair 2012).

Kuten johdannossa on tullut esille, progressiivisuuteen liittyy ilmiö, jossa tietyt aspektuaaliset elementit vaikuttavat progressiivirakenteen sisältävän ilmaisun temporaaliseen tulkintaan. Leksikaalinen aspekti⁹ on merkityksellinen tekijä: aspektiltaan rajatut, toiminnan tai tapahtuman rajallista kestoja ilmaisevat verbit rakenteessa aiheuttavat tulkinnan, jonka mukaan tapahtuma ei olekaan käynnissä puhehetkenä (tai muuna viittaushetkenä) vaan vasta pienellä viiveellä (propinkvatiivinen tulkinta, ks. Maamies 1997, 32–34) tai väljemmin lähitulevaisuudessa (Karste 1932, 28; Lehtinen 1983, 492–495; Kangasmaa-Minn

5 Vaikka *olla V-mAssA* -rakenteen sisältävä ilmaus ei saisikaan tulkintaa ensi sijassa progressiivisena, sen kuvaama tilanne voi toki silti olla aspektiltaan rajaamaton. Kysymys on siitä, mikä on rajaamattoman aspektin lisäksi nimenomaan progressiivisuutta ja millaiset lauseet sitä edustavat. Ks. myös luku 4.

6 Typologisessa kirjallisuudessa käytetään aspektikategorioiden yhteydessä usein termejä *imperfektiivinen* ja *perfektiivinen aspekti*. Fennistiikassa käytetystä aspektiterminologiasta kokoavasti ks. esim. Sivonen 2007, 77–79; Nurminen 2015, 16–18, 56–65; ks. myös ISK § 1500.

7 Progressiivisuutta semanttisena merkityskategoriana voidaan ilmaista erilaisin muotokeinoin. Katso esim. Hynönen 2016, 91–95 essiivisijaisen nominaalipredikaatin ja progressiivirakenteen vertailusta.

8 Fennistisessä aspektikirjallisuudessa käsitellään verbisemanttisten ehtojen lisäksi esimerkiksi agenttiivisuuden ja intentionaalisuuden l. tarkoituksellisuuden elementtiä progressiivirakenteen käytössä ja merkityksessä, esim. Heinämäki 1995). Progressiivirakenteen on nähty myös ilmaisevan absentiivisuutta, ks. Tommela 2000.

9 Leksikaalisella aspektilla tarkoitetaan nimenomaan verbin aspektiominaisuutta erotuksena useamman elementin rakentamasta aspektimerkityksestä, esimerkiksi lauseen aspektista. Termeillä *teonlaatu* ja *Aktionsart* voidaan myös viitata leksikaaliseen aspektiin. Katso ISK § 1500, Filip 2012.

1993, 21; Heinämäki 1994, 229, 1995, 149; Sulkala 1996, 195, 207; Maamies 1997, 30–34; Hakulinen 2000, 103; Tommola 2000, 662, 669; Onikki-Rantajääskö 2005, 178–179; Eerikäinen 2009, 63–73; ISK § 1546). Momentaanisten eli sisäiseltä kestoaltaan hyvin vähäistä tapahtumaa kuvaavien verbien tapauksessa tapahtumahetki liikkuu vain vähän eteenpäin, jolloin tilanne hahmottuu tapahtumaisillaan olevana (*Pekka on haukkamassa omenaa*). Muunlaisten rajattuutta ilmaisevien verbien kanssa tapahtumahetki on määrittelemättömässä tulevaisuudessa kuitenkin niin, että tapahtumahetki on suhteellisen lähellä (*Pekka on tekemässä omenapiirakan*). Tapahtumahetkeltään myöhemmän tulkinnan mahdollisuus progressiivirakenteessa ei ole ainoastaan suomen kielelle ominaista, vaan verbileksemin aspektisemantiikka voi tuottaa samantyyppisiä ilmiöitä muissakin kielissä (esim. *The train is leaving*, Bertinetto–Ebert–Groot 2000, 534; *Ich war am Einschlafen, als das Telefon klingelte*, Ebert 2000, 614; *Jón er að gifta sig á morgun*, Tommola 2000, 669). Kun *olla V-mAssA* -rakenne sisältää rajattuutta ilmaisevan prosessiverbin, se saa tulkinnan käynnissä olevana mutta sisältää myös implikaation prosessin päättymisestä: *Omenat ovat kypsymässä* (ISK § 1506, § 1520; Heinämäki 1995, 149–150).

Suomen kielessä myös objektin sijalla on merkittävä rooli progressiivisen tulkinnan rakentumisessa. Rakenteen objektin valintaa ohjaavat periaatteessa samat periaatteet kuin yksinäisverbin objektin valintaa: partitiiviobjektilla ilmaistaan tilanteen rajamattomuutta ja totaaliobjektilla tilanteen rajattuutta. Yksinäisverbin totaaliobjekti aiheuttaa tulkinnan, jonka mukaan kuvatulla tilanteen kestolla on raja ja mahdollisesti lisäksi tulos (*Pekka syö omenan ~ rakentaa talon*) (esim. Penttilä 1963, 588–595; P. Leino 1991, 134–149, 172–180; Heinämäki 1994; Hakulinen 2000, 536–537). Yksinäisverbillinen ilmaus, jossa on preesensmuotoinen verbi ja totaaliobjekti, saa tulkinnan tapahtuman myöhemmyydestä suhteessa puhehetkeen (esim. Hakulinen–Karlsson 1979, 250–251; Kangasmaa–Minn 1984, 84; ISK § 1544). Samalla tavoin progressiivirakenteellinen *Pekka on rakentamassa talon* viittaa rakentamistilanteen päättyvän ja talon valmistuvan vasta puhehetkeä (tai muuta viittaushetkeä) myöhemmin. Kun kyse ei ole varsinaisesta prosessiverbistä (kuten *rakentaa*-verbin tapauksessa), progressiivirakenteen ja totaaliobjektin sisältävä ilmaus on aspekto-temporaaliselta tulkinnaltaan häilyvä. Ilmaus *Pekka on rakentamassa talon* voidaan tulkita niin, että rakennusprojekti on jo meneillään, mutta toisaalta on myös mahdollista, että talon rakentaminen on vielä aikeen tasolla. Vasta konteksti selvittäisi, kumpi tulkinta on oikea. *Olla V-mAssA* -rakenteella ilmaistavaa progressiivisuutta voi ehkä parhaiten lähestyä prototyypisyyden kautta. Esimerkiksi transitiiivilauseiden tapauksessa partitiiviobjektin saava *olla V-mAssA* on prototyypinen progressiivisen, rajaamattoman aspektin ilmaus¹⁰, kun taas totaaliobjektillinen *olla V-mAssA* ei sitä ole.

Aspekto-temporaalisten merkitysten ohella tai niiden sijaan *olla V-mAssA* -rakenteelliset ilmaisut voivat ilmaista myös muita funktioita. Ilmaisuun voi sisältyä tulkinta

10 Prototyypisyyden yhteydessä mainittakoon, että usein progressiivisuuden katsotaan tulevan esiin samanaikaisuutta ilmentävissä rakenteissa. Tällainen esiintymisympäristö on esimerkiksi *kun*-sivulauseellinen ilmaus (Onikki-Rantajääskö 2001, 251–252, 2005, 180).

esimerkiksi toiminnassa mukana olosta (*Jouni Simola on pelaajana ollut voittamassa kahta SM-kultaa ja valmentajana hän on ollut saavuttamassa SM-hopeaa ja pronssia*, ISK § 1519; Onikki-Rantajääskö 2005, 179–180) tai puhujan asennoitumista esimerkiksi emfaattisesti (*Kyllä me poliisissa olemme kannattamassa sitä, että –*, Tommola 2000, 672–674). Emfaattisuus taas on merkityspiirre, joka vaikuttaa liittyvän myös ennakoinnin ja intentioiden ilmaisuun. Käsittelen tätä lisää luvussa 3.

3 *Intentioiden ja ennakoinnin ilmaiseminen olla V-mAssA -rakenteella*

Tutkimuksen aineisto on peräisin *Suomi24*-korpuksesta¹¹. Korpuksesta otettu satunnaisotos käsittää virheosumien ja toisteisten esimerkkien poistamisen jälkeen 1 447 *olla V-mAssA*- sekä *olla menossa*-, *olla tulossa*- ja *olla lähdessä* -rakenteiden esiintymää. *Mennä*-, *tulla*- ja *lähteä*-verbeistä käytetään progressiivirakenteessa tyypillisesti *O*-johdoksellista muotoa (*olla V-OssA*), mistä syystä muodot on haettu erikseen. Kyseiset verbit ovat tiheästi käytettyjä (Saukkonen–Haipus–Niemikorpi–Sulkala 1979; Jussila–Nikunen–Rautoja 1992), ja niitä on myös otannassa huomattavasti suurempi määrä kuin mitään muuta verbiä: yhteensä 406 esiintymää. *Olla V-OssA* -rakenteen taaja käyttö intentioiden ja ennakoinnin ilmaisuissa riittää kokonaan omaksi tutkimusaiheekseen, ja käsittelenkin kyseistä aineisto-osaa toisaalla (Niva, tulossa).

Tämän artikkelin pohjana on siis kaikkiaan 1 041 *olla V-mAssA* esiintymää. Olen jakanut esiintymät kahteen ryhmään. Yhden ryhmän (864 esiintymää) muodostavat tapaukset, joissa intention ja ennakoinnin ilmaisu on mahdollista. Käsittelen intention ja ennakoinnin ilmaisuun liittyviä piirteitä luvuissa 3.1–3.4. Toinen ryhmä (177 esiintymää) sisältää ne tapaukset, joissa tietyt syntaktis-semanttiset elementit sulkevat pois intention ja ennakoinnin tulkinnan varsin kategorisesti. Luku 3.5 keskittyy näihin tapauksiin.

3.1 *Kuka puhuu ja mistä puhutaan? Subjektin persoona ja agenttiivisuus*

Kun tarkastellaan *olla V-mAssA* -rakenteen merkityskäyttöä, voidaan havaita, että intentioiden ja ennakoinnin ilmaisu esiintyy kaikkien persoonien yhteydessä. Esiintyminen kaikissa persoonissa ja myös ilmisubjektittomissa tapauksissa on *olla V-mAssA* -rakenteelle yleisesti ottaen tavallista, mutta potentiaalisen futuristumiskehityksen kannalta piirre on otollinen: rakenne ei esimerkiksi rajoitu vain ensimmäiseen persoonaan, toisin kuin futurirakenteiden tapauksessa voi kehityksen alkuvaiheessa olla (Bybee ym. 1994, 254). Alla oleva taulukko (1) esittää karkean arvion eri merkitysfunktioiden määrästä persoonittain. Merkitysten erottelu perustuu aineiston analyysiin tapaus kerrallaan. Taulukossa merkintä ”progressiivisuus tai muu” tarkoittaa, että ilmaisulla voi olla progressiivisen

11 Sisältää *Suomi24*-keskustelusivuston kommentteja vuosilta 2001–2016. Korpus *Suomi24 2016H2* on käytettävissä Kielipankin konkordanssihakujohelman (Korp) kautta: <https://www.kielipankki.fi/aineistot/>. Korpus käsittää 2 663 114 497 sanetta ja 256 745 360 virkettä.

merkityksen ohella tai sitä voimakkaampana jokin muukin merkitys, kuten lokaation merkitys.

Taulukko 1. Persoonat aineistossa yhteensä sekä merkitysfunktioiden jakaantuminen persoonittain.

persoona	esiintymät persoonittain	progressiivisuus tai muu	intentio tai ennakointi
1.	172	95	77
2.	72	54	18
3.	534	361	173
ilmisubjektiton	86	61	25
yhteensä	864	571	293

Aineistossa ensimmäinen persoona on yleisempi kuin toinen. Tämä liittyy siihen, että keskustelupalstalla puhutellaan keskustelukumppania suhteellisen harvoin. Persoonista ehdottomasti yleisin aineistossa on kuitenkin kolmas persoona. Elollisia subjekti-tarkoituksia on kolmannessa persoonassa enemmän kuin elottomia. Puheenaiheina ovat tällöin sekä yksittäiset henkilöt että erilaiset tahot, joiden taustalle on yleensä selvästi ajateltavissa intentionaalinen toimija (*Nato, seurakuntayhtymä*). Elottomat subjekti-tarkoitteet viittaavat useimmiten johonkin verraten abstraktiin asiaan (*palvelut, suosio, hirvenmetsästyskausi*), ja puheenaiheena on usein jonkinlainen ilmiö, jossa on prosessin piirteitä. Kun olla V-mAssA -rakenteen esiintyminen ennakoivissa ilmauksissa on aiemmassa tutkimuksessa noussut esille, tarkastelun kohteena ovat usein tapaukset, joissa subjektina on kolmas persoona (esim. Heinämäki 1995; Tommola 2000, myös ISK § 1520). Olla V-mAssA -rakenteen käyttö muissa persoonissa tuo esille erilaisia merkityssävyjä, kuten intention ilmaisun.

Intentiota tai ennakointia ilmaiseva olla V-mAssA -rakenne esiintyy siis kaikissa kolmessa persoonassa (1–3). Subjekti voi jäädä myös implisiittiseksi, kuten passiivi- (4) ja nollasubjektirakenteissa (5). Tällöinkin lauseilla viitataan inhimillisiin toimijoihin.

- (1) **Olen** ehkä **hankkimassa** deguja (ja siitä hyvin innoissani olen), olisiko kenelläkään nimiehdotuksia?
- (2) Et sittenkään tainnut tarkoittaa sitä, että **olisit ryhtymässä HUOLEHTIMAAN LEMMIKEISTÄSI?**
- (3) Meillä teini **on** kohta **lentämässä** pesästä ja aikuiset kaipaavat muutosta.
- (4) Nyt tätä arvoitusta **olla**n ilmeisesti **alkamassa** kesällä selvittämään.
- (5) – – ja näissä omistusasuminen on kannattavampaa, jos ei **ole muuttamassa** mihinkään.

Esimerkeissä 1–5 olla V-mAssA -rakenteen voisi myös korvata finiittisellä *aikoa*-verbillä:

puhe on joko omista tai jonkun toisen aikeista. Esimerkissä 3 kyse voi olla teinin omasta aikeesta tai vanhempien ennakoinnista.

Intention ilmaisuuden ja ennakoinnin välinen ero kietoutuu usein subjektin semanttiseen rooliin. Kun subjekti on infinitiivin ilmaiseman toiminnan agenttiivinen suorittaja, kyse on intentiosta. Jos subjekti saa passiivisen kokijan roolin, kyse ei ole varsinaisesti intentioista vaan tapahtumien ennakoinnista, kuten esimerkissä 6:

- (6) ja hain siis 1 turkuun vaikken sinne **ole pääsemässä** joten???

Opiskelupaikkaan pääseminen ei ole subjektitarkoitteen omassa kontrollissa, jolloin subjekti hahmottuu pääsemisen läpikävijäksi. Kirjoittaja siis ennakoii itseensä liittyviä tapahtumia.

Aineistossa esiintyy useita tapauksia, joissa kolmannen persoonan subjektitarkoite on luonteeltaan abstrakti. Elottomat, abstraktit tarkoitteet eivät ole agenttiivisia toimijoita, joten myös niiden yhteydessä *olla V-mAssA* yleensä ilmaisee kielenkäyttäjän ennakoimia tapahtumia (7–8):

- (7) Narsismi **on poistumassa** virallisista tautiluokituksista vuodenvaihteessa, oletko miettinyt kuinka aiot jatkossa diagnosoida tulevat kumppanisi?
- (8) Yhteiskunta **on kehittymässä** siihen, että jokainen on epäilyttävä.

Toisaalta voidaan ajatella, että tapahtumien taustalla on intentionaalinen toimija myös silloin, kuin subjektitarkoite on eloton. Selvimmin näin on esimerkissä 7, jossa tautiluokituksista vastaa inhimillinen taho ja toimijat ovat periaatteessa osoitettavissa. Kirjoittaja tuskin on kuitenkaan selvillä luokittajien intentioista vaan ainoastaan ennakoii tapahtuman esimerkiksi uutisten tai muun tiedonannon perusteella. Sen sijaan esimerkissä 8 yhteiskunnan kehittyminen lopulta tietynlaiseksi on tapahtuma, jossa intentionaalista taustavaikuttajaa ei voida ainakaan samalla tavalla osoittaa. Kyse on tapahtumasta, joka ei ole ajallisesti tarkkarajainen eikä perustu paikallistettavissa olevaan tiedonlähteeseen, vaan joka on ennakointina pikemminkin kielenkäyttäjän omaa tulkintaa ja spekulatiota asioiden tilasta ja etenemisestä. Huomionarvoista myös on, että toisin kuin esimerkeissä 1–5, esimerkeissä 6–8 *olla V-mAssA* -rakenteen tilalla ei ole mahdollista käyttää *aikoa*-verbiä. Spekulaatiivisuus voi liittyä myös elolliseen toimijaan ja tämän intentioihin. Esimerkissä 9 kirjoittaja olettaa poliitikolla olevan intentioita, joiden mukaan hän tulee toimimaan. Parhailaan olemassa oleva intentio johtaa tulevaan toimintaan:

- (9) Hah hah, eiköhän Hjallis **oo** sitä **tunkemassa** eduskuntaan kun sälli ei muualla pärjää.

Myös esimerkeissä 7 ja 8 tapahtumat ovat jo jollain tasolla alkaneet, vaikka tapahtumien toteutuminen kokonaisuudessaan koittaa vasta ajallisesti myöhemmin. Läsnä ovat yhtä aikaa sekä progressiivisuus että futuurisuus: kirjoittaja ennakoii tulevaa parhailaan käynnissä olevien tapahtumien ja niiden perusteella tekemiensä tulkintojen kautta. Esimerkki 9 osoittaa hyvin myös sen, että kolmannen persoonan subjektin tapauksessa on mahdollista erottaa puhujan ennakointi ja subjektitarkoitteen (oletettu) intentio.

Intention ja ennakkoinnin voi siis usein erottaa toisistaan subjektitarkoitteen semanttisen roolin perusteella. Elollisella, agenttiivisella toimijalla on infinitiivin osoittama tuleva toiminta aikeenaan, kun taas elollinen mutta epäagenttiivinen toimija on passiivinen läpikävijä, johon tuleva, ennakoitu toiminta kohdistuu. Toisaalta intention ja ennakkoinnin välinen ero ei ole aina yksioikoinen silloinkaan, kun subjekti on agenttiivinen, sillä toimintaa voidaan ennakoida myös oletettujen intentioiden perusteella. Elottoman subjektitarkoitteen tapauksessa kyse on ennakkoinnista. Intentioiden ilmaisu ja ennakointi voivat perustua niin tietolähteistä saatuun tietoon kuin eri tavoin rakentuvaan päättelyyn tai spekulatioon. Siihen, mikä on intentioita tai ennakointia ilmaisevan *olla V-mAssA*-rakenteen sisältävän ilmauksen aspektitulkinta, palaan luvussa 4.

3.2 Missä ovat tapahtumisen rajat? Verbisemantiikka, verbiaspekti ja objektin sija

Olla V-mAssA -rakenteen merkitystulkintaan liittyy olennaisesti verbisemantiikka, verbi-
lekseemin aspekti sekä verbin mahdollisen objektitäydennyksen sija. Erilaisia verbejä intentioiden ja ennakkoinnin ilmauksissa on 131. Yli kymmenen esiintymää saavia verbejä ovat *ostaa* (19), *muuttaa* (16) ja *saada* (11). Intentioita ja ennakointia ilmaiseva *olla V-mAssA* esiintyy aineistossa lähinnä rajattuutta ilmaisevien tai sellaisiksi lauseyhteydessä tulkittavien verbien (10–11) yhteydessä:

- (10) **Olen irtisanoutumassa** töistä ja tulen varmaankin saamaa lopputilirahat, niillä pitää kai tulla toimeen karenssiaika, sossusta tuskin saa mitään?
- (11) **Onko** kukaan **osallistumassa** joulukadun avajaisiin?

Rajattuutta ilmaiseva verbi on odotuksenmukainen sikäli, että aiemman tutkimuksen mukaan progressiivisen rakenteen futuuriset implikaatiot syntyvät juuri aspektiltaan rajattujen verbien yhteydessä. Kenties selvintä on momentaaniverbien aiheuttama propinkvaatiivinen tulkinta (Lehtinen 1983, 492–495; Kangasmaa-Minn 1993, 21; Heinämäki 1994, 229, 1995, 149; Sulkala 1996, 195, 207; Tommola 2000, 662, 669; Onikki-Rantajääskö 2005, 178–179). Verbin lisäksi myös muut elementit voivat tukea rajattuuden tulkintaa (tai vastaavasti myös rajaamattomuuden): osallistuminen ei ole yksiselitteisesti rajattu tilanne, mutta joulukadun avajaisiin osallistuminen on.

Aineistossa kiinnostavaa on, että intentioiden ja ennakkoinnin ilmaisuissa esiintyvät verbit kuvaavat yleensä verrattain abstraktia toimintaa tai tapahtumaa. Aineistossa ei toisin sanoen ilmaista aikeita vaikkapa pestä hampaita, ratsastaa tai lullalautaillla, joista kyllä puhutaan progressiivisen tai lokaalisen merkityksen yhteydessä. Toisaalta hyvin konkreettista toimintaa kuvaavat verbit ovat aineistossa yleisestikin ottaen suhteellisen vähäisiä ja esiintyvät enimmäkseen menneiden tapahtumien kuvauksissa: jotain oltiin juuri tekemässä, kun tapahtui jotakin yllättävää (samanaikaisuuden elementistä Onikki-Rantajääskö 2001, 251–252, 2005, 180; Bertinetto ym. 2000, 527–534; myös Herlin 1998, 34–38).

Rajattuutta ilmaiseviin verbeihin on laskettavissa myös verbit, joilla voidaan kuvata asteittain kehittyvää prosessia. Merkitykseen kuuluu tällöin lopputuloksen implikaatio.

Ilmaiset, joissa *olla V-mAssA* -rakenteessa on prosessiverbi, kuvaavat tapahtumaa, joka on parhaillaan käynnissä, mutta joka täydellisenä toteutuu vasta ajallisesti myöhemmin. Parhaillaan tapahtuminen ja ennakointi ovat molemmat läsnä. Aineistossa tyypillisiä ovat ilmaukset, joissa subjekti on abstraktitarkoitteinen ja joissa puhutaan parhaillaan tapahtuvasta prosessista, jonka lopputulosta ennakoidaan (ks. myös esimerkki 8 edellä):

- (12) Dollari **on häviämässä** maailmanvaluutta asemastaan
- (13) Asuntojen pyyntihinnat **ovat laskemassa** realistiselle tasolle, sanoo asiantuntija.

Häviäminen ja laskeminen tapahtuvat parhaillaan, mutta täydennysten kautta ilmaukset on tulkittava niin, että varsinaisesti maailmanvaluutta-aseman menettäminen ja realistisen tason saavuttaminen tapahtuvat vasta tulevassa ajassa.

Parhaillaan tapahtuminen ja ennakointi limittyvät kuitenkin myös ilmauksissa, joissa ei ole varsinaista prosessiverbiä ja joissa puhe on agentiivisen toimijan intentioista:

- (14) **Olen muuttamassa** pois ok-talosta.
- (15) **Onko** moni **hakemassa** tänä vuonna Tallinnan yliopiston Helsingin yksikköön?

Esimerkissä 14 *muuttaa* asuinpaikan vaihtamisen merkityksessä on aspektiltaan lähinnä rajattu. Perinteisessä verbisemantiikassa *muuttaa* ei ole varsinainen prosessiverbi, kuten esimerkiksi *tyhjetä, täytyä* tai *kasvaa* (ISK § 1506, myös ISK § 1520; Heinämäki 1995, 149–150), mutta maailmantiedon perusteella se kuvaa nimenomaan prosessia, joka voi olla pitkäkin. Muuttaminen sisältää useita erilaisia vaiheita aina suunnittelusta, asunnon etsinnästä, pakkailusta ja muista valmisteluista varsinaiseen tavaroiden kuljettamisen hetkeen. Prosessiverbistä sen erottaa verbin kuvaaman tapahtuman luonne, jota nimitän *monisisältöisyydeksi*. Muuttaminen ei ole sisällöltään yksiaineksista, tasakoosteista tai asteittain kasvavaa, vaan se voi käsittää keskenään erilaisten toimintojen vaiheita, jotka puolestaan voivat olla niin mentaalisia kuin fyysisiäkin ja jotain siltä väliltä (ks. Klein 1994, 90–92; Maamies 1997, 33–36; Onikki-Rantajääskö 2001, 118). Se, että on muuttamassa, voi hahmottua vasta intentioksi toteuttaa jokin tapahtuma, mutta yhtä lailla tulkinnaiksi sopii myös oleminen keskellä monisyistä ja monivaiheista prosessia. Esimerkin 15 *hakea (jonnekin)* on samalla tavoin ”perinteiseltä” aspektiltaan rajattu, mutta senkin kuvaama tapahtuma on lisäksi monisisältöinen ja monivaiheinen. Hakeminen opinahjooon sisältää suunnittelua, tiedonhakua, lomakkeiden täyttämistä, ehkä valintakokeisiin tai haastatteluuun valmistautumista ja lopulta tulosten odottelua. Jos *on hakemassa jonnekin*, voi olla, ettei hakupäivä ole vielä koittanut, tai sitten edessä saattaa olla enää opiskelupaikan hyväksyminen. Tarkka tilanne ja siten tarkalleen oikea tulkinta selviävät vasta kontekstista, jos aina silloinikaan.

Muuttaa ja *hakea* ovat verbejä, joiden monisisältöisyys ja monivaiheisuus ovat verrattain helposti ymmärrettävissä. Jossain määrin yllättävää onkin, että myös esimerkiksi *ostaa* (16–18), *vaihtaa* (19), *hankkia* (20) ja *perustaa* (21) näyttäivät hahmottuvan samalla

tavoin. Aspektiltaan kaikki neljä verbiä ovat jälleen esimerkkien kontekstissa rajattuja, mutta toisin kuin *muuttaa* ja *hakea*, ne ovat myös transitiivisia. Aineistossa *olla ostamassa* esiintyy sekä totaaliobjektin (16) että partitiiviobjektin (17–18) kanssa:

- (16) Itekkii **oon ostamas** varmaan aprilia sx:n ja kaipailisin paljon noit tietoja ja kokemuksia niistä?
- (17) **Olen** ehkä **ostamassa** 80-luvun rivaria, johon tietysti putkirempa edessä joskus ehkä 10v päästä.
- (18) **Olen ostamassa** uutta puhelinta (stockalta koska lahjakortti sinne) ja olen ajatellut trendiä, mutta mietin että onko trend plus parempi koska parilla kaverilla on plus ja yhdellä tavallinen ja molemmat toimivat yhtä hyvin.

Kuten edellä on tullut esille, totaaliobjekti on *olla V-mAssA* -rakenteen ennakoitua ilmaisevassa käytössä kahdesta vaihtoehdosta odotuksenmukaisempi. Aineistossa partitiiviobjekti esiintyy affirmatiivisissa lauseissa intention tai ennakoinnin ilmauksiksi luokittelemisissä tapauksissa kuitenkin useammin: 59 kertaa sekä lisäksi negaation yhteydessä 24 kertaa. Totaaliobjekteja on 39. Myös *ostaa*-verbin yhteydessä partitiiviobjekti on aineistossa yleisempi (11 tapausta 14 ilmiobjektillisestä, myöntömuotoisesta tapauksesta). Vaikuttaakin siltä, että ostaminen hahmottuu aineiston kielenkäyttötilanteissa tapahtumaksi, joka ei ole vain hetkellinen tilanne. Rivitalon ostamisen harkitseminen, mutta yhtä lailla myös uuden puhelinmallin päättäminen ovat osa *ostamisen* merkitystä, jolloin kielenkäyttäjä *on ostamassa* jotakin, kun hän tosiasiallisesti vasta aikoo tehdä niin (ks. myös Tommola 1992). Myös esimerkeissä 19 ja 20 näyttäytyy sama prosessissa olon tendenssi, jossa objekti on partitiivisijainen:

- (19) Itsellä ei kumpaakaan näistä ole mutta 2-tahtinen nsr löytyy, ja **olen** juuri tällä hetkellä **vaihtamassa** sitä 4T yamahaan, kun sattui semmoinen yleinen 2t vika että leipoi
- (20) **Olen hankkimassa** just kyseistä 12/89 Balalaikkaa.

Vaihtaminen ja hankkiminen ovat samantyyppisiä ostamiseen rinnastuvia tilanteita sikäli, että niihin kaikkiin sisältyy jonkinlainen hankkimisen prosessi, hankkimisen kehys (*frames*, Fillmore 1982; Fillmore–Johnson–Petrucci 2003; myös Diessel 2019, 95–98). Esimerkissä 19 kirjoittaja myös mainitsee vaihtamisen tapahtuvan *juuri tällä hetkellä*, vaikka ainakaan konkreettinen vaihto moottoripyörämallista toiseen tuskin on kirjoittamishetkellä meneillään. Kyse on toisenlaisesta parhaillaan tapahtuvasta prosessista, nimittäin aikomisesta.

Aineistossa on myös muita kuin niin sanottuun hankkimisen kehukseen liittyviä verbejä, jotka käyttöyhteydessään kuvaavat monisisältöisiä ja monivaiheisia prosesseja. Esimerkiksi se, mitä rajattua ilmaisevalla verbillä *perustaa* tarkoitetaan, on ajateltavissa verrattain monivaiheiseksi projektiksi (21) eikä vain ohimeneväksi perustetuksi julkistamisen hetkeksi, mitä perustaminen myös voi olla:

- (21) ja sitten kans vinkkejä mistä kannattaa alottaa kun **olen perust[a]massa** musa kerhoo pienemmille!?

Koska kirjoittaja kysyy aloitusvinkkejä keskustelupalstalla, voidaan päätellä, että kirjoittaja on kerhon perustamisessaan vasta alkutekijöissään, mutta silti partitiiviobjekti *kerhoo* osoittaa, että tapahtuma on jollain tasolla jo käynnissä. Esimerkissä 22 verbi *nostaa* esiintyy abstraktissa käytössä:

- (22) Ylä-Savon seurakuntayhtymä **on nostamassa** tuloveroprosenttia 0,1 prosenttiyksikköä 1,6:een prosenttiin.

Tuloveroprosentin nostaminen on prosessi, joka edellyttää kollektiivista suunnittelua ja päätöksentekoa sekä erilaisia virallisia käsittelyvaiheita. Vaikka itse korotus ei ole vielä astunut voimaan, siihen johtava prosessi on kirjoittajan käsityksen mukaan jo käynnistynyt, mitä partitiiviobjekti jälleen osoittaa.

Se, että aineiston intentioita ja ennakointia ilmaisevassa *olla V-mAssA* -rakenteessa esiintyy rajattuuta ilmentäviä verbejä, on siis odotuksenmukaista, mutta sen sijaan partitiiviobjektin käyttö on osin ristiriitaista. Yhtäältä kyse on tulevasta tapahtumasta, jolloin totaaliobjekti olisi tyypillisempi vaihtoehto. Toisaalta verbisemantiikan tarkastelu aineistossa osoittaa, että partitiiviobjektillisiä verbejä yhdistää niiden kuvaaman toiminnan hahmottuminen prosessiksi, joka on luonteeltaan monisisältöistä ja monivaiheista sekä maailmantiedollisesti hahmottuvaa. Tällöin partitiiviobjekti kuvaa oikeastaan jo käynnissä olevaa toimintaa ja olennaista on se, mitä verbin kuvaamaan merkitykseen tosiasiallisesti kuuluu ja millaisia ovat mentaalisen ja faktuaalisen toiminnan rajat.

Aineistossa on myös tapauksia, joissa semanttiselta sisällöltään toisen tyyppiset, ei-monisisältöiset ja ei-monivaiheiset verbit kuten *aloittaa* ja *alkaa* hahmottuvat *olla V-mAssA* -rakenteen kautta rajoiltaan epäselvinä:

- (23) **Olen aloittamassa** kandintutkielmaa ja mietin, millä kielellä tutkielma kannattaisi kirjoittaa.
- (24) Uusi aikakausi **on alkamassa**

Aloittaa ja *alkaa* ovat aspektiltaan momentaanisia. Yleisesti ottaen *olla V-mAssA* -rakennetta, jossa esiintyy momentaaninen verbi, voidaan pitää tulkinnaltaan propinkvatiivisena: toiminta on juuri alkamaisillaan (ks. luku 2). Esimerkissä 23 alkamaisillaan olo on kuitenkin hyvin suhteellista, sillä kirjoittaja vasta pohtii tutkielman kielivaihtoehtoja ja lisäksi objekti on partitiivisijainen. Aloittaminen näyttäytyykin prosessina. Syynä tähän on se, mitä verbin täydennys *kandintutkielma* pragmaattisesti tarkoittaa. Toisin kuin vaikkapa ajallisesti rajallisen ja olemuksellisesti yksinkertaisemman *hyppäämisen* aloittaminen, tutkielman aloittaminen voi pilkkoutua useisiin vaiheisiin. Aloittamiseen voi kuulua aiheen valinta, aineiston ja lähestymistavan pohtiminen, sopivan seminaariryhmän etsintä ja niin edelleen. Yhtä sumea rajoiltaan on esimerkin 24 *alkaa*. Intransitiiviverbin vuoksi ilmaisussa ei ole objektiä, jonka sija ohjaisi ilmaisun tulkintaa. Propinkvatiivinen tulkinta alkamaisillaan olosta on mahdollinen, mutta subjektitarcoite *uusi aikakausi* tekee alkamisesta kompleksisempää, sillä aikakaudet ovat rajoiltaan hankalasti määriteltävissä. *Aloittaminen* ja *alkaminen* siis ikään kuin valuvat selkeältä rajakohdaltaan niin taakse

kuin eteenkin päin: momentaanisesta aspektistaan huolimatta ne kuvaavat *olla V-mAssA* -rakenteessa jotakin kestollisempaa, rajoiltaan hämärää ja kontekstuaalisesti muuntautumiskykyistä toimintaa ja tapahtumaa (ks. myös Lehtinen 1983, 496).

Tarkalleen ottaen verbin rajattu aspekti ei määritä sitä, kuinka lyhyt tai pitkä tilanne on sisäiseltä kestoaltaan eikä ota kantaa siihen, onko verbitoiminta homogeenistä vai ei (leksikaalisesta aspektista ja aspektikategorioista ks. esim. Vendler 1967, 97–121; Comrie 1976; Heinämäki 1994; Filip 2012; Nurminen 2015, esim. 56–65; ISK § 1498–1500, 1508; myös Langacker 1991, 92–97). Kun tarkastelee verbiaspektin vaikutusta erilaisiin rakenteisiin ja ilmaisutyyppeihin, on myös huomattava, että verbien kategorisointi rajaamattomaan tai rajattuun aspektiin tai niiden spesifisimpiin alatyyppeihin ei vielä yksistään selitä *olla V-mAssA* -rakenteen tulkintaa. Aspektin ohella verbit kantavat myös muunlaisia merkityksiä, ja ilmaisun tulkinta rakentuu monien elementtien yhteispelinä.

3.3 Sanoman painottaminen: negaatiosta emfaattisuuteen

Kun intentioita tai ennakkointia ilmaiseva *olla V-mAssA* esiintyy kielto muodon yhteydessä, sen käyttöön liittyy kiinnostavia semanttis-pragmaattisia erityispiirteitä (kiellon ns. tunnusmerkksyydestä sekä pragmaattisista implikaatioista ja funktioista ks. Hakulinen–Karlsson 1979, 266–273; Yli-Vakkuri 1986, 229–244; Miestamo 2005, 195–200; ISK § 1615–1616). 293:sta intention ja ennakkoinnin tapauksesta 38 on kielto muotoisia. Yksi kielto muotoisen *olla V-mAssA* -rakenteen funktioista aineistossa on kiistää väittämä, jonka keskustelukumppani esittää puhujan intentioista. Esimerkissä 25 kirjoittaja vastaa samaansa kommenttiin, ettei hänen kohdallaan ole kyse terveysturismista, toisin kuin kommentissa on väitetty:

- (25) **En** minä **ole matkustamassa** terveysturistiksi rapauttamaan mitään [maan julkista sektoria].

Intention kiistämistä muistuttaa käyttötyyppi, jossa selitetään toimintaa ja sen taustalla olevia motiiveja, joista on esitetty arveluja (26) tai jotka kirjoittaja itse haluaa varmuuden vuoksi vielä eksplikoida (27) (esim. Wright 1994; Tommola 2000, 673–673):

- (26) **Ei** täällä kukaan **ole teilaamassa** tai **alistamassa** sinua.
 (27) Kaiken kaikkiaan **olen sanomassa**, että puheet ovat puheita ja vasta teot ratkaisevat.

Molemmissa merkityskäytöissä (25 sekä 26 ja 27) olennaisena elementtinä ovat dialogi ja pyrkimysten laadun selväksi tekeminen. Intention kiistämisen ja metatekstimäisen selittämisen välillä on kuitenkin se ero, että edellisessä infinitiivin kuvaama toiminta (matkustaminen) ei ole käynnissä viittaushetkellä (esimerkissä puhehetkellä), kun taas jälkimmäisessä toiminnan (teilaamisen, alistamisen) on oletettu tapahtuvan parhailaan.

Kun kielto muotoisen *olla V-mAssA* -rakenteen subjektina on keskustelun ulkopuolinen, intentionaalinen taho, puhuja usein kiistää keskustelussa esillä olleita, oletettuja intentiota ja samalla ennakoi tulevia tapahtumia tai pikemminkin ei-tapahtumia:

- (28) KUKAAN **ei ole hyökkäämässä** Venäjälle ja Pohjoismaat kaikista vähiten!
- (29) **Ei** mitään velkoja **olla kuittaamassa**. Nimi muuttuu mutta velat jää. – –
Myy äkkiä osakkeesi pois – –

Esimerkissä 30 puolestaan kirjoittaja pyrkii kumoamaan viestiketjussa aiemmin esitetyn skenaarion tulevasta avaruusmatkasta, jonka uutinen eksoplaneetasta on aiheuttanut. Kirjoittajan fokus on tulevan tapahtuman puhtaassa mahdollisuudessa ja siis ei-tapahtumisen ennakoinnissa:

- (30) Kukas niin on sanonut että sinne olisi joku lähdössä sinne 500 valovuoden päähän? Ja piruakos me nyt siellä – – **Ei** tämä uutinen **ole** ketään **lähettämässä** minnekään. Me näemme tuon planeetan sellaisena kuin se oli 500 vuotta sitten. Ei ole pienintäkään hajua miten sinne pääsisimme.

Esimerkissä 30 tulevan tapahtuman kieltäminen saa ohensa myös emfaattisia piirteitä. Kommentissa kokonaisuutena on torjuva sävy, ja painokkuutta luovat kieltohakuiset *ketään* ja *minnekään*, jotka tyhjentävästi kieltävät edellä esitetyn tulevan tapahtuman, eksoplaneetalle lähdon (myös *mitään* esimerkissä 29).

Intention tai tulevan tapahtuman kiistäminen voidaan vielä erottaa tapauksista, joissa negatiivimuotoinen *olla V-mAssA* pikemminkin tuo esille uuden mutta kielteisen intention. Kyse ei siis oikeastaan ole jo esitetyn intention tai ennakoidun tapahtuman kiistämisestä ja vastaan väittämisestä, vaan dynaamisesta intentiosta *olla tekemättä* jotakin, aikeesta ei-tehdä ja sen esille tuomisesta:

- (31) **En ole aloittamassa** kanssasi hedelmätöntä dialogia, joka ei johda mihinkään.
- (32) Ite olen huomenna lähdössä **enkä** todellakaan **ole perumassa** matkaa.
- (33) Kiitos, vastaajalle muille myös, **en** tosiaan **ole tukemassa** ketään yritystä sen vuoksi, että saan pitää kastajaiset pienellä n. 20 hengellä jossakin paikassa, mistä ei tarvitse maksaa maltaita – –

Kielteisessä intentiossa infinitiivin kuvaama toiminta ei ole tosiasiallisesti käynnissä. Esimerkissä 31 kirjoittaja ilmoittaa aikeensa olla ryhtymättä mielestään turhaan keskusteluun, esimerkissä 32 taas aikeena on olla peruuttamatta lukkoon lyötyä matkaa. Esimerkissä 33 *tukeminen* ei-parhaillaan tapahtuvana toimintana käy ilmi laajemmas-ta tekstiyhteydestä: kirjoittaja on kysellyt vuokrattavaa tilaa ja saanut kehotuksen tukea yksityisyrittäjiä, mihin kirjoittaja ei kuitenkaan halua tarttua. Muotokeinoksi (ei-)intention ilmaisulle valittu *olla V-mAssA* tuntuukin ilmentävän sanotun painokkuutta. Esimerkeissä 32 ja 33 emfaattisuus saa lisää pontta myös sävypartikkeleista *todellakaan* ja *tosiaan*.

Saattaa olla, että kieltomuotoinen, intentioita ja ennakointia ilmaiseva *olla V-mAssA* käyttäytyy konstruktiona jossain määrin poikkeavasti sen suhteen, millaisia verbejä se hyväksyy infinitiivipaikalle. Myönteinen rakenne suosii verbejä, jotka ovat aspektiltaan rajattuja, mutta kielteinen rakenne ehkä helpommin kelpuuttaa myös aspektiltaan

rajaamattomia verbejä. Aineisto vihjaa tähän suuntaan esimerkin 33 kohdalla: *tukea* on ajallisesti rajaamatonta toimintaa, johon ei sisälly päätepisteen implikaatiota. Myönteinen, intentiota ilmaiseva muoto *oon tukemassa yhtä yritystä* ei tunnu yhtä luontevalta kuin vastaava kielto-*muoto* ilmaus.

Kieltoon liittyvän sallivuuden yhtenä selittävänä tekijänä voivat olla edellä esiin tullut dialogisuus ja toisto: infinitiivimuodon verbi on voinut jo esiintyä keskustelussa tai olla implisiittisenä läsnä tilannekontekstissa. Tämä selittää sanavalintaa. Toisena merkityksellisenä tekijänä on emfaattisuus. *Olla V-mAssA* -rakenne on yksinäisverbiä kompleksisempi muoto, ja siten sen voi ajatella olevan – myös myöntömuotoisena – korostainen, painokkaampi ilmaisukeino (Hopper–Traugott 2003, 72–73). Progressiivisen aspektin ohella (tai sen sijaan) nykyhetkeen viittaava rakenne voi ilmaista puhujan emfaattista, intensiivaa tai affektiivista asennetta sanottuun (Tommola 2000, 672–674; Onikki–Rantajääskö 2005, 180; vrt. englannin progressiivirakenteesta Leech 1971, 29; De Wit – Brisard 2014, 81–85), kuten aineiston *Sitten ollaan taas haastamassa radiokanavia oikeuteen, kun ei tule radiosoittoa!* Saman voi ajatella pätevän rakenteen käyttöön intentioiden ja ennakkoinnin ilmaisussa. Futuurisuutta ilmaisevaan yksinäispreesensiin verrattuna *olla V-mAssA* siis yleisesti ottaen painottaa intention ja ennakkoinnin merkitystä, mutta varsinkin kielto-*muotoisena* rakenteen käyttöön aineistossa näyttää liittyvän lisäksi affektiivista käyttöä. Yhtenä kokonaisuutena, yksikkönä toimivan konstruktion (ks. esim. Goldberg 2006, 5) funktio painokkaana ilmaisukeinona ja dialogissa motivoituvana voi kumota verbivalintaa koskevat aspektuaaliset säännöt ja tendenssit (Michaelis 2003).

3.4 Menneet ja nykyiset intentiot: olla-verbin aikamuoto

Rakennetta *olla V-mAssA* voi käyttää viittaamaan tulevaan tapahtumaan myös menneessä ajassa. 293:sta intention ja ennakkoinnin tapauksesta 29 on menneessä aikamuodossa. Omakseen voi ensinnäkin erottaa propinkvatiivisen (Maamies 1997) käytön eli alkamaisillaan olevan toiminnan ilmaisun. Propinkvatiivisessa käytössä aie on puhehetkeä vain hieman aikaisempi ja toiminta on ollut toteutumaisillaan:

(34) **Olin** aivan samaa **vastaamassa**..

Tähän tyyppiin sisältyy usein implikaatio siitä, että aiottu toiminta ei syystä tai toisesta toteutunutkaan (vrt. Ikola 1949, 50; Tommola 2000, 663). Aikomistilanne voi sijoittua myös kauemmas puhehetkestä, kuten esimerkissä 35, jossa aiottu toiminta on niin ikään jäänyt toteutumatta:

(35) Ennen kaksosten syntymää **olin eroamassa** hänen viinanhuuruisen raivoamisen takia, niin sai minut jotenkin uskomaan etten pärjää yksin.

Propinkvatiivisen toiminnan tulkinta on selvä lähinnä vain silloin, kun verbi on aspektilta momentaaninen tai sitä lähellä (kuten *vastata*). *Erota* taas on asiayhteydessään merkitykseltään monisisältöinen ja kestoaltaan prosessimainen. Infinitiivin kuvaaman toiminnan ei tarvitsekaan välttämättä olla juuri alkamaisillaan olevaa, vaan intentio voi olla

olemassa toimintaa jo selvästi aiemminkin. Esimerkissä 36 aikeen ja aktuaalisen toiminnan välillä on vähintään joitakin yön tunteja:

- (36) muistan miten olimme makuuhuoneessa ja Jukka oli pelottavan näkönen ...jne... ja aloin pakkaamaan tavaroita kun [Jukka] **oli muuttamassa** pois aamulla...

Intentioiden lisäksi *olla V-mAssA* voi ilmaista menneessä myös tapahtumien ennakkointia. Esimerkissä 37 subjektin tarkoitteena on epäagentiivinen yksin jäämisen kokijajoukko (*he*), esimerkissä 38 subjekti on eloton ja verraten abstrakti (*sarja*):

- (37) ystävät oli opetettu hankkimaan vain toisista Jehovan todistajista ja kun he sitten olisivat halunneet erota tai erosivat, he **olivat jäämässä** tai jäivät hyvin yksin.
- (38) Sarja **oli jäämässä** muistaakseni kesätaulle

Esimerkissä 38 huomionarvoista on, että infinitiivin ilmaisema toiminta on myös toteutunut. Mikään ei implikoi, että sarja olisikin vastoin odotuksia jatkunut koko kesän. Toiminnan toteutumattomuus ei lienekään mikään ehto myöskään elollisten, agenttiivisten subjektien tapauksessa. Myös esimerkki 36 on tulkittavissa niinkin, että pois muuttaminen todella tapahtui seuraavana aamuna.

Tulevaa menneessä ilmaisevat *olla V-mAssA* -rakenteiset ilmaukset edellä olevissa esimerkeissä sisältävät imperfektimuotoisen kopulan. Aineistossa intension ilmaus esiintyy kerran myös perfektissä:

- (39) Olemme kokeneet tämän näin toimivaksi eikä kumpikaan **ole ollut muuttamassa** toisen katon alle.

Oletettavasti myös pluskvamperfekti on intentioita tai ennakkointia ilmaisevan *olla V-mAssA* -rakenteen yhteydessä mahdollinen, vaikkei aineistossa sellaisia tapauksia olekaan. *Olla tekemässä* on intentioiden ja ennakoinnin ilmaisun funktiossa siis ennen kaikkea keino, jolla viitataan vielä menemättömään aikaan. Sitä voidaan kuitenkin käyttää viittaamaan tulevaan myös muissa aikamuodoissa, lähinnä menneessä.

3.5 Milloin aikominen ei onnistu? Intention ja ennakoinnin ilmaisemista rajoittavia tekijöitä

Olla V-mAssA esiintyy muutamissa sellaisissa syntaktisissa rakenteissa, joiden yhteydessä intentioiden ja futuurisuuden ilmaisu näyttää olevan mahdotonta tai ainakin hyvin epätavallista. Tällaisia ovat rakenteet, joissa *olla*-verbin ja infinitiivin väliin sijoittuu lokaalinen elementti:

- (40) **Onko** isi tuolla **ajamassa**?
- (41) Varmaan tilit nyt ilmoittavat, että Haglund **on** Ruotsissa **ostamassa** JASseja Niinistön käskystä.

Ilmaisut esimerkeissä 40 ja 41 olisivat ilman lokaalista elementtiä periaatteessa tulkittavissa myös intention ilmauksiksi. Esimerkissä 40 *tuolla* tekee ilmauksesta kuitenkin deiktisen, ja suora näköyhteys viittaa parhailaan käynnissä olevaan toimintaan. Esimerkissä 41 puolestaan lokaaliadverbiaali *Ruotsissa* hahmottuu *olla*-verbin ensisijaisena täydennyksenä, jolloin *ostamassa* saa syntaktisesti vapaan adverbiaalinen tulkinnan ja semanttisesti osoittaa tarkoitusta, jonka vuoksi sijainnissa ollaan. Tulkinta, jonka mukaan lokaaliadverbiaalin ilmaisemassa sijainnissa parhailaan oleva subjektitarcoite vasta aikoi suorittaa infinitiivin osoittaman toiminnan, olisi varsin epäluonteva. Yleensäkin sellaiset lauserakenteet, joissa *olla* saa ensimmäiseksi täydennykseen jonkin muun kuin infinitiivin ja infinitiivi itse on vapaan adverbiaalinen asemassa (infinitiivien täydennysroolista pakollisena tai vapaana, ks. esim. Ylikoski 2003), tuntuvat sulkevan intention tai futuurisuuden tulkinnan pois. Infinitiivi on tällöin kiinteästi sidoksissa subjektin aikapaikkaisuuteen, toisin sanoen sen viittaushetki on tällöin yleensä aina samanaikainen kuin *olla*-verbin:

- (42) – – miten hitussa ihmistä voidaan syyttää Euroopan kuumenemisestä, jos Euroopassa ei **ole** edes tehtaita **aiheuttamassa** ilmastonmuutosta?
- (43) Jos sää vedät viis tuntii putkeen jotain samaa tylsää baanaa, päivästä ja kuukaudesta toiseen, niin eiköhän se ole jo helpotus kun **on** robotti **ohjaamassa**.

Esimerkin 42 eksistentiaalilause ilmaisee olevan niin, että Euroopassa ei ole ilmastonmuutosta aiheuttavia tehtaita ja esimerkin 43 ilmiölause väittää, että nimenomaan robotti ohjaamassa on helpotus. Näyttää siltä, että progressiivisuuden ilmaisun kannalta *olla*-verbin ja infinitiivin muodostama yhteys voi sijoittua jakamattoman perifrastisen rakenteen ja infinitiivin adverbiaaliroolin väliselle jatkumolle, mutta intention ja futuurisuuden ilmaisussa syntaktinen rakenne vaikuttaa välittömästi temporaaliseen tulkintaan.

Olla V-mAssA -rakenteen keskelle voi sijoittua myös elementti, joka kuvaa tekemisen tapaa, kuten esimerkin 44 toimimisen nopeutta kuvaava essiivimuoto *kärppänä*:

- (44) Ja siten kun on nämä pudotuspelit, niin ei puhuttakaan istumapaikoista, jos ei **ole** kärppänä heti **varaamassa** paikkoja.

Tavan eksplikoiminen *olla V-mAssA* -rakenteen yhteydessä kytkeytyy yleensä progressiivisen toiminnan kuvaukseen, kun taas aikomiseen se yhdistyy huonosti. Lisäksi esimerkiksi partikkeli *heti* tuo ilmaisuun mukaan fokuosinnin toiminnan hetkeen itseensä, siis progressiivisuuteen.

Intentioiden ja futuurisuuden ilmaisuun *olla V-mAssA* -rakenteen avulla liittyy myös joitakin verbisemanttisia rajoituksia. Mentaaliset tilat, kuten haluaminen (45), eivät yleensä ole aikomisen kohteina:

- (45) Et **ole haluamassa** häntä, joten et herkästi sorru puhumaan itsetäsi vaan pysyt ihan luontojaan jännänä ja salaperäisenä.

Periaatteessa lienee kuitenkin mahdollista ennakoita esimerkiksi mielenmuutoksia ja spekuloida tulevilla tunnetiloilla. Tilaverbit eivät tosin kovin usein esiinny progressiivisuuden

ilmaisun yhteydessä (esim. Heinämäki 1995), eikä yllä oleva *haluta*-verbin esiintyminen *olla V-mAssA* -rakenteessa ole aivan tavallinen (vrt. myös luku 3.3 edellä).

Tiivistäen voi sanoa, että tietyt syntaktiset rakenteet, syntaktis-semanttiset elementit sekä verbisemantiikka voivat siis tehdä *olla V-mAssA* -rakenteen tulkinnan intention tai futuurisuuden ilmaisuna mahdottomaksi tai vähintään hyvin epätavalliseksi.

3.6 Yhteenveto

Olen edellä kuvannut *olla V-mAssA* -rakenteen käyttöä *Suomi24*-keskustelupalstalla. Keskeisimmät huomiot voi tiivistää seuraavasti: *Olla V-mAssA* -rakenteen avulla voidaan ilmaista omia ja toisten intentioita sekä esittää tiedettyjä, pääteltyjä tai oletettuja tulevaisuuden tapahtumia. Rakenne esiintyy elollisen ja elottoman sekä agenttiivisen ja ei-agenttiivisen subjektin yhteydessä. Käyttötyyppi esiintyy pääasiassa puhehetken suhteutetusta tulevaisuudesta puhuttaessa mutta voi ilmaista myös tulevaa menneessä. Aiotu tai ennakoitu tapahtuma voi sijoittua lähitulevaisuuteen tai tulevaisuuteen yleisemmin. Ennakoinnin ja intention ilmauksissa odotuksenmukaisia ovat rajattuutta ilmaisevat elementit, mutta rakenne sallii myös rajaamattomuutta ilmaisevat elementit, kuten partitiiviobjektin. Varsinkin kielтомуotoisen rakenteen käyttöön liittyy emfaattisia piirteitä. Tiedetyt elementit lauseessa sulkevat ennakoinnin tai intention merkitysmahdollisuuden pois. Tällainen on esimerkiksi lokaatiota ilmaiseva nominitydennys *olla*-verbin ensisijaisena täydennyksenä.

Olla V-mAssA esiintyy sekä intransitiivisissa että transitiivisissa lauseissa, jotka ovat temporaaliselta tulkinnaltaan potentiaalisesti kaksiselitteisiä. Tapahtuminen voi olla käynnissä parhaillaan tai, jos kyse on ennakoinnin tai intention ilmauksesta, sijoittua tulevaisuuteen. Konteksti kuitenkin usein ratkaisee todennäköisen tulkinnan. Toisinaan *olla V-mAssA* -rakenteellinen ilmaus on temporaaliselta tulkinnaltaan pikemminkin ambivalentti kuin polyseeminen: nykyhetki ja tulevaisuus ovat molemmat jollain tasolla läsnä. Näin on esimerkiksi silloin, kun verbin kuvaama tapahtuminen voidaan ymmärtää monisisältöiseksi ja -vaiheiseksi (esim. *ostaa, muuttaa*), johon esimerkiksi suunnittelu kuuluu. Äärimmillään *olla V-mAssA* -rakenteellinen ilmaus herättää kysymyksen siitä, missä kulkee raja verbin kuvaaman aktuaalisen tapahtumisen ja vasta mentaalisenä ideana olemassa olevan aikeen välillä.

4 *Olla V-mAssA* -rakenteen aspektitulkinta

Temporaalinen monikasvoisuus tekee jo ennestään monimerkityksisen *olla V-mAssA* -rakenteen tai pikemminkin sen sisältävän ilmausten aspektitulkinnasta mutkikasta. Näkemykseni on, että aineistossa intentioita ja ennakoitua ilmaiseva *olla V-mAssA* -rakenteellinen ilmaus saa progressiivisen aspektin merkityssävyjä silloin, kun tapahtuminen voidaan tulkita jo jollain, esimerkiksi valmistelujen, tasolla alkaneeksi. Jos taas monisisältöisyyttä ja -vaiheisuutta ei hahmotu, ilmaus on ei-progressiivinen ja ilmaisee futuuri-

Myös aspektuaalinen tulkinta on tällöin häilyvä. Kuviossa aspektuaalinen ristiriita on esitetty niin, että käyttötyyppi sijoittuu kahteen eri neliöön. Lisäksi totaaliobjektillinen *olla V-mAssA* -rakenteellinen ilmaus voi kuvata tulevaisuuteen sijoittuvaa tapahtumista, joka on sekä ei-progressiivista että rajattua (B²).

Olen merkinnyt kuvioon erikseen ainoastaan partitiiviobjektillisen ja totaaliobjektillisen variantin, mutta yhtä lailla kuvioon voi sovittaa myös intransitiivisen *olla V-mAssA* -rakenteen: se sijoittuu eri kohtiin riippuen siitä, millainen verbi ydinkonstruktiossa on ja millaisia täydennyksiä se saa ja millainen on ilmaisun konteksti. On myös syytä muistaa, että lauseen aspekti muodostuu kerroksellisesti. Niinpä partitiivisijainenkaan *olla V-mAssA* -rakenteellinen ilmaus ei vielä yksin takaa, että koko lauseen aspekti on rajaa-maton (esim. Heinämäki 1995; yleisemmin Nurminen 2015, esim. 275–279).

5 Lopuksi

Intentioita ja ennakkointia ilmaisevan *olla V-mAssA* -rakenteen tarkastelu kurottaa mo-
neen eri suuntaan erityisesti aspektin ja tempuksen tutkimuksen osalta. Tämän tutki-
muksen perusteella on noussut esille useita ilmiöitä, jotka olisivat oman tutkimuksensa
ja tutkimusaineistonsa arvoisia. Tällainen on esimerkiksi kieltomuotoinen, intentioita ja
ennakkointia ilmaiseva *olla V-mAssA* ja kieltomuotoisuuden vaikutus rakenteessa esiin-
tyviin verbeihin. Oma kysymyksensä on myös se, millainen *olla V-mAssA* -rakenne on
futuuritempuksen ilmaisevina tai millaiselta sen mahdollinen kehitys sellaiseksi tällä
hetkellä näyttää.

Lähteet

- BERTINETTO, PIER MARCO – EBERT, KAREN – GROOT, CASPER DE 2000: The progressive in Europe. ÖSTEN DAHL (toim.): *Tense and aspect in the languages of Europe*, 517–558. Mouton de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110197099.4.517>.
- BYBEE, JOAN – PERKINS, REVERE – PAGLIUCA, WILLIAM 1994: *The evolution of grammar. Tense, aspect and modality in the languages of the world*. University of Chicago Press, Chicago.
- COMRIE, BERNARD 1976: *Aspect. An introduction to the study of verbal aspect and related problems*. Cambridge University Press, Cambridge.
- DAHL, ÖSTEN 1985: *Tense and aspect systems*. Blackwell, Oxford.
- DE WIT, ASTRID – BRISARD, FRANK 2014: A cognitive grammar account of the semantics of the English present progressive. *Language* 50, 49–90. <https://doi.org/10.1017/S0022226713000169>.
- DIESSEL, HOLGER 2019: *The grammar network. How linguistic structure is shaped by language use*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/9781108671040>.
- EERIKÄINEN, JOHANNA 2009: *Varhaisnykysuomen ja nykysuomen moni-ilmeinen progressiivirakenne kie-
liopillistumispolulla*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, suomen kieli.
- EBERT, KAREN 2000: Progressive markers in Germanic languages. ÖSTEN DAHL (toim.): *Tense and aspect in the languages of Europe*, 605–654. Mouton de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110197099.4.605>.
- FILIP, HANA 2012: Lexical aspect. ROBERT BINNICK (toim.): *The Oxford handbook of tense and aspect*, 721–751. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxford->

- hb/9780195381979.013.0025.
- FILLMORE, CHARLES 1982: Frame semantics. DIRK GEERAERTS (toim.): *Cognitive linguistics. Basic readings*, 373–400. Mouton de Gruyter, Berlin.
- FILLMORE, CHARLES – KAY, PAUL – O’CONNOR, MARY 1988: Regularity and idiomatcity in grammatical constructions. The case of Let Alone. *Language* 64, 501–538. <https://doi.org/10.2307/414531>.
- FILLMORE, CHARLES – KAY, PAUL 1999: Grammatical constructions and linguistic generalizations. The What’s X Doing Y construction. *Language* 75, 1–33. <https://doi.org/10.2307/417472>.
- FILLMORE, CHARLES – JOHNSON, CHRISTOPHER – PETRUCK, MIRIAM 2003: Background to Framenet, 235–250. *International journal of lexicography* 16. <https://doi.org/10.1093/ijl/16.3.235>.
- FRIED, MIRJAM – ÖSTMAN, JAN-OLA 2004: Construction Grammar. A thumbnail sketch. MIRJAM FRIED ja JAN-OLA ÖSTMAN (toim.): *Construction grammar in a cross-language perspective*, 11–86. Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/cal.2.02fri>.
- GLYNN, DYLAN 2014: Polysemy and synonymy. Cognitive theory and corpus method. DYLAN GLYNN ja JUSTYNA ROBINSON (toim.): *Corpus methods for semantics. Quantitative studies in polysemy and synonymy*, 7–38. Human cognitive processing 43. Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/hcp.43.01gly>.
- GOLDBERG, ADELE 1995: *Constructions: a construction grammar approach to argument structure*. Chicago University Press, Chicago.
- 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford University Press, Oxford.
- 2019: *Explain me this. Creativity, competition, and the partial productivity of constructions*. Princeton University Press, Princeton.
- HAKULINEN, LAURI 2000 [1978]: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 5., muuttamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 350. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HEINÄMÄKI, ORVOKKI 1994: Aspect as boundedness in Finnish. CARL BACHE, HANS BASBÖLL ja CARL-ERIK LUDBERG (toim.): *Tense, aspect and action. Empirical and theoretical contributions to language typology*, 207–233. Mouton de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110883077.207>.
- HEINÄMÄKI, ORVOKKI 1995: The progressive in Finnish. Pragmatic constraints. PIER MARCO BERTINETTO, VALENTINA BIANCHI, ÖSTEN DAHL ja MARIO SQUARTINI (toim.): *Temporal reference, aspect, and actionality*. Vol. 2: *Typological perspectives*, 143–154. Rosenberg & Sellier, Torino.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 712. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HOPPER, PAUL – TRAUOGOTT, ELISABETH 2003: *Grammaticalization*. 2., uudistettu painos. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139165525>.
- HUUMO, TUOMAS 1995: Bound domains. A semantic constraint on existentials. TAPIO HOKKANEN, MARJA LEINONEN ja SUSANNA SHORE (toim.): *Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja 1995*. Suomen kielitieteellinen yhdistys, Helsinki.
- HYNÖNEN, EMMI 2016: *Suomen essiivi*. Annales Universitatis Turkuensis C 425. Turun yliopisto, Turku.
- HYVÄRINEN, IRMA 1982: Suomen kolmannen infinitiivin verbisidonnaisten inessiivin, elatiivin ja illatiivin lauseenjäsenfunktioista ja niiden saksalaisista vastineista valenssiteorian näkökulmasta. *Lauseenjäsennyksen perusteet. Seminaari Seilissä 9.–10.9. 1982*. Suomen kielitieteellisen yhdistyksen julkaisuja 9. Turku.
- IKOLA, OSMO 1949: *Tempusten ja modusten käyttö ensimmäisessä suomalaisessa raamatussa verrattuna vanhempaan ja nykyiseen kieleen I*. Turun yliopiston julkaisuja B: XXXII. Turku.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio [viitattu 2.12.2019]. <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7.
- JUSSILA, RAIMO – NIKUNEN, ERJA – RAUTOJA, SIRKKA 1992: *Suomen murteiden taajuussanasto*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. VAPK-kustannus, Helsinki.

- KANGASMAA-MINN, EEVA 1978: Ajan ja paikan lokaliteetista. ALHO ALHONIEMI, JUSSI KALLIO, MAUNO KOSKI, PÄIVI RINTALA ja KALEVI WIIK (toim.): *Rakenteita. Juhlakirja Osmo Ikolan 60-vuotispäiväksi 6.2.1978*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 6. Turun yliopisto, Turku.
- 1984: Tense, aspect and Aktionsarten in Finno-Ugrian. CASPER DE GROOT ja HANNU TOMMOLA (toim.): *Aspect bound. A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology*, 77–93. Foris, Dordrecht. <https://doi.org/10.1515/9783110846195.77>.
- 1988: Suomalais-ugrilaisia aikasuhteita. *Sananjalka* 30, 17–26. <https://doi.org/10.30673/sja.86502>.
- 1993: Aspektista ja sen sukulaissilmioistä suomalais-ugrilaisissa kielissä. VALMA YLI-VAKKURI (toim.): *Tutkimuksia syntaksin ja pragmasyntaksin alalta*, 13–23. *Studia comparativa linguarum Maris Baltici* 1. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 43. Turun yliopisto, Turku.
- KARSTE, GRETA 1932: *Havaintoja olosijojen käytöstä Säkkijärven murteessa*. Vähäisiä kirjelmää LXXXIII. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KLEIN, WOLFGANG 1994: *Time in language*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781315003801>.
- LAITINEN, LEA 1998: Dramaattinen preesens poeettisena tekona. LEA LAITINEN ja LEA ROJOLA (toim.): *Keskusteluja performatiivisuudesta*. Tietolipas 160. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LANGACKER, RONALD 1991: *Concept, image and symbol. The cognitive basis of grammar*. *Cognitive Linguistics Research* 1. Mouton de Gruyter, Berlin.
- LEECH, GEOFFREY 1971: *Meaning and the English verb*. Longman, Harlow.
- LEHTINEN, TAPANI 1983: Suomen konditionaalien morfologisesta ja semanttisesta motivaatiosta. *Virittäjä* 87, 482–507.
- LEINO, PENTTI 1991: *Lauseet ja tilanteet. Suomen objektin ongelmia*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys. Suomen kielen kognitiivista kielioppia* I. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- MAAMIES, SARI 1997: Hanhi hautomaisillansa. Suomen *maisillaan*-johdosten kehitys. TAPANI LEHTINEN ja LEA LAITINEN (toim.): *Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta*, 20–37. *Kieli* 12. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- MAIR, CHRISTIAN 2012: *Progressive and continuous aspect*. ROBERT BINNICK (toim.): *The Oxford handbook of tense and aspect*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780195381979.013.0028>.
- MARKKANEN, RAIJA 1979: *Tense and aspect in English and Finnish. A contrastive study*. *Studia Philologica Jyväskyläensia* 13. University of Jyväskylä, Jyväskylä.
- MICHAELIS, LAURA 2003: Headless constructions and coercion by construction. ELAINE FRANCIS ja LAURA MICHAELIS (toim.): *Mismatch: form-function incongruity and the architecture of grammar*, 259–310. CSLI Publications, Stanford.
- MIESTAMO, MATTI 2005: *Standard negation. The negation of declarative verbal main clauses in a typological perspective*. *Empirical approaches to language typology* 31. Mouton de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110197631>.
- NIVA, HEIDI (tulossa): Limittäisiä aikoja ja vakaita aikeita. Progressiivisuuden ja futuurisuuden rajankäyntiä liikeverbisissä olla V-OssA -konstruktiossa. *Virittäjä*.
- NURMINEN, SALLA 2015: *Lauseen aspektin ilmaiseminen suomen kielessä. Tutkimus olla-, tehdä- ja tulla-verbisistä tekstilauseista käyttökonteksteissaan*. *Annales Universitatis Turkuensis C* 410. Turun yliopisto, Turku.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja – nykysuomen paikallissijaiset olotilanilmaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 817. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2005: 3. infinitiivin inessiivi ja määräpaikkaisuuden arvoitus. ILONA HERLIN ja LAURA VISAPÄÄ (toim.): *Elävä kielioppi. Suomen infinitiivien rakenteiden dynamiikkaa*, 173–193. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1021. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioppi*. 2., tarkistettu painos. WSOY, Porvoo.
- QUIRK, RANDOLPH – GREENBAUM, SIDNEY – LEECH, GEOFFREY – SVARTVIK, JAN 1985: *A comprehensive grammar of the English language*. Longman, London.
- SAUKKONEN, PAULI – HAIPUS, MARJATTA – NIEMIKORPI, ANTERO – SULKALA, HELENA 1979: *Suomen kielen taajuussanasto*. WSOY, Helsinki.
- SIVONEN, JARI 2007: Aspektin ontologia ja kognitiivinen semantiikka. HARRI MANTILA, MERJA KARJALAINEN ja JARI SIVONEN (toim.): *Merkityksen ongelmasta vähemmistökielten oikeuksiin. Juhlakirja professori Helena Sulkalan 60-vuotispäivänä*, 73–95. Acta Universitatis Ouluensis. B Humaniora 79. Oulun yliopisto, Oulu.
- SULKALA, HELENA 1996: Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. MATI EREL (toim.): *Estonian: Typological studies I*, 165–225. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 4. Tartu Ülikool, Tartu.
- TIMBERLAKE, ALAN 2007: Aspect, tense, mood. TIMOTHY SHOPEN (toim.): *Language typology and syntactic description*, 280–333. Volume 1: Clause structure. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511618437.005>.
- TOMMOLA, HANNU 1992: The marking of future time reference in Finnish. ÖSTEN DAHL, GASPAR DE GROOT ja HANNU TOMMOLA (toim.): *Future time reference in European languages II. Dutch, Finnish, Modern Greek, Italian, Lezgian, East Slavic, Turkish*, 12–28. Eurotyp Working Papers. Series VI, No. 3. Stockholm University, Tukholma.
- 2000: Progressive aspect in Baltic Finnic. ÖSTEN DAHL (toim.): *Tense and aspect in the languages of Europe*, 655–692. Mouton de Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110197099.4.655>.
- 2012: On the aspectual significance of ‘phase meanings’. CASPER DE GROOT ja HANNU TOMMOLA (toim.): *Aspect bound. A voyage into the realm of Germanic, Slavonic and Finno-Ugrian aspectology*, 111–132. Foris, Dordrecht.
- VENDLER, ZENO 1967: *Linguistics in philosophy*. Cornell University Press, Ithaca. <https://doi.org/10.7591/9781501743726>
- VILKUNA, MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.
- WRIGHT, SUSAN 1994: The mystery of the modal progressive. DIETER KASTOVSKY (toim.): *Studies in Early Modern English*, 467–485. Mouton de Gruyter, Berlin.
- YLIKOSKI, JUSSI 2003: Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. *SKY journal of linguistics* 16, 185–237.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turun yliopisto, Turku.

HEIDI NIVA: At the moment, but later: The Finnish construction olla V-mAssA in expressions of prediction and intention

The Finnish *olla V-mAssA* construction is a multifunctional construction that, among its other functions, expresses progressivity. This construction consists of the verb *olla* ‘to be’ and an infinitive in the inessive (local) case *-ssa*. The study concerns the usage of the construction in expressions of prediction and intention. The data in this study have been collected from the corpus *Suomiz4*, consisting of internet conversations. The theoretical framework of this study is construction grammar.

In expressions of prediction and intention, the *olla V-mAssA* construction often co-occurs with aspectual elements that mark boundedness. For example, in expression *Itekkii oon ostamas varmaan apriliasx:n* ‘I am probably going to buy an Aprilia SX motorbike’ both the verb *ostaa* ‘to buy’ and the object marked with the accusative *sx:n* indicate boundedness. However, in the data of the present study,

the *olla V-mAssA* construction also occurs with an object complement that has a partitive case marking. Since the partitive case marking is typical in usages where the construction expresses unboundedness and progressivity, the expressions in question are temporally ambiguous if the context provides no interpretational clues: *Olen ostamassa uutta puhelinta* 'I am buying ~ going to buy a new phone'. In this example, the interpretation of ongoingness and the interpretation of intention are both possible. The analysis shows that the choice of partitive object is often due to the semantics of the verb and the fuzziness of the event boundaries. In fact, there is often an overlap between the present moment and the future point in time. For example, buying can be seen as a process with multiple contents and several phases. From this point of view, buying can be seen as ongoing at the speech moment (e.g. in a form of planning), even though the action as a whole is completed in the future.

In addition to aspectual features, the present study also focuses on other features that are connected to the usage of the *olla V-mAssA* construction in expressions of prediction and intention. One such feature is the effect the subject person has on the interpretation of the expression. Additionally, this study deals with the usage of the *olla V-mAssA* construction in expressions of prediction and intention with the past tense. Furthermore, it seems that negation creates specific pragmatic overtones to the use of the construction.

Heidi Niva
heidi.niva@helsinki.fi
Suomen kieli
00014 Helsingin yliopisto
orcid.org/0000-0002-0489-2101

MILLA UUSITUPA

Passiivilauseiden merkitys ja käyttö yhdellä ilomantsilaispuhujalla

1 Johdanto

Tämän tutkimuksen keskiössä on yksipersonainen passiivi eli verbin TA-muoto karjalassa ja suomessa. Vaikka karjala muistuttaa läheisesti etenkin suomen itämurteita, passiivin käytössä on sisarkielimuotojen välillä myös eroja. Yhteistä kielimuodoille on, että passiivilauseella voidaan ilmaista toimintaa tai tapahtumaa, jonka tekijäjoukoksi tulkitaan vain väljästi ihmiset (1–2). Tällaisen referenssiltään impersonaalisen käytön lisäksi passiivi on karjalassa yleistetty monikon 3. persoonan muodoksi (3), kun taas suomessa sitä käytetään laajalti monikon 1. persoonan muotona (4).

- (1) ennen vanhas nenga *sanottih* 'ennen vanhaan niin sanottiin' (Korpiselkä, eteläkarjala; KKS s.v. *ennen*).
- (2) Tääll Viipuri lääniss *haastetaa* paremmi venettä (enemmän venäjään ominaisuuksiltaan vivahtavaa kieltä) (kaakkoismurteet; Sirelius 1894, 107).
- (3) *hyö tuldih* parie kolmie *nedälie* enne meidä 'he tulivat pari kolme viikkoa ennen meitä' (Porajärvi, eteläkarjala; KKS s.v. *netäli* 'viikko').
- (4) *Myö niitä* oekeen *tukistettiin* (Pohjois-Savon murteet; Latvala 1899, 49).

Suomen kielen kuvauksissa passiivi luokitellaan osaksi persoonajärjestelmää, ns. neljänneksi persoonaksi (alun perin Tuomikoski 1971). Passiivimuoto sisältää tunnuksen *-(T)TA-* ja refleksiivisestä taiputusaineksesta kehittyneen pääteaineksen *-Vn* (Hakulinen 1979, 239–243; passiivin tunnuksen vaihtelusta *Iso suomen kielioppi* 2004 eli tästä eteenpäin VISK § 110), joka voi puheessa edustua myös vokaaliloppuisena (ks. esimerkkiä 2). Erotukseksi muista, persoonissa taipuvista passiivirakenteista (esim. *te tulitte valituksi*), tällaista passiivista kutsutaan yksipersonaiseksi. Yksipersonaisen passiivin sisältävä lause on luontaisesti subjektiton, vaikka sen merkitykseen sisältyykin ihmistarkoitteinen tekijä, toimija tai muu osallistuja. Passiivilauseen totaaliobjekti on suomessa nominatiivissa tai

t-akkusatiivissa. Yksipersonaisen passiivin semanttisesta erityisluonteesta seuraa, että sitä muodostetaan vain sellaisista persoonissa taipuvista (transitiivisista ja intransitiivisista) verbeistä, jotka voivat saada ihmistarkoitteen perussubjektin. (VISK § 1315–1323, 1332–1346; passiivin nimityksistä Shore 1986, 15–17.)

Tyypillisesti passiivilauseen merkitys on monikollinen, eli kuvatun toiminnan suorittajaksi tulkitaan joukko tai osa jonkin joukon jäsenistä. Joukon jäsenten identiteetti jätetään syystä tai toisesta ilmaisematta, mutta useinkaan tekijäjoukko ei ole silti täysin tuntematon vaan kielenkäyttötilanteessa pääteltävissä tai ainakin paikannettavissa johonkin aikaan tai paikkaan. (Shore 1986, 46–49; Vilkuna 2000, 139.) Typologisesti suomen passiivi kuuluu ns. taka-alaistaviin passiiveihin. Sen tehtävänä on häivyttää teon suorittajan tai muun ihmistarkoitteen osallistujan identiteetti, mutta se ei varsinaisesti etualaista mitään toista lauseenjäsentä, vaikka lauseen alkuun voikin sijoittua objekti tai ajan tai paikan adverbiaali. (Kittilä 2000, 298; VISK § 1313, 1316; passiivin määritelmistä Helasvuo–Vilkuna 2008, 228–230; Kelomäki 2019, 112–114.)

Karjalan syntaksista ei ole olemassa yhtä kattavia deskriptiivisiä esityksiä kuin suomen. Myöskään karjalan passiivin semanttisia erityispiirteitä ei ole aiemmin selvitetty, vaan kuvauksissa on painottunut äänne- ja muoto-opillinen tarkastelu (kuitenkin Paa-janen 2009). Jos yksipersonainen passiivi mainitaan kielenkuvauksissa erillisenä finitimuotonaan, sitä nimitetään yksinkertaisesti *passiiviksi*. Tavallisemmin se esitellään kuitenkin vain monikon 3. persoonan verbinmuotona (tarkemmin luvussa 3.2). Rakenteeltaan karjalan passiivi muistuttaa läheisesti suomen passiivia: sekin sisältää tunnuksen *-(T)TA-* ja sananloppuisen *n:n* ja vokaalin katoamisen kautta asuun *-h* (**hen*) päätyneen persoonapäätteen (Ojansuu 1918, 69, 134). TA-lauseen totaaliobjekti on myös karjalassa tyypillisesti nominatiivissa (Larjavaara 1990). Koska TA-muoto on karjalassa täysin syrjäyttänyt vanhemman, suomen *-vAt*-muotoa vastanneen persoonapäätteen, TA-muotoa käytetään karjalassa monikon 3. persoonan lauseissa yleisesti myös muun kuin ihmistarkoitteen perussubjektin kanssa (*lehmät šyvväh löböšieñie* 'lehmät syövät tatteja', KKS s.v. *löböšieni* 'tatti').

Koska karjalan syntaksia on ylipäättään tutkittu vasta vähän, tukeudun artikkelissani ensisijaisesti suomen kuvauserinteeseen ja ISK:ssa käytettyyn terminologiaan. ISK:ssa passiivin eriasuisista tunnuksista käytetään yhteisnimitystä TA (§ 110), mitä mukaillen kutsun tässä artikkelissa TA-muodoksi vertailun kohteena olevien kielten yksipersonaisia passiiveja. Oma äidinkieleni on suomi, mikä väistämättä vaikuttaa myös karjalasta tekemiini päätelmiin. Tiedostan kuitenkin, etteivät sisarkielen TA-lauseet täysin vastaa toisiaan ja että todennäköisesti karjalan TA-lauseiden merkitykseen sisältyy myös paljon sellaista, mitä ei vielä tunneta mutta mitä on aineistopohjaisen tutkimuksen avulla mahdollista tehdä näkyväksi.

Artikkelilla on kaksi tavoitetta: yhtäältä se pyrkii selvittämään, mitä aiemmissa suomen murteiden ja karjalan kuvauksissa on sanottu passiivilauseiden referenssistä, toisaalta se pyrkii kuvaamaan TA-lauseiden monikäyttöisyyttä yhdellä karjalan ja suomen rajamurrealueelta kotoisin olevalla puhujalla. Kyseinen puhuja eli vuoteen 1939 asti

Ilomantsin itäosissa, jossa puhuttiin karjalan ja itäisten savolaismurteiden rajamurteita. Sotien jälkeen puhuja muutti Ilomantsin länsiosiin, ja hänen 1960- ja 70-luvuilla äänitetyssä puheessaan yhdistyy sekä karjalan että suomen piirteitä. Tutkimukseni tarkoitus ei ole kuitenkaan luokitella idiolektissa esiintyviä piirteitä ”karjalaisiin” ja ”suomalaisiin” vaan kuvata, miten TA-lauseiden käyttöala varioi haastattelupuheessa ja minkälaiset kielipiilliset ja kontekstuaaliset tekijät niiden merkitykseen vaikuttavat. Artikkelini on osa laajempaa tutkimusta ja esimerkiksi TA-muodon ja muiden monikkomuotojen vaihtelua idiolektissa tarkastelen toisaalla.¹

Esittelen luvussa 2 Raja-Karjalan rajamurrealueen. Luvussa 3 käyn läpi aiempia passiivikuvauksia ja esitän näiden pohjalta verbin persoonataivutuksen itäisissä savolaismurteissa ja eteläkarjalassa. Luvussa 4 esittelen aineiston ja sen rajausperiaatteen ja luvussa 5 analysoin TA-lauseiden merkityksen rakentumista kontekstissaan. Lopussa kokoan yhteen keskeisimmät tulokset ja pohdin, millaisia jatkokysymyksiä ne herättävät.

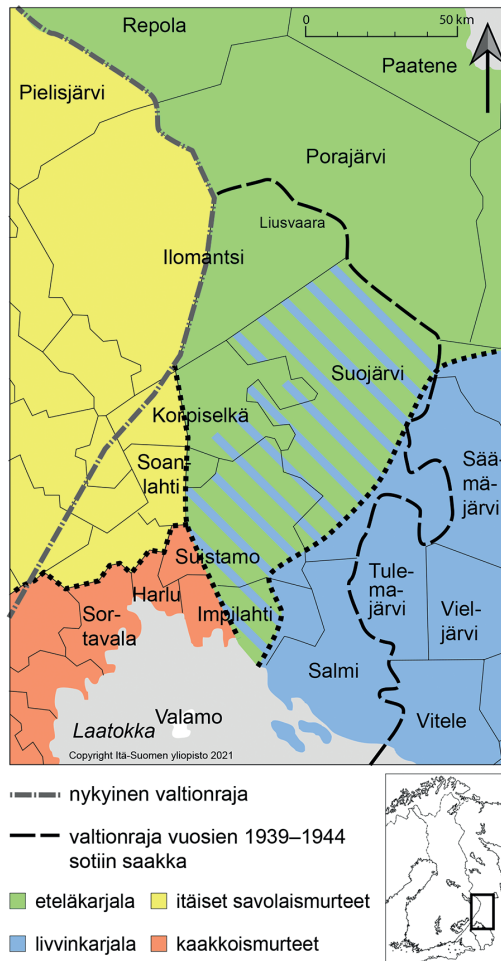
2 Raja-Karjalan rajamurrealue

Raja-Karjalalla tarkoitetaan Laatokan pohjoispuolista aluetta, joka oli osa Suomea vuosien 1939–1944 sotiin saakka ja jossa eli suurin osa maan karjalankielisestä väestöstä. Raja-Karjalaan kuuluivat Salmi, Suojärvi, Suistamo, Impilahti, Korpiselkä sekä Soanlahden ja Ilomantsin itäosat (ks. karttaa 1). Alueen historiaa, väestöä ja kieliä on käsitelty useissa viime vuosina ilmestyneissä kielitieteellisissä tutkimuksissa (mm. Uusitupa 2017, 68–74; Uusitupa–Koivisto–Palander 2017, 68–89; Koivisto 2018, 59–62), ja seuraavassa nostankin esiin vain seikkoja, joilla on erityistä merkitystä tämän tutkimuksen kannalta.

Raja-Karjala kuului samaan kieli- ja kulttuurialueeseen rajan itäpuolisten alueiden kanssa. Kahden puolen rajaa eli karjalaisia, joita yhdistivät karjalan kieli, ortodoksinen uskonto sekä moninaiset sosiaaliset ja taloudelliset siteet. Raja-Karjalassa asui lisäksi suomen murteiden puhujia, joita oli muuttanut etenkin alueen länsiosiin jo 1600-luvulta alkaen. Karjalankielisten kontaktit suomen kieleen (murteisiin ja yleiskieleen) ja suomalaiseen kulttuuriin lisääntyivät kuitenkin merkittävästi vasta 1900-luvulle tultaessa ja erityisesti Suomen itsenäistyttyä. Itsenäistyminen myös sulki rajan, mikä tarkoitti vuosisataisten rajanyliden yhteyksien katkeamista. (Uusitupa–Koivisto 2020, 163–167 ja siinä mainitut lähteet.)

Toisen maailmansodan jälkeen rajakarjalaiset asutettiin Itä- ja Pohjois-Suomeen. Vaikka asutussuunnitelmissa pyrittiin huomioimaan vanhat kyläyhteisöt, muutos vanhasta elinpiiristä luterilaisten suomen murteiden puhujien keskelle oli suuri. Ilomantsin rajakyläen asukkaat siirtyivät pääosin kunnan länsiosiin. Heidän kohdallaan muutos aiempaan oli ehkä pienempi kuin Raja-Karjalan itäosista muuttamaan joutuneille, koska Ilomantsissa oli jo olemassa perinne luterilaisten ja ortodoksien yhteiselolle. Koko

1 Kiitos *Sananjalan* arvioijille arvokkaista neuvoista ja muutosehdotuksista. Kiitos myös muille käsikirjoitustani kommentoineille ja passiivista kanssani keskustelleille. Tutkimus kuuluu Suomen Akatemian hankkeeseen ”Muutto ja kielellinen eriytyminen: karjala Tverissä ja Suomessa” (314848).

Kartta 1. Raja-Karjalan rajamurrealue.

karjalankieliselle siirtoväelle yhteinen vaikeus kuitenkin oli, ettei karjalaa virallisesti huomioitu, mikä johti monissa perheissä tietoiseen kielen piiloon painamiseen (Sarhimaa 2017, 116–129; Riionheimo–Palander 2020, 50–51).

Raja-Karjalassa puhuttiin kahta karjalan murretta, eteläkarjalaa ja livvinkarjalaa. Siirtymä kielimuodosta toiseen oli vähittäinen, ja alue muodostikin rajamurrealueen paitsi karjalan ja suomen myös karjalan eri murteiden välillä (viivoitettu alue kartassa 1). Ilo-mantsissa ja Venäjän-puoleisella Porajärvellä puhuttiin eteläkarjalaa, joka muodostaa vienalaismurteiden kanssa karjalan toisen päämurteen, varsinaiskarjalan, mutta jolla on yhteisiä piirteitä myös livvinkarjalan kanssa. Eteläkarjalalle ominaisia ovat muun muassa

klusiilien ja sibilanttien soinnillistuminen (*omilda miehildä, hillakkazin* 'hiljalleen'), konsonanttien liudentuminen (*mäni*), suhu-*s:n* ja dentaaliaffrikaatan *č* käyttö (*Himolaš* 'Himolassa', *tarviččou* 'tarvitsee'), adessiivin ja allatiivin sijasynekretismi (*semmosella joukolla* 'semmoiselle joukolle') sekä passiivin käyttö monikon 3. persoonan muotona (*pojat tuldi* 'pojat tulivat'). Ilomantsissa puhutut suomen murteet kuuluvat puolestaan itäisiin savolaismurteisiin, jotka muistuttavat äänne- ja muotopiirteiltään sydänsavolaisia murteita (Ilomantsin murteesta Riionheimo–Palander 2020, 38–44; myös Uusitupa ym. 2017, 85–89).

Palaan vertailemaan karjalaa ja savolaismurteita persoonataivutuksen osalta luvussa 3.3. Jo tässä kohden on kuitenkin syytä tähdentää, että Raja-Karjalassa kieli- ja murre-rajat olivat liukuvia ja että rajakarjalaismurteille oli muiden siirtymämurteiden tapaan ominaista suuri alueellinen ja puhujakohtainen vaihtelu (Koivisto 2018, 64–65, 69–74; Moshnikov 2021, erit. 250–255). Suomen itämurteet ja yleiskieli vaikuttivat Raja-Karjalan karjalaan jo ennen sotia, mutta arviot vaikutuksen voimakkuudesta vaihtelevat. Kontaktit suomeen lisääntyivät joka tapauksessa merkittävästi uusilla asuinsijoilla. Käytännössä sotia edeltävää ja sotien jälkeistä suomalaisvaikutusta on vaikea erottaa, koska rajakarjalaismurteita tallennettiin vasta 1960-luvulla. Tässä työssä en pyri määrittämään idiolektissa esiintyvien suomalaispiirteiden ikää. Aiemman tutkimuksen perusteella on kuitenkin syytä olettaa, että puhujan käyttämät suomen kieleen ja erityisesti savolaismurteisiin kuuluvat mutta eteläkarjalalle vieraat piirteet ovat ainakin osin jo sotia edeltäneiltä vuosikymmeniltä (esim. Turunen 1933, 1935).

3 Aiemmat kuvaukset

3.1 Passiivi suomen murteiden kuvauksissa

Suomessa passiivia käytetään puhekielessä yleisesti monikon 1. persoonan (M1) muotona yhdessä *me*-pronominin kanssa (ks. esimerkkiä 4). Verbialkuinen subjektipronominiton passiivilause on puolestaan vakiintunut puhujainklusiiviseen kehotuskäyttöön (*Käydään hei välillä kotona*). (VISK § 1315.) Molempien käyttötapojen juuret ovat aluemurteisissa. Passiivin arvellaan yleistyneen M1-muodoksi ensimmäisenä Pohjois-Savon alueella (Nirvi 1947, 37). Lauseopin arkiston (LA) aineistosta passiivia tarkastelleen Pertilän mukaan (2000, 116–130) passiivin M1-käyttö kuuluu erityisesti itä- ja hämäläismurteisiin, mutta sitä käytetään *mmV*-muodon rinnalla ainakin jossain määrin kaikissa muissakin murteissa lukuun ottamatta eteläpohjalaisia ja metsäsuomalaisia murteita. Passiivin käyttö M1-kehotuksissa tunnetaan sen sijaan niissäkin. Kehotuskäyttö lieneekin vanhempaa kuin passiivin muu M1-käyttö. (Nirvi 1947, 37, 40–41, 43; Leskinen 1970, 75.)

Kettusen (1940) kartasto antaa passiivin M1-käytöstä itämurteissa vielä jossain määrin suppeamman kuvan kuin muutaman vuosikymmenen nuorempaa murre-edustusta kuvastava LA. Kartastossa savolaismurteiden alueella Kainuussa ja Pohjois-Karjalan itäosissa sekä kaakkoismurteisiin kuuluvissa Sortavalan seudun välimurteissa käytetään

passiivin sijaan *mmA*-muotoa (mts. kartta 164). Myös M1- ja M2-muotoja savolaismurteissa tarkastellut Pölönen (1979, 34–35) toteaa, että *-mmA* on lähes yksinomaisen itäsavolaisen murrealueen itälaidalla eli Ilomantsin kaakkoiskylissä ja Korpi-selässä.

Passiivilla tunnetaan suomen murteissa käyttöä myös monikon 3. persoonan (M3) muotona, mutta tämä käyttö on M1-käyttöön verrattuna harvinaista ja kuuluu lähinnä Luoteis-Laatokan kaakkoismurteisiin ja Peräpohjan murteisiin (Pertilä 2000, 130 ja siinä mainitut lähteet) sekä kaakkoishämäläisiin murteisiin (Punttila 1988, 26). 1800-luvun murretutkimuksissa M3-käytöstä annetaan narratiiveihin sijoitettavia esimerkkejä myös muista murteista. Niissä ei kuitenkaan tavallisesti ole predikaatin edelle sijoitettavaa perussubjektia, mikä tekee niiden tulkinnan M3-muodoiksi jossain määrin tulkinnanvaraiseksi (5).

- (5) Menivät sitte kaikki kolme, *tultiin* tiähaaraan (Luoteis-Satakunta; Setälä 1883, 113).

Pertilän (2000, 132–135) tarkastelemassa LA:n aineistossa passiivia esiintyy M3-muotona hämäläis- ($f = 2$), peräpohjalais- ($f = 28$), savolais- ($f = 21$) ja kaakkoismurteissa ($f = 9$). Hämäläismurteiden esimerkit ovat Ylä-Satakunnasta (Ikaalinen) ja Kaakkois-Hämeestä (Askola), ja niissä molemmissa subjekti seuraa predikaattia. Peräpohjan esiintymät ovat Kemin murteistosta, savolaismurteiden esiintymät keskittyvät Pohjois-Karjalaan (erit. Ilomantsiin) ja kaakkoismurteiden esiintymät jakaantuvat varsinaisiin kaakkoismurteisiin (Lumivaara) ja Sortavalan seudun siirtymämurteisiin. (Mp.) Peräpohjan ja Sortavalan seudun murteissa käytön on arvioitu olevan vanha karjalaisuus (mm. Pääkkönen 1990, 145). Toisaalta on esitetty, että ainakin Peräpohjan murteissa passiivimuodon käytön laaja-alaistumista ovat voineet edistää karjalaisvaikutuksen ohella myös murteiden sisäisen äännekehitys ja alueen monikielisyys (Lindgren 1993, 87).

Tämän tutkimuksen kannalta kiinnostavaa on, että Pertilän analysoimassa LA:n aineistossa passiivin käyttö M3-muotona keskittyy savolaismurteissa juuri Ilomantsiin. On kuitenkin syytä pitää mielessä, että tarkalleen ottaen vain kunnan länsiosat olivat suomenkielisiä ja itäosissa puhuttiin jo eteläkarjalaa. LA:n ilomantsilaispuhujakin on syntynyt Nehvonniemessä, vain muutaman kilometrin päässä Melaselän karjalaiskylästä, joka jäi sotien jälkeen rajan itäpuolelle ja jonka asukkaat asettuivat sotien jälkeen osin juuri Nehvonniemeen.² Kyseisellä puhujalla TA-asuinen M3-muoto onkin luontevaa tulkita karjalaisuudeksi eikä itäisten savolaismurteiden ominaispiirteeksi.³

- (6) *Ne* Korpselällä *käytih* aena (Ilomantsi; LA 7811/626; Pertilä 2000, 134).

Yksityiskohtaisimmat passiivilauseiden referenssiä koskevat huomiot löytyvät

2 Ilomantsin itäkylien savolaistumisesta on tosin merkintöjä jo sotia edeltäneiltä ajoilta. Turunen (1933, 50–51) esimerkiksi raportoi v. 1932 Melaselän ja Nehvonniemen naapurikylästä Mutalahdesta, että uusi maantie tulee tulevaisuudessa todennäköisesti täysin savolaistamaan reitille osuvan kylän karjalaismurteen.

3 LA:n metatiedoissa huomautetaan, että puhujan ”murteessa on huomattavasti karjalan kielen vaikutusta”.

Sireliukselta (1894). Sireliuksen mukaan kaakkoismurteisiin kuuluvassa Jääsken ja Kirvun murteessa ei ole lainkaan erillisiä M₁-muotoja, vaan monikon 1. persoonassa käytetään aina passiivia (mts. 106–107). Subjektittomatkin passiivilauseet saavat murteessa puhujainklusiivisen tulkinnan (7), tai ainakin ne vihjaavat, että puhuja on ollut puheena olevassa tilanteessa läsnä tai että hänellä on omakohtaista kokemusta puheena olevasta asiasta (mts. 107–108). Jos puhujan osallisuus halutaan poissulkea, murteessa on käytettävä monikon 3. persoonaa, jonka verbinmuoto voi murteessa olla myös yksiköllinen (8; mts. 108, 110).

(7) Ja ensimmäistä veljeskuntaa *kussuttii* (sukumme, kyläläiset, pitäjäläiset) pekkalaisiks.

(8) *Pittääks ne Helsingiss niitä jääskeläisiä esliinoi?* (Sirelius 1894, 107, 110.)

Passiivin ja monikon 3. persoonan klusiivisuuteen perustuva ero on pantu merkille myös muissa murteissa (Keski-Suomen savolaismurteista Peltonen 1965, 76–81; yleisesti Posio–Vilkuna 2013). Monikon 3. persoona on lähtökohtaisesti puhujaeksklusiivinen aina, käyttipä puhuja sitä sitten spesifisti tietystä joukosta tai referentiaalisena impersonaalina (R-impersonaalina) ihmisjoukosta, jonka tarkka kokoonpano jää kontekstissaan avoimeksi (Siewierska–Papastathi 2011, 577–578; Posio–Vilkuna 2013, 180–181). Sen sijaan passiivilauseen viittausala on laajempi ja vaihtelee vapaammin tilanne- ja osin myös murrekohtaisesti. Useimmissa murteissa passiivi saa lähtökohtaisesti puhujainklusiivisen tulkinnan (Posio–Vilkuna 2013, 215–216), ja esimerkiksi verbialkuinen passiivilause tulkitaan puhujainklusiivisena kehotuksena myös yleiskielessä (mm. Makkonen–Craig 2005, 44–46). Kuitenkin myös passiivilause voi sulkea puhujan viittausalansa ulkopuolelle (esim. Shore 1986, 27–29; Helasvuo 2006, 237–238). Passiivilauseen referenssi voi myös vaihdella samassakin tekstikontekstissa, ja vaihtelulla voidaan osoittaa eri ryhmien välistä kontrastia (Helasvuo 2006, 252–253; Posio–Vilkuna 2013, 193–195).

Puhujainklusiivisen ja -eksklusiivisen tulkinnan lisäksi passiivilause voi olla klusiivisuudeltaan myös melko neutraali, jolloin se ei suoraan ota kantaa, sisältyykö puhuja viittausalaan vai ei. Neutraali käyttö on tyypillistä murrehaastattelussa erityisesti vanhoista tavoista kerrottaessa (Peltonen 1965, 44–45; Posio–Vilkuna 2013, 192–193). Tällaisella käytöllä on yhtymäkohtia myös murrepuheen avoimiin Y₂-viittauksiin, jotka nekään eivät lähtökohtaisesti ilmaise puhujainklusiivisuutta tai -eksklusiivisuutta (Uusitupa 2017; Forsberg–Uusitupa 2020).

3.2 Passiivi karjalan kuvauksissa

Keskeisin suomen ja karjalan persoonajärjestelmien ero siis on, ettei karjalassa ole *vAt*-muodon vastinetta vaan M₃-muotona käytetään TA-muotoa (Genetz 1880, 212; 1884, 169). Tässä suhteessa karjala eroaa myös vepsästä, jossa monikon 3. persoonassa vaihtelevat murteittain ja osin aikamuodoittain *-ba(d)*-muoto ja TA-muoto (Savijärvi 1990, 160). Passiivin käyttö M₃-muotona tunnetaan itämerensuomalaisista kielistä myös vatjassa, inkeroisessa ja lyydissä, ja sitä on pidetty yleisesti venäjän vaikutuksena (Nirvi 1947,

5–11, 17–18). Venäjässäkin M₃-muoto ja impersonaalisesti käytetty verbinmuoto ovat nimittäin samanasuisia, vaikkakin venäjässä M₃-muodolle on kehittynyt impersonaalista käyttöä, kun taas itämerensuomalaisissa kielissä alun perin impersonaalisessa käytössä ollut verbinmuoto on yleistetty M₃-muodoksi (mts. 7). Maailman kielissä impersonaalista käyttöä on useimmiten kehittynyt persoonanmerkitsimistä juuri monikon 3. persoonalle (Siewierska 2004, 211). Karjalan kannalta kiinnostavaa on, että Euroopassa puhuttavia kieliä vertailevan tutkimuksen mukaan M₃-lauseiden impersonaalinen käyttö on verrattain yleistä juuri venäjässä (Siewierska–Papastathi 2011, 590, 592). Myös suomen murteissa M₃:n impersonaalista käyttöä on pidetty ensisijaisesti itäisenä piirteenä (Posio–Vilkuna 2013, 178).

Karjalan kuvauksissa verbin finiittimuotoja ei aina jaeta pääluokkiin vaan TA-muotoa voidaan käsitellä yksin monikon 3. persoonan yhteydessä. Pääluokkajako esitellään kuitenkin Virossa julkaistussa Valdain karjalan kieliopissa (Palmeos 1962, 54, 63) ja Suomessa julkaistuissa eteläkarjalan (Ahtia 2014) ja livvinkarjalan kieliopissa (Pyöli 2012).⁴ Viimeksi mainitun mukaan aktiivilauseessa tekijä ilmoitetaan tarkasti (9) mutta passiivilauseessa (10) tekijä jää tuntemattomaksi (mts. 72). Esimerkkejä tarkastellessa huomaa, että erottelu perustuu pohjimmiltaan lauseen subjettiin: M₃-lauseissa on aina subjekti-NP, kun taas passiivilauseet ovat aina subjektittomia. Esimerkeissä 9 ja 10 on molemmissa sama TA-muotoinen predikaatti *kuunnellah*.

- (9) *Nuoret* puaksuh *kuunnellah* heijän muuzikkua ’nuoret kuuntelevat usein heidän musiikkiaan.’
- (10) Heijän muuzikkua puaksuh *kuunnellah* ’heidän musiikkiaan kuunnellaan paljon.’ (Pyöli 2012, 72–73.)

Jako ilmisubjektin sisältäviin M₃-lauseisiin ja subjektittomiin yleistyksen esittäviin lauseisiin esitellään myös tuoreimmista vianan- (Zaikov 2013, 171) ja tverinkarjalan (Novak 2020, 92) kieliopissa. Käytännössä ”tuntemattomaan tekijään” viittaavien passiivilauseiden ja ”tarkasti” viittaavien M₃-lauseiden erottaminen subjektikriteerin perusteella on kuitenkin mahdotonta (myös Uusitupa 2017, 26–26). Kolmannen persoonan viittaukset ovat puheessa usein anaforisia, jolloin niiden viittauskohde löytyy edeltävästä puheesta tai tilannekontekstista, vaikkeivät ne sisältäisikään ilmisubjektia. Tulkinta anaforisiksi tai avoimeksi tapahtuu aina kontekstissaan. Toisaalta, kuten tulen luvussa 5 osoittamaan, subjektittoman ja merkitykseltään impersonaalisen TA-lauseen tekijäkään ei ole aina täysin tuntematon, vaan konteksti voi sisältää erilaisia vihjeitä, jotka rajaavat potentiaalisten viittauksen kohteena olevien joukkoa. Huomattava on lisäksi, että murrehaastattelun kaltaisissa tilanteissa, joissa puhuja voi käyttää ilman keskeytysvaaraa polveileviakin puheenvuoroja, kolmaspersoonaisen viittauksen kohde voi hämärtyä ja jäädä varsinkin äänitteitä jälkikäteen kuuntelevalle epäselväksi. Lisäksi monikkomuotojen merkitykseen

⁴ Kuten Ahtian muutkin karjalan kieliopit, myös hänen lauseoppinsa on alun perin kirjoitettu jo 1930-luvulla.

sisältyy usein luontaisesti tiettyä epämääräisyyttä. Monikollinen viittaus ei ainutkertaisten tapahtumien kuvauksissakaan aina yksiselitteisesti kerro, keistä tarkalleen ottaen on kyse tai tarkoittaako puhuja vain osaa puheena olevan joukon jäsenistä (Borthen 2010, 1811; Posio–Vilkuna 2013, 182–183).

3.3 Persoonataivutus itäisissä savolaismurteissa ja eteläkarjalassa

Taulukot 1 ja 2 esittävät verbintaivutuksen Pohjois-Karjalan savolaismurteissa ja varsinaiskarjalan etelämurteessa. Merkittävimmät erot löytyvät 3. persoonasta, kun taas 1. ja 2. persoonan muodot ovat lähes identtiset lukuun ottamatta sitä, että muiden savolaismurteiden tapaan Pohjois-Karjalan murteissakin voidaan käyttää monikon 1. persoonassa *-mmA*-muodon rinnalla TA-muotoa (Turunen 1956, 21). Tutkimuskohteena oleva puhuja on kuitenkin elänyt suurimman osan elämästään aivan Ilomantsin itäosissa, joissa M1-muotojen valtaedustus on säilynyt pisimpään *-mmA*-asuisena (Pölönen 1979, 34).

Taulukko 1. Persoonataivutus itäisissä savolaismurteissa (muokattu Kettunen 1940, kartta 101; Turunen 1956, 86; 1959, 290–291).

	tuuvva^k		sannoo^k	
	PREESENS		PREESENS	
1.	<i>tuon</i>	<i>tuomma ~ tuuvvaa(n)</i>	<i>sanon</i>	<i>sanomma ~ sanotaa(n)</i>
2.	<i>tuot</i>	<i>tuotta</i>	<i>sanot</i>	<i>sanotta</i>
3.	<i>tuo(pi)</i>	<i>tuovat ~ tuo(pi)</i>	<i>sannoo</i>	<i>sannoot ~ sannoo</i>
4.	<i>tuuvvaa(n)</i>		<i>sanotaa(n)</i>	
	IMPERFEKTI		IMPERFEKTI	
1.	<i>toin</i>	<i>toimma ~ tuotii(n)</i>	<i>sano'n ~ sanoñ</i>	<i>sano'mma ~ sanottii(n)</i>
2.	<i>toit</i>	<i>toitta</i>	<i>sano't ~ sanot'</i>	<i>sano'tta ~ sanoja</i>
3.	<i>toi</i>	<i>toivat ~ toi</i>	<i>sano</i>	<i>sanovat ~ sano</i>
4.	<i>tuotii(n)</i>		<i>sanottii(n)</i>	

Taulukko 2. Persoonataivutus eteläkarjalassa (muokattu Uusitupa 2017, 25; Bubrih-Beljakov–Punžina 1997, kartat 143, 145 ja 147).

	tuuva		sanuo	
	PREESENS		PREESENS	
1.	<i>tuon</i>	<i>tuomma</i>	<i>sanon</i>	<i>sanomma</i>
2.	<i>tuot</i>	<i>tuotta</i>	<i>sanot</i>	<i>sanotta</i>
3.	<i>tuou ~ tuo(pi)</i>	<i>tuuvah ~ tuou</i>	<i>sanou</i>	<i>sanotah ~ sanou</i>
4.	<i>tuuvah</i>		<i>sanotah</i>	
	IMPERFEKTI		IMPERFEKTI	
1.	<i>toin</i>	<i>toimma</i>	<i>sanoin</i>	<i>sanoma ~ sanoimma</i>
2.	<i>toit</i>	<i>toitta</i>	<i>sanoit</i>	<i>sanoja ~ sanoitta</i>
3.	<i>toi</i>	<i>tuodih ~ tuodii ~ toi</i>	<i>sano</i>	<i>sanottih ~ sanottii ~sano</i>
4.	<i>tuodih ~ tuodii</i>		<i>sanottih ~ sanottii</i>	

Äännepiirteiltään Pohjois-Karjalan murteet muistuttavat läheisesti Pohjois-Savossa puhuttuja sydänsavolaisia murteita (Turunen 1959, 308–310). Persoonataivutuksen osalta itäiset ja sydänsavolaiset murteet eroavat kuitenkin siinä, että kun sydänsavolaisissa murteissa M₃-muodot ovat tyyppiä *antaavat ~ antaavatte(n)*, idempänä käytetään tyyppiä *antaat* (Kettunen 1940, kartta 103; Turunen 1959, 311). Eteläkarjalassa M₃-muotona käytetään puolestaan TA-muotoa kuten muissakin karjalan murteissa. Sekä savolaismurteissa että eteläkarjalassa M₃-lauseen predikaatti voi olla myös yksiköllinen. Savolaismurteissa – ja oikeastaan kaikissa muissakin murteissa lounais-, peräpohjalais- ja kaakkoismurteita lukuun ottamatta – inkongruenssi on jopa vallitseva edustus (Karlsson 1966, 20–21). Karjalassa Y₃-muodon käyttö kuuluu Genetzin (1880, 212) mukaan erityisesti varsinais-karjalaan; Nirvi (1947, 21–22) puolestaan pitää käyttöä lähinnä vain suomen murteiden läheisyydessä puhuttavissa karjalan murteissa tavattavana suomalaisvaikutuksena.

4 Ilomantsilaisaineisto ja aineiston rajaus

Olen kerännyt aineistoni yhdeltä ilomantsilaispuhujalta. Kyseinen puhuja, jota kutsun tästä eteenpäin Akuliinaksi, on syntynyt Porajärvellä v. 1900 ja muuttanut Ilomantsin Liusvaaraan 17-vuotiaana mentyään naimisiin liusvaaralaisen miehen kanssa (ks. karttaa 1). Akuliina eli sotiin saakka Liusvaarassa ja asettui sen jälkeen perheineen Ilomantsin länsiosissa sijaitsevaan Lammassaareen. Haastattelujen tekohetkellä 1960- ja 70-luvuilla Akuliina asui Ilomantsin kirkonkylällä.

Ilomantsin ja Porajärven välisen rajan molemmin puolin eli 1900-luvun alussa eteläkarjalaa puhunutta ortodoksiväestöä. Rajan yli kuljettiin kausitöissä, käytiin kauppa ja

solmittiin avioliittoja, ja myös Akuliina tutustui tulevaan puolisoonsa, kun tämä oli savotta-töissä Porajärvellä. Akuliinan äidinkieli on eteläkarjala, mutta hänen arkistoon tallennetussa puheessaan on myös savolaismurteiden ja muun suomen piirteitä, mikä käy ilmi myös hänen tavassaan käyttää verbin finiittimuotoja.

Haastateltavana Akuliina on poikkeuksellisen taidokas ja selväsanainen kertoja. Akuliinaa haastateltiinkin useita kertoja kahdella eri vuosikymmenellä, ja Raja-Karjalan korpus sisältää hänen puhettaan reilut 7 tuntia, jonka olen kokonaisuudessaan käynyt läpi tutkimusta varten. Syntaksin tutkijalle Akuliinan äänitteistä tekee kiinnostavia se, että ne ovat sisällöltään poikkeuksellisen vaihtelevia. Vaikka Akuliinaltakin on kysely vanhoista perinteistä, hänen kertomuksissaan keskeiseen rooliin nousevat perhe ja erityisesti hänen puolisonsa Ontrei. Näin ollen kerronta ei kulje vain yleisellä tasolla vaan sisältää myös runsaasti ainutkertaisten tapahtumien kuvauksia ja kertomusten henkilöiden referointia. Akuliinaa haastattelivat eri kerroilla osin samat haastattelijat, mikä kuuluu äänitteillä tuttavallisuutena ja luottamuksellisuutena.

Vaikka aineiston koko mahdollistaakin monien kielenpiirteiden yksityiskohtaisen tarkastelun Akuliinan puheessa, idiolektin ominaispiirteitä tai siinä esiintyvää vaihtelua ei voi yleistää kaikkia rajakarjalaispuhujia koskevaksi. Oletettavaa on, että Ilomantsissa puhuttu karjala sisälsi jo ennen sotia enemmän vaikutteita savolaismurteista ja muusta suomesta kuin Raja-Karjalan itäosissa puhuttu karjala (Moshnikov 2021, 221–222). Toisaalta Akuliina oli kotipaikkakunnallaan tunnettu karjalan kielen taitaja ja tottunut esiintymään karjalaksi (Riionheimo–Palander 2020, 50), millä on voinut olla vaikutusta haastattelujen luonteeseen ja niissä käytettyyn kieleen. Nämä seikat on syytä pitää mielessä, vaikkei niillä ole suoraa vaikutusta tämän tutkimuksen tavoitteisiin. Tarkoitukseni on selvittää TA-lauseiden käyttöä yhdessä idiolektissa; karjalan TA-lauseita koskevien yleistysten aika on myöhemmin.

Olen kerännyt Akuliinan puheesta kaikki (henkilöviitteiset ja ei-henkilöviitteiset) TA-muodon, *-mmA*-muodon, *-vAt* ~ *-Vt*-muodon ja M₃-muotona käytetyn Y₃-muodon sisältävät lauseet.⁵ Yhteensä aineisto sisältää 2 983 lausetta esiintymiskonteksteineen (taulukko 3).

Taulukko 3. Tutkimusaineiston koostumus.

Lauseen finiittiverbi	Lukumäärä
TA-muoto	1 591
<i>-mmA</i> -muoto	798
<i>-vAt</i> ~ <i>-Vt</i> -muoto	16
Y ₃ -muoto	578
Yhteensä	2 983

5 Olen kerännyt haastatteluista kaikki sellaiset Y₃-predikaatilliset lauseet, joissa on monikollinen perussubjekti.

Taulukko 4. TA-lauseiden ryhmittely subjektin ja puhujainklusiivisuuden perusteella.

TA-lauseet	Yht.
1) subjektittomat viittausaltaan neutraalit TA-lauseet a) <i>ja siitä vaam pannah vaan se kuori taputetah hyvin, näin_ikänää, ohkaseksi.</i> 'ja siitä vaan pannaan, se kuori taputetaan hyvin, näin ikään, ohueksi'	295
2) pronominisubjektilliset puhujainklusiiviset TA-lauseet b) <i>niim myö kuivattih niitä siivottih hyvin ja pestiij</i> 'niin me kuivasimme niitä (kaloja), perkasimme hyvin ja pesimme'	82
3) subjektittomat puhujainklusiiviset TA-lauseet c) <i>myö olimma yhdessä tuvassa toistakymmentä vuott_ennen kun šuatii meillä kumpasillai talot</i> 'asuimme (toisen perheen kanssa) samassa tuvassa toistakymmentä vuotta, ennen kuin saatiin meille molemmille (omat) talot'	147
4) ilmisubjektilliset puhujaeksklusiiviset TA-lauseet d) <i>ne oltih kuus vuotta ennen ku lähettih.</i> 'ne (tietyt naapurit) olivat kuusi vuotta ennen kuin lähtivät'	407
5) subjektittomat puhujaeksklusiiviset TA-lauseet e) <i>sitten oli oikem mukava talo oikei hyvä talo meilä šattu. meitä hyvin koheltii ja meillä nii hyviv vaatett_annettii ja kenkät uuet annettih ja,</i> 'sitten oli oikein mukava talo, oikein hyvä talo meille (evakossa) sattui. meitä hyvin kohdeltiin ja meille niin hyvää vaatetta annettiin ja kengät uudet annettiin'	660
Yhteensä	1 591

Viittaussuhteiden tarkastelun kannalta taulukon 3 luokittelu tarjoaa vasta tutkimuksen lähtökohdan. Kaikkia taulukossa esiteltyjä finiittimuotoja voidaan nimittäin käyttää sekä lauseissa, joilla viitataan kontekstissa tiettyihin henkilöihin, että lauseissa, joilla viitataan vain löyhästi rajattuun joukkoon tai osaan sen jäsenistä. Lisäksi aineiston TA-lauseet jakaantuvat edelleen alaryhmiin, koska Akuliina käyttää passiivia paitsi R-impersonaalina myös karjalan mukaisena M₃-muotona ja savolaismurteiden mukaisena M₁-muotona. Kahteen viimeksi mainittuun ryhmään voi sisältyä tai olla sisältymättä subjekti-NP.

Olen luokitellut kaikki aineiston 2 983 lausetta taulukko-ohjelmassa eri ryhmiin sen mukaan, millaisessa asussa lauseen finiittiverbi on, sisältääkö lause ilmisubjektin ja millaiseen joukkoon tai joukon osaan lauseella viitataan. Viittaussuhde voi olla myös monitulkintainen. Tämän analyysin pohjalta olen jakanut aineiston 1 591 TA-lauseetta viiteen ryhmään sen mukaan, onko kyseessä klusiivisuuden suhteen lähinnä neutraali TA-lause, joka ei suoraan ilmaise, kuuluuko puhuja itse viittauksen alaan vai ei (ryhmä 1), vai onko kyseessä puhujainklusiivinen tai -eksklusiivinen TA-lause (ryhmät 2–5). Puhujainklusiiviset ja -eksklusiiviset lauseet olen jakanut edelleen kahtia sen mukaan, sisältävätkö ne

ilmisubjektin vai eivät. Taulukossa 4 on esitelty kustakin ryhmästä mahdollisimman selvä-tulkintainen esimerkki, mutta selvien tapausten väliin jää erilaisia tulkinnaltaan vaikeampia rajatapauksia, joista annan joitakin esimerkkejä luvussa 5. Erityisesti ryhmät 1 ja 4 eli neutraalit TA-lauseet ja pronominisubjektittomat puhujainklusiiviset lauseet limittyvät. Toisaalta ryhmä 5 eli ilmisubjektittomat puhujaeksklusiiviset TA-lauseet sisältävät koko joukon erilaisia käyttöjä, joilla voidaan puhua sekä tietyistä henkilöistä että sumeasti 'muista'. Olennaisinta taulukossa 4 ovatkin ryhmien suhteelliset kokoerot eivätkä niinkään tarkat lukumäärät.

Taulukosta 4 näkyy, että kaksi kolmasosaa (67 %) Akuliinan käyttämistä TA-lauseista on merkitykseltään puhujaeksklusiivisia. Akuliinan TA-lauseille on siis tyypillistä, että niillä puhutaan ihmisjoukosta, johon hän itse ei lukeudu. Jos taas taulukkojen 3 ja 4 tietoja yhdistelee, Akuliinan verbintaivutuksesta voi tehdä seuraavia päätelmiä (ks. taulukkoa 5). M1-lauseissa Akuliina suosii *-mmA*-muotoa ($f = 798$), mutta TA-muodon sisältävätkään puhujainklusiiviset lauseet eivät ole aivan harvinaisia ($f = 229$). M3-lauseissa ylivoimaisesti yleisin finiittimuoto on TA ($f = 1\ 067$), mutta myös Y3-muoto esiintyy 578 lauseessa. Sen sijaan *-vAt ~ -Vt* on idiolektissa harvinaisen ($f = 16$). Eri monikkomuotojen variaatiota tarkastelen kuitenkin toisaalla. Samoin TA-lauseiden muu kuin henkilöviitteinen käyttö on rajattu tämän artikkelin ulkopuolelle.

Taulukko 5. Eri verbimuotojen osuudet aineiston M1- ja M3-lauseissa.

M1-lauseet (n = 1 027)	
<i>-mmA</i> -muoto	78 %
TA-muoto	22 %
<hr/>	
M3-lauseet (n = 1 661)	
TA-muoto	64 %
Y3-muoto	35 %
<i>-vAt ~ -Vt</i> -muoto	1 %

Seuraavaksi siirryn analysoimaan, keistä aineiston TA-lauseilla oikein puhutaan. Kiinnitän huomiota erityisesti siihen, millaiset syntaktiset, semanttiset ja kontekstuaaliset tekijät TA-lauseen merkitykseen vaikuttavat. Kuten käy ilmi, TA-lauseen viittauspotentiaali on avoin hyvin erilaisille tulkinnoille. Lauseet saavat merkityksensä vasta puhetilanteessa, ja silloinkin ne voivat mahdollistaa samanaikaisesti eri tulkintoja.

5 TA-lauseen merkitys ja kontekstuaalinen tulkinta

5.1 Neutraalit tavankuvaukset

Neutraalit TA-lauseet muistuttavat lähimmin suomen prototyyppeisiä passiivilauseita: ne ovat aina subjektittomia, ne voivat sisältää lauseenalkuisen objektin tai adverbiaalinen ja niiden ilmaiseman toiminnan ihmisviitteiseksi osallistujaksi hahmottuu yleisesti ihmiset. Aineistossa neutraalit TA-lauseet kuvaavat habituaalista tai toistuvaa toimintaa. Kuvauksessa keskeistä ei niinkään ole se, kuka tarkalleen ottaen on toiminnan suorittaja tai milloin toiminta tapahtuu, vaan se, mitä tehdään ja miten toiminta etenee. Erityisen ilmeistä tämä on vanhojen työtapojen ja perinteiden kuvauksissa, joita haastattelut sisältävät jo tekstilajinsa puolesta paljon (myös Posio–Vilkuna 2013, 192–193). Tällaisissa monivaiheisen toiminnan kuvauksissa TA-lauseet usein ketjuuntuvat.

- (11) H: no mite se kukko luajitah?
 A: kalakukkogo? kalaku- [naurahdus] kalakukkohan_o helppo tehdä.
 kato, kui ni, taikinaassa niinkul leipätaigina, kuuna, juuri ja šiitä *vastatah*
 ja, *kohotetah* še ihan, taikina še kohoo taikina, ja sitä pöyvällä *leivotah*,
 [tekstiä poistettu] ja siitä vaam *pannah* vaan se kuori *taputetah* hyvin,
 näin_ ikänää, ohkaseksi. sih *pannaa* jos on, ihan suolomatoin kala ni
 sih *pistetäh* šuola, meära, semmoñi jotta näköhään nyt sen minkä kukko
 tarviččou. ja siitä *pistetäh* siih voita, *yhissetäh*, kiinni *lyyvää*, *taputellaa* ja,
 ei ku lapiolla uunii. (3703:1a)

Esimerkissä tärkeää on tieto tekstilajista ja puhetilanteen luonteesta. Haastatteluissa tavataan kysellä vanhoista asioista yleisellä tasolla. Tähän ohjaa myös haastattelijan TA-muotoinen kysymys. Vastaus sisältää yhden nollasubjekttilauseen (*näköhään nyt sen minkä kukko tarviččou* 'tarvitsee'), mutta varsinaiset agenttiivista toimijaa edellyttävät työvaiheet esitetään TA-lauseilla. Monivaiheisen toiminnan kuvauksissa TA-lauseet toimittavatkin hyvin samanlaista tehtävää kuin avoin yksikön 2. persoona karjalassa ja inkerinsuomessa (Uusitupa 2017, 210–213; Forsberg–Uusitupa 2020, 23). TA-lauseita yhdistää yksiköllisiin avoimiin viittauskeinoihin myös se, etteivät ne avoimen yksikön 2. persoonan tai nolla-persoonan tavoin lähtökohtaisesti sisällytä puhujaa viittausalaansa tai sulje puhujaa sen ulkopuolelle vaan että niiden merkitys täsmentyy tältäkin osin vasta kontekstissa.

Aikamuodoltaan esimerkin 11 kaltaiset kuvaukset voivat kulkea joko imperfektissä tai preesensissä. Preesensmuotoisuus antaa kuvaukselle ohjemaisen sävyn varsinkin silloin, kun puheena olevan askareen suorittamiseen olisi olemassa edellytykset myös puhehetkellä. Imperfekti on kuitenkin aineiston selvästi hallitseva aikamuoto: kaikista TA-lauseista 78 % on imperfektissä, 13 % preesensissä, 4 % perfektissä ja 5 % pluskvamperfektissä. Samoin neutraaleista TA-lauseista noin neljä viidestä on imperfektissä ja viidennes preesensissä. Valtaosa aineiston TA-lauseista esiintyy siis menneen ajan aikamuodoissa, mikä on tyypillistä murrehaastatteluaineistoille yleisemminkin (Laitinen 1992, 35).

Vaikka neutraalit TA-lauseet eivät ota suoraan kantaa, lukeutuuko puhuja puheena olevaan joukkoon, monissa tapauksissa puhujainklusiivinen tulkinta olisi toisena

vaihtoehtona mahdollinen (myös Karvinen 1983, 40; Shore 1986, 33; VISK § 1326; Posio–Vilkuna 2013, 221). Jonkin tavan yksityiskohtaisen selostamisen voi nimittäin päätellä edellyttävän perehtyneisyyttä, joka on seurausta ainakin jonkinasteisesta osallisuudesta. Omakohtaisuutta ei kuitenkaan kielennetä kieliopin tasolla, koska esimerkin 11 kaltaisissa työnkuvauksissa keskeistä on toiminnan tapa ja sen muuttumattomuus suorittajasta riippumatta.

Työvaiheiden kuvaamisen ohella toinen tyypillinen neutraalien TA-lauseiden tehtävä aineistossa on selittää tai täsmentää edellä sanottua (myös Peltonen 1965, 44–48). Tällaiset parenteettiset, ympäröivästä kerronnasta irralliset lisäykset voivat esimerkiksi selittää jotakin vanhaa tapaa tai käyttäytymismallia, jonka puhuja arvio haastattelijalle vieraaksi (parenteesien tehtävistä yleisesti Duvallon–Routarinne 2001). Oman ryhmänsä muodostavat kommunikaatioverbin sisältävät tapaukset, joilla selitetään jokin nimi tai murrenana (12).

- (12) [Ennen vanhaan ei eletty yltäkylläisyydessä:] siitä, sanoo, ”pane äiti vaikka tuoh pikkušen šokeripeskue ni kun šuapi”, **hienoo sokerii peskuks sanottii**. ”pane äiti tuoh, laita tuoh leiväm piäle vaikka s-, pikkuñ hivauta šokeripeskuo.” (12071:1b)

Kuiri (1984, 108–110) on referointia käsittelevässä väitöskirjassaan sivunnut esimerkin 12 kaltaisia metakielellisiä konstruktioita Pohjois-Karjalan ja Kainuun murteissa. Kuirin (mp.) esimerkeissä vaihtelevat TA-muoto (*sitä kostoks **sanottii** sitä pellavakankasta*) ja M₃-muodot (***sanovat** sitä Puhu-Hirvoseks; **ne sanno** vuotoksi sitä*). Ero muodossa osoittaa siis savolaismurteissa (ja muussa suomessa) eron myös merkityksessä. Koska Akuliinalla TA-muoto on kuitenkin myös M₃-muoto, hänellä ilmauksen muoto ei vielä ilman kontekstia kerro, kenen puhettavasta on kyse. Esimerkin 12 kaltaisissa tapauksissa luontevin tulkinta kuitenkin on, että imperfektissä oleva TA-lause kertoo entisaikaan yleisesti käytössä olleesta murrenana, minkä takia käyttäjiä ei ole tarve yksilöidä tarkemmin. Aikamuodon lisäksi neutraalin TA-lauseen viittausalaa voi rajata adverbiaali, joka sijoittaa kuvattun toiminnan löyhästi johonkin aikaan tai paikkaan. Tällaisina puiteadverbiaaleina käytetään aineistossa muun muassa ajanilmauksia *ennen ja mejän nuoren ollessa* ’meidän nuoruudessamme’ sekä paikanilmauksia *mejän puolella* (rajaa) ja *mejän kodikylässä* (passiivilauseiden puiteadverbiaaleista myös Shore 1986, 46–49; VISK § 1328).

Yhteistä esimerkeille 11 ja 12 on, että niissä TA-lauseen ilmaiseman toiminnan suorittajaksi hahmottuvat melko laajasti ihmiset. Esimerkissä 12 toiminta paikantuu menneisyyteen verbin aikamuodolla. Esimerkissä 11 työnkuvaus saa puolestaan ohjelmaisen tulkinnan preesensmuotoisuutensa, kysymyksen muotoilun ja puhetilannetta koskevan tiedon perusteella. Viittausuhteiden kannalta keskeistä on, etteivät edellä esitetyt TA-lauseet ota selvästi kantaa siihen, lukeutuuko Akuliina itse puheenalaiseen joukkoon vai ei, vaikka puhujainklusiivinen tulkinta olisi molemmissa esimerkeissä toinen mahdollinen vaihtoehto.

5.2 Toiminnan omakohtaisuus

TA-lauseen tulkinta puhujainklusiiviseksi on aineistossa selvästi harvinaisempaa kuin TA-lauseen tulkinta puhujaeksklusiiviseksi ja jonkin verran harvinaisempaa kuin TA-lauseen tulkinta klusiivisuudeltaan neutraaliksi. Puhujainklusiiviset TA-lauseet sisällyttävät viittauksen alaan Akuliinan itsensä tai referointitapauksissa referoinnin kohteena olevan henkilön. Kontekstissaan avoimeksi voi kuitenkin näissäkin tapauksissa jäädä, keitä muita kuin Akuliinaa tai referoitua kolmatta osapuolta sanottu koskee. Erona neutraaleihin tapauksiin on myös se, että kun neutraali tulkinta näyttää liittyvän aivan tiettyihin määräkonteksteihin (tavankuvauksiin ja parenteettisiin selityksiin), puhujainklusiiviseen tulkintaan voivat ohjata monenlaiset syntaktiset, semanttiset ja kontekstuaaliset vihjeet. Puhujainklusiivisten TA-lauseiden ryhmä sisältää myös joukon monitulkintaisia tapauksia, joihin palaan luvun lopussa.

TA-lause on tietenkin selvää tulkita puhujainklusiiviseksi silloin, kun lause sisältää subjektipronominin *myö* tai kun subjektittomat TA-lauseet seuraavat referentiaalisena ketjuna *myö*-subjektillista TA-lausetta (ks. esimerkkiä b taulukossa 4). Niin ikään puhujainklusiivinen tulkinta voi olla luonteva, kun subjektittoman TA-lauseen välittömässä läheisyydessä on eksplisiittisiä monikon 1. persoonan viittauksia, tavallisimmin *-mmA*-verbinmuotoja (ks. esimerkkiä c taulukossa 4). Syntaktisena vihjeenä voi toimia myös verbialkuisuus. Kuten suomessa myös Akuliinan puheessa verbialkuinen TA-lause voi toimia puhujainklusiivisena kehotuksena. Tällaiset kehotukset sijoittuvat aineistossa aina referaatteihin, mikä on tyypillistä murrehaastatteluiden direktiiveille yleisemminkin (Laitinen 1992, 35; Forsberg–Uusitupa 2020, 14). Esimerkissä 13 Akuliina referoi aviomiestään (*meijän papp*), joka on siis lausuman esittävänä kertomuksen henkilönä myös yksi kehotetun toiminnan suorittajista.

- (13) [Kaksi nuorta poikaa on kadonnut. Puhujan mies lähtee auttamaan etsinnöissä] ja meijäm papp joutu [sai itsensä lähtökuntoon] kenġät pañi jalkaaj ja läks šinne, lammila, kanša. **jotta katellah mitä täšš_on tapahtunut.** (503:1a)

Niin ikään kieliopillisena vihjeenä voi toimia aikamuoto. Perfektimuotoinen TA-lause voi nimittäin päättää jonkin kerrontajakson ja esittää puhujan arvion edellä kerrotusta puhehetken näkökulmasta (myös Uusitupa 2017, 218). Seppänen (1997, 6–7) on analysoinut perfektin käyttöä arkikeskusteluissa ja todennut, että puhuja voi perfektillä paitsi liittää puhehetken osaksi menneisyydessä alkanutta tapahtumasarjaa myös esittää yksittäisen kokemuksensa jatkuvana tai muiden puhetilanteen osallistujien käsittelylle avoimena. Myös esimerkissä 14 on kyse jatkuvuudesta: sota-ajoista huolimatta kaikesta on selvitty ja nyt ollaan tässä. Akuliina puhuu selvästi omista kokemuksistaan, mutta samalla elämän järjestäminen sotien jälkeen on jaettu kokemus kaikille siirtolaisille.

- (14) läksihän sieltä [evakosta Savosta] aikasemmin ku, kell_oli koit vam meilä kun ei ollut koit oli jäädä tänne rajan uer rajan, taakše ni *eipä* meijän *ei annettu lähtie* enne ku, joutu, šitä še meärätty, kaikki, Šavost

šieltä, *käskettih* pois ni, tän omaa pitäjää. **šillä tavalla šit še om mänty ja oltu** (503:1a)

Edellä esiteltyjen M1-käyttöjen lisäksi aineistoon kuuluu joukko tapauksia (n. 20), jotka olen luokitellut puhujainklusiiviksi mutta joissa puheenaiheen ja kontekstitiedon perusteella myös puhujaeksklusiivinen tulkinta olisi mahdollinen. Esimerkissä 15 Akuliina kertoo perheensä asettumisesta Lammassaareen. Kysymys sisältää M2-pronominin *teilä*, ja vastauskin alkaa pronomiinillisella TA-lauseella *myö kun mändih*, joka kiinnittää kuvauksen Akuliinan omaan perheeseen. Katkelman muut TA-lauseet eivät sisällä pronominia. Mitä pidemmälle vuoro etenee, sitä epävarmemmaksi käy, onko Akuliina itse osallistunut TA-muodoilla kuvattuihin toimiin (sahan noutamiseen saareen, puiden sahaamiseen ja saunan rakentamiseen) vai onko hänen ensisijainen roolinsa työmaalla ollut esimerkiksi muun perheen ruokahuollosta vastaaminen.

- (15) H: no mimmoiset oltih huonehet [’rakennukset’] sielä teilä?
 A: huonehtahan ei ollut minkähällaista. *myö* kum *mändih*, ja *viedih sahuutettii* puut ja sitten, kävi saha sinne kun sinne saareh nin ne [puut] piti h- lumikelissä *käytih* saha. *sahuutettii* puut. ja sitten sauna *tehtihi* keveällä niin kun eländäsaunaksi varoin [’asuinrakennukseksi’]. niin rähjäkehlato oli sielä meilä vam vanha satavuotini, katto vuoti. ei muuta mitäi (12129:2a)

Yksi tulkintavaihtoehto on, että kaikki esimerkin TA-lauseet kuuluvat samaan meviitteiseen viittausketjuun. Toinen vaihtoehto on katsoa, että vain alun rinnasteiset TA-muodot (*mändih*, *viedih*, *sahuutettii*) ovat puhujainklusiivisia ja että myöhemmät TA-muodot viittaavat ensisijaisesti perheen miesväkeen tai muuhun rakentajien ryhmään, johon Akuliina ei (ainakaan täysivaltaisena jäsenenä) kuulu. Yksiselitteisesti eroa on kuitenkin vaikea tehdä, koska Akuliinan osallisuus kuvattuihin tapahtumiin vähintäänkin ensikäden havainnoitsijana on ilmeistä. Huomionarvoista on, että kaikki esimerkin kaksitulkintaiset TA-lauseet sisältävät objektin (*sauna*) tai muun predikaattia edeltävän nominaalisen lauseenjäsenen (*lumikelissä*). Tämä voi selittää, miksei lauseissa ole ilmipantua subjektia, joka ankkuroisi viittauksen ’meihin’ tai ’muihin’ (Shore 1986, 35).

Aineiston kokonaiskuvan kannalta esimerkin 15 kaltaisten tapausten luokittelulla ei ole ratkaisevaa merkitystä, sillä kuten edellä on jo käynyt ilmi (ks. taulukkoa 4), Akuliinan TA-lauseet ovat pääosin puhujaeksklusiivisia ja muut käytöt ovat tähän verrattuna selvästi harvinaisempia. Olennaista esimerkissä on kuitenkin sen monitulkintaisuus. TA-lauseiden eri käytöt eivät ole kaikilta osin tarkkarajaisia vaan sisältävät myös erilaisia rajatapauksia. Aina eroa puhujainklusiivisen ja -eksklusiivisen tai puhujainklusiivisen ja neutraalin tulkinnan (ks. lukua 5.1) välille ei ole mahdollista tai relevanttia tehdä.

5.3 *Sumearajainen 'muut'*

Valtaosa aineiston TA-lauseista on sellaisia, jotka rajaavat Akuliinan viittausalansa ulkopuolelle. Puhujaeksklusiivisuus on kontekstissa tavallisesti ilmeistä, vaikka epäselväksi voi jäädä, keistä tarkalleen ottaen on puhe. Kontekstissaan sumearajainenkin 'muut'-viittaus on kuitenkin usein riittävä.

Puhujaeksklusiivisilla lauseilla voidaan kuvata sekä ainutkertaisia tapahtumia että toistuvaa toimintaa, jonka suorittajiin Akuliina itse ei selvästikään kuulu. Tällaisia ovat esimerkiksi perinteisiä miesten elinkeinoja kuvaavat TA-lauseet (16).

- (16) H: käveltihkö Soimivuarasta [kylä Porajärvellä] laukunkannossa Suomessa?
 A: *käveltih. käveltih.* ja suomalaiset kävi sielä, meilä.
 H: mintäh s- hyö sielä käytih?
 A: *hyö käytihi* niil_oli myötävöä. (12130:1a)

Esimerkissä haastattelija kysyy subjektittomalla TA-lauseella, oliko Akuliinan kotikylästä tapana käydä laukkukaupalla Suomen puolella. Akuliina vastaa myöntävästi toistamalla kysymyksen predikaatin *käveltih* ja jatkaa kertomalla yksikkömuotoisella M3-lauseella, että myös Suomesta käytiin rajan itäpuolella (*suomalaset kävi*). Seuraavassa vierusparissa molemmat keskustelijat käyttävät suomalaisista kauppiaista *hyö*-pronomiinia ja TA-muotoa *käytih*. Tieto Akuliinan elämänvaiheista ja siitä, että laukkukauppiaat olivat (ainakin lähes aina) miehiä, ohjaa esimerkissä subjektittomienkin TA-lauseiden puhujaeksklusiiviseen tulkintaan. Nämä TA-lauseet eroavat siis luvussa 5.1 esitellyistä niin ikään subjektittomista ja toistuvaa toimintaa ilmaisevista TA-lauseista siinä, etteivät ne mahdollista puhujainklusiivista tulkintaa toisena vaihtoehtona.

Subjektittoman TA-lauseen puhujaeksklusiivisuus voi käydä ilmi myös lauseen kieliopista. Esimerkissä 17 predikaatti *meärättii* asettuu kontrastiin objektina toimivan pronominin *meijät* kanssa.

- (17) H: joko kaikki lapset olivat syntyneet ennen sottoa [’sotaa’]?
 A: ei. yksih minulla tulih, jo koista lähennäm perästä. kaksi viikkuo minä olin ensimmäsessä, ka-, kolomekymmentä kilometrie meilä piti lähtie tulla. kun, yksi viikko neuvotteluja mäni, **ni sittä meijät jo määrättii lähtemäh pois.** (503:1)

Esimerkki havainnollistaa sellaista TA-lauseiden R-impersonaalista käyttöä, jolla viitataan valtion, kunnan tai muun instituution edustajan toimintaan. Käyttö voi kuulostaa marginaaliselta, mutta koska haastatteluissa toistuvat moneen kertaan sota- ja evakko- vuosien kokemukset, tällaisesta käytöstä on aineistossa melko paljon esimerkkejä. Myös typologisessa tutkimuksessa institutionaalinen käyttö (*corporate*) esitellään M3-impersonaalien luokitteluissa omana ryhmänään (mm. Siewierska-Papastathi 2011, 581).

Esimerkin 17 TA-lause muistuttaa Shoren (1986) kuvailemaa K-prototyypin passiivilauseetta, jolla tyypillisesti kerrotaan jotain lauseen alussa ilmoitetusta toiminnan kohteesta. Toiminnan suorittaja ja luku ovat tyypissä irrelevantteja, ja lauseen merkitys on

usein puhujaeksklusiivinen. (Mts. 27–29.) Myöskään esimerkissä 17 ei ole merkitystä sillä, miten evakuointimääräys saapui tai oliko sitä toimittamassa yksi vai useampi viestintuoja. Olennaista on, että määräys tavoitti Akuliinan perheen, ja auktoriteetti, joka on ensisijaisesti vastuussa määräyksen antamisesta, jää taka-alalle. Suomen murteissa sama voitaisiin ilmaista käyttämällä joko TA-muotoa tai M₃-muotoa (*määräsivät ~ ne määräs*).

Suomen TA-lauseiden on todettu olevan siinä määrin monikäyttöisiä, että niillä voidaan samassakin tekstikontekstissa rakentaa erilaisia puhujainklusiivisia ja -eksklusiivisia ryhmiä (Helasvuo 2006, 252–253; Posio–Vilkuna 2013, 193–195). Myös Akuliinan TA-lauseet ovat muuntautumiskykyisiä. Esimerkissä 18 TA-lauseiden viittaussuhteena vaihtelevat Otrein siskot (*ne oltih, ne oltih, ne oltih tytöt*) ja yleisesti rajaseudun asukkaat (*ei tiijetty, ne käytilh*). Puheena olevat siskot muuttivat aikuisiällä Ilomantsin Liusvaarasta Porajärvelle eli päinvastaiseen suuntaan kuin Akuliina (ks. lukua 4).

- (18) *ne* [Otrein siskot] kun *oltih* sielä, kato, kum mie tuln [Liusvaaraan] ja še mäni heti raja kiinni nin. *ne oltih* sielä yksi ol Kuutamalahessa, ja toine oli Viččavuaras sielä lähilä Klyššivvuaroa. ja mikä paikka še oli kolomaas paikka _oisko se ollut Himolaš, Himolaš kyläš. *ne oltih* kaikki siel rajan takana, *tytöt* naimisis. **sillon kun ei tiijetty rajasta mitäi ne puoln ja toisn käytilh kauppoa ja.** [pitkä tauko] nii. (13015:2a)

Kiinnostavaa on, että vaikka Akuliina on itsekin avioitunut rajan yli, lopussa hän tarkastelee rajanylitystä kanssakäymistä ulkopuolisen näkökulmasta. Lause *sillon kun ei tiijetty rajasta mitäi* on vielä merkitykseltään lähinnä neutraali tai ainakin monitulkintainen. Lause ei ota kantaa, lukeutuuko Akuliina puheena olevaan joukkoon vai ei, mutta Akuliinan elämänhistorian tuntien puhujainklusiivinenkaan tulkinta ei ole poissuljettu. Tämän jälkeen näkökulma kuitenkin muuttuu. Tulkinnan kannalta ratkaisevaa viimeisessä lauseessa on pronominisubjektin *ne* mukanaolo, mikä tekee puhujainklusiivisesta tulkinnasta mahdollottoman.

Norjan monikollisten persoonapronominien viittaussuhteita tarkastellut Borthen (2010) esittää, että monikkomuotoja voidaan käyttää luomaan sumea viittaus (*vague reference*) useista syistä. Ensinnäkin puhuja voi turvautua sumeaan viittaukseen silloin, kun hän ei itsekään tiedä, keitä puheena olevaan joukkoon kuuluu. Toisaalta puhuja voi haluta olla tarkoituksella paljastamatta tietoa. Sumean viittauksen käyttö voi kuitenkin olla tarkoituksenmukaisin valinta myös puheenaiheen ja vuorovaikutustilanteen etenemisen kannalta. Jos kuulijan ei ole (puhujan tulkinnan mukaan) tärkeää tuntea joukon tarkkaa kokoonpanoa, kuulijaa ei myöskään tarvitse kuormittaa tällä tiedolla. (Mts. 1812–1813.) Murrehaastattelu on toki ääritapaus, koska siinä haastattelija kysyy tuskin koskaan täsmennystä esimerkkien 16–18 kaltaisissa kertomuksissa esiintyvien henkilöiden identiteetistä. Jonkinasteinen epämääräisyys on kuitenkin hyväksyttävää kaikessa vuorovaikutuksessa, ja luultavasti paljon siitä on sellaista, johon kuulijoina emme edes kiinnitä huomiota tai jolla ei ole meneillään olevan toiminnan kannalta niin suurta merkitystä, että siihen kannattaisi kysyä puhujalta täsmennystä.

Puhujaeksklusiiviset TA-lauseet muodostavat aineistossa hyvin heterogeenisen ryhmän. Osa poimii ilmaisemansa toiminnan suorittajaksi selvästi tietyn ja kuulijallekin tunnistettavan joukon, mutta valtaosassa viittauskohde rajautuu löyhemmin. Tällaisissa tapauksissa kuulijalle ei tarkasti selviä puheena olevan joukon kokoonpano eikä välttämättä edes se, onko kyseessä joukko vai vain yksi jonkin joukon tai instituution edustaja. Tämänkaltainen epämääräisyys on luonteenomaista monikkomuodoille yleisemminkin. Akuliinan haastatteluissa se lienee myös yksi syy TA-lauseiden taajakäyttöisyydelle.

6 Lopuksi

Olen tarkastellut TA-lauseiden merkitystä yhdellä suomen ja karjalan rajamurrealueelta kotoisin olevalla puhujalla. Tarkoitukseni on ollut kuvata TA-lauseiden viittausalan variaatiota ja niitä syntaktisia, semanttisia ja kontekstuaalisia tekijöitä, jotka sen merkitykseen vaikuttavat. Suomen TA-lauseiden merkityksestä on kirjoitettu useissa aiemmissäkin tutkimuksissa, mutta karjalan TA-lauseiden käyttötavat ovat toistaiseksi olleet pitkälti tuntemattomia. Vaikka vain yhden idiolektin tarkastelusta saatuja tuloksia ei voi yleistää kaikkia rajakarjalaispuhujia koskeviksi, ne tarjoavat relevantin vertailukohdan tuleville karjalan syntaksin tutkimuksille ja havainnollistavat, millaisia seurauksia kahden lähisuku kielen kontakteilla voi olla yhden kieliopillisen kategorian kannalta.

Suomessakin subjektiton TA-lause voi saada sekä puhujainklusiivisen että -eksklusiivisen tulkinnan. Tarkastelemallani ilomantsilaispuhujalla TA-muodon käyttöala on kuitenkin tätä laajempi, sillä hänen puheessaan TA-muoto voi esiintyä sekä *myö-* että *hyö- ne* subjektipronominin kanssa. TA-lauseen merkitykseen vaikuttavat yhtäältä kieliopilliset ja leksikaaliset tekijät (mm. aikamuoto, ilmisubjektillisuus, verbialkuisuus ja puiteadverbiaalit), toisaalta vuorovaikutuskonteksti, joka ohjaa tarkastelemaan viittaussuhteita osana haastattelutilanteen puheenaiheelle ja kerronnan yleisyyden tasolle asettamia odotuksia.

TA-lauseen ydinmerkitykseksi hahmottuu analyysin perusteella monikollisen ihmisjoukon implikoiminen, mutta tarkemmin tämän joukon merkitys rakentuu vasta käyttökontekstissa. TA-muoto ei sisällä mitään sellaista kieliopillista merkkiä, joka sitoisi sen lähtökohtaisesti puhujaan, kuulijaan tai kolmanteen osapuoleen. TA-muoto onkin puhujalla eräänlainen yleismonikkomuoto, joka taipuu tarvittaessa hyvin erilaisiin käyttöihin.

Tulokset herättävät monia kysymyksiä, joita ei ole karjalan osalta vielä juurikaan käsitelty. Yksi niistä liittyy TA-lauseiden puhujainklusiiviseen käyttöön, jota esiintyy aineistossa melko paljon mutta jota ei ole mainittu aiemmissa karjalan kuvauksissa. Tämä voi nähdäkseni kertoa paitsi tarkasteleman idiolektin savolaistumisesta myös siitä, etteivät normatiiviset (karjalan tai minkään muunkaan kielen) kuvaukset sisällä ikinä kaikkea todelliseen kielenkäyttöön kuuluvaa vaihtelua (myös Riionheimo 2007, 64–65).

Erikseen pohdinnanarvoista on, onko TA-muotoa tarpeen nimittää passiiviksi karjalassa, jossa se kietoutuu sekä muodoltaan että merkitykseltään erottamattomasti monikon 3. persoonaan. Kielitypologisesti kiinnostavaa on, että vaikka kehityskulku M3-muodosta impersonaaliksi on dokumentoitu useissa kielissä (Siewierska 2004, 211), karjalassa

kehityskulku on kulkenut päinvastaiseen suuntaan eli impersonalisesta verbinmuodosta M₃-muodoksi. Vaikka pääluokkien välinen raja vaikuttaakin karjalassa matalalta, jonkinasteisesta erosta kertoo se, että TA-lauseet eroavat karjalassakin muusta aktiivitaivutuksesta totaaliobjektin sijamerkinnän osalta (*nähtih tuli* ~ *näim mie šen*, KKS s.v. *nähä*; myös Larjavaara 1990). Tältä osin karjalan TA-lauseet rinnastuvat siis suomen TA-muotoisiin M₁-lauseisiin, joissa totaaliobjekti on niin ikään tavallisesti päätteetön toisin kuin aktiivimuotoisissa M₁-lauseissa (*me otetaan se* ~ *otamme sen*, VISK § 1326).

Lähteet

Aineistot

Raja-Karjalan korpuksen haastattelut 503:1, 3703:1, 12070:1, 12071:1, 12072:1a, 12129:2a, 12130:1a, 13015:2 ja 13016:1. MARJATTA PALANDER, HELKA RIIONHEIMO ja VESA KOIVISTO 2017: *The Corpus of Border Karelia*. Itä-Suomen yliopisto ja Kotimaisten kielten keskus. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2014073033>.

Kirjallisuus

- AHTIA, E. V. 2014: *Karjalan kielioppi III. Lauseoppi*. Karjalan Kielen Seura, Helsinki.
- BORTHEN, KAJA 2010: On how we interpret plural pronouns. *Journal of Pragmatics* 42, 1799–1815.
- BUBRIH, D. V. – BELJAKOV, A. A. – PUNŽINA, A. V. 1997: *Karjalan kielen murrekartasto*. Venäjän tiedakatemian Karjalan tiedekeskuksen kielen, kirjallisuuden ja historian instituutti. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 97. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- DUVALLON, OUTI – ROUTARINNE, SARA 2001: Parenteesi keskustelun kieliopin voimavarana. MIA HALONEN ja SARA ROUTARINNE (toim.): *Keskusteluanalyysin näkymiä*. *Kieli* 13, 122–154. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- FORSBERG, HANNELE – UUSITUPA, MILLA 2020: Yksikön 2. persoonan avoimen käytön levikki ja yleisyys suomen murteissa. *Sananjalka* 62, 7–32. <https://doi.org/10.30673/sja.91124>.
- GENETZ, ARVID 1880: *Tutkimus Venäjän Karjalan kielestä*. SKS, Helsinki.
- 1884: *Tutkimus Aunuksen kielestä*. SKS, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. 4., korjattu ja lisätty painos. Otava, Helsinki.
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2006: Passive – personal or impersonal? A Finnish perspective. MARJA-LIISA HELASVUO ja LYLE CAMPBELL (toim.): *Grammar from the human perspective. Case, space and person in Finnish*, 233–255. John Benjamins, Amsterdam.
- HELASVUO, MARJA-LIISA – VILKUNA, MARIA 2008: Impersonal is personal: Finnish perspectives. *Transactions of the Philological Society Volume* 106(2), 216–245.
- KARLSSON, GÖRAN 1966: Eräitä tilastollisia tietoja subjektin ja predikaatin numeruskongruenssista suomen murteissa. *Sananjalka* 8, 17–23.
- KARVINEN, ERJA 1983: *Melaselän murteen savolaistumisesta*. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Joensuu korkeakoulu, Joensuu.
- KELOMÄKI, TAPANI 2019: Suomen passiivin ja impersonaalien määrittelyistä ja keskinäisistä suhteista. *Virittäjä* 123(1), 110–134. <https://doi.org/10.23982/vir.49512>.
- KETTUNEN, LAURI 1940: *Suomen murteet III A. Murrekartasto*. SKS, Helsinki.
- KITTLÄ, SEPPO 2000: Passiivin prototyypistä. ANNELI PAJUNEN (toim.): *Näkökulmia kielitypologiaan*, 286–312. Suomi 186. SKS, Helsinki.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja I–VI*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. 1968–2005. Verkkooversio. <http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/kksetusivu.cgi>.
- KOIVISTO, VESA 2018: Border Karelian dialects – a diffuse variety of Karelian. MARJATTA PALANDER,

- HELKA RIIONHEIMO ja VESA KOIVISTO (toim.): *On the border of language and dialect*, 56–84. *Studia Fennica Linguistica* 21. SKS, Helsinki.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405. Helsinki, SKS.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kieliooppia*. SKST 569. SKS, Helsinki.
- LARJAVAARA, MATTI 1990: Karjalan kielen partitiiviobjekti. *Virittäjä* 94(4), 419–437.
- LATVALA, SALU 1899: *Lauseopillisia muistiinpanoja Pohjois-Savon murteesta*. SKS, Helsinki.
- LESKINEN, HEIKKI 1970: *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä* 1. Suomi 115:2. SKS, Helsinki.
- LINDGREN, ANNA-RIITTA 1993: *Miten muodot muuttuvat: Ruijan murteiden verbitaivutus Raisin, Pyssyjoen ja Annijoen kveeniyhteisöissä*. Tromssan yliopisto, Tromssa.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005: *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. SKST 1026. SKS, Helsinki.
- MOSHNIKOV, ILIA 2021: *NUT-partisiipin variaatio rajakarjalaismurteissa*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 168. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-3744-5>.
- NIRVI, R. E. 1947: *Passiivimuotojen aktiivistumisesta*. Suomi 104. SKS, Helsinki.
- NOVAK, IRINA 2020 = *Grammatika Tverskogo Karelskogo jazyka*. Federalnyi issledovatel'skij centr, Karelskij naučnyj centr Rossijskoj akademii nauk, Institut jazyka, literatury i istorii KarNC RAN, Petrozavodsk.
- OJANSUU, HEIKKI 1918: *Karjala-aunuksen äännehistoria*. SKS, Helsinki.
- PAAJANEN, ILONA 2009: *Myö sanoimma, sanottih, ne sano. Passiivimuodon ja monikon persoonien merkityssuhteiden tarkastelua Ilomantsin murteessa*. Kandidaatintutkielma, suomen kieli. Joensuun yliopisto, Joensuu.
- PALMEOS, P. 1962: *Karjala Valdai murrak*. Emakeele Seltsi Toimetised Nr. 5. Eesti NSV Teaduste Akadeemia, Tallinn.
- PELTONEN, MATTI 1965: *Passiivin käyttö Laukaan murteessa*. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- PERTILÄ, LAURA 2000: *Passiivimuotojen aktiivistuminen suomen kielessä*. *Sananjalka* 42, 115–139.
- POSIO, PEKKA – VILKUNA, MARIA 2013: *Referential dimensions of human impersonals in dialectal European Portuguese and Finnish*. *Linguistics* 51(1), 177–229.
- PUNTTILA, MATTI 1988: *Anjalankosken murrekirja*. Kotiseudun murrekirjoja 9. SKST 489. SKS, Helsinki.
- PYÖLI, RAIJA 2012: *Livvinkarjalan kielioppi*. Karjalan Kielen Seura, Helsinki.
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1990: *Passiivimuotoja monikon 3. persoonan funktiossa*. HELENA SUNI (toim.): *Laatokan piiri*, 131–149. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 60. Vap-kustannus, Helsinki.
- PÖLÖNEN, ANNA-LIISA 1979: *Monikon 1. ja 2. persoonan edustuksesta savolaismurteissa*. Pro gradu -tutkielma, suomen kieli. Joensuun korkeakoulu, Joensuu.
- RIIONHEIMO, HELKA 2007: *Muutoksen monet juuret. Oman ja vieraan risteytyminen Viron inkerinsuomalaisten imperfektinmuodostuksessa*. SKST 1107. SKS, Helsinki.
- RIIONHEIMO, HELKA – PALANDER, MARJATTA 2020: *Muistojen karjala. Kolmen ilomantsilaisen muistikuvia karjalan kielestä*. LEENA KOLEHMAINEN, HELKA RIIONHEIMO ja MILLA UUSITUPA (toim.): *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyyteen*, 37–73. SKST 1461. SKS, Helsinki.
- SARHIMAA, ANNELI 2017: *Vaietut ja vaiennetut. Karjalankieliset karjalaiset Suomessa*. Tietolipas 256. SKS, Helsinki.
- SAVIJÄRVI, ILKKA 1990: *Passiivin ja monikon 3. persoonan suhteesta vepsän kielessä*. HELENA SUNI (toim.): *Laatokan piiri*, 158–174. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 60. Vap-kustannus, Helsinki.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1997: *Suomen perfektin merkityksestä keskusteluaaineiston valossa*. *Virittäjä* 101(1), 2–26.
- SETÄLÄ, E. N. 1883: *Lauseopillinen tutkimus Koillis-Satakunnan kansankielestä*. SKS, Helsinki.
- SHORE, SUSANNA 1986: *Onko suomessa passiivia*. Suomi 133. SKS, Helsinki.

- SIEWIERSKA, ANNA 2004: *Person*. Cambridge University Press, Cambridge.
- SIEWIERSKA, ANNA – PAPASTATHI, MARIA 2011: Towards a typology of third person plural impersonals. *Linguistics* 49(3), 575–610.
- SIRELIUS, U. T. 1894: *Tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta*. SKS, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- TUOMIKOSKI, RISTO 1971: Persoona, tekijä ja henkilö. *Virittäjä* 75(2), 141–152.
- TURUNEN, AIMO 1933: Ilomantsin karjalankielisen väestön keskuuteen tehdyistä sanastusmatkoista kesällä v. 1932. *Suomi V*:15. Keskustelemukset 195/X32, 46–53. SKS, Helsinki.
- 1935: Stipendiaattikertomus. *Suomi V*:17. Keskustelemukset 194/X33, 47–49. SKS, Helsinki.
- 1956: *Pohjois-Karjalan murreopas*. Karjalaisen kulttuurin edistämisseuran julkaisuja. Otava, Helsinki.
- 1959: *Itäisten savolaismurteiden äännehistoria*. SKST 253. SKS, Helsinki.
- UUSITUPA, MILLA 2017: *Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset*. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 117. Itä-Suomen yliopisto, Joensuu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2646-3>
- UUSITUPA, MILLA – KOIVISTO, VESA – PALANDER, MARJATTA 2017: Raja-Karjalan murteet ja raja-alueiden kielimuotojen nimitykset. *Virittäjä* 121(1), 67–106.
- UUSITUPA, MILLA – KOIVISTO, VESA 2020: Monikielinen Raja-Karjala. LEENA KOLEHMAINEN, HELKA RIIONHEIMO ja MILLA UUSITUPA (toim.): *Ääniä idästä. Näkökulmia Itä-Suomen monikielisyteen*, 145–190. SKST 1461. SKS, Helsinki.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. SKS, Helsinki. Verkkoversio. <http://kaino.kotus.fi/visk/etusivu.php>.
- ZAIKOV, PEKKA 2013: *Vienankarjalan kielioppi*. Karjalan Sivistysseura ry, Helsinki.

MILLA UUSITUPA: Simple passive clauses in one Border Karelian idiolect: meaning and use

This article examines the different uses of simple passive clauses in two closely related Finnic varieties: Karelian and Eastern Finnish. The aim is, on the one hand, to describe how simple passive clauses have been depicted in earlier descriptions of Karelian and Finnish dialects, and, on the other hand, to explore how simple passive clauses are used in one idiolect which represents the border dialects of Southern Karelian and the Eastern Finnish dialects of North Karelia. The present study represents the field of functional dialect syntax.

Karelian and the easternmost dialects of Finnish are genetically very close to each other, but a clear difference exists in their way to use the simple passive clauses. Morphologically, the simple passive refers to a verb form containing the passive morpheme *-(T)TA-* and the special personal ending, *-h* in Karelian (*sano-ta-h* say-PASS-PERS) and *-Vn* in Finnish (*sano-ta-an*, say-PASS-PERS). In both languages, a subjectless simple passive clause may describe an action or activity whose human agent is left unspecified (*ennen vanhas nenga sanottih* ‘in the past it was said like that’). In addition to this usage, the simple passive in Karelian has been grammaticalised as the third-person plural verb form (*hyö tul-d-i-h* they come-PASS-PAST-PERS ‘they came’). In the Eastern Finnish dialects, on the other hand, the simple passive is generalised as the first-person plural form (*myö tul-t-i-in* we come-PASS-PAST-PERS ‘we came’) and used alongside the former first-person plural verb forms (*myö tul-i-mma* we come-PAST-1PL ‘we came’).

This article focuses on the spoken language of one individual who has lived her whole life in the borderlands of Karelian and Finnish. Before the Second World War, the speaker lived in the eastern parts of Ilomantsi, where both Southern Karelian and the Eastern Finnish dialects were spoken. After the wars, she moved to the western and more Finnish-speaking parts of the parish, and the speech in her interviews, recorded in the 1960s and 1970s, combine linguistic features from both varieties. The data comprise of 1,591 simple passive clauses taken from the Corpus of Border Karelia.

The findings show that the speaker uses simple passive clauses in various ways and that their meanings are highly dependent on context. The majority (67.1%) of the clauses are semantically speaker-exclusive, which means that they refer to a group of people in which the speaker is not included. These speaker-exclusive clauses can contain a subject (typically a pronoun: *hyö ~ ne* 'they'), but it is not compulsory. Clearly, a smaller part of the clauses (14.4%) can be called speaker-inclusive. These describe an action or a situation in which the speaker is also involved, and these clauses occasionally contain the subject pronoun *myö* 'we'. The remainder of the clauses (18.5%) are semantically neutral in the sense that they do not clearly denote whether the speaker participates in the action expressed or not. These clauses are always subjectless and typically occur in descriptions of habitual or repeated actions. The different uses, however, are not clearly distinctive, and several interpretations can also be possible simultaneously. The neutral and speaker-inclusive interpretations in particular often intertwine. The reference and the overall meaning of the clause can be triggered both through linguistic and lexical features (tense, subject, word order and adverbials) and through the broader contextual information on the speaker's personal history and the ongoing situation in the recorded interviews.

Milla Uusitupa
milla.uusitupa@uef.fi
Suomen kieli ja kulttuuritieteet
Itä-Suomen yliopisto
<https://orcid.org/0000-0003-2571-7684>

IDASTIINA VALTASALMI

Selkoa ihmisestä

Ihminen-sanan merkitykset ja käyttö selkokielisissä sanomalehtiteksteissä

1 Johdanto

Selkokieli on mukautettu suomen kielen muoto, joka on sisällöltään, sanastoltaan ja rakenteeltaan yleiskieltä helpompaa. Se on suunnattu ihmisille, joille yleiskielen lukeminen tai ymmärtäminen on vaikeaa. (Leskelä 2019, 93.) Kirjoitettu selkokieli noudattaa yleiskielen normeja, mutta selkokielellä on myös omat periaatteensa, joilla kielestä tehdään yksinkertaisempaa. Selkokielen periaatteita esitellään kirjoitusoppaissa (Virtanen 2012; Leskelä–Kulkki–Nieminen 2015; Leskelä 2019), ja kriteerejä on kerätty Selkomittariin (Selkokeskus 2018), jolla arvioidaan informoivien tekstien selkokielisyyttä¹. Selkokieltä on käytetty Suomessa 1980-luvulta lähtien, ja selkokielen teoriaa on kehitetty käytännön rinnalla nykypäivään asti (Uotila 2020; kansainvälisestä tutkimuksesta ks. esim. Hansen–Schirra–Maaß 2020). Selkokielessä on kuitenkin edelleen piirteitä, joita ei ole kuvattu teoriassa tarkasti.

Tässä artikkelissa tarkastellaan *ihminen*-substantiivin käyttöä selkokielisissä sanomalehdissä korpustutkimuksen keinoin. Tavoitteena on tutkia selkokielen sanastoa ja rakenteita yhden sanan kautta. Aluksi tutkimusote on korpusvetoinen (ks. esim. Tognini–Bonelli 2001; McEnery–Hardie 2011), eli tutkittavan sanan annetaan nousta esiin aineistosta ja johdattaa selkokielelle tyypillisten piirteiden ääreen. Sitten tutkitaan selkokielen piirteitä tekemällä havaintoja *ihminen*-sanan käytöstä ja merkityksistä. Tutkimuksessa etsitään vastauksia seuraaviin kysymyksiin: Missä muodoissa ja merkityksissä *ihminen* esiintyy selkokielisissä sanomalehtiteksteissä ja miten usein? Miksi *ihminen* on selkokielessä yleinen ja miten sitä käytetään? Vastauksia etsitään tarkastelemalla sanan esiintymiä selkokielessä ja vertailemalla niitä selko- ja yleiskielen normeihin sekä yleiskieliseen vertailuaineistoon.

1 Selkomittari ei vielä kaikilta osin perustu tutkimukseen.

2 Selkokielen sanastoa ja rakenteita koskevat kriteerit Selkomittarissa

Selkokeskuksen kokoama Selkomittari (2018) sisältää 106 selkokielen kriteeriä, joista 80 koskee tekstiä, sanoja ja kielen rakenteita². Kriteereillä arvioidaan selkotekstien rakenteellista monimutkaisuutta ja vaikeutta selkokielen lukijoille eli arviointia tehdään sekä absoluuttisen että relatiivisen kompleksisuuden näkökulmasta (ks. esim. Kusters 2008). Lukijänäkökulma on mukana noin kolmasosassa kriteereistä, joissa nostetaan esiin lukijan oletettuun maailmantietoon ja kielellisten rakenteiden hahmottamiseen liittyviä aiheita.

Tässä luvussa esitellään sanoja ja rakenteita koskevat kriteerit valituilta osin. Selkokielen piirteitä havainnollistetaan esimerkillä 1³.

- (1) Hallitus esitteli viime viikolla suunnitelman, joka uudistaa sosiaali- ja terveydenhuollon Suomessa. Sitä kutsutaan lyhyesti sote-uudistukseksi. Sotea on suunniteltu jo 15 vuotta.

Sosiaalipalvelut ja terveystalvet saa pian sote-keskuksista. Kun ihminen voi huonosti, hän ottaa yhteyttä sote-keskukseen. Siellä hänet ohjataan juuri sellaiseen palveluun, mitä hän tarvitsee.

Palvelu voi olla lääkäri tai sairaanhoitaja. Se voi olla myös sosiaalityöntekijä, terapeutti tai fysioterapeutti. Enää ei tarvitse odottaa hoitoon pääsyä. Näin ihmiset pysyvät terveempinä. Rahaakin ehkä säästyy. (Juusola 2020.)

Esimerkistä selviää, että selkokielessä suositaan yleisiä, konkreettisia, kotoperäisiä ja lyhyitä sanoja, joiden arvioidaan olevan lukijoille tuttuja (Selkokeskus 2018, kriteerit 33–36). Jos sanat arvioidaan vieraiksi, ne selitetään ymmärrettävästi ja luontevasti siinä kohdassa, jossa ne esiintyvät ensimmäistä kertaa, kuten – – *suunnitelma, joka uudistaa sosiaali- ja terveydenhuollon Suomessa* > *Sitä kutsutaan lyhyesti sote-uudistukseksi* (kriteerit 37 ja 39). Erikoiskielisiä sanoja käytetään tarpeen mukaan, ja myös ne selitetään huolellisesti (kriteeri 40). Toistolla lisätään tekstin ymmärrettävyyttä, kuten *sosiaali- ja terveystalvet* > *sosiaalipalvelut ja terveystalvet* (kriteeri 41), ja yhdyssanoissa saateetaan käyttöä osittaistoista, kuten *sote-uudistus* > *sote* (kriteeri 42). Synonyymejä käytetään johdonmukaisesti, eikä samaan asiaan viitata monella eri tavalla (kriteerit 43 ja 44). Kielikuvat ovat tuttuja ja yleisiä, ja niitä käytetään maltillisesti (kriteerit 45 ja 46). Luovaa päättelyä vaativia kielikuvia vältetään, eli *suunnitelmaan* ei esimerkiksi viitata sanalla *tiekartta* (kriteeri 47). Helposti hahmotettavia kielen rakenteita suositaan, joten runsasta taivutuspäätteiden, johtimien ja liitteiden käyttöä vältetään (kriteerit 51 ja 52). Sijamuodoista suositaan etenkin nominatiivia (kriteeri 53), ja harvinaisia sijamuotoja eli abessiivia, komitatiivia ja instruktiivia vältetään (kriteeri 54). Verbien aikamuodoista

2 Loput 26 kriteeriä koskevat tekstin visuaalisuutta, kuten asettelua ja kuvia.

3 Esimerkin rivitys poikkeaa selkokielen periaatteista. Tavallisesti rivillä esitetään yksi ajatuskokonaisuus ja merkkejä on noin 60 (Leskelä 2019, 187–188).

suositaan preesensia ja imperfektiä, ja moduksista suositaan indikatiivia (kriteerit 55 ja 56).

Lauseet pyritään rakentamaan persoonamuotoisen verbin ympärille ja passiivia käytetään vain silloin, kun tekijää ei tiedetä tai ole tarpeellista yksilöidä (kriteerit 65 ja 67). Passiivin käyttö ei siis ole selkokielessä kiellettyä, mutta aktiivia suositaan, koska tekijä käy siitä selvästi ilmi. Passiiveja saatetaankin mukauttaa aktiivimuotoon, jolloin lauseeseen lisätään subjekti (ks. Leskelä 2019, 122–123). Subjekti voidaan lisätä siten, että kirjoittaja päättelee tekijän kontekstista, kuten *Kiekkoa siirrellään mailalla > **Pelaajat** siirtelevät kiekkoa mailalla*. Aina tekijää ei kuitenkaan tiedetä, jolloin subjektin paikalle saatetaan lisätä jokin epämääräisempi ilmaus, kuten *Torilta haettiin ilmapalloja > **Ihmiset** hakivat torilta ilmapalloja*. *Ihminen* saatetaan siis laittaa selkokielessä subjektiksi silloin, kun yleiskielessä on passiivi. Selkoistettuja uutisia tutkinut Auli Kulkki-Nieminen (2010, 146) nimittääkin *ihmistä* selkokielen yleissubjektiksi, jota voidaan käyttää, kun yleiskielisessä lähtötekstissä on indefiniitti-ilmaus, jossa tekijää ei nimetä.

3 Aineisto ja menetelmät

Aineistona on Selkosanomien/Selkouutiset-korpus (Helsingin yliopisto 2017), joka sisältää 393 552 sanetta. Korpus koostuu selkokielistä uutis- ja ajankohtaisartikkeleista, jotka on julkaistu Selkosanomien-lehdessä vuosina 2012–2013 ja Selkouutiset-lehdessä vuosina 2010–2011. Korpuksen sisältämä kieli on vaikeustasoltaan perusselkokieltä, joka sopii kielitaidoltaan monenlaisille lukijoille (vrt. Selkokeskus 2018). Vaikeustaso tosin vaihtelee jonkin verran, sillä selkokielen ohjeita on saatettu noudattaa vaihtelevalla tarkkuudella. On myös mahdollista, että ohjeet ovat olleet kirjoitusaikana erilaisia kuin nykyisin.

Tutkimuksen ensimmäisessä vaiheessa Selkosanomien/Selkouutiset-korpukselta tehtiin taajuuslaskelma, jonka perusteella tutkimuksen kohteeksi valittiin sana, joka on yleisempi selkokielessä kuin yleiskielessä. Yleiskielisenä vertailuaineistona käytettiin Suomen sanomalehtikielen taajuussanastoa (CSC - Tieteen tietotekniikan keskus 2004), joka sisältää 9996 sanomalehtikielen yleisintä lekseemiä perusmuotoina. Taajuussanastossa sanat esitetään yleisyysjärjestyksessä, ja absoluuttisen ja suhteellisen frekvenssin lisäksi niistä ilmoitetaan sanaluokka. Sanasto on koottu lähdeaineistosta, jossa on noin 44 miljoonaa sanetta.

Tutkimuksen toisessa vaiheessa tehtiin hakuja sanaan *ihminen* ja selvitettiin, millaisia eroja sen käytössä on selko- ja yleiskielessä. Selkosanomien/Selkouutiset-korpuksen osumat käytiin läpi sijamuodoittain yksikkö ja monikko kerrallaan, jotta voitiin löytää selkokielelle tyypilliset käyttötavat. Havaintoja vertailtiin yleiskielen rakenteisiin (VISK) ja HS2000-korpukselta (Pajunen–Virtanen 2002) kerättyyn aineistoon. HS2000-korpus sisältää Helsingin Sanomien vuosikerrat 2000–2001, ja aineistossa on 31 270 992 sanetta.

4 Taajuuslaskelma Selkosanommat/Selkouutiset-korpuksesta

Selkosanommat/Selkouutiset-korpuksesta tehtyä taajuuslaskelmaa verrattiin Suomen sanomalehtikielen taajuussanastoon. Vertailun pohjana oli suhteellinen frekvenssi, joka kuvaa perusmuotojen osuutta prosentteina aineiston kaikista saneista. Vertailussa tarkasteltiin etenkin selkokielen yleisimpiä sanoja, koska tutkittava sana valittiin niiden joukosta (ks. taulukkoa 1).

Taulukko 1. Selkosanommat/Selkouutiset-korpuksen 15 yleisintä sanaa verrattuna Suomen sanomalehtikielen taajuussanaston (CSC) yleisimpiin sanoihin.

Selkosanommat/Selkouutiset			CSC		
	Sana	Suhteellinen frekvenssi		Sana	Suhteellinen frekvenssi
1	olla	4,932	1	olla	4,615
2	ja	2,226	2	ja	2,661
3	se	1,179	3	ei	1,008
4	ei	0,867	4	se	0,915
5	hän	0,846	5	että	0,753
6	että	0,716	6	joka	0,710
7	vuosi	0,672	7	vuosi	0,586
8	myös	0,625	8	hän	0,514
9	joka	0,590	9	myös	0,454
10	Suomi	0,550	10	saada	0,422
11	tämä	0,457	11	mutta	0,369
12	voida	0,432	12	tämä	0,357
13	saada	0,382	13	voida	0,335
14	ihminen	0,369	14	tulla	0,327
15	kuva	0,359	15	Suomi	0,308

Selko- ja yleiskielen viidestätoista yleisimmästä sanasta kolmetoista on samoja, ja ainoastaan *ihminen* ja *kuva* eivät mahdu yleiskielen yleisimpien sanojen joukkoon. Näistä huomio kiinnittyy varsinkin *ihmiseen*, sillä sitä käytetään monissa eri konteksteissa, kun taas *kuvaa* käytetään varsinkin lehtikuvan lähteen tai kuvaajan nimen ilmoittamisen yhteydessä. Kun yleisyysjärjestyksessä huomioidaan kaikkiin sanaluokkiin kuuluvat sanat, *ihminen* on Selkosanommat/Selkouutiset-korpuksen taajuuslaskelmassa sijalla 14 ja Suomen sanomalehtikielen taajuussanastossa sijalla 48. Selkokielisessä taajuuslaskelmassa *ihmisen* suhteellinen frekvenssi on 0,369 ja yleiskielisessä 0,141. *Ihminen* on siis selkokielessä yleisempi, mikä antaa syytä olettaa, että sanalla on selkokielessä yleiskielestä poikkeavaa käyttöä.

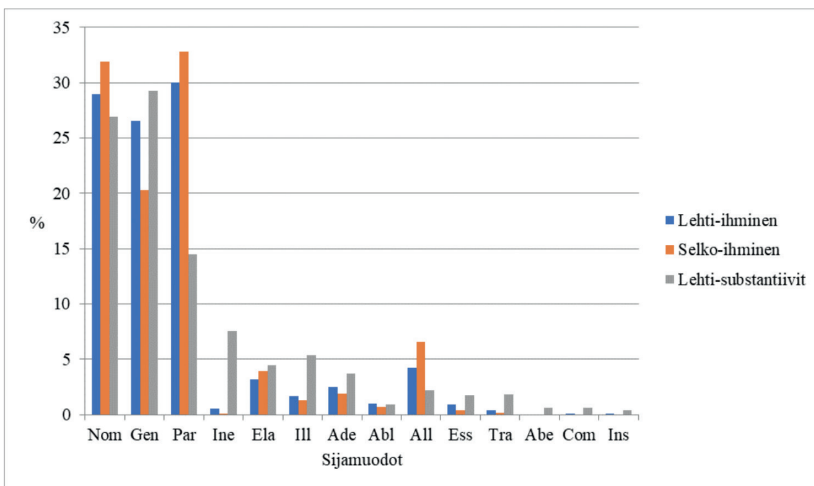
5 Ihminen-substantiivin tyypillisiä käyttötapoja selkokielessä

Kielitoimiston sanakirjassa (2020) *ihminen* määritellään eläväksi olennoksi, joka on kehittynyt pisimmälle varsinkin älyllisiltä ominaisuuksiltaan. Sanakirjamääritelmän mukaan *ihminen* tarkoittaa ihmistä lajina (ks. esimerkkiä 2) tai yksilönä (ks. esimerkkiä 3) tai viittaa ihmisen luonteeseen, persoonallisuuteen tai muihin ominaisuuksiin (ks. esimerkkiä 4). Monikkumuodossa se voi sisältää merkityksen 'toiset, muut, vieraat' (ks. esimerkkiä 5)⁴. Kaikki nämä merkitykset esiintyvät myös selkokielisissä sanomalehtiteksteissä.

- (2) *Ihminen* kesytti hevosen kotieläimeksi 6 000 vuotta sitten (Selkouutiset 4/2011).
- (3) Teos käsittelee muun muassa niitä valintoja, joita *ihminen* joutuu tekemään, jotta ryhmän päämäärät voidaan saavuttaa (Selkouutiset 8/2011).
- (4) Heistä paljastuu myöhemmin se herkkä *ihminen* (Selkosanommat 6/2013).
- (5) On tärkeää kertoa *ihmisille* meistä burmalaisista (Selkosanommat 10/2013).

Selkosanommat/Selkouutiset-korpuksessa *ihminen* esiintyy yhteensä 1453 kertaa ja HS2000-korpuksessa 25 845 kertaa. Sijamuotojakaumat esitetään kuviossa 1, jossa niitä verrataan yleiskielisten lehtitekstien kaikkien substantiivien jakaumaan. Kaikkien substantiivien (n=8093) sijamuotojakauma on laskettu 20 000 sanan otoksesta (Pajunen-Palomäki 1984).

Kuvio 1. *Ihminen*-sanan sijamuotojakauma selko- ja yleiskielisissä lehtiteksteissä verrattuna yleiskielisten lehtitekstien kaikkiin substantiiveihin.

4 Sanakirjamääritelmän mukaan *ihminen* esiintyy myös huudahduksissa, kuten *Voi hyvä ihminen!*, mutta aineistossa tällaisia ei ollut.

Ihminen-sanan käytössä suositaan selko- ja yleiskielessä kieliopillisia sijoja (ks. kuviota 1). Selkosanommat/Selkouutiset-aineistossa nominatiivia ja partitiivia on enemmän kuin vertailuaineistossa, eli selkokielessä korostuu *ihminen*-sanan käyttö subjektina ja objektina. Kieliopillisista sijoista ainoastaan genetiiviä on selkokielessä seitsemän prosenttiyksikköä vähemmän yleiskieleen verrattuna ja lähes kymmenen prosenttiyksikköä vähemmän kaikkiin substantiiveihin verrattuna. Genetiivin pienemmän määrän selkoteksteissä on havainnut myös Seija Mikkonen (2020), joka liittää sen määritteiden ja nesessiivirakenteen vähenemiseen selkomukauttamisen tuloksena. Mikkonen (2020, 35–39) on todennut, että substantiivilausekkeita mukautetaan lauseiksi varsinkin silloin, kun substantiivilla on etumääritteitä, minkä vuoksi esimerkiksi genetiivimääritteen sisältävistä substantiivilausekkeista saatetaan tehdä relatiivilauseita, kuten *auton haltija > henkilö, jolla on auto*. Nesessiivilauseita puolestaan mukautetaan siten, että nesessiivisyys ilmaistaan *jos*-lausetta seuraavassa päälauseessa (Mikkonen 2020, 41). Tällöin esimerkiksi *Etäkoulua käyvän lapsen täytyy avata tietokone* muutetaan muotoon *Jos lapsi käy etäkoulua, hänen täytyy avata tietokone*. Selkomukauttaminen siis purkaa määriteketjuja, vähentää genetiivien määrää ja lisää nominatiivimuotoja, mikä selittää *ihminen*-sanan genetiivin pienempää määrää ja nominatiivin yleisyyttä myös Selkosanommat/Selkouutiset-aineistossa.

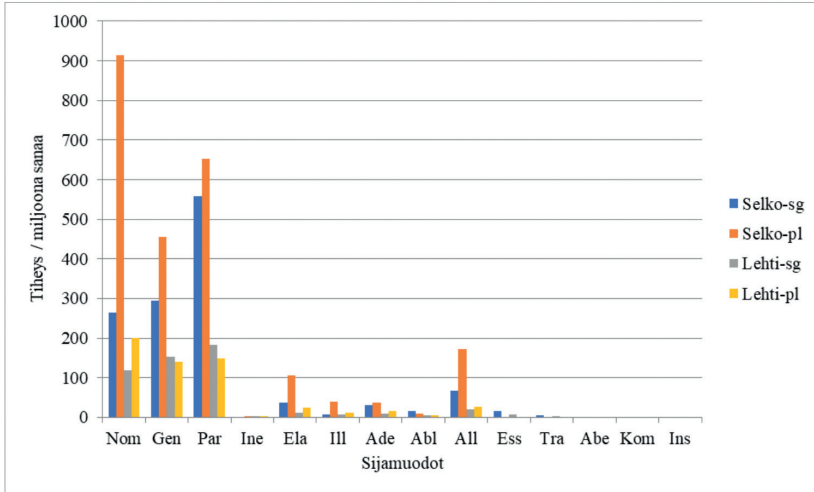
Selkokielessä *ihminen*-sanan käytössä suositaan monikkoa kieliopillisissa sijoissa (ks. kuviota 2). Monikkoa suositaan myös useimmissa paikallissijoissa, mutta frekvenssit ovat niissä niin pieniä, että niitä ei tutkita tässä muutamia huomioita lukuun ottamatta. Tutkimuksen ulkopuolelle jätetään myös essiivi ja translatiivi, joita on aineistossa vain muutamia. Instruktiivia, abessiivia ja komitatiivia ei ole aineistossa lainkaan. Yleiskielessä *ihminen* taipuu samansuuntaisesti kuin selkokielessä mutta vähemmän monikkokeskeisesti. Yksikön ja monikon suhdetta selko- ja yleiskielessä tarkastellaan kuviossa 2, jossa on *ihminen*-sanana esiintymät sijoittain ja luvuittain miljoonaa sanaa kohti. Kuviossa 3 esitetään *ihminen*-sanana monikon prosenttiosuudet jokaisen sijamuodon kaikista esiintymistä selkokielessä (n=942) ja yleiskielessä (n=13 621) ja suhteutetaan ne yleiskielen nominien monikoihin yleisesti (n=2999). Nominen koskeva aineisto sisältää nominitaivutukseen kuuluvia sanoja, joista kolme neljäsosaa on substantiiveja (Pajunen–Palomäki 1984).

Ihminen-sanana monikkomuodot ovat yleisempiä kuin yleiskielen nominien monikot (ks. kuviota 3). Nominen monikkomuotojen vaihteluväli on useimmiten 10–30% kaikista sijamuotojen esiintymistä, mikä on vähemmän kuin *ihminen*-sanalla selko- ja yleiskielessä. Selkokielessä suositaan monikkoa etenkin nominatiivissa, mikä liittyy *ihminen*-sanana subjektikäyttöön, sillä Selkosanommat/Selkouutiset-korpuksessa noin 90% *ihmiset*-monikkomuodon esiintymistä on annotoitu subjektiksi. *Ihminen*-sanana subjektikäyttöä tutkitaan tarkemmin luvuissa 5.1–5.1.2.

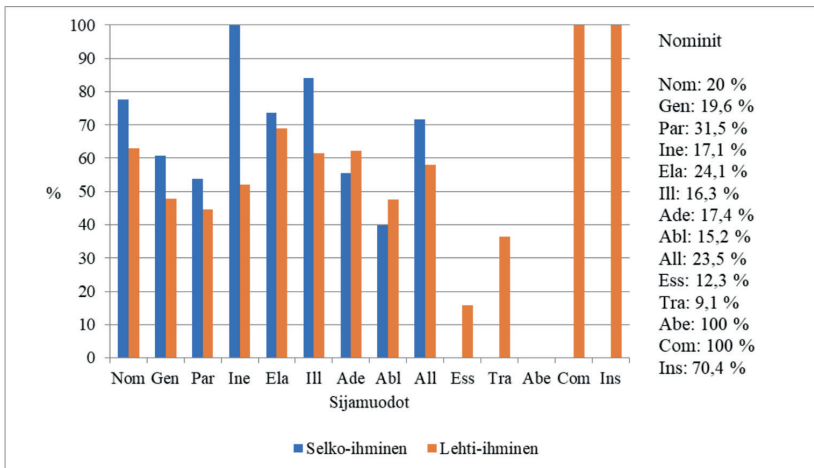
Paikallissijat ovat selko- ja yleiskielessä *ihminen*-sanana yhteydessä selvästi harvinaisempia kuin kieliopilliset sijat. Paikallissijojen käyttö on yli 10 prosenttiyksikköä yleisempää yleiskielen lehtikielen kaikissa substantiiveissa kuin *ihminen*-sanana yhteydessä, ja suurimmat erot ovat inessiivissä, illatiivissa ja adessiivissa (ks. kuviota 1). Selkokielessä

Kuvio 2. *Ihminen*-sanan tiheys sijoittain ja luvuittain selko- ja yleiskielisissä lehtiteksteissä.

Kuvio 3. *Ihminen*-sanan monikon osuus sijamuodoittain selko- ja yleiskielisissä lehtiteksteissä suhteutettuna yleiskielen nominien monikkojen osuuksiin.

huomio kiinnittyy erityisesti *ihminen*-sanan elatiiviin ja allatiiviin, joista varsinkin jälkimmäinen on yleisempi vertailuaineistoon nähden (ks. kuvioita 1 ja 2). Elatiivin yleisyydelle on vaikea nimetä selkeitä syitä, sillä yksikään käyttöyhteyksistä ei erotu aineistosta kunnolla. Elatiivia käytetään muun muassa adjektiivi- ja partisiippimääritteiden

pääsanana, kuten virkkeissä *Puolue kantaa huolta vähävaraisista ihmisistä ja haluaa turvata heidän etunsa* (Selkoutiset 6/2011) ja *Selvästi yli puolet EU:n alueella asuvista ihmisistä aikoo lomailla tänä vuonna unionin alueella* (Selkoutiset 12/2011). Elatiivia on myös esittelytekstilä vaikuttavassa virkkeessä, joka toistuu aineistossa samanlaisena useamman kerran. Lisäksi elatiivi korostuu fraaseissa *osa ihmisistä* tai *suuri osa ihmisistä*, joiden taustalla saattaa olla selkokieleistämiseen liittyviä sanavalintoja (vrt. *enemmistö > suuri osa ihmisistä*).

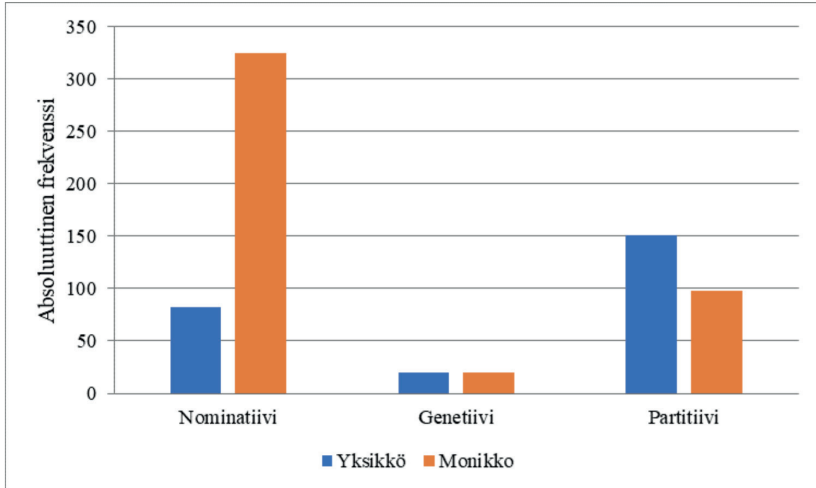
Allatiivin yleisyyttä selittää *ihminen*-sanon käyttö adjektiivimääritteen pääsanana, kuten virkkeessä *Vammaisille ihmisille tulisi antaa enemmän koulutusta siihen, miten heidän tulee toimia työnantajana* (Selkosanommat 5/2012). Vastaavanlaista *ihminen*-sanon käyttöä on myös partisiippimääritteen yhteydessä, kuten virkkeessä *Rahka sopii hyvin vähähiilihydraattista ruokavaliota noudattavalle ihmiselle* (Selkosanommat 8/2012). Adjektiivia ja partisiippia voitaisiin käyttää näissä myös substantiivisesti, kuten *Vammaisille tulisi antaa enemmän koulutusta* – ja *Rahka sopii hyvin vähähiilihydraattista ruokavaliota noudattavalle*, mutta partisiippi- ja adjektiivilausekkeet saatetaan tulkita selkokielessä elliptisiksi, jolloin niiden edussanaksi lisätään *ihminen* (Kulkki-Nieminen 2010, 145). Allatiivin esiintymiä lisää myös *ihminen*-sanon käyttö pronomnimääritteen pääsanana, kuten virkkeessä *Viikon mittainen vapaa on monille ihmisille vuoden ainoa yhtäjaksoinen loma* (Selkosanommat 1/2012). Pronomnimääritteisiin liittyvä havainto mukalee aiempaa tutkimusta, sillä Kulkki-Nieminen (2010, 144–145) on todennut, että pronominin edussanaksi saatetaan lisätä selkokielessä *ihminen* sen sijaan, että käytettäisiin pelkkää pronominia. Tällöin *ihminen* selventää muotoa mutta ei muuta merkitystä, sillä pronominit ovat kontekstissa muutenkin ihmisviitteisiä.

Tarkastelen *ihmistä* adjektiivimääritteen pääsanana luvussa 5.2 ja pronomnimääritteen pääsanana luvussa 5.3. Partisiippimääritteet rajataan tutkimuksen ulkopuolelle, sillä niitä olisi hyödyllisempää tutkia vertailemalla yleiskielisiä tekstejä ja niiden selkomukauksia. Vaikka Selkomittarissa (2018, kriteeri 61) sanotaan, että selkoteksteissä ”ei käytetä vaikeita infinitiivi- ja partisiippirakenteita”, tämän tutkimuksen aineistossa partisiippeja kuitenkin käytetään. Tällöin partisiippimääritteen pääsanana on *ihminen*, mitä voidaan pitää yhtenä selkokieleistämisen keinona (vrt. Kulkki-Nieminen 2010, 145). Partisiippeja voidaan kuitenkin selkokieleistää muillakin tavoilla, kuten muuttamalla niitä relatiivilauseiksi, jolloin *vähähiilihydraattista ruokavaliota noudattava ihminen* muutettaisiin muotoon *ihminen, joka noudattaa vähähiilihydraattista ruokavaliota* (ks. esim. Leskelä 2019, 146–148). Partisiipit ansaitsisivat siis oman tutkimuksensa.

5.1 Ihminen subjektina

Selkosanommat/Selkoutiset-aineistossa *ihminen* on annotoitu subjektiksi yhteensä 697 kertaa, ja esiintymät tiivistetään sijoittain ja luvuittain kuviossa 4. Annotaatio ei ole täysin luotettava, joten frekvenssit eivät ole tarkkoja, mutta yleisyysjärjestys käy niistä kuitenkin ilmi.

Kuvio 4. Ihminen-subjektin esiintymät selkokielisissä lehtiteksteissä luvuittain ja sijoittain.

Selkokielessä *ihminen*-subjektin yleisin sijamuoto on nominatiivi, jonka monikollista muotoa on aineistossa eniten. Nominatiivisubjektia käytetään joko määritteiden kanssa, jolloin tekijä rajataan tarkemmin (ks. esimerkkiä 6) tai yleistävästi, jolloin tekijää ei nimetä tarkasti ja puhutaan ihmisistä yleisesti (ks. esimerkkiä 7).

- (6) *Ensimmäinen avaruudessa käynyt ihminen* oli neuvostoliittolainen kosmonautti Juri Gagarin (Selkouutiset 8/2011).
Köyhät ihmiset ovat entistä köyhempiä, rikkaat taas tienaavat ennätysellisen paljon (Selkosanommat 2/2012).
- (7) Kun *ihminen* ikääntyy, hampaatkin kuluvat (Selkosanommat 5/2013).
Väitetään, että *ihmiset* eivät ole kiinnostuneita hyvistä uutisista (Selkosanommat 7/2013).

Toiseksi yleisin sijamuoto on partitiivi. Yksikön partitiivia selittävät lausekkeet, joiden edussanana on numeraali, eli subjektina on lukusana, johon liittyy *ihminen* partitiivimuodossa (ks. esimerkkiä 8). Näissä kerrotaan tyypillisesti, kuinka monta ihmistä on ollut osallisena uutisten aiheena olevissa tapahtumissa, joten tämänkaltaiset virkkeet ovat Selkosanommat/Selkouutiset-aineistossa melko yleisiä. *Ihminen*-sanon monikollisia partitiivimuotoja on odotuksenmukaisesti subjekteina eksistentiaalilauseissa (ks. esimerkkiä 9).

- (8) Laivassa oli *500 ihmistä* (Selkosanommat 18/2013).
- (9) Helene Schjerfbeck maalasi tauluja, joissa on *ihmisiä* (Selkosanommat 20/2013).

Genetiivimuotoista subjektia on aineistossa hyvin vähän, mutta sitä käytetään nesessiivilauseissa (ks. esimerkkiä 10), ja monikollista muotoa on subjektina myös kokijan genetiivilauseissa. Kaikki aineistossa olevat kokijan genetiivilauseet ovat rakenteeltaan samantyyppisiä kuin *ihmisten on pakko* -tyyppiset nesessiivilauseet (ks. esimerkkiä 11).

- (10) *Ihmisen täytyy tietää*, mikä hänelle on tärkeää elämässä (Selkosanommat 23/2013).
Ihmisten on pakko tulla toimeen Nicaraguassa vain murto-osalla siitä, mihin me suomalaiset olemme viimeisten vuosikymmenien aikana tottuneet (Selkouutiset 5/2011).
- (11) *Ihmisten on hyvin vaikea* elää Afganistanissa (Selkosanommat 16/2012).

Koska selkokielessä noudatetaan yleiskielen normeja, *ihmistä* käytetään subjektina pääsääntöisesti samalla tavalla kuin yleiskielessä. Tutkimusaineistosta nousee kuitenkin esiin myös selkokielelle tyypillisiä käyttötapoja, joita tarkastellaan seuraavissa alaluvuissa.

5.1.1 Ihminen geneerisissä ilmauksissa

Selkokielisessä aineistossa huomio kiinnittyy geneerisiin ilmauksiin, jotka viittaavat epämääräisesti rajattuun ihmisjoukkoon. Tällöin subjektina on monikon nominatiivimuoto *ihmiset*, jota käytetään, kun tekijää ei nimetä tarkasti ja puhutaan asioista, joita ihmiset tekevät yleensä (ks. esimerkkiä 12). Vastaavanlaista *ihmiset*-sanana käyttöä on myös Ylen suomenkielisen uutisarkiston selkouutiset 2011–2018-korpuksessa (Yleisradio) ja selkokielisissä aikakauslehtitekstejä sisältävässä Leija-korpuksessa (Helsingin yliopisto 2017), eli käyttötapaa esiintyy selkokielessä yleisemminkin (ks. esimerkkiä 13).

- (12) Suomessa *ihmiset* käyttävät paljon internetiä (Selkosanommat 18/2012).
 Kuntavaalissa *ihmiset* äänestävät usein henkilöä, jonka he jollakin tavoin tuntevat (Selkosanommat 17/2012).
- (13) Hanami-juhlassa *ihmiset* ihailevat kirsikkapuiden kukkia (Yle Selkouutiset, 3-7994288).
 Britanniassa *ihmiset* ovat huomanneet, että talvisin on lämpimämpää kuin ennen (Leija 1/2009).

Esimerkkivirkkeissä subjektin merkitys on yleistävä ja tarkoitteena on anonyymi joukko, joka voidaan suurin piirtein rajata kontekstin perusteella. Merkitykseltään virkkeet ovat passiivin kaltaisia, koska geneerinen käyttöyhteys häivyttää tekijää. Samalla subjekti osoittaa tekijän inhimilliseksi ja monikolliseksi, mikä on ensisijaisena oletuksena myös passiivissa (VISK § 1321 ja § 1323). Voidaankin ajatella, että esimerkkien 12 ja 13 virkkeet ilmaistaisiin yleiskielessä luontevammin passiivilla, kuten Suomessa *käytetään*, kuntavaalissa *äänestetään*, Hanami-juhlassa *ihailaan* ja Britanniassa *on huomattu*. Selkokielisissä virkkeissä subjektiksi on kuitenkin laitettu *ihmiset*, mikä mahdollistaa selkokielen periaatteiden toteutumisen: aihetta käsitellään konkreettisen tekijän kautta ja lauseeseen saadaan suora sanajärjestys sekä persoonamuotoinen verbi (Selkokeskus 2018,

kriteerit 10, 65 ja 73). Jos yleiskielisessä lähtötekstissä olisi passiivi, *ihmiset* toisi selkomukautuksessa subjektin paikalle ihmistarkoitteisen tekijän, jolloin se voitaisiin tulkita eräänlaiseksi muodolliseksi subjektiksi (ks. Kulkki-Nieminen 2010, 146).

Suomen yleiskielessä muodollista subjektia ei käytetä, mutta puhekielessä sellaisena voi toimia *se*-pronomini, kuten virkkeessä *Se on kesä nyt* (VISK § 915). Tällöin muodollinen subjekti toimii lauseen rakennetta täydentävänä elementtinä, jonka keskeisenä piirteenä on semanttinen tyhjiys (ks. Svenonius 2002, 5). Kun *ihmiset*-subjektia verrataan puhekielessä käytettävään muodolliseen subjektiiin, on selvää, että *ihmiset* on merkitysisällöltään runsaampi. Se luokittelee tarkoitettua lajin osalta ja geneerisesti käytettynä viittaa anonyymiin joukkoon, jonka viittausala vaihtelee kontekstin mukaan. Suomalainen puhuja voi esimerkiksi mieltää kuuluvansa viittauksen alaan virkkeessä *Suomessa ihmiset käyttävät paljon internetiä*, kun taas virkkeessä *Britanniassa ihmiset ovat huomanneet* – sama puhuja jää viittausalan ulkopuolelle. Tämänkaltainen persoonaviittauksen tulkitseminen yhdistää *ihmiset*-subjektin jälleen passiiviin, sillä passiivissa puhuja voi joko kuulua implikoituun tekijäjoukkoon tai jäädä sen ulkopuolelle (Helasvuo 2006, 237).

Esimerkkien 12 ja 13 kaltaisissa virkkeissä *ihmiset*-subjektin yläkäsitelmäisyys, epäspesifisyys ja geneerinen käyttöyhteys vaikuttavat tyhjentävän sanaa semanttisesti, jolloin sen tehtäväksi jää lähinnä täyttää subjektin paikka ja viitata ihmistarkoitteeseen tekijään. Tällöin se muistuttaa anonyymejä henkilösubjekteja, joita käytetään indoeurooppalaisissa kielissä (ks. esim. Jokela 2017, 115–116). Yhteys on helppo nähdä varsinkin yksikkömuodossa, jossa *ihminen* voitaisiin korvata esimerkiksi ruotsin indefiniittisellä *man*-pronominilla (ks. esimerkkiä 14).

- (14) Kun *ihminen* maksaa ostoksensa ulkomailla kaupassa tai ravintolassa, kortti voidaan kopioida (Selkouutiset 24/2011).
När *man* betalar sina inköp utomlands i en butik eller restaurang, kan kortet kopieras.

Ihminen muistuttaa siis joissakin selkokielen käyttöyhteyksissä paitsi lauseen rakennetta täydentävää muodollista subjektia myös indefiniittistä persoonapronominia, joka täyttää subjektin paikan ja viittaa ihmistarkoitteeseen tekijään. Sana asettuu tehtävään kohtuullisen helposti, sillä se luokittelee tarkoitteen lajia yleisellä tasolla. Samalla se erottelee yksikköä ja monikkoa morfologisesti toisin kuin yksipersonainen passiivi (Helasvuo 2006, 237), mikä antaa lukijalle enemmän tietoa tekijästä.

5.1.2 Ihminen tekijää häivyttävänä ilmauksena

Yleistävän *ihminen*-subjektin käyttö selkokielessä muistuttaa englannin kielen aktiivimuotoista mutta merkitykseltään passiivimaista rakennetta, joka muodostetaan *people*-substantiivilla tai *we*, *they*, *you* ja *one* -pronominilla (ks. esim. Kitagawa–Lehrer 1990). Tällöin pronominit poikkeavat referentiaalisista merkityksistään *me*, *he*, *sinä/te* ja *yksi* ja viittaavat ihmisiin yleisesti, jolloin viittausala muuttuu laajemmaksi. Impersonaalisessa käytössä monikon 1. persoonan pronomini *we* viittaa tarkemmin määrittelemättömään

joukkoon, johon puhuja kuuluu, ja monikon 3. persoonan pronomini *they* viittaa tarkemmin määrittelemättömään joukkoon, johon puhuja ei kuulu. Yksikön 2. persoonan pronomini *you* puolestaan viittaa ihmisiin yleisesti, jolloin puhuja kuuluu viittauksen alaan. Myös yksikön 3. persoonan indefiniittipronomini *one* viittaa ihmisiin yleisesti, ja puhuja kuuluu viittauksen alaan. Kun *ihminen* asetetaan tähän paradigmaan, yhtäläisyydet ovat tunnistettavissa (ks. esimerkkejä 15, 16, 17 ja 18). Yhteyttä passiiviin korostaa, että englanninkieliset virkkeet suomennetaan yleiskielessä passiivilla.

- (15) Hanami-juhlassa *ihmiset* ihailevat kirsikkapuiden kukkia.
At a hanami party, *people* admire cherry blossoms.
- (16) Suomessa *ihmiset* käyttävät paljon internetiä.
People use the internet a lot in Finland.
We use the internet a lot in Finland.
- (17) Britanniassa *ihmiset* ovat huomanneet, että talvisin on lämpimämpää kuin ennen.
In Britain, *people* have noticed that winters are warmer than before.
In Britain, *they* have noticed that winters are warmer than before.
- (18) Jos tulot ovat näin pienet, *ihminen* joutuu säästämään ja pihistämään aivan kaikessa, jopa ruuassa (Selkouutiset 25/2010).
If income is this small, *you* have to save and be frugal about absolutely everything, even about food.
If income is this small, *one* has to save and be frugal about absolutely everything, even about food.

Esimerkin 18 yleiskielisen virkkeen voisi suomentaa passiivin sijaan myös nollapersoonalla, jossa subjekti puuttuu mutta verbi on yksikön 3. persoonassa: *Jos tulot ovat näin pienet, joutuu säästämään ja pihistämään aivan kaikesta* –. Tällöin merkitys on yleistävä, ja tekijäksi tulkitaan tarkemmin määrittelemätön yksilö (nollapersoonasta ks. Laitinen 1995; 2006). Samalla yleiskielinen virke alkaa muistuttaa selkokielistä yhä enemmän, ja ainoa ero on subjektin puuttuminen nollapersoonassa.

Käyttöyhteydeltään yksikkömuotoinen *ihminen* voidaan rinnastaa nollapersoonan lisäksi myös yleistävään 2. persoonaan eli niin sanottuun *sinä*-passiiviin, jossa yksikön 2. persoonalla viitataan keneen tahansa (ks. esim. Laitinen 1995; Suomalainen 2018). Pentti Leino ja Jan-Ola Östman (2008, 42) tulkitsevat yleistävän 2. persoonan tulleen suomeen kahta reittiä, eli sillä on taustaa puhekielessä ja murteissa ja siinä on nähtävissä myös indoeurooppalaisten kielten vaikutusta. Yleistävän 2. persoonan ja selkokielessä käytetävän yleistävän *ihmisen* samankaltaisuus on helppo huomata, kun esimerkkivirke *Kun sä ajat formulaa, sä et ajattele mitään muuta* (ks. Leino–Östman 2008, 42) mukautetaan selkokielen mallin mukaisesti muotoon *Kun ihminen ajaa formulaa, hän ei ajattele mitään muuta* (vrt. esimerkkeihin 1 ja 14). Tällöin yleistävä *ihminen* asettuu yleistävän 2. persoonan rinnalle osaksi tekijää häivyttävien rakenteiden sarjaa, joka esitetään esimerkissä 19. Esimerkki mukailee Leinoa ja Östmania (2008, 43) ja täydentää sarjaa *ihmisen* osalta.

- (19) Jos auto *ajautuu* kaarteeseen... (refleksiivinen)
 Jos auto *ajetaan* kaarteeseen... (passiivi)
 Jos *ajaa* auton kaarteeseen... (nollapersoonaa)
 Jos *ihminen ajaa* auton kaarteeseen... (yleistävä *ihminen*)
 Jos *sä ajat* auton kaarteeseen... (yleistävä 2. persoonaa)

Selkokielessä *ihminen*-subjektilla kirjoitetaan auki ihmistarkoitteista tekijää yksikössä ja monikossa ilman, että tekijää nimetään tarkasti. Sama vaikutelma tavoitettaisiin myös tekijää häivyttävillä rakenteilla, kuten passiivilla tai nollapersoonalla, mutta niiden käyttöä pyritään välttämään selkokielessä. Vaikka passiivia voidaan käyttää, jotkut selkokirjoittajat ovat tulkinneet passiivin välttämisen suoranaiseksi käyttökielloksi (Leskelä 2019, 123). Tämä saattaa selittää *ihminen*-sanana käyttöä anonyyminä henkilösubjektina.

5.2 Ihminen adjektiivimäärittteen pääsanana

Selkokielessä *ihminen*-sanana käytössä on nähtävissä syrjimättömän kielenkäytön piirteitä. Syrjimättömään kieleen annetaan ohjeita esimerkiksi APA-viittaustyyliin (The American Psychological Association), jossa neuvotaan käyttämään tasa-arvoisia ilmauksia, kun viitataan eri ihmisryhmiin. Eri ryhmiä koskevien ohjeiden yksityiskohdissa on eroja, mutta kaikille on yhteistä neutraalien termien, kuten *ihminen*, *henkilö* ja *yksilö* käyttö. APA-viittaustyyliin kommentoidaan myös eroa *ihminen ensin* ja *identiteetti ensin* -ilmaisutapojen välillä (engl. *person first* ja *identity first*).

Ihminen ensin -ilmaisutapa otettiin käyttöön 1990-luvun alkupuolella Yhdysvalloissa varsinkin kasvatustieteiden ja psykologian piirissä, koska sairaisiin ja vammaisiin ihmisiin haluttiin viitata tasa-arvoisesti (Halmari 2011; Granello–Gibbs 2016). Ilmaisutavassa yksilö tai ihmisryhmä mainitaan ennen sairautta tai vammaisuutta kuvaavia määritteitä, jolloin ihmiset korostuvat ja määritteet jäävät taka-alalle. Ilmaisutavan tarkoituksena on tehdä eroa diagnoosin ja identiteetin välille kielellisin keinoin, jolloin ihmistä ei määritellä yksipuolisesti pelkän diagnoosin perusteella. Sen vuoksi englanninkielinen ilmaus *disabled people* (suom. *vammaiset ihmiset*) muutetaan prepositiolla muotoon *people with disabilities* ja muotoa *the disabled* vältetään, koska se määrittelee tarkoitetta vain yhden ominaisuuden perusteella. Muita *ihminen ensin* -ilmaisutavalle tyypillisiä rakenteita ovat *people who have a disability* ja *people having a disability* (Halmari 2011, 830). Ihminen ensin -ilmaisutapaa on kritisoitu vammaisliikkeen ja vammaistutkimuksen piirissä, jossa vammaisuutta pidetään identiteetin osana sekä moniulotteisena kulttuurisena ja sosiopoliittisena kokemuksena, joka saa näkyä myös kielen tasolla (Dunn–Andrews 2015, 259). Käytännössä tämä tarkoittaa identiteetti ensin -ilmaisutavan suosimista, jossa määrite tulee ensin, kuten ilmauksessa *disabled people*. APA-viittaustyyliin (The American Psychological Association) *ihminen ensin* ja *identiteetti ensin* -ilmaisutapoja pidetään käyttökelpoisina, mutta suositeltavinta on käyttää ilmaisuja, joita kohderyhmät käyttävät itse. Samaa suositellaan myös Euroopan unionin neuvoston pääsihteeristön (2018) koostamassa osallistavan viestinnän oppaassa, mutta syrjimättömään kielenkäyttöön ei ole suomessa tarkkoja ohjeita (Piehl 2018). Selkokielen

kriteereissä mainitaan lukijaa arvostava sävy, mutta sen voidaan nähdä viittaavan lähinnä lukijan puhutteluun ja kohteliaisuuskeinoihin (ks. Selkokeskus 2018, kriteeri 17; Airaksinen 2019).

Selkösanommat/Selkoutiset-korpuksessa *ihminen* saa etumääritteekseen adjektiivin 266 kertaa⁵, ja kymmenen yleisintä adjektiivimääritettä ovat *kehitysvammainen*, *vammainen*, *tavallinen*, *köyhä*, *vanha*, *erilainen*, *onnellinen*, *paikallinen*, *pienituloinen* ja *rikas*⁶. HS2000-korpuksessa yleisimmät adjektiivimääritteet ovat puolestaan *tavallinen*, *rakas*, *vanha*, *pieni*, *leikkivä*, *hyvä*, *nuori*, *yksityinen*, *sellainen* ja *yksittäinen*. Kun sanoja vertailaan, huomio kiinnittyy erityisesti Selkösanommat/Selkoutiset-aineiston yleisimpiin sanapareihin *kehitysvammainen ihminen* ja *vammainen ihminen*, jotka esiintyvät aineistossa 78,8 ja 53,4 kertaa miljoonaa sanaa kohti. Yleiskielisessä aineistossa frekvenssit ovat 0,3 ja 1,5 esiintymää miljoonassa, eli sanat ovat selkokielessä paljon yleisempiä. Näiden lisäksi selkokielisessä aineistossa herättävät huomiota adjektiivit *vanha*, *köyhä*, *pienituloinen* ja *rikas*. Kun vammaisuuteen, ikään ja sosioekonomiseen asemaan viittaavien sanojen esiintymät lasketaan yhteen, kymmenestä yleisimmästä adjektiivimääritteestä kuusi voidaan liittää aihepiireihin, joita käsitellään syrjimättömän kielen ohjeissa (The American Psychological Association).

Selkösanommat/Selkoutiset-aineiston adjektiivimääritteitä tarkasteltiin jaotteleamalla ne merkityksen perusteella Robert M. W. Dixonin (2009, 73–74) esittämiin luokkiin seuraavasti: fyysinen ominaisuus, ikä, laatu, määrä, samanlaisuus, inhimillinen ominaisuus, arvo, vaikeus, vauhti, ulottuvuus ja sijainti⁷ (ks. taulukkoa 2). Koska aineistosta erottui syrjimättömään kieleen viittaavia ilmauksia, jaotteluun lisättiin tarkemmat alaluokat APA-tyyliä (The American Psychological Association) mukailleen: vammaisuus ja terveydentila, ihonväri, seksuaalinen suuntautuminen, sosioekonominen asema, uskonnollinen vakaumus sekä kansallisuus, etninen tausta ja kielitausta. Dixonin luokista ikä voidaan laskea myös APA-tyylin luokkiin, sillä kirjoitusohjeissa neuvotaan, miten ikään liittyvää syrjivää kieltä voidaan välttää. Adjektiivimääritteiden luokittelu esitetään taulukossa 2.

Selkösanommat/Selkoutiset-korpuksessa *ihmisen* adjektiivimääritteet kuvasivat yleisimmin inhimillisiä ominaisuuksia, joista yleisimmät liittyivät sosioekonomiseen asemaan, muihin inhimillisiin ominaisuuksiin sekä kansallisuuteen, etniseen taustaan ja kielitaustaan. Sosioekonomiseen asemaan viittaavia määritteitä olivat esimerkiksi jo aiemmin mainitut *köyhä*, *rikas* ja *pienituloinen*, ja muu inhimillinen ominaisuus -luokkaan kuuluivat esimerkiksi *onnellinen*, *lahjakas* ja *musikaalinen*. Kansallisuuteen ja etniseen taustaan viittaavia sanoja olivat laajasti ajateltuna esimerkiksi *espanjalainen*, *kurditaustainen* ja *länsimaalainen*, ja samaan luokkaan laskettiin myös kielitaustaan viittaavat sanat, kuten *kaksikielinen*, *venäjänkielinen* ja *viittomakielinen*. Seksuaaliseen suuntautumiseen

5 Adjektiivimääritteiksi oli annotoitu myös *harva* ja *usea*, joita ei käsitellä tässä vaan luvussa 5.3 pronominimääritteiden yhteydessä.

6 *Usea* oli yleisyysjärjestyksessä sijalla 8.

7 Dixonilla on luokka myös väreille, mutta aineistossa ei ollut värejä tarkoittavia sanoja.

Taulukko 2. Ihminen-sanan adjektiivimääritteiden semanttinen luokittelu.

Semanttinen luokka	Osumat
Fyysinen ominaisuus	69
vammaisuus ja terveydentila	64
ihonväri	1
muu fyysinen ominaisuus	4
Ikä	38
Laatu	28
Määrä	3
Samanlaisuus	21
Inhimillinen ominaisuus	84
seksuaalinen suuntautuminen	2
sosioekonominen asema	36
uskonnollinen vakaumus	1
kansallisuus, etninen tausta ja kielitausta	18
muu inhimillinen ominaisuus	27
Arvo	8
Vaikeus	1
Vauhti	1
Ulottuvuus	3
Sijainti	10
Osumia yhteensä	266

ja uskonnolliseen vakaumukseen viittaavia määritteitä oli kutakin korpuksessa vain yksi: *homoseksuaalinen* esiintyi aineistossa kaksi kertaa ja *islaminuskoinen* esiintyi kerran.

Toiseksi yleisimpään luokkaan kuului fyysisiä ominaisuuksia kuvaavia adjektiiveja, jotka viittasivat yleisimmin vammaisuuteen tai terveydentilaan. Näitä olivat esimerkiksi *kehitysvammainen*, *vammainen* ja *puhevammainen* sekä *allerginen*, *muistisairas* ja *sairas*. Vammaisuus ja terveydentila -luokkaan kuuluvien sanojen osumia oli aineistossa eniten, joten ne muodostivat koko aineiston suurimman alaluokan. Ainoa ihonväriin viittaava määrite koko aineistossa oli *tummaihoinen*, ja muita fyysisiä ominaisuuksia kuvaavia olivat *vahva*, *elävä* ja *ylipainoinen*.

Kolmanneksi yleisimpiä olivat ikään viittaavat määritteet, kuten *vanha*, *nuori* ja *aikuisen*. Laatua kuvaavia adjektiiveja olivat esimerkiksi *tavallinen*, *mielenkiintoinen* ja *järkevä*, ja tähän luokkaan laskettiin myös *millainen* ja *sellainen*. Samanlaisuutta kuvaavia olivat esimerkiksi *erilainen*, *kaltainen* ja *monenlainen*. Sijaintiin viittaavia määritteitä olivat

läheinen ja *paikallinen*, ja arvoa kuvaavia olivat muun muassa *hyvä, tärkeä* ja *välttämätön*. Määrään, ulottuvuuteen, vauhtiin ja vaikeuteen viittaavia leksemejä oli korpuksessa kutakin vain yksi, mutta jotkut niistä esiintyivät aineistossa useamman kerran. Nämä olivat *yksittäinen, pieni, nopea* ja *hankala*.

Adjektiivimääritteistä yli puolet kuului APA-tyyliä mukaileviin luokkiin, mikä on koko aineistoon nähden melko paljon. Näistä varsinkin yleisimmät määritteet *kehitysvammainen* ja *vammainen* voidaan tulkita identiteetti ensin -mallin mukaisiksi⁸, sillä ne ja vastaavanlaiset *henkilö-*päätteiset ilmaukset ovat tavallisia suomalaisten vammaisjärjestöjen viestinnässä (ks. esimerkkiä 20). Selkokielessä käytettävä identiteetti ensin -ilmaisutapa saattaakin juontaa juurensa selkokielen kehittäjien ja vammaisjärjestöjen yhteistyöhön, sillä järjestöt alkoivat edistää selkokielen asiaa jo 1980-luvulla (Virtanen 2006, 92) ja Selkokeskus toimii edelleen Kehitysvammaliiton alaisuudessa.

- (20) Olemme *kehitysvammaisten ihmisten* ja heidän läheistensä oma järjestö (Kehitysvammaisten tukiliitto ry).
Vammaisfoorumi ry edistää *vammaisten ihmisten* yhteiskunnallista asemaa ja hyvinvointia (Vammaisfoorumi ry).

Identiteetti ensin -ilmaisutavassa adjektiivimäärite saa lukijan tarkastelemaan viitauuskohdetta tiettyjen ominaisuuksien valossa, mutta substantiivilauseke muistuttaa, että tarkoite on kokonaisuus, jota voitaisiin luonnehtia monella muullakin tavalla. Selkosanomien/Selkouutisten-aineistossa *ihmistä* kuvaillaan yhtä lailla esimerkiksi adjektiiveilla *kiireinen, kehitysvammainen* tai *venäjänkielinen* (ks. esimerkkiä 21), ja *ihminen* voi olla samanaikaisesti vaikkapa *työkykyinen* ja *vammainen* tai *espanjalainen* ja *työtön* (ks. esimerkkiä 22). Toisenlaisena esimerkkinä toimii adjektiivin substantiivikäyttö, joka luonnehtii tarkoitetta vain yhden ominaisuuden perusteella, mikä kaventaa näkökulmaa ja jättää kokonaisuuden taka-alalle (ks. esimerkkiä 23).

- (21) *Kiireiselle ihmiselle* sopivan minuutin mittaisen uutislähetysten voi katsoa internetissä (Selkouutiset 23/2011).
Kehitysvammaiset ihmiset muuttavat yhä enemmän omiin koteihinsa muun asutuksen keskelle (Selkosanomien 12/2013).
Monia *venäjänkielisiä ihmisiä* asuu esimerkiksi Yhdysvalloissa (Selkouutiset 9/2011).
- (22) Suomessa on 70 000 *työkykyistä vammaista ihmistä* (Selkosanomien 1/2013).
Espanjalaiset työttömät ihmiset ovat alkaneet perustaa ruokapankkeja, joista vähävaraiset voivat hakea ruoka-apua (Selkosanomien 13/2012).

8 Ihminen ensin -mallin mukainen ilmaus olisi *ihminen, jolla on vamma*. Relatiivilauseen käyttö kuitenkin johtaisi mutkikkaisiin virkerakenteisiin ja kiilalauseisiin, mikä on selkokielen periaatteiden vastaista. Lisäksi relatiivilause herättää mielikuvia ylikorrektiudesta, mikä ennemminkin korostaa adjektiivia kuin pitää sitä sävyltään neutraalina. Esimerkiksi *Myös vammainen ihminen voi olla pop-laulaja* on tunnusmerkittävämpi kuin *Myös ihminen, jolla on vamma, voi olla pop-laulaja*.

- (23) Monet *kehitysvammaiset* asuivat ennen laitoksissa, nyt valtaosa heistä asuu samanlaisissa asunnoissa kuin muutkin suomalaiset (Selkosanommat 19/2012).
Työttömiä on vain neljä prosenttia koko väestöstä (Selkosanommat 11/2013).

Selkosanommat/Selkouutiset-aineistossa esimerkin 23 mukaista adjektiivin substantiivikäyttöä esiintyy identiteetti ensin -tyylisten ilmausten rinnalla, mikä on mahdollista, koska selkokielessä noudatetaan yleiskielen normeja (Selkokeskus 2018, kriteeri 1). Näin pystytään esimerkiksi välttämään toistoa, kuten esimerkissä 24, jossa määritettä käytetään vain kahdessa ensimmäisessä virkkeessä.

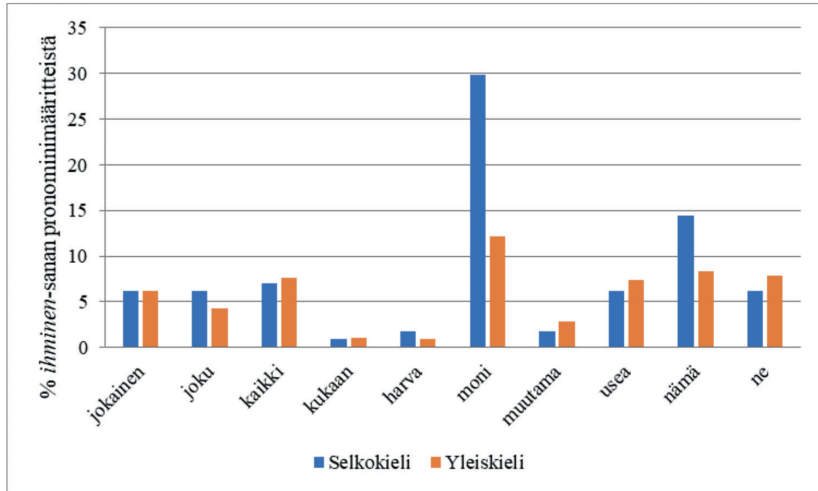
- (24) Maaseudun syrjäkylissä asuu *köyhiä ihmisiä* perinteisissä oloissa. Toisaalta Luang Prabangista ja Vientianesta löytyy hyvin *varakkaita ihmisiä*. Kuilu kaikkein *köyhimpien ja rikkaimpien* välillä kasvaa koko ajan viime vuosien nopeasta talouskasvusta huolimatta. *Köyhät* ovat vaarassa jäädä vaille terveydenhuoltoa, koulutusta ja sairaanhoitoa eli ihmisten peruspalveluita. (Selkosanommat 10/2012.)

Selkokielessä identiteetti ensin -malli vaikuttaa laajentuneen vammaisuuteen ja sairauksiin liittyvistä ilmauksista myös muuhun käyttöön, jolloin siinä voidaan nähdä pyrkimystä tarkkaan ja havainnolliseen ilmaisutapaan. Tällöin lukijaa ohjataan kohti kirjoittajan tarkoittamaa tulkintaa laittamalla *ihminen* adjektiivimääritteen pääsanaksi.

5.3 Ihminen *pronomini*määritteen pääsanana

Kulki-Nieminen (2010, 144) on havainnut, että *ihminen* lisätään pronominin pääsanaksi selkokielessä useammin kuin yleiskielessä. Pronominimääritteisyys on selkokielessä hieman yleisempää kuin yleiskielessä myös tämän tutkimuksen perusteella, sillä Selkosanommat/Selkouutiset-korpuksessa noin 8 % *ihminen*-sanoista on pronomini-määritteisiä, ja vastaava osuus HS2000-korpuksessa on noin 5 %. Seuraavaksi tarkastellaan, miten selkokielessä käytetään *ihminen*-sanaa, kun halutaan korostaa kvanttori- ja demonstratiivipronominien ihmisviitteistä tulkintaa. Kuviossa 5 esitetään pronominin osuudet selko- ja yleiskielisissä lehtiteksteissä. Yleiskielisessä aineistossa esiintymiä on yhteensä 1251 ja selkokielellisessä 114.

Pronominien käyttö jakautuu selko- ja yleiskielessä samansuuntaisesti, mutta *moni* ja *nämä* ovat selkokielessä selvästi yleisempiä. Lähes kaikille kuviossa 5 esitetyistä pronomineista on yhteistä, että ne voivat viitata joko ihmiseen tai muuhun, eli merkitys määräytyy kontekstin perusteella (VISK § 713). Selkosanommat/Selkouutiset-korpuksessa yleisimpiä *ihmisen* määritteenä olevia kvanttoreita ovat *moni*, *kaikki*, *joku*, *jokainen* ja *usea*, ja joitakin kertoja esiintyvät myös *muutama*, *harva* ja *kukaan*. Näistä vain *kukaan* on lähtökohtaisesti ihmistarkoitteinen, ja myös *joku* viittaa ensisijaisesti ihmiseen. Muiden pronominin viittauskohteen tarkoitteen luokka täytyy päätellä kontekstista. Vaikka ihmisviitteisyys ilmeni kontekstista, selkokielessä on saatettu siitä huolimatta lisätä pääsanaksi *ihminen* (ks. esimerkkiä 25).

Kuvio 5. *Ihminen*-sanan pronominimääritteet selko- ja yleiskielisissä lehtiteksteissä.

- (25) *Monet ihmiset* haluavat ottaa lemmikikseen aikuisen kissan (Selkouutiset 23/2011).
Niihin voivat samaistua *kaikki ihmiset* (Selkosanommat 7/2012).

Esimerkin 25 virkkeistä *ihmisen* voisi jättää pois luontevasti ilman, että merkitys muuttuu, mutta ihmisviitteisyys jäisi silloin lukijan pääteltäväksi. Voidaankin ajatella, että selkokielessä viittauskohde pyritään osoittamaan selkeästi, jotta lukija tulkitsisi tekstin kirjoittajan tarkoittamalla tavalla. Tarpeetonta toistoa pyritään kuitenkin välttämään, ja jos sama pronomini toistuu kahdessa peräkkäisessä virkkeessä, *ihmistä* käytetään tavallisesti ensimmäisessä mutta ei enää jälkimmäisessä (ks. esimerkkiä 26).

- (26) Keväällä *monien ihmisten* silmiä kutittaa ja nenä vuotaa. *Monet* kärsivät allergiasta --. (Selkouutiset 10/2011.)

Ratkaisu vaikuttaa toimivalta, mutta ei täysin johdonmukaisesti toistuvalla. Tämä selittynee selkokielen vakiintumattomuudella ja kirjoittajakohtaisella vaihtelulla, jota käsitellään myöhemmin tässä luvussa.

Kvanttorimääritteistä varsinkin *moni* on selkokielessä yleinen, ja sanaparia *moni ihminen* käytetään usein silloin, kun selitetään vaikeiksi arvioituja sanoja. Kyseessä on siis konkreettistamisen keino, jolla kuvaillaan ilmiön vaikutusalaa eli kohdistumista *moniin ihmisiin*. Substantiivilauseke *monet ihmiset* voi olla lauseen subjektina, tai tarvittaessa sillä kirjoitetaan auki vaikutusten tai toiminnan suuntaa, kuten vastausta kysymykseen *kenelle*. Esimerkissä 27 selitetään sanoja *intoleranssi* sekä *karppaus* ja *karppaaja*. Esimerkissä 28 kerrotaan, miten *kirkollinen juhlapyhä* vaikuttaa arkielämään käytännössä.

- (27) *Monille ihmisille* maitotuotteet aiheuttavat kuitenkin allergioita. Niistä yleisin on Suomessa maitoyliherkkyys eli intoleranssi. (Selkosanommat 16/2013.)
Karpkaus on osoittautunut tehokkaaksi. *Monet ihmiset* ovat saaneet painoaan pudotettua hämmästyttävän paljon, vaikka he syövät runsaasti lihaa ja voita. Karpptaajat kehuvat ruokavaliotaan erityisesti siksi, koska sitä noudattamalla ei tarvitse tuntea nälkää. (Selkouutiset 24/2911.)
- (28) Pääsiäinen on kirkollinen juhlapyhä, joten *monet ihmiset* ovat pitkäperjantaina ja 2. pääsiäispäivänä maanantaina lomalla. Kaupat ovat kiinni. (Selkosanommat 6/2013.)

Demonstratiivipronomineista *ihmisen* määritteinä esiintyvät selkokielisessä aineistossa *nämä* ja *ne*. *Nämä ihmiset* -rakenteella viitataan tekstissä aiemmin mainittuihin ihmisiin, mutta esiintymien tarkastelu ei ole kaikilta osin mahdollista siksi, että korpusaineisto koostuu lyhyistä katkelmista, joista osassa viittauskohde jää katkelman ulkopuolelle. Osoitan kuitenkin tuonnempana, että sanaparia käytetään selkokielessä joskus silloinkin, kun pelkän persoonapronominin tai tarkemmin luokittelevan substantiivin käyttö olisi mahdollista, mikä lisää sanaparin yleisyyttä. *Ne ihmiset* -rakenne puolestaan esiintyy aineistossa ainoastaan relatiivilauseen yhteydessä, jolloin relatiivilause määrittää koko substantiivilauseketta (ks. esimerkkiä 29). Samanlaista käyttöä on yleiskielessäkin, vaikka pelkkä pronomininikin olisi ihmisviitteinen (VISK § 720).

- (29) Islanninhevonen on hyvä vaihtoehto *nille ihmisille*, jotka eivät ratsasta joka päivä (Selkouutiset 4/2011).

Pronominien ihmisviitteisyyden osoittaminen selkoteksteissä on perusteltua, jos ajatuksena on, että lukijat eivät muuten osaa tunnistaa sitä. Aina ihmisviitteisyyden osoittaminen ei kuitenkaan ole tarpeellista, ja aineistossa on esimerkkejä *ihminen*-sanankäytöstä silloinkin, kun substantiivilausekkeen edussanana voitaisiin käyttää pelkkää ihmistarkoitteista pronominia. Tällöin kyseessä lienee lähinnä selkokirjoittajan maneerit, jonka voisi välttää käyttämällä persoonapronominia (ks. esimerkkiä 30) tai pelkkää kvanttoria *kukaan* (ks. esimerkkiä 31).

- (30) Noin joka kolmas suomalainen pitää omaa kuntaa hyvin tärkeänä. Jos oma kunta säilyy, *nämä ihmiset* [po. *he*] ovat valmiita tinkimään jopa palveluista ja hyväksymään verojen korottamisen. (Selkosanommat 4/2012.)
- (31) Itävaltalainen Felix Baumgartner teki toissa sunnuntaina jotain, mitä *kukaan ihminen* [po. *kukaan*] ei ole aikaisemmin tehnyt (Selkosanommat 19/2012).

Selkotekstiä saattaa rasittaa liiallinen toisto, ja *ihmiseen* turvaututaan joskus silloinkin, kun muitakin ilmaisuja olisi käytettävissä. Maneerin piirteitä on esimerkiksi *ihminen*-sanankäytössä, kun viittaus voitaisiin tehdä persoonapronominilla (ks. esimerkkiä 32). Toistoa saattaa olla myös pronominin yhteydessä, vaikka viittaussuhde olisi

vertailurakenteen vuoksi ilmeinen (ks. esimerkkiä 33). Joskus toistoa on muuten vain liikaa, mikä runsaiden pronominiiviittausten kanssa tekee tekstistä vaikeasti hahmotettavaa ja nostaa abstraktiotasoa (ks. esimerkkiä 34). Abstraktiotasoa nostaa myös yläkäsitteen käyttö alakäsitteen sijaan (ks. esimerkkiä 35). Myös Kulkki-Nieminen (2010, 147) on havainnut, että yleiskielisten lähtötekstien tarkemmin luokittelevia ilmauksia saatetaan selkokielessä korvata *ihminen*-sanalla. Selkeyttä ja vaihtelua tekstiin toisi tarkemmin luokittelevien substantiivien ja persoonapronominien käyttö.

- (32) Hän on tullut tunnetuksi erityisesti siitä, että puhuu *ihmisille* selkeällä suomen kielellä lääketieteestä ja vastaa *ihmisten kysymyksiin* [po. *heidän kysymyksiinsä*] niin, että he ymmärtävät kuulemansa. (Selkouutiset 6/2011.)
- (33) On käynyt selväksi, että *onnelliset ihmiset* ovat seurallisempia kuin *muut ihmiset* [po. *kuin muut*] (Selkosanommat 3/2012).
- (34) Tutkijat ovat jo pidempään ihmetelleet, miksi *jotkut ihmiset* elävät pidempään ja sairastavat vähemmän kuin *muut*. Näyttää siltä, että yksi syy tähän ovat hyvät harrastukset. Harrastuksissa *nämä ihmiset* ovat saaneet läheisen ja vireän ystäväpiirin. *Ihminen* voi hyvin, kun hän harrastaa mieluista harrastusta yhdessä *mukavien ihmisten kanssa*. (Selkosanommat 16/2013.)
- (35) Poliisiin mukaan internetissä lasten ja nuorten keskustelupalstoilla on mukana myös aikuisia, jotka tekeytyvät nuoriksi. *Nämä ihmiset* [po. *nämä aikuiset*] saattavat olla esimerkiksi pedofiilejä eli lasten hyväksikäyttäjiä. (Selkouutiset 4/2011.)

Selkokielessä pronominin pääsanana olevalla *ihminen*-sanalla voidaan ohjata lukijaa kohti pronominin ihmisviitteistä tulkintaa. Osittain se on kuitenkin myös selkokirjoittajan maneeria, sillä joskus ihmisviitteisyyttä kirjoitetaan auki liikaa. Tämä johtaa suomen kielelle epätyypillisiin rakenteisiin, jotka ennemminkin vähentävät kuin lisäävät tekstin ymmärrettävyyttä.

6 Yhteenveto ja pohdinta

Tässä artikkelissa on tarkasteltu *ihminen*-sanan käyttöä selkokielisissä sanomalehtiteksteissä. Ensimmäisellä tutkimuskysymyksellä selvitettiin, missä muodoissa ja merkityksissä sanaa käytetään. Tulokset osoittavat, että *ihminen*-sanaa käytetään eniten kieliopillisissa sijoissa ja nominatiivia ja partitiivia on enemmän kuin yleiskielessä. Genetiivejä puolestaan on vähemmän kuin yleiskielessä, mikä todennäköisesti johtuu niiden muuttamisesta nominatiiveiksi selkokielistämisen myötä. Kieliopillisissa sijoissa suositaan monikollisia muotoja, ja selkokielessä *ihminen* taipuu muutenkin monikkokeskeisemmin

9 Korpuksessa on kirjoitusvirhe.

kuin yleiskielessä. Paikallissijat ovat selvästi harvinaisempia kuin kieliopilliset sijat. Essiivi ja translatiivi ovat hyvin harvinaisia, ja instruktiivia, abessiivia ja komitatiivia ei käytetä lainkaan. Sijamuotovalikoima on siis kapeutunut eikä taivutus toteudu maksimaalisesti, mikä kieli selko- ja yleiskielen eroista. Sijajakauma mukaileekin selkokielen ohjeita, joissa kieliopillisia sijoja ja paikallissijoja neuvotaan suosimaan, abstrakteja paikallissijoja varomaan ja vajaakäyttöisiä sijoja välttämään (Leskelä 2019, 142–143, ks. myös 166–167).

Ihminen esiintyy selkokielessä samoissa merkityksissä kuin yleiskielessä, mutta selkokielessä sillä kirjoitetaan auki ihmistarkoitteista tekijää silloin, kun tekijää ei tiedetä tai nimetä tarkasti. Tällöin *ihmisen* yläkäsitelmäisyys, epäspesifi viittausala ja geneerinen käyttöyhteys tyhjentävät merkityssisältöä, jolloin sana toimii lähinnä anonyyminä henkilösubjektina. *Ihminen*-sanalla voidaan siis kirjoittaa auki tekijää häivyttäviä rakenteita, kuten passiivia ja nollapersoonaa, jolloin siinä on piirteitä muodollisesta subjektista ja indefiniittisestä persoonapronominista. Anonyymin henkilösubjektin käyttö on hieman ristiriidassa selkokielen kriteerin kanssa, jonka mukaan ”passiivia käytetään vain silloin, kun tekijä ei ole tiedossa tai on yhdentekevä” (Selkokeskus 2018, kriteeri 67). Toisaalta *ihminen*-sanana tulkitseminen anonyymiksi henkilösubjektiksi tukee Kulkki-Niemisen (2010) havaintoa *ihminen*-sanana käytöstä selkokielen yleissubjektina, joka täydentää lauseen rakennetta ja nostaa esiin verbiin liittyvän tekijän. Passiivia koskeva selkokielen kriteeri (Selkokeskus 2019, kriteeri 67) kannattaisikin muotoilla toisin, jos passiivilauseita korvataan anonyymin henkilösubjektin sisältävillä aktiivilauseilla.

Toisella tutkimuskysymyksellä selvitettiin, millaiset käyttötavat lisäävät *ihminen*-sanana esiintymiä selkokielessä. Tulokset osoittavat, että subjektikäytön lisäksi käyttötavat liittyvät syrjimättömään kieleen, ihmistarkoitteisuuden korostamiseen ja selkokirjoittajien manereihin. Syrjimätöntä kieltä on lausekkeissa, joissa *ihminen*-sanana edellä on adjektiivimääräite, joka viittaa esimerkiksi vammaisuuteen, terveydentilaan, sosioekonomiseen asemaan, ikään tai etniseen taustaan. Tämä voidaan liittää identiteetti ensin-tyyliseen ilmaisutapaan, jolla viitataan ihmisiin tasavertaisesti. Syrjimätöntä kieltä ei mainita selkokielen kriteereissä, mutta sen lisäämistä kriteereihin kannattaisi harkita. Syrjimättömyyttä voidaan pitää selkokielen sisäänrakennettuna periaatteena. Selkokielen tarkoituksena on tehdä kielestä ja tiedosta saavutettavaa kaikille, ja kohderyhmiin kuuluu esimerkiksi vammaisia ja muistisairaita ihmisiä sekä suomen kieltä opiskelevia maahanmuuttajia (ks. esim. Selkokeskus 2019).

Ihminen voidaan lisätä selkokielessä pronominiäärin pääsanaksi, kun lukijaa ohjataan kohti pronominin ihmistarkoitteista tulkintaa. Joskus ihmistarkoitteisuutta kuitenkin korostetaan liikaa, jolloin siitä tulee selkokirjoittajan maneeriksi. Ylikorostamisessa *ihminen*-sanana käytetään silloinkin, kun käytettävissä olisi muita vaihtoehtoja. Tämä puolestaan lisää toistoa, mikä voi nostaa abstraktiotasoa ja tehdä tekstistä vaikeaselkoista. Maneerit saattavat liittyä mukautusprosessiin, jossa kirjoittaja pyrki lisäämään tekstin ymmärrettävyyttä mutta päätyy käyttämään tarpeettoman symmetrisiä rakenteita. Maneereilla on selvä yhteys myös selkokielen ohjeisiin: jos ohjeita tulkitaan ja noudatetaan jyrkästi, saadaan aikaan selkokieltä, johon hiipii suomen kielelle epätyypillisiä

piirteitä. Samalla ohjeet kuitenkin supistavat käytettävissä olevien kielellisten rakenteiden valikoimaa, jolloin rakenteita täytyy korvata jollakin tavalla. Siksi selkokielen tutkijoiden ja kehittäjien olisi syytä selvittää, mitä rakenteita on aidosti tarpeellista välttää selkokiellessä ja missä konteksteissa. Lisäksi olisi syytä selvittää, milloin ilmaisukeinoja kannattaa hakea muualta kuin yleiskielen normeista. Tämä vähentäisi kirjoittajakohtaista vaihtelua ja selkeyttäisi selkokielen olemusta suomen kielen muotona.

Lähteet

- AIRAKSINEN, ELLA 2019: *Puhuttelevaa selkokieltä. Vertaileva tekstianalyysi puhuttelun keinoista ja kohteliaisuudesta selko- ja yleiskielisessä oppaassa*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202001281169>
- CSC - Tieteen tietotekniikan keskus 2004: *Suomen sanomalehtikielen taajuussanasto* [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201405272>
- DIXON, ROBERT M. W. 2009: *Grammatical topics*. Oxford University Press, Oxford.
- DUNN, DANA – ANDREWS, ERIN 2015: Person-first and identity-first language. Developing psychologists' cultural competence using disability language. *The American Psychologist* 70 (3), 255–264. <https://doi.org/10.1037/a0038636>
- Euroopan unionin neuvosto, Pääsihteeristö 2018: *Osallistava viestintä neuvoston pääsihteeristössä*. https://www.consilium.europa.eu/media/35449/fi_brochure-inclusive-communication-in-the-gsc.pdf [viitattu 19.3.2021].
- GRANELLO, DARCY – GIBBS, TODD 2016: The power of language and labels. “The mentally ill” versus “People with mental illnesses”. *Journal of Counseling and Development* 94 (1), 31–40. <https://doi.org/10.1002/jcad.12059>
- HALMARI, HELENA 2011: Political correctness, euphemism, and language change. The case of ‘people first’. *Journal of Pragmatics* 43 (3), 828–840. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2010.09.016>
- HANSEN-SCHIRRA, SILVIA – MAASS, CHRISTIANE (toim.) 2020: *Easy language research: Text and user perspectives*. Frank & Timme, Berlin. <https://doi.org/10.25528/043>
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2006: Passive – personal or impersonal? A Finnish perspective. MARJA-LIISA HELASVUO ja LYLE CAMPBELL (toim.): *Grammar from the human perspective. Case, space and person in Finnish*, 233–255. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/cilt.277.16hel>
- Helsingin yliopisto 2017: *1990- ja 2000-luvun suomalaisia aikakaus- ja sanomalehtiä -korpus, versio 2* [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017091901>
- JOKELA, HANNA 2017: *Se*-pronomini muodollisena subjektina suomenoppijoiden teksteissä. *Lähivertailuja* 27, 107–131. <https://doi.org/10.5128/LV27.03>
- JUUSOLA, MARKKU 2020: Sote parantaa terveystalvueluja. *Selkosanommat* 21.10.2020. <https://selkosanommat.fi/kotimaa/sote-parantaa-terveystalvueluja/> [viitattu 3.1.2021].
- Kehitysvammaisten tukiliitto ry [verkkosivu]. <https://www.tukiliitto.fi/> [viitattu 4.2.2021].
- Kielitoimiston sanakirja 2020. Kotimaisten kielten keskus ja Kielikone Oy, Helsinki. URN:NBN:fi:kotus-201433
- KITAGAWA, CHISATO – LEHRER, ADRIENNE 1990: Impersonal uses of personal pronouns. *Journal of Pragmatics* 14 (5), 739–759. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(90\)90004-w](https://doi.org/10.1016/0378-2166(90)90004-w)
- KULKKI-NIEMINEN, AULI 2010: *Selkoistettu uutinen. Lingvistinen analyysi selkotekstin erityispiirteistä*. Tampere University Press, Tampere. <http://urn.fi/urn:isbn:978-951-44-8093-5>
- KUSTERS, WOUTER 2008: Complexity in linguistic theory, language learning and language change. MATTI MIESTAMO, KAIUS SINEMÄKI ja FRED KARLSSON (toim.): *Language complexity: Typology, contact, change*, 3–22. John Benjamins, Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/slcs.94.03kus>
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoona. *Virittäjä* 99 (3), 337–358. Kotikielen seura, Helsinki.
- 2006: Zero person in Finnish. A grammatical resource for construing human reference. MARJA-

- LIISA HELASVUO ja LYLE CAMPBELL (toim.): *Grammar from the human perspective. Case, space, and person*, 209–231. John Benjamins, Amsterdam.
- LEINO, PENTTI – ÖSTMAN JAN-OLA 2008: Language change, variability, and functional load. Finnish genericity from a constructional point of view. JAAKKO LEINO (toim.): *Constructional reorganization*, 37–54. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/cal.5.03lei>
- LESKELÄ, LEEALaura 2019: *Selkokieli. Saavutettavan kielen opas*. Kehitysvammaliitto, Helsinki.
- LESKELÄ, LEEALaura – KULKKI-NIEMINEN, AULI 2015: *Selkokirjoittajan tekstilajit*. Kehitysvammaliitto, Helsinki.
- MCENERY, TONY – HARDIE, ANDREW 2011: *Corpus linguistics. Method, theory and practice*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511981395>
- MIKKONEN, SEIJA 2020: *Nominitaivutuksen periaatteiden toteutuminen selkokielisissä informoivissa teksteissä*. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:hulib-202006223365>
- PAJUNEN, ANNELI – PALOMÄKI, ULLA 1984: *Tilastotietoja suomen kielen rakenteesta 1*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- PAJUNEN, ANNELI – VIRTANEN, PATRIK 2002: *Helsingin sanomat 2000–2001* (=HS2000). Morfosyntaktisesti analysoitu hakutietokanta, 31 miljoonaa sanamuotoa. ContextMill. The easy to use concordancer. Aurit Software, Turku.
- PIEHL, AINO 2018: Kohti syrijmätöntä kielenkäyttöä. *Kielikello* (2). <https://www.kielikello.fi/-/xxx> [viitattu 19.3.2021].
- Selkokeskus 2018: *Selkomittari*. Selkokeskus, Kehitysvammaliitto. https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2018/10/SELKOMITTARI_2018_11.10.18.pdf [viitattu 20.11.2020].
- 2019: *Selkokielen tarvearvio*. Selkokeskus, Kehitysvammaliitto. <https://selkokeskus.fi/wp-content/uploads/2019/02/Tarvearvio-2019.pdf> [viitattu 10.3.2021].
- SUOMALAINEN, KARITA 2018: Sinä, konteksti ja monitulkintaisuus. *Virittäjä* 122 (3), 320–355. <https://doi.org/10.23982/vir.63686>.
- SVENONIUS, PETER 2002: *Subjects, expletives, and the EPP*. Oxford University Press, Cary. The American Psychological Association. *Bias-free language*. <https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines/bias-free-language> [viitattu 2.3.2021].
- TOGNINI-BONELLI, ELENA 2001: *Corpus linguistics at work*. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/scl.6>
- UOTILA, ELIISA 2020: Selko suomessa. Selkokielen kehitys ja sovelluksia. *Puhe ja kieli* (4), 307–324. <https://doi.org/10.23997/pk.74581>
- Vammaisfoorumi ry [verkkosivu]. <https://vammaisfoorumi.fi/> [viitattu 4.2.2021].
- VIRTANEN, HANNU 2006: Selkokirjoista selkokieleeseen. Tapahtui vuosina 1981–1990. LEEALaura LESKELÄ ja HANNU VIRTANEN (toim.): *Toisin sanoen. Selkokielen teoriaa ja käytäntöä*, 87–103. Kehitysvammaliitto, Helsinki.
- 2012: *Selkokielen käsikirja*. Opikie, Helsinki.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA R. – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio <http://scripta.kotus.fi/visk>
- Yleisradio. *Ylen suomenkielisen uutisarkiston selkouutiset 2011–2018*, sekoitettu, Korp [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2019121204>

IDASTIINA VALTASALMI: Understanding ihminen ('human, person'): The meanings and use of the word ihminen in easy Finnish newspaper texts

This article studies the use of the word *ihminen* ('human' or 'person') in newspaper texts written in easy Finnish. It focuses on the differences between easy Finnish and standard Finnish as well as the meanings and use of *ihminen* in linguistic structures that are characteristic of easy Finnish. The study aims to answer two questions: 1) In which forms and meanings is *ihminen* used in easy Finnish, and how often? and 2) Why is *ihminen* frequent in easy Finnish, and how is it used? Answers to these questions are researched by examining the occurrences of *ihminen* in the easy-to-read newspaper corpus Selkosanomat/Selkoutiset and comparing them to material that had been written in standard Finnish. In addition to this, the occurrences are compared to the norms of easy and standard Finnish. The study uses a corpus-driven approach, allowing the subject of the research to emerge from the data.

The present study shows that in easy Finnish, the word *ihminen* is mainly used in the same way as in standard Finnish. However, there are also uses that are characteristic of easy Finnish. The word *ihminen* in easy Finnish is most frequently used in grammatical cases, and the range of these cases has narrowed following the guidelines of this language. Marginal cases are not used at all, and abstract locative cases are used very rarely. In easy Finnish, *ihminen* may be used to refer to an anonymous human agent so that agent-demoting structures, such as passive and zero person, can be adapted into active voice sentences. As a consequence, *ihminen* receives the characteristics of a formal subject and an indefinite personal pronoun.

In easy Finnish, *ihminen* is often used due to bias-free language, emphasising human reference, and easy language writers' mannerisms. The uses reflect a collaboration between developers of easy Finnish and disability organisations, as well as writers' endeavours to follow the guidelines of easy Finnish to make language accessible. The article demonstrates how strict adherence to the principles of easy Finnish narrows the range of available linguistic structures, while the need for expression stays the same. As a result, easy Finnish might start to display characteristics atypical of the Finnish language, the necessity of which should be studied more closely.

Idastiina Valtasalmi
idastiina.valtasalmi@tuni.fi

MARIA SARHEMAA

Tavan tauno uunoilee urpokaupungissa

*Nimien Uuno, Tauno ja Urpo appellatiivistuminen
ja appellatiivien käyttö Suomiz4-keskustelupalstalla*

1 Johdanto¹

Tässä artikkelissa tarkastelen kolmea etunimestä appellatiivistunutta ilmausta, *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa*, jotka kaikki merkitsevät arkikielessä 'tyhmää'. Appellatiivistumisella tarkoitetaan sitä, että propri saa (tyypillisesti kielen epämuodollisissa rekistereissä) yleisnimen merkityksen. Heikki ja Marjatta Paunosen (2002, 15) mukaan appellatiivistuneet etunimet merkitsevät usein juuri 'tyhmää' ja tällaisia ovat kolmen jo mainitun lisäksi esimerkiksi *eemeli*, *erkki*, *huugo* ja *taneli*. Valitsin tutkimuskohteikseni *uunon*, *taunon* ja *urpon*, koska niiden on esitetty appellatiivistuneen eri aikoina – *uunon* 1910-luvulla, *taunon* 1950-luvulla ja *urpon* 1970-luvulla (Paunonen 2000) – mutta ne ovat edelleen käytössä ja laajasti tunnettuja.

Appellatiivistumiseen kielenilmiönä on Suomessa kiinnitetty huomiota jo 1950-luvulla (Hämäläinen 1956) ja myöhemmin siitä on tehty pro gradu -tutkielmia (Puolakka 2003, Sarhemia 2012). Olen aiemmissa artikkeleissani (Sarhemia–Sivonen 2015; Sarhemia 2017; 2018) tarkastellut appellatiivistuneita etunimiä yhdyssanojen osina (*baarimikko*, *kuumakalle*) ja verrannut niitä vastaaviin unkarinkielisiin ilmauksiin. Suomalaisia ja unkarilaisia appellatiivistuneita ilmauksia ovat verranneet myös Judit Takács (2001, 2010) sekä Takács ja Sarhemia (2018). Lisäksi ilmiötä on tutkittu ainakin ruotsissa (Sköldberg–Toporowska Gronostaj 2006), sveitsinsaksassa (Fetzer 2018) ja unkarissa (Szendrey 1936; Takács 2007; Seifert 2008; Reszegi 2010, 2018; Parapatics 2012). Näissä tutkimuksissa on lähestytty ilmiötä eri näkökulmista. Esimerkiksi This Michel Fetzer (2018) analysoi muita kuin ihmistä merkitseviä appellatiivistuneita sveitsinsaksan sanoja. Hänen aineistoonsa kuuluu niin perussanoja, yhdyssanoja kuin sanaliittojakin, eikä

1 Kiitän emeritusprofessori Heikki Paunosta avusta *uunon*, *taunon* ja *urpon* appellatiivistumisen taustan hahmottelemisessa. Kiitos myös *Sananjalan* nimettömille arvioijille ja muille käsikirjoitustani kommentoineille rakentavista parannusehdotuksista.

erityyppisillä ilmauksilla näytä hänen mukaansa olevan merkittäviä eroja merkityksen näkökulmasta. Fetzerin (2018, 312) mukaan adjektiivimääräite tai yhdyssanan toinen osa yksinkertaisesti korostaa nimen käytön appellatiivista luonnetta. Emma Sköldberg ja Maria Toporowska Gronostaj (2006) taas rajaavat tarkasteluun appellatiivistuneen etunimen sisältävät ruotsinkieliset yhdyssanat, ja heidän aineistonsa on peräisin sekä yksittäistä kaksikielisiä (ruotsi–englanti tai englanti–ruotsi) sanakirjoista. He toteavat, että lisääntessä appellatiivistuneita yhdyssanoja sanakirjaan on syytä ottaa huomioon ainakin sanojen puhekielen tai epämuodollinen luonne, produktiivisuus sekä niiden semanttiset ominaisuudet (mts. 1198).

Appellatiivistumista on tarkasteltu myös teoreettisesta näkökulmasta. Katalin Reszegi (2018) luo katsauksen siihen, miten proprista tulee appellatiivi, käsittelee ilmiöstä käytettyä terminologista variaatiota sekä kuvaa appellatiivistumista kognitiivisen kielentutkimuksen viitekehityksessä. Hänen mukaansa appellatiivistumisen voi selittää muutoksilla, jotka tapahtuvat propreja käsittelevässä mentaalisisessä verkostossa. Tällaisissa prosesseissa assosiativisilla mekanismeilla, metaforalla ja metonymialla on merkittävä rooli, mutta uusia ilmauksia voidaan muodostaa myös analogisesti. Aiemman tiedon ja mentaalisten mallien avulla ihmiset hahmottavat appellatiivistuneet proprit appellatiiveiksi ja kykenevät muodostamaan uusia appellatiivistuneita ilmauksia. (Reszegi 2018, 33–36.) Esimerkiksi jos jonkun vääryyksiin äänekkäästi puuttuvan sanotaan olevan *oman elämänsä karmo*, kuulija todennäköisesti ymmärtää, että ilmaus on metafora ja kytkeytyy televisio-toimittaja Hannu Karpoon. Samalla kuulijan mentaalisisessä verkostossa kehittyy yhteys nimen *Karmo* ja vääryyksiin puuttumisen käsitteen välillä. Syntyneestä appellatiivista taas voidaan muodostaa analogisesti uusia ilmauksia, kuten verbi *karmoilla* 'puuttua vääryyksiin'. (Vrt. Reszegi 2018, 34–35.)

Appellatiivistuminen ei rajoitu vain etunimiin, vaan myös muunlaiset nimet voivat appellatiivistua. Esimerkiksi vankilan nimi *Kakola* on slangissa appellatiivistunut merkitsemään 'vankilaa' yleensä ja lehmännimi *Mansikki* 'lehmää' (Paunonen 2000 s.v. *kakola*, *mansikki*). Appellatiivistumisen tutkimus Suomessa on kuitenkin keskittynyt etunimiin. Suomessa appellatiivistumista ensimmäisenä tutkinut Simo Hämäläinen (1956, 205) jakaa appellatiivistuneet etunimet kahteen ryhmään niiden etymologian perusteella. Ensimmäiseen kuuluvat sellaiset sanat, joiden pohjana on joku tietty henkilö, kun taas toiseen kuuluvat ilmaukset, joiden perustana on jokin yleinen nimi muttei ketään tiettyä henkilöä. Ensimmäisestä ryhmästä Hämäläinen (1956, 206) antaa esimerkiksi ilmauksen *koulun vihtori*, joka viittaa 'ansiottomaan kansakoulun opettajattaren mieheen', ja valottaa *Nykysuomen sanakirjan* arkistoon viitaten ilmauksen pohjaavan korpilahtelaisen opettajattaren puolisoon Vihtori Salokankaaseen.² Esimerkki toisesta ryhmästä on 'englantilaisista sotamiestä' tarkoittava *tommy*, jonka pohjana ei ole ketään tiettyä *Tommy*-nimistä miestä. Hämäläisen (1956, 206) mukaan myös *uuno* näyttäisi kuuluvan jälkimmäiseen

2 *Koulun vihtorista* on kirjoitettu myös *Helsingin Sanomien* Kieli-ikkunassa, ja teksti on sittemmin julkaistu Kotimaisten kielten keskuksen verkkosivuilla (Hurttu 2001).

ryhmään, eikä sen alkuperä siis ole selvä.

Tässä tutkimuksessa selvitän, mitä *uuno*, *tauno* ja *urpo* arkisessa nykykielessä tarkoittavat, millaisessa kontekstissa niitä käytetään ja miten niiden käyttö jakautuu suhteessa vuorovaikutuksen osapuoliin. Analyysini lähtökohtana on kognitiivisen semantiikan lähtöoletus, jonka mukaan merkitys muuttuu, kun muoto muuttuu (Langacker 1988, 10–11; ks. myös Haiman 1985, 21–22). Lähdin siis siitä ajatuksesta, etteivät näennäisen synonyymiset *uuno*, *tauno* ja *urpo* ole synonyymeja, vaan hypoteesini mukaan niillä kaikilla on myös omia merkityksiään ja käyttöjään. Hyödynnän korpusaineistoa, jota analysoidessani luokittelen ilmauksia niiden merkityksen, käytön ja rakenteen perusteella. Tarkastelen myös ilmausten viittauskohteita selvittääkseni niiden käyttöä ihmisten välisten suhteiden luomisessa. Nähdäkseni viitattaessa pejoratiivisella ilmauksella itseen haetaan jännityksen vähentämistä sosiaalisissa suhteissa, kun taas viitattaessa johonkin toiseen keskustelun osapuoleen vahvistetaan konfrontaatiota. Analyysini on pääosin laadullista. Lisäksi tutkin korrelaatiota nimien suosionvaihtelun ja appellatiivistumisen oletetun ajankohdan välillä, ja pohdin, mitä näiden nimien appellatiivistumisen taustalla voisi olla. Hypoteesini on, että nimien appellatiivistuminen saattaa vaikuttaa niiden suosioon etunimenä.

Artikkeli etenee siten, että seuraavassa pääluvussa esittelen tutkimukseni aineiston ja metodin. Luvussa 3 valaisen *uunon*, *taunon* ja *urpon* appellatiivistumista sekä niiden pohjana olevien nimien taustaa ja yleisyyttä sekä selvitän, onko nimien suosionvaihtelulla ja appellatiivistumisella ajallista yhteyttä. Sen jälkeen, luvussa 4, tarkastelen appellatiivistuneita ilmauksia korpusaineiston pohjalta niiden merkityksen, viittauskohteen ja rakenteen näkökulmasta. Pohdin tutkimustuloksiani ja kokoaan havaintoni yhteen luvussa 5.

2 Aineisto ja metodi

Hyödynnän tutkimuksessani kahdenlaista aineistoa. Olen saanut Kotimaisten kielten keskukselta käyttöön Digi- ja väestötietoviraston aineistoja, joista selviää kaikkien Suomessa syntyneiden *Uuno*-, *Tauno*- ja *Urpo*-nimisten kaikki etunimet ja syntymävuodet. Näitä hyödynnän tarkastellessani etunimien suosionvaihtelua.

Varsinainen tutkimusaineistoni on puolestaan peräisin Kielipankin Korp-käyttöliittymän kautta saatavissa olevasta Suomi24-korpuksesta, joka sisältää samannimisen keskustelupalstan tekstejä. Keskustelupalstojen kielenkäyttö on arkista ja epämuodollista (Johansson–Jantunen–Heimo–Ahonen–Laippala 2018, 96), ja Suomi24-korpus tarjoi-kin runsaasti aineistoa tutkimukseeni, siinä missä yleiskielen tai murteiden korpuksista ei olisi löytynyt *uunon*, *taunon* tai *urpon* appellatiivistuneita esiintymiä. Aineistonkeruun aikana, maaliskuuhun 2017, korpuksen tekstit olivat vuosilta 2001–2016 (Aller Media Oy 2014).

Suomi24-korpus on jaettu kymmeneen osakorpukseen. Korpuksen uusimmassa versiossa jako osakorpuksiin on tehty viestien kirjoitusvuoden perusteella, mutta aineistonkeruuni aikaan kirjoitusajankohta ei vielä ollut jakoperuste, vaan osakorpukset oli jaettu teknisin perustein (Kielipankki 2019). Olen kerännyt kustakin osakorpuksesta

hakusanoilla *uuno*, *tauno* ja *urpo* 50 ensimmäistä osumaa, joiden joukossa ei ole selvästi propriisia ilmauksia³. Näin esiintymiä on yhteensä 500 kustakin hakusanasta eli kaikkiaan 1 500 kappaletta. Hakutulosten kontekstina on virke, mutta tarvittaessa niitä on mahdollista tarkastella alkuperäisessä viestiketjukontekstissaan. Analyysissäni päähuomio on kuitenkin korpukselta saaduissa virkekonteksteissa.

Olen ottanut mukaan myös ne osumat, joissa *uuno*, *tauno* tai *urpo* esiintyy sanan alussa tai lopussa, – eli perussanojen lisäksi mukana ovat yhdyssanat ja johdokset – ja olen hakenut isot ja pienet kirjaimet samastettuna, jolloin mukana ovat sekä isolla että pienellä alkukirjaimella kuin myös kokonaan suuraakkosin kirjoitetut esiintymät. Vaikka yleiskielessä propriit kirjoitetaan isolla alkukirjaimella ja appellatiivit pienellä, keskustelupalstojen teksteissä ei aina seurata oikeinkirjoituksen normeja. Toisaalta appellatiivistuneiden ilmausten ortografia horjuu ylipäänsä.

Suomi24-keskustelupalstalla on useita osa-alueita ja anonyymia keskustelua käydään monenlaisista aiheista ajoneuvoista yhteiskuntaan ja harrastuksista terveyteen (Suomi24). Auli Harju (2018) on tutkinut Suomi24:n käyttäjien näkemyksiä keskustelupalstan herättämistä tunteista. Hän vertaa anonyymeja keskustelupalstoja suurkaupungin katuihin. Niillä keskustelijat kohtaavat itselleen vieraita näkemyksiä ja joutuvat pohtimaan, miten suhtautua niihin. (Harju 2018, 53.) Monet Suomi24:n käyttäjät pitävät palstan keskustelukulttuuria asiattomana ja epämiellyttävänä ja asemoivat itsensä tämän asiattoman joukon ulkopuolelle. Keskustelu koetaan usein kielteiseksi, koska se saattaa mennä henkilökohtaisuuksiin tai olla asioita vääristelevää tai vihaa lietsovaa. (Mts. 58.) Palstalla keskustellaan usein epäkunnioittavasti, mikä näkyy aineistossani. (Verkkokeskustelujen erityispiirteistä ks. myös Lahti 2019, 26–28.)

Aineistonkeruussa oman hankaluutensa tuotti appellatiivistuneiden ilmausten erotaminen proprien joukosta. Etenkin hakusanalla *tauno* löytyi runsaasti osumia, jotka viittasivat johonkin todelliseen henkilöön, esimerkiksi Tauno Paloon. Vastaavasti hakusanalla *uuno* löytyi paljon osumia Uuno Turhapurosta. Koska todellisia ja appellatiivistuneita propreja ei ole korpuksen annotaatiossa eroteltu, ainoa keino oli seuloa propriit pois aineistosta käsin. Tämä osaltaan vaikutti siihen, etten ottanut mukaan kaikkia (kymmeniä) tuhansia osumia, jotka näillä kolmella hakusanalla löytyivät, ja analysoin niitä korpustyökaluin. Olisi vienyt kohtuuttomasti aikaa käydä läpi kaikki osumat yksitellen ja poistaa aineistosta propriit. Niinpä päädyin rajaamaan aineiston pieneksi ja keskittymään laadulliseen analyysiin. En siis hyödynnä tutkimuksessani varsinaisia korpuslingvistiikan työkaluja enkä pyri tilastolliseen merkitsevyyteen. Tämän metodin etu on se, että rajamalla aineiston suhteellisen pieneksi ja keskittymällä laadulliseen analyysiin voin kiinnittää huomiota sellaisiin asioihin, jotka korpustyökaluilta jäisivät huomaamatta.

Tutkin aineistoa yhtäältä ilmausten merkityksen ja viittaussuhteen ja toisaalta niiden rakenteen näkökulmasta. Selvitän, mitä tutkimani sanat merkitsevät, ja tarkastelen niiden

3 Olen kuitenkin ottanut aineistooni myös *urpon* pohjalta muodostetut propriit, jotka paitsi viittaavat todellisiin henkilöihin myös korostavat henkilön *urpoutta*. Näistä lisää alaluvussa 4.6.

viittauskohteita, koska se valaisee ilmausten käyttöä ihmisten välisten sosiaalisten suhteiden luomisessa. Rakennetta tarkastellessani kiinnitän huomiota etenkin yhdyssanoihin ja johdoksiin, sillä muiden kuin perussanojen tarkastelu tuo lisätietoa *uunon*, *taunon* ja *urpon* käyttöaloista.

3 Uuno, Tauno ja Urpo sekä uuno, tauno ja urpo

Tutkittavat sanat esiintyvät myös sanakirjoissa, ja tässä esittelen niille annettuja merkityksiä ja käyttöyhteyksiä. *Uunon*, *taunon* ja *urpon* esiintymistä yleiskielen sanakirjoissa kuvaa taulukko 1.

Taulukko 1. *Uunon*, *taunon* ja *urpon* merkitys sanakirjoissa.

	NS	PS	KS
<i>uuno</i>	tyhmä (ihminen), hölmö, tomppeli, tollo	hölmö, typerä, mäntti, juntti	hölmö, typerä, mäntti, juntti
<i>tauno</i>	-	-	-
<i>urpo</i>	-	-	hölmö, typerä, mäntti

Kuten taulukko 1 osoittaa, *uuno* on ollut jo *Nykysuomen sanakirjassa* (NS) vuonna 1961 ja *Suomen kielen perussanakirjassa* (PS) vuonna 1994. *Urpo* on otettu vasta *Kieli-toimiston sanakirjaan* (KS) vuonna 2006, kun taas *tauno* ei ole siinäkään. Sekä *uuno* että *urpo* ovat sanakirjojen mukaan arkisia. Molempien merkitykset ovat KS:n mukaan muuten samoja, mutta toisin kuin *urpo*, *uuno* tarkoittaa myös 'junttia'.

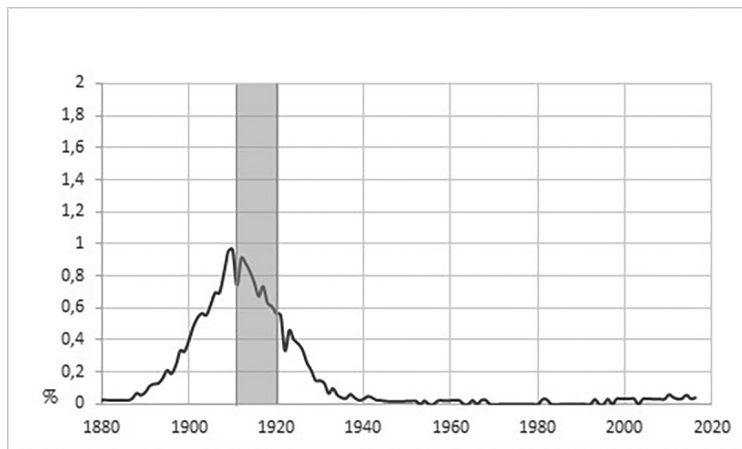
Heikki Paunosen (2000) slangisanakirjassa ovat mukana kaikki kolme sanaa. Sen mukaan *uunoa* käytetään ihmisestä ja se tarkoittaa 'tyhmää', 'typerää', 'hidasälyistä', 'tolloa' ja 'tomppeliä'. Sitä käytetään myös haukkumasanana. Aiemmin *uuno* on merkinnyt myös 'hassua, omituista ihmistä' sekä 'ikävää, ilkeää, keljua ihmistä'. Lisäksi ilmaus *pitää uunona* tarkoittaa 'pitää pilkkana'. Paunonen mainitsee myös verbin *uunottaa* merkityksissä 'hui-puttaa', 'petkuttaa', 'narrata' ja 'pilailta jonkun kustannuksella'. *Taunoa* käytetään tarkoittamaan 'tyhmää, typerää, hullua, hölmöä, ikävää ihmistä' sekä 'tyhmää, tylsää, ikävää asiaa'. *Urpo* taas tarkoittaa 'tyhmää ihmistä', ja sitä käytetään myös haukkumasanana. Lisäksi *urpoa* käytetään merkitsemään 'omituista, kummallista tyyppiä', ja se on aiemmin merkinnyt 'tyhmää, tylsää asiaa' ja 'juoppoa miestä' sekä monikossa (*urpot*) 'poliiseja'. Paunosen sanakirjan perusteella nämä kolme ilmausta ovat siis jossain määrin synonyymisiä. Erottavina merkityksinä ovat *uunon* merkitykset 'hidasälyinen', 'tollo', 'tomppeli', *taunon* 'hullu', 'hölmö', 'ikävä' ja *urpon* 'omituinen' ja 'kummallinen'. Toisaalta kaikki *uunon*, *taunon* ja *urpon* sanakirjamerkitykset ovat lähellä toisiaan.

Seuraavissa alaluvuissa tarkastelen *uunon*, *taunon* ja *urpon* pohjalla olevien etunimien suosionvaihtelua vuosina 1880–2016 ja sitä, onko appellatiivistuminen vaikuttanut niiden suosioon etunimenä. Lisäksi pohdin näiden nimien appellatiivistumisen motivaatiota.

3.1 Uno

Uno etunimenä on *Unon* suomalainen variantti. Italian ja espanjan *uno*- sekä latinan *unus*-sana tarkoittavat 'yhtä', mutta nimenä *Unoa* ei kuitenkaan ole käytetty maissa, joiden kielissä sana on käytössä. *Uno* ja *Uno* ovatkin olleet käytössä lähes pelkästään Pohjoismaissa ja Virossa. Suomalaiseen nimipäiväkaleriin *Uno* ja *Uno* otettiin ensimmäistä kertaa vuonna 1908. (Vilkuna 2005.)

Kuvio 1 näyttää *Uno*-nimen suosionvaihtelun vuosina 1880–2016. Pystyakseli osoittaa nimen yleisyyden ensimmäisenä etunimenä prosentteina suhteessa kaikkiin elävänä syntyneisiin poikalapsiin, ja vaaka-akselilla näkyvät vuosikymmenet. Tummennettuna on vuosikymmen, jolloin nimi on Paunosen (2000) mukaan appellatiivistunut. Yksityisyyden suojan turvaamiseksi jokaiselle vuodelle, jolloin yksikin *Uno* on syntynyt, on merkitty vähintään kymmenen nimenkantajaa. Tiedot kaikista syntyneistä pojista ovat Tilastokeskuksesta (2018). Myös *Taunoa* ja *Urpoa* koskevat kuviot 2 ja 3 on laadittu samalla tavalla.

Kuvio 1. Unon suosionvaihtelu vuosina 1880–2016.

Kuten kuviosta 1 näkyy, *Uno* on ollut suosituimmillaan juuri ennen appellatiivistumistaan, 1900-luvun ensimmäisen vuosikymmenen lopulla. Etunimen suosio on siis merkittävästi vähentynyt appellatiivistumisen jälkeen. Eniten *Uno*ja (465) syntyi vuonna 1909, jolloin lähes yksi sadasta syntyneestä pojasta sai nimekseen *Uno*. Vielä vuonna 1927 *Uno* annettiin ensimmäiseksi etunimeksi yli sadalle pojalle, mutta sen jälkeen nimi on harvinaistunut huomattavasti. Vasta 2010-luvulla nimen suosio on alkanut vähitellen lisääntyä, ja ensimmäiseksi etunimeksi sen sai vuosina 2010–2016 yhteensä vajaat sata poikaa. *Unon* suosion vähittäinen palautuminen saattaa kertoa siitä, että nimen appellatiivistumisesta on jo niin kauan, ettei sen appellatiivinen merkitys enää häiritse nimenantajia. Toisaalta *Unon* suosion lisääntymistä voi selittää myös nimimuoti: etunimet tulevat tyypillisesti uudestaan muotiin noin 50–100 vuoden välein (Kiviniemi 2006, 177–180). Myös monet muut viime vuosisadan alussa muodissa olleet nimet ovat tulleet

uudestaan muotiin. *Uuno* on kuitenkin edelleen huomattavasti harvinaisempi etunimi kuin esimerkiksi 1900-luvun ensimmäisillä vuosikymmenillä suositut *Toivo*, *Eino* ja *Olavi*, joita annettiin 2010-luvulla nimeksi tuhansille pojille (Digi- ja väestötietovirasto 2020). Kiviniemi (2006, 180) toteaa nimiin liittyvien mielikuvien muuttuvan sukupolvien vaihtuessa ja huomauttaakin *Uuno*-nimen suosion aallonpohjan jääneen 1970-luvulle.

Toisinaan törmää kansanetymologiaan, jonka mukaan *uunon* merkitys 'tyhmä' tai 'hölkö' pohjaisi suosittuun elokuvahahmoon Uuno Turhapuroon. *Uuno* on kuitenkin appellatiivistunut jo kauan ennen Uuno Turhapuron hahmon syntyä, eikä Turhapuro siten selitä nimen appellatiivistumista. Elokuvahahmo taas on saanut etunimensä Spede Pasasen entisen saksan kielen opettajan Uuno Hiltusen mukaan (Aitio 2002, 170). On mahdollista, että Uuno Turhapuron henkilöahmon suosion myötä *uuno* on pysynyt yleisenä ilmauksena. Etunimien herättämiä mielikuvia tutkineen Saija Järvimäen (2008, 47, 59) informanteista monet yhdistivät *Uuno*-nimen juuri Uuno Turhapuroon ja liittivät nimeen muun muassa rähjäisen, hidasälyisen ja tyhmän piirteitä.

Paunonen pitää mahdollisena, että appellatiivistuneen *uunon* taustalla olisi suomalaisen kansakoulun isä Uno Cygnaeus (1810–1888). Vielä 1950-luvulla kansakoululaisille kerrottiin Cygnaeuksesta kunnioittaen, joten todennäköisesti vuosisadan alussa hänestä puhuttiin vieläkin enemmän. Siten on mahdollista, että tylsäksi koettu koulu sai symbolikseen perustajansa etunimen ja koko koulua tai yksittäisiä opettajia alettiin kutsua *uunoiksi*. (Paunonen 2018.) Täyttä varmuutta *uuno*-ilmauksen alkuperästä on kuitenkin mahdotonta saada.

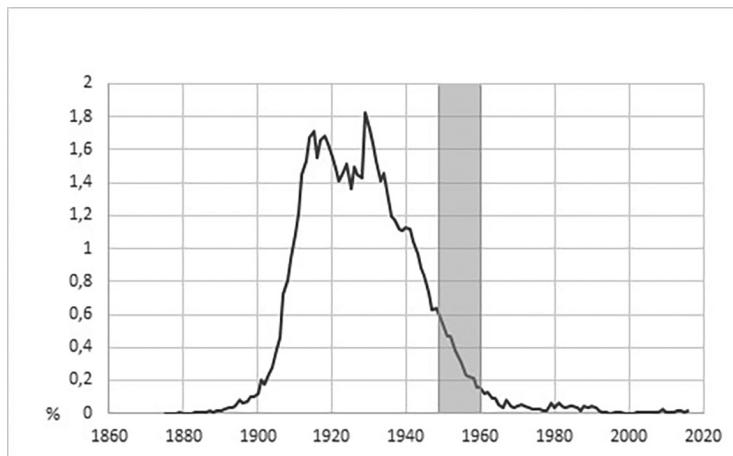
Hämäläinen (1956, 207–208) käsittelee appellatiivistunutta *uunoa* melko laajasti. Hän toteaa sitä käytetyn sekä substantiivina että adjektiivina ainakin 1920-luvun alusta lähtien. Hänen mukaansa *uuno* oli 1920-luvun puolivälissä yleinen etenkin sotilasslangissa. Lisäksi se merkitsi jo vuosikymmenen alussa ilmavoimissa 'aloittelijaa', esimerkiksi lentokoneen 'ohjaajaoppilasta'. Hämäläinen mainitsee *uunon* merkitykseksi 'tyhmä', 'taitamaton', 'tonttu', 'hoopo' ja kertoo, että siitä on johdettu substantiivi *uunous*, adverbi *uunosti* sekä verbit *uunoilla* 'käyttäytyä tai toimia unon tavoin', 'tonttuilla', 'hoopoilla', 'möhlätä' sekä *uunottaa* 'pitää jotakuta unona', 'saattaa joku toimimaan unosti eli unonoilemaan'. Lisäksi hän mainitsee useita yhdyssanoja, joiden perusosana on *uuno* ja jotka kaikki ovat pejoratiivisia. Esimerkki tällaisesta on *talliuuno* 'ajo-, hevospies'. Hämäläinen myös huomauttaa etunimellä *Uuno* olevan niin vahva pejoratiivinen sivumaku, ettei kukaan kieltä tunteva enää antaisi sitä pojalleen. Hänen mukaansa suomessa ei ole muita yhtä vahvasti pejoratiivisia appellatiivistuneita etunimiä. (Hämäläinen 1956, 207–208.) Hämäläisellä slangintutkijana oli laajoja aineistoja erilaisista epämuodollisen kielen rekisterien ilmauksista, joten voi olettaa, ettei ainakaan vuoteen 1956 mennessä suomen kielessä ollut muita yhtä laajasti tunnettuja ja käytettyjä 'tyhmää' merkitseviä appellatiivistuneita ilmauksia. Paunosen (2000) mukaan tosin ennen 1950-lukua 'tyhmän' merkityksessä on Helsingin slangissa käytetty ilmauksia *eemeli* 1920–30-luvuilla, *huugo* 1940–80-luvuilla, *leo* 1940–50-luvuilla, *taavi* 1940–70-luvuilla, *tahvo* 1920-luvulta alkaen ja *unski* (joka on *Uunon* pohjalta muodostettu hypokorismi) 1910–30-luvuilla.

Aikaisemman tutkimuksen lisäksi yhden tavan tarkastella *uunon* käyttöä tarjoaa murteiden sanasto. Suomen murteiden sana-arkiston sanalippujen perusteella *uuno* on ollut eri puolella Suomea käytössä ’tyhmän’, ’hidasälyisen’ ja ’hölmön’ merkityksessä ainakin 1930-luvulta asti. Lappajärveltä vuonna 1969 kerättyyn sanalippuun on lisätty tarkennus: ”Sana ei kuulu vanhastaan murteeseemme, vaan on siihen tullut vasta noin 50 vuotta sitten. Sotaväestä palanneet toivat.” Sanan leviäminen sotilaiden mukana vahvistaa ajatusta siitä, että ’aloittelijan’ merkitys motivoi ilmauksen pejoratiivisuutta. Muutamissa muissa Keski-Pohjanmaalta kerättyissä sanalipuissa todetaan sanan ilmestyneen alueen puhekieleen vasta sotien jälkeen. Kuitenkin muutamat Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalta kerätyt sanaliput osoittavat, että *uunoa* on käytetty toisessa merkityksessä eli tarkoittamaan ’ujoa’ 1920–30-luvuilla.

3.2 Tauno

Etunimi *Tauno* on peräisin Karjalasta. Todennäköisesti se pohjaa karjalaiseen murresaan *tauno*, joka merkitsee ’sävyisää’ ja ’hyvätapaista’. Nimi otettiin Kansanvalistusseuran kalenteriin vuonna 1882 ja almanakkaan vuonna 1929. (Vilkuna 2005; Saarelma 2007.)

Tauno on ollut suosituimmillaan 1900-luvun alkupuolella, ja sen suosionhuippu ajoittuu 1930-luvun vaihteeseen. *Taunon* suosiota ensinimenä valottaa kuvio 2.

Kuvio 2. *Taunon* suosionvaihtelu vuosina 1880–2016.

Taunon suosion väheneminen alkoi jo pari vuosikymmentä ennen appellatiivistumista, mutta suosio on vähentynyt entisestään appellatiivistumisen jälkeen. *Tauno* on ollut suosituimmillaan vuosina 1915–1929 eli reilusti ennen appellatiivistumistaan. Lukumääräisesti eniten Taunoja (733) on syntynyt vuonna 1915, mutta Taunojen suhteellinen osuus kaikista poikalapsista on ollut suurimmillaan vuonna 1929. Silloin Taunoja syntyi 712 ja nimen sai yli 1,8 prosenttia kaikista pojista. *Taunon* oletetun appellatiivistumisen aikaan valtaosa nimenkantajista on ollut aikuisia ja monet jo keski-ikäisiä. Nimi on

nuorison keskuudessa saatettu kokea vanhanaikaiseksi, mikä on osaltaan voinut vaikuttaa appellatiivistumiseen.

Taunon suosio ei ole lähtenyt yhtä suureen nousuun kuin *Uunon*, mutta sekin on yleistynyt hieman. Vuosituhannen vaihteessa *Taunoa* ei muutamana vuonna saanut ensimmäiseksi etunimeksi yksikään poika, mutta 2010-luvulla nimi annettiin ensinimeksi yhteensä joitakin kymmeniä kertoja. Jos *Taunon* suosionhuippujen väli olisi sata vuotta, sen voisi ennustaa nousevan uuteen huippuunsa 2030-luvun vaihteen tienoilla.

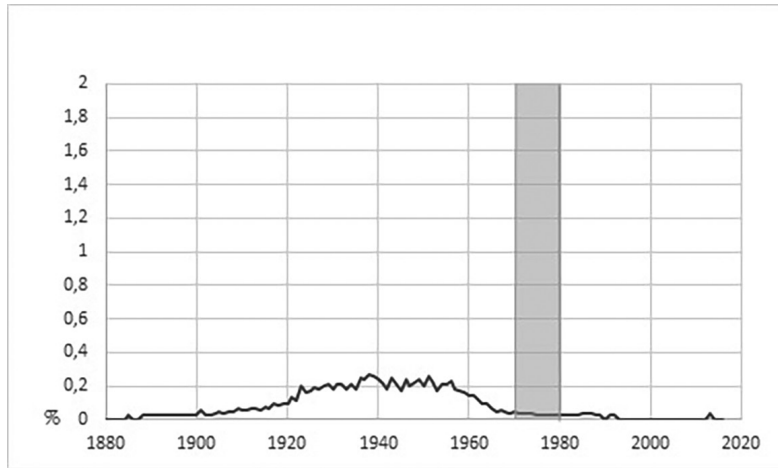
Taunon appellatiivistumiseen on voinut vaikuttaa sen alkuperäinen leksikaalinen merkitys, karjalan ’hyvätapainen’. Suomen murteiden sana-arkiston sanaliput osoittavat, että *taunoa* on käytetty myös suomen murteissa ’hiljaisen’, ’rauhallisen’, ’sopuisan’ ja ’leppoisan’ merkityksessä etenkin Karjalan kannaksella mutta myös muualla Suomessa. Yhdestä sanalipusta käy ilmi, että *taunoa* on käytetty 1950-luvulla haukkumasanana ja ’tyhmän’ merkityksessä Oulussa. Voi siten olla, että *tauno* on käynyt läpi merkityksenmuutoksen ’rauhallisesta’ ’tyhmäksi’. Toisen mahdollisen selityksen *taunon* appellatiivistumiseen tarjoavat muut sekä merkitykseltään että äännerakenteeltaan samankaltaiset ilmaukset, kuten ’tyhmää’, ’typerää’ ja ’hölmöä’ tarkoittavat *taukka*, *taukki*, *taulapää*, *tauhka* ja *tauhki*. (Paunonen 2018). *Taunon* hypokoristisena lisänimenä on 1910-luvulta lähtien käytetty muotoa *Taukka*, ja 1940-luvulla se on alkanut merkitä Helsingin slangissa ’tyhmää’. *Taunon* taas on esitetty appellatiivistuneen ’tyhmän’ merkitykseen seuraavalla vuosikymmenellä. (Paunonen 2000.) Alkusointu pesyeen sanojen kanssa saattaa selittää sen, miksi juuri *Tauno* on kokenut pejoratiivisen merkityksenmuutoksen eikä esimerkiksi äännerakenteeltaan samankaltainen *Mauno* tai *Rauno*.

3.3 Urpo

Urpo pohjautuu latinankieliseen nimeen *Urbanus*. Se esiintyi ensimmäisen kerran Kansanvalistusseuran kalenterissa jo vuonna 1882 ja almanakassa vuonna 1890. (Vilkuna 2005; Saarelma 2007.) *Urpon* on arvioitu appellatiivistuneen parikymmentä vuotta *taunon* ja kuutisenkymmentä vuotta *uunon* jälkeen, 1970-luvulla. Kantanimi *Urbanuksen* leksikaalinen merkitys on ’kaupunkilainen’ (ISOF 2020), mutta *urpo* on appellatiivistunut lähes päinvastaiseen merkitykseen. Ei toki voi olettaa, että nimeä appellatiivistuneena käyttävät olisivat selvillä kantanimestä, saati sen leksikaalisesta merkityksestä.

Urpo ei ole koskaan ollut erityisen yleinen nimi, eikä se näyttäisi olevan yleistymässäkään. Kuvio 3 kuvaa *Urpon* suosiota ensinimenä.

Kuten *Tauno*, myös *Urpo* on ollut suosionsa huipulla parikymmentä vuotta ennen appellatiivistumistaan. *Urpo* on kuitenkin suosituimmillaankin annettu ensimmäiseksi etunimeksi vain reilulle 0,2 prosentille pojista. *Urpolla* ei ole yhtä selvää suosionhuippua kuin *Uunolla* ja *Taunolla*, vaan sen suosio on ollut samaa luokkaa 1920-luvun alkupuolelta 1950-luvun lopulle. Appellatiivistumisensa aikaan, 1970-luvulla, sen saivat nimekseen enää harvat lapset. Myös *Urpon* suosio etunimenä on vähentynyt appellatiivistumisen jälkeen entisestään; *Urpon* suosionlasku on kuitenkin suurempi kuin *Uunon* ja *Taunon*. Viimeksi *Urpo* on annettu ensinimeksi vähintään 11 kertaa vuonna 1972, ja etenkin neljällä

Kuvio 3. *Urpon* suosionvaihtelu vuosina 1880–2016.

viime vuosikymmenellä nimestä on tullut erittäin harvinainen. Vuosina 1990–2016 *Urpo* annettiin ensinimeksi vain kolmena vuonna, ja jokaisena vuonna nimenkantajia on ollut 10 tai alle. Nähtäväksi jää, yleistyykö *Urpo* tulevina vuosikymmeninä, mutta toisaalta tarkastelemistani nimistä sen appellatiivistumisesta on vähiten aikaa.

Urpolla ei murrearkiston sanalippujen perusteella ole vanhastaan ollut murteissa 'tyhmän' merkitystä. Ainoa vähänkään tällainen on vuodelta 1985 Lemiltä peräisin oleva merkintä, jossa mainitaan sanaa käytettävän avuttomista kissanpojista: "Oletta työ aika urpoja". Lisäksi yhdessä vuonna 1969 Kangasniemeltä kerätyssä sanalipussa todetaan *urpon* tarkoittavan 'terhakuutta' ja 'urheutta'. Muuten *urpoa* on käytetty vain *Urpon* nimipäivästä (25. toukokuuta) ja siihen liittyen 'viluisen' merkityksessä. Sanalipuista selviää uskomus, että *Urpon* päivän tienoilla tulee usein lämpimän kevään jälkeen kylmä jakso. Tämän perusteella näyttää siis siltä, että murteet eivät selitä *urpon* appellatiivistumista 'tyhmän' merkitykseen.

Urpon appellatiivistumisen taustalla saattaa olla sen äännerakenne, sillä *urpon* sisältää *rp*-yhtymää voi pitää äännesymbolisena elementtinä eli fonesteemina. Ne ovat morfeemeja pienempiä äänneyhdistelmiä, jotka kytkeytyvät tiettyihin merkityksiin. Fonesteemeille keskeistä on, että ne ovat analogisten ilmaussarjojen yhteinen aines ja että mallin mukaan tällaisiin sarjoihin voi syntyä uusiakin ilmauksia. (Bolinger 1950, 130; Hinton–Nichols–Ohala 1994, 5; Onikki–Rantajääskö 2001, 155; Kulonen 2010, 94.) *rp*-yhtymää esiintyy myös muissa deskriptiivisissä sanoissa, kuten *jorpakko*, *jurppia*, *kyrpä*, *turpa* ja *urputtaa*. Vaikka nämä ilmaukset eivät muodostakaan analogista sarjaa, ne kaikki ovat affektiivisia⁴. Paunonen (2018) arvelee *Urpon* appellatiivistumisen taustalla olevan

4 Suomen kielessä on tietysti myös paljon *rp*-yhtymän sisältäviä sanoja, jotka eivät ole deskriptiivisiä. Äännesymboliikan tutkimuksessa on todettu, että vaikka tietty äänneyhtymä voi toimia fonesteemina, se ei automaattisesti ole deskriptiivinen kaikissa yhteyksissä vaan voi esiintyä myös neutraaleissa sanoissa (ks. esim. Bolinger 1950, 130; Abelin 1999, 7).

affektiivinen verbi *urputtaa* 'väittää vastaan', 'inttää', 'haastaa riitaa', 'soittaa suutaan', joka myös sisältää *rp*-fonesteemin ja joka on slangissa ja murteissa appellatiivista *urpoa* vanhempi ilmaus.

4 Appellatiivit uuno, tauno ja urpo korpusaineiston valossa

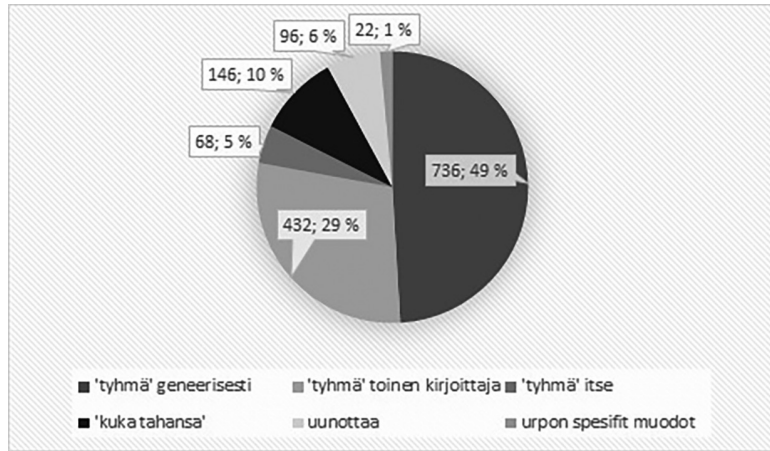
Tässä luvussa tarkastelen *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* korpusaineiston pohjalta. Olen jakanut aineistoesiintymät kuuteen ryhmään osittain niiden merkityksen ja osittain viittaussuhteen perusteella. Syy tähän on aineistolähtöinen: aineistoesiintymistä nousi esiin selviä eroja siinä, keneen ilmauksilla viitataan, kun taas sanojen merkitysten erotteleminen on paljon tulkinnanvaraisempaa. Suurimmassa osassa aineistoesiintymiä *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* käytetään pejoratiivisesti merkitsemään 'tyhmää', 'hölmöä' tai 'tietämätöntä'. En ole erotellut näitä merkityksiä, koska yhtäältä silloin ryhmiä olisi tullut liian monta ja luokittelusta olisi tullut sekava, ja toisaalta monissa tapauksissa on tulkinnanvaraista, mitä näistä tarkoitetaan. Selkeyttäakseni esitystapaani mainitsen näitä merkitysryhmiä käsitellessäni tavallisesti vain 'tyhmän' merkityksen, vaikka sanoja voidaan siis käyttää erilaisissa pejoratiivisissa merkityksissä. Selvin ilmauksia erottava tekijä on usein sanojen viittauskohde, ja viittauskohdetta tarkastelemalla voidaan saada lisätietoa ilmausten käytöstä. Aineiston sanoilla voidaan viitata joko yleisesti 'tyhmään' (1), saman viestiketjun toiseen kirjoittajaan (2) tai kirjoittajaan itseensä (3). Omaksi merkitysryhmäkseen aineistosta kuitenkin erottuu 'tavallinen ihminen', niin sanotusti 'matti meikäläinen' (4). Tällaisilla ilmauksilla voidaan viitata keneen tahansa. Aineiston luokittelua kuvaa taulukko 2.

Taulukko 2. *Uunon*, *taunon* ja *urpon* merkitykset ja viittauskohteet aineistossa

	merkitys	viittauskohde
1	'tyhmä'	joku muu kuin kirjoittaja itse tai toinen saman viestiketjun kirjoittaja
2	'tyhmä'	toinen saman viestiketjun kirjoittaja
3	'tyhmä'	kirjoittaja itse
4	'tavallinen ihminen', 'kuka tahansa'	kuka tahansa

Lisäksi aineistossa on muotoja, jotka eivät merkityksensä ja viittauskohteensa puolesta sovi mihinkään ryhmään vaan muodostavat siksi omat ryhmänsä. Tällaisia ovat ensinnäkin *uunottaa*-verbi ja siitä johdetut muodot ja toisekseen *urposta* muodostetut pejoratiivisen merkityksen sisällään pitävät ilmaukset, jotka viittaavat SDP:n puheenjohtajana ja valtiovaraministerinä toimineeseen Jutta Urpilaiseen tai eri ministereinä toimineeseen kokoomuksen puheenjohtajaan Petteri Orpoon. Kuvio 4 havainnollistaa ilmausten jakautumista aineistossa.

Kuten kuvio 4 osoittaa, lähes puolessa (49 %) aineiston esiintymistä tutkittavaa sanaa käytetään geneerisesti 'tyhmän' merkityksessä. Seuraavaksi yleisintä (29 %) on käyttää

Kuvio 4. Ilmausten jakautuminen aineistossa.

sanaa pejoratiivisessa merkityksessä ja viitata toiseen saman viestiketjun kirjoittajaan. Kymmenessä prosentissa esiintymistä sanaa käytetään 'tavallisen ihmisen' merkityksessä ja viidessä prosentissa 'tyhmän' merkityksessä viittaamassa kirjoittajaan itseensä. *Uunottaa*-verbi johdoksineen muodostaa viisi prosenttia aineistosta, ja yksi prosentti esiintymistä on *urpon* spesifejä muotoja.

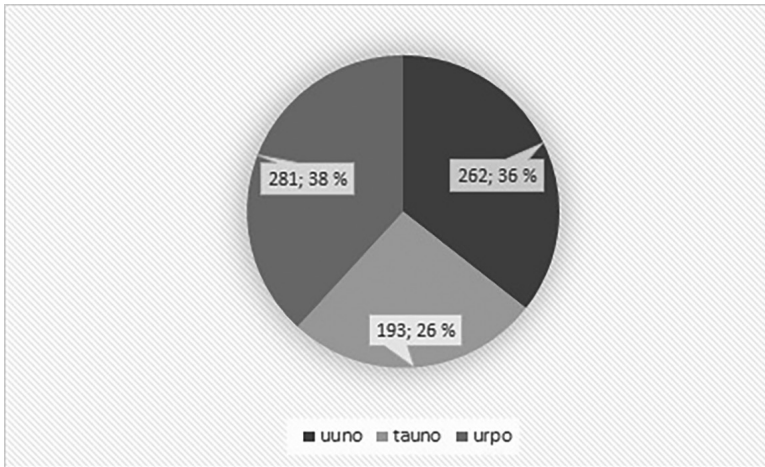
Seuraavassa tarkastelen ensin kutakin ryhmää. Lopuksi analysoin vielä erikseen aineiston yhdyssanoja ja johdoksia, vaikka ne merkitykseltään ja viittauskohteeltaan sopivatkin johonkin ryhmistä.

4.1 'tyhmä' geneerisesti

Aineistoni yhteensä 1 500 esiintymästä lähes puolessa (736; 49 %) *uunoo*, *taunoo* tai *urpoa* käytetään geneerisesti 'tyhmän' merkityksessä, eikä niillä viitata keneenkään keskustelun osanottajaan tai kirjoittajaan itseensä. Tällainen on esimerkki 1, jossa puhutaan ihmisten typeryydestä yleisesti. Olen luokitellut tähän ryhmään myös sellaiset ilmaukset, jotka viittaavat johonkin tiettyyn henkilöön tai joukkoon mutta eivät kuitenkaan kirjoittajaan itseensä tai tämän keskustelukumppaniin. Esimerkissä 2 *urpoina* pidetään *Kauppalehden* toimittajia.

- (1) Ihmiset nyt vaan osaa olla tosi, tosi **urpoja**
- (2) *Kauppalehden urpot* olivat laskeneet vielä NSN:n ja Nokian yhteen.

Kuvio 5 näyttää, miten tutkittavat ilmaukset jakautuvat tässä ryhmässä. Kuten kuviosta 5 ilmenee, eniten tähän ryhmään kuuluu *urpo*-ilmauksia (38 %). Seuraavaksi eniten on *uuno*-ilmauksia (36 %) ja selvästi vähiten *tauno*-ilmauksia (26 %). Vaikka *tauno*-ilmausten osuus on muita pienempi, yleisesti 'tyhmä' on yleisin merkitysryhmä myös niissä: *tauno*-ilmauksista 39 % kuuluu tähän ryhmään. Myös *urpo*- ja *uuno*-ilmauksista suurin

Kuvio 5. Uunon, taunon ja urpon osuus merkitysryhmässä 'tyhmä' geneerisesti.

osa kuuluu tähän merkitysryhmään: edellisestä 56 % ja jälkimmäisestä 52 %. Tällaista käyttöä edustavat esimerkit 3–5.

- (3) Täytyy olla aivan **uunoja** yrittäjiä kun yrittävät laistaa veroja.
- (4) Jos ei lähes 20 ikävuoteen mennessä ja 12 vuoden koulunkäynnin jälkeen vielä yhtään tiedä, mikä olisi se oma ala, niin aika **tauno** täytyy olla
- (5) Aina on ääripäitä ja jos on niin sokee ett antaa sen määritellä mielipiteensä asiasta ni on aika vitun **urpo**.

Kuten esimerkeistä ilmenee, käytettäessä tutkittavia sanoja geneerisesti 'tyhmän' merkityksessä, niitä edeltää usein jokin intensiteettimäärite (vrt. VISK § 664). Näissä esimerkeissä *uuno*, *tauno* ja *urpo* ovat sanaluokaltaan selvästi adjektiiveja. Intensiteettimääritettä käytetään määrittämään juuri adjektiiveja (sekä adverbeja ja kvanttoripronomineja), joskin myös substantiivin intensiteettimääritteenä voi olla voimasanan genetiivimuoto kommentoivissa luonnehdinnoissa ja puhutteluissa (VISK § 665). Adjektiivin määritteenä intensiteettipartikkelit ja voimasanat vahvistavat lausekkeen edussanan ilmaisemaa ominaisuutta (VISK § 1726). Etenkin puhutussa kielessä substantiiveja ja myös erisnimiä voi käyttää affektiivisina adjektiiveina, ja ne voivat myös komparoitua (VISK § 602). Komparoitumista aineistossani edustavat esimerkit 6 ja 7.

- (6) Kuka urpo panee tänne noita ja vielä **urpompi** pelaa niitä?
- (7) Kaikki kuntotarkastajat kiinteistävälittäjät ja arkkitehdit ja myyjät on kusetaneet pölhöä ostajaa sata nolla, **taunoimmat** meni vielä ostamaan jonkun rottelon kuten wolkkari, audi tai seat, skodan on.

Esimerkki 6 on vastaus keskustelunavaukseen, jossa annetaan vedonlyöntivinkki. Esimerkin retorinen kysymys on oikeastaan toteamus, että on tyhmää jakaa vedonlyöntivinkkejä

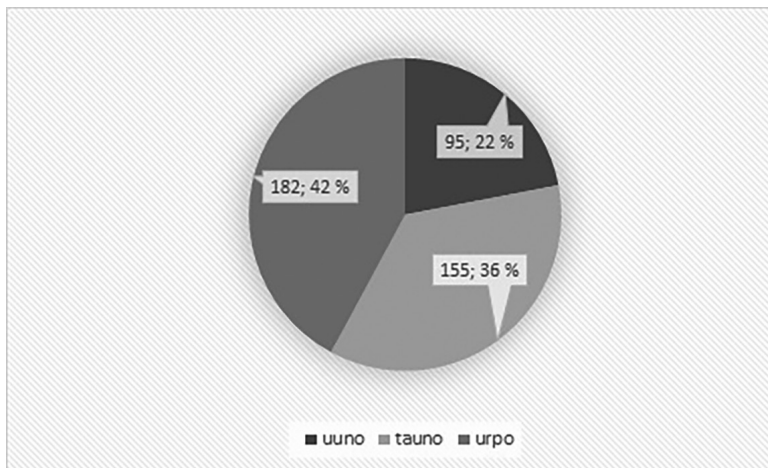
keskustelupalstalla ja vielä tyhempää pelata niitä. Esimerkissä 7 taas todetaan, että tyhimmät ostavat tietynmerkkisen auton. Affektiivista tulkintaa vahvistaa esimerkissä käytetty *mennä V-mAAAn* -rakenne (vrt. VISK § 1714, ks. myös Sivonen 2016).

4.2 'tyhmä', viittaa toiseen kirjoittajaan

Tutkimiani sanoja voidaan käyttää myös ilmaisemaan saman viestiketjun toisen kirjoittajan ajateltua tyhmyyttä (esimerkki 8).

(8) Jokerit on tippunu jo, **tauno!**

Tällaisia esiintymiä on aineistossani 432, joka on 29 % koko aineistosta. Kuvio 6 näkyy, missä suhteessa *uuno*-, *tauno*- ja *urpo*-ilmaukset ovat toisiinsa tässä ryhmässä.

Kuvio 6. *Uunon*, *taunon* ja *urpon* osuus merkitysryhmässä 'tyhmä', viittaa toiseen kirjoittajaan.

Kuvio 6 osoittaa, että tässäkin ryhmässä yleisimmin käytetty sana on *urpo* (42 %). Toisena on *tauno* (36 %) ja vähiten käytetty on *uuno* (22 %). Useimmiten sanoma osoitetaan suoraan toiselle kirjoittajalle esimerkiksi käyttämällä yksikön toista persoonaa (esimerkit 9–10) tai puhuttelemalla tätä (esimerkki 11). Esimerkeissä 12 ja 13 taas kutsutaan *uunoksi* tai *urpoksi* toista saman viestiketjun kirjoittajaa kuitenkin puhuttelematta tätä suoraan.

- (9) Todennäköisesti et osaa edes ajaa autoa, **uuno**.
- (10) Miksi et silloin armeijassa ollessasi soittanut iltalehteen että sinua simputetaan **urpo**?
- (11) Hei **Tauno**, ehkä kysyjä haluaa tietää juuri siinä tarhassa olevien lasten vanhempien mielipiteitä!!!

- (12) Aika **uuno** näyttää tämän keskustelun aloittaja olevan.
- (13) Nimimerkki parivinkkiä, voe helevata mikä **urpo!**

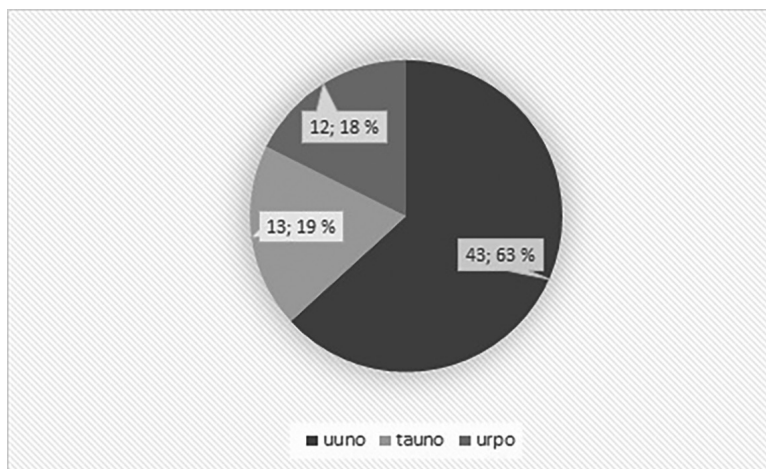
Näissä esimerkeissä voi tehdä eron suoran puhuttelun ja toisen persoonan käytön sekä toisaalta kolmannen persoonan luonnehdinnan välillä. Siinä missä esimerkeissä 9–11 rakennetaan sosiaalista konfrontaatiota puhuttelemalla toista kirjoittajaa suoraan ja haukkumalla tätä, esimerkeissä 12–13 samalla sekä haukutaan toista kirjoittajaa että ikään kuin kutsutaan muita mukaan haukkumiseen. Siten viestin kirjoittaja ja lukijat voivat yhdessä asettua haukuttavan yläpuolelle.

4.3 'tyhmä', viittaa itseensä

Uunoa, taunoa ja urpoa 'tyhmän' merkityksessä voidaan käyttää myös viittaamaan kirjoittajaan itseensä (esimerkki 14).

- (14) Joo olin **uuno** ku tilasin!!!

Tällainen käyttö on selvästi vähäisempää kuin toiseen kirjoittajaan viittaaminen tai sanan geneerinen käyttö 'tyhmän' merkityksessä. Tutkittavia sanoja käytetään viittaamassa kirjoittajaan itseensä vain 68 kertaa. Kuvio 7 näyttää jakauman tutkittavan sanan mukaan.

Kuvio 7. *Uunon, taunon ja urpon* osuus merkitysryhmässä 'tyhmä', viittaa itseensä.

Selvästi yleisin sana viittaamassa kirjoittajaan itseensä on *uuno* (63 %). *Taunolla* (19 %) ja *urpolla* (18 %) viitataan itseensä huomattavasti harvemmin. Esimerkit 15–18 havainnollistavat sanojen käyttöä viittaamaan kirjoittajaan itseensä.

- (15) Mä oon kamala **Tauno**, sori.
- (16) En oo koskaan käynyt siellä joten oon aika **uuno**.

- (17) en olekaan niin **tauno** :)
- (18) Oon **urpo**, mut kiitollinen =)

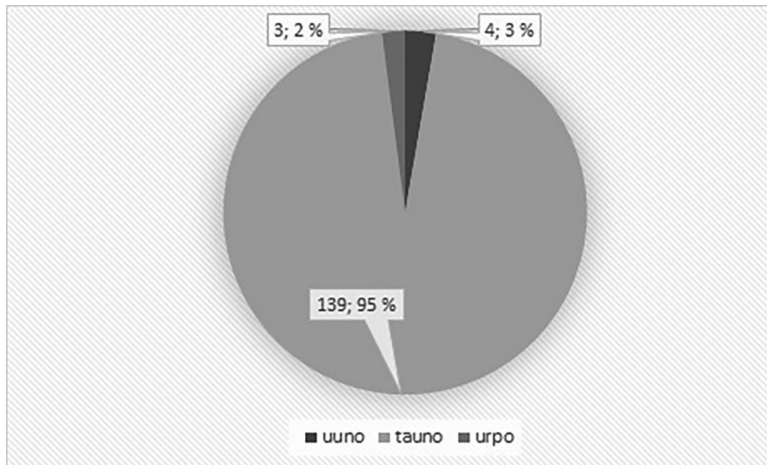
Esimerkissä 15 pyydellään anteeksi omaa hölmöyttä, ja anteeksipyyntö ilmaistaan suoraan puhekielisellä *sori*-sanalla. Esimerkissä 16 kirjoittaja on kysynyt, pitääkö Kyprokselle tai Turkkiin ottaa tammi-helmikuussa toppatakki mukaan ja selittelee omaa tietämättömyyttään sillä, ettei koskaan ole käynyt siellä. *Taunoa* käytetään siis 'aloittelijan' merkityksessä. Esimerkeissä 17–18 taas käytetään hymiötä. Hymiöitä voidaan verkkokeskustelussa käyttää korvaamaan ilmeitä ja eleitä sekä prosodiaa, korostamaan viestin sävyä tai merkitystä tai ilmaisemaan kirjoittajan mielialaa (Huffaker–Calvert 2005; Vauras 2008, 214; Forsberg 2019, 13). Niillä voidaan ilmaista myös pragmaattisia merkityksiä – esimerkiksi lieventää käskyä tai valittamista – tai ohjata sitä, miten sanoma tulisi tulkita (Dresner–Herring 2010). Esimerkeissä 15–18 myönnyttelyllä, anteeksi pyytelyllä, selittelyllä ja hymiöiden käytöllä lievennetään sosiaalista jännitettä. Tällaiseen käyttöön *uuno* näyttää sopivan tutkituista ilmauksista parhaiten, koska selvästi suurimmassa osassa ryhmän ilmauksista käytetään juuri *uunoa*.

4.4 'tavallinen ihminen'

'Tyhmän' lisäksi aineistostani nousi toinen selvästi erillinen merkitystyyppinsä: ilmauksista 146 (10%) viittaa 'tavalliseen ihmiseen' tai 'keneen tahansa'. Tämän ryhmän ilmaukset eivät aina ole pejoratiivisia, tai ainakin niiden pejoratiivisuus on enemmän tulkinnanvaraista kuin kolmen edellisen ryhmän ilmausten (esimerkki 19).

- (19) JA KYLLÄ MUUTEN KUUNNELAAN **TAUNO** TAVISTEN
PUHELUITA JA SEURATAAN SÄHKÖPOSTIA

Kuvio 8 osoittaa, miten tutkittavat sanat jakautuvat tässä merkitysryhmässä.

Kuvio 8. *Uunon, taunon ja urpon* osuus merkitysryhmässä 'tavallinen ihminen'.

Tässä ryhmässä selvästi suurin osa (95 %) on *tauno*-ilmauksia. *Uuno*- ja *urpo*-ilmauksia on vain muutamia. Esimerkeissä 20–25 tutkittavia sanoja on käytetty ’tavallisen ihmisen’ merkityksessä.

- (20) MITÄ helvetin salailtavaa tavis **uunon** elämässä on, että tietokonekin pitäisi tuhota kun se tulee tiensä päähän!!!
- (21) Naapuri, työkaveri, esimies, oma puoliso jne. ihan tavan **tauno** on erittäin suuressa osassa raiskauksia tekijänä.
- (22) Suurin osahan noista lisukkeista tulee tavallisen **urpon** autoissa ihan vakiona.
- (23) Hän ASUU siellä, kai hän nyt on parempi imurinkäyttäjää kun naapurin **tauno** tai lyyli!
- (24) Jumalahan ei kysele teuvoilta eikä **taunoilta** miten hän pelastaa.
- (25) Ajatuskin jostain Jumalasta kyttäämässä jokaisen **Urpon** ja Lissun tekemisiä on kohtalaisen suuruudenhullu ajatus.

Esimerkeissä 20–23 ’tavallisen ihmisen’ merkitystulkintaa vahvistetaan tavanomaisuutta ilmaisevalla määritteellä, kuten *tavallinen*, *tavis* tai *naapurin*. Lähes poikkeuksetta tämän ryhmän ilmauksissa käytetäänkin jotain vastaavaa määritettä tai sen sijaan tai lisäksi toista, rinnasteista appellatiivistunutta nimeä. Esimerkissä 23 *lyyli* ja esimerkissä 24 *teuvo* on *taunon* kanssa ja esimerkissä 25 *Lissu Urpon* kanssa rinnasteinen. Sekä *lyyli* että *lissu* voivat slangissa merkitä ’tyttöä’, ja *teuvoa* taas on käytetty ’tyhmän’, ’hölmön’ ja ’maalaisen’ merkityksessä (Paunonen 2000). Aina ei olekaan selvää, tarkoitetaanko ilmauksella ’tavallista ihmistä’ vai ’tyhmää’. Toisinaan ilmauksessa on mukana molemmat merkitysisällöt, kuten esimerkissä 26.

- (26) nämä ns. maaseutukaupungin ja yleensä maaseutu on vaarallista paikkaa ajaa ja se johtuu siitä, että ei tiedä, että mistä se takahikiän **uuno** autollaan törmää ja miten.

Esimerkissä 26 ’tyhmän’ merkitystä korostaa kontekstissaan pejoratiivinen määrite *takahikiä*. Se on KS:n mukaan ’syrjäkylää’ merkitsevä ilmaus, jolla on leikillinen sävy. Esimerkissä se on kuitenkin tulkittavissa ennemminkin pejoratiiviseksi.

4.5 Uunottaa-verbi johdoksineen

Aineistossani on 96 esimerkkiä, joissa käytetään *uunottaa*-verbiä tai siitä johdettua muotoa. *Uunottaa*-verbi on johdettu *uunosta*, ja sen merkitys on Hämäläisen (1956, 207) mukaan ’pitää jotakuta uunona’, ’saattaa joku toimimaan uunosti eli uunoilemaan’ ja Paunosen (2000) mukaan ’huiputtaa’, ’petkuttaa’, ’narrata’ tai ’pilailta jonkun kustannuksella’. Aineistossani *uunottaa*-verbin merkitys on yleisimmin ’huijata’. Tällaisia esimerkkejä ovat virkkeet 27–28.

- (27) Tässä keräyksessä taas **uunotetaan** noita viherpiipertäjien ja hyysäreiden aivopesun uhreja oikein kunnolla.
- (28) Ihmisiltä **uunotettiin** 28 000 euroa ja nyt ei ole kanttia kertoa miten kävi koko orpokodin.

Uunottaa-verbistä käytetään myös partisiippimuotoja. Aineistossa esiintyvät passiivin partisiippimuodot *uunotettava* ja *uunotettu*, kuten esimerkeissä 29–32, sekä kerran agenttipartisiippi *uunottama* (esimerkki 33). Aktiivin partisiippimuotoja (*uunottava*, *uunottanut*) aineistossa ei sen sijaan ole.

- (29) Vankiloissahan riittää **uunotettavia**
- (30) Uskot kaikki äiteen iltasadutkin, **uunotettava** pöljä..
- (31) Täälläpäin ne riiviöt myyvät 4G-liittymiä jopa sellaisille alueille, missä ei ole edes 4G-kenttää, ja niin nekin **uunotetut** kärvistelevät 3G:ssä edelleenkin, ja maksavat 4G:stä.
- (32) Olen yrittänyt selostaa sellaista asiaa WinCapitassa **uunotetuille**, että turha niitten on vinkua, koska pelkkä osallistuminen pyramidipeleihin on kriminalisoitu.
- (33) Miksi nämä median **uunottamat** koirarit täällä vinkuu rahanpolton perään, kertokaa?

Tyyppillisimmin *uunottaa* on aineistossani juuri partisiippina, passiivimuodossa (esimerkit 27 ja 28) tai modaalisen verbiketjun osana (esimerkki 34). Jos se on aktiivimuotoinen, se on lähes aina joko yksikön tai monikon kolmannessa persoonassa (esimerkki 35).

- (34) Nyt Soini yrittää taas **uunottaa** äänestäjiä uskomaan että jos HÄN on ministerinä niin Suomikin eroaa EU:sta.
- (35) Välistävetäjät **uunottavat** ihmisiä ja uskottelevat, että ruokaa ja lämpimän tuvan saa vain ja ainoastaan rahalla, mutta tosiasiaa ruoka tulee maasta ja tupa lämpiyä puilla.

Uunottaa-verbi ilmaisee sitä, että joku toinen saadaan toimimaan *uunosti* eli 'hölmösti' tai 'hyväuskoisesti'. Jos taas kyse on siitä, että joku itse toimii *uunosti*, voidaan käyttää *uunottua*-verbiä. Verbissä on translatiivinen *-ttU*-johdin, ja se ilmaisee kantasanan tarkoittamaksi muuttumista (VISK § 337). Aineistossa tällainen on partisiippimuoto *uunottuneet* (esimerkki 36).

- (36) Heillä [poliiseilla] ole aikaa kuunnella asiakkaitaan, koska on kiire mennä ottamaan kiinni Valjakkaloita, joille epäoikeuslaitos ja **uunottuneet** lainsäätäjät ovat kehittäneet erilaisia helpotuksia päästä karkailen an ja saada näin vankilaelämänsä virkistystä!

Esimerkissä tuodaan ilmi epäluottamus oikeuslaitosta kohtaan, ja lainsäätäjiä nimitetään *uunottuneiksi*.

4.6 Urpon spesifit käytöt ja johdokset

Vaikka muut tässä artikkelissa tarkastelemani ilmaukset ovat kiistatta appellatiiveja, olen ottanut aineistoon mukaan myös sellaiset proprit, jotka on muodostettu käyttämällä hyväksi *urpon* merkityspotentiaalia. Aineistossani on 22 tällaista esiintymää, ja ne viittaavat joko SDP:n Jutta Urpilaiseen tai kokoomuksen Petteri Orpoon. Esimerkkejä tällaisista ovat katkelmat 37–38.

- (37) Kokoomuskäytyri **Urpolaisella** on kokoomuksen jäsenkirja taskussaan?
- (38) Kokoomuksen puheenjohtaja **Urpo** sanoi aamutelevisiossa, että ääriiliikkeiden kieltäminen on syytä käydä hallituksessa läpi ”jälleen kerran”.

Näissä esimerkeissä ilmaukset *Urpolainen* ja *Urpo* viittaavat todellisten henkilöiden nimiin ja ovat siten propreja. Ilmausten käytöllä ei kuitenkaan haluta pelkästään viitata henkilöön vaan korostetaan henkilön *urpoutta*. Siten tätä ryhmää voi pitää omana kategorianaan, johon kuuluvat erisnimistä kontaminaatiolla muodostetut haukkumanimet, jotka motivoituvat suhteestaan appellatiivistuneisiin ilmauksiin ja hyödyntävät niiden ilmaisupotentiaalia. Kaikki aineistoni tällaiset ilmaukset ovat pejoratiivisia, kuten esimerkit 39–41 osoittavat.

- (39) Entäs nysvääkö Petturi **Urpo** pientä kullia koraani perseessä?
- (40) Bönde rahat on loppu kun Katalainen ja **Urpoloinen** elivät kuin viimeistä päivää ja jätti laskun muille maksettavaksi.
- (41) Kukas hullu sitä kreikassa veroja maksaa, kun maksaja saadaan vastuullisen Käteisen ja **Urpolaisen** allekirjoituksella suomalaisen veronmaksajan harteille, hamaan viidenteen sukupolveen.

Esimerkeissä 39–41 leikitellään myös toisella proprilla ja muodostetaan siitäkin pejoratiivinen haukkumanimi: esimerkissä 39 viitataan Petteri Orpon etunimeen muodossa *Petturi* ja esimerkissä 40 viitataan Jyrki Kataiseen ilmauksella *Katalainen* ja esimerkissä 41 ilmauksella *Käteinen*. Esimerkissä 40 *Urpoloinen*-kontaminaation toinen osa on *loinen*, joka tuo sanaan ’hyödyttömän’ ja ’haitallisen’ merkityksen (vrt. Lahti 2019, 80).

4.7 Yhdyssanat ja johdokset

Suuren osan aineiston yhdyssanoista ja johdoksista voi sisällyttää edellä esiteltyihin ryhmiin niiden merkityksen tai viittauskohteen perusteella. Kuitenkin tarkastelemalla yhdyssanoja ja johdoksia erikseen *uunon*, *taunon* ja *urpon* käyttöaloista saa sellaista tietoa, joka pelkkiä perussanoja tarkastelemalla jää havaitsematta. Taulukko 3 näyttää perussanojen, yhdyssanojen ja johdosten osuuden aineistossa.

Taulukko 3. Perussanojen, yhdyssanojen ja johdosten osuus.

	uuno	tauno	urpo
perussana	341 (68 %)	479 (96 %)	456 (91 %)
yhdyssana	42 (8 %)	20 (4 %)	17 (3 %)
johdos	117 (23 %)	1 (0 %)	27 (5 %)

Kuten taulukko 3 osoittaa, kaikki tutkittavat sanat esiintyvät aineistossani selvästi useimmin perussanoina. *Taunolla* ja *urpolla* perussanojen osuus on kuitenkin reilusti suurempi kuin *uunolla*. *Uuno* on muita yleisempi sekä yhdyssanan osana että johdoksena. *Uuno*-johdosten suurta määrää selittää *uunottaa*-verbi ja siitä edelleen johdetut muodot; sellaisia on aineistossa 96 kappaletta. Yhdyssanan osana *uuno* on yli kaksi kertaa yleisempi kuin *tauno* ja *urpo*.

Olen laskenut yhdyssanoiksi vain ne sanat, jotka kirjoittaja on kirjoittanut yhteen. Esimerkissä 42 puhutaan *kupla uunosta*, jonka voisi tulkita myös yhdyssanaksi *kupla-uuno*. Koska rajanveto tällaisissa tapauksissa on joskus hankalaa, olen päätenyt luokitte- luun, jossa yhdyssanoja ovat vain kirjoittajan itsensä yhteen kirjoittamat sanat.

- (42) Ei kaikkien tarvitse asua siellä pk seudulla missä kupla **uunot** makselee koirankopist 1000€ vuokraa eikä saa ikinä omaa asuntoa.

Osa yhdyssanoista käytetään useammin kuin kerran. *Uuno*-aineistossa on 23 eri yhdys- sanaa, ja ne muodostavat heterogeenisen joukon. *Uuno* on perusosana 19:ssä ja määrite- osana 4:ssä eri yhdyssanassa. *Urpo* taas esiintyy 11 eri yhdyssanassa ja on yleisempi määrite- osana. Se on määriteosana 7 yhdyssanassa ja perusosana 4:ssä. Kaikki *tauno*-yhdyssanat sen sijaan esiintyvät aineistossani vain kerran, ja *tauno* on yhdyssanan määriteosana lähes yhtä yleinen kuin perusosana. Se toimii määriteosana yhdeksässä yhdyssanassa ja perus- osana yhdessätoista.

Yleisin yksittäinen yhdyssana on *tupauuno*, joka esiintyy kahdeksan kertaa ja pohjan- nee perussuomalaisen entisen puheenjohtajan Timo Soinin aikoinaan mediahuomiota saaneeseen lausahdukseen yksittäisistä perussuomalaisen ulkopuolisista rasisteista.⁵ Toi- seksi yleisin (7 esiintymää) on *vuokrauuno* (esimerkki 43), joka viittaa vuokralla asuvaan henkilöön ja pitää sisällään näkemyksen siitä, että vuokralla asuminen ei ole järkevää. Kolmanneksi yleisin (6 esiintymää) on *linkku-urpo* (esimerkki 44), joka viittaa Linuxin käyttäjään ja johon sisältyy pejoratiivinen sivumerkitys. Sana on ainoa *urposta* muodos- tettu yhdyssana, joka esiintyy useammin kuin kerran.

- (43) Nyt kun meillä on asuntojen hinnat nousseet ja nousseet, niin kukaan **vuokrauuno** ei myönnä asunnon olevan plusmerkistä omaisuutta ja varallisuutta, vaan hokee että on vaan velkaa.

5 Tämä on pienen aineiston haittapuoli: jos jokin sana toistuu yhdessä viestiketjussa moneen kertaan, sen osuus nousee aineistossa suureksi.

- (44) uskaltaako sitä vuotavaa ja ihan turvatonta open-soosia sitten hyväuskoinen **linkku-urpo** uudempaan päivittää on vallan toinen juttu.

Kaikki aineistoni yhdyssanat, joiden osana on *uuno* tai *urpo*, ovat pejoratiivisia, kuten esimerkit 45–46.

- (45) Liekö **kesäuuno** vai mikä.
- (46) Mitä tulee siihen että jotta ei vilkutella kaistanvaihdoissa, niin eikös se perustukkin yllätykseen, ainakin täällä sisäsuomen **urpokaupungissa** lähes pakko toimia näin.

Esimerkin 45 yhdyssanan pejoratiivisuus korostuu, kun sitä verrataan neutraaliin ilmaukseen *kesätyöntekijä*. *Kesäuuno*-ilmausta käyttämällä tuodaan esiin se, että kesätyöntekijä ei välttämättä osaa työtään kovin hyvin ja saattaa olla tyhmä, taitamaton tai aloittelija. Esimerkissä 46 taas puhutaan vilkun käyttämättä jättämisestä kaistanvaihdossa ja todetaan, että *urpokaupungissa* toimitaan näin. Siitä voi päätellä, että sanalla tarkoitetaan tässä kontekstissa kaupunkia, jossa asuu *urpoja*, 'tyhmiä ihmisiä', jotka eivät käytä vilkkua kaistaa vaihtaessaan. *Urpokaupunki* voisi toisenlaisessa kontekstissa tarkoittaa myös 'tyhmää tai tylsää kaupunkia'. Pejoratiivisia ovat myös esimerkit 47–50.

- (47) Vain **täysuuno** käyttää IE:tä!
- (48) Nimimerkkisi kertoo kaiken, täysi **uunoemeli** näissä asioissa.⁶
- (49) **Uuno-tahvot** eivät ansaitse yhtään vakavempaa ajatusta.
- (50) Stiller&Hytönen on PELKKÄ VIIHDEOHJELMA, sinä typerä **TAUNOURPO**.

Täysuunon määriteosa on intensifioiva (VISK § 427). Se vahvistaa perusosansa merkitystä, eli *täysuuno* on 'todella uuno'. Aineistossani *täysuunon* kaltaisina intensifioivina ilmauksina voi pitää myös yhdyssanoja *uunoemeli*, *uuno-tahvot* ja *taunourpo*, joissa sekä perus- että määriteosana on appellatiivistunut etunimi. Sekä *eemeli* että *tahvo* merkitsevät Paunosen (2000) mukaan slangissa 'tyhmää'. Näissä yhdyssanoissa *uuno* ja *tauno* voidaan nähdä intensifioivina määriteosina, jolloin ne vahvistavat ilmauksen merkitystä eräänlaisen toiston kautta. Toisaalta tämänkaltaiset yhdyssanat voi hahmottaa myös summayhdyssanoiksi, jolloin sen osat ovat syntaktisesti rinnasteisia (VISK § 432). Siinä tapauksessa puheen kohde on paitsi *uuno* tai *tauno* myös *eemeli*, *tahvo* tai *urpo*. Tämä ohjaa ajattelemaan, että *uuno* ja *tauno* tuovat yhdyssanojen merkitykseen jotain sellaista, mitä pelkän *eemelin*, *tahvon* ja *urpon* merkitykseen ei sisälly.

Fonologiselta hahmoltaan *uunon* tai *urpon* sisältävät yhdyssanat ovat heterogeenisiä, eikä *uunon* tai *urpon* ja yhdyssanan toisen osan välillä yhtä poikkeusta lukuun ottamatta (esimerkki 51) ole selviä äännerakenteellisia yhteyksiä, kuten alku- tai loppusointua. Siinä

6 Nimimerkki, johon kirjoittaja viittaa, on *Amatööri*.

mielessä ne toimivat yhdyssanan perusosana samoin kuin *mikko*, jonka avulla voi muodostaa monenlaisia yhdyssanoja mutta joka ei tyypillisesti ole äännerakenteeltaan samankaltainen kuin yhdyssanojen määriteosa (esim. *baarimikko*) (ks. Sarhemia 2012). *Urpolla* yhdyssanan osana on äännerakenteellinen yhteys yhdyssanan toiseen osaan vain yhdessä tapauksessa, esimerkin 51 ilmauksessa *Urpo-Orpo*, joka merkitykseltään kuuluu pejoratiivisten Petteri Orpoon viittaavien ilmausten joukkoon.

- (51) Turku-Åbosta on jo pari pellehermannia ennestään puutarhuri-Kanerva ja **Urpo-Orpo!**

Tauno taas on aineistoni valossa yhdyssanan osana hyvin erilainen kuin *uuno* ja *urpo*. Ensinnäkin se toimii lähes yhtä usein yhdyssanan määrite- kuin perusosana, toisekseen se tarkoittaa myös yhdyssanoissa usein 'tavallista ihmistä' (esimerkit 52–54), ja kolmanneksin yhdyssanan perusosana se usein muodostaa alkusoinnun määriteosan kanssa (esimerkit 53 ja 54). Fonologisesti *taunoa* voikin pitää samankaltaisena yhdyssanan perusosana kuin *kallea*, josta on muodostettu esimerkiksi yhdyssana *kaluunakalle* 'virkapukuinen mies' (vrt. Sarhemia 2012; 2018).

- (52) **Perustauno** ja peruspirkko eivät tiedä miten etuvetoinen käyttäytyy missäkin tilanteessa, ja mitä pitäisi tehdä kun jotain poikkeavaa tapahtuu.
- (53) no kun suomen metäntuoksuinen **turkistauno** ei enään tarjoa sitä sivistymätöntä myskintuoksuista charmiaan.
- (54) Niin no, minä myös arvostan tatuointi- ja lävistyskulttuuria joten mikään **tavistauno** ei sellaisen päälle varmasti paljoa ymmärrä?

Esimerkin 52 *perustauno* on kontekstissaan melko neutraali ilmaus ja yhdessä *peruspirkon* kanssa tarkoittaa 'tavallista ihmistä'. Kuten esimerkin 23 *lyyli*, myös *pirkko* tarkoittaa slangissa 'tyttöä' ja 'naista' (Paunonen 2000). Esimerkin 53 *turkistauno* taas on kontekstissaan pejoratiivinen. Pejoratiivista tulkintaa vahvistavat *turkistaunoon* liitetyt kontekstissaan negatiivissävytteiset adjektiivit *metäntuoksuinen*, *sivistymätön* ja *myskintuoksuinen*. Esimerkki 54 on katkelma nettideittailua käsittelevästä keskustelusta, jossa kirjoittaja 1 kertoo olevansa "rock-henkinen" mutta että samanhenkiset miehet tuntuvat kiinnostuvan *tavispirkoista*. Katkelma on vastaus viestiin, jossa kirjoittaja 2 toteaa kirjoittajan 1 karsivan potentiaalisia miehiä pois pelkän ulkonäön perusteella. *Tavistauno* tarkoittaa 'ketä tahansa', 'tavallista ihmistä', mutta sana pitää sisällään myös 'ymmärtämättömän' merkityksen, koska kirjoittaja toteaa, ettei *tavistauno* ymmärrä tatuointi- ja lävistyskulttuuria. Esimerkissä *tavistaunon* pronominiäärinään on kieltoa vahvistava *mikään* (vrt. VISK § 571).

Osa *tauno*-yhdyssanoista on sekä muodoltaan että merkitykseltään hyvin lähellä toisiaan, mutta olen silti laskenut esimerkiksi yhdyssanat *taunotavis* ja *tavistauno* eri sanoiksi. Se, että sanoja käytetään vain kerran, osoittaa sen, että nämä yhdyssanat sinänsä eivät välttämättä ole vakiintuneita mutta niiden muodostamiseen käytetty skeema on (vrt.

Malmivaara 2004, 347–348). On kuitenkin mahdollista, että ainakin osa yhdyssanoista on vakiintuneita, mutta pienessä aineistossa niiden vakiintuneisuus ei näy.

Johdoksia on aineistossa huomattavasti vähemmän kuin yhdyssanoja. Eniten johdoksia on *uuno*-aineistossa, jossa niitä on 117 (23 % kaikista *uuno*-ilmauksista). *Urpo* esiintyy johdoksena vain 27 kertaa (5 %), ja *taunosta* on muodostettu vain yksi johdos, *taunomainen*. *Uuno*-johdosten yliedustuminen selittyy *uunottaa*-verbillä: aineistossa on 96 *uunottaa*-verbin tai siitä edelleen johdettujen verbien tai substantiivien muotoa. Muita aineistossa esiintyviä johdoksia ovat esimerkiksi *uunoseni*-substantiivi ja *uunoilla*-verbi (esimerkit 55–56).

(55) Kuule, enpä usko **uunoseni**.

(56) Jälleenmyyntiarvokin on sitten sellainen käsite, että kannattaa tutkia sitä oikeasti eikä **uunoilla** hömppäpalstalta.

Esimerkin 55 *uunoseni* on muodostettu *-nen*-johtimella, jonka avulla voi muodostaa deminutiivisia ja affektisia substantiiveja (VISK § 207), ja siinä on yksikön ensimmäisen persoonan possessiivisuffiksi. *Uunoseni*-muotoa käytetään esimerkissä nimipuhutteluna, ja puhutteluilmaukseen liittyy huomionkohdistin *kuule* (vrt. VISK § 858, § 1078). Esimerkissä haukutaan vastaanottajaa, mutta *uunoseni*-muodon käyttö tekee haukkumisesta lievempää kuin pelkän *uunon* käyttö olisi tehnyt. Esimerkin 56 verbi *uunoilla* ei lausekontekstissaan kokonaan vastaa verbin odotettuja merkityksiä, Hämäläisen (1956, 207) mainitsemia 'käyttäytyä tai toimia uunon tavoin', 'tonttuilla', 'hoopoilla', 'möhlätä'. Esimerkissä todetaan, että jälleenmyyntiarvon tutkiminen keskustelupalstalta ei kannata, mutta *uunoilla*-verbin avulla samalla ilmaistaan, että sellainen toiminta on *uunoa*, 'typerää'.

Kaikista *urposta* muodostetuista johdoksista kymmenessä esiintyy verbi *urpoilla* 'toimia typerästi' tai siitä edelleen johdettu substantiivi *urpoilu* 'typerä toiminta', kuten esimerkissä 57.

(57) Trollit ja trolloaminen, antakaa mun nauraa, mitä vitun **urpoilua**...

(58) Miks pitää ajatella noin **urposti**?

Esimerkissä 58 on käytetty adverbia *urposti*, joka kontekstissaan merkitsee 'tyhmästi', 'typerästi'. VISK:n (§ 681) mukaan pääosa *sti*-loppuisista adverbeista on adjektiivikantaisia, ja *urposti* sanan kantana toimivaa *urpoa* voikin pitää tässä tapauksessa adjektiivina.

5 Mikä erottaa uunoa, taunoa ja urpoa?

Tässä artikkelissa olen tarkastellut *uunon*, *taunon* ja *urpon* merkityksiä, viittauskohteita ja rakennetta korpusaineiston avulla. Vaikka niitä kaikkia käytetään aineistossani yleisimmin pejoratiivisessa merkityksessä, tutkimukseni osoittaa, että kullakin on myös omat käyttöalansa ja viittauskohteensa. Myös yhdyssanoja ja johdoksia muodostettaessa ilmaukset toimivat keskenään eri tavalla.

Tauno merkitsee selvästi muita tutkittuja ilmauksia useammin 'tavallista ihmistä' tai 'ketä tahansa'. Aineistoni 500 *tauno*-ilmauksesta yli neljäsosa (28 %) on tällaisia, siinä missä *uuno* ja *urpo* merkitsevät 'tavallista ihmistä' vain yksittäisiä kertoja. *Uunolla* kirjoittaja viittaa itseensä muita ilmauksia useammin. Tällaisia tapauksia on aineistossani 9 %, kun taas sekä *taunolla* että *urpolla* vastaava osuus on vain 2 %. Vaikka *uunollakin* näitä on suhteellisen vähän, käyttö on kuitenkin selvästi yleisempää kuin kahdella muulla sanalla. Se ohjaa ajattelemaan, että *uunoa* käytetään muita ilmauksia enemmän jännityksen vähentämiseen sosiaalisten suhteiden rakentamisessa. *Urpolla* taas tarkoitetaan selvästi useimmin joko yleisesti 'tyhmää' tai viitataan toisen kirjoittajan tyhmyyteen eli sitä hyödynnetään konfrontaation välineenä. Yhteensä näiden kategorioiden osuus on peräti 92 % kaikista *urpo*-esiintymistä.

Kaikki kolme tutkittua ilmausta esiintyvät yleisimmin perussanana. *Tauno*- ja *urpo*-ilmauksista yli 90 % on perussanoja, kun taas *uunolla* niiden osuus on vain 68 %. Sitä selittää se, että *uunosta* on muodostettu runsaasti johdoksia. *Urpo*-aineistossa johdosten osuus sen sijaan on vain 5 %, ja *taunosta* on vain yksi ainoa johdos.

Yhdyssanojakin *uunosta* on muodostettu hieman enemmän kuin muista tutkituista sanoista. *Uuno* on yleisin yhdyssanan perusosana eikä sillä yleensä ole äännerakenteellista yhteyttä yhdyssanan määräiteosaan, kun taas *tauno* on yhdyssanassa melkein yhtä usein määräiteosana kuin perusosana ja sen toimiessa yhdyssanan perusosana sillä on usein äännerakenteellisia yhtäläisyyksiä määräiteosan kanssa. *Urpo* taas toimii yhdyssanoissa hieman useammin määräite- kuin perusosana, eikä sillä ole äännerakenteellisia yhtäläisyyksiä yhdyssanan toisen osan kanssa. Kolme tutkittua ilmausta toimivat siis yhdyssanojen osina eri tavoin.

Käsillä oleva tutkimukseni osoittaa myös, että korrelaatiota *Uunun*, *Taunun* ja *Urpon* suosion ja appellatiivistumisen välillä ei voi osoittaa. Ainoastaan *Uunun* suosio etunimenä alkoi huomattavasti laskea sen vuosikymmenen aikana, jolloin nimen oletetaan appellatiivistuneen, kun taas *Taunun* ja *Urpon* suosionhuipusta oli niiden oletetun appellatiivistumisen aikaan kulunut jo vuosikymmeniä. Näistä kolmesta nimestä vain *Uunun* suosio on alkanut vähitellen nousta, ja *Tauno* ja *Urpo* ovat pysyneet harvinaisina niminä. On kuitenkin mahdollista, ettei nimien suosion vähentyminen johdu appellatiivistumisesta vaan jää tavanomaisen ajallisen vaihtelun sisään.

Lähteet

- AITIO, TOMMI 2002: *Spede*. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Helsinki.
- ALLER MEDIA OY 2014: *Suomi 24 -korpus* (2016H2) [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021505>
- BOLINGER, DWIGHT L. 1950: Rime, assonance, and morpheme analysis. *WORD* 6 (2), 117–136. <https://doi.org/10.1080/00437956.1950.11659374>
- DIGI- JA VÄESTÖTIETOVIRASTO 2020: Nimipalvelu. <http://verkkopalvelu.vrk.fi/nimipalvelu/> [viitattu 12.1.2020].
- DRESNER, ELI – HERRING, SUSAN C. 2010: Functions of the nonverbal in CMC: Emoticons and illocu-

- tionary force. *Communication Theory* 20 (3). <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2010.01362.x>
- FETZER, THIS MICHEL 2018: Appellative use of first names in Swiss German: Denominations for animals, plants, parts of the body, objects, and concepts. *Onomastica Uralica* 13, 303–316.
- FORSBERG, HANNELE 2019: Paheksuntaimperatiivi – affektinen lausekonstruktio. *Virittäjä* 123 (1), 4–43. <https://doi.org/10.23982/vir.59164>
- HAIMAN, JOHN 1985: *Natural syntax*. Cambridge Studies in Linguistics 44. Cambridge University Press, Cambridge.
- HARJU, AULI 2018: Suomi24-keskustelut kohtaamisten ja törmäysten tilana. *Media & viestintä* 41 (1), 51–74. <https://doi.org/10.23983/mv.69952>
- HINTON, LEANNE – NICHOLS, JOHANNA – OHALA, JOHN 1994: Introduction: Sound-symbolic processes. LEANNE HINTON, JOHANNA NICHOLS ja JOHN OHALA (toim.): *Sound symbolism*, 1–12. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511751806.001>
- HUFFAKER, DAVID A. – CALVERT, SANDRA L. 2005: Gender, identity, and language use in teenage blogs. *Journal of Computer-Mediated Communication* 10 (2). <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2005.tb00238.x>.
- HURTTA, HEIKKI 2001: *Ota minut vihtoriksi*. [https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_\(1996_2010\)/ota_minut_vihtoriksi](https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_(1996_2010)/ota_minut_vihtoriksi) [viitattu 26.4.2019].
- HÄMÄLÄINEN, SIMO 1956: Kynttilä otti uunon vihtorin. Erisnimien käytöstä yleisniminä. *Virittäjä* 60, 202–227
- ISOF 2020 = Institutet för språk och folkminnen. *Urban*. <https://www.isof.se/sprak/namn/personnamn/dagens-namn-i-almanackan/kalender/namnsdagar/namnkalendar/2013-11-18-urban.html> [viitattu 30.5.2020].
- JOHANSSON, MARJUT – JANTUNEN, JARMO H. – HEIMO, ANNE – AHONEN, MIRKA – LAIPPALA, VERONIKA 2018: Verkkokeskustelujen kansa. Korpusavusteinen diskurssianalyysi Suomi24-keskustelupalstasta. *Sananjalka* 60, 96–117. <https://doi.org/10.30673/sja.69963>
- JÄRVIMÄKI, SAIJA 2008: *Rähjäinen Uuno, kaunis Jenna – Etunimistä syntyvät mielikuvat*. Pro gradu -tutkielma. Vaasan yliopisto.
- KIELIPANKKI 2019: Suomi24-korpuksen uusi versio 2017H2 nyt koekäytössä. <https://www.kielipankki.fi/uutiset/suomi24-korpuksen-versio-2017h2-nyt-koekaytossa/> [viitattu 9.5.2019].
- KIVINIEMI, EERO 2006: *Suomalaisten etunimet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KS = MOT Kielitoimiston sanakirja 2.0. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 149. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja Kielikone Oy 2008, Helsinki.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 2010: *Fonesteemit ja sananmuodostus. Suomen kontinuaatiivisten U-verbijohdoten historiaa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAHTI, EMMI 2019: *Maahanmuuttokeskustelun retoriikkaa*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-5707-2>.
- LANGACKER, RONALD W. 1988: An overview of cognitive grammar. BRYGIDA RUDZKA-OSTYN (toim.): *Topics in cognitive linguistics*, 3–48. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- MALMIVAARA, TERHI 2004: *Luupää, puupää, puusilmä*. Näkymiä sananmuodostuksen analogisuuteen ja bahuviriihydyssanojen olemukseen. *Virittäjä* 108 (3), 347–363. <https://journal.fi/virittaja/article/view/40347>
- NS = *Nykysuomen sanakirja*. WSOY 1951–1961, Helsinki.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2001: *Sarjoja: Nykysuomen paikallissijaiset olotilanimaukset kielen analogisuuden ilmentäjinä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PARAPATICS, ANDREA 2012: Köszsózóv a váló személynévek a mai magyar szlengben. ANDREA PARAPATICS (toim.): *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain*, 156–169. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.
- PAUNONEN, HEIKKI 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. WSOY, Helsinki.
- 2018: *Henkilökohtainen sähköpostiviesti 2.2.2018*.
- PAUNONEN, HEIKKI – PAUNONEN, MARJATTA 2002: *Stadilaisen nimipäiväkirja*. WSOY, Helsinki.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja*. Valtion painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994, Helsinki.

- PUOLAKKA, SUVI 2003: ”Kuka uuno tän on duunannu?” Suomalaisten etunimien appellatiivistuminen slangisanastossa. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitos. Turun yliopisto, Turku.
- RESZEGI, KATALIN 2010: A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32, 143–149.
- 2018: On the proper-name-to-appellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24(1), 25–46.
- SAARELMA, MINNA 2007: *Nimi lapselle*. Minerva, Helsinki.
- SARHEMAA, MARIA 2012: *Oskarinkokoinen ovimikko. Etunimien appellatiivistuminen suomen ja unkarin slangiyhdyssanoissa*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.
- 2017: Structures and meanings of Finnish and Hungarian appellativized slang compounds. *Onoma* 52, 87–106. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.52/2017/5>
- 2018: Motivation for appellativized given names in Finnish and Hungarian slang compounds. *Onomastica Uralica* 13, 291–302
- SARHEMAA, MARIA – SIVONEN, JARI 2015: Suomen ja unkarin slangin appellatiivistuneet etunimiyhdyssanat. *Folia Uralica Debreceniensia* 22, 191–212.
- SARHEMAA, MARIA – TAKÁCS, JUDIT 2018: ’Ember’ jelentésű köznevesült keresztnevék a finn és a magyar szlengben. *Folia Uralica Debreceniensia* 25, 211–225.
- SEIFERT, STEFANIE 2008: A tulajdonnév köznevesülésének jelentésváltozási folyamatai. *Névtani értesítő* 32, 41–54.
- SIVONEN, JARI 2016: The Finnish abstract motion construction *mennä V-mA-An* [go V-INF-ILL] ‘do something unwished’: Usage, development and motivation. *Review of Cognitive Linguistics* 14 (2), 247–274. <https://doi.org/10.1075/rcl.14.2.01siv>
- SKÖLDBERG, EMMA – TOPOROWSKA GRONOSTAJ, MARIA 2006: Swedish appellativized forenames in compounds. A lexicographic approach. ELISA CORINO, CARLA MARELLO ja CHRISTINA ONESTI (toim.): *Proceedings of the 12th EURALEX International Congress*, 1193–1199. Edizioni dell’Orso, Torino.
- Suomi24: <https://www.suomi24.fi> [viitattu 26.5.2020].
- SZENDREY, ZSIGMOND 1936: Személynevek mint köznevek. *Magyar Nyelv* 32, 248–259.
- TAKÁCS, JUDIT 2001: Keresztnévi eredetű finn, észt és magyar köznevek összehasonlító vizsgálat. *Folia Uralica Debreceniensia* 8, 613–18.
- 2007: *Keresztnevék jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közzé válásának modellje*. A Debreceni Egyetem Magyar nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 86. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- 2010: Kontrastiivinen katsaus yleisnimitysmiseen suomen ja unkarin kielessä. *Folia Uralica Debreceniensia* 17, 159–165.
- TILASTOKESKUS 2018. Elävänä syntyneet sukupuolen mukaan 1751–2017. http://pxnet2.stat.fi/PXWeb/pxweb/fi/StatFin/StatFin_vrm_synt/statfin_synt_pxt_001.px [viitattu 26.1.2018].
- VAURAS, ILMARI 2008: Tunneikonit verkkokeskusteluissa (?-). SARA ROUTARINNE ja TUULA UUSI-HALLILA (toim.): *Nuoret kielikuvassa. Kouluikäisten kieli 2000-luvulla*. Tietolipas 220. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- VILKUNA, KUSTAA 2005 [1976]: *Etunimet*. 4., uudistettu laitos. Otava, Helsinki.
- VISK = AULI HAKULINEN – MARIA VILKUNA – RIITTA KORHONEN – VESA KOIVISTO – TARJA RIITTA HEINONEN – IRJA ALHO 2004: *Iso suomen kieloppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio. <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7 [viitattu 22.3.2021].

MARIA SARHEMAA: The appellativisation of the names Uuno, Tauno, and Urpo and their usage on the discussion forum Suomiz4

This article explores three expressions, *uuno*, *tauno*, and *urpo*, all of which mean ‘stupid’ in colloquial Finnish. The study illustrates what these words mean in the contemporary colloquial language, in what kind of context they are used, and to which participants of interaction they refer. The data is compiled from the Suomiz4 corpus. The expressions are classified according to their meanings, usage, and structure, mainly using a qualitative analysis.

The first names behind these expressions are also examined. The present article indicates that the popularity of *Uuno*, *Tauno*, and *Urpo* has decreased either prior to their appellativisation, or soon thereafter. Moreover, the background to the appellativisation of these three expressions is discussed.

The analysis indicates that all three words are most often used with the meaning of ‘stupid’. However, they also all have their own semantic profiles, that is typical usages and referents. The appellative *tauno* is used to mean ‘ordinary person’ more often than the other two. With *uuno*, the writer refers to him or herself more often than with the other two expressions. The expression *urpo* is usually used for meaning ‘stupid’ in general, or it can refer to the stupidity of the other party in a conversation.

When forming compound words or derivatives, these three expressions function differently. Most often, they are all used as simplex words. The expression *uuno* more often serves as a root of a derivative and a part of a compound than *tauno* and *urpo*.

maria.sarhema@helsinki.fi
Suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto
00014 Helsingin yliopisto

LASSE HÄMÄLÄINEN ja TEEMU RUOKOLAINEN

Kukkaa, amfea, subua ja essoja

*Huumausaineiden slanginimitykset
Tor-verkon suomalaisella kauppapaikalla*

1 Johdanto

Huumausaineiden käyttäjät ja välittäjät muodostavat keskenään yhteisöjä, joiden yksi ominaispiirre on tavallisesta puhekielestä poikkeava kielimuoto (esim. Cromwell 1970; Perälä 2011, 103–105; Perälä–Kainulainen–Tammi 2012, 292). Tähän kielimuotoon kuuluu runsaasti huumeaiheista erikoissanastoa, kuten huumausaineiden nimityksiä (esim. *pilvi* 'kannabis', *piri* 'amfetamiini') sekä niiden välittämiseen, käyttötapoihin ja vaikutuksiin liittyvää sanastoa (esim. *muuli* 'salakuljettaja', *nokittaa* 'käyttää nasaalisesti' ja *kitkut* 'vieroitusoireet'). Tässä artikkelissa kutsumme tätä kielimuotoa *huumeslangiksi*. Huumeslangia käytetään useimmin huume-yhteisöjen sisäisissä keskusteluissa, vaikka osa sen sanoista saattaa olla tuttuja myös näiden ryhmien ulkopuolisille henkilöille. Huumeslangilla voi olla useita funktioita. Jotkin sanat voivat ilmaista esimerkiksi huumausaineiden laatuun liittyviä merkitysvaihteluita, joita yleiskielisillä sanoilla ei ole. Toisaalta slangia voidaan myös käyttää vahvistamaan ryhmäidentiteettiä tai tekemään yhteisön keskusteluista ulkopuolisille vaikeammin ymmärrettäviä (Lipsonen 1990, 7; Saanilahti–Nahkola 2000, 89; Perälä 2011, 104).¹

Huumeslangia on toistaiseksi tutkittu Suomessa ja kansainvälisestikin melko vähän (ks. tarkemmin luvussa 2). Mahdollinen syy tutkimusten vähyyteen on, että tutkimusaineistojen hankkiminen on perinteisesti ollut haastavaa. Huumausaineet ovat laittomia ja niihin liittyy vahvoja stigmoja, minkä vuoksi huume-yhteisöt eivät yleensä halua avata toimintaansa ulkopuolisille. Verkkoviestinnän yleistyminen on kuitenkin muuttanut aineistojen saatavuutta. Huumeiden käyttäjät ja välittäjät voivat kommunikoida keskenään joko avoimessa verkossa tai salatusta Tor-verkossa sijaitsevien keskustelufoorumien,

1 Tämä artikkeli on kirjoitettu osana Suomen Akatemian rahoittaman tutkimuskonsortion Extremist Networks, Narcotics and Criminality in Online Darknet Environments (329342-5) työtä. Haluamme kiittää vertaisarvioijia heidän arvokkaista kommentistaan sekä Tieteen tietotekniikan keskusta (CSC) työssä hyödynnetyistä laskennallisista resursseista.

kauppapaikkojen tai muiden kanavien välityksellä. Nämä keskustelut ovat usein kenen tahansa, myös tutkijoiden, saavutettavissa.

Tässä tutkimuksessa tarkastelemme huumausaineiden nimityksiä huumeiden kauppapaikkana Tor-verkossa vuosina 2017–2020 toimineen Torilauta-sivuston keskusteluissa. Esitämme nimitysten lukumäärät aineisto-otoksessa ja esiintymät vertailuaineistoissa sekä pyrimme selittämään nimitysten yleisyyttä tai harvinaisuutta avaamalla niiden merkityksiä, historiaa ja kielellistä taustaa. Analyysi keskittyy pääasiassa slanginimityksiin, mutta esitämme myös huumausaineiden yleiskielisten nimitysten (esim. *kannabis*, *amfetamiini*) sekä lääkevalmisteiden tuotenimien (esim. *Subutex*, *Diapam*) lukumäärät aineistossa. Tutkimuskysymyksemme voidaan tiivistää seuraavasti:

- 1) Mitkä ovat yleisimpiä Torilaudalla eri huumausaineista käytettyjä nimityksiä?
- 2) Miten nämä tulokset suhteutuvat aiempiin tietoihin huumeslangista?
- 3) Millaisia yleisiä trendejä huumeiden slanginimityksissä on havaittavissa?

Artikkelin aluksi esittelemme aiheen kannalta keskeisiä aiempia tutkimuksia (luku 2) sekä oman tutkimuksemme toteutusta (luku 3). Tämän jälkeen luvussa 4 käymme läpi aineiston yleisimmät huumausaineiden nimitykset ainekategorioittain ja luvussa 5 teemme kokoavia havaintoja tuloksista. Luvussa 6 pohdimme tutkimuksemme rajoituksia ja mahdollisia jatkotutkimuskohteita.

2 Aiempia tutkimuksia

Tutkimuksemme nojaa vahvasti suomalaisen slangitutkimuksen perinteeseen. Slangilla on tyypillisesti tarkoitettu ”jonkin puhujaryhmän käyttämää, etenkin sanastoltaan ja äännerakenteeltaan puheyhteisön yleisestä kannasta poikkeavaa kielimuotoa” (Saani-lahti-Nahkola 2000, 87). Tutkimuksissa on korostettu, että slangi on erityisesti sanastollinen ilmiö (mts.; Forsberg 2021, 10). Puhujaryhmän jäseniä yhdistävä tekijä voi olla esimerkiksi ikä, asuinpaikka, ammatti, harrastus tai jonkinlainen näiden yhdistelmä, kuten armeijassa tai vankilassa oleminen. Huumeslangi voitaneen rinnastaa näistä etenkin ammatti-, harraste- ja vankilaslangeihin.

Yksinomaan huumeslangiin keskittyviä tutkimuksia on tehty Suomessa toistaiseksi vain opinnäytetöissä. Aineistoina niissä on käytetty useimmin huumeaiheisia kirjoja ja elokuvia (Rasilainen 1992; Heikkinen 2014; Virtanen 2018). Eeva Siirtola (2003) on kerännyt aineistonsa kyselyllä ammattikoulun opiskelijoilta, Sami Heino (2019) taas avoimen verkon huumeaiheiselta keskusteluforumilta. Myös kansainvälisellä tasolla huumeslangia on tutkittu varsin vähän (ks. kuitenkin Cromwell 1970; Ghounane 2020).

Muita slangeja on tutkittu Suomessa varsin monipuolisesti. Epäilemättä tutkituin niistä on Stadin slangi, jota erityisesti Heikki Paunonen (mm. 2000b; 2006a; 2006b) on kartoittanut perusteellisesti. Nämä tutkimukset ovat myös huumeslangin näkökulmasta relevantteja, sillä päihteet ovat Stadin slangissa keskeisiä aihepiirejä ja attraktiokeskuksia (Paunonen 2000b, 32–35; 2006a, 342), ja toisaalta huumeysteisöt keskittyvät vahvasti

suuriin kaupunkeihin, etenkin pääkaupunkiseudulle (Perälä ym. 2012, 282–283). Mielenkiintoisen vertailukohdan huumausaineiden nimityksille tarjoaa tupakkaa tai savuketta tarkoittavien sanojen analyysi (Paunonen 2006a, 342–345). Muita laajemmin tutkittuja slangimuotoja ovat olleet koululaisslangi ja sotilasslangi (ks. Saanilahti–Nahkola 2000, 95–102), minkä lisäksi etenkin opinnäytetöissä on tarkasteltu myös useita muita slangeja. Käsillä olevan tutkimusaiheen kannalta tärkeä lähde on *Vankilasingin sanakirja* (Lipsonen 1990), sillä huumeilla on usein merkittävä rooli vankien kielessä; ne ovat yleinen syy vankilaan joutumiseen ja niitä käytetään myös vankilassa oltaessa (mts. 21; ks. myös Perälä ym. 2012, 292; Rönkä–Markkula 2020, 114–119).

Slangitutkimukset ovat pääosin keskittyneet kuvaamaan tarkastelun kohteena olevan slangin sanastoa sekä yksittäisten sanojen merkityksiä ja kielellistä alkuperää, usein sanakirjan muotoon koottuna (esim. Karttunen 1979; Lipsonen 1990; Paunonen–Paunonen 2000; Paunonen 2016; Forsberg 2021). Ajoittain on tehty myös kokoavampia esityksiä esimerkiksi slangin sananmuodostuksesta, joista keskeisimpiä tutkimuksemme kannalta ovat Paunosen (2006a) ja Kari Nahkolan (1999a; 1999b; ks. myös Saanilahti–Nahkola 2000, 106–110) tutkimukset. Jonkinlaisena aiempien tutkimusten puutteena voi pitää sitä, että niissä ei yleensä käsitellä slangisanojen yleisyyttä slangin puhujaryhmän keskusteluissa. On kuitenkin selvää, että jotkin sanat ovat hyvin yleisiä ja vakiintuneita, kun taas toiset jäävät lyhytaikaisiksi ja vain pienen puhujaryhmän tuntemiksi. Tältä osin oma tutkimuksemme kvantitatiivinen ote tuokin uudenlaisen näkökulman slangitutkimukseen. Epätavallista on myös, että käytämme aineistoina autenttisia keskusteluita – useimmiten aineistot on kerätty haastattelujen, kyselyiden ja keruukilpailujen avulla (esim. Paunonen–Paunonen 2000a, 37–39).

Tutkimuksemme nojaa lisäksi huumeiden käyttöä ja huumeekulttuuria käsitteleviin tutkimuksiin. Suomalaiset huumetutkimukset ovat viime vuosikymmeninä pohjautuneet vahvasti huumeaiheisiin väestökyselyihin, joissa on seurattu huumeidenkäytön ja huumeasenteiden kehitystä 1990-luvulta lähtien. Kyselyiden tuloksia ovat vetäneet yhteen esimerkiksi Hakkarainen (2015) sekä Karjalainen, Pekkanen ja Hakkarainen (2020). Kuvaa huumeidenkäytön trendeistä ovat täydentäneet myös poliisin ja tullin huumerikostilastot sekä 2010-luvulla jätevesitutkimukset. Näiden viimeisimpiä tuloksia on vedetty yhteen teoksessa *Huumetilanne Suomessa 2020* (Rönkä–Markkula 2020). Aika ajoin on tehty myös huumeekulttuuria kvalitatiivisemmin kuvaavia tutkimuksia. Huumeslangin kannalta keskeisiä ovat Jussi Perälän (2011; ks. myös Perälä ym. 2012; Perälä 2013) etnografinen tutkimus Helsingin huumemarkkinoista 2000-luvun alussa sekä kokoomateos *Vanha liitto: Kovien huumeiden käyttäjät 1960–1970-lukujen Helsingistä* (Kainulainen–Savonen–Rönkä 2017). Mainittujen teosten lopussa on listattu teoksissa esiintyvää huumeaiheista slangisanastoa selityksineen.

Viime vuosina huumemarkkinoita ja -kulttuuria niin Suomessa kuin maailmalla ovat muuttaneet verkossa toimivat kauppapaikat. Suurin osa niistä toimii *Tor-verkoksi* tai *darknetiksi* kutsutussa verkossa, joka hyödyntää käyttäjiensä henkilöllisyyden peittävää salaustekniikkaa. Nämä kauppapaikat ovat tarjonneet huumetutkijoille tärkeitä uusia aineistoja, minkä vuoksi niitä on tutkittu runsaasti 2010-luvulla (yhteenvetona ks. Martin–Cunliffe–Munksgaard 2019). Suomessa on tutkittu Silkkitie-kauppapaikkaa (Nurmi ym. 2017) sekä

tämän tutkimuksen aineistolähteenä toimivaa Torilautaa (Harviainen–Haasio–Hämäläinen 2020; Karjalainen–Nyrhinen–Gunnar–Ylöstalo–Stahl 2021). Kielitieteellisestä näkökulmasta darknetin huumekauppaa on tutkittu ainoastaan käyttäjänimien osalta (Hämäläinen 2019; Hämäläinen–Haasio–Harviainen 2021).

3 Tutkimuksen toteutus

3.1 Aineistolähde

Tutkimusaineistomme on peräisin Torilaudalta, joka oli vuosina Tor-verkossa 2017–2020 toiminut, etenkin huumekauppaan käytetty suomenkielinen keskustelufoorumi. Torilaudalla kuka tahansa saattoi perustaa uuden keskusteluketjun ja näin ilmoittaa halustaan ostaa, myydä tai vaihtaa huumeaineita. Kaupankäynnin yksityiskohdista sovittiin kahdenkeskisissä keskusteluissa Wickr-mobiilisovelluksen välityksellä, ja ostotapahtuma suoritettiin yleensä kasvokkaisissa tapaamisissa. Torilauta oli Suomen mittakaavassa varsin merkittävä sivusto: sinne lähetettiin kolmen vuoden aikana yli kuusi miljoonaa viestiä eli keskimäärin yli 5 000 viestiä päivässä (Malin 2020). Siellä oli myös huumeisiin liittymättömiä keskustelualueita, mutta huumekauppa muodosti ylivoimaisen enemmistön sivuston keskusteluista: noin 97 % viesteistä lähetettiin osto- ja myynti-ilmoituksille tarkoitetuille alueille.²

Torilaudan viestien kielelle tyypillistä on epämuodollisuus, puhekielisyys ja huolittelemattomuus. Viesteissä esiintyy runsaasti puhekielelle tyypillisiä loppuheittoja ja loppukonsonantin katoa, kuten esimerkin 1 *olis, hinnast ja kuivumaa*, sekä muuhunkin kuin huumeaineisiin liittyvää slangisanastoa (*koodi* eli viesti). Myös lyöntivirheitä (*myyntiilmoituksiin, Oli po. olis*) ja poikkeamia oikeinkirjoitusnormeista on paljon, mikä saattaa johtua kirjoittajan huolimattomuudesta tai päihtyneisyydestä mutta myös oikeinkirjoitusnormien hallinnan puutteesta tai heikosta kielitaidosta. Lisäksi virke- ja laajemmat tekstirakenteet poikkeavat usein yleiskielisestä tyylistä, mikä tekee ilmoitusteksteistä paikoitellen melko vaikeasti ymmärrettäviä. Tällaiset piirteet ovat toki varsin yleisiä myös muilla verkon ja sosiaalisen median keskustelupalstoilla, mutta Torilaudalla norminvastainen kielenkäyttö vaikuttaisi korostuvan erityisen paljon. On toisaalta syytä mainita, että aineiston sisäinen variaatio on varsin suurta. Monet kirjoittajat pyrkivät käyttämään huoliteltua yleiskieltä ja jopa reaali maailman liike-elämästä omaksuttuja markkinointipuheen piirteitä (ks. myös Hämäläinen ym. 2021).

- (1) dänkkii & metadonia
yo! Oli budia, lajike tupla w eli white widow. Hinnoissa on eroa moniin muihin budi myyntiilmoituksiin esim et 20e/g (koska vaiva) tosiasiainut vaiva on nää ahneet hinnat..eli 1g/15e 2g/30 siit ylöspäin 13e/g...ja sit olis metadonia 110mg sovittaa hinnast wickeris. Pistäkää koodii peace!

2 Luettelo keskustelualueista viestimäärineen on nähtävissä liitteessä 2. Verkkoliitteet ovat luettavissa *Sananjalan* verkkosivuilla.

3.2 Aineisto

Tutkimusaineisto on satunnaisotos Torilaudalta automatisoidusti kerätystä korpuksesta. Korpus sisältää kaikki Torilaudalle lähetetyt viestit 26.8.2019–20.5.2020 ja siihen kuuluu kaikkiaan 1 963 612 viestiä 481 882 eri keskusteluketjusta. Korpusta säilyttää Tampereen yliopiston hallinnoima ENNCODE-tutkimuskonsortio (<https://research.tuni.fi/enncode/>, viitattu 29.7.2021). Korpus ei ole toistaiseksi julkisesti saatavilla tutkimusetiikkaan ja yksityisyydensuojaan liittyvien kysymysten vuoksi.

Analysoituun otokseen poimittiin korpuksesta 3 000 keskusteluketjun avausviestiä huumekauppaan tarkoitetuilta keskustelualueilta. Otoksen viesteistä 2 300 (76,7 %) ilmaisee halukkuutta huumeiden myymiseen, 335 (11,2 %) huumeiden ostamiseen ja 344 (11,5 %) vaihtokauppoihin, joissa vähintään toinen vaihdettava tuote on huumausaine.³ 252 (8,4 %) viestiä ei liity huumekauppaan. Viesti voi kuulua samanaikaisesti useampaan kuin yhteen edellä mainituista kategorioista: myyjä voi esimerkiksi mainita ilmoituksessaan, että maksuvälineenä käyvät rahan lisäksi toiset huumausaineet, jolloin viesti on luokiteltu sekä myynti- että vaihtoilmoitukseksi.

Taulukkoon 1 (ks. seuraavaa alalukua) on koottu tilastot siitä, mitä huumausaineita viestit koskevat. Viesti voi kuulua useampaan kategoriaan, sillä etenkin monissa myynti-ilmoituksissa tarjotaan useita eri huumausaineita. Taulukon oikeanpuolimmaisina sarake ilmaisee, kuinka monta eri slanginimitystä kyseisestä huumausaineesta tai -ainekategoriasta aineistossa esiintyy. Huumausaineita ja niiden käyttöä Suomessa esitellään tarkemmin luvussa 4. On kuitenkin syytä mainita, että niiden jakauma aineistossa korreloi melko hyvin muiden huumeidenkäyttöä kuvaavien tilastojen kanssa (Karjalainen ym. 2020; Rönkä–Markkula 2020). Ongelma- ja sekakäytössä yleiset opioidit ja bentsodiatsepiinit ovat tosin jossain määrin yliedustettuina, kun taas yleensä satunnaisemmin käytetyt kokaiini ja psykedeelit aliedustettuina. Tämän perusteella Torilaudan käyttäjäkunnassa painottuivat huumeiden ongelmakäyttäjät satunnaiskäyttäjien sijaan.

3.3 Analyysiprosessi

Analyysiprosessin aikana satunnaisotoksen viestit luettiin huolellisesti läpi ja huumausaineiden nimitykset merkittiin Doccano-annotaatiotyökalun⁴ avulla. Nimitysten tunnistaminen viesteistä on pääsääntöisesti ongelmaton, sillä yleiskieliset nimitykset sekä enemmistö slanginimityksistä (65 %) mainitaan aiemmissa lähteissä. Useilla slanginimityksillä on homonyymi yleiskielessä (esim. *kukka*, *vauhti*, *mämmi*), mutta nämä homonyymit ovat aineistossa harvinaisia ja erotettavissa kontekstin perusteella. Niistä slanginimityksistä, joita aiemmissa lähteissä ei mainita, useat ovat äänteellisesti samankaltaisia

3 Huumausaineilla tarkoitetaan tässä laittomasti valmistettujen huumausaineiden lisäksi päihtymistarkoituksessa käytettäviä apteekkituotteita sekä nuuskaa ja dopingaineita. Sen sijaan alkoholia ja tupakkaa, joita Torilaudan ilmoituksissa esiintyy satunnaisesti, ei ole tässä luokiteltu huumausaineiksi.

4 <https://github.com/doccano/doccano>, viitattu 4.3.2021.

Taulukko 1. Aineiston viestit (N = 3 000) huumausainekategorioittain.

Huumausainekategoria	Viestejä	%	Slanginimityksiä
Kannabis	1 082	36,1	32
Bentsodiatsepiinit	571	19,0	28
<i>Alpratsolaami</i>	249	8,3	11
<i>Klonatsepaami</i>	222	7,4	2
<i>Diatsepaami</i>	76	2,5	2
<i>Muut</i>	57	1,9	13
Opioidit	544	18,1	39
<i>Buprenorfiini</i>	390	13,0	23
<i>Oksikodoni</i>	87	2,9	4
<i>Tramadoli</i>	63	2,1	4
<i>Muut</i>	31	1,0	8
Amfetamiinit	502	16,7	42
Ekstaasi	248	8,3	16
Pregabaliini ja gabapentiini	206	6,9	9
Kokaiini	99	3,3	14
Psykedeelit	90	3,0	10
Muut lääkeaineet	500	16,7	23

virallisten nimitysten tai tuotenimien kanssa, mikä helpottaa niiden ymmärtämistä. Myös konteksti tarjoaa apua ymmärtämiseen, sillä ilmoituksissa käytetään monesti samasta aineesta useita eri nimityksiä. Tarvittaessa nimitysten merkityksiä on myös pyritty selvittämään Google-haun avulla. Mikäli merkitys on siltikin jäänyt epäselväksi, on se jätetty huomioimatta analyysissä. Tällaisia nimityksiä on kuitenkin hyvin vähän eikä niillä olisi mainittavaa vaikutusta tutkimustuloksiin.

Haastavia analyysin kannalta ovat sanat, joita käytetään ajoittain itsenäisinä huumausaineen nimityksinä, ajoittain taas nimityksen täydennyksinä taikka ilmaisemassa jotakin tiettyä huumausaineen osaa tai ominaisuutta. Tällaisia ovat *nuppu* ja *nugetti* (marihuana), *pallo*, *orkkis* ja *og* (Subutex), *filmi* (Suboxone) sekä *lappu*, *blotteri* ja *sokeripala* (LSD). Näiden sanojen käyttöä ja merkityksiä on kuvattu tarkemmin luvussa 4. Kyseisten sanojen kaikkia esiintymiä ei ole automaattisesti laskettu taulukoissa 3–8 esitettyihin lukumääriin, vaan on arvioitu kulloisessakin kontekstissa, käytetäänkö sanaa itsenäisenä huumausaineen nimityksenä.

Kuten luvussa 3.1 todettiin, aineistossa esiintyy runsaasti lyöntivirheitä. Huumeiden nimitysten virheellisiä kirjoitusasuja ei ole tulkittu omiksi nimityksikseen, vaan ne on yhdistetty oikeiden kirjoitusasujen lukumääriin. Lyöntivirheiksi tulkitsemiamme muotoja ovat esimerkiksi *betsoja*, *buddi*, *fluapro*, *kukaa*, *Lyroca*, *määmmi*, *pani*, *Rivotrill*, *Sildanofil*

ja vaihtia (paremmin: *bentsoja, budi, flualpro, kukkaa, Lyrica, mämmi, pami, Rivotril, Sildenafilafil, vauhtia*). Lisäksi olemme yhdistäneet luvun 4 taulukoissa sellaisia synonyymisiä slanginimityksiä, jotka voidaan tulkita saman sanan kirjoitusvarianteiksi. Tällaisia variantteja esiintyy etenkin soinnillisten ja soinnittomien konsonanttien (esim. *contti ~ kontti, svimba ~ svimpa*), vierasperäisten konsonanttien ja niiden kotoisten kirjoitusvastineiden (*teksii ~ texi, bentso ~ benzo, svimba ~ swimba*), lukusanojen ja kirjainten (*kasipallo ~ 8-pallo, A ~ aa*) sekä englanninkielisestä huumeslangista poimittujen sitaattilainojen ja niiden suomalaistettujen kirjoitusasujen (*speed ~ spiidi*) välillä (äännevaihteluun perustuvasta synonymiasta slangissa ks. Paunonen 2006a, 336–339).

Luvussa 4 huumeiden nimitykset on jaettu yleiskielisiin ja slanginimityksiin – vertailuaineistoihin verrataan vain slanginimityksiä. Yleiskielisiksi on tulkittu nimitykset, jotka esiintyvät useissa virallisissa tai yleisesti tunnetuissa lähteissä, kuten *Kielitoimiston sanakirjassa*, huumeaiheisissa tieteellisissä julkaisuissa tai verkon päihdetietosivustoilla. Lisäksi yleiskielisiksi on tulkittu reseptilääkkeiden tuotenimet (esim. *Subutex*) sekä niiden vaikuttavien aineiden lääketieteelliset nimitykset (*buprenorfiini*).

3.4 Tutkimusetiikka

Verkkosivustoilta käyttäjien tietämättä kerättyihin tutkimusaineistoihin liittyy usein potentiaalisia tutkimuseettisiä ongelmakohtia. Tässä tutkimuksessa erityisen haasteen muodostaa tutkimuskohteena olevan huumekaupan laittomuus. Huumeaineita eteenpäin välittävät toimijat voivat aiheuttaa vaaraa muiden terveydelle mutta ovat myös itse yhteiskunnan marginalisoimina haavoittuvassa asemassa. Tutkimuksemme eettiset ohje-
nuorat on esitelty kattavasti toisaalla (Harviainen–Haasio–Ruokolainen–Hassan–Siuda–Hamari 2021), mutta nostamme tässä esille joitakin keskeisiä näkökohtia.

Vaikka Torilauta toimi salaustekniikkaa hyödyntävässä Tor-verkossa, sivustoa pystyi käyttämään rekisteröitymättä ja ilman tietoteknisiä erityistaitoja. Lisäksi siitä uutisoitiin aika ajoin mediassa ja linkkiä sivustolle jaettiin useilla avoimen verkon keskustelufoorumilla. Näin ollen sivustoa voidaan luonnehtia varsin avoimeksi ja julkiseksi eikä siellä käytyjen keskustelujen tutkimuskäytössä pitäisi olla periaatteellista ongelmaa (ks. myös Martin–Christin 2016, 86). Tunnettuutensa vuoksi Torilaudan voidaan olettaa olleen poliisi- ja tulliviranomaisten aktiivisessa seurannassa, joten aiheen käsittely tässä artikkelissa ei lisänne olennaisesti sivuston käyttäjien kiinnijäämisriskiä.

Torilaudan käyttäjien henkilöllisyyden tunnistaminen heidän viestiensä sisällön perusteella on pääsääntöisesti hyvin vaikeaa tai mahdotonta. Ajoittain viesteissä kuitenkin on kirjoittajansa tai muun henkilön asuinpaikkaan, ulkoiseen olemukseen tai toimintaan liittyviä tietoja, jotka saattaisivat mahdollistaa tunnistamisen. Lisäksi viestit sisältävät usein kirjoittajansa Wickr-käyttäjänimen, joka voi olla huumemarkkinoilla keskeinen tunnistetieto, vaikka ei yleensä paljastakaan suoraan käyttäjänsä reaali maailman henkilöllisyyttä (Hämäläinen ym. 2021). Näistä syistä tutkimusaineistoa ei jaeta julkisesti (ks. myös Harviainen ym. 2021). Luvussa 4 esitetään lyhyitä esimerkkikatkelmia aineistosta, mutta mahdolliset tunnistetiedot on rajattu niistä pois.

3.5 Vertailuaineistot

Aineistomme yleisimmät huumausaineiden nimitykset esitteleviin taulukoihin 3–8 on koottu slanginimitysten osalta myös tiedot niiden esiintymistä aiemmissa lähteissä. Tätä varten olemme valinneet kymmenen vertailuaineistoa. Luvussa 2 esitellyistä tutkimuksista olemme valinneet Heinon (2019) tutkielman, Karttusen (1979), Lipsosen (1990) ja Paunosten (2000) slangisanakirjat sekä Perälän väitöstutkimuksen (2011) ja *Vanha liitto*-teoksen (Kainulainen ym. 2017) loppuun kootut sanastot. Verkossa julkaistuista, huumeidenkäyttäjien parissa työskentelevien ammattilaisten tietoihin pohjautuvista huume-sanastoista vertailuaineistoiksi on valittu sairaanhoitaja Pertti Kiiran (1998), Irti huumeista ry:n ja Ylen A-tuubin julkaisemat sanastot.⁵

Näiden lisäksi olemme valinneet vertailuaineistoksi Urbaanin sanakirjan. Se on vuonna 2007 perustettu verkkopalvelu, joka ilmaisee tarkoitukseseen ”kerätä sanoja jotka eivät löydy tavallisista sanakirjoista, sekä tavallisten sanojen epätavallisempia määritelmiä”.⁶ Määritelmiä sanoille voi lisätä kuka tahansa palvelun rekisteröitynyt käyttäjä, joten tietoihin on syytä suhtautua varauksella. Pääsääntöisesti huumeiden nimityksille luodut määritelmät kuitenkin vastaavat varsin hyvin muissa lähteissä esitettyjä määritelmiä. Palvelun käyttäjät voivat antaa kullekin määritelmälle myönteisen tai kielteisen arvion, mikä auttaa arvioimaan määritelmien laatua ja luotettavuutta. Kuten taulukosta 2 nähdään, Urbaani sanakirja tuntee aineistossa esiintyviä huumeiden slanginimityksiä selvästi enemmän kuin muut vertailuaineistot. Tämä johtunee siitä, että jatkuvasti päivitettävä julkaisu pysyy ajantasaisena ja sitä tekee oletettavasti laaja joukko erilaisia taustoja edustavia tekijöitä.

4 Yleisimmät nimitykset huumausainekategorioittain

Tässä luvussa esitellään aineiston yleisimmät huumausaineiden nimitykset ja niiden esiintymät vertailuaineistoissa. Tulosten käsittely on jaettu alalukuihin ainekategorioittain. Yleisimmät nimitykset on koottu taulukoihin 3–8⁷. Taulukoissa kirjain x ilmaisee sanan esiintyvän mainitussa vertailuaineistossa ja yhdysmerkki ilmaisee, että sana ei esiinny teoksessa. Heinon (2019) tutkimuksen osalta on kirjattu esiintymien lukumäärä, mikäli se on ilmoitettu. Urbaanista sanakirjasta on kirjattu sanan määritelmän saamien positiivisten ja negatiivisten arvioiden määrä.

5 A-tuubin ja Irti huumeista ry:n sanastojen tarkat julkaisuajankohdat eivät ole tiedossa, mutta Internet Archiven (www.archive.org, viitattu 20.5.2021) avulla tekemiemme selvitysten perusteella niiden julkaisut ajoittuvat vuoden 2010 paikkeille.

6 www.urbaanisanakirja.fi, viitattu 16.2.2021.

7 Laajemmat taulukot kaikista nimityksistä ovat verkkoliitteessä 1.

Taulukko 2. Vertailuaineistona käytetyt lähteet. Oikeanpuolimmaisen sarakkeen luku kertoo, kuinka monta tämän tutkimuksen aineistossa esiintyvää huumeiden slanginimitystä kyseisessä julkaisussa mainitaan.

Tekijä	Julkaisun nimi	Julkaisu- vuosi	Lyhenne	Slangi- nimityksiä
Karttunen	<i>Nykyslangin sanakirja</i>	1979	K79	16
Lipsonen	<i>Vankilanslangin sanakirja</i>	1990	L90	34
Kiira	<i>Huumesanastoa</i>	1998	K98	13
Paunonen	<i>Stadin slangin suursanakirja</i>	2000	P00	34
Irti huumeista ry.	<i>Huumesanastoa</i>	ei tiedossa	IH	46
Yle A-tuubi	<i>Suomi-huume-sanakirja</i>	ei tiedossa	AT	38
Perälä	<i>”Miksi lehmät pitää tappaa”</i>	2011	P11	32
Kainulainen ym.	<i>Vanha liitto</i>	2017	V17	13
Heino	<i>Huumeidenkäyttäjien slang...</i>	2019	H19	58
useita tekijöitä	<i>Urbaani sanakirja</i>	päivittyvä	US	111

4.1 Kannabis

Kannabis on selvästi yleisimmin Suomessa käytetty laiton huume (Rönkä–Markkula 2020, 20). Kannabistuotteet edustavat kahta päätyyppiä: yleiskielessä *marihuuaksi* kutsuttua kannabiskasvin kukintoa sekä *hasikseksi* kutsuttua kannabiksen hartsista prosessoitua massaa (KS s.v. *marihuana*, *hasis*). Hasis tuodaan Suomeen ulkomailta, kun taas marihuanaa kasvatetaan runsaasti myös Suomessa (Perälä 2013, 26–27). Viime vuosina marihuana on yleistynyt selvästi hasikseen verrattuna (Rönkä–Markkula 2020, 23). Tutkimusaineistomme kannabisaiheisista ilmoituksista peräti noin 95 prosenttia koskee marihuanaa.

Kuten taulukosta 3 havaitaan, aineiston ylivoimaisesti yleisin nimitys kannabikselle on *kukka*. Tätä voi pitää hieman yllättävänä, sillä nimitystä ei mainita useissa vertailuaineistoissa. Nimityksen suosiota saattaa selittää, että se viittaa hyvin selvästi marihuunaan eikä hasikseen, kun taas joitakin muita slanginimityksiä saatetaan käyttää kummastakin. Yleisimmistä nimityksistä myös *budi* (engl. *bud* ’nuppu’), *kukinto* ja *nuppu* viittaavat hyvin selvästi juuri marihuunaan.

Sanoja *nuppu* ja *nugetti* käytetään aineistossa kahdella hieman erilaisella tavalla: itenäisinä kannabiksen nimityksinä (esimerkki 2) mutta myös täsmentämään, että tuote sisältää pelkästään kannabiksen kukintoa eikä sen lehtiä, oksia tai muuta ”höttöä”, joiden päihdyttävä vaikutus on heikompi (esimerkki 3). Esimerkin 4 lause ”kukka on pelkkää nuppua” havainnollistaa, että kirjoittaja hahmottaa sanojen *kukka* ja *nuppu* merkitykset toisistaan eroaviksi. Huomionarvoista on, että *nupun* englanninkielistä vastinetta *budi* tai yleiskieliseltä merkitykseltään samankaltaisia sanoja *kukka* ja *kukinto* ei käytetä samalla tavoin kahdessa eri merkityksessä.

Taulukko 3. Aineiston 20 yleisintä nimitystä kannabistuotteille sekä niiden esiintymät lähteissä. Taulukkomerkinnät on selostettu luvun 4 ensimmäisessä kappaleessa. * Heino (2019) on esittänyt sanojen *savu* ja *sauhu* lukumäärät yhdistettynä.

Sana	Määrä	K79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
kukka	701	-	-	-	x	x	x	x	-	1	145/28
budi	155	-	-	-	-	x	-	x	-	4	886/51
poltto	152	-	-	-	-	x	-	-	-	8	30/9
kukinto	129	-	-	-	-	-	x	x	-	-	-
nuppu	109	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10/9
savu	76	-	-	-	x	x	-	x	-	10*	14/8
dänkki	32	-	-	-	-	-	-	-	-	-	216/94
gugu, qq, q q	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	79/7
hasa	29	x	x	x	x	x	x	x	-	-	43/7
nugetti	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
dulla	22	x	x	x	x	x	x	x	-	-	81/4
pilvi	22	x	x	x	x	x	x	x	x	21	85/35
paja	17	-	-	-	-	x	-	-	-	6	198/5
weed	17	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
kannabis	13										
sauhu	13	-	-	-	-	-	x	x	-	10*	-
hasis	12										
hatsi	10	-	-	-	x	x	-	x	-	13	77/31
buddha, budha	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17/13
blossi	5	-	x	-	x	-	-	x	-	2	149/16

- (2) Hei. Hervantaan olis hakusessa 1-3g hyvää nuppuu. –
- (3) Moi! Ois nyymeille tarjolla moitteetonta suomikukkaa. Kuivaa ja oikein curetettua. Tiiviitä hartsinpeittämiä nugetteja ilman tikkui, höttöä tms. –
- (4) Varaston täydennys nyt tuli white widow kukkaa myyntii
Kukka on pelkkää nuppuu,hartsista ja kunnan poltto kaikinpuolin –

Kannabiksen kenties laajimmin tunnetuista slanginimityksistä *pilvi* on aineistossa melko harvinainen, *ruoho* ja *mari* erittäin harvinaisia. Niiden sijaan yleisimpien nimitysten joukossa on vertailuaineistoille tuntemattomampia nimityksiä, kuten kotoperäiset *poltto* ja *savu* sekä englannista omaksutut *budi*, *dänkki* ja *nugetti*. Myös viralliset nimitykset ovat aineistossa melko harvinaisia: Sana *kannabis* esiintyy 13 kertaa ja *marihuana*

Joistakin bentsodiatsepiineista puhutaan lähinnä niiden virallisilla tuotenimillä, kun taas toiset ovat saaneet varsin vakiintuneitakin slanginimityksiä. Klonatsepaamista käytetään tuotenimien *Rivotril* ja *Rivatril* ohella nimityksiä *riva*, *rivo*⁸ ja *rilla*, diatsepaamista taas useiden lähteidenkin tuntemaa nimitystä *pami*⁹. Sen sijaan alpratsolaamituotteiden epäviralliset nimitykset, kuten *loli* ja *xanttu*, ovat tuotenimiin *Ksalol* ja *Xanor* verrattuna lukumääräisesti vähäisiä. Xanorista ja Xanaxista käytetään ajoittain myös tablettien ulkomuotoon liittyviä nimityksiä *telaketju*, *telari*, *mutteri* ja *luumu*. Lääketieteellisiä nimityksiä käytetään harvakseltaan, taulukkoon 4 niistä ovat yltäneet vain *alpratsolaami* ja siitä lyhennetty *alpro*. Aineiston yleisin slanginimitys on bentsodiatsepiineihin yleisesti viittaava *bentso*. Nimitystä käyttävät erityisesti tuotteiden ostajat, kun taas myyjät lähes aina tarkentavat, mistä tuotteesta on kyse. Aineryhmästä esiintyy myös harvinaisempia slanginimityksiä: *bendo*, *bene*, *benjo*, *benjamiini*. Lisäksi *ryyni* viittaa aineistossa useimmin bentsodiatsepiineihin, vaikka vertailuaineistojen mukaan nimitystä käytetään myös muista lääketableteista.

4.3 Opioidit

Opioideista selvästi yleisin aineistossa on buprenorfiini. Se tunnetaan parhaiten tuotenimellä *Subutex*, joka on ollut keskeinen osa suomalaisia huumemarkkinoita 1990-luvulta lähtien, mutta myös rinnakkaisvalmisteita *Suboxone*, *Bunalict* ja *Temgesic* esiintyy jonkin verran (Perälä 2011, 74–88). Kaksi muuta aineistossa yleistä lääkeopioidia ovat oksikodoni (tuotenimet *Oxycontin* ja *Oxynorm*) ja tramadoli (*Tramal*). Myös kodeiinia (*Panacod*) myydään jonkin verran. Sen sijaan kenties tunnetuin opioidi, heroini, on Suomessa nykyisin harvinaista (Perälä 2013, 33; Rönkä–Markkula 2020, 22). Aineistossa sen myynti-ilmoituksia onkin vain kaksi. Myös morfiinia, oopiumia ja metadonia esiintyy aineistossa vain satunnaisesti.

Taulukossa 5 näkyvät vahvasti *Subutexin* nimitykset. Yleisin nimitys *subu* on hieman virallista tuotenimeä yleisempi. Myös tuotenimen loppuosaa käytetään slanginimityksenä usein eri kirjoitusvariantein, niistä yleisimpinä *texi* ja *tekski*. Nimitykset *kasi* ja *kasipallo* (tai *8* ja *8-pallo*) perustuvat *Subutex*-tabletin pallomaiseen muotoon ja sen sisältämään 8 milligrammaan buprenorfiinia. Myös pelkkää sanaa *pallo* käytetään tuotteen nimityksenä (esimerkki 5), joskin se toimii usein jonkin muun nimityksen täydennyksenä (esimerkki 6). Samoin tuotteen aitoutta ja alkuperäisyyttä ilmaisevat, englannin sanaan *original* pohjautuvat *og* ja *orkkis* voivat toimia joko itsenäisinä nimityksinä tai täydennyksinä (esimerkit 7 ja 8).

- (5) Muutamalle pallolle tarvis. Koodaa Jos onnistuu!!
- (6) Ostetaan 4x Xonea tai 3-4x normi subutex pallo! –

8 Nimitykset *riva* ja *rivo* on yhdistetty taulukossa 4, sillä ne esiintyvät aineistossa useimmin monikon partitiivissa, joka on molemmilla *rivoja*. Tällöin ei voida tietää, kummasta nimityksestä on kyse.

9 Tuotenimien pohjalta muodostetut epäviralliset nimitykset on kirjoitettu artikkelissa pienellä alkukirjaimella, vaikka myös ison alkukirjaimen käyttöä voisi pitää perusteltuna. Pieni alkukirjain on huomattavasti yleisempi sekä aiemmissa lähteissä että Torilauta-aineistossa.

Taulukko 5. Aineiston 20 yleisintä opioidien nimitystä.

Sana	Määrä	V79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
subu	163	-	-	-	-	x	x	x	-	8	120/13
Subutex	143										
Tramal	53										
oxy	29	-	-	-	-	-	-	-	-	20	7/0
bupre, bubre	28	-	-	-	-	-	x	x	-	18	23/3
pallo	28	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
texi, teksi, textsi, tex	27	-	-	-	-	-	x	x	x	-	23/11
Oxynorm	25										
contti, kontti	23	-	-	-	-	-	-	-	-	7	24/28
Suboxone	23										
Oxycontin	20										
xone	20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6/14
Oxycont	18										
Bunalict	16										
Panacod	15										
kasipallo, 8-pallo	14	-	-	-	-	x	-	-	-	1	127/42
orkkis	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7/19
filmi	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kasi, 8	12	-	-	-	-	-	-	x	-	-	7/0
opiaatti	10										

(7) Muutama orkkis myynnissä. –

(8) Moro! Nyt löytyy myyntiin jokunen OG 8mg Subutex –

Muita buprenorfiinituotteita kutsutaan useimmin niiden tuotenimillä *Suboxone*, *Bunalict* ja *Temgesic* mutta ajoittain myös slanginimityksillä *xone*, *buna* ja *teemu*. Suboxonesta käytetään myös tabletin muotoon perustuvaa nimitystä *filmi*, joka tosin esiintyy pääasiassa *Suboxone*- tai *xone*-nimityksen täydennyksenä. *Buprenorfiinin* lyhennettyä muotoa *bupre* (tai *bubre*) käyttävät lähinnä ostajat, jotka näin ilmaisevat ostavansa kaikenlaisia kyseistä ainetta sisältäviä tuotteita. Oksikodonia sisältäviin *Oxycontin*- ja *Oxynorm*-lääkkeisiin viitataan yhteisellä slanginimityksellä *oxy*. *Oxycontinista* käytetään myös muotoa *Oxycont*, mikä lienee slanginimitysten *contti* ja *kontti* vaikutusta. *Oxynormista* samalla tavalla lyhennettyä slanginimitystä *normi* ei esiinny. *Tramal*-lääkkeeseen viitataan lähes yksinomaan tuotenimellä.

Opioidien slanginimitykset ovat vertailuaineistoille Heinoa (2019) ja Urbaania sanakirjaa lukuun ottamatta melko vieraita, mikä johtunee pääosin Suomen opioiditarjonnan muutoksesta. Aiemmin yleisemmän heroiinin slanginimitykset tunnetaan lähteissä hyvin, ja *Vanha liitto* -teoksen sanasto esittelee kattavasti metadonituotteiden nimityksiä.

4.4 Amfetamiinit

Amfetamiini on ollut Suomen yleisimmin käytettyjä huumausaineita 1950-luvulta lähtien (esim. Perälä 2011, 21–24). Pervitin-tuotenimellä sota-aikana tunnettu metamfetamiini on palannut huumemarkkinoille vasta hiljattain, mutta sen käyttö on yleistynyt selvästi viime vuosina (Rönkä–Markkula 2020, 31–33). Näitä kahta stimulanttia on luontevaa käsitellä yhdessä, sillä merkittävä osa Torilaudalla myytävistä amfetamiinituotteista sisältää ilmoitustekstien mukaan kumpaakin. Amfetamiinin ja metamfetamiinin sekoitukset sekä pelkkää amfetamiinia sisältävät tuotteet ovat aineistossa osapuilleen yhtä yleisiä, kun taas pelkkä metamfetamiini on harvinaista.

Taulukko 6. Aineiston 20 yleisintä nimitystä amfetamiinille ja metamfetamiinille.
* Heinin (2019) tutkimuksessa sanojen *amfe* ja *amffe* lukumäärät esitettiin yhdistettyinä.

Sana	Määrä	V79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
amfe	195	x	x	-	x	-	-	-	-	19*	-
meta	159	-	-	-	-	-	-	-	-	-	49/26
amfetamiini	140										
vauhti	94	x	x	-	x	x	x	x	x	5	91/15
sulfa	84	x	x	-	-	x	x	-	-	-	-
piri	74	x	x	x	x	x	x	x	x	31	338/48
sulffa	63	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
amffe	49	-	-	-	-	-	-	-	-	19*	-
alakerta	26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	78/12
alis	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50/11
pore	22	-	-	-	x	-	x	x	x	11	76/4
virta	22	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
A, aa	18	x	x	x	x	x	x	-	-	-	-
A-vitamiini	14	-	x	-	x	-	-	x	-	-	26/5
piiska	14	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4/0
pöhinä	14	-	-	-	-	-	-	-	-	2	195/53
vipinä	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pörri	9	-	-	-	-	x	x	-	-	-	25/6
amppeli	8	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
speed, spiidi	7	x	x	x	x	x	x	-	x	-	93/8

Erilaiset amfetamiinisekoitukset ovat luoneet etenkin myyjille tarpeen ilmaista, sisältääkö tuote metamfetamiinia vai ei, mikä näkyy selvästi taulukossa 6. Yleisimmistä nimityksistä *amfetamiini*, siitä lyhennetyt *amfe* ja *amffe* sekä sanasta *amfetamiinisulfaatti* muodostetut *sulfa* ja *sulffa* viittaavat pääsääntöisesti tavalliseen amfetamiiniin.¹⁰ Metamfetamiinista käytetään lähes yksinomaan nimitystä *meta*, joka esiintyy usein yhdyssanojen osana: ilmoituksissa myydään esimerkiksi *metamixiä* tai *vauhtia metapotkulla*. Virallinen nimitys sekä muut slanginimitykset *metukka*, *metku* ja *metsku* ovat aineistossa harvinaisia. Muita taulukossa 6 esiintyviä nimityksiä käytetään aineistossa sekä metamfetamiinia sisältävistä että sisältämättömistä tuotteista, vaikka monet niistä ovatkin perinteisesti viittaneet amfetamiiniin. Tällaisia ovat esimerkiksi vertailuaineistojen parhaiten tuntemat nimitykset *piri*, *vauhti* ja *speed/spiidi*.

4.5 Ekstaasi

3,4-metyleenidioksimetamfetamiinia eli MDMA:ta kutsutaan yleiskielessä varsin vakiintuneesti *ekstaasiksi* (KS s.v. *ekstaasi*). Se on vuoden 2018 väestökyselyn perusteella kannabiksen jälkeen Suomen toiseksi yleisimmin kokeiltu huumausaine (Karjalainen ym. 2020, 59), joskin sen käyttö on tyypillisesti satunnaista ja keskittyy vahvasti tiettyihin juhlimiskulttuureihin (Salasuo 2004). Ekstaasia esiintyy huumemarkkinoilla kahdessa eri muodossa: tabletteina sekä kiteisenä jauheena. Torilaudalla näistä yleisempiä ovat tabletit.

Taulukko 7. Aineiston 10 yleisintä nimitystä ekstaasille ja MDMA:lle.

Sana	Määrä	V79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
esso	128	-	-	-	x	x	x	-	-	1	198/39
MDMA	99										
mämmi	69	-	-	-	-	-	-	-	-	34	173/12
naksu	55	-	-	-	-	x	-	-	-	-	68/4
nami	36	-	-	-	-	x	-	-	-	-	-
mässy	23	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ekstaasi	8										
mando	8	-	-	-	-	x	-	-	-	-	37/12
karkki	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
niitti	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-

Tableteista ja jauheesta käytetään valtaosin eri nimityksiä. Nimitystä *ekstaasi* käytetään aineistossa yksinomaan tableteista, joskaan ei erityisen usein. Tablettien yleisin

¹⁰ Nimityksiä *amfe* ja *amffe* sekä *sulfa* ja *sulffa* käsitellään taulukossa 6 yleisyytensä vuoksi erillisinä, vaikka niitä voitaisiin pitää saman sanan eri kirjoitusasuina.

Yleisin nimitys kokaiinille aineistossa on *kola*, samoin kuin Heinon (2019, 45–46) tutkimuksessa. Myös kirjoitusvariantti *cola* on varsin yleinen. Näiden nimitysten taustalla lienee kokaiinin käyttö Coca-Colan ainesosana 1800-luvun lopulla. Nimitys *yläkerta* ja siitä johdettu *ylis* puolestaan perustuvat kokaiinin arvostettuun asemaan suomalaisissa huumeepiireissä – vastinparin niille muodostavat yleisemmästä stimulantista, amfetamiinista käytetyt nimitykset *alakerta* ja *alis* (ks. taulukko 6). Yleiskielinen nimitys *kokaiini* on aineistossa yleinen, myös englanninkielistä nimitystä *cocaine* käytetään ajoittain. Sen sijaan useiden vertailuaineistojen tuntemat äänteelliset mukaelmat *koksu*, *kokkeli*, *koka* ja *kokis* jäävät lukumääriltään vähäisiksi.

4.7 Psykedeelit

Psykedeeleiksi kutsutaan huumausaineiden ryhmää, jotka aiheuttavat voimakkaita muutoksia aistimuksissa, tietoisuuden tilassa, ajattelussa ja tunnekokemuksissa (esim. Nichols 2016; ks. myös KS s.v. *psykedeeli*). Niitä edustavat aineistossa LSD (49 ilmoitusta), psilositybiiniseniet (21), ketamiini (13), DMT (5), 2 C-B (5), DXM (2) ja meskaliini (1). Näistä huumausaineista käytetään aineistossa pääosin niiden virallisia nimityksiä. Slanginimityksistä selvästi yleisin on LSD:tä tarkoittava *happo*, joka esiintyy 28 ilmoituksessa ja mainitaan Perälää (2011) lukuun ottamatta kaikissa vertailuaineistoissa. LSD-ilmoituksissa esiintyvät usein myös sanat *lappu*, *blotteri* (engl. *blotter* ’imupaperi’) ja *sokeripala*, joihin LSD-liuos tyypillisesti imeytetään käyttöä varten. Kyseisiä sanoja kuitenkin käytetään useammin sanojen *LSD* ja *happo* täydennyksinä kuin aineen itsenäisinä nimityksinä. Psilositybiinisenistä käytetään useimmin nimityksiä *sieni* ja *tatti* tai huumumadonlakin tieteellistä nimeä *Psilocybe cubensis*. Ketamiinista käytettäviä slanginimityksiä aineistossa ovat *ketku*, *keta* ja *Special K*.

4.8 Muut huumaus- ja lääkeaineet

Edellä esiteltyjen kategorioiden lisäksi Torilaudalla kaupataan lukuisia muita huumaus- ja lääkeaineita. Nämä ovat valtaosin erilaisia apteekeissa myytäviä lääkevalmisteita. Seuraavassa tarkastellaan lyhyesti kahta yleisintä tuotekategoriaa: pregabaliinia ja gabapentiiniä sekä stimuloivia reseptilääkkeitä.

Pregabaliini ja gabapentiini ovat epilepsialääkkeitä, mutta niitä käytetään myös päihetykseen ja muiden päihdeiden vaikutusten voimistamiseen (Päihdelinkki 2017). Torilaudalla-aineistossa esiintyvistä tuotenimistä ylivoimaisesti yleisin on *Lyrice* (154 esiintymää), joka tosin ajoittain kirjoitetaan muodossa *Lyrice*. Muita tuotenimiä ovat *Pregabalin* (17), *Gabapentin* (14), *Neurontin* (12) ja *Gabrin* (7). Nimitykset *pregabaliini* ja *gabapentiini* esiintyvät 10 ja 8 kertaa. Slanginimityksistä yleisin on *gaba* (18). *Lyrice*-nimestä muodostettuja slanginimityksiä ovat *lyyti* (11), *lyrmy* (9), *lyrre* (2) ja *lyrde* (1).

Stimuloivat reseptilääkkeet on tarkoitettu etenkin ADHD:n hoitoon, mutta niitä voidaan väärinkäyttää aiheuttamaan samankaltaisia vaikutuksia kuin amfetamiinilla (Päihdelinkki 2019). Lääkestimulanteista keskustellaan Torilaudalla pääosin niiden tuotenimillä:

Concerta (ajoittain myös muodossa *Conserta*) esiintyy aineistossa 56 kertaa, *Medikinet* 40, *Elvanse* 22, *Attentin* 10, *Equasym* 8 ja *Ritalin* 2 kertaa. Aineiden lääketieteellisiä nimityksiä *metyylifenidaatti*, *deksamfetamiini* ja *lisdeksamfetamiini* ei esiinny aineistossa lainkaan. Slanginimityksiä ovat saaneet aineista kaksi yleisintä: *Concertaa* kutsutaan nimityksillä *conu* (14), *consu* (6) ja *conssi* (1), *Medikinetiä* nimityksillä *kinetti* (9), *kine* (3) ja *medi* (1).

Edellä mainituista lääkevalmisteista – samoin kuin muista, aineistossa harvalukuisemmista lääkevalmisteista – käytetään siis pääosin tuotenimiä, kun taas slanginimitykset ovat lukumäärältään melko vähäisiä ja vertailuaineistoille lähes tuntemattomia. Slanginimitysten vakiintumattomuuteen vaikuttanee se, että kyseiset lääkkeet ovat vielä suhteellisen tuoreita Suomen huumemarkkinoilla (ks. Pähdelinkki 2017; 2019).

5 Kokoavia havaintoja

Luvussa 4 tutkimustuloksia käytiin läpi huumausainekategorioittain. Tässä luvussa pohditaan, millaisia yleisemmän tason havaintoja huumeiden nimityksistä voidaan tulosten perusteella tehdä. Luvussa 5.1 käsitellään huumesanaston moninaisuutta ja muuttumista, luvussa 5.2 slanginimitysten muodostamisperusteita ja kielellistä taustaa sekä luvussa 5.3 yleiskielisten nimitysten käyttöä.

5.1 Huumesanaston monimuotoisuus ja muuttuminen

Torilaudalla käytetty huumesanasto on varsin monipuolista: 3 000 viestin aineistossa huumeista käytetään kaikkiaan 91 eri yleiskielistä nimitystä tai tuotenimeä ja 204 slanginimitystä. Tämä ei ole yllättävää, sillä monipuolinen sanasto on slangeille tyypillistä. Esimerkiksi Stadin slangissa on Paunosen (2006a, 342) mukaan lähes sata tupakkaa tai savuketta merkitsevää sanaa. Vaikka aineistomme slanginimitysten joukossa saattaa olla myös tilapäisiä muodosteita, 65 % niistä mainitaan vähintään yhdessä vertailuaineistossa, ja näin ollen niitä voitaneen pitää ainakin jossain määrin vakiintuneina. Eniten slanginimityksiä on amfetamiinilla (42 kpl), mikä johtunee siitä, että se on kuulunut Suomessa yleisimmin käytettyihin huumeisiin yhtäjaksoisesti 1950-luvulta lähtien. Muutoinkin vaikuttaa siltä, että pitkään Suomen huumemarkkinoilla esiintyneille aineille on kertynyt eniten erilaisia nimityksiä.

Useita aineistossa esiintyviä slanginimityksiä voidaan pitää synonyymisinä keskenään. Toisaalta joidenkin nimitysten tehtävänä on erottaa erilaisia huumausaineiden alatyyppejä. Esimerkiksi marihuanasta ja hasiksesta, amfetamiinista ja metamfetamiinista sekä ekstaasitableteista ja MDMA-jauheesta käytettävät nimitykset eroavat varsin selvästi toisistaan. Vaikka kyseiset tuoteparit ovat vaikutuksiltaan melko samankaltaisia, asiantuntevat käyttäjät voivat nähdä niiden välillä merkittäviäkin eroja esimerkiksi aineiden alkuperän, laadun ja käyttötapojen suhteen.

Aineiston perusteella huumesanastosta syntyvä kuva eroaa selvästi vertailuaineistojen tiedoista. Kuten taulukosta 2 käy ilmi, useimmat vertailuaineistot tuntevat vain pienen

vähemmistön Torilaudalla esiintyvistä slanginimityksistä. Eniten niitä tuntevat tuoreimmat lähteet, Urbaani sanakirja ja Heino (2019), mikä on odotuksenmukaista, sillä kaikki elävät kielet ja erityisesti slangit muuttuvat ajan kuluessa (Saani-lahti–Nahkola 2000, 90). Nimitykset reagoivat huumemarkkinoiden muutoksiin, kuten marihuanan yleistymiseen hasiksen kustannuksella sekä metamfetamiinin tuloon osaksi amfetamiinituotteita. Toisaalta osa muutoksista saattaa johtua siitä, että slangisanan nouseminen suuren yleisön tietoisuuteen vähentää sen käyttökelpoisuutta käyttäjien ydinryhmän silmissä. Tämä voi selittää esimerkiksi perinteisten ja laajalti tunnettujen slanginimitysten *pilvi*, *ruoho*, *mari* ja *spiiidi* harvinaisuutta aineistossa.

5.2 Slanginimitysten muodostamisperusteet

Olemme jakaneet aineistossa esiintyvät slanginimitykset muodostamisperusteiltaan kahdeksan pääluokkaan, semanttisesti ja äänteellisesti motivoituneisiin nimityksiin. Ensinnäköisen ensisijainen motivaatio on jokin aineen ominaisuus, jälkimmäisten motivaatio äänteellinen samankaltaisuus aineen yleiskielisen nimityksen, tuotenimen tai jonkin toisen slanginimityksen kanssa. Tulkintamme mukaan aineiston 204 slanginimityksestä 121 (59,3 %) pohjautuu äänteelliseen ja 70 (34,3 %) semanttiseen motivaatioon. 13 (6,4 %) nimityksen motivaatiota emme pystyneet määrittelemään.

Äänteelliseen samankaltaisuuteen perustuvista slanginimityksistä valtaosan pohjana ovat aineiden yleiskieliset nimitykset (esim. *hasa* < *hasis*) tai tuotenimet (esim. *subu* < *Subutex*). Joukossa on kuitenkin myös toisiin slanginimityksiin pohjautuvia nimityksiä, kuten *budi* (< *bud*), *telari* (< *telaketju*) ja *ylis* (< *yläkerta*). Joidenkin lääkeaineiden slanginimitysten taustaa on mahdotonta määrittellä varmuudella – esimerkiksi slanginimitykset *prega* ja *pregis* voivat pohjautua joko yleiskielen sanaan *pregabaliini* tai tuotenimeen *Pregabalin*.

Äänteellisesti motivoituneita slanginimityksiä voidaan jaotella edelleen myös sen perusteella, onko ne muodostettu alkuperäistä kielenainesta tyypistään, jonkinlaisen johdinaineksen avulla vai jo olemassa olevaa sanaa tai nimeä käyttäen. Näihin kolmeen kategoriaan kuuluvia slanginimityksiä on aineistossa jokseenkin yhtä paljon, joskin tarkkojen lukumäärien esittäminen on muutamien tulkinnanvaraisten tapausten vuoksi hankalaa. Tyypistämällä muodostettuihin nimityksiin kuuluu useita aineistossa runsaslukuisia nimityksiä, kuten *amfe*, *meta*, *sulfa*, *bentso* ja *riva/rivo*. Ne sisältävät useimmiten alkuperäisen kielenaineksen alkuosan mutta joissakin tapauksissa loppuosan (esim. *tex*, *xone*, *pami*). Erilaisia johdinaineksia käytetään hyvin monipuolisesti, eivätkä perinteiset slangijohtimet *-is* ja *-Ari* erotu joukosta erityisen yleisinä (vrt. Nahkola 1999a; Paunonen 2006a, 339–341). Myös johtamalla muodostetut slanginimitykset ovat yleensä selvästi alku-peräistä kielenainesta lyhyempiä, mikä johtune siitä, että huumaus- ja lääkeaineiden yleiskieliset nimitykset ja tuotenimet ovat keskimäärin varsin pitkiä ja lausuttaessa hankalia. Kolmannessa ryhmässä slanginimityksen motivaationa toimii satunnainen äänteellinen yhtäläisyys alkuperäisen kielenaineksen ja äänteellisesti samankaltaisen sanan (*A-vita-miini*, *amppeli*, *mämmi*) tai erisnimen (esim. *alpo*, *lyyti*, *teemu*) välillä.

Semanttisesti motivoituneet slanginimitykset ovat kielessä jo olemassa olevia sanoja, joille on annettu uusi merkitys metaforan tai metonymian avulla (ks. myös Nahkola 1999b; Saanilahti–Nahkola 2000, 291; Paunonen 2006a). Niiden yleisimmät muodostamismotivaatiot aineistossa ovat huumausaineen ulkonäkö tai -muoto (esim. *lappu*, *pallo*, *ruoho*, *sininen enkeli*, *telaketju*) ja vaikutukset (esim. *vauhti*, *vipinä*). Näiden lisäksi esiintyy aineen käyttötapaan (*poltto*, *savu*), kokoon (*kasi*), alkuperään (*ranskanpastilli*) ja statukseen (*yläkerta*, *alakerta*) pohjautuvia nimityksiä. Motivaatioissa on selviä eroja huumausainekategorioiden välillä: amfetamiinin nimityksissä esiintyy runsaasti aineen energisoivaan vaikutukseen, ekstaasitablettien nimityksissä niiden ulkomuotoon ja kannabiksen nimityksissä sen polttamiseen perustuvia nimityksiä.

Äänteellisesti ja semanttisesti motivoituneiden slanginimitysten välille piiryy varsin jyrkkä raja sen perusteella, onko kyse laillisesti valmistetuista, apteekeissa myytävistä lääkevalmisteista (bentsodiatsepiinit, opioidit, muut lääkeaineet) vai laittomasti valmistetuista huumausaineista (kannabis, amfetamiini, ekstaasi, kokaiini, psykedeelit). Lääkevalmisteiden slanginimityksistä äänteellisiä mukaelmia on 74 %, laittomasti valmistettujen huumeiden nimityksistä vain 47 %. Tätä eroa selittänee se, että lääkevalmisteiden slanginimitykset pohjautuvat usein niiden virallisiin tuotenimiin, joita laittomasti valmistetuilla aineilla ei luonnollisestikaan ole.

Huomionarvoista huumeiden slanginimityksissä on uusien, usein humorististen tai ironisten yhdyssanojen puuttuminen. Aiemmissä tutkimuksissa esimerkkeinä tällaisista on mainittu muun muassa *kuntopuikko*, *tervalaku* ja *syöpätiiviste* 'tupakka' (Paunonen 2006a, 344) sekä *häräntappoose* ja *nahkaklarinetti* 'miehen sukupuolieliin' (Saanilahti–Nahkola 2000, 291). Huumeiden slanginimityksistä kenties luovinta kielenkäyttöä edustavat *A-vitamiini* 'amfetamiini', *ksylitoli* 'Ksalol', *ranskanpastilli* 'Subutex' ja *sininen enkeli* 'Diapam', mutta näissäkin tapauksissa jo olemassa olevalle ilmaukselle on annettu uusi merkitys. On kuitenkin mahdollista, että uusia yhdyssanatyyppejä slanginimityksiä huumeille on olemassa mutta niitä ei käytetä Torilaudalla. Harvinaisempien, merkitykseltään mahdollisesti epäselvien nimitysten käyttö ilmoitusteksteissä saattaisi aiheuttaa sekaannuksia useammin kuin huumeysteisöissä laajalti tunnettujen slanginimitysten käyttö.

On syytä kiinnittää lyhyesti huomiota myös slanginimitysten kielelliseen alkuperään. Lääkeaineiden tuotenimet ovat tyypillisesti tekosanoja ja yleiskieliset nimitykset samankaltaisia eri kielissä, joten niihin perustuvien nimitysten kielellistä alkuperää on vaikea määrittää. Muiden slanginimitysten osalta sen sijaan on selvästi havaittavissa, että omakielisten nimitysten osuus on suuri. Useilla nimityksillä on homonyymi yleiskielessä (esim. *kukka*, *savu*, *vauhti*, *pore*, *mämmi*, *happo*) tai ne on muodostettu suomenkielisten kielenainesten pohjalta, suomalaisille slangille tyypillisiä johdinaineksia käyttäen. Vastaavasti englannin kieleen selvästi pohjautuvia nimityksiä aineistossa on vain 13, mitä voidaan pitää yllättävänkin pienenä määränä ottaen huomioon englannin suuren vaikutuksen nykykielen sanastoon. Havainto on kuitenkin linjassa sen kanssa, että myös Torilaudalla esiintyvissä käyttäjänimissä englanninkielisten nimien osuus on yllättävän pieni (Hämäläinen ym. 2021).

5.3 Yleiskieliset nimitykset

Olemme keskittyneet analyysissämme pääosin slanginimityksiin, mutta lopuksi on hyvä tarkastella lyhyesti myös yleiskielisten nimitysten ja tuotenimien käyttöä. Niillä on varsin merkittävä rooli aineiston keskusteluissa, sillä ne muodostavat esiintymien määrällä laskettuna kolmasosan (33,4 %) kaikista huumausaineiden nimityksistä. Tuotekategorioiden välillä tosin on suurta vaihtelua: yleiskielisiä on 2 % kannabiksen, 54 % bentsodiatsepiinien, 45 % opioidien, 14 % amfetamiinien, 24 % ekstaasin, 26 % kokaiinin, 64 % psykedeliinien ja 85 % muiden lääkeaineiden nimitysten esiintymistä. Nähtävissä on siis sama kahtiajako laillisesti ja laittomasti valmistettujen huumausaineiden välillä kuin äänteellisin ja semanttisin perustein muodostettujen slanginimitysten kohdalla.

Kiinnostava yksityiskohta on, että yleiskieliset ja slanginimitykset eroavat toisistaan taivutuksen suhteen. Aineiston seitsemän yleisimmän slanginimityksen – *kukka*, *amfe*, *subu*, *meta*, *budi*, *poltto* ja *esso* – esiintymistä 58 % on partitiivissa, 33 % nominatiivissa ja 9 % muissa sijamuodoissa. Vastaavasti viiden yleisimmän tuotenimen – *Ksalol*, *Lyrice*, *Subutex*, *Rivotril* ja *Xanor* – esiintymistä 71 % on nominatiivissa, 27 % partitiivissa ja 3 % muissa sijamuodoissa. Tämän huomattavan eron syynä saattaa olla, että suomen kielelle äännerakenteeltaan vieraiden tuotenimien taivuttaminen koetaan vaikeaksi tai epäluonteiseksi.

6 Lopuksi

Tässä artikkelissa olemme tarkastelleet huumausaineiden nimityksiä Torilauta-huume-kauppasivuston keskusteluissa. Torilauta oli vuosina 2017–2020 keskeinen kanava suomalaiselle huumekaupalle, joten sitä voi pitää nykyisen huumeslangin näkökulmasta varsin edustavana aineistolähteenä. On kuitenkin huomioitava, että tutkittu otos koostuu pääosin huumeiden myynti-ilmoituksista, joissa osa ilmoittajista tavoittelee virallisempaa ja muodollisempaa tyyliä. Tämän vuoksi huumesanastoa olisi syytä tutkia myös muunlaisilla aineistoilla. Nykyisin huumeaiheisia keskusteluja on suhteellisen helposti saatavilla niin salatun kuin avoimen verkon foorumeilla.

Foorumikeskustelujen kieli saattaa erota kahdenkeskisissä verkko- tai kasvokkai-keskusteluissa käytettävästä kielestä. Todennäköisesti arkisissa yksityiskeskusteluissa slanginimitykset ovat yleisempiä ja yleiskieliset nimitykset harvinaisempia kuin nyt tutkitussa otoksessa. Tätä oletusta voi kuitenkin olla vaikea todentaa, sillä autenttisten keskusteluaineistojen kerääminen saattaa olla työlästä ja tutkimuseettisesti haastavaa. Aineistoa voidaan kerätä myös slangin puhujia haastatteleamalla, kuten suomalaisissa slangitutkimuksissa on usein tehty, mutta tällaiset aineistot eivät kuvaa etenkin eri nimitysten yleisyysuhteita yhtä tarkasti kuin autenttiset keskusteluaineistot.

Tässä tutkimuksessa olemme joutuneet rajaamaan huumeslangin tarkastelun huumausaineiden nimityksiin. Huumeslangiin kuuluu kuitenkin myös runsaasti huumeiden käyttöön, vaikutuksiin, tuottamiseen, käsittelyyn ja kauppaamiseen liittyvää sanastoa.

Näitäkin olisi syytä tutkia, jotta pystymme luomaan kattavan ja monipuolisen kuvan huumeslangista.

Huumeslangin tutkimista on syytä jatkaa, sillä tällainen tutkimus on paitsi akateemisesti, myös yhteiskunnallisesti vaikuttavaa. Huumeiden käyttäjien parissa työskenteleviä ammattiryhmiä auttaa työssään, että he tuntevat huumeslangin sanastoa. Lisäksi tietoja slangisanastosta on mahdollista hyödyntää verkon huumekauppasivustoja tai huumeekeskusteluja analysoivan tekoälyn kehittämisessä. Tekoälyn avulla voidaan tuottaa automatisoidusti tietoa huumeiden käytöstä ja huumemarkkinoista (ks. esim. Karjalainen ym. 2021; Li-Du-Liao-Jiang-Champagne-Langabeer 2021) sekä havaita nopeasti uusien huumeaineiden ja laajojen myyntiorganisaatioiden kaltaisia merkittäviä riskejä. Tällainen tieto voi auttaa ehkäisemään huumeista aiheutuvia haittoja niin yksilöille kuin yhteiskunnalle.

Lähteet

- A-tuubi: Huume-suomi -sanakirja. Yle.fi, A-tuubi. <http://vintti.yle.fi/yle.fi/atuubi/atuubi.yle.fi/node/2390.htm> [viitattu 10.2.2021].
- CROMWELL, PAUL 1970: Slang usage in the addict subculture. *Crime & Delinquency* 16 (1), 75–78. <https://doi.org/10.1177/001112877001600105>
- FORSBERG, ULLA-MAIJA 2021: *Stadin slangin etymologinen sanakirja*. Gaudeamus, Helsinki.
- GHOUNANE, NADIA 2020: A thorough examination of teens drug slang in Algeria. *Arab World English Journal* 11 (1), 419–431. <https://dx.doi.org/10.24093/awej/vol11no1.28>
- HAKKARAINEN, PEKKA 2015: Miten tutkia huumeitrenejä? ANTTI HÄKKINEN ja MIKKO SALASUO (toim.): *Salattu, hävetty, vaiettu. Miten tutkia piilossa olevia ilmiöitä*, 81–118. Vastapaino, Tampere.
- HARVIAINEN, J. TUOMAS – HAASIO, ARI – HÄMÄLÄINEN, LASSE 2020: Drug traders on a local dark web marketplace. *Proceedings of the 23rd International Conference on Academic Mindtrek*, 20–26. ACM, New York. <https://doi.org/10.1145/3377290.3377293>
- HARVIAINEN, J. TUOMAS – HAASIO, ARI – RUOKOLAINEN, TEEMU – HASSAN, LOBNA – SIUDA, PIOTR – HAMARI, JUHO 2021: Information protection in dark web drug markets research. TUNG X. BUI (toim.): *Proceedings of the 54th Hawaii International Conference on System Sciences*, 4673–4680. <http://hdl.handle.net/10125/71184> <https://doi.org/10.24251/HICSS.2021.567>
- HEIKKINEN, JUHA 2014: Nistit – Huumeslangin suomentaminen kahdessa Junky-romaanin suomennoksessa. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, englantilainen filologia.
- HEINO, SAMI 2019: Huumeidenkäyttäjien slangi verkkokeskusteluissa. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, suomen kieli. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2019061921361>
- HÄMÄLÄINEN, LASSE 2019: User names of illegal drug vendors on a darknet cryptomarket. *Onoma* 50, 45–71. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.50/2015/2>
- HÄMÄLÄINEN, LASSE – HAASIO, ARI – HARVIAINEN, J. TUOMAS 2021: Usernames on a Finnish online marketplace for illegal drugs. *Names* 69 (3), 3–15. <https://doi.org/10.5195/names.2021.2234>
- Irti huumeista ry: Huumesanastoa. Julkaistu Irtihuumeista.fi-sivustolla, ei enää. Viimeisin tallenne Internet Archive -palvelussa 20.12.2016: <https://web.archive.org/web/20120310081644/https://irtihuumeista.fi/files/17/Huumesanastoa.pdf> [viitattu 10.2.2021].
- KAINULAINEN, HEINI – SAVONEN, JENNI – RÖNKÄ, SANNA (toim.) 2017: *Vanha liitto. Kovien huumeiden käyttäjät 1960–1970-lukujen Helsingistä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KARJALAINEN, KAROLIINA – PEKKANEN, NIINA – HAKKARAINEN, PEKKA 2020: *Suomalaisten huumeiden käyttö ja huumeaseent: Huumeaiheiset väestökyselyt Suomessa 1992–2018*. Terveyden ja hyvin-

- voinnin laitos, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-441-7>.
- KARJALAINEN, KAROLIINA – NYRHINEN, RIKU – GUNNAR, TEEMU – YLÖSTALO, TIINA – STÄHL, TIMO 2021: Huumeiden saatavuus, käyttö ja huumausainerikollisuus Tampereella koronavuonna 2020. *Yhteiskuntapolitiikka* 86 (2), 180–189. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2021041310330>
- KARTTUNEN, KAARINA 1979: *Nykyslangin sanakirja*. WSOY, Porvoo.
- KIIRA, PERTTI 1998: Huumesanasto. Julkaistu sivulla <http://www.finems1.pp.fi/images/huumesanasto.pdf>, ei enää. Viimeisin tallenne Internet Archive -palvelussa 27.11.2008: <https://web.archive.org/web/20081127155139/http://www.finems1.pp.fi/images/huumesanasto.pdf> [viitattu 10.2.2021].
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. www.kielitoimistonasanakirja.fi [päivitetty 11.11.2020, viitattu 10.2.2021].
- LI, ZHENGYI – DU, XIANGYU – LIAO, XIAOJING – JIANG, XIAOQIAN – CHAMPAGNE-LANGABEER, TIF-FANY 2021: Demystifying the dark web opioid trade: Content analysis on anonymous market listings and forum posts. *Journal of Medical Internet Research* 23 (2), e24486. <https://doi.org/10.2196/24486>
- LIPSONEN, LEO 1990: *Vankilangin sanakirja*. VAPK-kustannus, Helsinki.
- MALIN, AARNO 2020: Tor-verkossa toimivan Torilaudan lopettaminen panee suomalaisen huumekaupan uusiksi. *Image* 10/2020. www.apu.fi/artikkelit/tor-verkko-torilaudan-lopettaminen-panee-huumekaupan-uusiksi [viitattu 25.2.2021].
- MARTIN, JAMES – CHRISTIN, NICOLAS 2016: Ethics in cryptomarket research. *International Journal of Drug Policy* 35, 84–91. <https://doi.org/10.1016/j.drugpo.2016.05.006>
- MARTIN, JAMES – CUNLIFFE, JACK – MUNKSGAARD, RASMUS 2019: *Cryptomarkets. A research companion*. Emerald Publishing, Bingley. <https://doi.org/10.1108/9781838670306>
- NAHKOLA, KARI 1999a: Nykyslangin sananmuodostusoppia. *Virittäjä* 103 (2), 195–221.
- NAHKOLA, KARI 1999b: Koululaisslangin sanastolähteistä. *Virittäjä* 103 (4), 619–623.
- NICHOLS, DAVID E. 2016: Psychedelics. *Pharmacological reviews* 68 (2), 264–355. <https://doi.org/10.1124/pr.115.011478>
- NURMI, JUHA – KASKELA, TEEMU – PERÄLÄ, JUSSI – OKSANEN, ATTE 2017: Seller's reputation and capacity on the illicit drug markets: 11-month study on the Finnish version of the Silk Road. *Drug and alcohol dependence* 178, 201–207. <https://doi.org/10.1016/j.drugalcdep.2017.05.018>
- PAUNONEN, HEIKKI – PAUNONEN, MARJATTA 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii: Stadin slangin suursanakirja*. WSOY, Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 2006a: Synonymia Helsingin slangissa. *Virittäjä* 110 (3), 336–364.
- 2006b: Vähemmistökielestä varioivaksi valtakieleksi: Stadin slangi historiallisena, kielellisenä ja sosiaalisena ilmiönä. KAISU JUUSELA ja KATARIINA NISULA (toim.): *Helsinki kieliyhteisönä*, 13–99. Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos, Helsinki.
- PERÄLÄ, JUSSI 2011: ”Miksi lehmät pitää tappaa?” Etnografinen tutkimus 2000-luvun alun huume-markkinoista Helsingissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, Helsinki. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe201205085195>
- 2013: *Ikuinen säätö – Helsingin huume-markkinat*. Like, Helsinki.
- PERÄLÄ, JUSSI – KAINULAINEN, HEINI – TAMMI, TUUKKA 2012: Helsingiläiset narkomaanit – käyttö, kulttuuri, kontrolli. MIKKO SALASUO, JANNE POIKOLAINEN ja PAULI KOMONEN (toim.): *Katukulttuuri: Nuorisoesiintymiä 2000-luvun Suomessa*, 282–296. Nuorisotutkimusseura, Helsinki.
- Päihdelinkki 2017: Pregabaliini (Lyrica). *Päihdelinkki.fi* 5.12.2017. <https://paihdelinkki.fi/fi/tietopankki/tietoiskut/laakkeet/pregabaliini-lyrica> [viitattu 8.6.2021].
- 2019: Metyylifenidaatti (Concerta, Ritalin) päihdekäytössä. *Päihdelinkki.fi* 10.4.2019. <https://paihdelinkki.fi/fi/tietopankki/tietoiskut/laakkeet/metyylifenidaatti-concerta-ritalin-paihde-kaytossa> [viitattu 8.6.2021].
- RASILAINEN, HANNA 1992: A contrastive study of American and Finnish drug slang. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, englantilainen filologia.
- RÖNKÄ, SANNA – MARKKULA, JAANA (toim.) 2020: *Huume-tilanne Suomessa 2020*. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-343-576-6>
- SAANILAHTI, MARJA – NAHKOLA, KARI 2000: Suomalainen slangi kielellisenä ja sosiaalisena ilmiönä.

Sananjalka 42, 87–114. <https://doi.org/10.30673/sja.86617>

- SALASUO, MIKKO 2004: Ekstaasin jäljillä: MDMA:n eli ekstaasin historia ja leviäminen länsimaiseen nuorisokulttuuriin. *Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti* 41 (1), 71–84.
- SIIRTOLA, EEVA 2003: Nautintoaineiden slanginimitysten alueelliset erot Turun, Tampereen ja Helsingin välillä. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, suomen kieli.
- Urbaani sanakirja. www.urbaanisanakirja.com [viitattu 10.2.2021].
- VIRTANEN, TOMMI 2018: Slangin tekstittäminen: Tarkastelussa huumeslangi dokumenttielokuvassa Reindeerspotting – Escape from Santaland. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto, englannin kääntäminen.

LASSE HÄMÄLÄINEN and TEEMU RUOKOLAINEN: Kukka, amfe, subu and esso: Slang words for illegal drugs on the Finnish darknet marketplace

This article examines the words used for narcotics in the discussions of the Finnish illegal darknet marketplace Torilauta. The research questions are: what are the words most used for different types of drugs; how these findings differ from previous studies; and what kinds of tendencies can be seen in contemporary Finnish drug slang? The focus of the analysis is mainly slang vocabulary, but standard Finnish words are taken into account as well. The data consist of 3,000 messages that are mainly drug sales advertisements.

Drug vocabulary is versatile: there are 91 different standard Finnish words and 204 various slang words for drugs in the data. Slang words are mainly used to refer to illegally manufactured substances, the most common being *kukka*, *budi* and *poltto* (cannabis), *amfe* (amphetamine), *meta* (methamphetamine), *esso* (ecstasy) and *kola* (cocaine). Pharmaceuticals, such as medical opioids and benzodiazepines, are usually referred to by their official product names (e.g., *Subutex*, *Diapam*), but the most common have also been given nicknames (e.g., *subu*, *pami*). Most slang words are motivated by their phonetic similarity with the original expression. However, semantically motivated words that are based on qualities and effects of drugs are common as well. Overall, the research findings differ from previous ones quite significantly, which can be explained by the changes in both drug supply and linguistic trends.

Lasse Hämäläinen
 lasse.hamalainen@tuni.fi
 Informaatioteknologian ja viestinnän
 tiedekunta
 Kanslerinrinne 1
 PL 300, 33014 Tampereen yliopisto

Teemu Ruokolainen
 teemu.ruokolainen@iki.fi
 Informaatioteknologian ja viestinnän
 tiedekunta
 Kanslerinrinne 1
 PL 300, 33014 Tampereen yliopisto

Nimitys	Määrä	V79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
gugu, qq, q q	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	79/7
hasa	29	x	x	x	x	x	x	x	-	-	43/7
nugetti	29	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
dulla	22	x	x	x	x	x	x	x	-	-	81/4
pilvi	22	x	x	x	x	x	x	x	x	21	85/35
paja	17	-	-	-	-	x	-	-	-	6*	198/5
weed	17	-	-	x	-	-	-	-	-	-	-
sauhu	13	-	-	-	-	-	x	x	-	10*	-
kannabis	13										
hasis	12										
hatsi	10	-	-	-	x	x	-	x	-	13	77/31
buddha, budha	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	17/13
blossi	5	-	x	-	x	-	-	x	-	2	149/16
ganja	5	-	-	x	-	-	x	x	-	x	103/9
myssy	5	-	x	-	x	x	-	-	-	-	115/8
möyhy	4	-	-	-	x	x	x	x	-	-	60/15
pajari	4	-	-	-	-	x	-	-	-	6*	257/42
lätkä	3	-	-	-	x	x	-	x	x	x	244/23
cannabutter	3	-									
hashis	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hassan	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ruoho	2	x	x	x	x	x	x	x	-	-	63/19
marihuana	2	-									
hamppu	1	x	x	-	x	-	x	-	-	-	47/10
hassaani	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
hassis	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nuge	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5/2
nupanderi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
nuppundeeru	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vihree	1	-	-	-	-	-	-	x	-	2	8/0
fymi	0	x	x	x	x	x	x	x	x	-	3/3
heinä	0	x	x	-	x	x	x	x	x	-	67/5
mari	0	x	x	x	x	x	x	-	x	-	66/21
tymi	0	-	x	x	x	x	-	x	x	-	-

Nimitys	Määrä	V79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
Oxycont	18										
Bunalict	16										
Panacod	15										
kasipallo, 8-pallo	14	-	-	-	-	x	-	-	-	1	127/42
orkkis	14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7/19
filmi	13	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
kasi, 8	12	-	-	-	-	-	-	x	-	-	7/0
opiaatti	10										
og, oogee	8	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Temgesic	8										
pala	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	10/8
subbana, suppana	7	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Tradolan	7										
ranskanpastilli	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
teemu	5	-	x	-	x	x	x	-	-	x	61/27
buna	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Buprenorphine	4										
metadoni	4										
pele	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3/0
sammakko	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
teku	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4/68
ässä	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-	18/0
buprenorfiini	3										
codi	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
heroiini	3										
morfiini	3										
frog	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
opioidi	2										
Palladon	2										
rambo	2	-	-	-	-	-	-	-	-	x	-
Tramdol	2										
boltsi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
brownie	1	-	-	-	-	-	-	-	x	-	-
heppa	1	-	x	-	x	-	-	-	-	x	-

Nimitys	Määrä	V79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
kasiboltsi	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
metis	1	-	x	-	-	-	-	x	x	-	-
oppari	1	-	-	-	-	-	-	-	-	x	5/8
podolski	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
polakka	1	-	x	-	x	-	x	-	x	x	55/11
ranskis	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
smack, smäkki	1	-	x	x	x	x	x	x	x	x	6/6
subbari	1	-	-	-	-	-	x	-	-	-	8/23
tekken	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	31/12
trama	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
trambo	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0
tramsu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	x	0

AMFETAMIINIT

Nimitys	Määrä	V79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
amfe	195	x	x	-	x	-	-	-	-	19*	-
meta	159	-	-	-	-	-	-	-	-	-	49/26
amfetamiini	140										
vauhti	94	x	x	-	x	x	x	x	x	5	91/15
sulfa	84	x	x	-	-	x	x	-	-	-	-
piri	74	x	x	x	x	x	x	x	x	31	338/48
sulffa	63	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
amffe	49	-	-	-	-	-	-	-	-	19*	-
alakerta	26	-	-	-	-	-	-	-	-	-	78/12
alis	25	-	-	-	-	-	-	-	-	-	50/11
pore	22	-	-	-	x	-	x	x	x	11	76/4
virta	22	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
A, aa	18	x	x	x	x	x	x	-	-	-	-
A-vitamiini	14	-	x	-	x	-	-	x	-	-	26/5
piiska	14	-	-	-	-	-	-	-	-	1	4/0
pöhinä	14	-	-	-	-	-	-	-	-	2	195/53
vipinä	10	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pörri	9	-	-	-	-	x	x	-	-	-	25/6

Nimitys	Määrä	V79	L90	K98	P00	IH	AT	P11	V17	H19	US
amppeli	8	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
speed, spiidi	7	x	x	x	x	x	x	-	x	-	93/8
porske	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
metamfetamiini	6										
sulfaatti	6										
metukka	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	34/15
svimba, swimba, svimpa, svinba	3	x	x	-	x	x	x	-	-	-	64/4
viuhka	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7/5
aatu	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
vireeni, viren	2	-	x	-	-	-	-	-	-	-	40/8
alaska	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
alde	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
aliisa	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
aliska	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
amppeeri	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
jauho	1	-	x	-	-	-	-	-	-	-	2/0
lirpakka	1	-	x	-	-	-	-	-	-	1	234/18
metku	1	-	-	-	-	-	-	-	-	x	17/9
nopee	1	-	x	-	x	x	x	-	-	-	-
nopia	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pirnes	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
pirtee	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8/6
spiido	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
spägä	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	217/46
vikkelä	1	-	x	-	x	-	x	-	-	-	13/11
vipu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8/3
viuhu	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8/4
amfis	0	x	x	-	x	x	x	-	-	-	3/10
metsku	0	-	-	-	x	x	-	-	-	-	4/1
pirna	0	x	x	x	-	x	x	-	x	-	-

Liite 2.

Torilaudan keskustelualueet

Lyh.	Kuvaus	Huume- kauppa	Ketjuja	Viestejä	Viestejä otoksessa
hki	Helsinki	x	149 969	516 389	974
tre	Tampere	x	95 792	273 156	619
vnt	Vantaa	x	46 261	159 443	196
tku	Turku	x	46 380	150 194	228
esp	Espoo	x	36 386	146 035	117
oulu	Oulu	x	51 290	145 145	309
muut	Muut kaupungit	x	17 280	136 379	33
kpo	Kuopio	x	17 666	96 166	66
jkl	Jyväskylä	x	29 545	89 048	82
lti	Lahti	x	21 180	70 553	119
bulk	Suuret määrät	x	12 738	48 685	48
vs	Vaasa	x	14 331	37 034	83
t	Treffit		8 442	21 035	51
roi	Rovaniemi	x	6 638	16 827	39
seka	Sekalainen		5 880	13 388	10
hm	Huumemarketit		1 337	12 515	
h	Huumeet		1 079	4 666	1
pm	Postimyynti	x	1 289	4 485	7
y	Työt		1 546	4 385	3
hox	Hormonit	x	1 252	3 424	7
b	Satunnainen		592	2 649	1
a	Ajankohtainen		639	2 539	
hax	Hakkerointi		742	2 221	
test	Testaaminen		1 295	1 670	7
spam	Roskaposti		1 522	1 522	
kkk	Kasvatus		518	1 487	
meta	Metakeskustelu		155	837	
fap	Erotiikka		269	709	
tt	Terveys		115	451	
k	Kuiville		102	388	
rotta	Rottien raportointi		88	161	
pgp	Pretty Good Privacy		1	26	
	Yhteensä		572 319	1 963 612	3 000

KAISA HÄKKINEN

*Seitsemän veljeks*en sanastollinen anti suomen nykyisessä yleiskielessä

1 *Suomenkielisen sanataiteen uranuurtaja*

Suomen kieltä on kirjoitettu 1500-luvulta lähtien, mutta todellinen kulttuurikieli siitä tuli vasta 1800-luvun kuluessa, kun sen käyttö levisi kaikille ajateltavissa oleville elämäntilanteille, tiede, taide ja yhteiskuntaelämä mukaan lukien. Suomen kielellä julkaistun kirjallisuuden määrä ja lajien kirjo suorastaan räjähtivät kasvuun autonomian aikana.

Taiteellisesti merkittävä kaunokirjallisuus lähti nousuun viimeisten joukossa. Runoja, kertomuksia ja pieniä näytelmiä julkaistiin suomenkielisinä alkuperäisteoksina jo 1800-luvun alkupuolella, mutta suurta draamaa ja proosaa alkoi syntyä vasta vuosisadan jälkipuoliskolla. Vuoden viimeisenä päivänä vuonna 1872 kuollutta Aleksis Kiveä pidetään yleisesti ensimmäisenä suomenkielisenä ammattikirjailijana ja nykyaikaisen suomenkielisen sanataiteen perustajana (esim. Viljanen 1964, erit. 462). Vuosina 1932–1939 julkaistusta sarjasta *Suomen kansalliskirjallisuus* yksi kokonainen nide on omistettu Aleksis Kivelle.

2 *Aleksis Kiven teosten kielestä aikalaisien silmin*

Aleksis Kivistä on kirjoitettu monta tutkimusta ja elämäkertaa (tarkemmin Sihvo 1997/2018), ja hänen käyttämänsä kieltä on kuvattu ja arvioitu monissa eri yhteyksissä. Lahjakkaana ja lupaavana pidettyyn kirjailijaan kiinnitettiin paljon huomiota jo hänen omana elinaikanaan, ja kuten J. V. Lehtosen (1931) kokoamista aikalaisarvosteluista käy ilmi, teosten vastaanotto on ollut vaihteleva. Esimerkiksi *Kullervoon* suhtauduttiin kriittisesti, mutta ymmärtäväisesti (Lehtonen 1931, 19–21). *Nummisuutarit* otettiin vastaan hyvin suopeasti (mts. 56). Teoksista eniten kohua on herättänyt *Seitsemän veljestä* (1870), jonka ilmestyminen yhtenäisenä kirjana viivästy i kielteisen arvostelun aiheuttaman myrskyn takia (tarkemmin esim. Tunkelo 1927). Kun se vuonna 1873 julkaistiin, siihen oli

lisätty laaja alkupuhe, joka sisälsi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Runoustoimikunnan teosta puolustavan lausunnon (Lehtonen 1931, 280–281).

Kriittisimmin Kiven *Seitsemään veljekseen* ovat suhtautuneet Kiven aikalaisista suomen kielen professori August Ahlqvist ja ”Kangasalan karhuna” tunnettu yhteiskunnallinen vaikuttaja, kunnallisneuvos Agathon Meurman. Meurmanin arvio *Seitsemästä veljeksestä* oli niin tyly, että hänen ystävänsä Yrjö Koskinen jätti sen kokonaan julkaisematta *Kirjallisuudessa Kuukauslehdessään*. Arvostelun on julkaissut suomennettuna Eino Kauppinen vasta paljon myöhemmin (Kauppinen 1966, 13–26).

Kriitikoiden erityistä huomiota ovat herättäneet Kiven teosten kiro sanat ja solvaukset, joiden takia *Seitsemää veljestä* on pidetty raakana, pöyristyttävänä ja aivan kelvottomana tekeleenä. Ahlqvist mainitsi tästä esimerkkejä omissa kieliasioita käsittelevässä erikoislehdessään *Kielettäressä* (1874):

”Lakkaamatta käyttävät kertomuksen henkilöt toinen toisillensa nimityksiä senkaltaisia kuin: tulenruoka, killisilmä, knääkkä, sokko, naasikka, höllökkä, napataatta, lurjus, ryökäle, kelmi, hunsvotti, lunttu (vaimoista), sammakko, konna, kolkikissa, pöllö, sika, piikkisika, piikkiorsas, rakki, rakkikoira, märehitivä pukki, vuohipukki, tyhmä pässi, sonni, sarvipää sonni, nuijapää sonni, musta sonni, visakalloinen sonni, aasintamman varsa (neidestä), kalmukki, koirankuonolainen, villipeto, sarvipää saatana helvetistä, ja lukemattomia muita senkaltaisia.”

Esimerkkejä lukiessa on helppo todeta, että useat mainituista sanoista eivät sinänsä ole solvauksia, eivätkä ne välttämättä ole edes uutuuksia 1800-luvun kirjakielessä. Useimmat, kuten esimerkiksi *aasintamma*, *hunsvotti*, *kalmukki*, *kelmi*, *koirankuonolainen*, *konna*, *lunttu*, *lurjus*, *nuijapää*, *pukki*, *pässi*, *rakki*, *ryökäle*, *saatana*, *sammakko*, *sika*, *sonni* ja *tulenruoka*, ovat olleet kirjakielisessä käytössä jo vanhan kirjasuomen aikana eli ennen vuotta 1810 (*Vanhan kirjasuomen sanakirja* ja Jussila 1998 passim), mutta Kiven yhteydessä olennaista onkin se tapa, jolla sanoja on käytetty: ne ovat ihmisiin kohdistettuja haukkumasanoja. *Seitsemän veljeksien* henkilöt käyttäytyivät kielellisesti tavalla, jota ei pidetty sivistyneelle ihmiselle sopivana.

3 *Kiinnostavaa, arvokasta, mutta käyttökeltontonta*

Kiven kuoleman jälkeen kirjailijaan on suhtauduttu suopeammin, ja voitolle ovat päässeet ne äänet, jotka puolustivat Kiveä jo hänen omana elinaikanaan. *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet* -teoksen kirjoittanut Julius Krohn (kirja julkaistu postuumisti 1897, erit. 440–445) ylisti Kiveä etevimmäksi kirjailijaneroksi suomen kielen alalla. Krohn osoitti ymmärtävänsä myös Kiven huumoria, hänen kansankuvauksensa uudenlaista realismia ja hänen kielensä alkuvoimaisuutta. Kielellisiin yksityiskohtiin Krohn ei tässä historia-teoksessaan puuttunut. Hän tunsi kyllä Kiven kielen hyvinkin yksityiskohtaisesti, sillä

yleisesti tiedetään hänen tukeneen Kiveä jo tämän opiskeluajoista lähtien, ja samoin tiedetään hänen korjailleen *Seitsemän veljeks*n kieliasua ennen teoksen painattamista (esim. Saarimaa 1934). Krohnin oma äidinkieli oli saksa, mutta hän oli jo nuorena miehenä vaihtanut oman kotikielensä suomeksi. Helsingin yliopistossa hän toimi suomen kielen lehtorina ja hoiti ajoittain myös professorin virkaa.

Tunnettu kirjallisuudentutkija ja kielimies Viljo Tarkiainen olisi Aleksis Kiven elämäkertaa laatiessaan voinut hyvinkin tarkastella asiantuntijan silmin Kivelle ominaista kielenpartta ja sanastoa ja pohtia, mitä uutta siitä oli pysyvästi jäänyt kieleen. Tähän tapaan hän on eritellyt esimerkiksi suomenkielisen kirjallisuuden ensimmäisen uranuurtajan Mikael Agricolan kieltä (V. Tarkiainen – K. Tarkiainen 1985 passim). Kiven teoksia Tarkiainen käsitteli kuitenkin lähinnä kirjallisuudentutkimuksen näkökulmasta ja pohti niiden esikuvien, rakenteen ja sisällön lisäksi kieliasun suurempia linjoja, kuten tyyliä ja kielen runollista rytmiä. Milloin oli kysymys sanastosta, hän viittasi yleensä E. A. Saarimaahan, josta tulee puhe heti jäljempänä.

1900-luvun alkupuolella Kiveä arvostettiin kirjailijana jo niin paljon, että hänen teoksiaan luettiin myös kouluissa. Sanaston osalta suurin huomio kiinnittyi silloin murteellisiin, outoihin tai vanhentuneisiin sanoihin, sillä koululaiset eivät ilman opettajien tarjoamia selityksiä ymmärtäneet läheskään kaikkea lukemaansa eivätkä opettajatkään aina kyenneet auttamaan. Nuori helsinkiläinen suomen kielen opettaja Eemil Arvi Saarimaa huomasi tämän ongelman ja ryhtyi julkaisemaan selityksiä luetuimpiin teoksiin, *Seitsemään veljekseen* ja *Nummisuutareihin*. Selitysteos ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1919. Myöhemmin Saarimaa laajensi selitykset koskemaan Kiven koko tuotantoa (Saarimaa 1964).

Saarimaan teokset tulivat tarpeeseen, sillä Kiven sanasto oli tosiaankin omalaatuista ja hyvin sekakoosteista. *Vanha kirkkoraamattu* oli ollut Kivelle tärkeä sanojen ja sanontojen lähde ja jossakin määrin myös *Kalevala*, mutta yhtä kaikki hän oli kelpuuttanut mukaan myös aitoa murre-sanastoa, oman aikansa arkista puhekieltä sekä kirjallisuuden ja sanomalehtien kieltä. Outoa yhdistelmää pidettiin kielitieteellisesti kiinnostavana tutkimuskohteena, ja useat Helsingin yliopiston opiskelijat tekivät professori E. N. Setälän johdolla Kiven tuotannon piiristä sanastustöitä, jotka arkistoitiiin Kiven teosten tärkeimmän kustantajan Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmiin (SKS:n vuosikertomus 1913, *Suomi* 13, 133).

Kiven sanasto ei kuitenkaan sellaisenaan houkutelut muita kielenkäyttäjiä seuraamaan esimerkkiä ja levittämään sanoja yleisempään käyttöön. Ensi alkuun Kiven sanasto sivuutettiin tietoisesti. Esimerkiksi Elias Lönnrotin suuren *Suomalais-ruotsalaisen sanakirjan* teossa Kiven tuotanto jätettiin kokonaan huomiotta (Niinivaara 1931, 10), vaikka sanakirjan (1880) ja sen lisävihon (1884) valmistumisaikataulun puolesta aineiston täydentäminen tältä pohjalta ei olisi ollut mahdotonta. Tämän ratkaisun merkitys oli kauaskantoinen, sillä Lönnrotin sanakirjaa käytettiin perustana monissa myöhemmissä sanastotöissä. Se oli pitkälle 1900-luvulle asti käytännössä ainoa tarjolla oleva lähde, josta saattoi hakea tietoa kirjakielen marginaalisesta sanastosta, esimerkiksi murre-sanoista tai kansankulttuuriin liittyvistä erikoistermeistä.

Itsenäisyyden ajan alussa havahduttiin huomaamaan, ettei valtakunnan enemmistökielen sanastosta ollut olemassa yhtään ainoaa normatiivista sanakirjaa tai muutakaan kattavaa ja ajantasaista kuvausta. Eduskunnan aloitteesta puute päätettiin vuonna 1927 korjata laatimalla *Nykysuomen sanakirja*, jossa suomen kirjakielen keskeinen sanasto kuvattaisiin mahdollisimman täydellisesti suomeksi. Opetusministeriö antoi sanakirjasuunnitelman ja kustannusarvion valmistelun tehtäväksi kolmelle johtavalle sanastotyön specialistille, Knut Cannelinille, E. A. Tunkelolle ja Yrjö Wichmannille. Suunnitelmat taustatietoineen julkaistiin *Virittäjässä* vuonna 1928 (354–365).

Vuoden 1928 alussa valmistuneen lausunnon perusteella päätettiin uuteen sanakirjaan poimia mukaan myös 1800-luvun loppupuolen sanastoa sellaisesta kaunokirjallisuudesta, jota edelleen luettiin. Lisäksi kuitenkin päätettiin, että yksilölliset, tilapäiset ja myöhemmässä kirjallisuudessa kannatuksettomiksi jääneet sanat jätettäisiin pois. Tässä yhteydessä mainittiin esimerkkinä Aleksis Kivi. Näin ollen vain pieni osa Kiven sanastollisista erikoisuuksista pääsi lopulliseen *Nykysuomen sanakirjaan*. Tällaisiin sanoihin merkittiin lähteeksi kirjailijan nimi, ja jos esimerkki mainittiin, sellaisena toimi kaunokirjallisuuden sitaatti. Tällä tavoin *Nykysuomen sanakirjassa* on mainittu Kiven sanoina esimerkiksi *hampunkarvainen*, *katsanto* ja *koiju*. Kuusiosainen sanakirja valmistui vuosina 1951–1961.

Saarimaa oli Kiven sanastoa tutkiessaan pannut merkille, että sen yhtenä tärkeänä lähteenä oli ollut Daniel Europaeuksen vuonna 1853 ilmestynyt ruotsalais-suomalainen sanakirja. Europaeus oli kielentutkijana melkoinen kummajainen, ikuinen ylioppilas, joka oli riidoissa lähes kaikkien muiden paitsi Elias Lönnrotin kanssa, mutta hänen sanakirjansa oli erinomainen. Hän oli erityisen kiinnostunut uusien sanojen johtamisesta ja niistä säännöistä, joita johtamisessa noudatettiin (tarkemmin Vaittinen 2003). Hänen muodostamansa sanat olivat sekä rakenteeltaan että merkitykseltään moitteettomia.

Kiven kielen kannalta oli tietenkin eduksi, että kirjoittajalla oli tukenaan hyvä sanakirja, mutta samalla se merkitsi sitä, että Kiven kielen uudet yleiskieliset sanat eivät yleensä enää olleet Kivellä kirjallisuuden ensiesiintymiä, vaan ne oli tuonut kirjakieleen Daniel Europaeus jo hieman aiemmin. Näitä Europaeuksen sanoja ovat esimerkiksi *aapisto*, *munakokkeli*, *ottotytär*, *piikkisika* ja *vintiö*. Saarimaa on koonnut pitkän listan havaitsemistaan Europaeuksen sanoista, mutta Kansalliskirjaston digitoitua 1800-luvun aineistoa selailemalla voi helposti osoittaa, että lista ei suurimmaksi osaksi pidä paikkaansa. Selvä enemmistö Saarimaan mainitsemista esimerkkisanoista on esiintynyt painetussa tekstissä, yleensä eri sanomalehdissä, jo ennen Europaeuksen sanakirjan ilmestymistä. Myös Kivi on voinut saada tällaiset sanat muualta kuin Europaeuksen sanakirjasta.

Selitysteoksensa lisäksi Saarimaa kirjoitti useita erikoistutkimuksia Kiven kielestä. Niitä on julkaistu eri tahoilla, yleensä useampaankin kertaan tarkistettuina versioina, ja viimeksi näitä on koottu kokoelmaan *Kielen ja tyylin alalta* (1925). Saarimaa selvitteli esimerkiksi Kiven sanaston raamatullisia ja kalevalaisia aineksia, tarkasteli vanhasta kirjakielestä ja kansankielestä poimittuja ja erityisesti Nurmijärven murteesta saatuja sanoja, tutki Kiven kielen ruotsalaisuuksia sekä Kiven teoksiinsa tekemiä kielellisiä korjauksia.

Saarimaa pohti myös Kiven uudissanoja. Hän totesi, että Kiven itse muodostamat sanat olivat enimmäkseen yhdyssanoja ja yleensä huomiota herättävän outoja. Saarimaa esitteli niitä pitkänä luettelona ja totesi, ettei niistä ole ollut yleiskielen aineksiksi. Myöhemmin on kuitenkin osoittautunut, että muutamit Saarimaan mainitsemista esimerkki-sanoista ovat saaneet vakituisen sijan nyky-suomessa ja päässeet *Kielitoimiston sanakirjaan*, kuten *hammatarha* ja *lemmekäs*. Saarimaa selitti *hammatarhan* käännöslainaksi Homeroksen ilmauksesta *hérkos odóntōn* tai tämän ruotsalaisesta käännösvastineesta *tandgård*. Ruotsin sana oli Kivelle tuttu hänen itse omistamastaan *Odyseian* ruotsinnoksesta, sillä hänen kreikan kielen taitonsa oli niin heikko, että hän luki antiikin klassikoita mieluiten ruotsalaisina käännöksinä (Tarkiainen 1950, 76, 539). Edellä mainittu *lemmekäs* ei ole Kiven muodostama sana eikä edes ensiesiintymä, sillä sitä on käytetty mm. *Oulun Viikko-Sanomissa*¹ jo ennen kuin se on päässyt Kiven teoksiin.

Jotkin Kiven outoina pidetyt yhdyssanat ovat jääneet kieleen erisniminä, esimerkiksi *kaukametsä*, *kourusuo* ja *sinisalo*. *Kaukametsä* on annettu Kajaaniin vuonna 1988 valmistuneen kongressi- ja kulttuurikeskuksen nimeksi. Heti keskuksen valmistumisen jälkeen siellä on alettu opetusministeriön johdolla järjestää myös samanimisten kulttuuriseminaarien sarjaa (Länsi-Savo 26.3.1988). *Kourusuo* on otettu sukunimeksi *Seitsemän veljeksen* seitsemänneistä luvusta, jossa veljekset lähtevät sorsanpyyntiin *Kourusuolle* ja joutuvat lopulta pakosalle Hiidenkivelle. Turkulainen äidinkielenopettaja vaihtoi 1950-luvulla sukunimensä *Koiranen Kourusuoksi*, koska *Seitsemän veljestä* oli hänen mielikirjansa. (Kourusuo 2021.) Kaunisointuinen *Sinisalo* on ollut suuressa suosiossa 1900-luvun alkukymmeninä, kun suomalaiset ovat vaihtaneet ruotsalaisia sukunimiään suomalaisiksi. Se ei ole minkään tietyn nimen käännös tai vastine, vaan monet eri nimet on ehditty muuttaa *Sinisaloksi* ennen kuin nimi on suojattu. Nimi on onomastisessa tutkimuksessa mainittu malliesimerkkinä sukunimestä, joka ei perustu kielen sanastossa ennestään olleeseen yhdyssanaan ja joka juuri sen takia voidaan helposti tunnistaa sukunimeksi (Mikkonen 2013, 115).

Uudissanoja käsittelevän artikkelinsa Saarimaa päätti toteamukseen: ”On omituista, että vaikka Kiven kielessä on niin paljon sanastollisestikin uutta ja arvokasta, sen vaikutusta ei juuri huomaa nykyisen kirjakielemme yleistä sanavarastoa tarkasteltaessa. Kun puhutaan Kiven yleiskieleemme tuomista sanoista, ei tavallisesti voida mainita muuta kuin sana *hieman*. Ja tuskin niitä muita onkaan oikein kirjakielen yleisomaisuudeksi tulleita.” Saarimaa arveli tämän johtuvan siitä, että Kiven sanat olivat liian omaleimaisia, persoonallisia ja muusta ympäristöstään erottuvia. Niiden käyttäminen olisi tuntunut muista kirjoittajista Kiven plagiomiselta.

1 Kaikki tässä artikkelissa mainitut 1800-luvun sanomalehtien sanaesiintymätiedot ja muut sanomalehtiviittaukset perustuvat Kansalliskirjaston digitaalisiin aineistoihin (digi.kansalliskirjasto.fi).

4 *Oliko Saarimaa oikeassa?*

Saarimaa tuli siis siihen tulokseen, että *hieman* on ainoa sana, jonka Aleksis Kivi on onnistunut tuomaan suomen yleiskirjakieleen. Tämä ei kuitenkaan ole koko totuus. ”Annapas ajan kuluu, päivän mennä, toisen tulla”, todetaan *Kalevalassa* (50: 491–492) viitaten siihen, että lopulliseltakin näyttävä tilanne voi aikojen kuluessa muuttua. Nyt sadan vuoden päästä suomen yleiskieli on monissa suhteissa erilaista kuin se oli Saarimaan aikana. Kiven teoksista ainakin keskeisimmät ovat olleet käytössä koko ajan, joten niistä on hyvinkin voitu saada vaikutteita sen jälkeen, kun Saarimaa oli saanut omat tutkimuksensa päätökseen. Lisäksi on pidettävä mahdollisena, ettei Saarimaa alun perinkään onnistunut tunnistamaan uusiksi kaikkia Kiven käyttämiä uudissanoja, koska 1900-luvun alkukymmeninä ei ollut käytettävissä mitään sellaisia kattavia aineistoja, joista sanan kirjakielisen iän olisi voinut kätevästi tarkistaa.

Uuteen arviointiin antaa aihetta myös se, että sekä kieli että kieliympäristö muuttuvat joka tapauksessa koko ajan ja raja arkisen puhekielen ja yleiskielen välillä kulkee nykyään toisella tavoin kuin 1900-luvun alkukymmeninä. Tästä valaiseva esimerkki on Saarimaan (1925, 94) mainitsema *mustankipeä*, joka on ilmeinen käännöslaina ruotsin adjektiivista *svartsjuk*. Saarimaa oli oikeakielisyysmiehenä tunnettu siitä, että hän kauhistui kaikkea svetisismiin vivahtavaa (esim. Kolehmainen 2014, 175–177). Tämä käy selvästi ilmi Saarimaan laatimasta *Kielenoppaasta*, jota luettiin kouluissa 1960-luvulle asti ja jonka viimeinen painos ilmestyi Paavo Pulkkinen täydentämänä Saarimaan kuoleman jälkeen vuonna 1967. Mikäli asia olisi Saarimaasta riippunut, *mustankipeää* olisi tuskin ikinä hyväksytty suomen yleiskieleen. Nyt se kuitenkin löytyy *Kielitoimiston sanakirjasta*.

Myös Viljo Tarkiainen on omissa tutkimuksissaan viitannut uudelleenarvioinnin tarpeeseen. Kivi-elämäkertansa viidennessä, tarkistetussa painoksessa (Tarkiainen 1950, 388) hän on luetellut 31 sellaista kansankielen sanaa tai sanontaa, joita Ahlqvist aikoinaan omissa kielenarvosteluissaan oli pitänyt käsittämättöminä mutta joista useat Tarkiaisen mukaan olivat jo kotiutuneet silloiseen yleiskieleen. Tarkiainen ei kuitenkaan erikseen maininnut, mitä sanoja hän tarkoitti. Näihin palataan heti jäljempänä.

Joitakin uusia havaintoja Kiven ensiesiintymistä on syntynyt sanaston etymologisen tutkimuksen yhteydessä, johon nykynäkemyksen mukaan kuuluu myös sanojen kirjakielisen iän selvittäminen. Alan kirjallisuudesta voi löytää tietoja sanoista, jotka nykyään ovat selvästi yleiskielisiä ja joiden kirjallinen ensiesiintymä on löytynyt Kiven tuotannosta. Aiemmin mainitun *hieman*-sanan lisäksi tällainen on vanha murren sana *vaisu* (NES 2020 s. v. *vaisu*), jolle Kivi on antanut uuden, aiempaa monitahoisemman merkityksen. *Vaisu* on Kiveä vanhemmassa kirjallisuudessa tarkoittanut lounaismurteille ominaiseen tapaan puoliraakaa ja huonosti paistunutta, eikä sanaa ole käytetty ihmistä kuvaavassa. Muissa murteissa sanalla on kuitenkin muita merkityksiä, joiden pohjalta Kivi on laajentanut sen kirjakielistä käyttöä. *Vaisu* voi etenkin pohjoispohjalaisissa ja Kainuun murteissa tarkoittaa innotonta, alakuloista ja voimatonta, hämäläis- ja savolaismurteissa taas vaimeaa tai hiljaista, ja sillä voi kuvata myös ihmistä. Kivellä *vaisu* voi

tarkoittaa heikkoa, vaimeaa, raukeaa, hämää, valjua ja väritöntä. Tarkiainen on maininnut *vaisun* yhtenä esimerkkinä niistä Ahlqvistin esiin nostamista käsittämättömistä sanoista, joihin viitattiin edellisessä kappaleessa, mutta Tarkiainen ei ole tässä yhteydessä puuttunut sanan merkitykseen. Ilmeisesti *vaisu* oli kuopiolaissyntyiselle Ahlqvistille kaikkiaan outo sana.

Suomen nykyisen yleiskielen keskeinen sanasto on kuvattu *Kielitoimiston sanakirjassa* (2006). Se on *Nykysuomen sanakirjan* ja sitä seuranneen *Suomen kielen perussanakirjan* (1990–1994) toisaalta karsittu, toisaalta täydennetty ja päivitetty versio, joka ilmestyi sähköisessä muodossa ensi kertaa vuonna 2004. Hakusanoja on vähemmän kuin *Nykysuomen sanakirjassa*, sillä vanhentuneita ja marginaalisia sanoja on pudotettu pois. Sen sijaan on lisätty uutta, ajankohtaista sanastoa sanakirjan toimituksessa erikseen määriteltyjen esiintymiskriteerien mukaan. *Kielitoimiston sanakirjaa* päivitetään jatkuvasti, ja koko aineisto on verkossa vapaasti käytettävissä.

Tarkiaisen Ahlqvist-luettelossa on kuusi sellaista sanaa, jotka mainitaan sekä Saarimaan selityssanastossa että *Kielitoimiston sanakirjassa* siinä merkityksessä, jossa Kivikin niitä käyttää. Lisäksi siinä ovat edellä mainitut *hieman* ja *vaisu* sekä kaksi sellaista sanaa, jotka puuttuvat Saarimaan selitysteoksen viimeisestä painoksesta (1964): *viilu* ja *väikkyä* (*väikähdellä* on kuitenkin mukana). Nämä kuusi sanaa ovat *liuta*, *loimottaa*, *mekastaa*, *rykelmä*, *tallukka* 'nahjus' ja *ämyri* 'tuohitorvi'. Myöhempi tutkimus on kuitenkin osoittanut, että *liuta* on esiintynyt kirjakielessä ensi kertaa jo herra Martin maanlain suomenoksessa 1500-luvulla, *loimottaa*-verbin johdos *loimotella* tunnetaan mm. Kristfrid Gananderin sanakirjasta (1786–1787) ja *ämyri* Daniel Jusleniuksen sanakirjasta (Jussila 1998 passim). Gananderilla on myös *väikkyä*, joka on siis jätetty pois Saarimaan valikoinnasta. Muihin sanoihin palataan jäljempänä.

Tätä tutkimusta varten on etsitty sellaisia sanoja, jotka ovat päässeet mukaan *Kielitoimiston sanakirjaan* ja jotka on nykymerkityksessään ensi kertaa mainittu Aleksis Kiven teoksissa ja niistä erityisesti *Seitsemässä veljeksessä*. Perusaineistona on ollut Saarimaan kokoama sanavalikoima (Saarimaa 1964), jossa *Seitsemän veljeksien* sanastoa koskevat selitykset ovat sivuilla 7–79. Ensiesiintymien tunnistamisessa on käytetty apuna Kansalliskirjaston digitoituja aineistoja, joihin sisältyvät mm. kaikki 1800-luvulla ilmestyneet sanoma- ja aikakauslehdet, sekä CSC – Tieteen tietotekniikan keskuksen Korp-palvelimelta löytyvää varhaisnykysuomen korpusta, johon 1800-luvun tekstivalikoiman lisäksi sisältyvät keskeisimmät suomen ja ruotsin väliset sanakirjat, Elias Lönnrotin suurta suomalais-ruotsalaista sanakirjaa lukuun ottamatta. Korpuksen tekstiaineistossa ovat mukana myös Aleksis Kiven keskeiset teokset. Näiden aineistojen perusteella selviää, että Tarkiaisen edellä mainitun Ahlqvist-luettelon sanoista *mekastaa* on esiintynyt mm. turkulaisissa sanomalehdissä jo kauan ennen Aleksis Kiven teosten ilmestymistä. Myös *tallukka*-sanaa ovat useat 1800-luvun alkupuolen kirjoittajat, mm. Carl Axel Gottlund ja Elias Lönnrot, käyttäneet sekä jalkineen että pikkulapsen tai vähemmän nokkelan aikuisen nimityksenä. *Viilu* on esiintynyt *Suometar*-lehdessä vuonna 1865, mutta sen rinnakkaismuoto *viili* tunnetaan jo vanhan kirjasuomen ajalta. *Rykelmä* on Tarkiaisen esiin

nostamista sanoista ainoa, jonka Saarimaa mainitsee selitysluettelossaan ja joka ei uusienkaan tarkistusten jälkeen näytä esiintyneen kirjasuomessa ennen Kiveä.

5 Kirjalliset ensiesiintymät Kiven sanastossa

Aleksis Kiven kirjakieleen tuomia sanoja etsittäessä on pohdittava myös sitä, ovatko sanat vanhoja murre sanoja, joita Kivi on ensimmäisenä käyttänyt kirjakielessä, vai ovatko ne Kiven omia uudismuodosteita, joita ei ole lainkaan ollut olemassa ennen Kiven teosten ilmestymistä. Sanojen murretaustan selvittelyssä on käytetty apuna *Suomen murteiden sanakirjaa* ja sen täydennettyä digitaalista versiota, jota toistaiseksi on valmiina aakkosväliltä *a-lööveri*. Aakkoston loppupään osalta aineistoa on täydennetty *Suomen kielen etymologisen sanakirjan* (1955–1978) ja *Suomen sanojen alkuperä* -teoksen (1992–2000) murretietojen avulla. Vaikka viimeksi mainitussa etymologisessa sanakirjassa on pyritty mainitsemaan myös sanojen ensiesiintymät, sitä tuotettaessa ei ole käytetty apuna kaunokirjallista aineistoa. Näin ollen erityisesti 1800-lukua koskevat ensiesiintymätiedot ovat epäluotettavia. Sama koskee Martti Rapolan teosta *Sanojemme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö Koskiseen* (1960). Aleksis Kiven tuotanto puuttuu kokonaan näistä molemmista. Kiven teoksia on liitetty tietokantoihin vasta 2000-luvun puolella.

Aineiston seulonta toi esiin joukon uusia tapauksia, jotka voidaan nyt lisätä Saariimaan niukkoihin uudissanahavaintoihin. Seuraavassa aakkostetussa luettelussa on esitetty ne sanat ja merkitykset, jotka Saarimaa on maininnut *Seitsemän veljeksien* selitettävien sanojen joukossa ja jotka nykyään on mainittu myös *Kielitoimiston sanakirjassa*. Joissakin tapauksissa sanan yhteydessä on viittaus Kiveen, mutta silloinkin olennaista on, että sanalla esitetään olevan myös muuta käyttöä kuin kirjalliset sitaatit. Lisäksi on suuntaa antava tieto sanan tunnettuudesta suomen murteissa edellisessä kappaleessa mainittujen lähteiden perusteella. Erikseen on vielä tarkistettu, kertooko Saarimaa sanakirjansa käsikirjoituksessa (1968) jotakin kyseisen sanan esiintymisestä Nurmijärven murteessa. Jokaisesta sanasta on mainittu myös esimerkkilause ja tieto siitä, mistä *Seitsemän veljeksien* (tässä yhteydessä SV) luvusta kyseinen esimerkki on peräisin. Sivunumeron mainitseminen olisi tässä yhteydessä epätarkoituksenmukaista, sillä teos on ilmestynyt useina eri painoversioina, mutta sanaesiintymät ovat kätevimmin löydettävissä sähköisistä aineistoista, joista osa on esitetty luvuittain. Luettelossa ovat mukana myös edellä esitelty *vaisu* sekä Saariimaan tunnistama *hieman* ja Tarkiaisen mainitsema *rykelmä*, joka edellä on osoitettu kirjalliseksi ensiesiintymäksi.

Ensiesiintymätietoja tarkistettaessa kävi ilmi, että monet Saariimaan luettelon sanoista esiintyvät Kivellä useita kertoja eri teoksissa, joten jotkut niistä ovat päässeet kirjakieleen jo ennen *Seitsemän veljeksien* ilmestymistä, mutta silloinkin nimenomaan Kiven sanoina. Näistä aiemmista esiintymistä on huomautettu kyseisen sanan yhteydessä.

- (1) **hieman** 'hiukan, vähän'; murteissa Etelä-Häme ja läntinen Uusimaa, lisäksi Kainuu ja keskipohjalaismurteet. Saariimaan mukaan sana murreasussaan *hiaman*

on Nurmijärvellä harvinainen. Sanan on Saarimaa esittänyt Kiven ainoana kirjakieleen tuomana uudissanana. Kivi on käyttänyt sanaa huomattavan ahkerasti jo *Nummisuutareista* (1864) lähtien.

Oli hän muutoin kelpo vaimo; tunnettu oli hänen suora ja vilpitön, ehkä hieman jyrkkä mielensä (SV 1. luku).

- (2) **hummaus** ’juopottelu, humalan humussa oleminen’; murteista merkitty vain Punkalaitumelta, mutta kun kantaverbi *hummata* on laajalti murteissa tunnettu deskriptiivisana, myös johdos on todennäköisesti ollut käytössä muuallakin. Saarimaan mukaan se tunnetaan Nurmijärvellä. Sana esiintyy myös Kiven *Canziossa* (1867–1869).

Hummaustamme Hämeenlinnassa, jonka niin moni todistaa taitaa, ei voida salata, ei millään voimalla; se tulee tietyksi! (SV 2. luku).

- (3) **jukuri** ’jukuripää, könsikkä, oik. ’sarveton nauta’; hämäläis- ja pohjalaismurteisissa, myös paikoin Pohjois-Savossa. Sana on tässä ihmiseen viittaava päivittelysana. Saarimaan mukaan Nurmijärvellä tunnetaan *itteppäinej jukuri* tai *jukopää* itsepäisen henkilön nimityksenä. Jo *Nummisuutareissa* (1864) on mainittu *jukuripää* murteiden mukaisessa perusmerkityksessään ’sarveton nauta’.

Voi sinä, Timo-jukuri itseäskin! (SV 8. luku).

- (4) **kaahata** ’ajaa (takaa)’; yksittäistietoja hämäläismurteista, mm. Nurmijärveltä, Uudenmaan varsinaissuomalaisista murteista ja keskisuomalaismurteiden eteläosista. Saarimaa ei mainitse sanan murrelevikistä mitään. Sanaa on käyttänyt Kivi myös näytelmissä *Karkurit* (1865) ja *Margareta* (1871). Samakantainen verbi *kaahatella* ’ajella’ on esiintynyt useita kertoja jo Lönnrotin *Mehiläisessä* vuodesta 1837 lähtien, ja se on mainittu useasti myös Ferdinand Ahlmanin ruotsalais-suomalaisessa sanakirjassa 1865 (esim. s. v. *kringlöpa, kringströfva, kringsvärma*).

Halki korven nyt kaahattiin, korvesta kivistä mäkeä ylös, ja kallioitten kyljistä piestiin lumi ja sammale kauas (SV 7. luku).

- (5) **kaistapäinen** ’sekapäinen’; murteista merkitty vain Keski-Suomesta Korpilahdelta, kantasanasta *kaistapää* muutama tieto Sääksmäeltä, Isojoelta ja Viitasaarelta. Saarimaan mukaan se tarkoittaa Nurmijärvellä henkilöä, jossa on ”hiukka mielisairaav vikaa”. Sana esiintyy Kivellä jo *Nummisuutareissa* 1864.

JUHANI. Se isolukija paimen-ukko, se puna-silmä, liuhaparta Tervakosken Tuomas, silloinen kumppanisi karjassa, saattoi sinun vähän kaistapäiseksi; ja siinäpä se kipinä (SV 2. luku).

- (6) **kiikki** ’köyteen kiinnitetty kapula, johon eläin ripustetaan nylkemistä varten, muuttunut myös tukalan paikan vertauskuvalliseksi ilmaukseksi. Sana esiintyy lähinnä Etelä- ja Kaakkois-Hämeen murteissa, mutta tunnetaan paikoin muuallakin. Saarimaa ei kerro mitään sanan murrelevikistä. *Nummisuutareissa* (1864) sana

esiintyy vertauskuvallisessa merkityksessä: *ESKO. Kas niin, nyt puhut itses kiikkiin koreasti. Seitsemässä veljeksessä sitä käytetään myös perusmerkityksessään, samoin kuin näytelmässä Yö ja päivä (1867).*

Olipa siinä aika taatto: riippuen kiikissä pimitti hän koko Turkkilan tuvan kuin taivaalla sakea ukkospilvi (SV 7. luku).

Mutta laskinpa nyt vaa'alle painoni minä myös, ja Toukolaiset vaikenivat kuin myyrät; sillä onpa minulla heissä monta koukkua, joista voisin kiskoa heitä kovaan kiikkiin (SV 11. luku).

- (7) **killisilmä** 'viiru- tai sikkarasilmäinen, kirkassilmäinen, killistelevä'; murteissa laajalti Varsinais-Suomessa, Satakunnassa, Hämeessä, Etelä-Pohjanmaalla, jonkin verran myös savolais- ja kaakkoismurteiden puolella. Saarimaa ei mainitse mitään sanan murrelevikistä. Kivi käyttää sanaa myös näytelmissä *Kullervo (1864)*, *Olviretki Schleusingenissä (1866)*, *Leo ja Liina (1867)* ja *Canzio (1867–1869)*.

Niin vietti hän päivänsä metsien viileydessä, silläikaa kuin muut killisilmin peuhailivat paahteisessa pirtissä (SV 6. luku).

- (8) **kylkimyyryä** 'kylki edellä'; murteissa etenkin hämäläis- ja satakuntalaisissa murteissa, joitakin tietoja eteläpohjalaisista murteista ja länsimurteiden liepeiltä, lisäksi yksittäistietoja. Saarimaalla ei ole tietoja murrelevikistä. Kivi käyttää adverbia myös näytelmässä *Olviretki Schleusingenissä (1866)*.

Mutta päättyyhän viimein saarna pahankin papin, nariseehan vihdoin ovi, ja kylkimyyryä kohden omettaa marssii nyt ukko (SV 10. luku).

- (9) **kääkkä** 'laiha, kurja ihminen'; murteissa hajatietoja mm. Vihdistä, Ilmajoelta, Kankaanpäästä, Hollolasta ja Sakkolasta. Saarimaan mukaan sana on käytössä Nurmijärvellä. Oven kahvaa merkitsevä homonyyminen *kääkkä* tai *kääkä* on eri sana, joka tunnetaan lähinnä karjalaismurteista. Tämä *kääkkä* on mainittu myös kirjakielessä aiemmin. Kivellä *vanha kääkkä* mainitaan ihmisen nimityksenä myös näytelmässä *Karkurit (1865)*.

Kylmässä saunanporstuvassa istui kurja kääkkä viinapannun ääressä, yskien ja köhien, nenä terävänä kuin naskali ja silmät kuin kaksi lasipalloa päässä (SV luku 14).

- (10) **liuhaparta, liuhuparta** 'harva- tai ohutpartainen'; ei tässä asussa tietoja murteista. Saarimaan mukaan Nurmijärvellä käytetään sanoja *liuhaparta* tai *liahuparta*. *Liuha* tunnetaan murteissa useissa eri merkityksissä, joista lähinnä kaakkoismurteissa tunnettu 'vino' (esim. sanonnassa *suu on liuhalluaa 'irvessä'*) voisi tulla tässä kysymykseen. Adjektiivi *liuhu* 'kavala, viekas' on merkitty vain Riistavedeltä, ja merkityseron perusteella se on katsottava eri sanaksi, mahdollisesti *liuhu*-sanan variantiksi. Nurmijärvellä tunnettujen sanojen alkuosa *liaha-* tai *liahu-* yhdistyy luontevasti *liehua-*verbiin. *Kielitoimiston sanakirjassa esiintyy* kuitenkin vain *liuhuparta*. Kivellä se esiintyy Toukolan poikien pilkkalaulussa "Seitsemän miehen voima", josta myöhemmin on tullut suosittu mm. koulujen laulukirjoissa.

JUHANI. *Se isolukija paimen-ukko, se puna-silmä, liuhaparta Tervakosken Tuomas, silloinen kumppanisi karjassa, saattoi sinun vähän kaistapäiseksi; ja siinäpä se kipinä* (SV 2. luku).

Simeoni, *liuhaparta*, valittaa se ihmisparka, syntinen saatana kurja (SV 2. luku).

- (11 ja 12) **mojoa** 'jomottaa, mojottaa'; tunnetaan laajalti etenkin länsimurteissa. Gananderin sanakirjasta (1786–1787) alkaen kirjakelellä on esiintynyt samakantainen verbi *mojottaa* 'jomottaa, pakottaa'. Kivellä esiintyy myös *mojoa*-verbin adjektiivistunut partisippiimuoto *mojova*. Saarimaan mukaan sekä *mojoa* että *mojottaa* ovat käytössä Nurmijärvellä. Kivellä *mojoa* esiintyy myös näytelmässä *Olviretki Schleusingenissä* (1866).

SIMEONI. *Eero, Eero, eikö löylyn mojova kuumuuskaan tuo mieleesi helvetin tulta* (SV 4. luku).

SIMEONI. *Mutta eipä kuuntele tuo jalkani, vaan särkee ja mojuo kuin kiehuva mujussa* (SV 4. luku).

- (13) **nälkävyö** 'vyöhihna'; sana tunnetaan useimmilla murrealueilla sekä länsi- että itämurteiden puolella.² Eniten esimerkkejä on kaakkoishämäläisistä murteista, mutta yksi esiintymä on myös Vermlannin savolaismurteista, mikä osoittaa sanan vanhaksi. Saarimaan mukaan nahkaista suolivyötä tarkoittava *nälkävyö* tunnetaan myös Nurmijärvellä. Sana esiintyy Kivellä kahdesti *Seitsemässä veljeksessä*. Kivellä ei kuitenkaan ole yleisesti tunnettua sanontaa *kiristää nälkävyötä*, vaan sen sijaan Tuomas sanoo *Siristä nälkävyötäs* (SV 12. luku). Murteissa laajalti tunnettu sanonta *kiristää nälkävyötä* on tullut kirjakelelle 1870-luvulla, mutta toista kautta. Sanontaa on käytetty *Satakunta*-lehdessä kauhavalaisen avustajan lähettämässä kirjoituksessa vuonna 1879. Samaa merkitsevä *suolivyö* on kuitenkin esiintynyt jo vuoden 1642 *Bibliassa*, ja sanaa on käytetty sekä vyötaisten että vyötaisten kiinnitetyn vyön merkityksessä. *Suolivyön* vetämisestä *tiukemmalle* tai *kireämmälle* on kirjoitettu esimerkiksi *Tapio*-lehden vaivaishoitoa käsittelevässä artikkelissa vuonna 1868 ja *Uuden Suomettaren* köyhyyttä ja nälkää käsittelevässä artikkelissa vuonna 1869.

JUHANI. *Minä sinun opetan, saatuani housut ylös ja nälkävyön kiinni kuin nalkitun vanteen* (SV 6. luku).

- (14) **peijooni** 'veijari, lurjus' (haukkumasana); tunnetaan etenkin hämäläis- ja itämurteissa, ja Saarimaan mukaan se on käytössä myös Nurmijärvellä. Sana on laina ruotsin sanasta *spion* 'vakooja, vakoilija'. Kivellä sana esiintyy myös *Nummisuutareissa* (1864) ja *Kihlauksessa* (1866). Sana on hyväksytty Kivestä riippumatta myös Lönnrotin sanakirjaan (1874–1880).

Pysy minusta pois, sanoisin minä, pysy peijooni, matkan päässä, otanpa muutoin

2 Kiitän *nälkävyötä* ja sanontaa *kiristää nälkävyötä* koskevista murrelevikkiedoista Kotimaisten kielten keskuksen erityisasiantuntijaa Ulriikka Puuraa.

karahkan tuolta viidasta ja roitelen että selkäsi huomenna loistaa kirjavammalta leppätertun siipiä (SV 5. luku).

- (15) **pirpana** 'pieni lapsi'; hajatietoja murteissa, mahdollinen kantasana *pirpa* tunnetaan Pohjois-Savossa, Keski-Pohjanmaalla ja Kainuussa (Hahmo 1994, 218–219). Saarimaalla ei ole tietoja sanan murrelevikistä. Lönnrotin sanakirjassa on samantapainen deskriptiivisana *pirpale*.

- Niin, veljet! ehkä on meillä kaikilla piankin eukkonen vieressämme ja pieniä **pirpanoita** ympärillä ja sentähden en nyt haastelekkään näin paljaasta hetken mielipisteestä, vaan enemmän ehkä tuumasta, ja tarkoitanpa istuttaa näitä sanojani sydämiemme pohjaan (SV 12. luku).

- (16) **puskuri** 'kalteva tuki, telki, pönkkä'; läntisen Uudenmaan murteissa, etelähämäläisissä murteissa ja niiden ympäristössä. Saarimaan mukaan sana on käytössä myös Nurmijärvellä. Samasta *puskea*-verbistä johdettu puskevan kotieläimen (pässi, sonni tms.) nimitys *puskuri* on esiintynyt kirjallisuudessa jo aiemmin. Ferdinand Ahlmanin sanakirjassa mainitaan homonyyminen *puskuri*-sana aivan eri merkityksessä (Ahlman 1865 s. v. *brödpikka*, vrt. SAOB *brödpigg*, *nagg* 'näkkileivän teossa tarvittava rei'itysväline'). Sana on saanut ajoneuvon (junan) törmäyssuojan merkityksen vasta 1890-luvulla.

TIMO. *Olenpa tainnut yhden ja toisen jakson virsikirjasta, mutta nyt on niinkuin hirveä **puskuri** pääni ovella* (SV 3. luku).

- (17) **rykelmä** 'kasa, röykkiö'; melko laajalti murteissa, paikoin hämäläis- ja savolaismurteissa myös *rykämä*. Saarimaan mukaan *rykelmä* on käytössä myös Nurmijärvellä.

*Voi, te harakat itsiänne! aattelin minä, poika-nalliainen, seistessäni kadun kulmalla, **rykelmä** tuoreita härjänvuotia olalla, ja suu mareissa katsellen tuota teerenpeliä* (SV 4. luku).

- (18) **salskea** 'pitkä ja hoikka'; paikoin hämäläis- ja itämurteissa. Saarimaan mukaan Nurmijärvellä tunnetaan *salskee puu*, *miäs* tai *hevonen*. Kivellä sana esiintyy myös näytelmissä *Canzio* (1867–1869) ja *Leo ja Liina* (1867).

*Mutta vuoren alustalla näkivät he hauskan, kantoisen ahon, vastaisen asuinpaikkansa, ja ahon alla korven, joka heille oli antava **salskeita** hirsiiä huoneitten rakentamiseen* (SV 5. luku).

- (19) **teerenpeli** 'hakkailu, silmäpeli, flirtti'; alkuaan 'teeren soidin'; tunnetaan lounais- ja hämäläismurteissa. Nurmijärvellä se tunnetaan Saarimaan mukaan asussa *terrenpeli*. Saarimaa on arvellut sanaa käännöslainaksi ruotsin vastaavasta sanasta *orrspel*.

*Voi, te harakat itsiänne! aattelin minä, poika-nalliainen, seistessäni kadun kulmalla, **rykelmä** tuoreita härjänvuotia olalla, ja suu mareissa katsellen tuota **teerenpeliä*** (SV 4. luku).

- (20) **tiitiäinen** 'pieni hento lapsi'; murteissa tunnetaan *tiitinen* alkuperäisessä merkityksessään 'tiainen' lähinnä pohjalais- ja hämäläismurteissa, paikoin murteissa myös *tiitiäinen*. Saarimaalla ei ole tietoja kummankaan sanan murrelevikistä.
Kovin piti hänestä isä, kutsuen häntä milloin tiitiäiseksi, milloin pikku-varikseksi (SV 9. luku).
- (21) **tönö** 'pieni mökki'; murteissa yleinen paitsi pohjoisimmissa ja inkeroismurteissa. Saarimaalla ei ole tietoja sanan murrelevikistä. Kivellä sana esiintyy myös *Nummisuutareissa* (1864).
Pirtin eteläisen akkunan ääressä istuu Juhani, katsahdellen ylös kiviseen mäkeen ja tuuheaan männistöön, josta haamoitti muorin tönö punapielisellä ovellansa (SV 2. luku).
- (22) **ukuli** 'tarhapöllö', myös haukkumasanana; murteissa Etelä-Hämeessä ja Uudella maalla. Saarimaalla ei ole tietoja sanan murrelevikistä. *Ukuli* on lainaa ruotsin sanasta *uggla* 'pöllö'. Kivellä sana esiintyy myös *Nummisuutareissa* (1864).
Niin, tässä istumme kuin seitsemän ukulia korvessa, tässä sammaleisella Hiidenkivellä (SV 7. luku).
Useinpa hän hetket pitkät mekasteli ja metelöitsi miehensä päälle, tuon köntin, tuon ukulin ja tarhapöllön päälle, niinkuin oli tapa hänellä lausua (SV 14. luku).
- (23) **uumoilla** 'aavistella'; tunnetaan laajalti murteissa. Saarimaan mukaan se on käytössä myös Nurmijärvellä. Kivellä sana esiintyy myös novellissa *Koto ja kahleet* (1852–1855) sekä näytelmässä *Canzio* (1867–1869).
Sitä olen uumoillut jo kauan, mutta nytpä tunnen miehen sydämen (SV 8. luku).
- (24) **vaisu** 'heikko, vaimea, valju, raukea'; murrelevikistä on selostus edellä (s. 159–160). Saarimaan mukaan *vaisu* tunnetaan Nurmijärvellä merkityksessä 'heikonlainen' (*On nii vaisu olento* 'heikonlainen olo'), ja adverbien *vaisusti* hän kertoo kuvaa-
van auringon paistamista pilviharson läpi. Kivellä sana esiintyy myös *Kullervossa* (1864) ja *Margaretassa* (1871).
- (25 ja 26) **ähellys** 'huohotus, ähkinä' ja **äheltää** 'huohottaa, ähkiä'; murteissa lukuisia erilaisia interjektioita *äh* johdettuja verbejä ja niiden johdoksia, mutta aivan tarkkaa vastinetta ei löydy. Nurmijärvellä tunnetaan *äherrys* ja *ähertää*.
Ensiksi moiskahtelivat korvapuustit, moiskahtelivat kahdenpuolen, mutta siitä iskivät he toinen toisensa kurkkuihin ja rupesivat - sokeasti, äheltäen - repimään, riistomaan ja huhtoen käyttelemään nyrkkiänsä (SV 2. luku).
Silloin hirveästi irvistäen karkasivat he joukossa haavoitetun veljensä päälle; ja nousi nummelle meteli ja ähellys hirmuinen, olisipa luullut korkeuden pielten kukistuva (SV 6. luku).

6 *Omaa vai murteista lainattua?*

Edellä olevassa luettelussa on yhteensä 26 kirjallista ensiesiintymää. Niiden esittelyn yhteydessä on käynyt ilmi, että kaikilla on selvä murrepohja. Ne eivät siis ole Kiven itsestä muodostamia sanoja vaan murteista kirjakieleen siirrettyjä aineksia. Muutamat, kuten *hummaus* ja *kaistapäinen*, ovat murteissa harvinaisia, mutta niistäkin on esiintymiä osoitettavissa. Tarkkaan ottaen useimmat murretiedot ovat nuorempia kuin Kiven teokset, mutta tästä ei koitune ongelmia, koska murteita sanastettaessa on valtaosa aineksesta kerätty 1800-luvun jälkipuoliskolla kielelliset käytänteensä omaksuneilta murteenpuhujilta ja kerätessä on tietoisesti pyritty saamaan talteen aito murreaineisto välttämättä myöhäisiä yleiskielisiä tarttuvia (Tuomi 1989, erit. 13–14).

Mainituista sanoista *kaahata* on ainoa, joka esiintyy Terho Itkosen julkaiseman Nurmijärven murrekirjan (1989) tekstinäytteissä. Myös yllä olevista murretiedoista käy ilmi, ettei mikään esitetyistä sanoista ole leimallisesti nurmijärveläinen eli pelkästään Kiven omassa kotimurteessa esiintyvä sana, vaan niiden murrelevikki on yleensä paljon laajempi. On tietysti todennäköistä, että Kivi on saanut enimmäkseen tällaiset sanat kotiseutunsa kielenparresta, mutta täysin varmana tätä ei voi pitää. Joukossa on sanoja kuten jo edellä mainitut *hummaus* ja *kaistapäinen*, jotka ovat päässeet muresanakirjoihin vain muualta kuin Uudenmaan hämäläismurteista muistiin merkittyinä. Joka tapauksessa Saarimaan mukaan nämäkin sanat ovat käytössä Nurmijärvellä. Toisaalta ainakin *pirpana* ja *tiitiäinen* ovat mitä ilmeisimmin peräisin muualta kuin Nurmijärven murteesta. Matti Vilppula (1998) on jo aiemmin kiinnittänyt huomiota siihen, että Kiven kielessä on aineksia monista eri murteista.

Eräissä tapauksissa Kivi näyttää kehittäneen murteista saatua sana-aihiota itsenäisesti. Tällainen saattaa olla verbi *äheltää*, joka ei näytä juuri tällaisenaan olleen käytössä missään ennen Kiveä. Toinen esimerkki on *liuhuparta*, jossa Kivi on muokannut kielessä ennestään olleita aineksia omalla tavallaan. Kivi ei selitä sanan merkitystä, joten on mahdotonta tietää, onko hän ajatellut Saarimaan tapaan sen tarkoittavan harvaa tai ohutta partaa vai *Kielitoimiston sanakirjan* tapaan helposti liehuvaa partaa. *Nälkävyön* tapauksessa sana sinänsä on peräisin murteista mutta Kivi näyttää kuulleen tai muistaneen väärin siitä käytössä olleen sanonnan ja tehneen siitä oman muunnelman (*siristää nälkävyötä*), joka kuitenkin ei ole jäänyt pysyvään käyttöön.

Aineistossa on joukko tapauksia, joissa sanan siirtyminen ja vakiintuminen uuteen kirjakieliseen merkitykseen näyttää tapahtuneen Kiven vaikutuksesta tai ainakin Kiven tuella: *kiikki*, *kääkkä*, *puskuri*, *tiitiäinen*, *vaisu*. Kiven kielen tukivaikutukseen on aiemmin kiinnittänyt huomiota Raimo Jussila (1993), joka on selvittänyt vanhassa kirjakielessä täysin tuntemattoman *eräs*-sanan taustaa ja yleistymistä 1800-luvun kirjakielessä. Vastavainlainen esimerkki on kaikumista ja kajahtamista merkitsevä verbi *moikaa*, jota on käytetty *Suometar*-lehdessä vuonna 1855 ja jonka Kivi on poiminut sekä kilpakirjoitukseensa *Eriika* (1859) että *Seitsemään veljekseen: Niin, Aapo, ja hätäkello moikaa* (SV 3. luku).

Nämä viimeksi mainitut esimerkit nostavat esiin toistaiseksi tutkimattoman kysymyksen sanomalehtien vaikutuksesta Kiven kieleen. Suomenkielisiä lehtiä ilmestyi Kiven

aikana jo useita, ja niihin oli köyhänkin koulupojan tai opiskelijan helppo päästä käsiksi (Tarkiainen 1950, 72). Lehdissä sanasto oli monipuolista, koska niissä käsiteltiin hyvin vaihtelevia aiheita kirjallisuudesta ja kansanrunoudesta tieteen ja tekniikan uutuuksiin, maailman ihmeisiin ja kaupallisiin tiedotteisiin asti. Sanomalehdissä tärkeä rooli oli myös avustajien lähettämällä pienillä paikallisuutisilla, joissa eri seutujen arkinen puhekieli ja murre-sanasto saattoivat päästä esille lehden muusta käytännöstä poikkeavalla tavalla.

7 *Istu ja pala!* – sananparsia Seitsemästä veljeksestä

Kielitoimiston sanakirjan tapaisessa teoksessa ei ole erityisen runsaasti sananparsia, mutta sanan tyyppillistä käyttöä valaisevien esimerkkien joukosta löytyy joitakin sellaisia, joita Kivi on ilmeisesti käyttänyt ensimmäisenä kirjakielessä. *Seitsemän veljeksen* kolmannessa luvussa kuvataan yhteenottoa Rajamäen rykmentin kanssa, ja sen lopussa Mikko heittää Juhania kivellä. Juhani sanoo: ”Tuota riivattua! Nakkasi kiven ja *liki liippasi*, ettei iskenyt minua otsikkoon.” *Liki liippasi* löytyy myös Kielitoimiston sanakirjasta, eikä kohdassa ole viittausta Kiven tekstiin.

Toinen esimerkki on lievähkö ja jonkin verran humoristiselta kuulostava manaus *Istu ja pala*. Sen perimmäinen merkitys ja synty tapa ovat jääneet epäselviksi. Sen on arveltu syntyneen huonon kielitaidon takia sellaisessa yhteydessä, jossa ruotsinkielinen olisi yrittänyt puhua suomea tupaan tulleelle vieraille, kehottanut häntä istuutumaan ja panemaan tupakaksi (V. R. 1938). Puhuja olisi sekoittanut *polttamisen* ja *palamisen*. Koska kehoitus on ollut kaikessa järjettömyydessään huvittava, sitä olisi huumorimielessä alettu matkia ja levittää. Selityksen tueksi todetaan, että sanontaa on tietävästi käytetty joissakin tupakkamiespiireissä.

Selityksen heikkoutena on kuitenkin se, että *Istu ja pala* ei *Seitsemässä veljeksessä* ole leikillinen ja vieraanvarainen kehoitus vaan sadattelu. Veljesten ei myöskään missään yhteydessä kuvata polttavan tupakkaa. Luvussa 8 humalainen Lauri tosin Hiidenkivellä saarnaa ”panin turpaani *tupakkaa*”, mutta kysymys ei ole tositapauksesta, ja Lauri saattaa tässä ajatella samanlaista ankaraa tupakkimallia kuin nähtiin Rajamäen rykmenttiä johtavan Mikon poskessa, ei siis poltettavaa tupakkaa.

Todennäköisesti *palaa* viittaakin tässä sanonnassa voimakkaiden tunteiden kokemiseen. Ihminen voi *palaa halusta* tehdä jotakin. *Uudessa testamentissa*, ensimmäisen korinttilaiskirjeen seitsemännessä luvussa puhutaan miesten ja naisten suhteista ja naimisiinmenosta, ja siellä on ohje: *Parempi on naida kuin palaa*. Tämä ohje, jossa sananvalinta on ilmeistä käännöslainaa latinasta (*uri*) tai ruotsista (*brinna*), on pysynyt samana Agri-colasta alkaen, ja Kiven kielessä on tunnetusti paljon lainauksia ja mukailuja *Raamatun* kielestä. Sanonta esiintyy heti *Seitsemän veljeksen* ensimmäisessä luvussa, jossa puhutaan naima-asioista, ja kaikki veljekset paitsi Lauri tunnustavat haluavansa Männistön Venlaa vaimokseen. *Istu ja pala*, noittuu Juhani, kun Tuomas ei halua ottaa halkoa ja käydä tappelemaan kosintaoikeudesta. Toisessa luvussa veljekset lähtevät yhdessä kosimaan mutta saavat rukkaset, ja pettynyt Juhani karjaisee jälleen *Istu ja pala*, kun Tuomas hillitsee

häntä käymästä kiusoittelevan Eeron kimppuun. Juhani sadattelee pettymystään Jumalan, valkosarvisten kyöpelien ja korkeuden sotajoukon kautta ja kiroaa vielä uudestaan *Istu ja pala*. Voimakkaiden tunteiden kokeminen sopii erinomaisesti tähän alkuperäiseen asiayhteyteen, joten sanonnan leikillinen käyttö tupakkamiespiireissä on ilmeisesti myöhempää perua. Ainakin sellaisesta on tietoa vasta 1900-luvun puolelta. Olipa sanonnan synty mikä hyvänsä, se on ensi kertaa esiintynyt painettuna Kivellä ja se on mukana *Kielitoimiston sanakirjassa*.

8 Mikään ei ole täydellistä

Edellä esitetty tutkimus ei ole kattava selvitys Kiven kaikista kirjakieleen tuomista aineksista. Siinä on keskitytty vain *Seitsemään veljekseen* ja aiemman tutkimuksen esiin nostamiin sanoihin, jotka tosin on esitelty vain selitettävänä erikoisuuksina, ei kirjakielen ensiesiintyminä. Sanontojen osalta on esitetty vain muutama esimerkki, ei systemaattista tutkimusta. On hyvin todennäköistä, että jatkossa yleiskieleen kotiutuneita Kiven sanoja ja sanontoja löytyy vielä lisää, kun tarkasteluun otetaan Kiven koko tuotanto ja vanhojen kirjakielen aineistojen digitointi ja hakujärjestelmät edistyvät. Jo nyt on voitu osoittaa, ettei pidä paikkaansa se Saarimaan väite, jonka mukaan *hieman* olisi ainoa Kiven yleiskieleen tuoma sana.

Uusien aineiden etsiminen helpottuisi ratkaisevasti, jos Kiven teoksista olisi käytävissä täydellinen sanakirja. Tällaista ei kuitenkaan vielä ole toistaiseksi tehty. Kiven sanastoon perinpohjaisimmin perehtynyt tutkija E. A. Saarimaa otti kyllä sanakirjan teon tavoitteekseen ja saikin aikaan hakusanoituksen osalta hyvin kattavan käsikirjoituksen, jolla oli laajuutta peräti 1081 konekirjoitusliuskaa, mutta hän ei ehtinyt sitä itse viimeistellä varsinaisen sanakirjan muotoon. Myöhemmin on arvioitu käsikirjoituksessa olevan sen laatusia puutteita, ettei sen julkaiseminen sellaisenaan ole tarkoituksenmukaista (Itkonen 1984). Aineiston lähempi tarkastelu osoittaa, että se on suurelta osin pelkkää esiintymätietojen ja sivunumerojen kirjausta.

Joka tapauksessa kysymys Kiven teosten vaikutuksesta suomen yleis- ja kirjakieleen on yllättävän mielenkiintoinen. Kun verrataan Kiven tuotantoa hänen tärkeisiin kirjallisiin esikuviiinsa, *Raamattuun* tai *Kalevalaan*, voidaan todeta kehityksen kulkeneen eri suuntiin. *Raamatun* vaikutus kirjakieleen on ollut suurimmillaan ennen 1800-lukua, ja *Kalevalan* vaikutus tuntui voimakkaimmin 1800-luvulla. Nykysuomeen tultaessa molempien merkitys on selvästi vähentynyt, ja niistä tuskin poimitaan enää mitään uutta yleiskieleen. Pikemminkin *Raamattua* yritetään uudistaa nykykielen mukaiseksi. Esimerkiksi Suomen Pipliaseura on tuottanut nuorille mobiilikäyttäjille suunnatun uuden suomennoksen Uuden testamentin kreikankielisestä alkutekstistä vuonna 2020 (Piplia 2020). Sen sijaan Kiven kielen vaikutus on alkuun ollut aivan olematonta, mutta se on lisääntynyt ensi vuosikymmenten hämmennyksen mentyä ohi. Yksistään *Seitsemää veljestä* on 2000-luvulle tultaessa ehditty myydä jo 1,5 miljoonaa kappaletta (Koskinen 2007, 333), ja nykyään teoksen vaikutus leviää myös muuten kuin paperikappaleina julkaistun kirjallisuuden kautta.

Kiven teoksista on viime vuosien aikana ilmestynyt kriittisiä editioita sekä painettuina että verkkoversioina Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran verkkosivuilla, ja näiden editioiden tekstit ovat käytettävissä myös tutkijoille tarkoitettussa Kielipankissa. Kiveä luetaan ja joitakin hänen näytelmiään esitetään jatkuvasti. Suomalaisten suosikkikirjallisuutta tutkinut Juhani Niemi (1983, 88–95) on todennut, että Kiven näytelmillä ja näistä etenkin *Nummisuutareilla* ja *Seitsemän veljeks*en näyttämösovituksilla on ollut aivan poikkeuksellinen asema suomalaisen draaman alalla. Ensiesiintymien lisäksi on ilmeistä, että Kivellä on ollut ja on edelleenkin vaikutusta monien vanhastaan tunnettujen sanojen ja sanontojen säilyttäjänä ja muista lähteistä saatujen 1800-luvun uutuuksien käytön edistäjänä.

Aineslähteet

- ITKONEN, TERHO 1989: *Nurmijärven murrekirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 498. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kansalliskirjaston digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi>. Päivitettävä aineisto. [Viitattu 15.3.2021.]
- Kielitoimiston sanakirja*. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. www.kielitoimistonsanakirja.fi [päivitetty 11.11.2020, viitattu 15.3.2021].
- KIVI, ALEKSIS: *Kootut teokset I–IV*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1915–1919.
- Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 2016. Varhaisnykysuomen korpus. Kielipankki-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-20140730147>.
- Nykysuomen sanakirja*. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. WSOY, Porvoo–Helsinki 1951–1961.
- Seitsemän veljestä*-verkkosivusto 2020. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. URL: <https://7veljesta.finlit.fi>.
- Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–6*. 1955, 1958, 1962, 1969, 1974, 1978. Lexica Societatis Fennougricae XII. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Suomen murteiden sanakirja* 2012. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. Verkkojulkaisu HTML. <http://kaino.kotus.fi/sms> [päivitetty 16.1.2020, viitattu 25.5.2021].
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3*. 1992, 1995, 2000. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.
- Tiet lähteisiin – Aleksis Kivi SKS:ssa*. Kivi digikirjastossa. neba.finlit.fi/kivi/.
- Vanhan kirjasuomen sanakirja*. 2021. Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 38. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. <https://kaino.kotus.fi/vks/> [päivitetty 20.5.2021, viitattu 25.5.2021].

Kirjallisuus

- AHLQVIST, AUGUST 1874: ”Seitsemän veljestä”. *Kieletär* VI, 39–50.
- HAHMO, SIRKKA-LIISA 1994: *Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen kämmen und pähkinä und ihre Geschichte*. Studia Fennica, Linguistica 5. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ITKONEN, TERHO 1984: Aleksis Kiven sanakirjan hanke. *Virittäjä* 88, 324–355.
- JUSSILA, RAIMO 1993: Eräs menestystarina. *Kielikello* 2/1993, 5–8.
- 1998: *Vanhat sanat. Vanhan kirjasuomen ensiesiintymiä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Kalevala ja opas sen lukemiseen* 2015. Kirjokansi 82. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KAUPPINEN, EINO 1966: *Runoilija ja arvostelija sekä muita tutkielmia Aleksis Kivestä*. Otava, Helsinki.

- KOLEHMAINEN, TARU 2014: *Kielenhuollon juurilla. Suomen kielen ohjailun historiaa*. Suomi 204. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOSKINEN, KAISA 2007: Kääntäjän kaksoisiteet – kirjallisuuden kääntäjän rooli ja asema 2000-luvulla. *Suomenoskirjallisuuden historia* 2, 329–337. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOURUSUO, JUSSI 2021: Henkilökohtainen tiedonanto Jussi Kourusuolta 20.6.2021.
- KROHN, JULIUS 1897: *Suomalaisen kirjallisuuden vaiheet*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran osakeyhtiö, Helsinki.
- LEHTONEN, J. V. 1931: *Aleksis Kivi aikalaistensa arvostelemana*. Otava, Helsinki.
- MIKKONEN, PIRJO 2013: ”Otti oikean sukunimen”. *Vuosina 1850–1921 otettujen sukunimien taustat*. Unigrafia, Helsinki.
- NES 2020 = KAISA HÄKKINEN: *MOT Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Päivitetty verkkoversio. MOT Kielipalvelu*. www.sanakirja.fi.
- NIEMI, JUHANI 1983: *Suomalaisten suosikkikirjat*. Arvi A. Karisto, Hämeenlinna.
- NIINIVAARA, MARTTI 1931: Kielen tutkimus ja viljely. *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1831–1931. Suomi*. Viides jaksok, 12:s osa. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Piplia* 2020. UT2020 – Mistä käännöksessä on kysymys? <http://piplia.fi> [viitattu 17.6.2021].
- SAARIMAA, E. A. 1925: *Kielen ja tyylin alalta. Kirjoitelmia*. WSOY, Porvoo.
- 1934: Julius Krohn Aleksis Kiven kielen korjaajana. *Aleksis Kiven satavuotismuisto*. Kirjallisuuden tutkijain seuran vuosikirja 3, 251–261. Helsinki.
- 1964: *Selityksiä Aleksis Kiven teoksiin*. Neljäs, uusittu painos. Tietolipas 32. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1968: Aleksis Kiven sanakirja. Xerokopio alkuperäisestä käsikirjoituksesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Signum C 251. KI 10108.
- SIHVO, HANNES 1997/2018: Aleksis Kivi. *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg.002826>.
- Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran vuosikertomus 1913. *Suomi* 13. Liite II, 105–145. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1915.
- SETÄLÄ, E.N – TARKIAINEN, V. – LAURILA, VIHTORI (toim.). *Suomen kansalliskirjallisuus 1932–1939. Valikoima Suomen kirjallisuuden huomattavimpia tuotteita I–XV*. Otava, Helsinki.
- TARKIAINEN, VIILJO 1950: *Aleksis Kivi. Elämä ja teokset*. Viides painos. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- TARKIAINEN, VIILJO – TARKIAINEN, KARI 1985: *Mikael Agricola. Suomen uskonpuhdistaja*. Otava, Helsinki.
- TUNKELO, E. A. 1927: Kuinka Suomalaisen Kirjallisuuden Seura on tullut Aleksis Kiven teosten kustantajaksi. *Vähäisiä kirjelmää LVII*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TUNKELO, E. A. – CANNELIN, KNUUT – WICHMANN, YRJÖ 1928: Kirjakiemme uudesta sanakirjasta. *Vierittäjä*, 354–365.
- TUOMI, TUOMO 1989: *Suomen murteiden sanakirja. Johdanto*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Valtion painatuskeskus, Helsinki.
- VAITINEN, TANJA 2003: Daniel Europaeus ja suomen kielen johto-oppi. TOMMI KURKI, PÄIVI LAINE ja ARJA LAMPINEN (toim.): *Suomettaren helmoista. Tutkielmia 1800-luvun suomen kielestä*, 174–199. Kirja-Aurora, Turku.
- VILJANEN, LAURI 1964: Aleksis Kivi. LAURI VILJANEN (toim.): *Suomen kirjallisuus III. Turun romantikoista Aleksis Kiveen*, 462–580. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Otava, Helsinki.
- VILPPULA, MATTI 1998: Puhuttiinko Taaborilla savoa? *Hiidenkivi* 3, 14–16.
- V. R. 1938: ”Istu ja pala”. *Uusi Suomi* 1.4.1938.

KAISA HÄKKINEN: The influence of Aleksis Kivi's novel Seitsemän veljestä on standard Finnish vocabulary

Aleksis Kivi (1834–1872) was the earliest professional author who wrote poems, plays and stories bearing recognised artistic value in Finnish. His most famous work was the novel *Seitsemän veljestä* (*Seven Brothers*), published in 1870. However, in its time, the appearance of the book raised a storm in literary circles. The young rural men described in the novel were regarded as clumsy and uneducated fools. Their manner of speaking was considered rude, uncivilised, and displeasing. The language in the book was a strange mixture of old biblical texts, areal and social dialects, and contemporary literary Finnish. No other writer wanted to follow Aleksis Kivi's lead as the language form was concerned. Doing so would have felt like plagiarism.

It was only later the book received the great acclaim it has today. Nowadays, Kivi's *Seitsemän veljestä* is regarded as a national treasure. Nevertheless, the idiomatic vocabulary of Kivi was put to the sidelines, as literary Finnish was developed further after the author's death. No elements of Kivi's verbal peculiarities were accepted in the great Finnish-Swedish dictionary of Elias Lönnrot, which was published in 1880 and completed in 1884.

When the compilation work of *Nykysuomen sanakirja* ('Dictionary of contemporary Finnish') was launched in 1927, Kivi's vocabulary was noted as an example of potential source material which should be treated with extreme caution. E.A. Saarimaa, who was the most renowned expert on Kivi's vocabulary in the first half of the 20th century, concluded that the adverb *hieman* 'a little' was the only word Kivi managed to introduce to standard Finnish.

Afterwards, the situation has changed in many ways. The colloquial language and written standard Finnish are not kept apart as strictly as they previously used to be. Some of Kivi's works, especially *Seitsemän veljestä*, have continually been in high favour, or they have gained popularity more than ever. It follows that the influence of Kivi's vocabulary has remained in effect to this day, and continues so. Nowadays, there are at least 26 neologisms which were introduced by Kivi to literary Finnish and accepted in the normative dictionary of standard Finnish *Kielitoimiston sanakirja*.

In terms of the linguistic background of these words, they are not neologisms created by Kivi himself, but rather they are colloquial words taken from dialects, either the home dialect of Kivi in the parish of Nurmijärvi (e. g. *kaahata* 'chase, drive away', *rykelmä* 'pile') or other Finnish dialects (e.g. *pirpana* 'little child', *tiitiäinen* 'birdie, little boy'). In some cases, Kivi seems to have slightly modified the original words (*liuhuparta* 'a man with a wispy beard', *ähertää* 'to strain and groan'). Overall, it is obvious that the specific quality of Kivi's vocabulary is not a categorical hindrance to other language users anymore. On the contrary, there seems to be a constantly growing demand for colourful means of expression, whether they were old or new.

Kaisa Häkkinen
kahakki@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

ELLI-MARI AHOLA

Viisinkertainen *Kalevala* yksissä kansissa – viittausten kerrostuminen romaanissa *Väinämöisen vyö*

1 Johdanto

Mikko Karpin romaani *Väinämöisen vyö* (2007) on jännityskertomus, jonka tapahtumat käynnistyvät poliisien murhatutkinnasta. Tutkinta kuitenkin johtaa päähenkilöt – poliisit Juhan ja Saarisen sekä isänsä menneisyyttä selvittävän Katrin ja tämän sedän Sepon – astumaan fantasiamaailmaan. Teosta on usein luonnehdittu dekkarin ja fantasian lajihybridiksi (Sallamaa 2010, 365; Leppälahti 2015, 45; Korpua 2017, 114). Tämän artikkelin kannalta Karpin romaanin olennaisin ominaisuus on sen monitahoinen ja ilmeinen suhde *Kalevalaan* (1849). Romaanin nyky-Suomea muistuttavan tarinamaailman sisältä löytyy kansalliseepos *Kalevala* perinteisenä kirjana mutta myös ylikuonnollinen Kalevala-fantasiamaailma, kalevalaisten esikuviansa tapaan käyttäytyviä henkilöihahmoja ja suoria lainauksia *Kalevalasta*. Karpin romaani toisaalta versioi *Kalevalaa* hyödyntämällä sen henkilöihahmoja, maailman piirteitä ja juonikulkuja, mutta toisaalta se jatkaa *Kalevalan* tarinaa sijoittamalla alkuperäiset *Kalevalan* tapahtumat oman tarinamaailmansa historialliseen aikaan.

Romaani on yksi 2000-luvulla ilmestyneistä Kalevala-muunnelmista. *Kalevalaa* on versioitu aina sen ilmestymisestä lähtien eri taiteenlajeissa, mutta *Kalevalan* 150-vuotisjuhluvuoden 1999 jälkeen *Kalevalaa* toisintavia ja versioivia kaunokirjallisia teoksia on ilmestynyt poikkeuksellisen paljon. Ne viittaavat ensisijaisesti vuoden 1849 *Kalevalaan*, joka on kansalliseepos, käännettyin *Kalevalan* versio ja myös versio, johon suomalaisessa perusopetuksessa ja yleissivistyksessä yleensä viitataan, kun puhutaan *Kalevalasta* (vrt. Korpua 2017, 23). Tämän vuoksi on perusteltua tarkastella juuri tätä *Kalevalan* versiota ylipäätään Kalevala-muunnelmien ensisijaisena viittauksen kohteena. *Väinämöisen vyö* on mukana useissa 2000-luvun Kalevala-muunnelmia esittelevissä listauksissa (Alanko 2008, 499; Sallamaa 2010, 365–367; Korpua 2017, 114), ja sitä on myös tutkittu siitä näkökulmasta, kuinka se käyttää *Kalevalaa* fantasian ja fantasiamaailman rakennusaineeksena (Leppälahti 2015; 2020; Ahola 2020). Aiempi tutkimus tarjoaa pohjaa teoksen

fantasiatyypin maailmarakenteen tarkastelulle, mutta lisää kartoittamista vaatii se teoksen omaleimainen ominaisuus, että romaani kerrotaa viittaukset *Kalevalaan* poikkeuksellisen useille eri tasoille paitsi maailmojen myös kerronnan rakenteessa.

Kuten tässä artikkelissa osoitan, *Väinämöisen vyön* viittaukset *Kalevalaan* kerrostuvat jopa viidelle eri tasolle kerronnan ja tarinamaailman rakenteessa. Kuvatakseni tätä ilmiötä kattavasti tarvitsen metodin, joka huomioi sekä kerronnan hierarkian että tarinamaailman rakenteet. Se vaatii teorioiden synteisiä. Kysymyksenasetteluni on kirjallisuustieteellinen, tarkemmin narratologinen. Käytän lähtökohtana kerronnan hierarkkista rakennetta kuvaavaa Boothin-Chatmanin mallia (Tammi 1992, 23), joka erittelee kerronnan tasoja monipuolisesti sisäistekijästä syviin sisäkkäiskertoihin. Malli perustuu klassisen narratologian teorioihin, ja sen luonut Pekka Tammi (Hatavara–Lehtimäki–Tammi 2010, 7) on pitänyt sitä jo vanhentuneena jälkklassisen narratologian kontekstissa. Tämä toteamus on ennenaikainen. Päinvastoin malli on tänäkin päivänä varsin käyttökelpoinen, ja sen avulla on mahdollista rakentaa uusia tulkintoja avaavia ratkaisuja yhdistämällä sitä myöhempään tai sen kanssa aiemmin yhdessä soveltamattomiin teorioihin.¹ Tässä artikkelissa yhdistän Tammin malliin eri aikakausien ja suuntausten käsityksiä tarinamaailmoista (Chatman 1978; Nikolajeva 1988; Ryan 2001), nykyisen retorisen narratologian uudelleenarviointia kerronnan kommunikaatorakenteesta (Phelan 2017) ja kahden teoksen vuorovaikutuksen kontekstia avaavaa adaptaation teoriaa (Hutcheon 2013; Sanders 2016). Tämän teoriasynteesin avulla voin kuvata *Väinämöisen vyön* kerronta- ja maailmarakenteen eri tasoille sijoittuvaa Kalevala-viittausten verkostoa mielekkästä kokonaisuutena.

Ennen kuin on mahdollista syventyä Kalevala-viittausten kerroksellisuuden yksittäisiä kerroksia avaaviin teoriayhdistelmiin, on syytä selvittää *Väinämöisen vyön* ja *Kalevalan* suhteen ymmärtämisen tapaa tässä artikkelissa. Klassisen narratologian pioneeri Gerard Genette näkee hypertextuaalisuudeksi nimeämässään intertextuaalisuuden teoriassa kahden teoksen välillä vuorovaikutteisen suhteen, jonka ymmärtämisen myötä kumpikin teos saa rikkaamman merkityksen kuin sen tarkasteleminen yksinään pystyisi tuottamaan (Genette 1997a, 5; vrt. Tammi 1991, 69). Tällainen suhde on myös kohdeteoksen ja *Kalevalan* välillä. Jokainen Kalevala-muunnelma kantaa mukanaan vähintään kahta versiota *Kalevalasta*: alkuperäistä teoskokonaisuutta ja sitä versiota, jonka muunnelma itse siitä esittää. Vaikka *Väinämöisen vyössä* viittaukset *Kalevalaan* ovat monitasoiset, ne kaikki palautuvat jompaankumpaan näistä versioista, joko *Kalevalaan* lähdetekstinä tai romaanin tarinamaailman omaan uuteen versioon *Kalevalasta*.

1 Olen aiemmin tuoreuttanut Tammin mallia esimerkiksi tarkastelemalla sitä yhdessä transmediaalisesta ja kognitiivisesta narratologiasta nousevan maailmanrakentamisen teorian (Ahola 2018) ja maailmaorientoituneen metalepsistutkimuksen (Ahola 2021) kanssa.

2 Kerronnan ja maailmojen kerrokset

Siirtyminen klassisesta jälkiklassiseen narratologiaan ei ole tarkoittanut klassisen välineistön kokonaisvaltaista vanhentumista. Jälkiklassisen narratologian ensimmäisiä suuntaviivoja asettanut David Herman (1997, 1048–1049) näkee suuntauksen tehtävänä klassisen välineistön arvioinnin ja rikastamisen sellaisella uudella metodologialla, jota menneiden vuosikymmenten tutkijoilla ei ollut käytössään. Hän nosti jo tuolloin esiin tarinamaailmat (mt. 1051–1059), jotka ovat 2000-luvulla nousseet tutkimuksen keskiöön perinteisten kertovien rakenteiden ohi. Herman ja monet muut nykytutkijat ammentavat uudet välineet pitkälti kognitiotieteistä, mikä on johtanut lukijan roolin ja kertomuksen kommunikaatiarakenteiden vastaanottavan pään korostumiseen. Oma teoreettinen lähestymistapani muistuttaa, että myös lähettävässä päässä voidaan yhä saavuttaa uusia tuloksia, kun klassista välineistöä sovelletaan yhdessä uudemman tai sille perinteisesti yhteensopimattomaksi koetun teorian kanssa. Jos sellaista teosta kuin *Väinämöisen vyö* tarkastellaan pelkästään maailmojen kannalta, jää kokonaisia tasoja *Kalevalaan* viittaamisen kerrostumisesta havaitsematta. Toisaalta samoin käy, jos teoksesta tarkastellaan pelkästään kertovia rakenteita. Sen vuoksi yhdistän tässä artikkelissa eri aikakausien ja suuntausten teorioita kerronnan rakenteesta, adaptaatiosta ja tarinamaailmoista.

2.1 Kertova teksti

Tekstin kertovaa rakennetta on perinteisesti kuvattu hierarkkisilla kommunikaatiomalleilla. Seymour Chatmanin (1978, 151) klassikoksi muodostuneen esityksen mukaan kertojan viestintä yleisölleen on sisäistekijän väline kommunikoida sisäislukijalle, jotka edelleen ovat todellisen tekijän välineitä kommunikoida todelliselle lukijalle. Sisäistekijä on Wayne Boothin (1983, 70–71) alkuperäisen määritelmän mukaan tekstin tekijästään luoma kuva. Chatmanin (1978, 148) mukaan se on myös vastuussa tekstin kokonaisuudesta, siitä mitä kerrotaan ja mitä jätetään kertomatta, vaikka se ei käytä omaa ääntä tekstissä. Sisäislukija on sen yhtä lailla implisiittinen kommunikaatiopari (mt. 151). Pekka Tammi (1992, 23) on kehittänyt mallia lisäämällä potentiaalisesti rajattoman määrän sisäkkäiskertojien tasoja varsinaisen kertojan alaisuuteen.² Tammen malli korostaa sisäistekijän ja -lukijan välisen kommunikaation epäsuoruutta ja sitä, ettei näillä toimijoilla ole omaa ääntä. Todellinen tekijä ja todellinen lukija on kummassakin mallissa sijoitettu tekstin ulkopuolelle, mutta Tammen mallissa on jätetty visualisoimatta tekijän ja lukijan välinen kommunikaatio kokonaan, sillä sitä ei ole mahdollista tekstin perusteella tutkia.

Phelan on kritisoinut alkuperäistä Chatmanin mallialliallista hierarkkisuuudesta ja erityisesti henkilöahmojen unohtamisesta. Phelanin mukaan kommunikaatiotapahtuman

---

2 Tärkeä vivahte-ero mallien välillä on, että Chatmanin mallissa kommunikaatio kulkee yksisuuntaisena tasojen läpi tekijältä sisäistekijän, kertojan, yleisön ja sisäislukijan kautta lukijalle, kun taas Tammen mallissa jokaisen tason kommunikaatio on potentiaalisesti useampisuuntaista: sisäkkäinen kertoja kommunikoi sisäkkäisen yleisön ja kertoja yleisön kanssa.

normaali ei ole Chatmanin mallin kaltaisesti aina kertojien kautta kulkeva, vaan hänen mukaansa sisäistekijä kommunikoi paitsi kertojan kautta myös suoraan henkilöhahmojen kautta kertojan ohi. (Phelan 2017, 13–16.) Hän päätyy esittämään korvaavaa mallia, jossa hierarkia sisältää vain tekijätahon, joka kommunikoi lukijataholle vaihtelevia resursseja käyttäen. Tekijän käytössä lähtökohtaisesti samalla hierarkiatasolla sijaitseviin resurssihin kuuluvat yhtä lailla kertojat ja henkilöt, mutta samantasoisina ilmiöinä esimerkiksi genret, paratekstit, ajallisuus, tyyli tai intertekstuaalisuus (mt. 26). Malli on radikaali yleistys, ja pelkästään kohdeteosta tarkastelemalla on mahdollista osoittaa, ettei se riitä antamaan kattavaa kuvaa teoksen rakenteesta ilman, että kertovien tasojen hierarkia otetaan analyysiin mukaan. Toisaalta malliin sisältyy arvokas avaus käsitellä samalla viivalla monia ilmiöitä oman erikoisalansa ulkopuolella.

2.2 *Adaptaatio*

Kalevala-muunnelmat rakentuvat suhteessa eepokseen sitä muunnellen, ja niihin on mahdollista soveltaa adaptaation teoriaa. Linda Hutcheonin (2013, 7–9) mukaan adaptaatio on tietoinen ja tarkoituksellinen versio toisesta teoksesta mutta samalla itsenäinen teos. *Väinämöisen vyön* tai ylipäätään sen kaltaisten Kalevala-muunnelmien kutsuminen adaptaatioksi ei ole aivan yksiselitteistä, sillä adaptaatiotutkimuksessa on tyyppillistä tarkastella ilmiötä median vaihdoksen näkökulmasta, jolloin keskitytään esimerkiksi filmatisointeihin (Corrigan 2017, 28). Kuitenkin esimerkiksi Heta Pyrhönen (2010, 8) on tutkinut adaptaatiota pelkästään kertomakirjallisuuteen kuuluvien teosten välillä, eivätkä Linda Hutcheonin (2013, 7–8, 171–172) tai Julie Sandersin määrittelyt sulje pois tätä mahdollisuutta. Edelleen on kyseenalaistettavissa, onko *Väinämöisen vyö* pikemminkin *appropriatio* kuin adaptaatio. Sanders jaottelee adaptatiiviset tekstit adaptaatioihin, jotka välittävät edelleen aiempaa tekstiä ja *appropriatioihin*, jotka versioivat sitä voimakkaammin ja kanta-aottavasti. Kategoriat ovat osin päällekkäisiä. (Sanders 2016, 16, 34–35.) Tämän artikkelin kannalta kohdeteoksen tarkka sijoittaminen adaptaatioteorioiden kategorioihin ei ole keskeistä, sillä en sovelta näitä teorioita kokonaisuutena vaan käytän niitä laajentamassa kerronnan teorioiden alaa kattamaan muunnelman taustamekanismeja ja kontekstia.

Adaptaation teorian yhdistäminen kerronnan hierarkkisen rakenteen kanssa ei ole ongelmaton, sillä metodisena lähtökohtanaani oleva narratologinen analyysi sulkee pois tarkastelusta maailman, jossa todellinen lukija ja todellinen tekijä sijaitsevat, kun taas adaptaation teoriassa tekijä ja lukija sekä heidän kontekstinsa ovat perinteisesti tärkeitä. Hutcheon argumentoi sen puolesta, että adaptaation tutkimuksessa tulisi ottaa huomioon todellinen tekijä. Hän korostaa, että sekä tekijä että lukija toimivat tiettyssä kontekstissa, jota voi rajallisesti tutkia. (Hutcheon 2013, 105–111.) Myös retorinen narratologia pitää intentionia tärkeinä, mutta palauttaa ne sisäistekijään (Herman–Phelan–Rabinowitz–Richardson–Warhol 2012, 32; Phelan 2017, 196). Vaikkei Hutcheon (2013, 109–111) käytä sisäistekijän käsitettä, hän tukeutuu sisäistekijää käyttävän retorisen narratologian puolestapuhuja Phelaniin omassa esityksessään intention huomioon ottamisen puolesta.

Tällä perusteella en katso olevan estettä tarkastella Hutcheonin tekijään sitomia adaptaation motiiveja sisäistekijän toimintana. Myös Tammen (1992, 116–117) kommunikaatiomallissa sisäistekijän ja sisäislukijan ajatellaan jakavan tietty merkitysten välittymisen mahdollistava konteksti, johon kuuluu esimerkiksi tekstin edellyttämä kulttuuris-kirjallinen ymmärrys ja kielitaito. Ristiriita teorioiden tekijäkäsitysten välillä on ratkaistavissa, jos sisäistekijälle ja -lukijalle oletetaan ne todellisen tekijän ja lukijan ominaisuudet, joita on tarpeen tarkastella (vrt. Ahola 2018, 59). Kalevala-muunnelmia voi tarkastella adaptaatioina, vaikka oma tapani määritellä ne korostaa adaptaation teorioista nousevien yhteyksien lisäksi tarinamaailmaa: ne ovat teoksia, jotka versioivat vähintään tarinamaailman, jossa *Kalevala* olisi voinut tapahtua.

2.3 Tarinamaailma

Tarinamaailma on Marie-Laure Ryanin (2001, 15) määritelmän mukaan ajallis-paikallinen ympäristö, joka voi toimia olentojen asuinpaikkana. Ryan tarkastelee tarinamaailmaa ensisijaisesti lukijan tekstin perusteella rakentamana kokonaisuutena, mikä on nykynarratologiassa vallitseva suuntaus. Tarinamaailman käsitteen tyypillisten määrittelyjen lukijalähtöisyys hankaloittaa sen soveltamista kerronnan rakenteita kuvaavien mallien kanssa. Jotta on mahdollista tavoittaa kaikki tasot, joille Kalevala-viittaukset *Väinämöisen vyössä* jakautuvat, juuri kerronnan rakenteiden ja tarinamaailman analyysi yhdessä on tarpeen, ja siksi lähestyn tarinamaailman käsitettä kertojan enkä lukijan suunnasta. Kertomuksen peruslähtökohtana on laajasti pidetty Chatmanin esittämää jakoa tarinan ja kerronnan tasoihin. Koska käytän Chatmanin mallin päälle rakentunutta kommunikaatiomallia, määrittelen myös tarinamaailman samalta pohjalta. Chatmanin (1978, 19, 31) mukaan tarina jakautuu tapahtumiin, henkilöihin ja ympäristöön. Tarinamaailma on se kertomuksesta hahmotettava ensisijainen maailma, johon tapahtumat, henkilöt ja ympäristö sijoittuvat, eikä se voi olla olemassa ilman kertojan diskurssia, vaikka myös henkilöihahmot voivat osallistua tarinamaailman tuottamiseen. Lukijalähtöiset teoriat lisäävät tähän prosessin, jossa lukija rakentaa tekstistä tarinamaailman, ja tarkastelevat tätä prosessia. Oma lähestymistapani keskittyy tekstin rakenteisiin ja siihen, mikä kertovista tahoista niistä on vastuussa – kommunikaatioprosessin lähettävään päähän vastaanottavan sijaan ja vain Tammen kommunikaatiomallin sisältämiin eli tekstistä pääteltävissä oleviin toimiin todellisten tekijöiden ja lukijoiden sijaan.

Kaikki viittaukset *Kalevalaan* eivät ankkuroidu kertoville tasoille *Väinämöisen vyössä*, vaan tarinamaailman sisällä on myös muunlaisia tasoja. Nämä liittyvät fantasian konventioihin, tarkemmin tarinamaailman jakautumiseen primaari- ja sekundaarimaailmaan, kuten Maria Nikolajeva (1988, 13) nimittää fantasiateoksessa rinnakkain esiintyviä lähtökohtaisesti luonnollista ja ylikuonnollista maailmaa. Sekundaarimaailmateorioissa ei yleensä määritellä primaarimaailman ja todellisuuden suhdetta kaltaisuutta tarkemmin, kun taas narratologiassa tekstin ja todellisuuden välinen ero on tärkeä rajanveto. Mahdollinen sillanrakentaja narratologisten kommunikaatiomallien ja sekundaarimaailmateorioiden välille on Kathryn Humen malli, joka pyrkii kuvaamaan fantasian ja todellisuuden

suhdetta. Sen mukaan tekijällä ja lukijalla on omat maailmansa, joista käsin he toimivat teoksen äärellä. Tekijä käyttää todellisen maailman aineksia rakentaessaan teoksensa fantasiamaailman, ja maailman muodostamiseen vaikuttavat teoksen itsensä vaatimukset – esimerkiksi valittu genre tai tarinan houkuttelevuus. Samoin lukija tulkitsee teosta oman maailmansa pohjalta, ja vaikuttava teos saattaa muokata hänen käsityksiään omasta todellisuudestaan. Teos itsessään sisältää maailman, jossa henkilöhahmot toimivat. (Hume 1984, 9–10.) Humein malli sopii yhteen Boothin–Chatmanin mallin kanssa, kun hänen hypoteettiset tekijänsä ja lukijansa rinnastaa sisäistekijään ja sisäislukijaan. Lähettämisen ja vastaanottamisen prosessia voi täydentää sisältämään kertojien ja yleisöjen toiminnan. Hume (mt. 21) toteaa teosten voivan sisältää useampia maailmoja, joten mallin keskelle jäävä teoksen tarinamaailmaa kuvaava osuus sopii sisältämään sekundaarimaailmat.

Osoitan teoriayhdistelmän tarpeellisuuden erittelemällä sen avulla tapoja, joilla *Kalevalaan* viitataan esimerkkimuunnelman rakenteessa. Tarkastelen ensin viittausryhmää, joka kohdistuu ensisijaisesti *Kalevalaan* lähdeteoksena, eli *Väinämöisen vyön* eri osioiden kansilehdillä esiintyviä suoria lainauksia *Kalevalasta* ja suhdetta, jonka ne rakentavat eepoksen ja romaanin välille. Käytän tähän sisäistekijän ja kertojan tasoja kerronnan kommunikaatiomallista. Sen jälkeen tarkastelen tapoja, joilla *Kalevalaan* viitataan tarinamaailman sisällä, ja jaottelen viittauksia sen mukaan, kohdistuvatko ne tarinamaailman luomaan versioon *Kalevalasta* vai *Kalevalaan* lähdeteoksena. Samalla laajennan teoria-pohjaa sekundaarimaailmat ja henkilöhahmot huomioiviin suuntiin. Lopuksi tarkastelen, millaisessa suhteessa tarinamaailman sisällä sijaitseva kirja nimeltä *Kalevala* on toisaalta tarinamaailman omaan ja toisaalta sen ulkopuoliseen versioon *Kalevalasta*, jolloin hahmottuu myös tasorakenteen kokonaisuus.

3 *Kalevala tarinamaailman ulkopuolella*

Romaani *Väinämöisen vyö* on jaettu kolmeen osaan, jotka alkavat suorilla lainauksilla *Kalevalasta*. Lainaukset ovat rakenteeltaan samanlaisia muutaman säkeen pätkiä eri puolilta *Kalevalaa*. Jokaisella on otsikko, joka on suora lainaus *Kalevalasta*, mutta ei pidemmän lainauksen yhteydestä vaan muualta, asiayhteydestään irrotettuna. Osien kansilehtien runoyhdistelmät ovat merkityksellisiä kertomuksen kannalta, vaikka ovatkin sen ulkopuolista aineistoa, Genetten (1997a, 3; 1997b, 4–5) termin paratekstejä, tarkemmin peritekstejä, jotka ovat konkreettisesti kertomuksen yhteydessä. Vielä tarkemmin ne ovat Genetten (1997b, 149–150) jaottelussa peritekstin alalajina epigrafeja eli lainattuja tekstikatkelmia, joita ilmenee koko teoksen tai lukujen alussa. *Väinämöisen vyössä* niiden yhteys tarinaan ei ole vain tulkinnallinen vaan suorastaan konkreettinen: ne ovat ennakoiteja, joiden tulkinta vaatii *Kalevalan* tuntemusta.

Ei syän syttä valkeampi

Noin kuulin saneltavaksi,

Tiesin virttä tehtäväksi:

Yksin meillä yöt tulevat,
 Yksin päivät valkeavat
 Yksin syntyi Väinämöinen,
 Ilmestyi ikirunoja
 Kapehesta kantajasta,
 Ilmattaresta emosta.
 (Kalevala, 1:103–110) (*Väinämöisen vyö*, jatkossa VV, 3, lihavointi alkuperäinen.)

Ensimmäisen osan epigrafi on säkeistö *Kalevalan* ensimmäisen runon alkupuolelta. Se on *Kalevalassa* murroskohta, jossa runonlaulajakertoja siirtyy omasta kehyskertomuksestaan kertomaan varsinaista *Kalevalan* tarinaa. ”Noin kuulin saneltavaksi, tiesin virttä tehtäväksi” on runonlaulajan oikeutus kertomukselleen. August Annistin (1944, 58–60; myös Korppa 2017, 45) mukaan kertojan alkusanat liittävät eepoksen realistiseen runonlaulu-perinteeseen. Kertoja ilmaisee toistavansa kerrottavansa, kuten on sen itse kuullut, mikä lisää tarinan uskottavuutta yleisön kannalta. Yksinäisistä päivistä ja öistä toteaminen on tunnelman luomista, ja sitten seuraa varsinainen avaus: kertoja mainitsee Väinämöisen. Siitä alkaen lainauksen loppujakso on kertojan tiivistelmä siitä, mitä tuleman pitää. Lainaus *Väinämöisen vyössä* loppuu tähän, mutta *Kalevalassa* kertoja palaa kauemmas taustoittamaan pian seuraavaa maailman ja Väinämöisen syntyä. Sijoittamalla tämän lainauksen kertomuksen avaukseksi kertoja pyrkii tuomaan oman tarinansa *Kalevalan* kertojan oikeutuksen piiriin.

Tammi (1991, 69) toteaa, että viittaus toiseen tekstiin tuo mukanaan tarkasteluun koko teoskokonaisuuden, josta se on lähtöisin. Niin epigrafi virittää *Kalevalan* tuntevan vastaanottajan paitsi tarinan alun tunnelmaan myös herkäksi *Kalevalaan* liittyville viittauksille ja aktivoi eepoksen koko merkityspotentialin muunnelman tulkintaan. Epigrafile annettu otsikko toistuu *Kalevalassa* kahdesti, ja kummassakin kohdassa sen yhteys on säepari: ”mieli ei tervoa parempi, syän ei syttä valkeampi” (*Kalevala*, 33, 273). Molemmilla kerroilla se esiintyy ilmaisemassa henkilöhahmon syvää epätoivoa: ensimmäisen kerran neljännessä runossa, kun Aino on kuullut joutuvansa Väinämöiselle puolisoiksi, ja toisen kerran 34. runossa, kun Ilmarinen on löytänyt vaimonsa kuolleenä. *Väinämöisen vyön* alussa se ennakoii kahden nuoren naisen ruumiin löytämistä ja rinnastaa *Kalevalan* tarinan tilanteiden epätoivon näiden naisten puolesta suremiseen. Epigrafin ennakoinnin toimintaperiaate on analogia, joka vallitsee *Kalevalan* asiayhteydestään irrotetun säkeen ja romaanin kerronnassa käsillä olevan tilanteen välillä. Se ulottuu vähintään säkeeseen itseensä mutta voi ulottua myös säkeen kontekstiin *Kalevalassa*.³

3 Eliisa Pitkäsalo (2009, 84–89) osoittaa väitöskirjassaan samankaltaisia analogioita tarkastellessaan, kuinka otsikot rakentavat Johanna Sinisalon *Sankarien* (2003) väinämöishahmon henkilökuvaa. Analogiaan perustuvaa otsikointia *Kalevala*-lainauksilla käytetään myös esimerkiksi *Kalevala*-muunnelmasarjassa Timo Parvelan *Sammon vartijat* (2007–2009) ja Sari Peltoniemen *Hirvi*-romaanissa (2001), jonka tapahtumilla ei muuten ole suoraa yhteyttä *Kalevalaan*.

Säkehinin säilä kanna

Jo oli yö alinomainen
pitkä, pilkkoisen pimeä.
Oli yö Kalevalassa,
noilla Väinölän tuvilla
sekä tuolla taivahassa,
Ukon ilman istuimilla.

--

(Kalevala, 47: 41–50) (VV, 429.)

Karpin romaanin kolmannen osan alussa on *Kalevalan* 47. runosta lainaus, jossa kuvailaan tilannetta Louhen varastettua auringon ja kuun ja kuinka Ukko ylijumala alkaa ihmetellä pimeyttä. Otsikkosäkeen ”säkehinin säilä” toistuu *Kalevalassa* monta kertaa eri yhteyksissä joko muodossa ”säkehinin säilä” tai ”säkenevä säilä”. Esiintymisyhteyksistä ensimmäinen on Lemminkäisen uho, kun tämä yrittää valloittaa puolisoikseen Kyllikkiä (*Kalevala*, 82). Lemminkäinen mainitsee säkenevän säilän, miekan tuliterän myös uhoitesaan äidilleen lähtöä kuokkavieraaksi Pohjolan häihin (*Kalevala*, 212). Ukko ylijumalan käsissä säkenevä säilä on, kun Antero Vipunen pyytää Ukkoa apuun häätämään Väinämöinen mahastaan 17. runossa (mt. 129), kun Väinämöinen 55. runossa pyytää Ukolta miekkaa häätäessään Louhen loitsimia tauteja pois Kalevalasta (mt. 344) ja kun 47. runossa Ukko oma-aloitteisesti iskee tulta Louhen vietyä auringon (mt. 358). Lisäksi säkeneväksi säiläksi, miekaksi tuliteräksi kutsutaan Väinämöisen miekkaa, kun tämä halkaisee sillä kiven, jonka sisälle Louhi on piilottanut auringon, 49. runossa (mt. 374). Sanatarkka vastine *Väinämöisen vyön* kolmannen osan alun otsikkolainaukselle on Ukko-esimerkeistä keskimäinen, jossa Väinämöinen tarkalleen ottaen pyytää miekkaa Ukko ylijumalalta: ”Tuo mulle tulinen miekka, säkehinin säilä kanna, jolla ma pahat pitelen, ilkeät iki asetan.” (mt. 344). *Kalevalan* maailmassa säkenevä säilä on Ukko ylijumalan miekka. Se, että Lemminkäinen kutsuu siten omaa miekkaansa, on tälle luonteenomaista rehentelyä. Väinämöinen taas on voimiensa huipulla 49. runossa, jolloin hän on suuri sankari, ja yksi hänen sankaruutensa vertauskuvista on se, että runonlaulajakertoja voi kutsua hänenkin miekkaansa ylijumalan miekaksi.

Väinämöisen vyön kolmannen osan avauslainauksen otsikkona säkehinin säilä sopii kantamaan samoja merkityksiä kuin *Kalevalassa*. Henkilöhahmot tarvitsevat voimallisen aseensa Louhen tuhoamiseen. Louhen voittamista ennakoivat myös päivänpäästöjakson avaava pitempi lainaus, sillä *Kalevalassa* tuo tarina päättyy Väinämöisen suurimpaan voittoon, ennen kuin hän lähtee Kalevalasta. Toisin kuin muilla osien kansilehden lainauksilla *Väinämöisen vyössä*, säkehisellä säilällä on suora vastine tarinassa. Päähenkilöt Juha, Saarinen, Katri ja Seppo kuulevat kahdesti ennustuksen: ”Meni sotahan rauhan tuoja, Lapille läksi kantaja, Säkehisen säilän kantoi” (VV, 480, 487). Tarinamaailman kannalta säkehisen säilän merkitys avautuu ja konkretisoituu, kun lopussa Juha jo luulee kuolleensa, mutta Saarinen saapuukin pelastamaan hänet ja Katrin sekä tappamaan Louhen virkaaseellaan, joka hänellä on koko ajan salaa ollut mukana. Tapettuaan Louhen Saarinen

huutaa Juhalle: ”Säkehin säilä kann, saatana! Kannattiko jättää mutka kotiin?” (VV, 674). Ennustuksen säkehin säilä tarkoitti Saarisen asetta.

Väinämöisen vyössä epigrafit osallistuvat ennakoiteina kertomukseen ja ovat periteksteinä siinä kiinni mutta eivät aivan osa sitä. Peritekstien paikka kertomuksen rakenteessa ei ole yksiselitteinen. Genette (1997b, 2) katsoo peritekstien lähteeksi tekijän. Vaikka epigrafi saattaa joissain tilanteissa tulla kertojaltakin, tekijä on relevantimpi lähde, sillä kertojakin on tekijän luomus (mt. 154). Genetten malli ei sisällä sisäistekijää. Esimerkiksi William Nelles (1997, 63–70) on kyseenalaistanut peritekstien ulkopuolisuuden – hänen mukaansa ne voivat kuulua kertojan alueelle tekstistä riippuen. Phelan (2007, 54–55) lukee teoksen alun peritekstit sisäistekijän alaan ja kertojan osuuden alkavaksi teoksen ensimmäisestä varsinaisesta tekstikappaleesta. Toisaalta kaikki sisäistekijän käsitettä käyttävät teoreetikot ovat yhtä mieltä siitä, että sisäistekijä ei itse käytä tekstissä ääntä, vaan on implisiittinen, vain pääteltävissä oleva, toimija. Näin ollen kysymys, kuuluuko periteksti kertojan alaan, on lähellä kysymystä, kuuluuko se kertomukseen ollenkaan. Kuten olen osoittanut, *Väinämöisen vyön* epigrafit toimivat ennakoiteina, millä perusteella ne osallistuvat merkittävästi kertomukseen.

Mikko Keskinen (1993, 152) on esittänyt, että periteksteistä, jotka eivät sovi kertojan alaan mutta joita ei konkreettisesti tekstinä voida ääntä käyttämättömälle sisäistekijällekin säilyttää, olisi vastuussa toimittaja-kertoja, joka toimii varsinaisen kertojan ja sisäistekijän välissä. Ajatus muistuttaa Nellesin (1997, 59) yleiskertojaa, joka vastaa kaikista kertomuksen näkyvistä osista riippumatta siitä, onko kertoja persoonallisesti näkyvissä tekstissä vai ei. *Väinämöisen vyössä*, jossa varsinaisen kertoja on ulkopuolinen kolmannen persoonan kertoja, on mahdollista nähdä vaihtoehtoisina rakenne, jossa sama kertoja vastaa epigrafeista ja alaotsikoista, ja rakenne, jossa yleiskertoja vastaa epigrafeista ja alaotsikoinnista ja alempi kertoja varsinaisesta kertovasta tekstistä. Koska tavoitteenani on havainnollistaa mahdollisimman tarkasti kerroksia, joille viittaukset *Kalevalaan* romaanissa sijoittuvat, tähän Nellesin ja Keskinen kaksi kertojaa tuottavat mallit sopivat. Esimerkiksi *Väinämöisen vyön* säkehisin säilän tapauksessa varsinaisen kertoja referoi tarinamaailman sisällä esiintyvän, *Kalevalan* tarinasta irrallisen, ennustuksen ja esittää sen todentuvan säkehisin säilän paljastuessa Saarisen aseeksi. Sen sijaan sama kertoja ei osoita tietoisuutta kertomuksensa ulkopuolisesta *Kalevalasta* tai kansilehtilainauksista, joissa säkehin säilä esiintyy myös. Tämä kertoja viittaa oman tarinamaailmansa sisäiseen muuntuneeseen versioon *Kalevalasta*, jossa säkehin säilä ei yhdisty *Kalevalan* tapahtumiin vaan muihin, tarinamaailmalle omaperäisiin seikkoihin, kun taas epigrafeista vastaava yleiskertoja viittaa varsinaiseen *Kalevalaan*.

Sen ratkaiseminen, viittaako kukin kertoja *Kalevalaan* vai versioon siitä, ei vielä ratkaise sitä, mikä on kertojan tietoisuuden taso kertomuksen kokonaisuudesta Kalevalamuunnelmana. Pirjo Lyytikäinen (2014, 20–21) on tarkastellut intertekstuaalisia viittauksia osana allegoriaa, ja hänen mukaansa allegorian kertoja voi olla tietämätön teoksen lajista, jolloin allegoriaa syvämerkityksiä hallitsee sisäistekijä. *Väinämöisen vyössä* sisäistekijän tasolla sijaitsee *Kalevala* lähdetekstinä, jota tietoisesti käytetään romaanin

rakentamiseen. Yleiskertoja on niin persoonaton, että sen *Kalevalan* tuntemuksen tasosta ei ole mahdollista todeta, kuin että senkin tasolla sijaitsee *Kalevala*, joka vastaa sisällöllisesti sisäistekijän tason lähdeosteista, sillä tämä kertoja on siteerannut teosta asianmukaisesti. Kolmannen persoonan kertojan Kalevala-tietämyksestä ei ole merkkejä, ja se voi olla Lyytikäisen kuvaamalla tavalla naiivi ylempiin tasoihin nähden. Kuitenkin tämä kertoja toisintaa kertomuksessaan *Kalevalan* tapahtumia ja henkilöhahmoja, tietoisesti tai ei, mikä näkyy tarinamaailmassa. Tällä perusteella jo romaanin varsinaisen kertomuksen alkaessa tekstissä on läsnä kolmen eri tason viittauksia *Kalevalaan*: sisäistekijän, joka hallinnoi Kalevala-yhteyttä, yleiskertojan, joka vastaa kansilehdistä ja väliotsikoinnista, ja kertovan kertojan, jonka diskurssi on edellytys tarinamaailmalle.

Tähän asti olen keskittynyt sellaisiin Kalevala-viittauksiin, jotka ankkuroituvat tarinamaailman ulkopuolelle kertojan ja sisäistekijän tasoille. Tarinamaailman sisäinen *Kalevalan* versiointi liittyy kiinteästi ylempiin tasoihin, sillä tarinamaailma, jossa teoksen tapahtumat ja henkilöt sijaitsevat, on riippuvainen kertojan diskurssista. Seuraavaksi paneudun viittauksiin, jotka sijaitsevat tarinamaailman sisällä, tasolla, jolla *Kalevala* alkaa muuttua, ja tarkastelen lähemmin *Väinämöisen vyön* tarinamaailman sisäisiä maailmoja ja henkilöhahmoja.

4 *Kalevala tarinamaailmassa – maailmat ja henkilöhahmot*

Kaikki Kalevala-muunnelmat ovat jossain määrin versioita *Kalevalasta* ja siinä mielessä niiden kaikki viittaukset *Kalevalaan* palautuvat aina lopulta eepokseen. Samaan aikaan muunnelma rakentaa oman tarinamaailmansa, joka muodostaa oman versionsa *Kalevalan* maailmasta. Edelleen tarinamaailman sisällä on omia viittaussuhteitaan, jotka kiinnittyvät ensisijaisesti tarinamaailman omaan versioon *Kalevalasta* ja näitä viittauksia voi olla useammalla eri tasolla. *Väinämöisen vyössä* näiden viittaussuhteiden jaottelun on tarkasteltava tarinamaailman primaari–sekundaarimaailma-rakennetta ja henkilöhahmojen Kalevala-tietoisuutta suhteessa toisiinsa. Henkilöhahmojen poisjättäminen on Phelanin (2017, 14) suurin kritiikin aihe Chatmanin kommunikaatiomallissa. Totta on, että klassisimmillaan narratologia tarjoaa niukasti välineitä eritellä tarinamaailman sisäisiä ilmiöitä osana kommunikaatiohierarkiaa sikäli, kuin ne eivät liity suoraan kertojaan. Henkilöhahmot eivät kuitenkaan ole niin poissuljettuja kuin Phelan esittää, ainakaan Chatmanin mallin kehittyneemmissä versioissa. Jo Tammen (1992, 23) Boothin-Chatmanin mallissa henkilöhahmot on huomioitu potentiaalisina sisäkkäiskertojina (ks. myös Nelles 1997; Ryan 2006, 205). Phelanin mallin ansio on henkilöhahmojen merkityksen korostaminen silloin, kun ne eivät toimi kertojana. Ryanin (2001, 104) mukaan jokaisella henkilöhahmolla on sisäinen maailma, joka on hänen oma näkökulmansa tarinamaailmaan. Kun nämä ajatukset yhdistetään, henkilöhahmot sijoittuvat sekä kertomuksen hierarkkiseen rakenteeseen että tarinamaailman sisäiseen maailmarakenteeseen. Silloin voi nähdä enemmän, ei vähemmän, toisiinsa suhteessa olevia tasoja, mikä on tarpeen *Väinämöisen vyön* tarinamaailman sisäisten suhteiden selvittämiseksi.

Mitä tulee Kalevala-kerrokseen *Väinämöisen vyössä*, klassisen narratologian välineet loppuvat kesken myös tarinamaailman sisäisten toisten maailmojen erittelyssä. Toisia maailmoja, joihin ei liity kertovan tason vaihdosta vaan henkilöhahmot siirtyvät maagisesti maailmasta toiseen, kuvaamaan tarvitaan fantasian teorioita. *Väinämöisen vyön* maailmarakennetta on tarkasteltu Nikolajevan (1988, 36) sekundaarimaailmateorian mukaisena avoimen sekundaarimaailman fantasiana (Leppälahti 2015, 46; 2020, 130–131; Ahola 2020, 153). *Väinämöisen vyössä* tarinamaailma, josta tapahtumat lähtevät liikkeelle on 2000-luvun suomalaisen arkimaailman kaltainen, Nikolajevan termejä käyttäen primaarimaailma, jossa seurataan poliisien, Juhan ja Saarisen, työskentelyä ja isänsä menneisyyttä tutkivan Katrin elämää. Rikosta selvittäessään päähenkilöt alkavat kohdata yliluonnolliselta vaikuttavista asioista, jotka liittyvät *Kalevalaan*. Lopulta he siirtyvät maagiseen sekundaarimaailmaan, joka on versio *Kalevalan* maailmasta. Monet fantasiatutkijat (ks. esim. Hume 1984, 5; Nikolajeva 1988, 37; Wolf 2013, 23–24) näkevät fantasiamaailman ominaisuutena, että se muistuttaa riittävästi arkimaailmaa ollakseen ymmärrettävä mutta on samaan aikaan ratkaisevasti erilainen. *Väinämöisen vyön* sekundaarimaailmassa luonto on samankaltainen kuin arkimaailmassa, mutta esimerkiksi puut ja taivas ovat erilaisia, siellä ei ole nykyteknologiaa mutta magiaa on, ihmiset ja eläimet ovat samankaltaisia, mutta sekundaarimaailmassa eläimet saattavat puhua ja päähenkilöt kohtaavat muitakin yliluonnolliseen viittaavia ilmiöitä. Kalevala, Tuonela ja Pohjola ovat maantieteellisiä paikkoja ja *Kalevalan* tapahtumat ja henkilöt historiallisia.

Vähän ajan kuluttua Seppo oli kertonut heille Vanaemosesta, jonka nimi oli Suomessa laulettu alun perin oikein, mutta kuultu väärin. Kyse ei todellakaan ollut sankarimies Väinämöisestä, jonka nimen ajateltiin johtuvan rauhallista virtaa tarkoittavasta väinä-sanasta, vaan Kalevalan muinaisesta kuningattaresta, vanhasta pienikokoisesta naisesta, joka oli johtanut Väinölän sotaa Pohjolaa vastaan. (VV, 455.)

Katkelmassa Väinämöistä – eli Vanaemosta – luonnehditaan ”muinaiseksi” ja muinaiseen aikaan sijoittuvat Pohjolan ja Väinölän eli Kalevalan kansan sodan tapahtumat, jotka viittaavat *Kalevalassa* keskeiseen Pohjolan ja Kalevalan vastakkaisuuteen. *Kalevalan* tapahtumien historiallisuus tarinamaailman sisäisessä sekundaarimaailmassa on yksi selkeimmistä muunnelman omaa versiota ja alkuperäistä *Kalevalan* versiota erottavista tekijöistä. Se *Kalevala*, jonka sisäistekijä ja lukija tuntevat, ei perustu fantasiamaailmassa todella tapahtuneisiin seikkoihin vaan useisiin kansanperinteen tarinalinjoihin, jotka Elias Lönnrot on yhdistänyt *Kalevalaksi*.⁴

4 Tämä *Kalevalan* alkuperän uudelleenselittäminen muistuttaa ilmiötä, jota Genette (1997a, 325) kutsuu transmotaatioksi. Siinä jonkin alkuperäistekstin tapahtuman syy muuttuu toiseksi muunnelmassa. *Väinämöisen vyön* transmotaatio sijoittuu tarinamaailmaan, mutta se ei muokkaa pelkästään *Kalevalaa* teoksena vaan sen syntykontekstia, mikä on käsitteen alkuperäistä merkitystä laajempi ilmiö.

Vaikka primaarimaailman henkilöhahmot tuntevat teoksen nimeltä *Kalevala*, joka sisällöllisesti vastaa alkuperäistä *Kalevalaa*, se on ontologisesti eri *Kalevala*, jolla on tarinamaailmassa oma historiansa. Tämä on olennainen eronteko, kun tarkastellaan henkilöhahmojen Kalevala-tietämystä. Sekundaarimaailman asukkaat eivät pääsääntöisesti tiedä teoksesta mitään ja viittaavat primaarimaailmaan mytologisena ”alisena”. Primaarimaailmasta tulleet henkilöhahmot taas ovat sekundaarimaailman Kalevala-suhteesta tietoisia. He tunnistavat viittaukset *Kalevalaan*, ja heillä vaikuttaa olevan *Kalevalan* sisällöstä samankaltainen tieto kuin kertojalla ja sisäistekijällä lähdeaineistona. Kertojan ja henkilöhahmojen tiedolliset positiot erkanevat, kun henkilöhahmot hyväksyvät sekundaarimaailman *Kalevalan* selitykseksi. Samalla erkanevat lopullisesti myös tarinamaailmassa oleva kirja nimeltä *Kalevala* ja tarinamaailman ulkopuolella sijaitseva lähdeteksti *Kalevala*. Primaarimaailman henkilöhahmot ovat tietoisia ainoastaan tarinamaailman sisäisestä teoksesta *Kalevala* ja sekundaarimaailman henkilöhahmot vain omasta historiastaan, jonka primaarimaailman henkilöhahmot ja muut yleisöt heistä kommunikaatorakenteessa ylöspäin tunnistavat muistuttavan *Kalevalaa*.

Vähintään sisäistekijän tiedolliseen positioon kuuluu ymmärrys sellaisista Kalevala-aineiksista tarinamaailmassa, joista henkilöhahmoilla ei ole aavistustakaan. Erilaiset henkilöhahmomuunnelmat ankkuroituvat eri tason Kalevala-versoihin. Viittaukset Väinämöiseen ja Louheen kumpuavat muunnelman omasta versiosta. Henkilöhahmotkin tunnistavat ne Kalevala-yhteyksiksi, joskin hyväksyvät ne sekundaarimaailman osaksi. Ristiriitaista on, että Vanaemonen on sekundaarimaailmassakin selvästi myyttinen hahmo, kun taas Louhi elävä ja konkreettinen.

[M]ahdollisuus oli menetetty tuhansia vuosia sitten Väinälahden taistelussa, jossa Louhi oli menettänyt otteensa Sammosta ja suora yhteys alisen maailman kanssa oli katkennut. Sammon alttarit sijaitsivat Pohjolan Kivimäen lisäksi Väinölän Ternesniemessä, mutta muruset olivat osittain Pohjolassa ja osittain Kalevalassa. (VV, 431–432.)

Esimerkki on takauma, jossa kertoja seuraa Louhen ajatuksia 31 vuotta ennen tapahtumia, joita se pääsääntöisesti kuvaa. Kertojan alustus ohjaa tulkitsemaan katkelman Louhen ajatusten seuraamiseksi: ”Pohjolan emäntä istui kartanossaan aution ruokapöydän ääressä surren ja suunnitellen.” (VV, 431) Louhi kykenee muistelemaan asioita, jotka ovat tapahtuneet ”tuhansia vuosia sitten”, mikä viittaa siihen, että hän ei ole tavallinen kuolevainen kuten Väinämöinen, joka sekundaarimaailmassakin on muinaisina aikoina elänyt mahtinainen.⁵ Vaikka *Kalevalassa* Louhi ja Väinämöinen ovat tasavertaisia saman tason

5 Tällaista ratkaisua esiintyy muissakin 2000-luvun Kalevala-muunnelmissa, joiden tarinamaailman menneisyytenä *Kalevalan* tapahtumat kuvataan: myös Timo Parvelan *Sammon vartijat* -trilogiassa ja Harri V. Hietikon *Roger Repo ja tuonen väki* -teoksessa (2005) Louhi on konkreettinen ja päähenkilöiden kanssa samassa ajassa toimiva tai vain hiljattain toiminut henkilöhahmo, kun taas Väinämöinen on hahmo, joka on olemassa vain tarinamaailman menneisyydessä.

henkilöhahmoja, tarjoaa *Kalevala* itsessään ainekset siihen, että muunnelmat kohtelevat heitä näin. *Kalevalan* lopuksi Väinämöinen lähtee, mutta Louhi ei. Se ohjaa Väinämöisen muuttumiseen myyttiseksi hahmoksi, joka haipuu historiaan, kun taas Louhen kohtalo jää avoimeksi.

Kolmannenlainen henkilöhahmomuunnos on Juhan kaveripoliisi Saarinen, jonka etunimeä kukaan ei muista. Kuten Leppälähtikin (2020, 139) on havainnut, jo nimi Saarinen viittaa *Kalevalan* Lemminkäiseen – *Kalevalan* kertoja kutsuu Lemminkäistä muun muassa Saarella asuvaksi (*Kalevala*, 211) ja Ahti Saarelaiseksi (mt. 222). Saarisen luonteessa ja kohtalossa on lemminkäismäisiä piirteitä. Samoin kuin *Kalevalassa* Lemminkäisen äiti, vahva naistietäjä, kokoaa Tuonelan koskessa palasiksi menneen poikansa, *Väinämöisen vyössä* Saarisen parantaa kahdesti nuori naistietäjä Sieväliina – ensin taudista ja sen jälkeen koskeen putoamisen jäljiltä. Saarisen lemminkäishahmoutta vahvistaa myös edellisessä alaluvussa käsittelemäni säkehisen säilän esiintyminen niin *Kalevalan* Lemminkäisen kuin *Väinämöisen vyön* Saarisen yhteydessä. Saarisen ei esitetä olevan itse *Kalevalassa* esiintynyt hahmo, kuten Louhen ja Väinämöisen, vaan ainoastaan Lemminkäisen kaltainen hahmo.

Lemminkäishahmo toimii samassa tarinamaailmassa kuin Louhi ja Väinämöinen, mutta sen kaltaisuuden lähde ei ole tarinamaailman sekundaarimaailma, jossa *Kalevalan* tapahtumat ovat todellista historiaa ja josta Louhi ja Väinämöinen ovat lähtöisin. Jälkimmäisiä yhdistää myös se, että osa muista tarinamaailman henkilöistä, tarkemmin primaarimaailman henkilöhahmot, ovat niiden Kalevala-yhteydestä tietoisia. Sekundaarimaailman henkilöt eivät tiedosta Kalevala-yhteyksiä, koska he eivät tunne *Kalevala*-kirjaa toisin kuin primaarimaailman henkilöt. Sen sijaan Saarisen lemminkäishahmoutta ei tunnista sen paremmin Saarinen itse kuin muutkaan henkilöhahmot. Sanders (2016, 35) on havainnut, että adaptaatio voi tapahtua useammalla tasolla, ja esittää esimerkin, jossa alkuperäistekstistä tehdään tarinamaailmassa näytelmä, mutta näyttelijät käyttäytyvät yksityiselämässäänkin roolihahmojensa tavoin. Esimerkin versioiminen sijoittuu selvästi kahdelle eri kerronnan tasolle, sillä näytelmä on sisäkkäiskertomus. *Väinämöisen vyössä* ei ole sisäkkäiskertomuksen tasoa erottamassa erilaisia henkilöhahmomuunnelmia toisistaan, mutta samanlainen kerrostuminen tapahtuu silti. Kuten Sandersin esimerkissä sisempi taso, myös Louhen ja Väinämöisen Kalevala-yhteys *Väinämöisen vyössä* on tarinamaailman sisällä tiedostettu, mutta Saarisen lemminkäishahmous ei, kuten Sandersin osoittamalla ulommalla adaptaation tasolla näyttelijät eivät tiedosta toisintavansa näytelmää yksityiselämässään. Tämä hahmomuunnelma on korkeamman tason rakenne, joka ankkuroituu tarinamaailman ulkopuolelle, kertojien kautta sisäistekijän tasolle, jossa sijaitsee kokonaishallinta tavoista, joilla romaani *Kalevalaa* versioi.

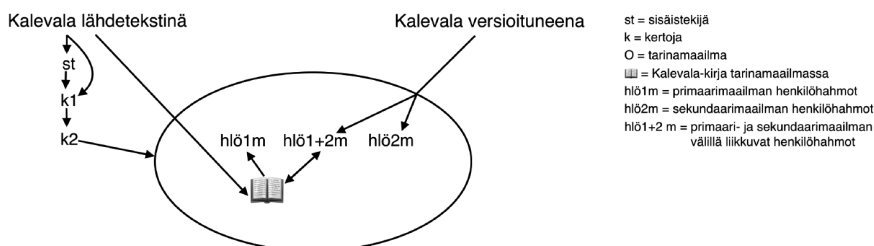
5 *Kalevalasta tulee sisäkkäiskertomus*

Väinämöisen vyön tarinamaailman sisällä sijaitsee sekundaarimaailma, jonka historiaan teos *Kalevala* primaarimaailmassa perustuu. Tarinamaailmassa *Kalevala* on kirja, jota henkilöhahmot lukevat. Siinä maailmassa *Kalevalan* taustalla oleva kansanperinteen synty selittyy muinaisena kanssakäymisenä arkimaailman ja fantasiamaailman välillä. Henkilöhahmot lukevat erityistä *Kalevalaa*, josta he löytävät itse Lönnrotin jättämiä vihjeitä siitä, kuinka sekundaarimaailmaan pääsee. Tarinamaailmassa Lönnrot siis on joko käynyt sekundaarimaailmassa tai vähintään etsinyt sitä *Kalevalaa* työsteässään, toisin kuin sisäis-tekijän tason Lönnrot, joka perustuu teoksen kirjoittamisajan todellisuuden tietämykseen. Tarinamaailman Lönnrotin jättämät vihjeet, joilla päähenkilöt löytävät sammon, eivät ole eepoksen tekstissä vaan aivan tietyn *Kalevala*-kirjan kannessa lisättyinä, mutta myös *Kalevalan* sisältöä käytetään tarinamaailman todellisuuden selittämiseen.

Kun Seppo alkaa ensi kertaa kertoa Kalevala-sekundaarimaailmasta ja sinne johtavasta Sampo-portista muille henkilöhahmoille, hän siteeraa säkeitä *Kalevalan* ensimmäisen runon maailmansynnystä, kymmenennen runon sammon taonnasta ja 43. runon sammon mereen suistumisesta. Sitten hän selittää, että kaikki nämä säkeet kertovat Sampo-portista (VV, 233–236).

- Onko se Sampo sitten ikään kuin aikakone? Katri jatkoi kyselyään.
- Eikös Kalevala, siis se kirja, oo kertomus Suomen esihistoriasta?
- Taitaa osittain näin olla, Seppo arveli. – Mutta paljon siinä on asiaa, jota ei kyllä oo voinu tällä manterehella tapahtua.
- Eli se ei oo aikakone, Katri lausahti miltei pettyneen oloisesti.
- Ei. Mutta portti se on kyllä toiseen maailmaan. (VV, 236.)

Tämän keskustelun henkilöhahmot käyvät Sepon eepossitaattien selittämisen pohjalta. Keskustelu käsittelee *Kalevalan* totuusarvoa tarinamaailman kannalta ja henkilöhahmot ovat valmiita käyttämään eeposta tietona omasta maailmastaan. *Kalevala* muuttuu tarinamaailmassa maagiseksi esineeksi, joka kertoo salattuja totuuksia todellisuudesta (vrt. Ahola 2020, 155–156). Lukija osaa yhdistää sen oman maailmansa eepokseen ja verrata, jolloin käynnistyy adaptaatiolle ominainen monikerroksinen kommunikaatio tekstien välillä. Romaanin sekundaarimaailmasta tulee tarinamaailman ulkopuolisesta näkökulmasta *Kalevalan* vaihtoehtohistoria ja tarinamaailman sisäisestä näkökulmasta *Kalevalan* todellinen lähde. Samalla tarinamaailmassa sijaitseva *Kalevala*-kirja ja sen sisältämä kertomus muuttuu sisäkkäiskertomukseksi. Nellesin (1997, 138–139) mukaan sisäkkäiskertomuksen rajapinnat ovat aina tulkinnan paikkoja, joilla on temaattinen merkitys. *Väinämöisen vyössä* tuo sisäkkäiskertomus-Kalevalan rajapinta saa merkityksensä suhteessa koko tekstin Kalevala-viittausten verkostoon, jota visualisoin kuviossa 1.

Kuvio 1. Väinämöisen vyössä sisäkkäiskertomus-Kalevalan rajapinta saa merkityksensä suhteessa koko tekstin Kalevala-viittausten verkostoon.

Tarinamaailma itsessään tuottaa versioituneen *Kalevalan*, mutta se tapahtuu kertojan (k_2) kautta. Suoraan *Kalevalaan* lähdetekstinä ovat yhteydessä kokonaisuutta hallitseva sisäistekijä ja kansilehdistä vastaava yleiskertoja (k_1), jonka sitaattit *Kalevalasta* osallistuvat tarinamaailman rakentamiseen ennakoiteina. *Kalevala* toistuu kertojan kertomisellaan synnyttämän tarinamaailman rakenteellisella tasolla paikkoina, tapahtumina ja henkilöinä, toisaalta maailman sisällä esineenä, josta henkilöahamot edelleen tekevät omia tulkintojaan nimenomaan oman maailmansa ehdoilla vailla suoraa yhteyttä tai tietoisuutta siitä *Kalevalasta*, jonka pohjalta heidät itsensä on luotu, eli tarinamaailman ulkopuolisesta *Kalevalasta* lähdetekstinä. Paradoksaalisesti *Kalevala* lähdetekstinä ja *Kalevala*-kirja tarinamaailmassa ovat sisällöllisesti yhtenevät, vaikka kirjan esitetään syntyneen tarinamaailman oman Kalevala-version pohjalta, joka edelleen tarinamaailman ulkopuolelta katsottuna on syntynyt *Kalevala*-lähdetekstin pohjalta.

Kalevalan pohjalta osittain syntynyt ja sitä versioiva teos kertoo siitä, kuinka sen itsensä – jälkepäin tulleen – tarina oikeastaan selittää *Kalevalan* synnyn. Nelles on havainnut, että sisäkkäiskertomuksilla voi ilman varsinaista metalepsistä eli tasorajojen rikkoutumista olla samankaltaisia vaikutuksia. Hän kiinnittää huomiota erityisesti tapauksiin, joissa metalepsis paljastaa henkilöahamolleen tämän oman fiktiivisyyden ja herättää usein lukijassakin ajatuksia todellisuuden mahdollisesta fiktiivisyydestä. Hänen mukaansa tämän tulkinnallisen potentiaalnin aikaansaamiseksi ei tarvitse rikkoa rajoja, vaan riittää, että sisäkkäiskertomukseen liittyy lukeva, kirjoittava, kertova tai kuunteleva henkilöahamo. (Nelles 1997, 156–157.) *Väinämöisen vyön*, kuten muidenkin maailmarakenteeltaan samankaltaisten Kalevala-muunnelmien, tapauksessa tarinamaailman sisäinen kirja nimeltä *Kalevala* sisäkkäiskertomuksena korostaa ajatusleikkiä, jonka teos kokonaisuutena rakentaa – että *Kalevala* voisi perustua arkimaailman kanssa rinnakkain mutta siltä piilossa olevaan fantasiamaailmaan.

Ilmiön erittelemine eri kerronta- ja maailmatasolle saa sen näyttämään vaikeaselkoiselta. Silti ilmiö on yleinen ja liittyy adaptaation perusluonteeseen, johon väistämättä kuuluu vähintään kaksinkertainen versioituminen. Hutcheonin (2013, 10) mukaan

adaptaatiolta odotetaan yhtäläisesti sekä toistoa että muutoksia, mutta se hahmottuu eheänä teoksena myös lukijalle, joka ei tunne lähdetekstiä (mt. 121). Tämä asetelma on sisäänrakennettuna Kalevala-muunnelmissa, ja koska ominaisuus on adaptaatiolle oletusarvoinen, *Kalevalan* versioituminen itsessään ei muuta teosta vaikeatajuisemmaksi. Päinvastoin monet Kalevala-muunnelmat ovat suorastaan helppolukuisia. Sekin palautuu adaptaatiotaustaan. Hutcheonin (mt. 91–92, 117–118) mukaan yksi motiivi adaptaatioiden taustalla on kulttuurisen pääoman siirtäminen, mikä koskee erityisesti vanhojen, tunnettujen teosten muunnelmia, jotka on tehty helpommin lähestyttäväksi uusille kohdeyleisöille, esimerkiksi opetuskäytössä. *Kalevalan* kansalliseeposstatus tuo sille pysyvää arvostusta ja tekee siitä osan yleissivistystä, eikä ole kaukaa haettua nähdä Kalevala-muunnelmissa tällaisia vaikuttimia. Päinvastoin, esimerkiksi Aki Alanko (2008, 499) on selittänyt Kalevala-muunnelmien produktiivisuutta sillä, että monitulkintaista eeposta on sen säilymisen kannalta tarpeen tulkita jokaisen ajan näkökulmasta uudelleen, mikä liittyy myös eteenpäin siirtyvyyteen kansanperinteen ominaisuutena.

Kalevala-muunnelmien kohdalla on syytä muistaa, että ne versioivat kansanperinnettä nimenomaan *Kalevalan* kautta. Lena Gottelier on todennut, että ajatus kansallisesta nousee nimenomaisesti *Kalevalasta* teoksena eikä niinkään kansanrunoudesta. Hän on myös havainnut, että kansanrunoutta hyödyntävä nykyrunous useammin problematisoi kuin rakentaa kansallista yhtenäisyyttä. (Gottelier 2020, 13–14.) Kalevala-muunnelmat kertaavat eepoksen statusarvoa herkemmin, sillä ne kiinnittyvät juuri *Kalevalaan*, jonka syntykonteksti on vahvasti kansallisromantiikassa sekä kielipolitiikassa ja kansallisvaltioaatteessa (ks. esim. Karkama 2008, 124–125; Korpua 2017, 25). Muunnelmat säilyttävät ja kuljettavat eteenpäin *Kalevalan* tarinaa ja viestiä. *Kalevalan* tunnettuus ja asema taas takaavat uusille muunnelmille sukupolvesta toiseen kiinnostuneen ja kompetentin yleisön (vrt. Hutcheon 2013, 175–176). Kalevala-muunnelmat ja *Kalevala* ovat toisiinsa tässä mielessä olemassaoloa tukevassa hyötysuhteessa.

Kun tuodaan Hutcheonin ajatusten rinnalle narratologinen kommunikaatio ja erityisesti Phelanin ajatus intertekstuaalisuudesta resurssina, jota sisäistekijä käyttää tarkeitustensa täyttämiseen, Kalevala-muunnelmien sisäistekijät voi nähdä tässä mielessä didaktisina sisäistekijöinä, joiden tavoitteena on välittää eteenpäin tietoutta *Kalevalasta* ja saada lukijansa – oletettavasti uudet yleisöt – kiinnostumaan siitä. Se taas selittää monen Kalevala-muunnelman helposti lähestyttävää ja houkuttelevaa muotoa. Hutcheon (2013, 108–109) pitää genreä yhtenä tekstissä näkyvänä merkinä valinnasta, jonka tekijä on adaptaatioprosessissa tehnyt. *Väinämöisen vyö* käyttää hyväkseen dekkarien keinoja. Paula Arvaksen ja Voitto Ruohosen (2016, 9) mukaan dekkareiksi kutsutaan rikoskirjallisuuden kertomuksia, joissa pääasiallinen toiminta syntyy asiantuntevan tutkijan yrityksestä ratkaista rikos. Juuri sellaiseen sopii *Väinämöisen vyön* lähtöasetelma, jossa poliisit alkavat tutkia murhaa. Edelleen romaanin kerronnassa on runsaasti cliffhanger-rakenteita, joiden jännitystä kasvattavan, tiivistävän ja taas purkavan vaikutuksen Ruohonen (mt., 162) liittii trillereihin. Nämä kertomuksen elementit ovat osa didaktisen sisäistekijän keinovalikoimaa, jolla se pyrkii sitouttamaan lukijaa kertomukseen ja samalla sen välittämiseen Kalevala-aineisiin.

Väinämöisen vyö rakentaa ajatusleikin *Kalevalan* alkuperästä omassa fiktiivisessä kontekstissaan. Kuten olen aiemmin todennut joukosta 2000-luvun Kalevala-muunnelmamaaneja, ne kaikki tarjoavat samankaltaista ajatusleikkiä ja versiota siitä, miten *Kalevala* olisi voinut tapahtua tai mihin se olisi voinut perustua, joko historian tai fantasian keinoin tai eepoksen nykypäivään siirtämällä (Ahola 2020, 162). Se on niille yhteinen ominaisuus, joka pohjimmiltaan on nähtävissä niiden sisäistekijöiden didaktisena tavoitteena herättää kiinnostusta *Kalevalaa* kohtaan ja välittää eteenpäin tietämystä siitä. Tämä on mahdollinen selitys myös versioitumisen moninkertaisuudelle. Hutcheonin (2013, 120–121) ja Sandersin (2016, 17, 29) mukaan adaptaatio toimii itsenäisenä teoksena myös ilman lähdetekstin tuntemusta, mutta kun sen tuntee, se rikastuttaa ymmärrystä ja kokemusta muunnelmasta. Ilman lähdetekstin tuntemusta lukijalla olisi käsitys vain viittausten suhteista tarinamaailman sisällä, mutta *Kalevalan* tunteminen avaa tarinamaailman ulkopuoliset tasot ja antaa mahdollisuuden ymmärtää ennakoiteja ja havaita paradoksi.

6 Lopuksi

Romaanissa *Väinämöisen vyö* on vähintään viisi tasoa, jotka tuottavat viittauksia *Kalevalaan*. Syvimmällä tarinamaailmassa ja kerronnan rakenteessa on sekundaarimaailman versio, sen henkilöiden välittämä kokemus ja tieto maailmastaan nimeltä Kalevala ja sen historiasta. Seuraavalla tasolla on sen vääristyneenä versiona esitetty kirja nimeltä *Kalevala* primaarimaailmassa. Näiden tasojen välillä ja niistä tietoisina liikkuvat ne primaarimaailman henkilöahmot, joiden tieto *Kalevalasta* perustuu sekä primaarimaailman kirjaan että sekundaarimaailman tietoihin ja kokemuksiin. Tarinamaailman *Kalevala*-kirja on saman sisältöinen kuin lähdeteksti *Kalevala*, mutta henkilöahmot arvioivat sitä todellisena tietona maailmastaan suhteessa sekundaarimaailmaan. Silti kaikki edellä mainitsemani viittaukset kiinnittyvät ennen kaikkea tarinamaailman omaan versioon *Kalevalasta*. Kolmannella eli kertojan tasolla syntyy adaptaatiolle tyypillisin tarinamaailman pinta-tasolla ilmentyvä versiointi. Se näkyy *Väinämöisen vyössä* selvimmin teoksen lemminkäishahmossa, jonka kaltaisuus Lemminkäiseen ei selity tarinamaailman tai *Väinämöisen vyön* tapauksessa sekundaarimaailman kautta, eivätkä henkilöahmot tiedosta sitä. Sellaisissa Kalevala-muunnelmissa, joissa *Kalevala* toisinnetaan laajimmin, tämän tason versiointi on kokonaisuuden hallitsevin elementti. Tämä on välittäjä-taso, jolla varsinainen muunnelmaversio syntyy. *Väinämöisen vyön* tapahtumia ennakoivat ja *Kalevalan* kautta tulkitsemaan ohjaavat epigrafit, suorat lainaukset *Kalevalasta*, muodostavat neljännen tason ja ne ovat oman kertojansa vastuulla. Korkein tekstin tuottama taso on sisäistekijän taso, jonka kokonaishallinnassa alemmat tasot ovat ja täyttävät tämän korkeimman tason didaktista kommunikaatiotavoitetta.

Jotta olen pystynyt kuvaamaan esitetyn rakenteen kaikki tasot, olen pohjannut Pekka Tammen täydentämään versioon Chatmanin klassisesta kommunikaatiomallista, yhdistänyt siihen Phelanin resurssimallin ajatuksen henkilöahmojen merkityksellisyydestä ja intertekstuaalisuudesta sisäistekijän resursseina sekä aiemmin esittämäni sovelluksen

tarinamaailman ja sekundaarimaailman suhteesta. *Väinämöisen vyössä* eepos versioituu poikkeuksellisen monella eri tasolla yhden teoksen sisällä, mutta kaikki kohdeteoksessa esiintyvät rakenteet esiintyvät myös muissa Kalevala-muunnelmissa, joskaan eivät tietääkseni näin laajasti yhtä aikaa. Sen vuoksi tämän rakenteen osoittaminen yksittäisestä Kalevala-muunnelmasta ei ole vain triviaali suoritus, vaan tässä artikkelissa esitetyillä huomioilla on potentiaalia jatkokehittelyyn niin Kalevala-muunnelmien kuin adaptatation parissa ylipäätään.

Lähteet

Ainestolähteet

- HIIETIKKO, HARRI V. 2005: *Roger Repo ja tuonen väki: kertomuksia yksityisistä Roger Revon omituisista toimeksiannoista*. Sanasato, Tampere.
- KARPPI, MIKKO 2007: *Väinämöisen vyö*. Tammi, Helsinki.
- LÖNNROT, ELIAS 2004 [1849]: *Kalevala*. Like, Helsinki.
- PARVELA, TIMO 2007: *Tuliterä*. Tammi, Helsinki.
- PARVELA, TIMO 2008: *Tiera*. Tammi, Helsinki.
- PARVELA, TIMO 2009: *Louhi*. Tammi, Helsinki.
- PELTONIEMI, SARI 2001: *Hirvi*. Tammi, Helsinki.
- SINISALO, JOHANNA 2003: *Sankarit*. Tammi, Helsinki.

Lähdekirjallisuus

- AHOLA, ELLI-MARI 2018: Kertoja ja sisäistekijä maailmanrakentajina Jari Tammen Kalevala-muunnelmamaraanissa *Kalevan solki*. *Avain* 2/2018, 58–75. <https://doi.org/10.30665/av.73020>
- 2020: Kansalliseepos fantasian ja arkimaailman välillä. Kalevala-muunnelmien maailmat 2000-luvulla. ULLA PIELA ja PETJA KAUPPI (toim.): *Tuolla puolen, siellä jossakin. Käsityksiä kuvitelluista maailmoista*, 147–166. Kalevalaseuran vuosikirja 99. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2021: Metalepsis horjuttaa ja sisäistekijä vakauttaa kerronnan ja tarinamaailman rakenteita Kalevala-muunnelmassa *Pohjan akka*. *Avain* 1/2021, 6–21. <https://doi.org/10.30665/av.95446>
- ALANKO, AKI 2008: Kalevalaa 2000-luvulla. ULLA PIELA, SEPPÖ KNUUTILA ja PEKKA LAAKSONEN (toim.): *Kalevalan kulttuurihistoria*, 498–499. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ANNIST, AUGUST 1944: *Kalevala taideteoksena*. WSOY, Porvoo–Helsinki.
- ARVAS, PAULA – RUOHONEN, VOITTO 2016: *Alussa oli Murha. Johtolankoja rikoskirjallisuuteen*. Gaudeamus, Helsinki.
- BOOTH, WAYNE C. 1983 [1961]: *The rhetoric of fiction. Second edition*. The University of Chicago Press, Chicago.
- CHATMAN, SEYMOUR 1978: *Story and discourse. Narrative structure in fiction and film*. Cornell University Press, Ithaca–London.
- CORRIGAN, TIMOTHY 2017: Defining adaptation. THOMAS LEITCH (toim.): *The Oxford handbook of adaptation*, 23–35. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxford-hb/9780199331000.001.0001>
- GENETTE, GÉRARD 1997a [1982]: *Palimpsests. Literature in the second degree*. University of Nebraska Press, Lincoln–London.
- 1997b [1987]: *Paratexts. Thresholds of interpretation*. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511549373>

- GOTTELIER, LENA 2020: *Uuden laulun aika. Suomenkielisen nykyrunouden yhteydet kansanrunouden traditioon*. Turun yliopiston julkaisuja, Turku. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-7946-2>
- HATAVARA, MARI – LEHTIMÄKI, MARKKU – TAMMI, PEKKA 2010: Johdanto. MARI HATAVARA, MARKKU – LEHTIMÄKI ja PEKKA TAMMI (toim.): *Luonnolliset ja luonnottomat kertomukset. Jälkiklassisen narratologian suuntia*, 7–14. Gaudeamus, Helsinki.
- HERMAN, DAVID 1997: Scripts, Sequences, and Stories: Elements of a Postclassical Narratology. *PMLA* 5(1997), 1046–1059. <https://doi.org/10.2307/463482>
- HERMAN, DAVID – PHELAN, JAMES – RABINOWITZ, PETER – RICHARDSON, BRIAN – WARHOL, ROBYN 2012: *Narrative theory. Core concepts and critical debates*. Ohio State University Press, Columbus.
- HUME, KATHRYN 1984: *Fantasy and mimesis: responses to reality in western literature*. Methuen, London – New York. <https://doi.org/10.2307/1771923>
- HUTCHEON, LINDA 2013 [2006]: *A theory of adaptation*. Toisessa editiossa mukana SIOBHAN O'FLYNN. Routledge, London–New York. <https://doi.org/10.4324/9780203095010>
- KARKAMA, PERTTI 2008. Kalevala ja kansallisuusaate. ULLA PIELA, SEPPO KNUUTTILA ja PEKKA LAAKSONEN (toim.): *Kalevalan kulttuurihistoria*, 124–169. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KESKINEN, MIKKO 1993: Fiktio talon eteiset ja kynnykset. Peritekstit kirjallisuuden kommentaarina ja tulkintana. PIRJO AHOKAS ja LEA ROJOLA (toim.): *Toiseuden politiikat*, 146–162. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KORPUA, JYRKI 2017: *Lajivirren laulamaa. Kalevala ja kirjallisuus*. Avain, Vantaa.
- LEPPÄLAHTI, MERJA 2015: Myyttisestä fantasiaksi – Etsivät matkalla Pohjolaan. *Fafnir – Nordic Journal of Science Fiction and Fantasy Research*, volume 2, issue 4, 42–53. <http://journal.finfar.org/articles/myyttisesta-fantasiaksi-etsivat-matkalla-pohjolaan/>
- 2020: Kalevalan kankahilla. Kalevalainen maailma sekundaarimaailmana suomalaisessa fantasiakirjallisuudessa. ULLA PIELA ja PETJA KAUPPI (toim.): *Tuolla puolen, siellä jossakin. Käsityksiä kuvitelluista maailmoista*, 125–146. Kalevalaseuran vuosikirja 99. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LYYTIKÄINEN, PIRJO 2014: Modernin allegorian A ja O: Allegorisen lukutavan asettaminen Leena Krohnin romaaneissa. *Joutsen/Svanen*, 13–35. Kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen vuosikirja. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe2014082933456>
- NELLES, WILLIAM 1997: *Frameworks. Narrative levels & embedded narrative*. Peter Lang Publishing, New York.
- NIKOLAJEVA, MARIA 1988: *The magic code. The use of magical patterns in fantasy for children*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.
- PHELAN, JAMES 2007: *Experiencing fiction. Judgments, progressions, and the rhetorical theory of narrative*. Ohio State University Press, Columbus.
- 2017: *Somebody telling somebody else: a rhetorical poetics of narrative*. Ohio State University Press, Columbus. <https://doi.org/10.2307/j.ctv15rt209>
- PITKÄSALO, ELIISA 2009: *Sankareita ja tarinoita. Kalevalaiset henkilöhahmot Johanna Sinisalon romaanissa Sankarit*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3786-7>
- PYRHÖNEN, HETA 2010: *Bluebeard gothic. Jane Eyre and its progeny*. University of Toronto Press, Toronto – Buffalo–London. <https://doi.org/10.3138/9781442686748>
- RYAN, MARIE-LAURE 2001: *Narrative as virtual reality – Immersion and interactivity in literature and electronic media*. The John Hopkins University Press, Baltimore–London.
- 2006: *Avatars of story*. University of Minnesota Press, Minneapolis–London.
- SANDERS, JULIE 2016 [2006]: *Adaptation and appropriation*. Routledge, New York–London. <https://doi.org/10.4324/9781315737942>
- SALLAMA, KARI 2010: Rauta-aika ja kylmät myllyt. Kalevala sanataiteessa vuosina 1972–2009. SEPPO KNUUTTILA, ULLA PIELA ja LOTTE TARKKA (toim.): *Kalevalamittaisen runon tulkintoja*, 355–368. Kalevalaseuran vuosikirja 89. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TAMMI, PEKKA 1991: Tekstistä, subtektistä ja intertekstuaalisista kytkennöistä. AULI VIHKARI (toim.): *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*, 59–103. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

——— 1992: *Kertova teksti. Esseitä narratologiasta*. Gaudeamus, Helsinki.

WOLF, MARK J. P. 2013 [2012]: *Building imaginary worlds: the theory and history of subcreation*. Routledge, New York–London. <https://doi.org/10.4324/9780203096994>

ELLI-MARI AHOLA: Fivefold Kalevala in one text: Multi-level intertextual links between the novel Väinämöisen vyö and Kalevala

This article examines how Mikko Karppi's novel *Väinämöisen vyö* ('Väinämöinen's belt', 2007) refers to the Finnish national epic, *Kalevala* (1849) of which it is an adaptation. I analyse how the links manifest on different levels of the narrative and the storyworld of the novel. On the one hand, *Väinämöisen vyö* is a version of the national epic, as the novel reuses some of its characters, plotlines and other storyworld elements. On the other hand, the novel also extends the story as portrayed in the epic. The analysis reveals that allusions to *Kalevala* can be found on at least five different levels of the novel's narrative and storyworld construction. Moreover, those connections are linked either to the original version of *Kalevala* or a different version created in the novel's own storyworld. The article demonstrates that these multiple ways of referring have essential functions in the communicative structure of the work.

This kind of multi-level linkage in *Kalevala* adaptations has not previously been studied, nor is there a single theoretical tool suitable for the analysis. Therefore, this article offers a new theoretical synthesis for this purpose. At the core of the synthesis is a narrative communication model presented by Pekka Tammi (1992). This so-called Booth-Chatman model is based on classical narratology, and it models the hierarchical structure of a narrative. This article supplements this model with theories on storyworlds grounded in different research traditions and at later stages of research. Additionally, I also use theories from contemporary rhetorical narratology that re-evaluate the classical communication model as well as theories of adaptation that focus on the context of communication between two texts. The many levels on which the novel *Väinämöisen vyö* refers and is connected to *Kalevala* can comprehensively be examined using this theoretical synthesis. This article is confined to the analysis of one novel only. However, its findings are applicable to other adaptations of *Kalevala* or similar works. Finally, it demonstrates that Tammi's narrative communication model is still adequate and applicable together with newer theories and those previously considered incompatible with it.

Elli-Mari Ahola
elli-mari.ahola@tuni.fi
Suomen kirjallisuus
Tampereen yliopisto

SILJA VUORIKURU

”Ihmisen kunnia olkoon –”

*Eino Leinon runo ”Titanic” (1912)
varhaisena suomalaisena Titanic-aiheisena tekstinä*

1 Johdanto

Eino Leinon runo ”Titanic” ilmestyi loppuvuonna 1912 kokoelmassa *Tähtitarha*. Runo tarttui tuoreeseen aiheeseen, valtamerilaiva Titanicin haaksirikkoon, joka oli sattunut 14.–15.4.1912.

Runo tuli kuitenkin tunnetuksi monille jo ennen *Tähtitarhan* ilmestymistä, koska sitä esitettiin lausuttuna useita kertoja syksyn 1912 aikana. Leino toteutti ajanjaksolla 11.10.–11.11.1912 Suomen eri paikkakunnille kohdistuneen ”kirjallisen kiertueen”, joka sisälsi 25 ”kirjallista iltaa” – tilaisuutta, joiden ohjelma koostui Leinon kirjallisuusesitelmistä sekä hänen uusien runojensa lausuntaesityksistä. Ilmeisesti kaikkien näiden illanviettojen päätösnumero oli ”Titanic”. (Onerva 1932 / 1979, 409–410; ks. myös esim. *Karjala-lehti* 13.11.1912, *Wiipuri* 16.11.1912.)¹ Kiertue oli suurmenestys (Nevala 1986, 52), josta kirjoitettiin runsaasti sanomalehdissä.² Lisäksi ”Titanic” eli suullisesti esitettynä runona kiertueen ulkopuolella: runo oli ainakin Aleksis Kiven päivänä 1912 järjestetyn Suomen Kirjailijaliiton vuosijuhlan ohjelmanumero, näyttelijä Arne Orjatsalon lausumana (*Uusi Suometar* 10.10.1912). Vaikka ”Titanic” tätä nykyä on Leinon tuotannon laitamille kuuluva, unohtunutkin runo, kirjoittamisvuonnaan se oli tunnettu, suosittu runo, johon moni tutustui juuri kuultuna tekstinä.

1 L. Onerva selostaa elämäkerrassa *Eino Leino – runoilija ja ihminen* vuoden 1912 kiertueen kirjallisten iltojen ohjelman, joka ilmeisesti oli joka kerralla sama (Onerva 1979 [1932], 410). Runojen esittämisen perinne eli Suomessa 1900-luvun alkupuolella vahvana: yleisö tutustui moniin runoihin nimenomaan esityksinä. Monet Leinon runoista ovat myös hyvin laulullisia – soivia ja soinnillisesti rytmikkäitä – mikä saa ne soveltumaan hyvin sekä lausuttaviksi että laulettaviksi.

2 Leino toteutti kirjallisen kiertueen myös vuonna 1915, kumppaninaan näyttelijä Arne Orjatsalo, joka lausui Leinon runoja. Se ei kuitenkaan saavuttanut vuoden 1912 kiertueen suosiota. (Nevala 1986, 62–63.)

Millainen runo Eino Leinon ”Titanic” on? Mitä yhtäläisyyksiä ja eroja sillä on muihin samaa aihetta – Titanicin haaksirikkoa – käsitteleviin, varhaisiin kotimaisiin teksteihin, joita hyvin erilaiset kirjailijat ja kirjoittajat³ sepittivät pian turman jälkeen (ks. aiheesta esim. Vuorikuru 2019; 2020, 64–85)? Saako runo yhtymäkohtia Leinon muun tuotannon ja ajan muun kirjallisuuden kanssa, Titanic-aiheen ulkopuolellakin? Lähden vastaamaan näihin kysymyksiin keskittyen erityisesti kolmeen näkökulmaan. Tarkastelen ensinnäkin runossa systemaattisesti toistuvaa säettä ”Lähemmä, Jumala, sua!” intertekstuaalisena viittauksena ja kaunokirjallisen toiston ilmentymänä. Toisekseen keskityn puhujien eli Titanicin muusikkojen kuvaukseen sekä Titanic-aiheen että taiteilijuuden kuvauksen kannalta. Kolmanneksi pohdin runossa esiintyvää ihmisyiden ylistystä, sen merkityksiä runon tulkinnalle ja sen yhteyksiä kirjoittajansa muuhun tuotantoon.

Leinon ”Titanic” hyödyntää lisäksi monia rytmisiä muodostavia runon keinoja, kuten riimiä, allitteraatiota, prosodisia keinoja sekä runossa toistuvaa tietyn sitaatin käyttöä. Tämän vuoksi käytän myös analyysissäni rytmin käsitettä, kiinnitän huomiota runon rytmisiä muodostaviin keinoihin sekä niiden merkitykseen runon tulkinnassa. Runon mitan tarkemman analyysin rajaan sen sijaan tämän artikkelin kysymyksenasettelun ulkopuolelle.

Artikkelini valaisee aihepiiriä, jota ei aiemmin ole juuri tutkittu: millä tavoin suomalaiset kirjailijat käsitelivät runsasta kansainvälistä mediahuomiota vastaanottanutta onnettomuutta? Lisäksi artikkelini asettaa keskiöön Leinon runon, joka oli ilmestymis-aikanaan suosittu, mutta jota tätä nykyä harva tuntee. Runo kontekstualisoidaan artikkeleissani ilmestymisaikaansa, minkä ohella sitä tarkastellaan erityisesti intertekstuaalisuuden tutkimuksen lähestymistavoin.

2 Merkityksellinen viittaaminen, merkityksellinen toisto

”Lähemmä, Jumala, sua!”

”Lähemmä, Jumala, sua!”

Uppoo linnamme uiva.

Maaailma hukkuu,

katoo kaikki jo kuiva.

”Lähemmä, Jumala, sua!”

Aukee allamme syvyys,

laulumme lakkaa,

päätyvi pahuus ja hyvyys.

3 Erotan ”kirjailijat” ja ”kirjoittajat” toisistaan tässä yhteydessä, koska Titanicista kirjoittivat sekä aikansa tunnetut ja arvostetut kirjailijat että esimerkiksi arkkiveisuntekijät, jotka tuottivat etenkin vuosina 1912–1913 suuren määrän Titanic-arkkiveisuja (Asplund 1994, 767–784; Vuorikuru 2019). 1900-luvun alun kotimaiset arkkiveisuntekijät eivät nauttineet arvostusta kirjailijoina, vaan sivistyneistö suhtautui heidän hengentuotteisiinsa väheksyvästi (ks. esim. Hakapää 2013, 221–222, 236).

Eino Leinon ”Titanic” sisältää 11 säkeistöä, joista kussakin on 8 säettä. Runon aloittaa lisäksi erillinen avaussäe, joka on erotettu rivityksellä omaksi yksikökseen.

Läpi runon toistuu säe ”Lähemmä, Jumala, sua!”, joka on myös runon avaussäe. Tämä säe on jokaisella esiintymiskerrallaan varustettu lainausmerkein, mikä korostaa sen erillisyyttä muusta runosta (esim. Orr 2003, 130). Lisäksi säe toistuu runossa systemaattisesti säkeistöissä 1–10 säe esiintyy kahdesti, muodostaen kunkin säkeistön 1. ja 5. säkeen. Päätössäkeistössä kyseisen säkeen toisto kiihtyy: ”Lähemmä, Jumala, sua!” esiintyy päätössäkeistössä joka toisena eli säkeistön 1., 3., 5. ja 7. säkeenä. Säkeen päättää joka kerralla huutomerkki, joka voidaan tulkita yhdeksi runon ilmaisukeinoista – se tekee ilmauksesta huudahduksen ja tällaisena vaikuttaa myös runon rytmiin.

Runon puhujina, runon ”meinä” toimivat Titanicin tarunhoitoiset muusikot, jotka suosittujen tarinoiden mukaan jatkoivat soittoaan uppoavassa laivassa viime hetkiin asti ja päättivät soittonsa virteen. Nämä tarinat Titanicin muusikoista syntyivät ja levisivät länsimaissa⁴ käytännössä välittömästi onnettomuuden jälkeen: niitä kerrottiin mm. sanomalehdissä faktoina. Osa niistä on säilynyt nykypäiviin asti, vaikka niiden todenperäisyyttä on lukuisia kertoja kyseenalaistettu.

”Titanicin viimeisen laulun” asemaa on soviteltu muutamallekin sävellykselle, mutta useimmiten viimeiseksi lauluksi on nimetty englantilaisrunoilija Sarah Adamsin sanoittama virsi ”Nearer, my God, to Thee”. (Howells 1999, 120–130; ks. myös Wedel 2004, 98.) Leinon runossa toistuva säe ”Lähemmä, Jumala, sua!” on melko suora suomennos tästä ”Titanicin hymninä” Suomessakin tunnetuksi tulleen virren nimestä, joka on myös virren avaussäe: sananmukainen suomennos kuuluisi sanoin ”Lähemmäs, Jumalani, Sinua”.

Leinon ”Titanicin” muusikot, runon ”me”, puhuttelevat toisiaan, rohkaisevat toisiaan jatkamaan soittoa ja kuvaavat ympärillään yltyvän tuhon näkymiä. Runon nykyhetkeksi asemoituu ”Titanicin viimeisen virren” soittohetki, jonka lopulla aallot jo lyövät soittajien yli. Kun läpi runon kertautunut virrensäe alkaa päätössäkeistössä toistua yhä useammin, muusikoiden soittoon etsiytyy myös kokonaan uusi sointi: he soittavat ”ihmisen rauhaa”, kunnianosoitusta ihannoitavalle ihmisyydelle.

”Lähemmä, Jumala, sua” -säkeen erillistä, erityistä asemaa Leinon runossa tuodaan esiin monin typografisin keinoin. Kuten edellä todettiin, avaussäe on erotettu rivityksellä muista, minkä lisäksi säe on joka esiintymiskerrallaan varustettu lainausmerkein. Lainausmerkit indikoivat tyypillisesti toisen tekstin sanatarkkaa lainausta, sitaattia (*quotation*) (ks. esim. Morawski 1970, 691). Lainausmerkkien käyttö on keino ilmaista lukijalle, että niiden kehystämä tekstijako on peräisin toisesta tekstistä. Kaunokirjallisuuden sitaatteja ei toki kuitenkaan aina varusteta lainausmerkein tai muullakaan typografisella tunnusmerkillä, vaan ne upotetaan tekstiin – eikä siteerattu jakso aina poikkea muusta tekstistä millään

⁴ Titanicin haaksirikon synnyttämien tarinoiden on todettu levinneen alusta asti transnationaalisesti, kansallisuuksien rajoja ylittäen, mutta ei universaalisti: Titanic herätti huomiota ennen kaikkea länsimaissa. (Bergfelder–Street 2004, 3; Hill 2004, 15.) Nykypäivänä tilanne lienee toinen: esimerkiksi *Titanic*-elokuva (1997) saavutti suursuosion eri puolilla maailmaa ja toi onnettomuuden ennennäkemättömän laajan yleisön tietoisuuteen (ks. aiheesta esim. Studlar 2004, 155).

kielellisesti kohosteisella keinolla. Tällöin sitaatin tunnistaminen ja tulkinta ovat vahvasti lukijan huomiokyvyn varassa. (ks. aiheesta myös Orr 2003, 132; Bazerman 2004, 88.)

Kun lainausmerkein varustettu tekstijakso sijoitetaan ”Titanicin” avaussäkeen tavoin aivan tekstin alkuun, tieto toisen tekstin läsnäolosta tekstissä tuodaan lukijalle erityisen näkyvästi esiin. Lukijaa ohjataan kiinnittämään huomio lainaukseen, tunnistamaan lainauksen kohteena oleva teksti sekä havaitsemaan sen mahdolliset myöhemmät ilmitulot samassa tekstissä.⁵ Voidaan ajatella, että tekstin alussa näkyvästi esiin tuotu toisen tekstin lainaus ohjaa lukijaa lukemaan intertekstuaalisesti lukemisen alusta asti.

”Lähemmä, Jumala, sua” -säe myös toistuu johdonmukaisesti runossa. Kahdesti kunkin säkeistön kahtena tiettyinä säkeinä esiintyvä lainaus toistuu viimeisessä säkeistössä neljästi, joka toisena säkeenä. Tällä toistolla on monitahoista merkitystä runon tulkinnalle. Se voidaan nähdä rytmisenä ilmiönä (Attridge 1994, 69), joka osallistuu runon merkityksen luomiseen ja muotoiluun: säettä toistetaan runon ensimmäisessä kymmenessä säkeistössä samalla tavalla, mutta runon päätössäkeistössä toisto kiihtyy. Toisto on lyriikassa – ja kirjallisuudessa ylipäätään – keskeinen merkityksiä luova piirre (esim. Osterwalder 1994, 207), jota käyttämällä tietyn idean ja havainnon tulkinnallista merkitystä tekstissä voidaan korostaa (Tieteen termipankki 26.10.2020: Kirjallisuuden tutkimus: toisto). ”Lähemmä, Jumala, sua!” -säkeen johdonmukainen toisto korostaa sen painoarvoa runon tulkinnassa, etenkin päätössäkeistöä tulkittaessa.

Säkeen viittauskohde oli Leinin runon aikalaislukijoille arvatenkin selvä: tarinat Titanicin sankarillisista soittajista ja ”Titanicin hymniksi” uudelleennimetystä virrestä levisivät suomalaisissakin sanomalehdissä heti onnettomuuden jälkeen.⁶ Yhtä selvää ei sen sijaan ole, millaiseksi intertekstuaaliseksi viittaukseksi tätä säettä tulisi nimittää, onko kyse sitaatista ja mikä teksti tulisi nimetä sen ensisijaiseksi viittauskohteeksi.

Säe toistaa melko suoraan Adamsin virren avaussäettä. Mikäli huomio kuitenkin kiinnitetään virren elinkaareen Suomessa, voidaan ajatella, että Leinin ”Titanic” viittaa alkuperäisen virren ohella myös eri suomennoksiin, joita virrestä syntyi pian onnettomuuden jälkeen. Moni näistä enemmän tai vähemmän tilapäisiksi aiotuista käänöksistä pitäytyi kyseisen säkeen osalta lähellä alkutekstiiä. Virsi tuli vuonna 1912 Suomessa tunnetuksi esimerkiksi alkusanoilla ”Lähemmäs, Jumala, lähemmäs sua” (*Tornion Lehti* 1.5.1912) ja nimellä ”Lähemmä Jumalaa” (*Suomen Viikkolehti* 19.12.1912).⁷

5 Kuvaamani, tekstistä tunnistettavia tekstienvälisiä viittauksia huomioon ottava lukutapa heijastelee intertekstuaalisuusnäkemystä, jonka mukaan tekstienvälisiä viittauksia ja suhteita voidaan osoittaa teksteistä sekä tarkastella osana tekstien analyysia ja tulkintaa. Tämäntyyppistä intertekstuaalisuusnäkemystä on nimitetty ”paikalliseksi” tai ”suppeaksi” erotukseksi etenkin jälkistrukturalistisesta intertekstuaalisuuskäsityksestä. (ks. esim. Juvan 2003, 46–47.)

6 Suomalaisen sanomalehtien Titanic-aiheiset kirjoitukset olivat yleensä suoria tai lähes suoria käänöksiä englantilaisten ja amerikkalaisten sanomalehtien Titanic- uutisoinnista (Björkfors 2004, 59). Kuvaukset viimeiseksi soitetusta virrestä toistuivat suomalaisissakin sanomalehdissä, esim. *Aamulehti* 16.5.1912, *Uusi Aika* 24.5.1912.

7 ”Nearer, my God, to Thee”-virsi ilmestyi Suomessa, metodistikirkon laulukirjassa *Rauhansäveliä* jo 1894, alkusanoin ”Likemmäs Herra vie” (<https://virsikirja.fi/virsi-396-kayn-kohti-sinua/>). Kuitenkin

Siteeraako Leinon runossa toistuva säe jotakin näistä suomennoksista? Runon tulkinnan kannalta relevantimmalta tuntuu tieto siitä, että säe ylipäättään viittaa ”Titanicin hymninä” tunnettuun virteen, jonka useat suomalaiset tunsivat nimenomaan vuonna 1912 tehtyinä suomennoksina. Säkeen intertekstiksi voidaan nimetä sekä Adamsin virsi että sen suomennosten joukko. Samalla olennainen osa syntyvää, tekstienväliseen suhteeseen perustuvaa tulkintaa on tieto kyseisen virren roolista ”Titanicin hymninä”. Vaikka säe on Leinon runossa muodollisesti merkitty sitaatiksi, intertekstuaalisena viittauksena sitä voidaan luonnehtia osuvammin tukeutumalla esimerkiksi Kiril Taranovskin muotoilemaan, tunnettuun ajatukseen: tekstienvälinen viittaus aktivoi tulkinnan osaksi paitsi itse viittauksen kohteena olevat tekstit, myös niistä syntyneet tulkinnat (Taranovski 1976, 4; mallin ongelmista ks. Tammi 1991, 67, 94).

”Lähemmä, Jumala, sua” -säkeen toisto voidaan ymmärtää myös runon rytmiä muodostavaksi keinoksi. Rytmän voidaan ajatella perustuvan toistoon, vaihteluun ja liikkeeseen, joita esiintyy niin äänneiden, tavujen, sanojen kuin myös lauserakenteiden tasoilla (Attridge 1995, 9–10). Leinon runo sisältää useanlaisia tällä tavoin määriteltyä rytmiä muodostavia keinoja. Tällaisia ovat esimerkiksi runon useat ns. puhtaiden riimien muodostamat riimiparit, joissa riimin sointu alkaa kummassakin riimiparin jäsenessä painollisen tavun vokaalista ja on koko mitaltaan yhtenevä, kuten esimerkiksi ”Titanicin” riimipareissa *uiva – kuiva* ja *syvyys – hyvyys* (Leino 1982, 111). Puhtaiden riimien ohella runo sisältää myös ns. täydellisiä riimejä (*perfect rhyme*), joissa riimiparin osien tavu- ja äännemäärä on sama, minkä lisäksi äänneet vastaavat toisiaan täydellisesti, lukuun ottamatta ensimmäisen tavun alkukonsonantteja (esimerkiksi edellä mainitun riimiparin *syvyys – hyvyys* lisäksi riimiparit *vapaa – tapaa*, *pielen – mielen*, *veikot – heikot*).⁸ ”Titanicin” kaikissa säkeistöissä loppusointu kytkee toisiinsa säkeistön 2. ja 4. säkeen sekä 6. ja 8. säkeen. Säkeistöjen 1–10 kolmannet ja kuudennet säkeet eivät muodosta riimiparia, mutta osa niistä sisältää muuta äänneellistä toistoa (esim. ensimmäisen säkeistön 3. ja 6. säkeen *k*-äännettä toistavat päätössanat *hukkuu – lakkaa*). Sekä johdonmukainen loppusointuisuus että paikallisempi äänneellinen toisto vaikuttavat runon rytmiin, joka tulee erityisen selvästi esiin lausuttaessa runoa ääneen (ks. aiheesta Attridge 1995, 19) – mikä oli Leinon ”Titanicille” tyypillinen esitysmuoto.

vasta asema ”Titanicin hymninä” antoi sille uuden elämän. Elämään jäivät myös suomennosten tietyt säkeet: 1920-luvulla virsi tunnettiin esimerkiksi alkusanoin ”Lähemmä, Jumalain, lähemmä ain” (*Opettajain Lehti* 21.1.1921) ja Leinon runon kanssa yhtenevinkin alkusanoin ”Lähemmä, Jumala, sua” (*Nuorison ystävä* nro 8, 1.8.1923). Leinon runokin toimi esikuvana uusille: hengellisessä julkaisussa *Walonsäteitä nuorisolle* (7/1913) julkaistiin Helmi-nimimerkin kirjoittama runo ”Lähemmä Sua!”, joka toistaa joka toisena säkeenään säettä ”Lähemmä, Jumala, sua!”. Myös kirjailija Lauri Pohjanpää nimesi vielä 1929 ilmestyneen hartaustekstikokoelmansa otsikolla *Lähemmäs, Jumala, sua. Puheita nuorisolle*.

8 Ymmärrän loppusoinnun (riimin) tässä ”säkeiden loppujen äänneelliseksi yhtäläisyydeksi”: loppusoinnun aloittaa säkeen viimeisen painollisen tavun 1. vokaali (ks. esim. Tieteen termipankki 26.10.2020: Kirjallisuudentutkimus: riimi. Ks. myös esim. Holofcener toim. 1962, Fergusson 1985). Myös ”täydellinen riimi” voidaan määritellä tarkemmin tai väljemmin (ks. Vilén 1997, 49): *perfect rhyme* -termillä viitataan myös esimerkiksi riimisanoihin, joiden viimeisen tavun äänneasu on yhtenevä (esim. Davis 1989, 178).

Riimiparit rinnastavat toisiinsa Titanicin uppoamisyon maiseman ja haaksirikon kokevan ihmisen tunnot. ”Tyynet -- taivahan pielet” saa parikseen säkeen ”tyynemmät meillä on mielet.” Laivan uppoamishetken kuvaus ”[A]ukee allamme syvyys” saa rinnalleen runon meidän kokemuksen maailmanlopusta (”päätyvi pahuus ja hyvyys”). Riimiparit myös kontrastoivat jumalallisen avun ja ihmisyydestä versovan voiman: ”Emme anovaisina armon / -- patsaina paatisen tarmon”. Täydellisten riimien selkeästi osoittamat riimiparit nostavat esiin runon keskeisiä teemoja.

Tarkastelen seuraavaksi lähemmin runon päätössäkeistöä, jossa ”Lähemmä, Jumala, sua!” -säettä toistetaan runon aiemmista säkeistöistä poikkeavasti. Kiinnitän analyysissäni huomiota sekä kiihtyvän toiston merkitykseen runon tulkinnassa että myös ”Lähemmä, Jumala, sua!” -säkeen kanssa vuorotteleviin säkeisiin – millainen sanoma niillä on kerrottavanaan? Olennainen merkitys on myös päätössäkeistössä esiintyvillä ja toistuvilla väli-merkeillä, huutomerkillä ja ajatusviivalla.

4 *Kuin hukkuvan viimeiset hengenvedot*

”Titanicin” päätössäkeistö kuuluu seuraavasti:

”Lähemmä, Jumala, sua!”
 Laineet jo päällemme pauhaa –
 ”Lähemmä, Jumala, sua!”
 Soitamme ihmisen rauhaa –
 ”Lähemmä, Jumala, sua!”
 Ihmisen kunnia olkoon –
 ”Lähemmä, Jumala, sua!”
 Ihmisen ihanuus tulkoon –

Joka toisen säkeen muodostavan ”Lähemmä, Jumala, sua!” -säkeen kanssa vuorottelevat säkeet, joissa ensiksi kuvataan Titanicin muusikkojen epätoivoista tilannetta, sitten kerrotaan, minkä viestin he vielä haluavat välittää maailmalle. Ensimmäisessä virrensäkeen kanssa vuorottelevassa säkeessä eletään haaksirikon vihoviimeisiä, laivan uppoamisen ja käsillä olevan kuoleman hetkiä (”Laineet jo päällemme pauhaa –”). Runon seuraavat säkeet punovat kanssaan vuorottelevan virrensäkeen lomaan uuden, tulevaisuuteen suuntaavan viestin: sanoman ihmisyyden voimasta ja suuruudesta, lausujina kuolevat muusikot itse.

Virrensäkeen kanssa vuorottelevat säkeet jäsennetään kahdeksi riimipariksi loppusointua käyttämällä. Säe ”Laineet jo päällemme *pauhaa*” saa täydellisen loppusoinnun keinoin parikseen kahta säettä myöhemmän säkeen ”Soitamme ihmisen *rauhaa* –”. Säkeistön toiseksi loppusointuiseksi pariiksi jäsenyvät kuudes (”Ihmisen kunnia *olkoon* –”) ja kahdeksas säe (”Ihmisen ihanuus *tulkoon* –”), joiden päätöstavun äänteet ovat yhtenevät. (Kursivoinnit artikkelin tekijän.)

Päätössäkeistössä huomion kiinnittää myös säkeenloppuinen välimerkkien käyttö. ”Lähemmä, Jumala, sua!” -säe päättyy – niin päätössäkeistössä kuin myös aiemmissa säkeistöissä – johdonmukaisesti huutomerkkiin. Huutomerkkin ansiosta ”Lähemmä, Jumala, sua!” -säe rakentuu runossa joka kerran huudahdukseksi.

Virrensäkeen kanssa vuorottelevat säkeet eivät sen sijaan huipennu huutomerkkiin, vaan ajatusviivaan. Neljästi samassa säkeistössä toistuva ajatusviivan käyttö on kohostein piirre, joka ansaitsee huomiota tulkinnassa. Ajatusviiva kiinnittää huomiota siksikin, että huutomerkkiin ja ajatusviivaan päättyvät säkeet vuorottelevat toistensa kanssa läpi päätössäkeistön.

Miten ajatusviivan käyttö vaikuttaa runon tulkintaan? Ajatusviivan käyttöä 1800-luvun suomalaisten kansankirjoittajien teksteissä tutkineen Katja Seudun mukaan ajatusviiva esiintyy kaunokirjallisissa teksteissä usein emotionaalisesti latautuneissa yhteyksissä, jolloin se usein myös kiinnittää huomiota laajempaan affektisten kielellisten keinojen joukkoon. Ajatusviiva sijoittuu hänen mukaansa tyypillisesti osaksi muutoinkin emotionaalisesti latautunutta kontekstia, minkä ohella ajatusviivan käyttö korostaa tekstin esittämää ajatusta ja tämän merkitystä. Seutu vertaa kirjallista ajatusviivan käyttöä myös puhutun kielen konventioihin: ajatusviiva on hänen mukaansa ”yksi kirjallisen kielen vastine puheen prosodisille piirteille tunteiden ja ajatusten affektisuuden ilmaimisessa”. Vaikka Seudun analyysi keskittyy kansankirjoittajien teksteihin, hänen tulkintojaan ajatusviivan käytöstä voidaan soveltaa laajemminkin: Seutu tuo esiin, että ajatusviivalle esitettiin samansuuntaisia merkityksiä myös mm. 1800-luvun kieliopeissa. (Seutu 2013, 321–322, 329–330.)

Myös ”Titanicin” neljä ajatusviivaan päättyvää säettä ovat emotionaalisesti voimakkaasti latautuneita säkeitä. Niissä julistetaan ihmisen kunniaa ja ihanuutta sekä soitetaan ”ihmisen rauhaa”, vaikka samalla kuvataan täydellisen tuhon hetkiä. Säkeet julistavat ihmisyyden ilosanomaa, vaikka myös kertovat laivan uppoamisesta ja satojen ihmisten hukkumisesta. Tämä ristiriita tekee näistä säkeistä erityisen pakahduttavia: runon puhujat ylistävät ihmisyyttä samoilla hetkillä, joina tuhoutuvat itse.

Mikäli ajatusviiva tulkitaan – Seudun analyysiin tukeutuen – puheen prosodisten keinojen (kuten sävelkorkeuden, äänen voimakkuuden ja laadun sekä puheen nopeuden) kirjallisesti esitetyksi, tunneilmaisuuksi kytkeytyväksi vastineeksi, voidaan ”Titanicin” päätössäkeistöä tarkastella myös runon puhujien *äänen* kannalta. ”Lähemmä, Jumala, sua!” -säe esitetään poikkeuksetta huudahduksena, joka runon päätössäkeistössä alkaa myös toistua aiempaa useammin. Säe kuvataan runossa pääosin osaksi laivan muusikkojen soittoa, mutta kertaalleen se kuvataan myös kuolevan ihmisjoukon yhdessä toistamaksi lauluksi tai huudoksi: ”Lähemmä, Jumala, sua! / Soi tuhat-ääninen kuoro”. Myös runon muusikoiden kerrotaan paitsi soittavan, myös huutavan – kirjaimellisemmin tai vertauskuvallisemmin: ”huudamme kohtalon korviin”. Kun säe runon päätössäkeistössä toistuu yhä useammin, syntyy mielikuva yhä yltyvästä, huutoon vertautuvasta virrenpauhusta, joka täyttää ympäröivät tuhon näkymät.

Samalla tätä virrenpauhua katkoo kuitenkin päätössäkeistön neljä ajatusviivaan päättyvää, runon puhujien replikoimiksi tulkittavaa säettä. Indikoiko ajatusviiva ajatusta,

joka lausutaan huudahdusta vaimeammalla äänellä? Kuvataanko ajatusviivaa käyttämällä sanoja, jotka jäävät riippumaan ilmaan, vastausta vaille? Ajatusviiva ei välimerkkinä pääätä lausetta tai säettä yhtä painokkaasti kuin huutomerkki tai vaikkapa piste tekisi.

Päätössäkeistön säkeiden vuorottelua voidaan kuvata kahden erilaisen äänen törmäykseksi. Tuhon keskellä yhä kovempaan pauhaava virsi katkoo toistuvasti muusikkojen oman äänen, joka kertoo ihmisyyden ihanuudesta. Toisaalta voidaan ajatella, että muusikot myös taistelevat oman äänensä kuuluviin virrenpauhun lomaan. Heidän äänensä on uusi, toinen ääni, joka tunkeutuu päätössäkeistön kertaaman virrensäkeen eteen. Muusikot saavat myös lausua viimeisen sanan: ”Titanic” ei huipennu runon avanneeseen säkeeseen ”Lähemmä, Jumala, sua!” vaan kuolevien muusikkojen lausumiin sanoihin ”Ihmisen ihanuus tulkoon –”.

Kuten edellä todettiin, kaunokirjallinen toisto vaikuttaa usein voimakkaasti tekstin rytmiin – aivan erityisesti lyriikassa. Myös ”Titanicissa” päätössäkeistön rytmi poikkeaa aiempien säkeistöjen rytmistä juuri ”Lähemmä, Jumala, sua!” -säkeen kiihtyvän toiston vuoksi. Päätössäkeistön säkeet eivät tämän toiston vuoksi jakaudu loppusointujen toisiinsa kytkemiksi pareiksi runon aiempien säkeistöjen lailla.

Myös ajatusviivan käyttö neljästi samassa säkeistössä edustaa toistoa, jonka merkitys korostuu etenkin ”Titanicia” ääneen luettaessa – eli tavalla, jolla runo kirjoittamisvuonnaan pääosin vastaanotettiin. Säkeen päättävä ajatusviiva jättää sävelkorkeuden säkeen lopussa korkeammaksi kuin esimerkiksi piste tekisi. Lukijalle tai kuulijalle säkeenloppuinen ajatusviiva tuottaa mielikuvan siitä, että ajatus voisi jatkua vielä esitettyjen sanojen jälkeen. Toisaalta säkeen päättävät, toistuvat ajatusviivat luovat myös mielikuvan hengästyneesti lausutuista sanoista. Ajatus jää jatkoa vaille, kun virrensäkeen pauhu hukuttaa sen alleen. Nieleekö virrensäe soittajien omat sanat alleen heitä hukuttavien meren aaltojen lailla? Voidaan ajatella, että säkeen päättävien ajatusviivojen ja huudahdusten systemaattinen vuorottelu osaltaan kuvaa runon puhujien tunnetilaa. Heillä on tarve saada äänensä kuuluviin, vaikka he jo hengittävätkin hukuttavien ihmisten viimeisten hengenvetojen rytmissä.

Niin loppusoinnut kuin myös säkeenloppuiset, samoina toistuvat välimerkit edustavat ”Titanicin” rytmiä muodostavia runon keinoja. Rytmillä on osuutensa runon vahvaa tunnelmaa ja affektiivisuutta luotaessa: juuri rytmin avulla syntyy ”Titanicin” kiihtyvä ja hengästyvä, huudahdusten ja ilmaan soimaan jäävien ajatusten vuoropuhelun sävyttämä tunnelma.

Seuraavaksi tarkastelen lähemmin ”Titanicin” kahdessa viimeisessä säkeistössä esiintyvää ihmisyydjulistusta. Tulkitsen sen runon muusikkojen puheeksi, joka jäljittelee uskonnollista kielenkäyttöä ja joka kohdistuu vahvasti tulevaisuuteen.

5 *Ihmisyyden profetia*

”Titanicin” päätössäkeistössä esiintyvät säkeet ”Ihmisen kunnia olkoon –” ja ”Ihmisen ihanuus tulkoon –”. Niiden kanssa yhtenevää verbimuotoa käytetään myös runon edellisessä säkeistössä, toisiaan seuraavissa säkeissä ”Ihmisen kunnia soikoon” ja ”Ihmisen voima / voittaa kuolonkin voikoon” (Kursivoinnit artikkelin tekijän.) Kyseessä on imperatiivin 3. persoonaa edustava verbimuoto, jonka varhaisemmat kieliopit tunsivat optatiivina, mutta jota nykyään yleensä nimitetään jussiiviksi (Tieteen termipankki 26.10.2020: Kielitiede: jussiivi). Tällä verbimuodolla on erityiset käyttöyhteytensä: sen avulla ilmaistaan velvoitetta, sallimista tai myönnytyistä (ISK 2004: § 1666; ks. myös Mielikäinen 2008; Lauranto 2013, 187–189), minkä ohella se on yleinen uskonnollisessa kielenkäytössä (Lokkila 2014, 54). Esimerkin jussiivimuodon käytöstä hengellisessä retoriikassa ja *Raamatussa* tarjoaa ns. Herran siunauksena tunnettu raamatunteksti (”Herra *siunatkoon* teitä ja *varjelkoon* teitä”, kursivoinnit artikkelin tekijän).

”Titanicissa” jussiivimuoto esiintyy säkeissä, joissa kuvataan ihmisyyden voimaa ja suuruutta. Jussiivimuotoiset, riimipareiksi rakentuvat verbit *soikoon / voikoon* ja *olkoon / tulkoon* yhdistyvät runossa ilmauksiin ”ihmisen voima”, ”ihmisen rauha”, ”ihmisen kunnia” ja ”ihmisen ihanuus”. Oman tulkintani mukaan etenkin ilmaukset ”ihmisen rauha” ja ”ihmisen kunnia” jäljittelevät uskonnollista kielenkäyttöä. Ilmaukset muistuttavat läheisesti hengelliseen kielenkäyttöön kiteytyneitä, *Raamatussakin* esiintyviä fraaseja ”Jumalan rauha” ja ”Jumalan kunnia”.⁹ ”Ihmisen rauha” ja ”ihmisen kunnia” ovat ilmauksina kuitenkin niitä epätavallisempia ja siten kohosteisempia. Kaikkiin ”Titanicin” ihmisyyttä ylistävistä ilmauksista tätä tyylillistä jäljittelyä ei sisälly: esimerkiksi runon päätössäkeeseen ilmaus ”ihmisen ihanuus” on allitteraatioineen pikemminkin leinolainen kuin raamatullinen tai yleisemmin uskonnollinen.

”Titanicissa” ihmisyyden voimaa kuvataan kuolemaakin vahvemmaksi. Runon toiseksi viimeisessä säkeistössä yhdistetään loppusoinnun avulla toisiinsa säkeet ”Ihmisen kunnia soikoon” ja ”ihmisen voima / voittaa kuolonkin voikoon”. Myös nämä säkeet vahvistavat tulkintaa, jonka mukaan runo jäljittelee hengellistä retoriikkaa sekä kääntää kristilliseen maailmankatsomukseen kuuluvia ilmauksia ja käsityksiä päinvastaisiksi. Siinä missä kristillisen käsityksen mukaan ”kuoleman voittaminen” on Jeesuksen sovitustyön lopputulos, ”Titanicissa” kuoleman voittajaksi nimetään ihmisyytensä itse. Jumalan kunnian asemesta kunniaa julistetaan ihmiselle ja ihmisyydelle, jota kuolemakaan ei tuhoa.

9 Ns. vanhassa kirkkoraamatussa (*Biblia* 1776, virallinen raamatunkäännös 1930-luvulle asti, ks. esim. Nuorteva 1992, 20–34) ilmaus ”Jumalan kunnia” esiintyy viidesti (Snl. 25: 2; Hes. 8: 4, Hes. 9: 3, Hes. 11: 22, Hes. 43: 2), ”Jumalan rauha” kahdesti (Fil. 4: 7, Kol. 3: 15). Jos sanojen eri taivutusmuodot lasketaan, määrä on vielä suurempi. ”Ihmisen rauhasta” vanhassa kirkkoraamatussa ei puhuta, ”ihmisen kunnia” kylläkin, tosin vähättelevästi ja siten vastakkaisessa sävyssä Leinon runon kanssa: ”ihmisen kunniaa” kuvataan vähäpätöiseksi, riittämättömäksi (2. Piet. 1: 24). Myös Leinon runon säettä ”Ihmisen kunnia olkoon –” muistuttava lause ”Jumalan kunnia olkoon” on hengelliseen retoriikkaan kuuluva ilmaus, joka esiintyy mm. nykyisessä virsikirjassa (virsi 744).

Voidaan ajatella, että ”Titanic” jussiivimuotoisine säkeineen julistaa uutta uskonop-
pia, jossa kristinuskon teesit korvautuvat ihmisyyden ylistyksellä. Tämä julistus ei synny
tyhjiössä, vaan tuhoon tuomitun Titanicin muusikot soittavat sitä viimeisenä tekonaan
maailmaan, se ryöstäytyy esiin yhä äänekkäämmin pauhaavan virrensoiton lomasta.
Muusikkojen viimeiset sanat ”Ihmisen ihanuus tulkoon –” kurkottavat kauhun täyttä-
mästä nykyhetkestä kohti vielä toteutumaton aikaa, tulevaisuutta, jota he itse eivät tule
näkemään. Jussiivimuotoinen ”tulkoon”-verbi tekee säkeestä tulevaisuuteen kohdistuvan
ennustuksen tai toiveen, jota miltei käsketään toteutumaan. Pohjaväriiltään säe on traagi-
nen, koska tulevaisuuteen tähyävien sanojen lausujia ovat kuolinhetkiään elävät ihmiset.

Ovatko muusikkojen sanat ”Ihmisen kunnia soikoon”, ”Ihmisen kunnia olkoon –”
ja etenkin ”Ihmisen ihanuus tulkoon –” tulkittavissa myös uuden aikakauden profetiak-
si? Profetia on määritelty mm. kielellisesti määrämuotoiseksi ilmaukseksi, jonka avulla
ennustetaan tulevaisuutta (Koch 2012, 646). Mikä tahansa ennustus se ei ole, vaan kuu-
luu osaksi uskonnollista kielenkäyttöä: esimerkiksi *Kielitoimiston sanakirja* määrittelee
profetian paitsi ”ennustukseksi”, myös ”jumalalliseksi ilmoitukseksi”. Myös ”Titanicin”
kuolevien muusikkojen sanat sekä käyttävät ja mukailevat uskonnollista retoriikkaa että
kohdistuvat runon nykyhetken ohella vielä toteutumattomaan tulevaisuuteen.

Profetiaticinta piirtää ”Titanicin” muusikkojen soiton jyrkästi kaksijakoiseksi.
Yhtäältä he soittavat säkeistö säkeistöltä yltyvää virttä, jonka sisältönä on laulaminen kuo-
leman edessä (Howells 1999, 132). Toisaalta heidän soittonsa hahmottuu virrensäkeen
kanssa vuorottelevissa säkeissä nimenomaan tämänpuoleisuuden ylistykseksi. Runon
loppusäkeistöissä esiin nouseva ihmisyyden profetia osoittautuu runon toistaman virren-
säkeen kanssa riitasointuiseksi ääneksi, joka jää myös kaikumaan viimeiseksi runossa.

Millaisiksi hahmoiksi ”Titanic” kuvaa kuolevia muusikkoja? Miten kuvaus kytkeytyy
Leinon tuotannon ja runon kirjoittamisajan taiteilijuuden kuvauksiin? Tarkastelen näitä
kysymyksiä seuraavaksi.

6 Ihmeelliset soittajat

”Titanicin” muusikot puhuttelevat toisiaan ”kumppaneiksi” (”Kumppani, soita / soita
kuoleman eessä!”) ja ”veikoiksi” (”Soittaen sormumme, veikot”). He puhuttelevat runossa
toisiaan, etenkin kannustaen toisiaan jatkamaan soittoa viimeisiin hetkiin saakka. Muu-
sikoita kuvataan urhoollisiksi miehiksi, jotka muistelevat hädän keskellä kaukana olevia
perheitään (”Meillä on vaimot, / meillä on lapsoset pienet”). Heidän soittoaan kannat-
telee järkkymätön velvollisuudentunto, jota kuolemanpelkokaan ei horjuta: he vastaan-
ottavat kuoleman ”suorina seisten, / patsaina paatisen tarmon”. Järkkymättömyyteen liit-
tyy myös nöyryttämättömyys kuoleman ja Jumalan edessä. Tätä kuvataan etenkin kahden
loppusoinnolla toisiinsa liitetyn säkeen avulla: edellä mainittu säe ”patsaina paatisen tar-
mon” saa parikseen säkeen ”ei anovaisina armon” (kursivoinnit artikkelin tekijän). Muu-
sikoiden tyyneys vertautuu myös heitä ympäröivän meren tyyneen pintaan: ”Tyyni on
meri, / tyyneemmät meillä on mielet”.

Urheus, velvollisuudentuntoisuus ja tyyneys ovat piirteitä, jotka liitettiin Titanicin muusikkoihin pian turman jälkeen – niin sanomalehtikirjoittelussa kuin varhaisessa tietojakaunokirjallisuudessa. Titanicin muusikoista tuli haaksirikon sankareita, joita kuvattiin eri kulttuurituotteissa, kuten postikorteissa ja musiikkiesityksissä. Suurimmaksi sankariksi nimettiin muusikkojen johtaja, viulisti Wallace Hartley, jota kuvattiin moninkertaisesti laivan toisiin muusikkoihin verrattuna. Myös kertomus ”Nearer, my God, to Thee”-virrestä Titanicin muusikkojen päätöslauluna nousi esiin heti turman jälkeen. (Howells 1999, 120–125.) Siinä missä ”viimeisestä virrestä” kertovan tarinan todenperäisyys on asetettu kyseenalaiseksi lukemattomia kertoja,¹⁰ kertomukset Titanicin muusikoista ovat säilyneet: niitä on toistettu nykyaikaisessakin Titanic-fiktiossa (ks. esim. Donnelly 2004, 206–209), minkä lisäksi mm. Titanicin muusikoille pyhitettyjä muistomerkkejä tunnetaan yhä (Hammond 2004, 25).

Epäodotuksenmukaisemmaksi ja siten tulkinnallisesti kiinnostavammaksi ”Titanicin” muusikkojen kuvauksen tekee runon ihmisyyssylysty. Runo ei kuvaa muusikoita yksinomaan pelottomiksi, vastuunsa tunteviksi herrasmiehiksi.¹¹ Heitä kuvataan myös profeetoiksi, joiden soitto yhtäältä saattaa ihmisiä kuoleman rajan yli, toisaalta kääntää katseet kohti tulevaisuuden maailmaa.

”Titanicin” muusikot ovat myös taiteilijahahmoja, joiden kuvaus saa monia yhtymäkohtia runon kirjoittamisajan taiteilijakuvauksen kanssa. 1900-luvun vaihteen kirjallisuudessa taiteilija kuvattiin usein näkijäksi, jopa shamaaniksi, joka kulkee välittäjänä elävien ja kuolleiden maailmojen sekä tämän- ja tuonpuoleisen todellisuuden välillä (esim. Buchwald 1996, 93). Myös ”Titanicin” muusikkojen soitto yhdistetään sekä kuolemaan (”kumppani, soit, soit kuoleman eessä”) että kohtalon voimiin (”soitamme sentään, huudamme kohtalon korviin”). Taiteilijashamaanin hahmo oli tyypillinen myös juuri Leinon lyriikassa: Leinon runoissa shamaanihahmo kuvataan usein runoilijaksi tai myyttiseksi laulajaksi (Kantola 2002, 79; ks. myös Oksala 1986, 108–111).

”Titanicin” muusikkojen kuvaus yhdistetään myös kauneuskatoon ja ajatukseen sammuttamattomasta kaipaudesta taiteilijan osana, mikä niin ikään saa kosketuskohtia 1900-luvun vaihteen kirjallisuuden taiteilijakuvauksesta: ”Kuole ei kauneus, joskaan / täyty ei kaipuu, pääty ei etsintä koskaan”. Kuolevien taiteilijoiden ihmeellinen soitto ylittää sekä nykyhetken ja tulevaisuuden että elämän ja kuoleman väliset rajat.

Kuten ajan kirjallisuudessa yleisesti, myös ”Titanicissa” ihmismielen vertautumiskohdeeksi asetetaan vesi: esimerkiksi meri ihmissielun peilinä on 1900-luvun kirjallisuuden

10 Kulttuurihistorioitsija Richard Howells on tarkastellut tarinoita Titanicin muusikoista ja ”viimeisestä virrestä”. ”Titanicin orkesteria” ei hänen mukaansa edes ollut, vaan laivassa toimivat erillään Hartleyn johtama kvintetti että siitä itsenäinen trio. Howells pitää myös tarinaa uppoavassa laivassa soittamisesta käytännössä mahdottomana ja muistuttaa, että tarina haaksirikon hetkillä soitettavasta ”Nearer, my God, to Thee”-virrestä oli Titanicin onnettomuutta aiempi: se yhdistettiin jo *Valencia*-laivan turmaan 1906. (Howells 1999, 124–130.)

11 Urhoollisuutta ja uhrautuvaisuutta ei yhdistetty vain Titanicin muusikkoihin, vaan ylipäätään englantilaisiin ja amerikkalaisiin, valkoihoisiin yläluokkaisiin miehiin. Monia muita kansallisuuksia ja luokkia edustaviin miehiin liitettiin negatiivisia stereotyyppioita, kuten pelkuruutta. (Howells 1999, 105.)

tyypillisiä kuvia (Lyytikäinen 1997, 67). Samalla tyyni meren pinta kuvittaa myös haaksirikko yön todellista näkymää: Titanicin uppoamis yönä meri oli hyvin tyyni, minkä on arveltu jopa vaikuttaneen onnettomuuteen – jäävuoria oli vaikeaa havaita, koska aallot eivät lyöneet niitä vasten (ks. esim. Lord 1998 [1955], 21–22, 133–134).

”Titanicin” ihmisyyssylistys tuo myös muusikkojen urhoollisuuden kuvaukseen uusia sävyjä ja särmiä. Vaikka laivan muusikot soittavat kuolinvirtä ja tuovat ilmi inhimillisten keinojen riittämättömyyden tilanteessaan (”Ei hätämerkkimme auta, / ei sana sähkön, / ei valo, ei tuli, rauta”), he eivät viime hetkillään käänny nöyrästi Jumalansa puoleen, vaan nimeävät ”ihmisen kunnian” ympäröiviä tuhon näkymiä suuremmaksi voimaksi. Upoavassa laivassa seisoo joukko pystypäisiä ihmisiä, jotka soittavat ihmisyyden ylistystä viimeisiin hetkiinsä asti. Tällainen kuvaus poikkeaa olennaisesti tavoista, joilla Titanicin haaksirikkoa on usein – alkaen ajan sanomalehtikirjoittelusta ja esimerkiksi arkkiiveisuista – kuvattu ja tulkittu (ks. esim. Vuorikuru 2019). Titanicin onnettomuus on valjastettu usein modernisaatiokritiikin käyttöön: ”uppoamattoman laivan” haaksirikko kiteytyi vertauskuvaksi sokean kehitysoptimismien ja teknologiauskon vaaroista. Titanic oli modernin ajan Baabelin torni, edistysuskon sokeuttaman ihmiskunnan suuruudenhullu projekti. (esim. Bergfelder–Street 2004, 1–14.) Tulkinta hybriksestä ja siitä vääjäämättä seuraavasta rangaistuksesta yhdistettiin myös laivan nimeen, joka juonsi juurensa antiikin mytologiasta: titaanit olivat ylpistyneitä jättiläisiä, jotka jumalat syöksivät syvyyksiin.

Samalla ”Titanic” saa kuitenkin vertautumiskohteita ajan muusta kotimaisesta, eturivin kirjailijoiden kirjoittamasta kirjallisuudesta. Jo runon aihe – muusikot ja heidän soittamansa viimeinen virsi – yhdistää sen toiseen hyvin samanaikaiseen Titanic-aiheeseen runoon, V. A. Koskenniemen runoon ”Mister Hartley”. Tämä Titanicin muusikkojen johtajan nimihenkilökseen poimima runo ilmestyi Koskenniemen päätoimittamassa *Aika*-lehdessä vain viikkoja turman jälkeen (5 / 1912). Myös itse muusikkokuvaus saa yhtymäkohtia ”Titanicin” kanssa: Koskenniemen runon ”mister Hartley” on niin ikään sekä peloton, vastuuntuntoinen sankarihahmo että elämän ja kuoleman, nykyhetken ja menneisyyden, tämän- ja tuonpuoleisen rajoja ylittävä taiteilija. Hänen viulunsoittonsa kutsuu ”ikimennehet päivät” karkeloimaan tähtikirkkaalle taivaalle ja kutsuu ”koko elämän kuoron” soimaan rinnallaan. Samalla hänen soittonsa saattelee satoja ihmisiä kohti kuolemaa. (Vuorikuru 2020, 64–85.)

Ikimennehet päivät ken mielehen johti?

Ne astuvat unhosta tähtiä kohti,
ne hiipii, ne marssii, ne karkeloi.
Koko elämän kuoro yössä soi.
Ja mister Hartley ihmeissään
hän katsoo, kuuntelee miehiään.

(Koskenniemi 1912.)

Yhteistä ”Mister Hartleylle” ja ”Titanicille” oli myös runojen suullinen esitysympäristö: myös ”Mister Hartleyta” esitettiin lausuttuna usein etenkin vuonna 1912 mutta

myöhemminkin (Vuorikuru 2020, 70). Osana runokokoelmaa Koskenniemen ”Mister Hartley” ilmestyi vasta vuoden 1913 lopussa, teoksessa *Hiilivalkea ynnä muita runoja*.

Miksi niinkin erilaiset kirjailijat kuin Leino ja Koskenniemi tarttuivat yhtä aikaa samaan aiheeseen – ja kuvasivat sitä näin samankaltaisesti? Aihevalintaa selittänee osaltaan Titanicin onnettomuutta kohtaan vuonna 1912 tunnettu laaja mielenkiinto: onnettomuudesta uutisoitiin Suomessakin runsaasti. Toisaalta voidaan miettiä, selittikö asiaa myös Leinon ja Koskenniemen tietty kilpailuasetelma: he suhtautuivat toisiinsa ristiriitaisesti, ja esimerkiksi Koskenniemen luotsaaman *Aika*-lehden piirissä Leinon asennoiduttiin torjuvasti (ks. esim. Grünthal 1995, 211). Kenties kirjailijoiden välinen jännitteinen suhde sai heidät kilpailemaan näkyvyydestä samalla, yleistä mielenkiintoa herättävällä aihevalinnalla. Vaikka kohua herättäneitä aiheita kuvanneita arkiveisuntekijöitä on tavattu moittia sensaatiohalusta, myös aikansa eturivin kirjailijoilla oli syynsä haluta herättää suuren yleisön huomio.

Samalla on kiinnostavaa, että sekä Leino että Koskenniemi kuvasivat Titanic-aihetta yhtäältä mm. aihetta käsittelevää sanomalehtikirjoittelua myötäillen, mutta toisaalta tukeutuen vankasti ajan kirjallisuuden taiteilijakuvastoon. Titanicin haaksirikko tarjosi kummallekin runoilijalle kehyyksen, johon sovittaa sekä omassa tuotannossaan (ks. Koskenniemen osalta Vuorikuru 2020, 74–75) että ajan kirjallisuudessa keskeisiä piirteitä.

Leinon ”Titanicia” käy runon ihmisyyden ylistyksen kannalta vertaaminen toiseenkin suomalaiseen Titanic-aiheeseen kaunokirjalliseen teokseen. Kyseessä on Aino Kallaksen novelli ”Johannes Sarkan uni”, joka on kirjailijan novellikokoelman *Seitsemän. Titanic-novelleja* (1914) päätösnovelli. Myös tämä novelli keskittyy ylistämään elävää ihmistä ja tämänpuoleista elämää, kiinnittymättä Titanicin haaksirikkoon useammin yhdistettyyn modernisaatiokritiikkiin (ks. aiheesta myös Vuorikuru 2012, 103, 110–117; 2017, 108–109; Lahtinen 2018, 279–280). ”Johannes Sarkan uni” on uninovelli, jossa Titanicin uhrien nostotyöhön osallistuva suomalainen merimies ajautuu painajaisunessa kampaaluun mereltä saapuvan vainajien joukon kanssa. Hän selviytyy voittajana, koska alkaa julistaa elävän ihmisen ylemmyyttä suurimpaankin vainajien joukkoon verrattuna:

Proomu seisoi yhä paikallaan, kannattaen viheliäisillä kansilautoillaan yhtä ainoaa elävää ihmistä.

Tämä ihminen piteli mastosta kiinni, huutaen kuolleille yhtämittäa:

«Mitä te tahdotte? Minä olen ihminen... Minä elän.»

Hän ponnisti kaiken tarmonsä ajatellakseen jotain elävää, hinnasta mistä hyvänsä jotain elävää, – – Ja hän huusi yhä, ruumis kaaressa, ja rintakehä täynnä ääntä:

«Minä elän... Yksi miljoonaa vastaan!»

Ja hän huusi ilmakeinustaan kuolleille, väkevästi elämäntunnosta väristen:

«Te olette kuolleet, mutta, katso, minä elän...»

(Kallas 1914, 100.)

Sekä Leinon että Koskenniemen Titanic-runot saivat myönteistä huomiota osakseen: paitsi että niitä esitettiin lausuttuina, moni aikalaisarvostelija myös nosti ne erikseen esille *Tähtitarhan* ja *Hiilivalkean* kritiikeissä. Kallaksen *Seitsemän* osa oli toinen: aihettaan mm. symbolismin keinoin käsitellyt teos herätti oudoksuva, negatiivista kritiikkiä. Kovasanaisimmin teosta arvioi *Aika*-lehdessä Koskenniemi itse, toinen Titanicin turman kuvaaja.¹² (Vuorikuru 2012, 116; 2020, 78.) Siinä missä Leinon ja Koskenniemen runot keräsivät kuulijoihinsa liikuttuneen yleisön kerran toisensa jälkeen, Kallaksen Titanic-novellit vajosivat unohdukseen, josta niitä on laajemmin nostettu esiin vasta 2010-luvulla. Huomionarvoista on kuitenkin se, että juuri Aino Kallas on ajan kotimaisista eturivin kirjailijoista ainut, joka on käsitellyt Titanicin haaksirikkoa näin laajasti eli novellikokoelman laajuiseen teoksen verran.

Seuraavaksi tarkastelen ”Titanicin” ihmisyyden ylistystä kytköksissä Leinon tuotantoon yleisemmin: millaisia vertautumiskohteita tämä runon piirre saa kirjailijan muussa, etenkin 1910-luvun tuotannossa? Tuon myös esiin, miten aikalaisarvostelijat tähän piirteeseen suhtautuivat.

7 ”Tämä ihmisihannointi on tullut Eino Leinolle miltei uskonnoksi”

Kuten edellä mainittiin, ”Titanic” nostettiin useassa *Tähtitarhan* arviossa erikseen esiin. Aihe puhututti vuoden 1912 lopussakin, minkä lisäksi kyse oli Leinon vastikään päättyneen kiertueen päätösrunosta. Aikalaisarvostelijat kiinnittivät huomiota myös ja erityisesti runon ihmisystematiikkaan, hyvässä ja pahassa.

Uusi Aura (7.11.1912) puhuu ”Titanicin” ”ihmisihannoinnista”, jonka nimeää suorastaan hallitsevaksi piirteeksi Leinon tuotannossa: ”Tämä ihmisihannointi on tullut Eino Leinolle miltei uskonnoksi”, arvio toteaa. ”Ihmisihannointi” nousee saman arvion mukaan esiin ensi kertaa Leinon *Talvi-yö*-kokoelmassa (1905), mutta kasvaa täyteen mitaansa vasta *Tähtitarhassa*: ”[N]yt se on saanut kirkastetun muodon. Ennenkaikkea juuri tässä Titanic-runossa”. Arvostelu rinnastaa ”Titanicin” tämän piirteen kannalta myös runoihin ”Se kuitenkin liikkuu” ja ”Nuori Nietzsche”.

”Titanicin” ihmisyydjulistuksen nostaa esiin myös *Helsingin Sanomien* arvio (24.11.1912). Piirrettä suorastaan ylistetään:

Ihmisen ajatus ja voima voi voittaa kuolemankin. Sen ihanaa voitowirttä laulaa ”Titanic”, jossa vasta ”Pro Humanitate” -runon suuri ihmisyyssusko löytää järkyttävän todellisuuspohjansa ja vaikuttavan paatoksensa.

--

Se on ihmisyyden hymni, tuskassa ja kuolemassa kirkastuvan ihmisyyden!”

(*HS* 24.11.1912.)

¹² Koskenniemi nivoi kritiikkinsä myös kirjoittajan sukupuoleen: hänen mukaansa Kallas mm. käsittelee aihetta ”aivan epänaissellisesti kylmäverisyydellä” (*Aika* 4/1914, 210).

Rikkumattoman myönteistä ”Titanicin” vastaanotto ei silti ollut. Etenkin teatteriohjaaja Eino Kalima suomi runoa *Aika*-lehdessä: ”Titanic” on hänen mukaansa runokokoelman sisältämän ”Kohtalon kirja” -sikermän runoista epäonnistunein. Kalima kirjoittaa runosta muun muassa seuraavasti:

Kuinka kalpealta, voimattomalta ja valheelliselta vaikuttaakaan tuo suursanaisesti deklamoiva filosofointi teemasta ”Lähemmä, Jumala, sua!” joka varsinaisessa merkityksessään on runoilijalle vieras ja jää siksi tämän hymnin jälkeenkäin, - sen vakuutuksen ainakin lukija siitä saa.

Kaliman kritiikki oli muihin kritiikkeihin verrattuna epätavallisen kovasanainen, mihin esimerkiksi L. Onerva kiinnitti huomiota Leino-elämäkerrassaan (Onerva 1932, 132). Koska kritiikki julkaistiin juuri V. A. Koskenniemen luotsaamassa *Ajassa*, voidaan pohtia, missä määrin lehden yleisempi penseä suhtautumistapa Leinoa kohtaan vaikutti arvion sävyyn. Huomionarvoista on myös se, että Koskenniemen ”Mister Hartley” julkaistiin ensi kerran juuri *Ajassa*.

Mistä ”Titanicin” ristiriitaisiakin kannanottoja herättänyt ihmisyyssusko ja ihmisyyden ylistyksen tematiikka ammensivat? Runo on mahdollista kytkeä osaksi laajempia Leinon tuotannon kehityskaaria. Esimerkiksi Maria-Liisa Nevala luonnehtii kristillisyydelle selkensä kääntävää ihmisuskoa piirteeksi, joka nousee ensi kertaa esiin jo *Talvi-yö*-kokoelmassa vuonna 1905. Jo tässä kokoelmassa julistetaan hänen mukaansa kristillisen Jumalan kuolemaa: tilalle nousee ihmisen usko itseensä ja omiin voimiinsa. Ensimmäisessä Nevala yhdistää tämän ihmisyyssuskon kuitenkin Leinon 1910-luvun tuotannossa hahmottuvaksi linjaksi, jonka hän näkee kytkeytyvän osaksi yleisempää ”mannereurooppalaista ekspressionistista ihmisyyssuskoa”. Samaan kehityskaareen liittyy Nevalan mukaan myös Leinon toiminta *Sunnuntai*-lehden päätoimittajana (1915–1918): lehti oli ohjelmaltaan yleishumanistinen ja sen kirjoitukset sisälsivät ajatuskulkuja, joita voidaan hänen mukaansa pitää ominaisina ajan ekspressionistiselle ihmisyyssuskolle ylipäätään. (Nevala 1986, 32–33, 56, 65.)

”Titanicin” ihmisyyssulistus nousee – toistetusta virrensäkeestä huolimatta – Jumalan poissaolon kokemuksesta. Vaikka kuolevat ihmiset huutavat yhtenä kuorona Jumalaa avukseen, yö ympärillä pysyy pimeänä, kylmänä ja autiona: ”Lähemmä, Jumala, sua! / Tyhjyys yllä ja alla”. Tähtiä täynnä oleva taivas rinnastuu ihmisten alla aukeaviin merten syvyyksiin. Titanicin turmayön todellisia näkymiä mukaileva kuvaus tyynestä merestä, kylmyydestä ja tähtikirkkaasta taivaasta saa osakseen Leinon runokuvastossa toistuvat kylmyyden kuvat (ks. Nevala 1986, 32). Soittajat jatkavat huutoon vertautuvaa soittoaan, mutta kylmyys ympärillä katkoo ääntä: ”Huulemme hyytyvät torviin, / soitamme sentään, / huudamme kohtalon korviin: / ”Lähemmä, Jumala, sua!” Runo poimii kuvastoonsa myös Leinon tuotannossa keskeisen ”hallan” kuvan:¹³ ”Hyinen on meri, / hohkaa maailman halla. / ”Lähemmä, Jumala, sua!”

13 Kokoelma *Halla* ilmestyi 1908, runo ”Halla” sisältyi *Helkavirsien* toiseen osaan (1916).

Millainen suhde Leinon ”Titanicia” hallitsevalla virrensäkeellä sitten on runon lopussa korostuvaan ihmisyyden ylistykseen? Olen edellä kuvannut runon päätössäkeistössä yltyvää virrensoittoa ja sen lomasta esiin ryöstäytyvää ihmisyyden ylistystä runon kahdeksi ristiriitaiseksi, jännitteiseksi ja maailmankatsomukseltaan vastakkaiseksi ääneksi. Voidaan kuitenkin myös ajatella, että ”Titanic” virteen viitatessaan – Kiril Taranovskin tunnettua jaottelua lainatakseni – kohtelee intertekstiään¹⁴ poleemisesti (Taranovski 1976, 18). Kun uutta ihmisyyden aikaa julistavat muusikot soittavat yhä kiihkeämmin säettä ”Lähemmä, Jumala, sua!”, he eivät kuitenkaan esitä nöyrää rukousta Jumalan läheisyyteen pyrkimisestä kuoleman uhatessa. Luettaessa runoa sen sisältämää ihmisyyssylystä painottaen myös toistuvasti viitattu virrensäe alkaa kaikua toisin: se sulautuu osaksi samaa uuden, kuolemattoman ihmisyyden julistusta, jota kuolevat muusikot vielä viimeisenä tekonaan soittavat maailmaan. ”Lähemmä, Jumala, sua!” onkin tämän tulkinnan mukaan ilmoitus, jonka mukaan ihminen on tulossa Jumalan kaltaiseksi, astumassa tämän paikalle ja korvaamassa tämän. Virrensäe muuttuu runon lopussa osaksi sitä uuden, vielä syntymättömän ajan profetiaa, jonka mukaan ihmisestä tulee elämän ja kuoleman hallitsija.

Runon kuolevat muusikot seisovat kahden aikakauden rajalla – pian ylittämänsä elämän ja kuoleman rajan lisäksi. Mennyt maailma vanhoine totuuksineen on väistymässä, uusi ihmisyyden aikakausi syntymässä tilalle. Haaksirikkoa kuvataan maailmanlopuksi: ”Maailma hukkuu / katoo kaikki jo kuiva – – Aukee allamme syvyys, / laulumme lakkaa, / päättyvi pahuus ja hyvyys”. Massiivinen tuho tekee ihmisten väliset yhteiskunnalliset erot ja sosiaaliset raja-aidat turhiksi – ajatus, joka esiintyy myös muun muassa suomalaisissa Titanic-arkkiveisuissa (Vuorikuru 2019): ”Nyt ei tuoll’ ole ero, / liet rikas, köyhä, / tuhma vai maailman-nero”, kuuluvat säkeet runon toisessa säkeistössä. Runo ulottaa ajatuksen tasa-arvoistumisesta myös uskonnon ja yleisemmin katsomusten alueelle: ”Lähemmä, Jumala, sua!” / On joka usko nyt vapaa. / Yksi on varma: huomen meitä ei tapaa”. Kohtalo on yhtä armoton jokaiselle: ”Vaipuu nyt Salliman vaa’at, / lienemme hienot, / lienemme halvat tai raa’at”. Ihmisten välisen pohjimmaisena tasa-arvon ja tasa-arvoistumisen ajatukset voidaan Titanic-aiheen lisäksi yhdistää myös yleisemmin leinolaiseen ihmisyyden aatteeseen.

Ajatus Titanicin haaksirikosta vanhan maailman ja sen edustamien totuuksien päätepisteenä ei ollut tavaton. Esimerkiksi edellä mainitut Koskenniemi ja Kallas hyödynsivät maailmanlopun kuvastoa omissa Titanic-aiheisissa teoksissaan (Lahtinen 2018, 274; Vuorikuru 2020, 76–77), mihin myös Kallaksen *Seitsemän* Ilmestyskirja-interteksti olennaisesti liittyy (Vuorikuru 2012, 111–112). Titanicin haaksirikko on myös nähty 1800-luvulta periytyneen maailmanjärjestyksen päätöksenä ja ensimmäisen maailmansodan alkusoihtona (Bergfelder–Street 2004, 1) – vaikkakaan tämä merkitys ei toki hahmottunut näihin mittoihin vielä Leinon ”Titanicin” kirjoittamisvuonna. Maailmanlopun tematiikka ja kuvasto liittyvät itse runon aiheen ohella myös 1900-luvun vaihteen taiteisiin

14 Taranovski käyttää termiä *subteksti* tarkoittaessaan toisen tekstin viittaamaa aiempaa, tunnistettavaa tekstiä. Itse puhun artikkelissani kuitenkin johdonmukaisesti *intertekstistä*.

ja kirjallisuuteen, joissa maailmanloppuun kohdistuneet pelot ja uhkakuvat olivat yleisiä (Lyytikäinen 1999, 206–211). Myös modernisaatiokritiikki vahvisti asemiaan osana ajan yleistä ajatusmaailmaa (Rojola 1999, 108). Leinon ”Titanic” ei kuitenkaan seisahdu maailmanloppuun vertautuvan haaksirikon maisemiin, vaan hahmottelee loppusanoinaan uuden maailman ja aikakauden, jota hallitsee kuolematon ihmisyyden.

8 Lopuksi

Titanicin haaksirikko sai tiedotusvälineiden pitkäaikaista huomiota eri puolilla läntistä maailmaa. Useissa eri maissa syntyi myös sekä tunnettujen kirjailijoiden että tuntemattomampien kirjoittajien enemmän tai vähemmän fiktiivisiä tulkintoja aiheesta. Suomessa Titanicista kirjoittivat tuoreeltaan sekä pääosin kansankirjoittajien joukosta nousseet arkkiveisuntekijät että myös aikansa eturivin kirjailijat, joista Eino Leino kuului tunnetuimpien joukkoon.

Eino Leinon ”Titanic” kuvaa uppoavan valtamerilaivan sankarillisia soittajia – aihetta, joka oli aikalaisille jo monista kirjallisista lähteistä tuttu. Samalla runo kuvaa aihettaan tavoilla, jotka yhdistyvät kiinnostavasti sekä Leinon omaan tuotantoon että kirjoittamisaikansa muuhun kirjallisuuteen. Titanicin onnettomuus toimi kehyksenä, johon runoilija sovitti keskeistä kuvastoaan ja tuotannossaan vasta kehkeytymässä olleita ideoita. Tällaisiin lukeutuu erityisesti runon humanistinen julistus, joka kasvaa Leinon lyriikassa hallitsevaksi piirteeksi 1910-luvun kuluessa.

”Titanic” oli suosittu ja useasti esitetty runo, joka tätä nykyä kuitenkin on varsin unohdettu. Runon analyysi osoittaa, että ”Titanic” hyödyntää muun muassa tekstienvälistä viittaamista ja toistoa runon tulkinnalle merkityksellisillä tavoilla. Monet näistä samoista piirteistä – loppusoinnut, äänteellinen ja siteeraamisen kautta tuotettu toisto – vaikuttavat myös runon rytmiin, jolla on niin ikään olennaista merkitystä runon tulkinnalle. ”Titanic” ei jää ainoastaan kirjoittamisaikansa kirjallisten lähteiden sankarimuusikkokuvauksia toistelevaksi tilapäärunoksi, vaan yhtäältä kuvaukseksi hukkumisen ja uppoamisen tunnoista, toisaalta kuvaukseksi aikakausien murroksesta, jossa voimakkaimmaksi ääneksi vahvistuu lopulta ihmisyyden ylistys.

Lähteet

Aamulehti 16.5.1912.

Aika 5 / 1912.

Aika 4/1914.

ASPLUND, ANNELI 1994: *Balladeja ja arkkiveisuja. Suomalaisia kertomalauluja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 563. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

ATTRIDGE, DEREK 1994: The movement of meaning: phrasing and repetition in English poetry. ANDREAS FISCHER (toim.): *Repetition*, 61–84. SPELL. Swiss Papers in English Language and Literature. Vol. 7. Gunter Narr Verlag Tübingen, Tübingen.

——— 1995: *Poetic Rhythm. An introduction*. Cambridge University Press, Cambridge.

- BAZERMAN, CHARLES 2004: Intertextuality. How texts rely on other texts. CHARLES BAZERMAN ja PAUL PRIOR (toim.): *What writing does and how it does it*, 3–96. Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey.
- BERGFELDER, TIM – STREET, SUSAN 2004: Introduction. TIM BERGFELDER ja SUSAN STREET (toim.): *Titanic in myth and memory. Representations in visual and literary culture*, 1–14. I. B. Tauris, London.
- BJÖRKFORS, PETER 2004: The Titanic disaster and images of national identity in Scandinavian literature. TIM BERGFELDER ja SUSAN STREET (toim.): *Titanic in myth and memory. Representations in visual and literary culture*, 53–62. I. B. Tauris, London.
- BUCHWALD, EVA 1996: Taiteilija ja hänen muusansa. Luova uudelleensyntyminen Aleksandr Blokin ja Eino Leinon tuotannossa. PIRJO LYYTIKÄINEN, JYRKI KALLIOKOSKI ja MERVİ KANTOKORPI (toim.): *Katsomuksen ihanuus. Kirjoituksia vuosisadanvaihteen taiteista*, 91–107. Tietolipas 145. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- CALAMNIUS, EDVIN 1912 [WALTALA / VIRTALA, ESKO]: *Titanicin perikato. Romantillinen kuvaus ”Titanic”-laivan haaksiriosta yöllä vasten 15 päivää huhtikuuta 1912. Pelastuneitten kertomusten ja muitten luotettavien lähteiden perusteella laatinut Esko Waltala*. Kirjakustantamo Into, Helsinki.
- DANTE ALIGHIERI 1912: *Jumalainen näytelmä I. Helvetti*. Suomentanut EINO LEINO. WSOY, Porvoo.
- DAVIS, SHEILA 1989: *The craft of lyric writing. The business of music*. Omnibus Press, London–New York–Sidney.
- DONNELLY, K. J. 2004: Riverdancing as the ship goes down. TIM BERGFELDER ja SUSAN STREET (toim.): *The Titanic in myth and memory. Representations in visual and literary culture*, 205–214. I. B. Tauris, London.
- FERGUSON, ROSALIND 1985: *The Penguin rhyming dictionary*. Penguin Books, Suffolk.
- GRÜNTAL, SATU 1999: Vapautuva runokieli. LASSE KOSKELA, YRJÖ VARPIO ja LEA ROJOLA (toim.): *Suomen kirjallisuushistoria II. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*, 202–209. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 724, 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAKAPÄÄ, JYRKI 2013: Arkkiveisut – laulettu ja kirjallisen kohtaaminen. LEA LAITINEN, KATI MIKKOLA ja KIRSTI SALMI-NIKLANDER (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, 221–252. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- HAMMOND, MICHAEL 2004: ‘My poor brave men’ – Time, space and gender in Southampton’s memory of the Titanic. TIM BERGFELDER ja SUSAN STREET (toim.): *The Titanic in myth and memory. Representations in visual and literary culture*, 25–36. I. B. Tauris, London.
- HEBEL, UDO 1989: *Intertextuality, allusion, and quotation. An international bibliography of critical studies*. Bibliographies and Indexes in World Literature, 18. Greenwood Press, New York – Westport, Connecticut – London.
- Helsingin Sanomat* 24.11.1912.
- HILL, JOHN 2004: The relaunching of Ulster pride: The Titanic, Belfast and film. TIM BERGFELDER ja SUSAN STREET (toim.): *The Titanic in myth and memory. Representations in visual and literary culture*, 15–24. I. B. Tauris, London.
- HOLOFCENER, LAWRENCE 1962 (toim.): *A practical dictionary of rhymes. Based on new principles for songwriters and other versifiers*. Bonanza Books, New York.
- HOWELLS, RICHARD 1999: *The myth of the Titanic*. Macmillan, Basingstoke, Hampshire.
- ISK = IRJA ALHO – AULI HAKULINEN – TARJA RIITTA HEINONEN – VESA KOIVISTO – RIITTA KORHONEN – MARIA VILKUNA 2008: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 950. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>
- JUVAN, MARKO 2008: *History and poetics of intertextuality*. Purdue University, West Lafayette, Ind.
- KANTOLA, JANNA 2002: Songs from a far-Off country: On Eino Leino and Pentti Saarikoski. *Journal of Finnish Studies*. Vol. 6 (1–2), 77–87.
- Karjala-lehti* 13.11.1912.
- Kielitoimiston sanakirja*. <https://www.kielitoimistonanakirja.fi/>
- KOCH, JOHN T. – MINARD, ANTOINE 2012: *The Celts. History, life and culture*. Santa Barbara: ABC-Clio. Vol. 1.

- KOSKENNIEMI, V. A. 1913: *Hiilivalkea ynnä muita runoja*. WSOY, Helsinki.
- Kotus.fi: Kotimaisten kielten keskus: ”Prosodia.” https://www.kotus.fi/aineistot/puhutun_kielen_aineistot/murreaanitteita/kauden_murre/lisatietoa_liudennuksesta_ja_prosodiasta/prosodia
- LAHTINEN, TONI 2018: Hukkuvan ääni valtamereillä. Haaksirikon ja meren merkityksistä Aino Kallaksen novellikokoelmassa *Seitsemän*. MARKKU LEHTIMÄKI, HANNA MERETOJA ja ARJA ROSENHOLM (toim.): *Veteen kirjoitettu. Veden merkitykset kirjallisuudessa*, 259–282. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1441. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAITINEN, LEA – MIKKOLA, KATI 2013: Johdanto. LEA LAITINEN, KATI MIKKOLA ja KIRSTI SALMI-NIKLANDER (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, 9–18. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAURANTO, YRJÖ 2013: Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä. *Virittäjä* 2 / 2013, 156–200. Kotikielen Seura, Helsinki.
- LEINO, EINO 1905: *Talvi-yö*. Otava, Helsinki.
- 1912: *Tähtitarha. Runoja*. Otava, Helsinki.
- LEINO, PENTTI 1982: *Kieli, runo ja mitta. Suomen kielen metriikka*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 376. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LOKKILA, HENNA 2014: *Ko, kö-tunnuksinen jussiivi 1800-luvun kirjakeilessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Itä-Suomen yliopisto. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:uef-20140641>.
- LORD, WALTER 1955 / 1998. *Titanicin kohtalonyö*. [A Night to Remember. Suomentanut OLLI NUORTO.] WSOY, Helsinki.
- LYYTIKÄINEN, PIRJO 1997: *Narkissos ja sfinks. Minä ja Toinen vuosisadan vaihteen kirjallisuudessa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 678. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 1999: Lopun aikojen kirjallisuutta. TUOMAS M. S. LEHTONEN (toim.): *Lopun leikit. Uskon, historian ja tieteen eskatologiat*, 206–221. Gaudeamus, Helsinki.
- MIELIKÄINEN, AILA 2008: Olkoot, hoitakoovat itse! Kolmannen persoonan imperatiivi. *Kielikello* 4 / 2008. <https://www.kielikello.fi/-/olkoot-hoitakoovat-itse-kolmannen-persoonan-imperatiivi>
- MORAWSKI, STEFAN 1970: The basic functions of quotation. ALGIRDAS JULIEN GREIMAS (toim.): *Sign, language, culture*, 690–705. Mouton, The Hague, Holland.
- MÄLKKI, JOHANNA 2009: *Mitä etevin runoteos. Dante Alighierin Jumalaisen näytelmän vastaanotto suomalaisessa kirjallisuusinstituutiosta 1851–2000*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1171. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NEVALA, MARIA-LIISA 1986: Eino Leino 6.7.1878–10.1.1926. MARIA-LIISA NEVALA (toim.): *Eino Leino*, 5–87. Weilin+Göös, Espoo.
- Nuorison ystävä* nro 8, 1.8.1923.
- NUORTEVA, JUSSI 1992: Suomalaisen Raamatun 350 vuotta. JUSSI NUORTEVA (toim.): *Biblia 350. Suomalainen Raamattu ja Suomen kulttuuri*, 20–34. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 558. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- OKSALA, TEIVAS 1986: *Eino Leinon tie Paltamosta Roomaan. Tutkielmia runoilijan suhteesta antiikkiin ja klassiseen perintöön*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 442. Suomalainen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- ONERVA, L. 1932: *Eino Leino, runoilija ja ihminen* 1–2. Otava, Helsinki.
- Opettajain Lehti* 21.1.1921.
- OSTERWALDER, HANS 1994: Repetition and Parallelism in Tony Harrison’s Poetry. ANDREAS FISCHER (toim.): *Repetition*, 207–220. SPELL. Swiss Papers in English Language and Literature. Vol. 7. Gunter Narr Verlag Tübingen, Tübingen.
- POHJANPÄÄ, LAURI 1929: *Lähemmäs, Jumala, sua! Puheita nuorisolle*. WSOY, Porvoo.
- SEUTU, KATJA 2013: Kirjallistumisen merkit kansankirjoittajien novelleissa. LEA LAITINEN, KATI MIKKOLA ja KIRSTI SALMI-NIKLANDER (toim.): *Kynällä kyntäjät. Kansan kirjallistuminen 1800-luvun Suomessa*, 304–332. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- STUDLAR, GAYLYN 2004: *Titanic / Titanic: Thoughts on cinematic presence and monumental history*. TIM BERGFELDER ja SUSAN STREET (toim.): *The Titanic in myth and memory. Representations in visual*

- and literary culture, 155–162. I. B. Tauris, London.
- Suomen Viikkolehti* 19.12.1912.
- TAMMI, PEKKA 1991: Tekstistä, subtekstistä ja intertekstuaalisista kytkennöistä. Johdatusta Kiril Taranovskin analyysimethodiin. AULI VIKARI (toim.): *Intertekstuaalisuus. Suuntia ja sovelluksia*, 59–103. Tietolipas 121. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- TARANOVSKI, KIRIL 1976: *Essays on Mandel'stam*. Harvard University Press, Cambridge.
- THAUVÓN-SUITS, AINO 1958: *Tuntemani Eino Leino, kärsivä ihminen*. WSOY, Helsinki.
- Tieteen termipankki 2017. <https://tieteentermipankki.fi>
- Tornion Lehti* 1.5.1912.
- Uusi Aika* 24.5.1912.
- Uusi Suometar* 10.10.1912.
- VILÉN, INKA 1997: *Riimittyminen ja riimittäminen iskelmä- ja rocksanoituksissa*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <https://jyx.jyu.fi/handle/123456789/11837>
- VUORIKURU, SILJA 2012: *Kauneudentempelin ovella. Aino Kallaksen tuotanto ja raamatullinen subteksti*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/36695>
- 2017: *Aino Kallas. Maailman sydämessä*. Kirjokansi 138. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- 2019: Surman laiva, kuolon pursi. Suomalaiset Titanic-arkkiveisut. *Ennen & Nyt* 4 / 2019. *Tieto liikkeessä pitkällä 1800-luvulla*. <https://www.ennenjanyt.net/2019/12/surman-laiva-kuolon-pursi-suomalaiset-titanic-arkkiveisut/>
- 2020: Turmasta myytiksi, myytistä runoksi. V. A. Koskenniemen 'Mister Hartley'. KIRSI KERA-VUORI ja SARI MÄENPÄÄ (toim.): *Nautica Fennica 2020. Merenkulun riskit ja resurssit*, 64–85. Suomen merihistoriallinen yhdistys ja Museovirasto, Helsinki.
- 2021: Sua kohti, elämys. "Titanicin hymnin" vaiheita Suomessa vuonna 1912. Vähäisiä lisiä. Kirjoituksia kulttuurista, tutkimuksesta ja kulttuuriperinnöstä. Blogi. <http://neba.finlit.fi/blogi/sua-kohti-elamys-%E2%88%92-titanicin-hymnin-vaiheita-suomessa-vuonna-1912/>
- WALTARI, TOIVO 1912: *Titanic'in häviö. Liikuttavia kertomuksia Titanic-laivan matkustajain onnettomasta kohtalosta*. A Maunula, Turtle Lake, Wisconsin.
- Walon-säteitä nuorisolle* 7 / 1913.
- WEDEL, MICHAEL 2004: Early German cinema and the modern media event: Mime Misu's Titanic – In night and ice (1912). TIM BERGFELDER ja SUSAN STREET (toim.): *The Titanic in myth and memory. Representations in visual and literary culture*, 97–110. I. B. Tauris, London.
- Wiipuri* 16.11.1912.

Silja Vuorikuru: Eino Leino's poem "Titanic" (1912) as an early Finnish text about the Titanic

This article concerns Eino Leino's poem "Titanic" (1912). Nowadays, this poem is poorly known. At its time of publication, however, "Titanic" received a great deal of attention and appreciation from its readers. When Leino travelled around Finland in the autumn of 1912 giving poetry readings, "Titanic" was always the final piece he recited.

The main characters and speakers in the poem are legendary musicians who were on the Titanic. They are described as visionaries and artists who have the ability to cross the boundary between the present and the future and life and death. These kinds of figures can be compared to other artists found in Leino's poetry.

The poem refrains the line “Läheemmä, Jumala, sua!” which refers to the hymn “Nearer, my God, to Thee”, which is also known as the so-called “hymn of the Titanic”. This verse in the present article is considered both an intertextual reference and an expression of repetition in a literary text. Moreover, this study analyses the essential linguistic features of “Titanic” (i.e. the jussive mood, the use of dashes) and its rhythmic gestures (i.e. rhymes, alliteration).

Leino’s “Titanic” can particularly be compared to two other Finnish literary works: V. A. Koskeniemi’s poem “Mister Hartley” (1912) and Aino Kallas’ collection of short stories *Seitsemän: Titanic-novelleja* (“Seven: Titanic short stories” 1914). It can also be compared to early writings on the Titanic disaster in general. The musicians on the Titanic are described as courageous, dependable heroes – both in Leino’s poem and in other early texts about the ship. However, an essential theme of Leino’s “Titanic” is a celebration of humanity. This theme also links “Titanic” to Leino’s other poetry from the 1910s.

Silja Vuorikuru
silja.vuorikuru@helsinki.fi
Kotimainen kirjallisuus
Helsingin yliopisto

MINNA SEPPÄNEN ja OUTI PALOPOSKI

Antiikin tekstien varhaisten suomennosten kontekstipiirteitä

1 Johdanto¹

1.1 Tutkimuskysymys ja tarkastelutapa

Kreikan- ja latinankielisen kirjallisuuden asema länsimaisen kirjallisuuden kivijalkana on perinteisesti taannut sille huomiota ja tuottanut myös kansankielisiä käännöksiä. Tämän artikkelin aiheena oleva antiikin tekstien varhainen suomennoshistoria kertoo Suomen tuolloisesta kielitilanteesta sekä kielten arvostuksesta ja rooleista sivistys-, kieli- ja kirjallisuushistoriassa. Antiikin tekstejä suomennosten lähtöteksteinä ylipäättään sekä sitä, mitä tekstejä käännettiin ja miten, on toistaiseksi tutkittu varsin vähän (ks. kuitenkin Kivistö–Riikonen 2007). Näihin asioihin perehtyminen syventää ymmärrystämme suomentamisen varhaishistoriasta ja 1700–1800-lukujen ylijarajaisesta kulttuurista, jossa kansallista kulttuuria rakennettiin paljolti muualta tulleilla elementeillä.

Antiikin teksteillä tarkoitetaan tässä kreikan- ja latinankielisiä sekulaareja tekstejä kreikkalais-roomalaisen antiikin ajalta; saman kulttuuriipiirijatkumon edustajina niitä on mielekästä tarkastella yhdessä.² Myös niiden asema kulttuurisina peruskivinä on ollut pitkään vakaa: eurooppalaisessa kontekstissa klassisen antiikin kielten ja taiteiden tuntemus on ollut sivistyksen keskeinen tuntomerkki.

Käsittelemme tässä artikkelissa antiikin tekstien kääntämisen ”arkeologisia” kysymyksiä (ks. Pym 1998, 5): mitä suomennettiin ja jätettiin suomentamatta, missä ja miten käännöksiä tuotettiin ja levitettiin, ketkä näitä suomennoksia tekivät, milloin ja millaiseen

1 Kiitämme Jaana Vaahteraa ja arvioijia erinomaisista kommentteista käsikirjoitukseen. Outi Paloposki kiittää lisäksi Uppsalan yliopiston Swedish Collegium for Advanced Study -kollegiumia (SCAS), jossa hän toimi tutkijana käsikirjoituksen työstämisen aikana.

2 Uutta testamenttia sekä muita kristillisiä tekstejä ei tässä yhteydessä käsitellä niiden kulttuurisen erityisyyden takia.

tilanteeseen käännökset ilmestyivät sekä millaisia vaikutuksia tekstien kääntämisellä oli. Huomiomme kohteena ovat erityisesti yksittäisten käännösten historiallinen ja kulttuurinen konteksti, suomentamisen ja julkaisemisen motivaatiotekijät, käännösratkaisujen kommentointi sekä käännöksiin kohdistuneet odotukset.

Ennen 1800-lukua suomennoksia antiikin teksteistä julkaistiin hyvin vähän, eikä niillä näytä olleen myöhemmän keskustelun valossa paljoakaan vaikutusta. Varsinaisesti suomennostoiminnan voi katsoa näiden tekstien osalta alkaneen 1830-luvun alussa; tarkastelemme sen kehittymistä noin vuosisadan puoleenväliin saakka. Tarkastelujaksollamme ei ehdi olla kyse kokonaisista teoksista, vaan kulloiseenkin julkaisukontekstiin – sanomalehden palsta, akateeminen julkaisu, sivistävä lukemisto – sopivan mittaisista otteista. Taustoitamme ajanjaksoa kuitenkin esittelemällä myös varhaisempia suomennoksia, koska kreikan- ja latinantaito ja niiden arvostus muodostavat aikakausien yli yltävän jatkumon ja näin ollen taustan suomennostoiminnalle.

1.2 Klassisten kielten osaajat 1800-luvulla

Oppikoulun ja yliopiston painotusten tuloksena näissä opiskelleilla oli pääsääntöisesti ainakin latinan, useassa tapauksessa myös kreikan taitoa. Latinalla oli koulutuksessa pitkään erityisasema: sen opiskelun käsitettiin olevan monella tavoin pedagogisesti välttämätöntä (ks. Seppänen ja Tunturi 2019), vaikka modernien kielten – mukaan luettuna äidinkieli – sekä luonnontieteiden merkitys opetussuunnitelmissa olikin noussut voimakkaasti keskusteluun. Latinan kieli oli koulussa opittavien vieraiden kielten joukossa ensimmäinen ja säilytti huomattavan tuntimääränsä suurimmassa osassa oppikouluja läpi 1800-luvun (ks. Hanho 1955; Kiuasmaa 1982). Latinalla oli myös käyttöä Turun Akatemiassa, myöhemmin Helsingin Aleksanterin keisarillisessa yliopistossa. Kreikan kieltä opiskeltiin pienempiä määriä; kuitenkin kreikkalaista kirjallisuutta yleisesti pidettiin latinankielistä kirjallisuutta korkeatasoisempana, ja sen merkitystä länsimaisen sanataiteen kehityksessä siten olennaisena (Seppänen–Tunturi 2019). Antiikin kirjallisuudella oli siis erityisasema vieraskielisen kirjallisuuden joukossa: sitä tuki sekä latinan kielen hallitseva asema kieltenopetuksessa että kreikkalaista kirjallisuutta kohtaan tunnettu kunnioitus. Koulujen tarpeisiin suomentamisesta ei kuitenkaan vielä ollut kysymys, sillä suomenkielinen oppikoulutus sai alkunsa vuonna 1858 Jyväskylässä. Ensimmäinen koulukäyttöön suunnattu suomennos, Cornelius Nepoksen *Jalojen sankarien elämäkertoja* ilmestyi pari vuotta ennen tätä. Voidaan sanoa, että ylipäätään antiikin kielistä suomentaminen perustui siihen, että potentiaalisen lukijakunnan – suomenkielisen sivistyneistön ja sellaiseksi pyrkivän – ajateltiin osaavan arvostaa suomennosten lähtötekstejä ja tuntevan ainakin periaatteellista kiinnostusta niitä kohtaan. Keskeiseksi suomentamistoiminnan motiiviksi nousee myös suomen kielen kehittäminen. Keskustelu kääntämisestä onkin osa suomen kieltä ja sen normeja koskevaa keskustelua (ks. Paloposki 2007; Sorvali–Häkkinen 2007). Käännökset muodostivat pitkään valtaosan suomenkielisistä teksteistä ja ne myös toimivat usein alkuperäisten suomenkielisten tekstien malleina. Niinpä niistä myös keskusteltiin runsaasti, ja tämän keskustelun kautta voi hahmotella syntyvässä olevia kielinormeja (Laitinen 2004; Nordlund 2004; 2018).

Klassisten kielten vahva asema koulutuksessa näkyi kääntäjien kielitaitona: siinä missä monet 1800-luvun suomennokset oli tehty välikielen – yleensä ruotsin tai saksan – kautta (Paloposki 2007, 107), klassisista kielistä käännettiin suoraan, joskin suomentaajat saattoivat hyödyntää muille kielille jo tehtyjä käännöksiä. Alkukielestä kääntämistä ei sinänsä pidetty suoranaisena vaatimuksena ennen 1800-luvun loppupuolta (Ivaska–Paloposki 2018, 36). Merkittävää on myös se, että koulutusjärjestelmä tuotti ainakin lähtökielen osalta kykeneviä kääntäjiä, mutta myös niitä, joilla oli edellytykset arvioida suomennoksen laatua. Tarkastelemisamme alkuvaiheissa kyse ei ole juurikaan kaupallisesti julkaistuista teoksista, vaan usein jonkinlaisista näytteistä, joissa ei niinkään välttämättä pyritä esittelemään antiikin auktorita, vaan osallistumaan keskusteluun suomen kielen kehittämisestä. Arvioita näistä ei ilmestynyt yhtä säännönmukaisesti kuin myöhemmistä julkaisuista. Myöskään kääntäjien ammattikuntaa ei vielä ollut; kääntäminen oli kuitenkin keskeistä kaikelle kirjalliselle toiminnalle. Tehtävien ja toimenkuvien ollessa eriyttämiä samat ihmiset toimivat moninaisissa rooleissa kirjallisella kentällä: toimittajina, kääntäjinä, kieliopintekijöinä, kirjailijoina (Paloposki 2004, 66; 2016).

1.3 Kirjat ja kirjallisuus 1800-luvulla

Uskonnollinen kirjallisuus dominoi suomenkielisiä, varsin vaatimattomia kirjamarkkinoita aina 1830-luvulle asti, jolloin muun muassa Suomalaisen Kirjallisuuden Seura aloitti kustannustoimintansa; vielä pitkään tämän jälkeenkin valtaosa painetusta suomenkielisestä kirjallisuudesta oli uskonnollista (Hakapää 2004, 26–27; Häkkinen 2007b, 162; Sulkunen 2007). Uskonnollinen kirjallisuus oli myös sitä, mikä parhaiten möi (Nuorteva 1983, 216). Sekulaarit antiikin tekstit joutuivat luomaan oman paikkansa muiden tekstien joukossa, eikä niiden määrä koskaan noussut kovin suureksi muista kielistä käännettyihin verrattuna. Ne eivät olleet hyöty- eivätkä uskonnollisia tekstejä – eivätkä ne myöskään tarjoutuneet alullaan olevan kaunokirjallisen lukuhulun kohteiksi (lukuhulun käsitteestä ks. Mäkinen 1997).

Varsinaisista kirjamarkkinoista voi oikeastaan modernissa mielessä puhua vasta 1860-luvulta lähtien (Niemi 1996, 8). Antiikin kirjallisuuden suomentamisessa ei kuitenkaan varhaisen suhteellisen innostuksenkaan vuosina ollut kyse markkinavetoisesta toiminnasta; joka tapauksessa jonkinlainen volyyminjälki jää kirjallisuushistoriaan vasta nimenomaan 1860-luvulla, jolloin ensimmäiset kokonaiset teokset antiikista suomennettiin. Tuolloin ilmestyi nopeaan tahtiin (1865–1866) oululaisen Barckin kustantama sarja *Romalaista kirjallisuutta*, joka oli suunnattu koululaisten käyttöön. Tätä edeltävän vuosikymmenen suomennostoimintaan vaikutti hillitsevästi asetus, joka kielsi muun kuin uskonnollisen ja taloudellisen kirjallisuuden julkaisemisen suomeksi (ks. esim. Kovala 1996, 43).

Antiikin teosten suomennosten lukumäärän vähäisyydestä kertoo sekin, että määrällisissä yleisesityksissä 1800-luvun suomennoksista antiikin teoksia ei ole missään mainittu omana luokkana, vaan ne ovat joko kategoriassa ”muu” (Kovala 1992, 193) tai niitä (kuten muitakaan vähän suomennettuja kirjallisuuksia) ei mainita ollenkaan (Sevänen 2007). Toistaiseksi laajimman antiikin suomennoksia käsittelevän katselmuksen

(Kivistö–Riikonen 2007) pääpaino on sisällöllisessä, ei määrällisessä tarkastelussa. Skandinaavista kirjallisuutta suomennettiin 1800-luvulla eniten: 194 teosta Kovalan mukaan ja määrä nousi tasaisesti vuosisadan loppua kohti; myös saksalaisia teoksia suomennettiin enenevässä määrin (135 teosta) (Kovala 1992, 193). Ainoat muut kielet, joista Kovalan tilastoihin on laskettu ilmestyneet julkaisut, ovat ranska (73) ja englanti (129 teosta). Näihin lukuihin verrattuna antiikin teosten määrä oli todella vähäinen. Se vuosikymmen, jolla antiikin teokset ovat ensimmäistä kertaa laajemmin esillä, 1860-luku, ei muutoin vielä ollut suomennosten kannalta mikään runsas vuosikymmen (yhteensä 34 teosta), vaan suomennosten määrä alkoi nousta merkittävästi ja eksponentiaalisesti vasta 1870-luvulta lähtien (mt.).

Vaikka antiikin kirjallisuutta arvostettiin, monet aikalaikirjoittajat kuitenkin katsoivat, että ensin oli syytä kääntää uudempia teoksia. Tämä näkyy myös käännostilastoissa. Snellman ehdotti jo vuonna 1844 *Saimassa* suomennettaviksi aikalaikirjailijoita ja muutamia vuotta myöhemmin *Kallavedessä* varhempaa kirjallisuutta, mutta ei antiikin tekstejä. Snellman halusi huomioida ”suuren yleisön” maun: ei hyvän arvoa vähennä se, että parempaakin voisi julkaista (Snellman 1848). Myöhemmin esimerkiksi Kaarlo Forsman – joka itse kunnostautui kreikkalaisen kirjallisuuden suomentajana 1870-luvulta lähtien – oli sitä mieltä, että oli synnyttävä yleisö ja lukijoille annettava kevyempää ravintoa ennen kuin pystyttiin siirtymään tukevaan ruokaan (ks. esim. Forsman 1876, 102). 1840-luvulla puhuttiin suorastaan ”romaanikiihkosta” (esim. Mäkinen 1996, 32–34) – tähän ei antiikin kirjallisuuden suomentamisella pystytty eikä tiettävästi edes pyritty vastaamaan, vaikka joitakin laajahkoja, viihteellisiä – usein romanttisia – proosakertomuksia antiikista onkin säilynyt.

2 Varhaisten suomennosten kontekstipiirteitä

2.1 Ruotsin vallan aika: satunnaiset suomennokset

Uskonnollinen kirjallisuus oli Ruotsin vallan aikana hallitseva tekstilaji, eikä esimerkiksi maallisen runouden suomennoksia juuri ilmestynyt (Häkkinen 2007a, 28). Klassisen antiikin teokset jäivät näin miltei kokonaan paitsioon. Varhaisin tunnettu suomennos, joka pohjautuu antiikista peräisin olevaan tekstiin, on vuodelta 1616. Kyseessä on Tukholman suomalaisen seurakunnan kirkkoherrana toimineen Thomas Georgiin käänнос *Yxi historia Hierusalemien surkiasta häwijtöxest lyhyest käsitetty. Roodzin kieleste soomen kielexi kääty* teoksesta *Een historia om Jerusalems jemmerligha förstörning*, joka puolestaan on (osa) ruotsinnos Flavius Josefuksen juutalaissotien historiaa käsittelevästä kreikankielisestä teoksesta. Suomentamisen motivaatio on selkeästi uskonnollinen, vaikka alkuperäinen teksti itsessään ei sitä ole. Thomas Georgiin suomennos oli tehty välikielen kautta, ja selaisena se jää harvinaisuudeksi antiikin kirjallisuuden suomennosten joukossa.

Harvinaisuudeksi Thomas Georgiin suomennos jäi muutenkin varsin pitkäksi aikaa. Koko 1700-luvun aikana ei varsinaisesti julkaistu ainoatakaan suomennosta, jonka

alkuteos olisi yksiselitteisesti ollut jokin antiikista peräisin oleva teos kokonaisuudessaan. Lähimmäksi päästiin Aisopoksen eläinsaduilla, joita versioitiin suomeksi useitakin kertoja, mutta kyse ei ollut käänöksistä vaan mukaelmista. Varhaisin tunnettu versio on J. H. Hoppiuksen (k. 1757); mutta nämä mukaelmat julkaistiin vasta 1873 *Kirjallisessa Kuu-kauslehdessä*. Julkaisija ja tekstin kommentoija oli tuolloin Julius Krohn, ja häntä motivoi lähinnä kiinnostus Hoppiuksen käyttämää suomen kieltä kohtaan (Krohn 1873; ks. Ruopila 1963, 164). Varhaisin varsinainen julkaisu on siten Henrik Achreniuksen (1777) *Kaxi neljättä kymmendä satua, suomalaisiin runoihin kääty vuonna 1775*. Otsikosta ilmenee, että kyse on käänöksestä; muutoin pohjana olleeseen teokseen ei viitata lainkaan. Käänökset eivät pyri uskollisuuteen, sillä Achrenius liittää mukaan kristillisiä aineksia heti esipuheesta lähtien. Esipuhe kertoo myös teoksen käyttötarkoituksen: lue huviksesi, mutta ota opiksesi. Tällainen lukijan ohjeistus oli kuulunut elimellisenä osana faabelikokoelmiin jo Phaedruksen Rooman keisariajalla laatimasta Aisopos-latinannoksesta lähtien. Tässä yhteydessä myös alun perin mitattomat faabelit olivat saaneet runopuvun, jota Achrenius myös noudattaa; mukaelma-käännös on siis lähinnä Phaedrusta.³ Faabelien anti käsitettiin universaalisti päteväksi moraalisisessa mielessä, eikä erityisen tärkeää olekaan, että kyse on antiikista peräisin olevasta tekstistä; myös Jean La Fontainen (1621–1695) faabelien suosio kertoo tästä. Christfrid Ganander (1784) puolestaan suomensi n. 150 faabelia otsikolla *Uudempiä Uloswalituuta Satuja*. Näistä vain osa on käännetty latinasta; tekijän oman ilmoituksen perusteella suoraan kreikasta käännettyjä ei ole lainkaan. Näiden kertomusten universaaliksi ymmärrettyä luonnetta heijastelee sekin, että myös Elias Lönnrot julkaisi *Mehiläisen* vuosien 1836–37 numeroissa säännöllisesti ”Satuja”, jotka pohjautuivat antiikinaikaiseen materiaaliin; pääsääntöisesti näissä ei kuitenkaan ole mitään viittausta alkuperäisteksteihin (ks. Maliniemi–Nivanka 1832, 287).

Yhteistä kaikille ennen 1800-lukua julkaistuille suomennoksille antiikin teksteistä on kiinteän suhteen puuttuminen lähtö- ja kohdetekstin välillä. 1800-luvulle tultaessa erotuu muutamia selkeitä kehityslinjoja. Julkaisutoiminnassa alkaa hahmottua jonkinlaista suunnitelmallisuutta, julkaisufoorumit runsastuvat ja muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta kyse on aiempaa selkeämmin suomennoksista, joissa alkuteos huomioidaan.

2.2 Runopaloja lehdistössä 1820–1840-luvuilla

Sanomalehdissä julkaistiin satunnaisia suomennosotteita antiikin runoudesta 1820-luvulta lähtien, jolloin myös sanomalehdistö laajentui Turusta Helsinkiin, Viipuriin ja Ouluun (Tommila 1988, 247). Runopalat toimivat elähdyttävänä palstantäyteenä lehdistössä, joiden lukijat eivät ensisijaisesti odottaneet sanomalehdistöltä nopeaa tiedonvälitystä

3 Achreniukselta tunnetaan myös suomennos Ovidiuksen rakkauselegiasta (*Amores* 1.5), joka on kuitenkin säilynyt vain käsikirjoituksena (Virrankoski 2000) eikä siis tuolloin levinnyt laajemmin; vuonna 2003 se julkaistiin Matti Piispan toimittamassa Achreniuksen runojen kokoelmassa. Kyseessä on hyvin vapaa suomenkielinen versio Ovidiuksen eroottisesta runosta. Achreniuksen kieli on väkevää ja ilmeikästä suomea (kalevalamitasta ja tekstin suhteesta Ovidiukseen ks. Kivistö–Riikonen 2007, 29).

vaan kaunokirjallista antia; sisältö vastasikin sikäli paremminkin aikakauslehtien sisältöä. Sensuurikäytännötkin hankaloittivat uutisten toimittamista, ja myös kaunokirjallisuuden kanssa oli vaikeuksia. (Tommila 1988, 102, 247). Runojen suomentajat jäävät anonyymeiksi. Ensimmäiset julkaistut latinasta suomennetut runot nähdäänkin lehdissä: esimerkiksi *Turun Wiikko-Sanomien* (1823) julkaisi Horatius-runosuomennoksen ja *Morgonbladet* (1846) kaksi Ovidius-suomennosotetta, jälkimmäiset nimimerkillä –ck. Näistä ensin mainitun eli Horatiuksen oodin (2.16) suomennoksen kohdalla on siihen liittyvän esipuheen perusteella kyse oppineesta kokeilusta: onnistuuko suomen sovittaminen alkuperäiseen runomittaan? Esipuheen laatijana Haapanen (1926, 38–39) pitää Reinhold von Beckeriä, joka sittemmin esitteli tavujen laajuutta koskevaa kantaansa myös suomen kieliohjelmassaan. Runon yhteydessä annetaan jopa sen mitan metrinen kaava, mikä on omiaan korostamaan runon varsinaisen sisällön sekundäärisyyttä; kouluja käyneelle lukijakunnalle runomitta on ollutkin aivan tuttu asia, ja huomionarvoiseksi sen on tehnyt käännöksen kieli, suomi. Tämä heijastelee hyvin varhaisen suomenkielisen lehdistön keskeistä tehtävää, suomen kielen kehittämistä (Tommila 1988, 204).

Mukaelperinnekin eli edelleen, mistä hyvänä esimerkkinä voidaan mainita *Oulun Wiikko-Sanomissa* (3.1.1829 no 1) julkaistu 24 säkeen mittainen runo, jonka ilmoitetaan olevan kreikasta suomennettu ”satu”. Vihje johtaa hieman harhaan, sillä kyseessä on alun perin vain parin rivin mittainen suorasana vitsi (no 2) tunnetusta kreikkalaisesta, noin 300-luvulle jaa. ajoitetusta *Filogelos*-vitsikokoelmasta. Vitsiä on tässä siis laajennettu alkuperäisestä, joskin itse idea on ennallaan. Tavoitteena lienee ollut alkuperäistä huvittavampi asu, missä voidaan sanoa eppistyyppisen paisuttelun myötä onnistutunkin (”Täällä hullu huppuroitti / pahon melskasi polonen / heti pääsi hätä ääni”). Tämän suomennoksen voi sikäläkin katsoa edustavan Achreniuksen aikaista traditiota, että sen runomitta ja laajuus ovat vastaavat. Temaattinen yhteys (mihin kirjoittajakin viittaa puhuesaan ”sadusta”) on niin ikään olemassa, mistä kertoo myös se, että Aisopos ja *Filogelos* linkittyvät jo alkuperäistekstin tasolla: käsikirjoitustraditiossa on useita esimerkkejä näiden tekstien sijoittamisesta samaan käsikirjoitukseen (Fornaro 2006).

Kaikkiaan käy ilmi, että antiikin runosuomennosten julkaisutoiminta ei ollut erityisen vilkasta, vaikka on havaittavissa, että esimerkiksi juuri *Oulun Wiikko-Sanomiin* runot kuuluivat melko olennaisenakin osana, samoin jossain määrin *Turun Wiikko-Sanomiin* ja *Sanan Saattajaan Wiipurista*. Alkuperältään suomalaiset runot saivat lehdistössä ymmärrettävistä syistä varsin paljon huomiota käännösrunouden kustannuksella, sijoittuahan esimerkiksi *Kalevalan* ja *Kantelettaren* julkaisu näihin vuosikymmeniin.

2.3 *Gottlundin* Otava eli suomalaisia huvituksia (1828–1832): *Homeroksen*, *Anakreonin* ja *Sapfon*

Sanomalehtien satunnaisia runosuomennosjulkaisuja suunnitelmallisemmin antiikin runouden kääntämiseen suhtautui Carl Axel Gottlund (1796–1875), jonka omakustannejulkaisussa *Otava eli suomalaisia huvituksia osa I* ilmestyi *Keännöksiä Homeruksesta – ote Iliasta* 6. laulusta – vuonna 1828. Aluksi Gottlund (1828, 229–230) erittelee Homeroksen

merkitystä maailmankirjallisuudessa: tämä on käytännössä kaikkien aikojen paras runoilija, jonka tekstiä ainoastaan ”suomalaisilla ja lappalaisilla” ei ole tähän saakka ollut mahdollista lukea omalla kielellään; Homeroksen anti ihmiselle on hyveen esittäminen luonnollisesti ja elävästi. Gottlund esittää (1828, 237) käännöstyönsä alustukseksi myös periaatteensa: lähtötekstin orjallisen seuraamisen sijaan hän on pyrkinyt suomennoksessa luontevuuteen. Samalla hän myöntää, että vikoja ja virheitä on jäänyt: kyseessä on ”ensimmäinen koetus aivan äkinäisellä ja vaikealla tiellä, kussa ei löyvyk yhtä polkuakaan astuaksein”. Pioneerityötä Gottlund on tehnyt paitsi suomen kielen osalta, myös runomitan soveltamisessa; molempiin hän pyytää lukijalta suopeaa suhtautumista (mt., 237–240). Gottlund olikin ensimmäinen, jonka suomenkielinen sovellutus kreikkalaisesta daktyylisestä heksametristä, homeerisesta runomitasta, levisi laajempaan tietoisuuteen. Lisäksi *Otavan* I osassa oli sivun verran kreikkalaisen naisrunoilija Nossiksen lyriikkaa; lyriikan parissa Gottlund jatkoi laajemmassa mittakaavassa *Otavan* toisessa osassa, joka ilmestyi vuonna 1832. Tähän sisältyi *Keännöksiä Anakreonista* sekä *Keännöksiä Sapphosta*. Gottlund (1832, 125–126) perustelee taaskin runoilijoiden valintaa näiden laadulla: Anakreonia hän toteaa pidettävän yleisesti parhaana ”viinan ja rakkauen” runoilijana. Myös Sapfon runoilijanlaatua Gottlund (1832, 163–164) kiittää. Gottlund havainnoi lisäksi, että kun Anakreonia on hänen laulujensa luonnollisuuden, kauneuden ja vilpittömyyden vuoksi käännetty paljon muihin kieliin, eivät lopputulokset ole aina olleet onnistuneita – omaakin käännöstyötään Gottlund kommentoi jälleen itsekriittisesti (mt., 126): ”Koska Suomenkieli on vielä minullakin liiaksi kankea, ja tähän laulu-loatuun aivan sopimatoin, niin olemme myö toimittaaksemme ottaneet, yhtä työtä, joka ei suonkaan ouk kosta meillen tuottava.” Klassisesti koulutettua lukijakunnan osaa palveli se, että Anakreonin lauluista yksi on painettu *Otavaan* myös kreikaksi. Gottlund siis rohkeni asettaa myös kreikantaitonsa suoraan tarkasteltavaksi. Alkukielistä kreikkalaista runoutta saattoi kyllä löytyä monen lukijan hyllystä esimerkiksi opiskelukäyttöön tarkoitettujen ns. khrestomathia-lukemistojen muodossa. – Näiden suomennosten lisäksi Gottlund oli aikonut julkaista Bionin runon *Otavan* kolmannessa osassa, jota hän ei kuitenkaan koskaan ehtinyt toimittaa valmiiksi (käsikirjoituksista koostettu painos julkaistiin vuonna 1929 *Otavan* satavuotismuistoksi; Gottlund 1929).

Gottlund oli ruotsinkielinen innokas suomen kielen harrastaja, jonka omintakeinen suomi sai paljon kritiikkiä; hänen ajatuksensa kielivarianttien tasa-arvosta olivat aikanaan radikaaleja (Lauerma 2004, 152–155; Sulkunen 2004, 68). Gottlund ajatteli, että eri murteista kehitettäisiin useita eri kirjakieliä, kuten muinaisessa Kreikassa. Gottlundia ajoi ennen muuta palava innostus suomen kielen vaalimiseen ja kehittämiseen. Hän pyrki valitsemaan aiheet aikakauskirjaansa siten, että mukana olisi monipuolisesti ja runsaasti sellaista, mikä on sekä hauskaa, hyödyllistä, historiallisesti totta että kaunista, jotta mahdollisimman monet ikään ja sukupuoleen katsomatta lukisivat hänen ”huvituksiaan” (Heikinheimo 1930, 165). Gottlundin tavoite oli ymmärrettävä: sivistyneistölle tarkoitettua suomenkielistä kirjallisuutta ei oikeastaan ollut. 1820-luvulla sivistyneistön suomen kielen taito oli lisäksi yleisesti ottaen ollut heikkenemässä, ja jopa halveksuntaa ilmeni

(mt., 169–170; Pulkkinen 1999, 116). Kuitenkin Gottlund onnistui *Otavallaan* vetoamaan nimenomaan sivistyneistöön: tilaajat edustivat pitkälti korkeakoulutettua väestönosaa, kuten lakimiehiä, hallintovirkamiehiä, pappeja, opiskelijoita ja tiedepiirejä (Pulkkinen 1999, 118–119). Näistä valtaosa oli sellaisia, jotka olivat vähintään oppikoulussa opiskelleet kreikkaa, mutta jotka tuskin olivat koskaan päässeet opinnoissaan lyriikkaan saakka lukuun ottamatta ehkä niitä, jotka jatkoivat kreikan opintojaan yliopistossa; Gottlund saattoi siis ehkä olettaa kiinnostusta olevan.

2.4 Akateemiset suomennokset: maisterinväitöskirjat 1832–1841

Gottlundin julkaisutahti hiipui *Otavan* osalta jo 1830-luvun alkupuolella taloudellisiin vaikeuksiin, mutta antiikin kirjallisuuden suomentaminen oli joka tapauksessa saatu alulle. Se jatkui seuraavina vuosina Keisarillisessa Aleksanterin yliopistossa, joskaan volyyymi ei noussut kovin suureksi. Jo Turun Akatemian dissertaatioissa oli loppuaikoina harrastettu ruotsintamista klassisista kielistä (Kajanto 2000, 289–290; Akujärvi 2014); tämä käytäntö laajeni nyt myös suomentamiseen. Vuodesta 1832 lähtien ilmestyi kreikkalaisesta kirjallisuudesta joitakin suomennoksia *pro exercitio*- eli maisterinväitöskirjoina. Varhaisimmat näistä olivat vuonna 1832 vain parin viikon välein puolustetut Erik Alexander Ingmanin *Iliaan* 1. laulun alkuosan suomennos ja Wolmar Styrbjörn Schildtin (myöh. Kilpinen) suomennos Ksenofonin *Anabasis*-teoksesta (1. kirjan kaksi ensimmäistä lukua); väittelijät olivat läheisiä toveruksia (Hirvonen 2006).

Maisterinväitöskirjoissa varsinaisena kirjoittajana oli yleensä praeses, ja itse väittelijä vain puolusti työtä. A. W. Ingman, yksi väitelleistä, toteaa kuitenkin E. A. Ingmanin ja Schildtin väitöksistä *Kirjallisessa Kuukauslehdessä* (1871, 220) näiden olleen heidän itsensä laatimia; tämä näyttää koskevan kaikkia neljää vastaavaa suomennosväitöskirjaa. Näistä myöhemmät olivat siis Anders Törnuddin Sofokleen *Oidipuksen* 150 ensimmäistä säettä (1837) ja E. A. Ingmanin nuoremman veljen, yllä mainitun Anders Wilhelm Ingmanin Thukydidēs-osasuomennos (1841). Molemmat mainitaan väitöskirjojen otsikoissa suomennosten *auctoreina*, ei siis pelkkinä respondentteina. Intoa oli taatusti, taitoa vaihtelevasti, mitä tulee kohdekieli suomeen. Nuoremman Ingmanin kielitaidon laadusta kertonee se, että kun hän muutaman vuoden kuluttua raportoi kokemuksistaan suomen käyttäjänä savolaisessa seurakunnassa, hän joutui toteamaan, että hänen akateemisesta suomestaan paikalliset ymmärsivät tuskin puoliakaan (Sulkunen 2004, 52).

Näiden suomennosten kieli sekä niihin liittyvät esipuheet ja selitysosiot ovat kaikki käytännössä viittauksia vallitseviin kielioloihin. Esimerkiksi E. A. Ingmanin Homerosuomennoksessa hyödynnetään rohkeasti eri murteiden muotoja sen mukaan, mitä runomitta vaatii. Tämä sopii hyvin lähtötekstin henkeen: homeerinen kieli on ottanut aineksiään useista eri muinaiskreikkalaisista kielimuodoista siten, että tuloksena on kieli, jollaista tuskin missään on sellaisenaan koskaan puhuttu, siis taidekieli (ks. esim. Viljamaa 2010, 34–35). Ingmanin voidaan nähdä allekirjoittavan Henrik Gabriel Porthanin ajatuksia: hän oli esittänyt *De poësi Fennica* -dissertaation 2. osassa (Porthan 1768, 54; ks. myös Lauerma 2004, 137–138) suomalaisten olevan verrattavissa kreikkalaisiin siinä, että murteiden

moninaisuus ja turmeltumattomuus mahdollistavat niihin turvautumisen niin proosassa kuin runossakin. Eri murteita on myös mahdollista sekoittaa samassa tekstissä. Koko väitöskirjansa tärkeimmäksi seikaksi Ingman nostaa runomitan; muita seikkoja hän ei juuri esipuheessa käsittelekään lukuun ottamatta lyhyttä huomiota murteellisten sanojen käytöstään.

Schildtin Ksenofon-suomennos puolestaan on huomattavan itämurteinen (esim. s. 7–8: ”Tämä toas heti palattuansa hätäytettynä ja solvattuna mieltii, mitenkä peästä ole-masta koskaan enee veljensä vallassa, ja, jos taitasi, hallihtemaan sen siaan”). Esipuheessaan Schildt puhuukin savo-karjalaisesta murteesta, jota hän itselleen läntistä suomea tutumpana haluaa tuoda tunnetummaksi. Lisäksi Schildt esittää poikkeavansa normista eli Raamatun suomentajien ratkaisuisista persoonapronominien käytössä (näitä ei läheskään aina tarvita, koska verbin persoonapäätte ilmoittaa tekijän) ja perustelee myös tapaansa taivuttaa erisnimiä sekä niiden kirjoitusasua. Schildt näyttää tässä noudattelevan praeses Reinhold von Beckerin ajatuksia: tämän intresseissä oli kehittää kirjakieltä tuomalla siihen mukaan enemmän aineksia itämurteista, jotta kirjakieli kehittyisi ja tulisi säännöllisemmäksi (Lauerma 2004, 145–149). Von Beckerin ajatukset olivat jo herättäneet runsaasti keskustelua (Impivaara 1914, 48), eikä keskustelu suinkaan ollut vielä ohi. Niin ikään ns. pipliasuomeen olemassa olevana kirjakielenä viittaaminen esipuheessa korostaa murteiden taisteluasemaa – olihan vuoden 1776 raamatunkäännös rakentunut länsimurteille (Lauerma 2004, 147).

Törnuddin Sofokles-suomennosväitöskirjaan liittyvä lyhyt latinankielinen esipuhe on lähinnä apologia (mottonakin on Ovidius-sitaatti *ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*, ”vaikka kykyjä puuttuu, on tahto kiitettävä”) eikä siinä juuri pohdita runomitan suomeen sovittamisen haasteita konkreettisesti, toisin kuin vanhemman Ingmanin väitöksen esipuheessa, jossa käsittely on perusteellista. Joka tapauksessa Törnuddkin nostaa nimenomaan runomitan soveltamisen suomen kieleen väitöksen merkittäväksi anniksi. Kyseessä oli ensimmäinen kerta, kun kreikkalaista tragediaa ja sen mittoja (tässä kylläkin vain dialogin jambista trimetriä – kuoro-osuuksien metrisesti monimutkaisempia osuuk-sia ei ole mukana) käännettiin suomeksi.

Väitöskirjasuomennosten osalta kansalliset pyrinnot ovat selkeimmin esillä nuoremman Ingmanin Thukydides-suomennoksen esipuheessa, jossa ei ollut tällä kertaa tarpeen keskittyä runomittaan, kun kyse on proosateoksesta. Varsinaista akateemista latinankielistä esipuhetta edeltää isänmaallinen, suomen kielen asian tärkeyttä korostava kehotuspuhe väittelijän opiskelutovereille. Päällimmäiseksi suomennostyön motivaatioksi nousee rakkaus isänmaata ja suomen kieltä kohtaan, ja samat teemat nousevat esiin myös apologeettisävyisessä latinankielisessä esipuheessa. Lopun *adnotanda*-osiossa käy puolestaan selväksi, että teos on kannanotto ns. murteiden taistelussa. Tässä suomentaja haluaa seurata Lönnrotin *Mehiläisessä* viitoittamaa tietä. Suomennoksessa ei sitouduta mihinkään tiettyyn murteeseen, vaan käytössä on yhteinen aines.

Akateemisten käännöstöiden tarkoituksena oli tuottaa tekijälleen oppiarvo. Muut funktiot jäivät väistämättä toissijaisiksi, vaikka niitä esipuheessa olisikin tuotu esille.

Manifestiluonteisina tapahtumina väitökset tietysti olivat laajassa katsannossa osa kirjakielen ja kirjallisuuden kehittämisen prosessia. Vanhemman Ingmanin väitöskirja vuonna 1832 oli ensimmäinen hyväksytty suomenkielinen väitöskirja, vaikkakin vain maisteritasoin; ensimmäiset suomenkieliset tohtorinväitöskirjat hyväksyttiin vasta vuonna 1858. Kaikki neljä mainittua väittelijää kuuluivat Pohjalaiseen osakuntaan, jossa liikehdintä suomen kielen asian puolesta oli yleensäkin kiivasta, joskaan ei aina tuloksekasta. Väitökset asettuvat siten osaksi 1830-luvulla tapahtunutta suomen kielen arvostuksen nousua ja herättivät runsaasti huomiota ja innostusta etenkin ylioppilaiden keskuudessa; kyse oli heidän näkökulmastaan ”armaan äidinkielen edun” puolustamisesta, kuten A. W. Ingman toteaa myöhemmin asiaa muistelllessaan (1871, 220; ks. Helanen 1937, 287 ja Savolainen 2006, luku *Pohjalaisten kuraattorina kansalliseksi herättäjäksi*). Väitösten respondentit Törnuddia lukuun ottamatta jatkoivat näkyvästi toimintaansa suomen kielen asialla: sekä E. A. Ingman että Wolmar Schildt suomensivat kreikasta myöhemminkin – Ingman runoutta ja Schildt Eukleideen geometrian oppikirjan neljä ensimmäistä lukua.⁴ A. W. Ingman puolestaan tuli tunnetuksi *Koetus-Raamatustaan* (1857–1859) ja myös kieliasioita koskevasta sanasodastaan August Ahlqvistin kanssa (ks. Laitinen 2004).

Lähtötekstien valinnasta akateemisissa yhteyksissä voidaan todeta, että vaikka näiden neljän varhaisen suomennostyön lähtötekstit lukeutuvat kreikkalaisessa kirjallisuudessa tunnetuimpien joukkoon, ei tätä seikkaa – tai ylipäätään lähtötekstien asemaa länsimaisen kirjallisuuden kaanonissa – tuoda eksplisiittisesti ilmi. Missään väitöskirjoista ei myöskään perustella, miksi juuri nämä tekstit ovat valikoituneet suomennettaviksi, ja suomennosotteet jäävät hyvin lyhyiksi suhteessa lähtötekstiin. Kyse ei ole varsinaisesti yleisön tarpeisiin vastaamisesta: mahdollisesti heräämässä olevaan suomalaisen yleisön lukuhaluun tuskin millään tavalla vastasivat lyhykäiset, akateemisin selityksin varustetut otteet maailmankirjallisuudesta. Esimerkiksi Törnudd ei Sofokleen yhteydessä viittaa kreikkalaisen kirjallisuuden korkeatasoisuuteen ja siihen, että sen tunteminen olisi olennaista kulttuuritietoutta kenelle tahansa – tässä näkyy ero kansansivistäjä Gottlundin asenteeseen. Etenkin Sofokleen kohdalla olisi ollut myös aivan perusteltua todeta, että se on alkukielellä varsin hankalaa luettavaa, jolloin käännökseen saatavilla oleminen puoltaisi paikkaansa. Toisaalta on niinkin, ettei tämän suomennoksen merkitystä kaunokirjallisena elämyksenä olekaan syytä liioitella: lopultakin kyseessä ovat kaikkiaan yli 1500-säkeisen tragedian ensimmäiset 150 säettä, eikä suomennos koskaan saanut jatkoa samalta tekijältä. Vastaanottokin oli ristiriitainen. Carl Niclas Keckman kirjoitti *Oidipuksesta* Lönnrotille (26.7.1837; Keckman 1998, 173): ”Siitä nyt ovat puheet olleet monilaiset: Minun mielestäni usiammat värsyt kyllä kulkevat, ja muutamat ovat hyvästikki syntyneet.” Tämänkin sitaatin perusteella näyttää siltä, että etupäässä keskustelua herätti

4 Eukleideen *Stoikheia* (”Alkeet”) -teoksen suomennoksia emme tässä yhteydessä käsittele; ks. perusteellisemmin Sorvali (2007) ja Tossavainen et al. (2017). *Stoikheian* kaikkiaan kolmella 1800-luvun (osa)suomennoksella voi sanoa olleen yhteiskunnallista relevanssia: ne toimivat geometrian alkeisoppikirjoina. Samalla kuitenkin näissä teoksissa näkyy varsin vähän se, että ne ovat ”antiikin kirjallisuutta”; ne edustavat ennen muuta omaa tieteenalaansa geometriaa ja sen perinteitä.

juuri runomitan soveltaminen ja sen sujuvuus, siis ”värsyjen kulkeminen”. Julkista eli sanoma- ja aikakauslehtikeskustelua suomennoksesta ei ole tallentunut, kuten ei yleensä-kään näistä akateemisista suomennostöistä. Yleisön tilauksesta ei maisterinväitöskirjoissa siis ollut kyse; neljän suomennoksen auktorivalikoima on kuitenkin odotuksenmukainen keskeisyydessään. Keskeisiä olisivat olleet tietysti myös esimerkiksi Platon ja Aristoteles, mutta näitä oli maisterinväitöskirjoissa varmaan perusteltua välttää jo siksikin, että suomentajalla olisi ollut heti edessään suomenkielisen filosofisen terminologian kehittäminen.

Esipuheiden perusteella tärkeimmäksi seikaksi nousee siis kohdekieli suomi. Entä sitten lähtökielen rooli? Käännökseen perustuvassa väitöskirjassa tulivat ilmeisesti ylipää-tään kyseeseen ainoastaan klassiset kielet; näin oli ollut laita myös aiemmin Turun Akatemiasa. Tällaisia väitöskirjoja laati (tai laaditti) kaksi professoria vuosien 1816 ja 1826 välillä: kaunopuheisuuden ja runousopin – eli käytännössä latinan – professori Johan Gabriel Linsén ja Kreikan kirjallisuuden professori Axel Gabriel Sjöström. Sjöströmin toiminta oli laajahkoa, suunnitelmallista ja johdonmukaista sikäli, että hän ehti julkaista lukuisina väitöskirjoina muun muassa ruotsinnokset *Odyseian* neljästä ensimmäisestä laulusta. Vastaavia akateemisia käännöksiä antiikin teksteistä tehtiin myös Ruotsissa (ks. alla). Turun Akatemian ruotsinnosväitöskirjoista voidaan sanoa, että niillä ei voi havaita olevan samanlaista funktiota kuin suomennosväitöskirjoilla. Ne eivät esitä olevansa erityisiä isänmaallisuuden osoituksia, vaan asiallisia ja oppineita tulkintoja kyseessä olevista teksteistä (ks. myös Öller 1920, 110–111).

2.5 E. A. Ingmanin lyriikkasuomennokset (1834)

Gottlundin *Otava II:n* jälkeen Anakreon oli jälleen huomion kohteena pari vuotta myöhemmin, kun edellä mainittu E. A. Ingman suomensi runovalikoiman otsikolla *Lauluja Anakreonilta ynnä myös laulu Sappolta* (1834). Kyseessä oli toveripiirin, Pohjalaisen osakunnan jäsenten kustantama teos, kenties osoitus isänmaallisesta liittolaishengestä, johon nuorempi Ingman oli viitannut jo väitöskirjansa kehotuspuheessa. Runosuomennoksista osa oli ilmestynyt jo aiemmin sanomalehdissä, mutta niitä uudistettiin hieman kokonaislaitokseen (Rancken 1936, 225).

Ingmanin välittömät esikuvat käännöstyössä olivat varmaankin ruotsinkielisiä; laajin ruotsinnos oli uppsalalaisen professori J. Tranérin yli sata runoa käsittävä kreikkalaisen lyriikan kokoelma (1826–32), joka perustui hänen johdollaan julkaistuihin 41 väitöskirjaan (Rancken 1936, 206–207.) Ingmanin valikoima käsitti 34 runoa. Teoksen alkuosa on omistettu paitsi Anakreonin ja Sappfon elämäkertojen lyhyelle esitykselle, myös metriikalle. Esipuheessa (”Lukialle”) suomentaja vielä esittää apologiaa – ongelmia aiheutti edelleen suomen kieli: ”Mitä nyt näien Laulujen Suomennukseen tulee, niin taitaneepi tarkka tutkia havaita siinä paljon vikoja ja puutteita. Vaan hän muistakoon myös, että kielemmeki vielä tahtoo olla kankianlainen, koska sitä vasta nykyjään on enemmän ruvettu harjoittamaan, ja että tämä työ siis on ollut suomentajalle usein vaikiata.” Ingmanin käännöksiä voidaan kuitenkin pitää sekä sanavalinnoiltaan että rytmitykseltään

monin paikoin onnistuneina, ja apologiat olivat kääntäjille varmasti tuttuja myös pohjoismaisesta antiikin teosten käännöstraditiosta (Akujärvi 2010, 50–52).

Gottlund ja E. A. Ingman päätyivät siis molemmat suomentamaan samoja kreikkalaisauktoreita: Homerosta, Anakreonia ja Sapfoa. Homeroksen keskeinen asema antiikin kirjallisuudessa on kyseenalaistamaton: on luontevaa, että jo suomentamisen varhaisimmissa vaiheissa pyrittiin tulkitsemaan suomeksi nimenomaan homeerista epiikkaa, ja osuivathan joka tapauksessa Ingmanin ja Gottlundin suomennokset *Iliaan* eri kohtiin. Kuitenkin muutakin suomentamisen arvoista olisi ollut tarjolla tilanteessa, jossa suomennoksia ei oikeastaan ollut ilmestynyt. Osin oli varmastikin kyse tietoisesta kilpailusta: mitä suurimmassa määrin oli kyse kreikkalaisten runomittojen suomalaisten versioiden kehittämisestä. Sekä epiikan että lyriikan mittoihin ehti Gottlund ensin. Ensimmäinen Anakreon-suomennos ilmestyi *Helsingfors Tidningarissa* vuonna 1830. Ingmanin käännökset saivat kuitenkin osakseen positiivisempia arvioita, ja vertailuja Ingmanin ja Gottlundin välillä tehtiin suomenkielisen käännöskirjallisuuden vähyden vuoksi vielä pitkään 1840- ja 1850-luvun puolellakin (Rancken 1936, 246–252). Anakreonin ja Sapfon runojen uudelleenikäntäminen oli sikäläkin ymmärrettävää, että Gottlundin suomennoksia oli arvosteltu runsaasti.

Anakreonin ei voi sanoa kuuluvan aivan merkittävimpään kärkeen antiikin kirjallisuuden joukossa, toisin kuin maisterinväitöskirjoissa osaksi suomennettujen Homeroksen, Ksenofonin, Thukydidien ja Sofokleen. (Anakreonista ja anakreonttisesta runoudesta Suomessa kattavasti ks. Rancken 1932). Vuoteen 1834 mennessä oli useista Anakreonin runoista kuitenkin julkaistu jo kaksi suomennosta, kun akateemisia käännöksiä lukuun ottamatta mitään muuta antiikin kirjallisuutta ei ollut suomennettuna vielä ilmestynyt lainkaan. Anakreon tunnetaan elämäniloja käsittelevästä lyriikastaan; näin suomentamisen tausta-ajatuksena ei liene ollut esimerkiksi lukijakunnan jalostaminen, vaikka kreikkalaisia tekstejä yleensä arvostettiin parhaimpina sivistyksen kannalta. Kreikkalaista varhaista lyriikkaa on kuitenkin säilynyt vain suhteellisen vähäisiä määriä, mikä on taannut Anakreonillekin säännöllistä huomiota historian saatossa. Anakreonin etuna on lisäksi ollut, että hänen runonsa ovat yleisinhimillisesti ymmärrettäviä; säilyneiden runojen teemoina toistuvat viini, laulu ja rakkaus, ja esimerkiksi myyttistä kuvastoa ja kulttuurihistoriallisista syistä melko lailla hermeettiseksi jäävää ainesta niissä on vähemmän kuin vaikkapa selkeästi korkeakirjallisemmassa, runsaiden mytologisten alluusioiden vuoksi vaikeaselkoisessa Pindaroksen lyriikassa. Lisäksi tässä vaiheessa varmasti käytännön merkitystä on ollut silläkin, että Anakreonin runot ovat varsin lyhyitä, mikä helpotti kokonaisten runojen kääntämistä ja painattamista. Sama koski Sapfoa (jolta kokonaisia runoja ei ole säilynytkaan yhtä enempää). Ingmanin lähtötekstivalintaa päädyttiin sekä kritisoidaan että kiittämään, jopa samassa julkaisussa: kun toiselle arvioijalle valinta oli ”otollinen” (*Sanan Saattaja Wiipurista* 1835b), toinen totesi (*Sanan Saattaja Wiipurista* 1835a): ”Ohoh! Ei nuo lysti laulut / ole Suomeksi soriat – – Myöskän ei Eroksen keinot / ole Suomessa sopivat”.

Anakreonin kohdalla suomennosinnokkuuteen vaikutti epäilemättä myös se, mitä muualla Euroopassa tapahtui. Suomi ja suomenkielinen kulttuuri liittyivät nyt muualla

jo paljon aiemmin alkaneeseen Anakreon-innostuksen aaltoon, paikallisiin oloihin sopivassa mittakaavassa. Anakreon oli löydetty varsinkin Ranskassa, missä Henri Estienne julkaisi *Carmina Anacreontica* -ensiedition vuonna 1554. Tämän korpuksen ilmestymisen vaikutus kantoi useita vuosisatoja, ja tuloksena oli paitsi käännöksiä niin latinaksi kuin kansankielillekin, myös *Anacreontican* innoittamaa runoutta (Höschele 2014, 199). Ingmanin runosuomennoksista osa päätyi leviämään muissa julkaisuissa, kuten oppikirjoissa, aikakausjulkaisuissa ja runovalikoimissa (Rancken 1936, 252–253); niillä oli myös vaikutusta useisiin myöhempiin suomalaisiin runoihin (mt., 252).

2.6 Lönnrot ja keskustelu runomitoista

Ensimmäinen tunnettu Homeros-suomentaja on R. V. Frosterus (1795–1884), joka käänsi opiskeluaikanaan *Iliasta*; muutamia säikeitä hänen suomennoksistaan julkaistiin P. A. Sondenin presidoidmassa väitöskirjassa *In historiam poëseos Suecanae hypomnemata* Uppsalassa 1817 (Mustakallio 2012). Elias Lönnrot kuitenkin noteerasi (1836 no 10) E. A. Ingmanin ensimmäiseksi Homerosta alkuperäiseen runomittaan suomentaneeksi. Gottlundin suomennos *Iliaan* 6. laulusta edelsi kyllä Ingmania, mutta hänen heksametriaan Lönnrot ei ikään kuin tunnustanut. Asiasta taitettiin peistä sanomalehtien sivuilla. Kiista sai alkunsa, kun Lönnrot julkaisi (1833) *Oulun Wiikko-Sanomissa Neijon laulun* (”Kultani kukkuu, kaukana kukkuu”) sekä selitysosion, jossa hän analysoi runossa esiintyviä metrisiä yksiköjä ja samalla tölväisi Gottlundin suomalaista heksametria (ks. myös Apo 2009, 5–7). Kiista siirtyi *Sanan Saattajaan Wiipurista*, jossa Gottlund kirjoitteli (1834) nimimerkillä ”Pieksämäkiläinen”. Hämmästyttävää on, että verraten vaikeaselkoinen runotekninen selostus saa lehden nelisivuisista numeroista valtaosan – kertonee toimitusmateriaalin vähäisyydestä, että tilaa annettiin näin paljon. Tämän ns. keskustelun huippenuksena voinee pitää Lönnrotin (1834) heksametrimittaista pilkkarunoa ”Pieksämäkiläisestä”, ts. Gottlundista *Oulun Wiikko-Sanomissa*. Tässä Lönnrotin viime sivalluksessa ei ole mukana mitään selitesanoja, ainoastaan runonäytteitä ja pilkkaruno; lukijan luotetaan jostain syystä pysyvän kärryillä keskustelussa, jota käytiin varsin etäällä toisistaan ilmestyvien lehtien palstoilla. Sulkunen (2004, 70–72) tulkitsee, että kyseessä oli Lönnrotin kyvyttömyys tieteelliseen keskusteluun tai pyrkimys mitätöidä mahdollisten kilpailijoiden saatutukset; Apon (2009) mukaan näin raflaavaan tulkintaan ei kuitenkaan ole aihetta. On syytä muistaa, että 1800-luvun keskusteluihin kuului myös pilkkaaminen ja satiiri (ks. esim. Laitinen 2004). Runomitta-asia oli Lönnrotille ajankohtainen; hieman aiemmin hän oli esitellyt omia Homeros-suomennoksiaan kirjeissään Keckmanille (25.1.1834; Lönnrot 1990, 67–71) sekä samana keväänä niin ikään heksametrimittaisia Theokritos-otteitaan kirjeessään Simon Wilhelm Appelgrenille (7.5.1834; Lönnrot 1990, 86). Gottlundin runomittasovellutukset Lönnrot kuitenkin halusi kitkeä juurineen siteeraten häntä varoittavana esimerkkinä vielä *Kalevalan* esipuheessakin (1835, xxiii).

Anonyymiksi jäävä kirjoittaja nostatteli saman vuoden aikana vielä lisää suomennospolemiikka *Oulun Wiikko-Sanomissa* (1834). Nyt asetettiin rinnakkain kaksi Sapfon laulun suomennosta kreikkaa ymmärtävien lukijoiden ”tutkittavaksi ja tuomittavaksi”.

Toinen suomennoksista on Gottlundin *Otavasta*, toinen E. A. Ingmanilta; vain Gottlund mainitaan nimeltä, mitä voinee pitää edellä esitellyn valossa enemmän pahan- kuin hyvänsuopana. Suomennosten yhteyteen on liitetty myös runojen metrinen kaava, joka kreikantaitoisille varmasti avasikin asiaa. Lähtötekstin puuttuminen tästä yhteydestä kuitenkin lienee merkinnyt monissa tapauksissa sitä, että ”tutkiminen ja tuomitseminen” jäivät sen varaan, kumman suomentajan suomi lukijaa enemmän miellytti.

Lönnrotin Homeros-suomennoksia ilmestyi osana *Mehiläisen* liitteeksi laadittua laajaa kirjoitusta *Muistelmia ihmisten elosta kaikkina aikoina* (1836–1837), joka oli suomennos teoksesta *C. F. Beckers Werldshistoria* (1829–1835). *Muistelmissa* (1836–1837, 130) viitataan siihen, että Homerosta pidetään edelleen maailman suurimpana runoilijana; kyse ei ole ainoastaan runollisesta laadusta ja sen tähden tuntemisen arvoisesta tematiikasta, tyylistä ja runomitasta, vaan myös historiaan eläytymisestä ja sen ymmärtämisestä. Homerosta suomentamaan Lönnrotia motivoi sekin, että työ oli hänelle suorastaan kevyttä, kuten käy ilmi hänen Keckmanille 25.1.1834 kirjoittamastaan kirjeestä (Lönnrot 1990, 69–71). Tuskailtuaan aikansa ruotsinkielisten runojen suomentamisen kanssa Lönnrot toteaa, että kreikasta ja latinasta on helpompi suomentaa samaan mittaan heksametria kuin ruotsista, jossa kielen sanojen lyhyys pakottaa tiivistämään suomennoksen kieltä ja sisältöjäkin.

Lönnrotin sivistysprojekti oli laaja. *Muistelmiin* lomitettut Homeros-suomennokset olivat säikeissä mitaten laajimmat siihen saakka ilmestyneistä ja nyt ensi kertaa myös *Odyseiasta*. *Muistelmat* taas oli ensimmäinen tämänkaltainen teos suomeksi. Julkaiseminen aikakauslehden liitteenä oli kustannusten kannalta ilmeisesti järkevintä (ks. Lönnrot 1990, 110–111), mutta kertoi myös toiveesta saada laaja suomenkielinen lukijakunta. Uskonnollista kirjallisuutta lukuun ottamatta suomenkielistä luettavaa oli edelleenkin niukalti. Alkuperäinen Beckerin teos on yhdeksän kirjan laajuinen; Lönnrotin julkaisema jakso on miltei 400 sivua. Lönnrotin lisäksi Beckeriä käänsi ensin Pehr Ticklén ja sitten J. F. Cajan, jota Lönnrot ohjeisti 1.12.1837 seuraavasti (Lönnrot 1990, 161): ”Vähemmän tähelliset asiat Bekkeristä saisi pois heittää, hyvä jos vaikka kolmanneksi osaksi, eikä sitä muutenkaan tarvitsisi kääntää, ainoastaan mukaan kirjottaa.” Sitaatti valaisee tuonaikaisen suomennostyön periaatteita: kun kyseessä on tietokirja, mukaileminen ja lyhenteleminen on sallittua – pääasia on tiedon välittäminen ja suomen kielen käyttöalan laajentaminen. Homeros-suomennos on omanlaisensa teksti tämän ”matriisitekstin” sisällä ja sen suomennosperiaatteet olivat toiset.

Kysymystä eepin mitta suomentamisesta Lönnrot käsittelee vielä *Mehiläisessä* (1836, nro 11) menetelmänään jälleen vertailu. Hän siteeraa lyhyttä jaksoa Gottlundin (1828, 248–249) suomentamasta *Iliaan* 6. kirjasta esittäen heti perään oman suomennoksensa samasta kohdasta. Lisäksi Lönnrot antaa sanasta sanaan kreikkalaista alkuperäisversiota seuraavan havainnollisen suomennoksen. Lönnrot palasi jälleen Homeroksen pariin 1855 julkaistessaan suomennoksen *Odyseian* 6. laulusta muistuttaen edelleen suomen sopivuudesta heksametrin kääntämiseen (Lönnrot 1855, 258). Runomittakysymyksen keskeisyydestä suomentamisessa kertoo myös se, että liitteenä olevassa selitysosiossa

hän käy läpi ainoastaan mitan soveltamiseen liittyviä asioita – muut asiat eivät Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Suomi*-kirjassa, käytännössä ammattilehdessä, kaiketi selitystä kaivanneetkaan.

3 *Lopuksi*

Antiikin tekstien suomennosten taustalla on ollut useita vaikuttavia tekijöitä. Meillä käännettiin usein sitä, mitä Ruotsissakin käännettiin: malli on osittain tullut sieltä. Tässäkin kuitenkin taustalla on yleiseurooppalainen ajatus siitä, että antiikin kirjallisuus on parhaanlaatuista ja klassista, ja sitä vasten oman maan tai kulttuurin kirjallisuutta on tarkasteltu. Sen on todettu antavan mallia ja toimivan kimmokkeena omakielisen kirjallisuuden luomiseen; klassisten teosten kääntäminen on myös kertonut kansakunnan sivistyksen tasosta ja sivistystahdosta. Suomennosten julkaiseminen oli aluksi kokeiluluontoista: kokonaisuuksia ei pyrittykään saattamaan suomeksi lukuun ottamatta kreikkalaista lyriikkaa, joka alun perinkin oli hajanaisena säilynyttä. Vaikka suuri yleisö ei olisi paljoa näistä kokeiluista aina kostunutkaan, suomenkielisen maallisen lukemiston niukkuus takasi tekijöille ja teoksille kielen ja kirjallisuuden asialla olevien huomiota vielä vuosienkin päästä. Paneutuva huomio puolestaan oli osa kirjakielen kehittämisprosessia. Tutkimuksen myötä kävi siis ilmi varhaisten käännösten suhde suomen kielen asiaan: monessa tapauksessa kysymys oli vielä akateemisesta kokeilemisestä, joskin suomenkielisen yleisön sivistäminen ja laajentaminen ovat myös keskeisiä tavoitteita.

1850-luvun puoliväliin mennessä koulujen tarpeet eivät ehtineet vielä näkyä kreikan- tai latinankielisten tekstien suomentamisessa lukuun ottamatta Eukleideen geometrian alkeita, jolla ei kuitenkaan ollut mitään tekemistä kielen ja kirjallisuuden opettamisen kanssa. Resursseja ja tarpeita tällaiseen kouluja varten suomentamiseen oli varsinaisesti vasta myöhemmillä vuosikymmenillä.

Arvostuksesta huolimatta ei antiikista peräisin olevien teosten osuus kaikesta suomennoskirjallisuudesta tarkasteleminamme vuosikymmeninä ollut kovin suuri. Lukijakunnan tarpeet oli otettava huomioon ja nykykirjallisuus taisteli vielä melko pienistä kirjamerkkinoista antiikin teosten kanssa. Seuraavina vuosikymmeninä korostuukin koulun rooli suomentamistoiminnassa: kreikasta ja latinasta suomennettujen teosten määrä olisi voinut hyvinkin jäädä vähäisemmäksi ilman kehittyvän koulun arvioituja sivistystarpeita.

Kivistö ja Riikonen (2007) esittävät, että antiikin teosten suomentamisessa on havaittavissa kehityskulku, jossa aluksi pitkän ajan kuluessa tehtiin yrityksiä perusteoksiksi käsitettyjen laajamuotoisten eepisten teosten saattamiseksi suomen kielelle, kääntämällä ensin pienempiä jaksoja ja kehittämällä niissä suomen kieltä antiikin eepoksen heksametriin taipuvaksi. Tämä näkyy selvästi tämän tutkimuksen aineiston osalta Homeroksen kohdalla. Runomittateoriat ja käytännön sovellutukset saivat keskusteluissa runsaasti tilaa foorumista riippumatta. Myös muiden kirjallisuuden lajien – ja muiden kielialueiden kirjallisuuksien – kohdalla voi todeta jonkinlaisen valikoinnin ja hitaan etenemisen olevan miltei välttämättömyys tilanteessa, jossa maailmankirjallisuus tarjoutuu käännettäväksi

mutta sekä henkilöresurssit että kirjakielen senhetkinen vaihe tarjoavat vain vähäisiä mahdollisuuksia edistää asiaa.

Lähteet

Aineslähteet

- ACHRENIUS, HENRIK 1777: *Kaxi neljättä kymmendä satua, suomalaisiin runoihin kääty vuonna 1775*. Georg Wilhelm Londicer, Vaasa.
- 2003: *Runot vuosilta 1754–1797*. MATTI PIISPA (toim.). WSOY, Helsinki.
- BECKER, C. F. 1829–1835: *C. F. Beckers Werldshistoria. Fortsatt af Woltmann och Menzel. Öfwersättning efter den af J. W. Loebell omarbetade sjette original-upplagan*. R. M. Lindh, Örebro.
- ”-ck” 1846: Nuorukainen ja kaiku. Sanoman eli Juorun asunto. *Morgonbladet* 12.3.1846 no 20.
- CORNELIUS NEPOS 1856: *Kornelius Nepos: Jalojen sankarien elämäkertoja*. Suom. K. M. Forsberg. SKS, Helsinki.
- FORSMAN, KAARLO 1876: Kreikkalaisia satuja kirjeissä Suleimalle kertoi J. W. C. [arvio]. *Kirjallinen Kuukauslehti* 1.4.1876 no 4, 102–103.
- GANANDER, CHRISTFRID 1784: *Uudempiä Uloswalituuta Satuja*. Georg Wilhelm Londicer, Vaasa.
- GOTTLUND, CARL AXEL 1828: *Otava eli suomalaisia huvituksia osa I*. [Tekijä], Tukholma. [2. painatus 1831.]
- 1830: Peäkyselle. *Helsingfors Tidningar* 14.4.1830 no 29. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/385393?page=1>
- 1832: *Otava eli suomalaisia huvituksia osa II*. [Tekijä], Tukholma.
- 1834: Neijon laulajalle Oulun Wiikko Sanomissa. *Sanan Saattaja Wiipurista* 8.-15.2.1834 no 6–7.
- 1929: *Otava eli suomalaisia huvituksia osa III*. SKS, Helsinki.
- INGMAN, ANDERS WILHELM 1841: *Thucydides de bello Peloponnesiaco historiae prima VIII capita, Fennice reddita*. Frenckell & Son, Helsinki.
- 1871: Muistelmia suomalaisuuden suhteista ja seikoista. *Kirjallinen Kuukauslehti* 1.9.1871 no 9, 218–227.
- INGMAN, ERIK ALEXANDER 1832: *Iliadis Homericae prima rhapsodia, Fennice reddita*. Frenckell & Son, Helsinki.
- 1834: *Lauluja Anakreonilta ynnä myös laulu Sappolta*. J. C. Frenckell, Helsinki.
- KECKMAN, CARL NICLAS 1998: *Vaka veli veikkoseni: C. N. Keckmanin kirjeitä 1812–1838*. IRMELI PÄÄKKÖNEN (toim.). SKS, Helsinki.
- KROHN, JULIUS 1873: Muutamia Esopin eläinsatuja suomeksi Ison Vihan ajoilta. *Kirjallinen Kuukauslehti* 1.4.1873 no 4, 83–86.
- LÖNNROT, ELIAS 1833: Neijon laulu. *Oulun Wiikko-Sanomia* 5.10.1833 no 40.
- 1834: Kokehia kolmen miehen, uutten lauluin laatioitten. *Oulun Wiikko-Sanomia* 19.4. 1834 no 16.
- 1835: *Vanha Kalevala taikka Vanhoja Karjalan Runoja Suomen kansan muinosista ajoista*. J. C. Frenckell, Helsinki.
- 1836: Suomalaisesta kuusimittarunosta (heksametrosta). Herralle maanmiehelle [jatko edelliselle]. *Mehiläinen* 1836 no 10–11.
- 1836–1837: Muistelmia ihmisten elosta kaikkina aikoina. *Mehiläinen* 1836–1837. Liite. Suom. ELIAS LÖNNROT (s. 1–195) ja PEHR TICKLÉN (s. 196–).
- 1855: Odysseen vastaanotto Faiakilaisten saarella. *Suomi. Tidskrift i fosterländska ämnen* 1855 no 1, 255–280.
- 1990: *Valitut teokset. I, Kirjeet*. RAIJA MAJAMAA (toim.). SKS, Helsinki.
- Oulun Wiikko-Sanomia* 1829: Yritykset ovat moninaiset. 3.1.1829 no 1.
- 1834: Rakastetulle tytölle. Yhöllän rakastetullen tytöllän. 5.4.1834 no 14.

- PORTHAN, HENRIK GABRIEL 1768: *De poësi Fennica, particula secunda*. J. C. Frenckell, Turku.
- Sanan Saattaja Wiipurista 1835a: Sanoja, Anakreonin ja Sapfon Grekan kielestä Suomeksi käännettyin lauluin luettua, hyräily. 24.1.1835 no 4.
- 1835b: Kirjallisia sanomia. 19.9.1835 no 38.
- SCHILDT, WOLMAR STYRBJÖRN 1832: *Duo prima capita Anabaseōs Kyrōu Xenophontēae, Fennice translata*. Frenckell & Son, Helsinki.
- SNELLMAN, JOHAN VILHELM 1844: Suomi och fosterländska litteraturen. *Saima* 4.1. no 1 ja 11.1.1844 no 2.
- 1848: Finnes en Finsk prosa? *Litteraturblad* joulukuu 1848 no 13.
- SONDÉN, P. A. 1817: *In historiam poëseos Suecanae hypomnemata*. Zeipel & Palmblad, Uppsala.
- THOMAS GEORGII 1616: *Yxi historia Hierusalemī surkiasta häwijtöxest lyhyest käsitetty*. Roodzin kieleste soomen kielexi kääty. Christopher Reusner, Tukholma.
- Turun Wiikko-Sanommat* 1823: Oppineimpain tutkittaa. 22.2.1823 no 8. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/414945?page=2>
- TÖRNUDD, ANDERS 1837: *Sophoclis Oidipi regis versus 1-150 Fennice reddidit auctor Andreas Törnudd*. Frenckell & Son, Helsinki.

Tutkimuskirjallisuus

- AKUJÄRVI, JOHANNA 2010: ... Til Rusin-Strutar och Tortebotnar: Översättningsars nytta enligt förord till svenska översättningar av antik litteratur under 1700-talets första hälft. *Sjuttonhundredatal* 7, 50-73. <https://doi.org/10.7557/4.2467>
- 2014: Suethice: Dissertationer, disputationer och dissertationsöversättningar under 1800-talet. *Aigis. Elektronisk tidskrift for klassiske studier i Norden*, 1-43, 1-16. <https://www.igl.ku.dk/aigis/2014,1/Vol.14,1.html>.
- APO, SATU 2009: Uusin Lönnrot-myytti ja kansanrunouden editiohistoria. *Elore* 16. <https://doi.org/10.30666/elore.78808>
- FORNARO, SOTERA (SASSARI) 2006: Philogelos. H. CANKIK, H. SCHNEIDER ja C. F. SALAZAR (toim.): *Brill's New Pauly*. http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e920910
- HAAPANEN, TOIVO 1926: *Suomalaiset runomittateoriat 1800-luvulla*. SKS, Helsinki.
- HAKAPÄÄ, JYRKI 2004: Kirjojen välittäminen lukijoille 1800-luvun alun Suomessa. KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, 18-40. SKS, Helsinki.
- HANHO, J. T. 1955: *Suomen oppikoululaitoksen historia. 2, 1809-1872*. WSOY, Porvoo.
- HEIKINHEIMO, ILMARI 1930: *Piirteitä Gottlundin Otavan syntyhistoriasta*. SKS, Helsinki.
- HELANEN, VILHO 1937: *Suuri murros: Pohjalainen osakunta 1828-1837*. WSOY, Porvoo.
- HIRVONEN, MAIJA 2006: Schildt, Wolmar. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. *Studia Biographica* 4. SKS, Helsinki, 1997- <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-002847> [viitattu 27.6.2019].
- HÄKKINEN, KAISA 2007a: Suomalainen kirjallisuus Ruotsin vallan aikana. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 24-33. SKS, Helsinki.
- 2007b: Kielen kehitys ja suomennoskirjallisuus. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 162-175. SKS, Helsinki.
- HÖSCHELE, REGINA 2014: „Er fing an zu singen, und sang lauter Mägdchen“. Johann Wolfgang Ludwig Gleim, The German Anacreon. M. BAUMBACH ja N. DÜMLER (toim.): *Imitate Anacreon!: Mimesis, Poiesis and the Poetic Inspiration in the Carmina Anacreontea*, 199-226. De Gruyter, Berlin-Boston. <https://doi.org/10.1515/9783110334142.199>.
- IMPIVAARA, HEIKKI 1914: "Turun Viikko-Sanomain" aiheuttama kiista suomen oikeinkirjoituksesta ja A. I. Arwidssonin osallisuus siihen. *Virittäjä* 18, 5-48.
- IVASKA, LAURA – OUTI PALOPOSKI 2018: Attitudes towards indirect translation in Finland and translators' strategies: compilative and collaborative translation. *Translation Studies* 11 (1), 33-46. <https://doi.org/10.1080/14781700.2017.1399819>

- KAJANTO, IIRO 2000: *Latina, kreikka ja klassinen humanismi Suomessa keskiajalta vuoteen 1828*. SKS, Helsinki.
- KIUASMAA, KYÖSTI 1982: *Oppikoulu 1880–1980: oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Pohjoinen, Oulu.
- KIVISTÖ, SARI – RIIKONEN, H. K. 2007: Antiikin kirjallisuus ja suomennokset uuslatinasta ja humanistikreikasta. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia II*, 29–53. SKS, Helsinki.
- KOVALA, URPO 1992: *Väliin lankeaa varjo: angloamerikkalaisen kaunokirjallisuuden välittyminen Suomeen 1890–1939*. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- 1996: *Maailmankirjallisuuden ja kansalliskirjallisuuden välissä? Suomennoskirjallisuuden asemasta 1800-luvulla*. JUHANI NIEMI (toim.): *Rakkaudesta lukemiseen. Suomalaisen kirjallisuusharrastuksen kehittämisestä*, 41–59. Yliopistopaino, Helsinki.
- LAITINEN, LEA 2004: *Kieltosana ja kieletär. Yhden kielikiistan kulku ja ideologiat*. KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, 177–222. SKS, Helsinki.
- LAUERMA, PETRI 2004: *Aluemurre vai murteiden yhdistelmä? KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, 136–176. SKS, Helsinki.
- MALINIEMI, AARNO – NIVANKA, EINO 1932: *Klassillisen kirjallisuuden suomennoksia ja ruotsinnoksia: bibliografisia muistiinpanoja kotimaisesta kirjallisuudesta vuosilta 1771–1930*. Helsinki.
- MUSTAKALLIO, HANNU 2012: *Frosterus, Robert Valentin. Kansallisbiografia-verkkójulkaisu*. *Studia Biographica* 4. SKS, Helsinki, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003209> [viitattu 8.3.2021].
- MÄKINEN, ILKKA 1996: *Lukuhulun historia ja kirjastot Suomessa*. JUHANI NIEMI (toim.): *Rakkaudesta lukemiseen. Suomalaisen kirjallisuusharrastuksen kehittämisestä*, 24–40. Yliopistopaino, Helsinki.
- 1997: *”Nödvändighet af Lainakirjasto”: Modernin lukuhulun tulo Suomeen ja lukemisen institutiot*. SKS, Helsinki.
- NIEMI, JUHANI 1996: *Teoksen teesit ja teemat*. JUHANI NIEMI (toim.): *Rakkaudesta lukemiseen. Suomalaisen kirjallisuusharrastuksen kehittämisestä*, 7–12. Yliopistopaino, Helsinki.
- NORDLUND, TARU 2004: *Arat taimet ja ankarat puutarhurit. 1800-luvun lopun kielikeskustelun metaforat ja kieli-ideologiat*. KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, 286–382. SKS, Helsinki.
- 2018: *Kääntäjien kirjeenvaihto, suomentamisen normit ja kieli-ideologiat 1800-luvun lopun Suomessa*. *Virittäjä* 122 (4), 561–585.
- NUORTEVA, JUSSI 1983: *Ennen vuotta 1850 painetun kirjallisuuden valtakunnallinen kartoitustyö*. *Opusculum* 3 (1), 207–223.
- PALOPOSKI, OUTI 2004: *Suomennoskirjallisuus 1800-luvun alkupuolella*. KATJA HUUMO, LEA LAITINEN ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Yhteistä kieltä tekemässä. Näkökulmia suomen kirjakielen kehitykseen 1800-luvulla*, 41–72. SKS, Helsinki.
- 2007: *Suomentaminen ja suomennokset 1800-luvulla*. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 102–126. SKS, Helsinki.
- 2016: *Translating and translators before the professional project*. *Journal of Specialist Translation* (25), 15–32.
- PULKKINEN, RISTO 1999: *Vastavirtaan. C. A. Gottlund 1800-luvun suomalaisena toisinajattelijana: Psykobiografinen tutkimus*. Helsingin yliopisto, Helsinki. <https://helda.helsinki.fi/bitstream/handle/10138/21606/vastavir.pdf?sequence=2>.
- PYM, ANTHONY 1998: *Method in Translation History*. St. Jerome, Manchester.
- RANCKEN, GUNNAR 1932: *Anakreon ja anakreonttinen runous Suomessa: 1, Aika 1770–1830*. SKS, Helsinki.
- 1936: *Anakreon ja anakreonttinen runous Suomessa: 2, Aika 1830–1840. Kirjallisuudentutkijain seuran vuosikirja 4*. SKS, Helsinki.
- RUOPPILA, VEIKKO 1963: *Inkeriläisiä aineksia J.H. Hoppiuksen runoissa*. *Virittäjä* 63 (2), 164–168.

- <https://doi.org/10.1111/j.1949-8594.1963.tb16951.x>
- SAVOLAINEN, RAIMO 2006: *Sivistyksen voimalla: J. V. Snellmanin elämä*. Edita, Helsinki. <http://snellman.kootutteokset.fi/fi/kirjallisuutta>.
- SEPPÄNEN, MINNA – TUNTURI, JANNE 2019. Kieliopillinen estetiikka ja kansallinen identiteetti: suomalaisten oppikoulujen latina ja kreikka 1800-luvun julkisessa keskustelussa. *Ennen ja Nyt: Historian Tietosanomat*. Agricola – Suomen humanistiverkko, Historiallinen Yhdistys ry, Suomen Historiallinen Seura ry ja Turun Historiallinen Yhdistys ry, Turku. <https://journal.fi/ennenjanyt/article/view/108961/63953>
- SEVÄNEN, ERKKI 2007: Suomennoskirjallisuuden määrällisestä kehityksestä. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia II*, 12–22. SKS, Helsinki.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SORVALI, IRMA – HÄKKINEN, KAISA 2007: Kieli muuttuu, entä käännöskieli? H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia II*, 376–386. SKS, Helsinki.
- SORVALI, TUOMAS 2007: Eukleideen alkeet. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia I*, 321–324. SKS, Helsinki.
- SULKUNEN, IRMA 2004: *Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: 1831–1892*. SKS, Helsinki.
- 2007: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ulkomaisen kirjallisuuden käännettäjänä 1800-luvulla. H. K. RIIKONEN, URPO KOVALA, PEKKA KUJAMÄKI ja OUTI PALOPOSKI (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia II*, 127–129. SKS, Helsinki.
- TOMMILA, PÄIVIÖ 1988: Yhdestä lehdestä sanomalehdistöksi 1809–1859. PÄIVIÖ TOMMILA (päätoim.): *Suomen sanomalehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905*. 79–265. Kustannuskiila, Kuopio.
- TOSSAVAINEN, TIMO – JOUTSENLAHTI, JORMA – LEHTINEN, MATTI – MERIKOSKI, JORMA 2017: Merkittäviä suomalaisia matematiikan oppikirjoja ja -kirjailijoita. PIRJO HIIDENMAA, MARKKU LÖYTÖNEN ja HELENA RUUSKA (toim.): *Oppikirja Suomea rakentamassa*, 217–246. Suomen tietokirjailijat ry, Helsinki.
- VILJAMAA, TOIVO 2010: Homeros ja homeerinen kulttuuri. TIINA HIEKKALINNA ja MINNA SEPPÄNEN (toim.): *Philologia classica. Lähteitä, lähestymistapoja ja metodeja*, 25–43. Klassilliset kielet ja antiikin kulttuuri, Turun yliopisto, Turku.
- VIRRANKOSKI, PENTTI 2000: Achrenius, Henrik. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. *Studia Biographica* 4. SKS, Helsinki, 1997–. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003703> [viitattu 15.5.2020].
- ÖLLER, RAGNAR 1920: *Ett kvarts sekel av vårt litterära liv 1828–1853. I: Poesin*. Söderström, Helsinki.

MINNA SEPPÄNEN ja OUTI PALOPOSKI: Contextualising early Finnish translations of classical texts

The first half of the 19th century saw the rise of Finnish translations of Greek and Latin literature. This era also marked the beginnings of translating literary texts into Finnish in general. At first, the nature of this activity was temporary in two ways: there were several kinds of contexts for publication (newspapers, collective volumes, theses) and, at this stage, only excerpts were translated, not entire Greek and Latin works. However tentative the approach, these translations were first-hand translations of the source text, reflecting the status of classical education: there was a pool of those competent in Latin and Greek, while literature written in contemporary languages, such as English and French, was translated into Finnish indirectly, mostly by using Swedish, sometimes German, translations. Sweden was a natural place for translators to look for models for translating and also for choosing source material.

The central goals for translating were to develop the Finnish language, particularly in terms of the special needs of classical literature, such as the original metres and also, quite simply, to produce something for the Finnish-speaking audience to read. Questions of language were also addressed in doing these translations: many of them can be viewed as comments in the ongoing discussion concerning the Finnish literary language, which was being standardised and developed at the time. At this early stage, those translating from the classical languages to Finnish were also typically actively involved in promoting the Finnish language movement in general, including K. A. Gottlund, W. S. Schildt, A. W. Ingman and Elias Lönnrot. The prestigious position of classical literature was a part of European heritage, which meant a natural and well-founded urge for translating them into national languages. In addition, it helped lay authority upon the use of Finnish: translations were seen as a sign of a civilised culture. The actual amount of translated classical literature was not very high: during the first decades of the 19th century covered in this article, the Finnish-speaking readership was still small, and the printing and distribution of literature was somewhat unorganised. Reception of these translations is also a point of interest, as discussions in newspapers were, from time to time, heated. All of this reflects the opinions and values of the participants: what kind of language and what kinds of themes are suitable for Finns?

Minna Seppänen
mielse@utu.fi
Klassilliset kielet ja antiikin kulttuuri
Turun yliopisto

Outi Paloposki
outi.paloposki@utu.fi
Englannin kieli
Turun yliopisto

MARIA TAKALA-ROSZCZENKO

Kirjailija Iivo Härkönen ja unelma ortodoksisesta virsilaulusta

1 Johdanto

Iivo Härkönen (1882–1941) oli tuottelias kirjailija, runoilija, opettaja, toimittaja, kansanperinteen tallentaja ja kulttuuriaktivisti 1900-luvun alkuvuosikymmenien Suomessa.¹ Hän oli suistamolaista runonlaulajien sukua ja hänen tuotantoon ja toimintaansa sävytti voimakas side Karjalaan. Hän eli itse ja taltioi kirjallisessa tuotannossaan karjalaisen kansanperinteen suuren murroksen, vanhan kyläkulttuurin ja runonlauluperinteen hiihumisen, mutta samalla hän loi uutta, kääntäen muun muassa suomenkielistä runoutta aunuksenkarjalaksi. Hannes Sihvon (1983, 55) mukaan Härkönen oli ”sekä ensimmäinen että myös merkittävin karjalan kieliseltä ja ortodoksisista uskontoa tunnustavalta alueelta lähtenyt runoilija”, jonka työ vaikutti ”koko karjalaisen heimon itsetiedostumiseen”.

Sotienvälisenä kautena Härkönen toimi aktiivisesti Suomen ortodoksisessa (ajan termillä kreikkalaiskatolisessa) kirkossa. Hän osallistui maallikkoedustajana vuosina 1925 ja 1927 pidettyihin kirkolliskokouksiin. Kirkon kontekstissa Härkönen tunnetaan ennen kaikkea työstään sen kansallistamisen eteen. Kansallistamisen käsitteellä on tapana viitata erityisesti sotienvälisenä kautena 1918–39 esiintyneisiin pyrkimyksiin häivyttää ortodoksisuudesta Suomessa sen historiallisesti ja kulttuurisesti venäläiset juuret (Kemppi 2016, 25–30). Ilmapiiri vastaitsestäytyneessä Suomessa tuki tavoitetta muokata ortodoksisista vähemmistöä ”toivotun suomalaisuuden ehdoilla” (Ollila 2010, 77–78). Kirkon kansallistamiselle loi taustan Paasikiven hallituksen 26.11.1918 antama asetus, jolla ortodoksisen kirkon asema määriteltiin suomalaisessa yhteiskunnassa luterilaisen kirkon rinnalla toimivana kansankirkkona. Kuten Mika Nokelainen (2000, 155) osoittaa, asema oli riippuvainen hyvistä suhteista valtiovaltaan. Tästä syystä ortodoksisen kirkon johto ajoi ja edesauttoi pyrkimyksiä, joilla venäläiseksi leimautunut kirkko voisi osoittaa olevansa

1 Iivo Härkösen elämästä ks. esim. Ikonen 1961, Setälä, Sihvo ja Timonen 1983; Kemppi 2016, 140–142.

”aidosti suomalainen”.² Vaikka painetta suomalaistamiseen koettiin kirkon ulkopuolelta, se alkoi ilmetä myös omaehtoisena hakeutumisenä ja mukautumisena valtakulttuuriin. Jyrki Loima (2001, 22) toteaa osuvasti, että ”kirkon rakenteellinen ja ideologinen homogeenisuus olivat välttämättömiä sisäisiä vaatimuksia, jotta ulkoinen kansallinen hyväksyntä saavutettaisiin.” Hanna Kempin (2016, 40) mukaan aikalaisten käyttämän käsitteen ”kansallistuttaminen” taustalla voikin nähdä ”välillisen prosessin, jossa alkuun autettuna kohde vähitellen alkaa kansallistaa itseään”.

Ortodoksisen kirkon kansallistamista voi lähestyä kulttuurisen sopeutumisen prosessina, jossa uskonnollinen, osin etninen vähemmistö – kirkko instituutiona ja sen jäsenet yksilöinä – haki paikkaansa muuttuneissa yhteiskunnallisissa olosuhteissa. Suhtautuminen suomenkieliseen, pitkälti luterilaiseen valtakulttuuriin muodosti jakolinjan, jota on mahdollista tarkastella esimerkiksi John W. Berryn (2017, 1–4) esittämien akkulturaatioasenteiden avulla. Berryn mukaan sopeutusprosessi käynnistyy yksilön tai ryhmän tullessa yhteyteen lähtökulttuurista poikkeavan kulttuurin kanssa, esimerkiksi muuttoliikkeen seurauksena, mutta myös erilaisten etnisten ja kulttuuristen ryhmien eläessä rinnakkain yhteiskunnassa. Akkulturaatiota säätelevät hänen mukaansa *integraation*, *assimilaation*, *separaation* ja *marginalisaation* asenteet (strategiat). Ortodoksien kohdalla on mahdollista tulkita, että vaikutteiden omaksuminen valtakulttuurista sekä pyrkiminen erityisen suomalaisen ortodoksisuuden luomiseen osoittivat tarvetta integroitua yhteiskuntaan, oman uskonnollisen kulttuurin erityispiirteet kuitenkin säilyttäen. Joissain tapauksissa ympäristön vaikutus johti suoranaiseen assimilaatioon valtaväestön kanssa, jolloin oman ortodoksisen kulttuuriperimän merkeistä, kuten uskonnon ulkonaisista ilmauksista (ristinmerkki, ikonit), oli mahdollista luopua (vrt. Rimpiläinen 1976, 90). Kansallistamiseen negatiivisesti suhtautunut väestö, esimerkiksi Karjalankannaksen venäjänkieliset, joutui puolestaan marginalisaation kohteeksi, kun valtiovallan tukema kirkon johto pani viralta heidän pappejaan ”venäläismielisinä” ja sulki heidän kirkkojaan (Loima 2001). Voi myös arvioida, että ajan ilmapiiri synnytti venäjänkielisessä väestössä sisäänpäin käpertymistä, separaatiota muusta yhteiskunnasta.

Iivo Härkösen toimintaa voi luonnehtia vahvasti valtakulttuuriin suuntautuneeksi. Hänet muistetaan ennen kaikkea ortodoksisessa kirkolliskokouksessa 1925 asetetun *kirkkokunnan ulkonaisten muotojen kansallistuttamiskomitean* ideologina.³ Komitea pyrki ”suomalaistamaan” kirkollista arkkitehtuuria, puvustoa, esineistöä ja esimerkiksi ikoneissa esiintyvää nimistöä. Ihanteina olivat pelkistetyt, luterilaista muistuttavat muodot.

2 Toteutuneisiin pyrkimyksiin voi lukea muun muassa venäjänkielisen arkkipiispa Serafimin siirtämisen lakkautuspalkalle ja virolaisen ”heimoveljen”, Hermanin (Aav), asettamisen hänen tilalleen vuonna 1925 (ks. esim. Laitila 2012). Venäläistä kirkkoa uudistettiin myös vaihtamalla sen virkakieleksi suomi vuonna 1923 (Kempin 2016, 60) ja siirtymällä juliaaniseen ajanlaskusta gregoriaaniseen, mikä aiheutti 1920-luvun toisella puoliskolla vastarintaa erityisesti venäjänkielisissä Valamon munkkeissa (Frilander 1997).

3 Kansallistuttamiskomitea työskenteli vuoteen 1935 saakka, jolloin sen toiminta siirrettiin suoraan kirkollishallituksen alaisuuteen. (Ks. Kempin 2016, 172.)

Suomalaiset ihanteet haluttiin tuoda näkyviin ja kuuluviin kaikilla kirkollisen elämän aloilla. (Kemppi 2016, 138.)

Kansallistuttamiskomiteaakin varhaisemman ja toistaiseksi varsin vähän tutkitun juonteen Iivo Härkösen toiminnassa muodostaa hänen yrityksensä uudistaa ortodoksista liturgista lauluperinnettä. Vuonna 1922 julkaistiin hänen kokoamansa tekstipainos *Jumalanpalveluslauluja*, joka sisälsi 59 mukaelmaa ortodoksista kirkkoveisuista ja Raamatun psalmeista ”runomittaan sovitettuina” eli loppusoinnallisina, säkeistömallisina lauluteksteinä. Julkaisijana oli Suomen ortodoksisen kirkon sisälähetykseura Pyhään Sergein ja Hermanin Veljeskunta (jatkossa PSHV). Julkaisua seuranneina vuosina laulutekstejä yritettiin myös sovittaa musiikkiin. Sävelmäehdotuksia esitti muun muassa luterilaisen kirkkomusiikin asiantuntija, professori Ilmari Krohn (1867–1960).

Kirjansa esipuheessa Härkönen (1922b, v–vi) perusteli sovituksiaan tarpeellisena askeleena kohti kirkollisen elämän itsenäistymistä ”vieraista oloista, vieraan kielen ja vieraiden kansallisten tarkoitusperien piiristä johdetun holhouksen” alta, millä hän oletettavasti viittasi ortodoksien pitkään historiaan Venäjän kirkon yhteydessä. Jumalanpalveluslaulun tuli hänen mielestään kehittyä paitsi taiteellisen kirkkokuorolaulun, myös yksinkertaisemman seurakunnallisen laulun suuntaan. Esikuvaksi hän nosti läntisen kristinuskon virsimallisen laulun. ”Suomen kreikkalaiskatolisen kirkonkin kirkkolaulun uudistus, jos mieli sen saavuttaa täysi tarkoituksensa, on käytävä tähän suuntaan. Yleinen kansan laulettava, runomitallinen virsilaulu on saatava syntymään”, hän esitti.

Ajatus kirkkolaulun uudistamisesta laulutekstejä muokkaamalla oli ortodoksisen kirkon kontekstissa ongelmallinen. Kirkon jumalanpalveluselämä oli erittäin normatiivista, ja erilaisten kirkkoveisutyyppeiden tekstit toistivat tarkasti noin 1000-luvun loppuun mennessä vakiintuneita bysanttilaisia alkutekstejä, vaikkakin välillisesti kirkkoslaavin kielestä suomeen käännettyinä. Muodoltaan veisut olivat suorasanaisia. Myös esityskäytäntö nojasi, ainakin teoriassa, koulutettujen laulajien lauluun, ja seurakunnallinen laulu assioitui pääasiassa luterilaiseen perinteeseen. (Takala-Roszczenko 2017, 166–167.) Mikäli uuden, runomitallisen virsilaulun synnyttäminen aiheuttaisi muutoksia veisusisältöihin, merkitsisi se käytännössä erkanemista yhteisen bysanttilaisortodoksisen perinteen piiristä. Lojalisuus ortodoksista traditiota kohtaan ja toisaalta halu omaksua kansalliseksi miellettyjä, usein luterilaisesta kulttuurista nousseita vaikutteita, loikin kirkon kansallistamispyrkimykseen jännitteitä, jotka on mahdollista rinnastaa akkulturaation synnyttämiin jännitteisiin oman ja uuden kulttuurin välillä (vrt. Berry 2017, 4).

Tarkastelen tässä artikkelissa Härkösen *Jumalanpalveluslaulujen* syntyprosessia, sisältöä ja vastaanottoa pohtien sen osalta luterilaisen valtakulttuurin heijastumista ortodoksien vähemmistökulttuuriin. Mitä Härkönen tavoitteli *Jumalanpalveluslaulujen* julkaisulla? Millaisena näyttäytyy *Jumalanpalveluslaulujen* suhde yhtäältä ortodoksiseen hymniperinteeseen, toisaalta luterilaiseen virsilauluun? Millaisena kirkkolaulun uudistuksen voi nähdä akkulturaation valossa?

Kartoitan *Jumalanpalveluslaulujen* valmisteluprosessia ja vastaanottoa Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kokoelmiin kuuluvan Iivo Härkösen arkiston avulla. Härkösen

arkisto sisältää julkaisuun tarkoitettujen ja myös sen ulkopuolelle jääneiden runojen luonnoksia ja kokoelman valmisteluun ja vastaanottoon liittyvää kirjeenvaihtoa. Arkistoa-aineistoa täydennän ortodoksisen kirkon äänenkannattajassa, *Aamun Koitto* -lehdessä, julkaistuilla aikalaiskirjoituksilla. Kokoelman sisällön analyysissäni keskityn Härkösen tapaan soveltaa lähdetekstejä eli ortodoksisen kirkon liturgisia veisuja ja psalmeja omissa runoissaan. Lähdeteksteinä käytän *Jumalanpalveluslaulujen* julkaisuvuoteen (1922) mennessä ilmestyneitä suomenkielisiä ortodoksisia jumalanpalveluskirjoja.

Iivo Härkösen yhteiskunnallista ja kirjallista elämäntyötä on tarkasteltu muun muassa Voitto Setälän, Hannes Sihvon ja Senni Timosen kirjassa *Iivo Härkönen, karjalainen heimo-mies*. Siinä Sihvo (1983, 79–80) toteaa Härkösen pyrkineen kehittämään ortodoksisen kirkkokansan laulua länsimaisen kirkon virsilaulun tapaan ja näkee kirjailijan työn olleen ”virikkeitä antava” ortodoksisen kirkon perustamisvaiheessa. Perusteellisimman kuvauksen Härkösen roolista juuri ortodoksisen kirkon kontekstissa esittää Kemppi (2016, 138–173), joka mainitsee kirkkoarkkitehtuuria käsittelevässä väitöskirjassaan Härkösen suunnitelmat myös kirkkomusiikin varalle. Unelmaa virsilaulusta sivutaan myös jumalanpalvelusten kansallistamista pohtivassa artikkelissani (Takala-Roszczenko 2017, 165–168) sekä Pekka Metson ja Jenni Hakkaraisen (2020, 160) artikkelissa, joka valaisee ortodoksisen hengellisten (ei-liturgisten) laulujen kehitystä sotienvälisessä Suomessa. *Jumalanpalveluslaulujen* taustaan ja sisältöön ei kuitenkaan ole aiemmin syvennytty.

2 Iivo Härkönen ja ortodoksinen perinne

Iivo Härkönen ei koskaan peitellyt kreikkalaiskatolista eli ortodoksista taustaansa (Ikonen 1961, 276), joka juontui hänen lapsuudestaan Suistamon Äimäjärvellä. ”Kreikanusko” oli punoutunut rajakarjalaiseen elettyyn uskonnollisuuteen vuotta rytmittävine paastoineen, praasniekkoineen ja uskonnollisine tapoineen (vrt. Laitila 2017, 10–11). Jumalanpalvelukset toimitettiin 1800-luvun lopulla useimmissa seurakunnissa vielä venäläisen perinteen mukaan kirkkoslaavin kielellä – keski-ikäisen Härkösen (1928b, 84; myös Timonen 1983, 130) kuvauksen mukaan ”vieraskielinen jorahtelu huulilla”. Vuosisadan vaihteessa ortodoksien suomalaismielisen älymystön huomio kohdistuikin kirkon kieleen, ja myös Iivo Härkönen osallistui keskusteluun.

Härkösen varhaisimmat julkaistut lehtikirjoitukset *Laatokka*- ja *Aamun Koitto* -lehdissä vuosilta 1898–1900 kuvasivat nuoren opettajan⁴ havaintoja rajakarjalaisesta kansanperinteestä ja kirkollisesta elämästä. Itse asiassa Härkösen kirjallisen uran voi katsoa käynnistyneen *Aamun Koitossa* 1.2.1898 julkaistusta kirkkolaulua koskevasta mielipidekirjoituksesta ”Sananen kirkkolaulustamme”. Siinä hän arvioi ortodoksisen kirkkolaulun olleen sangen kehittymätöntä Suomessa, koska jumalanpalvelusta oli toimitettu kansalle

4 Härkönen aloitti vuonna 1898 Sortavalan seminaarissa ja täydensi opettajakoulutuksensa Sortavalassa vuosina 1902–06 (Ikonen 1961, 274).

vieraalla kielellä. Hän toivoi tulevien suomenkielisten nuottikirjojen poistavan tämän ongelman ja että kouluissa opetettaisiin kirkkolauluja niin, että ”koululapset yleisesti ottaisivat laululla osaa jumalanpalvelukseen. Silloin herää heissä aikaisin harrastus kirkon käymiseen.” (Härkönen 1898a, 19.)

Härkönen (1899, 83) palasi aiheeseen myös vetoomuksessaan ”Kaikki laulamaan kirkkoissa!” Kansankielisen jumalanpalveluksen rinnalla korostui nyt seurakunnan yhteinen laulu: ”Kuinka moni kaipaisikaan ja kuinka kaunista se oisikaan, että kreikan-uskoisissa kirkkoissammekin laulettaisi yli kirkon! Että kansankin koko seurakunta saisi omalla äänellään ja omalla kielellään Korkehinta kiittää!”

Nämä kirjoitukset ennakoivat kiinnostavasti Härkösen *Jumalanpalveluslaulujen* yhteydessä esiin tuomia ajatuksia omankielisen seurakunnallisen virsilaulun synnyttämisestä. Julkaisuaikansa perusteella niiden voi kuitenkin arvioida pitkälti toistavan tavoitteita, joita hän oli kuullut esitettävän kiertokoulunopettajien ja lukkarien kirkkolaulukurssien yhteydessä esimerkiksi Sortavalassa kesällä 1898.⁵ Kurssien järjestäjänä oli Sortavalan kreikkalaiskatolinen seurakunta, jonka pastori Sergei Okulov (1853–1940) kuului kirkon suomalaismielisen papiston johtohahmoihin. Seurakuntatyönsä ohessa Okulov toimi Venäjän kirkon Pyhän Synodin⁶ asettamassa kreikkalaiskatolisen kirjallisuuden suomenos- ja toimituskomiteassa sekä kirkon sisälähetykseuran, PSHV:n, komiteassa. Hän myös toimitti PSHV:n julkaisemaa *Aamun Koitto* -lehteä. Okulov ja kollegansa pastori Sergei Solntsev (1867–1933) vastasivat Sortavalan kirkkolaulukurssien teologisista luennoista. Kurseilla painotettiin suomenkielisen kirkkolaulun ja erityisesti yhteislaulun merkitystä.

Jumalanpalveluslaulujen näkökulmasta juuri Okulovin ja Solntsevin kanssa solmittu tuttavuus oli Härköselä tärkeä askel. Ilman heidän myötävaikutustaan olisi ollut vaikea saada palstatilaa *Aamun Koitossa* tai edetä kirkolliskokousedustajaksi. Härkönen kunnioitti erityisesti Solntsevia, jonka tunti jo nuoruudestaan uskonnonopettajana Suistamalla ja Sortavalan seminaarissa (Kemppi 2016, 145).

Opetustyön, perinteenkeräyksen ja kaunokirjallisen toiminnan ohella Härkösellä oli poliittisesti virittyneitä tehtäviä muun muassa Vienan Karjalaisten Liiton (1906) ja sen seuraajan, Karjalan Sivistysseuran (1917) riveissä. Hänen asiantuntemuksensa johti myös virkamiestehtäviin itsenäistyneessä tasavallassa. Vuosina 1918–24 Härkönen toimi Itä-Karjalan toimituskunnassa ja kouluhallituksessa valistus- ja kouluasioissa sekä Karjalan pakolaisten parissa. (Setälä 1983, 12–22, 32–38.) Yhteiskunnan ja henkilökohtaisen elämän monet murrokset muuttivat Härkösen ajattelua ensimmäisen maailmansodan jälkeen. Timosen (1983, 128–130, vrt. myös Kemppi 2016, 141) mukaan hän kääntyi 1920-luvulla kirjoituksissaan voimakkaasti menneisyyteen ja tunnisti ortodoksisen uskonnon merkityksen karjalaiselle kulttuurille aiempaa vahvemmin. Tämän voisi ajatella heijastuneen kääntymisenä myös nuoruuden uskonnollisvalistuksellisiin teemoihin.

5 Härkönen (1898b, 67–70) raportoi näistä kurseista *Aamun Koitossa*.

6 Ennen Suomen itsenäistymistä sen ortodoksinen väestö kuului Venäjän ortodoksisen kirkon alaisuuteen. Kirkon korkeimpana hallintoelimenä oli keisarillisen viraston tavoin toiminut Pyhä Synodi.

Toisaalta Timonen (mts. 157) huomioi Härkösen kirjallisen ilmaisun löytäneen tänä murroskautena uusia suuntia, mistä tuloksena oli syntynyt esimerkiksi omasta uskonnollis-kulttuurisesta taustasta ammentanut runokokoelma *Temppeleijuhla* (1916).

3 Jumalanpalveluslaulujen tausta

Ei ole tiedossa, mikä käynnisti *Jumalanpalveluslaulujen* luomistyön. Mahdollisesti kipinä syttyi ortodoksisessa sisälähetysjuhlassa Suistamon kirkonkylässä 28.–29.6.1921. Paikalla oli kansallishenkistä papistoa sekä kirkkokunnan arkkipiispa Serafim. Iivo Härkönen oli ”Suistamon lapsena” kutsuttu lausumaan juhlassa oma runonsa. Puheiden aiheet käsittelevät muun muassa kansansivistystä ja kansallisen kirkon tarpeita, ja Sergei Okulov alusti kirkkolaulusta toivoen, että kaikkialla otettaisiin käytäntöön ”yhteinen kirkkolaulu”. (Suistamon sisälähetysjuhlista 1921, 120–122.)

Samana vuonna Härkönen uudisti yhteistyösopimuksen *Aamun Koiton* kanssa. Hän vaikuttaa ehdottaneen ”rytmillisten kirkkolaulujen” julkaisemista sen sivuilla. Päätoimittaja Okulovin 26.12.1921 päiväämän vastauksen⁷ perusteella Härkönen oli kertonut alkaneensa kirkkoveisujen runomuotoon kääntämisen liturgiapalveluksesta⁸ ja pyytänyt lähettämään lähdeteksteiksi suomenkieliset jumalanpalveluskirjat.

Okulov suhtautui varovaisesti Härkösen visioimaan jumalanpalveluslaulun uudistukseen. ”Lähettäkää vain ehdotuksianne kirkon rytmillisiksi kirkkolauluiksi! Mahdollisesti ne tulevat vähitellen kirkolliseen käytäntöön”, hän kirjoitti joulukuisessa kirjeessään. Hänen mielestään uudistuksen käynnistäminen kansalle tutuimmasta jumalanpalveluksesta eli liturgiasta saattaisi tosin kohdata vastustusta:

Olisi ollut ehkä käytännöllisempää aloittaa vähemmän tärkeästä jumalanpalveluksen osasta, nimitt. Vigilioista⁹, sillä tekstin rytmilliseksi muuttaminen niissä voinee kohdata vähemmässä määrin hankauksia seurakuntalaisten puolesta, kuin jonkunmoiset tuntuvammat muutokset liturgiatekstissä. – – Mutta lähettäkää silti liturgiatekstinkin rytmillinen käänös. Voidaanhan se ensin jossain määrin panna käytäntöön yksityisissä hartaushetkissä ja koulurukouksissa. (Sergei Okulov → Iivo Härkönen 26.12.1921.)¹⁰

7 Sergei Okulov → Iivo Härkönen. 26.12.1921. Mf 1969:5, 174–175:112, IHA/SKS.

8 Liturgia vastaa ortodoksisessa perinteessä luterilaista messua. Sen yhteydessä toimitetaan aina ehtoollisen sakramentti.

9 Vigilia on sunnuntain ja juhlapäivien aattoiltana toimitettava jumalanpalvelus. Se koostuu ehtoollis- ja aamupalvelusosasta.

10 Mf 1969:5, 174–175:112, IHA/SKS. Sergei Okulov toisti neuvonsa aloittaa runoilu ihmisille vähemmän tutuista veisuista useamman kerran kirjaprojektin aikana ja sen jälkeen. Esimerkkeinä hän mainitsi *irmossit* (vigiliaan sisältyvän aamupalveluksen kanonirunon johdantosäikeistöt) ja *stikiirat* (vigiliassa psalmijakeiden lomassa laulettavat, päivän pyhän muiston mukaan vaihtuvat veisut). Myös hautausseuritus oli hänen mielestään tärkeä saattaa runomuotoon, koska yönistujaisissa oli tapana laulaa virsiä. (Sergei Okulov → Iivo Härkönen, 31.1.1925. Mf 1969:6, 175–177:98, IHA/SKS.)

Ikosen (1961, 276) kuvaamasta Iivo Härköselä luonteenomaisesta impulsiivisuudesta ja päättäväisyydestä kertoo se, että hän ehdotti jo käännyöstötä aloittaessaan ”rytmillisen jumalanpalveluksen tekstin kirkolliseen käytäntöön ottamista” käsiteltäväksi kesällä 1922 järjestettävässä kirkkokunnan ensimmäisessä lakimääräisessä kirkolliskokouksessa. Okulovin vastaus oli diplomaattinen: ”Kenties on viisaampaa pitää sitä vielä toistaiseksi vain yksityistä [sic] ehdotuksena ja sitä ensin tutustuttaa kirkon leiriä lähemmin itse aatteeeseen.” (Okulov → Härkönen 26.12.1921.)

Iivo Härkösen tavoitteena oli koota ortodoksisen jumalanpalveluselämän keskeiset kirkkolaulut yksiin kansiin, luterilaisen mallin mukaiseksi kirkkovirskirjaksi. Tällaista kirjaa ei entuudestaan Suomen ortodoksien parissa tunnettu. Kirkkolaulukirjat eivät yleisesti olleet maallikoiden käytössä. Ainoastaan yleisimpien rukousten ja veisujen tekstit oli julkaistu taskukirjakokoisessa *Rukous- ja hartaus-kirjassa* (1893). Kysymystä ortodoksisesta ”virskirjasta” oli kyllä puitu jumalanpalveluskirjojen suomennos- ja toimituskomiteassa jo 1880-luvulla, sillä papisto tunnisti seurakuntalaisissa ”kirjan kaipuun” erityisesti niillä seuduilla, joissa ortodoksit elivät vuorovaikutuksessa luterilaisen väestön kanssa.¹¹ Kansalle suunnatun kirjan tarpeen voi arvella kasvaneen vuoden 1918 jälkeen, kun suomi alkoi jumalanpalveluskielenä korvata vuosisataista kirkkoslaavinkielistä käytäntöä.

1920-luvulla suomenkieliset liturgiset käännyökset olivat vielä verrattain nuoria. Mahdollisesti tämä vapautti Härkösen kaltaisen taiteilijan ”rytmilliseen” runoiluun. Kuten runoilijana yleensä (vrt. Timonen 1983, 161), tässäkin hän ei kuitenkaan avannut täysin uutta uraa vaan seurasi aiemmin tehtyjä kokeiluja. Sergei Okulov oli itse sepittänyt muutamille liturgisille veisuteksteille säkeistömallisia toisintoja¹² (*Papin käsikirja* 1908, 135–136; 143–144). Okulovin innoittajana saattoi olla Virossa 1890-luvulla kukoistukseen noussut *riimilaulud*-perinne, jonka taustalla oli protestanttisten käännynnäisten vaikutus kehittyvään kansalliseen virolaiseen perinteeseen.¹³ Riimilaulut olivat ortodoksisista liturgisista teksteistä tehtyjä loppusoinnollisia, vironkielisiä säkeistörunoja, joita laulettiin yksinkertaisilla sävelillä koko seurakunnan voimin. (Engelhardt 2015, 85–126.)

Okulov ja Härkönen jakoivat ihailun virolaista lauluperinnettä kohtaan. ”Kauniina kajahtaa, kansallistuntoon kohottavasti vaikuttaa vironkielinen yhteislaulu virolaisissa kirkkoissa”, Härkönen (1919, 178) kuvaili kaksi vuotta ennen oman hankkeensa alkua. Okulov puolestaan luonnehti virolaisten kirkkolaulua ”sangen suuresti kehittyneeksi” ja mainitsi, että ”heillä on olemassa hengellisiä lauluja, joita he laulavat kirkossa varsinaisen jumalanpalveluksen loputtua, vieläpä joskus vigiilioissa I hetkipalveluksen sijaan” (Uutisia 1920, 192).¹⁴ Ei kuitenkaan ole tiedossa, ottiko Härkönen konkreettisia vaikutteita

11 Esimerkiksi Pohjois-Karjalan alueella ortodoksisväestö käytti aktiivisesti luterilaisia virskirjoja hartauselämässään. (Mycaeb 2016, 149.)

12 ”Saata, Kristus, vainajamme” ja ”Aina ma itken ja huokaan”.

13 Virolaisten riimilaulujen taustalla oli suuren väestöryhmän liittyminen herrnhutilaisista yhteisöistä ortodoksiseseen kirkkoon 1840-luvulla yhteiskunnallisen kehityksen seurauksena. Käännyneet toivat omat laulliset vaikutteensa mukanaan. (Engelhardt 2015, 92.)

14 Okulov mainitsi hengellisten, ”rytmisien” laulujen käytön tuossa jumalanpalvelusyhteydessä vielä kirjessään Härköselä. (Okulov → Härkönen 26.12.1921. Mf 1969:5, 174–175:112, IHA/SKS.)

virolaisista laulukirjoista. PSHV:n silmissä *Jumalanpalveluslauluja* ei näyttänyt seuraavan virolaista esimerkkiä: sen komitea päätti koota virolaisen kaltaisen tekstikirjan kirkkoveisuille samana syksynä, jona Härkösen ”hengellisten runojen kirjanen” julkaistiin. (Kononoff 1922, 147.)

Härkönen sepitti suuren osan *Jumalanpalveluslauluista* ilmeisen ripeästi talven 1921–1922 aikana. Sergei Okulov toimitti ensimmäisen runon, psalmin 104 mukaelman, julkaistavaksi 5.2.1922 ilmestyneessä *Aamun Koitossa*. ”Meidän, karjalaisten etevä runoniekamme Iivo Härkönen on saanut pyhän innostuksen pukea kirkkolaulumme runomuotoon”, lehden toimitus ilmoitti (*Jumalanpalveluslaulumme* 1922, 22–23). Tämän jälkeen runoja julkaistiin kahdeksassa muussa numerossa aina marraskuuhun asti.¹⁵

PSHV:n komitea teki 30.3.1922 päätöksen julkaista Härkösen hengelliset runot 1500 kappaleen ylipainoksena (*Uutisia* 1922, 55). Kesän aikana runojen tuotanto ilmeisesti hetkellisesti hiipui, joten syyskuussa Härköstä lähestyttiin toiveella saada niille jatkoa, jotta ylipainoksen julkaiseminen ehtisi vielä samalle vuodelle (Simo Okulov → Iivo Härkönen 11.9.1922)¹⁶. Härkönen (1922b, 48) päiväsi viimeisen runon 20. syyskuuta. Seuraavana päivänä hän ilmoitti käännosten valmistumisesta Sergei Okuloville, minkä jälkeen, 13.10.1922, PSHV:n komitea vahvisti aiemman päätöksensä julkaisusta ([Sergei Okulov] → Härkönen, päiväämätön.)¹⁷ Marraskuun 20. päivänä julkaistiin *Aamun Koitossa* viimeinen erä Härkösen runoista ja hänen ”ohjelmajulistuksensa”, myös kirjan esipuheena ilmestynyt ”Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon kirkkolaulun uudistus” (Härkönen 1922a, 177–178). Kirja painettiin vuodenvaihteeseen mennessä, ja tammikuun 1923 alussa sitä mainostettiin *Aamun Koiton* ilmoituksessa (*Jumalanpalveluslauluja* 1923, 8).

4 Jumalanpalveluslaulujen ”ortodoksiset virret”

Jumalanpalveluslaulujen luontevana mallina voi pitää luterilaisen kirkon virsikirjaa (*Suomalainen virsikirja* 1886), johon sisältyi 536 runomittaista, loppusoinnollista ja säkeistömallista virttä. Iivo Härkönen kokosi ortodoksiin kirkkoveisuihin perustuvat runonsa virsikirjan tavoin numeroituina yksiin kansiin. Härkösen paperikantinen kirja oli tosin muodoltaan virsikirjaa paljon vaatimattomampi.¹⁸

4.1 Kirjan rakenne

48-sivuinen *Jumalanpalveluslauluja* koostuu seitsemästä osiosta, jotka seuraavat rakenteeltaan lähteinä olleita jumalanpalveluskirjoja. Härkönen ei tietävästi kuvannut missään perusteluja tekemilleen sisältövalinnoille, mutta kokoelmaa tarkastellessa voi todeta

15 *Aamun Koiton* vuoden 1922 numerot 5 (s. 35–37), 6 (43–44), 8 (58–59), 10 (74), 19 (150–152), 20 (161), 21 (166–169) ja 22 (175–177).

16 Mf 1969:5, 174–175:–, IHA/SKS.

17 Kirjoittaja on tunnistettavissa Okuloviksi käsialan perusteella. 1969:5, 174–175:–, IHA/SKS.

18 Mitoiltaan kirja oli 20 cm x 12 cm x 5 mm.

hänen edenneen lähes mekaanisesti, kirja kirjalta (taulukko 1), sekoittamatta niiden sisältöä esimerkiksi temaattisiksi kokonaisuuksiksi luterilaisen virsikirjan tapaan¹⁹. Ortodoksinen jumalanpalveluskäytäntö oli siten tunnistettavasti hänen työnsä lähtökohtana, ja käsillä olleet liturgiset kirjat määrittivät hänen kokoelmansa sisällön ja järjestyksen.

Taulukko 1. Jumalanpalveluslaulujen sisältö.

JUMALANPALVELUSLAULUJEN SISÄLTÖ	TEKSTI- TAI NUOTTILÄHDE
I Ehtoo- ja aamupalveluksen (vigiliain) lauluja	Öinen juhlapalvelus eli vigiliat I (1899)
1. (Psalmi 104.) Kiitä, sieluni, Herraa, / ja vielä sen tahdon toistaa (s. 1–3)	Kiitä, sieluni, Herraa! Kiitetty olet Sinä, Herra! (s. 1–4)
2. (Psalmi 1.) Ah, autuas, ah autuas / hän, ken ei seurassa (s. 3–4)	Autuas on se, joka ei vaella jumalattomien neuvossa (s. 5–9)
3. (Atenogeneen iltaveisu, 4:nneltä vuosisadalta.) O Jeesus Kristus, Sä pyhän kunnian / ijankaikkisen, taivaisen kajastus (s. 5)	O Jesus Kristus, Sinä pyhän kunnian, iankaikkisen taivaallisen Isän, Pyhän, Autuaan ihana Valkeus! (s. 9–11)
4. Herra on kuningas, Herra on Suuri, / Herra on pukeunut kunniaan! (s. 5)	Herra on kuningas, Hän on pukeutunut suureen kunniaan (s. 11–12)
5. Iloitse, Jumalan Äiti, Neitsyt, / Herra on Sinun kanssasi! Olkoon Herran nimi siunattu, / olkoon Herran nimi muistettu (s. 5–6)	Iloitse, Jumalan Äiti, Neitsyt, armoitettu Maria (s. 14–17) Olkoon Herran nimi siunattu tästä ajasta iankaikkiseen (s. 17)
6. Kiittäkää Herran nimeä, / kiittäkää Herran palvelijat! (s. 6)	Kiittäkää Herran nimeä, kiittäkää, Herran palvelijat! (s. 19–22)
7. Kiitetty olet Sä, Herra, / opeta käskyjäs noudattamaan! (s. 7–8)	Kiitetty olet Sinä, Herra! Opetä minua käskyjäsi tuntemaan! (s. 22–30)
8. Monet himot, oi hamasta nuoruudestain / mua, Herra, raskaasti vainoovat (s. 8)	Monet himot minua hamasta minun nuoruudestani (s. 30–33)
9. Kaikki, joilla henki on, / kiittäkääte Herraa (s. 9)	Kaikki, joilla henki on, kiittäkөөt Herraa! (s. 34)
10. Nähtyämme Kristuksen / ylös nousun pyhän (s. 9–10)	Nähtyämme Kristuksen ylösnousemisen (s. 35–41)
11. (Neitsyt Marian kiitosvirsi.) Minun sieluni suuresti ylistää Herraa, / minun henkeni riemuitsee (s. 10–11)	Minun sieluni ylistää Herraa ja minun henkeni riemuitsee Jumalassa, minun Vapahtajassani (s. 43–47)

19 Vuoden 1886 virsikirjassa sisältö on jaettu viiteen pääkategoriaan alaryhmineen.

12. Korkeasti siunattu / ollos, Äiti Jumalan (s. 11–12)	Korkeasti siunattu olet Sinä, Jumalansynnyttäjä Neitsyt (s. 48–50)
13. (Suuri ylistysveisu.) Kunnia olkoon korkeuksissa Jumalalle! / Maassa rauha ja hyvä tahto kaikkialle! (s. 12–14)	Kunnia olkoon Jumalalle korkeuksissa ja maassa rauha ja ihmisillä hyvä tahto! (s. 50–58)
14. Tänä päivänä on maailmalle koittanut, / tänä päivänä on pimeydet vallannut (s. 14)	Tänä päivänä on maailmalle pelastus tullut (s. 59–60)
15. Noustuasi haudasta, / kuolon vallan kaattuasi (s. 14)	Noustuasi haudasta ja helvetin siteet reväistyäsi rikki (s. 60–63)
16. Sinulle, oi Synnyttäjä, / armoitettu, puhtahin (s. 15)	Sinulle, o Jumalansynnyttäjä (s. 69–71)

II Liturgian lauluja	Liturgia neljänäisesti (1913)
1. (Psalmi 103.) Kiitä Herraa mun sieluni / ja kaikki, mi minussa on (s. 16–17)	Kiitä, sieluni, Herraa, ja kaikki mitä minussa on (s. 2–5)
2. (Psalmi 146.) Kiitä Herraa mun sieluni, / ja kiittää mä tahdonkin (s. 17–18)	Kiitä, sieluni, Herraa! Minä kiitän Herraa, niinkauvan kuin elän (s. 5–10)
3. Jumalan ainoa Poika ja Sana, / tähtemme tullut maailmaan (s. 18)	Jumalan ainokainen, kuolematon Poika ja Sana (s. 10–13)
4. (Autuuden käskyt.) Herra, muista meitä valtakunnassasi! – / On autuaita eteen-vaipujasi (s. 19)	Herra, muista meitä valtakunnassasi! Autuaat ovat hengellisesti vaivaiset (s. 13–18)
5. Tulkaatte, kumartukaamme, langetkaamme / Herramme, Kristuksen jalkain juureen! (s. 20)	Tulkaatte, kumartukaamme ja langetkaamme Kristuksen eteen (s. 18–19)
6. Pyhä Jumala, / Pyhä Väkevä, / Pyhä Kuoloton; Kunnia olkoon Isälle, Pojalle, / kunnia Pyhälle Hengelleen; Niin monta kuin te Kristukseen kastetut ootte / niin monta te vaattehet Valkeuden; Sinun ristisi eessä me vaivumme, / ylösnousuas pyhää palvomme; Olkoon Sinun laupeutes ikuinen, / olkoon Sinun laupeutes päällämme (s. 20)	Pyhä Jumala, pyhä Väkevä, pyhä Kuolematon; Kunnia olkoon Isälle ja Pojalle ja Pyhälle Hengelle; (s. 20–21) Niin monta kuin te Kristukseen kastetut olette, niin te olette Kristuksen päällenne pukeneet (s. 21–22); Sinun ristillesi me kumarramme, Valtias, ja sinun pyhää ylösnousemistasi ylistämme (s. 22–23); Olkoon sinun laupeutesi, Herra, meidän päällämme (s. 23–24)
7. Nyt me salaisesti, hiljaisesti / kuvailemme korkeaa (s. 21)	Nyt me salaisesti kuvaamme kerubimeja (s. 31–33)
8. Uskon yhteen Jumalaan, / Isään kaikkivaltaiseen (s. 22–23)	Uskon yhteen Jumalaan, Isään kaikkivaltiaaseen (s. 35–41)

9. Kohtuullista ja oikeaa, / on Sua kiittää ja kumartaa; Pyhä, pyhä, pyhä on / Herra Sebaoth! (s. 23)	Kohtuullista ja oikeata on kumartaa Isää ja Poikaa ja Pyhää Henkeä; Pyhä, Pyhä. Pyhä on Herra Sebaot (s. 43–44)
10. Sinulle veisaamme, Sinua kiitämme / Sinua ylistämme, kumarramme (s. 23)	Sinulle veisaamme, Sinua ylistämme, Sinua kiitämme, Herra (s. 45–46)
11. Todella on kohtuullista / ylistää Sua auvullista (s. 24)	Totisesti on kohtuullista ylistää autuaaksi Sinua (s. 46–47)
12. Ainoa Pyhä, / ainoa Herra; Kiittäkää Herraa taivaista, / kiittäkää korkeuksista (s. 24)	Ainoa on pyhä, ainoa Herra; Kiittäkää Herraa taivaista, kiittäkää Häntä korkeuksissa! (s. 52–53)
13. Siunattu hän, joka Herran käy teitä! / Herra on Hän, joka valmisti meitä! Ottakaa vastaan Kristuksen ruumis, / ottakaa vastaan Kristuksen veri (s. 25)	Siunattu on se, joka tulee Herran nimeen. Jumala on Herra, joka valisti meitä. Ottakaa vastaan Kristuksen ruumis, juokaa kuolemattomasta lähteestä (s. 53–54)
14. Me näimme totisen valkeuden, / me saimme Hengen taivaallisen; Täyttyköön suumme kiitoksin, / virsin hartain ja palavin (s. 25)	Me näimme totisen valkeuden, otimme vastaan taivaallisen Hengen; Täyttyköön suumme sinun kiittämisestäsi (s. 54–57)
15. Sinun tähtes, Armoitettu, / riemuitsevi kaikki maa (s. 26)	Sinun tähtesi, Armoitettu, iloitsevat kaikki luodut (s. 71–74)

III Ehtoo- ja aamupalveluksen lauluja. Toinen sarja.	Öinen juhlapalvelus (vigiiliat) II (1905)
1. (Psalmi 141:1–2.) Herra, minä avukseni huudan, / Herra, minä sua rukoilen (s. 27)	Herra, minä avukseni huudan Sinua, riennä Sinuas minun puoleeni (s. 1–3)
2. Vie minun sieluni vankeudesta, / vie minut muistamaan... Ota, Herra, oi vastahasi / henkemme huokaus (s. 28)	Vie minun sieluni vankeudesta ulos kiittämään Sinun nimeäsi! Ota, o Pyhä Herra, meidän iltarukouksemme vastaan (s. 3–7)
3. Sinun kärsimystes kautta, / Sinun kärsimystes vaan; Voitehen tuojat vaimot he kiiruusti haudalles ehti – Oi, elkääte etsikö täältä, / ei, ei ole enää Hän täällä! (s. 29)	Sinun kärsimyksilläsi, o Kristus, me olemme kärsimyksistä vapaiksi päässeet; Myrhankantajat vaimot tulivat kiiruusti ja valittaen Sinun haudallesi (s. 10–13)
4. Hautakiven, hautakiven, / olivat he lukinneet (s. 29–30)	Hautakiven olivat juutalaiset sinetillä lukinneet (s. 16–18)

5. O Kuolematon, O Voittamaton, / sinun voittoisa kätesi tuli ja näytti; Sinä ainoa tuntija ihmisen / ja heikkouden, jonka jo synnyssä myötä; Habakuk, jumalallinen profeetta, / sinun voimasi vuoren muodossa huomas; O Kristus, mi valollas valaiset / ja ristilläs maailman ääristä ääriin; Yö ympärillä ja pohjaton / meren, kuoleman kuohuva, ärjyvä syvyys; Ah, keskellä pätsin tulisen / he sielläkin, miehesi nuoret ne säilyi; Ja keskellä paahtehen hirmuisen / mitä kiitosta miehet ne taivaalle kantaa! (s. 30–31)	O kuolematon Jumala, sinun voittorikas oikea kätesi; Sinä ainoa, joka tunnet ihmisluonnon heikkouden; Habakuk profeetallisilla silmillä katsellen Sinua jumalallisen armon varjoaman vuoren muodossa; Oi Kristus, – Sinä, joka kaiken maailman ääret maailmaan tulemisesi valkeudella valaisit; Ympärillämme on pohjaton syvyys; Israelin nuorukaiset ihanalla Jumalanpelvollansa säteilivät kultaa kirkkaammin pätsissä
6. Psalmit 148–150. Kaikki, joilla henki on, / kiittäköhöt Herraa! (s. 31–33)	Kaikki, joilla henki on, kiittäkööt Herraa! Kiittäkää Herraa taivaista, kiittäkää Häntä korkeuksissa! (s. 30–31)
7. O Kristus, me veisuilla ylistäin / sun muistamme uhraustas (s. 33)	O Kristus, me veisuilla ylistämme pelastaviais kärsimyksiäsi (s. 34–35)

IV Muutamia joululauluja	Kirkkoveisuja joulujuhlana (1908)
1. Sinun syntymästäsi, Kristus Jumalamme, / koitti maailmalle elo, valkeus (s. 34)	Sinun syntymästäsi, Kristus, meidän Jumalamme, koitti maailmalle tiedon valkeus (s. 3–4)
2. Tänä päivänä Neitsyt synnyttää / ja vuoristo luolan tarjoo (s. 34)	Tänäpäivänä Neitsyt Yliolennollisen synnyttää ja maa tarjoaa luolan lähestymättömälle (s. 4–5)
3. Meidän kanssamme on Jumala, / tietäkää se, kansat, havahtukaa! (s. 34–35)	Meidän kanssamme on Jumala; tietäkää kansat ja alistukaa (s. 6)
4. Ylistämme, ylistämme Sinua, / ylistämme sua, elonantaja (s. 35)	Ylistämme, ylistämme Sinua, elämänantaja Kristus (s. 8–9)
5. Kristus syntyi – kiittäkää! – / taivaast’ – iloon yhtykää! (s. 35)	Kristus syntyi; – kiittäkää! Kristus taivahasta; – vastaan ottakaa! (s. 10–11)

V Kirkkoveisuja suuressa paastossa	Kirkkoveisuja suuressa paastossa ja pääsiäisjuhlana (1909)
1. Psalmi 137. Baabelin virtain vierillä / me istuimme ja itkimme (s. 36)	Baabelin virtain tykönä me istuimme ja itkimme muistellessamme Sionia (s. 3–11)
2. Sinun tähtes, Armoitettu, / riemuitsevi kaikki maa (s. 37)	Sinun tähtes, Armoitettu, iloitsevat kaikki luodut (s. 11–15)

3. Katso, niinkuin varas yöllä / puoliyössä saapuu Hän (s. 37)	Katso, Ylkä tulee puoliyönä (s. 15–17)
4. Minä näen, Vapahtajani, / hääsi, huonehesi valmiina (s. 38)	Minä näen, o Vapahtajani, sinun häämajas kaunistettuna (s. 18–19)
5. Kunniakas Joosef / Arimatian (s. 38)	Kunniallinen Joosef (s. 19–24)
6. Nouse, nouse Jumala, ja tuomitse maa, / vallat, kansat, kuninkaas, te vaviskaa! (s. 39)	Nouse, nouse, Jumala, ja tuomitse maa, sillä kaikki kansat ovat sinun omas (s. 25–26)

VI Pääsiäislauluja	<i>Kirkkoveisuja suuressa paastossa ja pääsiäisjuhlanä (1909)</i>
1. Ylösnousemistas, / Kristus Jumala (s. 40)	Sinun ylösnousemistasi, Kristus Vapahtaja (s. 28)
2. Kristus nousi kuolleista, / kuolemallaan kuoleman (s. 40)	Kristus nousi kuolleista, kuolemallaan kuoleman voitti (s. 28)
3. Ylösnousun päivä! / Ihmiset, kirkastukaamme! (s. 40–41)	Ylösnousemisen päivä! Ihmiset kirkastukaamme!
4. Puhdistukaamme, oi, tunteet, / että me kuin pyhän koiton (s. 41)	Puhdistukaamme tunteet, niin me näemme Kristuksen (s. 30–32)
5. Tulkaatte, juokaamme uutta juomaa, / ihmeellistä ja ihanaa (s. 41–42)	Tulkaatte, juokaamme uutta juomaa, ihmeellisesti vuodatettua (s. 32–36)
6. Vaimot, jotka Marian / kera saapui haudalles (s. 42)	Naiset, jotka Marian kanssa olivat ja ennättivät ennen aamun alkua haudalle (s. 36)
7. Habakuk, pyhät miehet, ket saarnasi meille / he kaikki nyt olkohot kanssamme (s. 43)	Habakuk, joka saarnasi Jumalasta, seisokoon kanssamme valveilla (s. 37–38)

VII Herra on minun paimenein. Kolme psalmia.	<i>Rukous- ja Hartauskirja (1893)</i>
1. Psalmi 23. Herra on minun paimenein, / ei multa mitään puutu! (s. 44–45)	Herra on paimenein; ei minulta mitään tule puuttumaan
2. Psalmi 84. Ah kuinka ihanat / on asuinsijas sun (s. 45–47)	Kuinka rakkaita ovat minulle asuinsijasi
3. Psalmi 24. Herran on maa ja kaikki, mi siinä on, / maanpiiri, kaikki, mi alla on auringon (s. 47–48)	Herran on maa ja kaikki mitä siinä on, maailma ja ne, jotka siinä asuvat

Edustettuina ovat ortodoksisen jumalanpalvelusperinteen keskeisimmät kokonaisuudet: vigiliapalvelus, johon yhdistyivät ehtoo- (ilta-) ja aamupalvelus, sekä ehtoollisjumalanpalvelus eli liturgia, ynnä kirkkovuoden liturgisesti merkittävimmät kaudet: pääsiäinen, sitä edeltävä suuri paasto ja joulu. Hieman kokonaisuuden ulkopuolella ovat kokoelman

loppuun liitetyt kolme psalmia, joilla tosin on paikkansa ortodoksisen kirkon rukousperinteessä.²⁰ Niitä ei kuitenkaan ole tapana laulaa, vaan ainoastaan resitoida, joten niiden liittäminen mukaan lauluteksteinä vaikuttaa olleen Härkösen oma ratkaisu.

Lähdekirjoihin tukeutuminen näkyy erityisen selkeästi ehto- ja aamupalveluksen lauluissa, jotka on järjestetty kahteen eri osioon: jumalanpalveluksen perusrakenteeseen kuuluvia, niin sanottuja kiinteitä veisuja vastaaviin (I osa) sekä sävelmäjaksoittain vaihtuvia veisuja vastaaviin lauluihin (III osa). Jaottelu vastaa nuottijulkaisun *Öinen juhlapalvelus eli vigiilit* kahden osan (1899, 1905) sunnuntaipäivien sisältöä.

Kootessaan lähdetekstejä III osaan Härkönen joutui tekemään karsintaa, sillä sävelmäjaksoittain vaihtuvia veisuja²¹ oli enemmän kuin olisi ollut realistista kirjaan sovittaa. Kahdeksasta sävelmäjaksosta on poimittu mukaan ainoastaan osa ensimmäisen sävelmän mukaisista veisuista (ks. taulukko 1, III:2–5, 7). Samalla periaatteella on liturgiapalvelukseen liitetty vain ensimmäisen sävelmäjakson mukaan laulettava *prokiimeni*-säe²² (taulukko 1, II:6 ”Olkoon Sinun laupeutes ikuinen”).

Jumalanpalveluslaulut voi jakaa lähdetekstiensä perusteella kolmeen ryhmään: psalmien, muiden Raamatun tekstien ja seipitetyn kirkkorunouden eli hymnografian mukaelmiin. Lähteiden jako ei näy Härkösen runojen rakenteessa, vaan hän päinvastoin sulauttaa erilaiset, liturgisessa käytännössä toisiaan seuraavat tekstilajit yhteen. Tämä näkyy esimerkiksi laulussa III:2 (taulukko 2), jossa ehtoopalveluksessa laulettavat stikiiraveisut ja niiden lomassa laulettavat psalmijakeet on yhdistetty yhdeksi runoksi siten, että kustakin psalmijakeesta on muodostettu omat säkeistönsä hymnografiaan pohjautuvien säkeistöjen väleihin.

Erilaisia perättäisiä veisuja ja säkeitä on yhdistetty toisiinsa erityisesti liturgiapalveluksessa (esim. II:6, II:9, II:12–14). Toisaalta taas muutamista yksittäisistä veisuista on Härkösen runoilemina kasvanut monisäkeistöisiä. Psalmien kohdalla Härkönen on soveltanut kokonaisia psalmitekstejä eikä ole, poikkeuksellisesti, nojannut nuottilähteisiin, joissa tietyt psalmit esiintyvät vanhan perinteen mukaisesti lyhennettyinä (esimerkiksi psalmi 104 lyhennetään seitsemään jakeeseen, vrt. *Öinen juhlapalvelus* 1899, 1–4).

Samalla kun veisujen alkuperäinen muotorakenne on muuttunut, on niiden käytettävyyteen alkuperäisessä yhteydessään väistämättä tullut muutoksia. Härkösen valmiusumentaa perinteisiä, liturgisessa käytännössä esiin tulevia veisutyyppeiden rajoja kertoo kiinnostavasti taiteilijan ottamasta vapaudesta ortodoksisen jumalanpalvelusjärjestyksen tarkasti säätelemällä alueella. Voi miettiä, miten *Jumalanpalveluslauluja* olisi hänen

20 Psalmit 23 ja 24 kuuluvat ehtoolliseen valmistaviin rukouksiin, psalmi 84 taas kirkollisen vuorokauden päättävän IX hetken lukuteksteihin.

21 Perinteinen ortodoksinen kirkkolaulu noudattaa kahdeksansävelmistöjärjestelmää, jossa jumalanpalvelustekstit on määritelty laulettaviksi aina tietyn sävelmäjakson melodisen mallin mukaan. Vuorokauden jumalanpalvelusten perustekstit (kokoelma nimeltä *Oktoekhos*) on järjestetty kahdeksaksi viikon laajuiseksi kokonaisuudeksi. Nämä kahdeksan viikon sykliä seuraavat toisiaan halki kirkkovuoden. Viikon vaihtuessa seuraavaan vaihtuu myös sävelmäjakso, jolla laulutekstejä tulkitaan.

22 Prokiimeni on psalminjake, joka lauletaan yleensä Raamatun lukukappaleen edellä.

Taulukko 2. Vertailu runon ja lähdetekstin välillä.

Jumalanpalveluslauluja III:2 (1922, 28)	Öinen juhlapalvelus (vigiiliat) II (1905, 3–7)
Vie minun sieluni vankeudesta, vie minut muistamaan Herraani taivahan korkeudesta, töitönsä tuntemaan!	Vie minun sieluni vankeudesta ulos kiittämään Sinun nimeäsi! (Ps. 142:8a)
Ota, Herra oi vastahasi henkemme huokaus, sillä sun vain ylösnousustasi valkeni vapahdus!	Ota, o Pyhä Herra, meidän iltarukouksemme vastaan ja anna meille syntimme anteeksi, sillä sinä olet ainoa, joka ilmoitit maailmalle ylösnousemisen. (Stikiira, 1. sävelmä)
Vanhurskaat minua piirittääpi, koska sä piirität mun. Vanhurskaat sua ylistääpi: kunnia olkoon sun!	Vanhurskaat kokoontuvat minun ympärilleni, koskas minulle hyvästi teet. (Psalmi 142:8b)
Käykääte, ihmiset, kiiruhtakaatte Siionin vuoren luo, Hälle, oi, kunnia koroittakaatte, ken elon, tien, toden tuo!	Ihmiset, menkööt Sionin ympärille ja piirittäkää se, ja antakaat siinä kunnia kuolleista Ylösnousseelle; sillä Hän on meidän Jumalamme joka on päästänyt meidät vapaiksi meidän synneistämme.
Sillä Hän meidän on Jumalamme, Herra vain, Herramme! Syvyyksistä, oi, koroitamme: kuule, oi, äänemme!	Syvydessä minä huudan sinua, Herra, Herra, kuule minun ääneni! (Psalmi 130:1–2)
Tulkaatte ihmiset, veisatkaamme Herralta, Herralta! Häntä vain, Hänt’ iki tunnustakaamme, ken vapahduksemme!	Tulkaat te, ihmiset, veisatkaamme Kristukselle ja kumartakaamme Häntä, ylistäen Hänen ylösnousemistaan kuolleista; sillä Hän on meidän Jumalamme, joka on vihollisen pauloista maailman päästänyt.

visionsa mukaan lopulta palvelut liturgista funktiota: olisiko niiden laulaminen kattanut koko jumalanpalveluksen laulliset osuudet, vai olisiko loppusoinnollisten laulujen lomassa laulettu muut kirkollisen perinteen mukaiset veisut niille kuuluvilla paikoillaan? Jälkimmäiseen viittaa ainakin Sergei Okulovin kommentti Härkösen runoluonnoksen yhteydessä: hänen mielestään ainakin *Isä meidän* -rukous²³ tuli jättää alkuperäiseen muotoonsa, eli laulettavaksi vakiintuneessa muodossaan liturgiapalveluksessa.

23 Härkösen runoluonnos: ”Isä meidän, joka olet taivaissa, / pyhitetty olkoon nimes korkea. / Lähestyköön Sinun valtas pyhä, / tapahtukoon Sinun tahtos yhä – –” (Ca B 431, IHA/SKS).

4.2 Jumalanpalveluslaulujen runotyylit

Iivo Härkönen nimesi kokoelmansa *lauluiksi* jo ennen kuin yhdellekään runolle oli tehty laulettavaa sävelmää. Tavoitteena ollut ”rytmillisyyttä” ilmenee lauluissa poljentona, joka joissakin tapauksissa murtaa sanojen luonnolliset painot. Tämä poikkesi merkittävästi ortodoksisten kirkkoveisujen suorasanaisestä tyylistä. Ortodoksinen kirkkorunous noudatti alkuperäisimmässä, kreikankielisessä muodossaan sanapainoille perustuvaa metriikkaa (vrt. Conomos 2013), mutta hymnografian rakenteet olivat muuttuneet sen välittyessä kirkkoslaavin kautta suomeen. Härkösen (1922, vi) mukaan nämä kirkkoveisut olivatkin ”ankarampaa sääntöperäisyyttä noudattamattomien sanojensa tähden” vaikeita painaa mieleen.

Härkösen runotyylit on luonnehdittu muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta konventionaaliseksi. *Jumalanpalveluslauluissa* hän kirjoitti varsin säännöllistä, määrämittaista lyriikkaa hyödyntäen pääasiassa laskevaa runojalkaa (trokee, daktyyli).²⁴ Tyypillinen esimerkki Härkösen metrisestä poljennosta on esimerkiksi aamupalveluksen laulu ”Nähtyäimme Kristuksen” (I:10), jossa nelij- ja kolmepolviset trokeesäkeet vuorottelevat:

Näh/ty/| äm/me | Kris/tuk/sen
y/lös/| nou/sun | py/hän,
e/te/| hen/sä | nöyr/ty/en
vai/pu/| kaam/me | y/hä!

Luterilaisten virsien yleisin säkeistö rakenne oli nelisäkeinen (Bastman 2017, 53), mutta *Jumalanpalveluslaulujen* säkeistöt olivat tyypillisimmin 7- tai 8-säkeisiä. Valtaosa runoista yhdisteli tavumitoiltaan erilaisia säkeitä yhteen, mutta niissä oli myös täysin säännöllisiä.²⁵ Erityisen mieltynyt Härkönen oli 7-tavuisiin säkeisiin. Ne olivat tyypillisiä myös monille luterilaisille virsille. Taulukossa 3 rinnakkaisuus ilmenee myös identtisenä runomittana.

Tehokas poljento syntyi myös esimerkiksi 8–7-tavuisten säkeiden vuorottelusta.²⁶ Luterilaisen virsilaulun poljento syntyi samankaltaisista rakenteista, mutta virsien ja Härkösen runojen välillä on usein metristä erilaisuutta. Vanhoille virsikäännöksille oli ominaista jambisuus (Bastman 2017, 51; ks. taulukko 4), kun taas Härkönen rakensi laskevalle mitalle.

Härkösen oman karjalaistaustan huomioon ottaen on kiinnostavaa, että yhdessä runossa, Neitsyt Marialle omistetussa ”Sinulle, oi, Synnyttävä” (I:16), voi osoittaa hentoja alkusoinnun piirteitä: ”Sinulle, oi Synnyttävä, / armoitettu, puhtahin, / sydäntemme sytyttävä, / voittovirsi hartahin / vaaroista pois päästyämme, / suojaas taasen jäätyämme, / alle esirukoustes! / Pyydä taasen puolestamme / vielä vasta-aikoinamme / säästymistä kansojes!”

²⁴ Ne olivat ominaisia myös luterilaisille virsille jambin ja anapestin rinnalla, ks. Bastman 2017, 47–51.

²⁵ Viisi runoa (I:12, I:15, II:8, VI:2, VI:6) rakentuu yksinomaan 7-tavuisista säkeistä. Yhdessä runossa on vain 9-tavuisia säkeitä (V:4) ja ”Autuuden käskyjen” (II:4) säkeet ovat ensimmäistä säettä lukuun ottamatta 11-tavuisia.

²⁶ 8–7-tavuisten säkeiden vuorottelulle rakentuvat runot I:16, II:11, II:15, III:3, V:3, VII:1.

Taulukko 3. Seitsentavuisten säkeiden vertailua.

Jumalanpalveluslauluja I:12	Virsi 350 (1886)
Korkeasti siunattu ollos Äiti Jumalan, koska kauttas saatettu valkeus on maailman, koska Sana lihaksi kauttas tuli, karkoitti kadotuksen, kuoleman.	Herraa hyvää kiittäkää, Iloiten ylistäkää, Luodut kaikki laulakaa Luojan suurta kunniaa!

Taulukko 4. Jumalanpalveluslaulujen ja virsien säerakenteiden vertailua.

Tavuja	Jumalanpalveluslauluja III:3	Virsi 11 (1886)
8	Sinun kärsimystes kautta,	Mä seisahdun nyt etehes,
7	Sinun kärsimystes vaan,	O Jesus, pannen sullen
8	Sinun ristintuskan tautta	Ne lahjat kaikki seimehes,
7	tuska, kurjuus päättyi maan.	Jotk' itse annoit mulLEN:
8	Sinun kauttas kuolo häätyi,	Mun henkeni ja mieleni,
8	lunastukseen tiemme päättyi,	Mun sydämeni, sieluni;
7	Sinun kauttas elon saan!	Ne ota synnyinlahjaks!

Rytmillisten säkeistölaulujen leimaa-antavimpana ja luterilaista virsirunoutta muistuttavana piirteenä on tietysti loppusointu, jota ortodoksinen liturginen tekstiperinne ei tunne. Härkösen riimitely nojaa useimmiten peräkkäin esiintyviin tai vuorotteleviin sointupareihin. Loppusoinnut ovat usein kaksitavuisia (esimerkiksi I:1: toistaa–loistaa, vesiin–esiin, torju–horju), mutta laajempiakin riimejä esiintyy (esimerkiksi I:3: kunnian–korkeimman, kajastus–Valkeus, laskuhun–Henki, sun).

Taulukko 5. Riimikaava runossa *Baabelin virtain vierillä*

Jumalanpalveluslauluja V:1 (1922, 36)	Lopuke
Baabelin virtain vierillä	A
me istuimme ja itkimme,	B
ja murheen ja kyynelten keskellä	A
me sinua, Siion, muistimme!	B
Ja vallassa tuskan ja vankeuden	C
se kuinka ois soinut soittomme,	B
ja siksi me pajuihin kantelen	C
ja haapoihin harppumme sidomme.	B

Monet lauluista ovat loppusoinniltaan hyvin symmetrisiä, esimerkiksi psalmiin 137 perustuva paastoveisu ”Baabelin virtain vierillä” vuorottelevine sointupareineen, jossa parillisten säkeiden päätte (lopuke A) sitoo yhteen koko säkeistön rakenteen (ks. taulukko 5).

Härkösen ortodoksisissa virsissä esiintyy siis merkittävästi yhtymäkohtia luterilaiseen virsiperinteeseen, esimerkiksi säkeistöllisyys, tietyt yhtenevät säerakenteet ja säännölliset loppusoinnut. Niissä on tunnistettavissa laulullinen poljento, vaikka ne eivät perustukaan olemassa oleville melodioille.

4.3 Lähdetekstin ja runon suhde

Jumalanpalveluslaulujen lähteinä oli psalmeja, muita Raamatun tekstejä ja seipettyä, alkuaan bysanttilaista kirkkorunoutta. Sisällöltään runsaat psalmit tarjosivat enemmän muokattavaa materiaalia kuin pääsääntöisesti lyhyemmät hymnografiset tekstit. Vertaillessa Härkösen runoja psalmilähteisiin onkin mahdollista todeta, että ne vastaavat varsin hyvin toisiaan.

Taulukko 6. Vertailu lähdetekstiin *Jumalan ainoa Poika ja Sana*.

<i>Jumalanpalveluslauluja II:3</i>	<i>Liturgia neljänäisesti (1913)</i>
<p>Jumalan ainoa Poika ja Sana, tähtemme tullut maailmaan, Jumalan poikana ainoana, mutta myös ihmislapsena maan, muuttumatta ja saastumatta syntynyt, kärsinyt kuolonkin, vaan Isän tahtoa unhoittamatta taas ylös astunut taivaihin!</p> <p>Yksi pyhästä yhteydestä, Herra, kirkkaus taivasten, hartaasta, täydestä sydäimestä nostamme puoleesi rukouksen, keralla Isän ja Hengen pyhän kumarrettava, kuule, oi, pelasta, lahjoita lahjasi yhä, armos, mi yksin auttaa voi!</p>	<p>Jumalan ainokainen, kuolematon Poika ja Sana, joka meidän pelastuksemme tähten olet tahtonut lihaksi tulla pyhästä Jumalansynnyttäjästä, ainaisesta Neitseestä Mariasta, muuttumatta ihmiseksi tullut, myös ristiin naulittu ja kuolemallas kuoleman rikki polkenut, yksi pyhästä Kolminaisuudesta ja ynnä Isän ja Pyhän Hengen kanssa kunnioitettava Kristus Jumala, pelasta meitä!</p>

Mikäli Iivo Härkönen toivoi laulujen tulevan jumalanpalveluskäyttöön, ne eivät voineet poiketa liikaa lähdeteksteistä, sillä osa ortodoksisesta hymnografiasta toistaa tarkkoja opillisia määritelmiä esimerkiksi Jumalan ja Pyhän Kolminaisuuden olemuksesta tai Neitsyt Marian asemasta. Härkösellä oli koulutus opettaa myös uskontoa, muttei oletettavasti enempää teologista asiantuntemusta. *Jumalanpalveluslauluista* saa vaikutelman, että

runollisuus ja laulettavuus menivät usein dogmaattisten yksityiskohtien ohi. Esimerkiksi 500-luvun bysanttilaista veisua ”Jumalan ainokainen Poika” (taulukko 6) hän mukailee kyllä pääpiirteissään, mutta loppuun hän on lisännyt muun muassa säkeet: ”lahjoita lahjasi yhä, / armos, mi yksin auttaa voi.” Viimeinen säe näyttää tekevän yllättävän harppauksen bysanttilaisesta teologiasta Lutherin opetukseen uskonvanhurskaudesta, jossa pelastus toteutuu ”yksin armosta, Kristuksen tähden, uskon kautta” (vrt. esim. Karttunen 2020, 37); käsitykseen, joka eroaa ortodoksisen kirkon tekoja korostavasta pelastuskäsityksestä (ks. esim. *Rukous- ja hartaus-kirja* 1893, 10). Voisi siis ajatella, että tässä runo heijastaa – todennäköisesti tiedostamattaan – muotonsa rinnalla myös opillisesti luterilaisen kirkon vaikutusta.

Lähdetekstiä sovitettaessa on toisinaan tapahtunut myös karsintaa, eikä kirjailijan valinta ole aina kohdistunut säilyttämään opillisesti merkittäviä sisältöjä. Esimerkkinä voi tarkastella laulua ”Sinun tähtes, Armoitettu”, jonka alkuperäinen dogmaattinen sanoma keskittyy sanoihin ”Sinusta Jumala lihaksi tuli ja tuli lapsukaiseksi Se, joka on ennen kaikkia aikoja meidän Jumalamme” (*Liturgia neliäänisesti* 1913, 72–73) eli ymmärrykseen pre-eksistentin Jumalan inkarnaatiosta Marian kautta. Härkösen versio (II:15) pehmentää kuvauksen säkeiksi: ”Sinun kauttas taivahainen / lapsi pyhä, jumalainen, / tuli tänne, päälle maan”. Nämä muutokset tuntuvat kuitenkin enemmän esteettisiltä valinnoilta kuin teologisen sisällön tietoiselta työstämiseltä.

Taulukko 7. Vertailu lähdetekstiin *Kerubihymni*.

Jumalanpalveluslauluja II:7	Liturgia neliäänisesti (1913)
Nyt me salaisesti, hiljaisesti kuvailemme korkeaa liihoitusta enkeleiden, keruubien, seraafeiden – kumartukaa, katsokaa! – taivahien aukeemista, lahjain pyhään saapumista – nähkää, vastaan ottakaa! Tulkaa, tulkaa, ihmislapset, huolimielet, harmaahapset, Herran eteen vaipukaa! Ylentäkää sydämenne, tuokaa kaikki tuskienne lahjat esiin, nöyrtykää! Huolet kaikki heittäkää! Sekä eloon saattavalle Kolmiyhteis-jumalalle riemuvirttä veisatkaa!	Nyt me salaisesti kuvaamme kerubimeja, (kuvaamme kerubimeja,)* ja eläväksi tekeväll’ Kolminaisuudell’ pyhintä virttä veisaamme, (pyhintä virttä veisaamme;) heittäkäämme pois siis kaikki huolet maalliset, (kaikki; pois kaikki’ maalliset huolet, pois). Amen. Ottaaksemme vastaan kaikkein Kuningasta, jota näkymättömästi seuraavat enkelein joukot. Halleluja.
	* Laulukäytännössä toistetut säkeet on tässä kirjoitettu sulkuihin.

Jotta ottaa vastaan Häntä voisimme, jok' on ainoastaan pelastuksemme, jotta enkeleiden kera voisimme, kera keruubeiden Hälle laulaa me: Halleluja!	
--	--

Erikoisimpana mukaelmana näyttäytyy liturgiapalveluksen ”Kerubilaulun” merkittävä laajennus (taulukko 7). 500-luvun konstantinopolilainen saattohymni on saanut Härkösen kynästä vahvasti eläytyvän ja jokseenkin lapsekkaan tulkinnan. Alkutekstin kiteytynyt ilmaisu on laventunut esimerkiksi enkelien ”liihoituksella” ja ”ihmislapsilla, huolimielillä, harmaahapsilla”. Lähdetekstin säkeiden järjestystä on myös muokattu. Lisäksi lauluun on kiinnostavasti kuvailtu sen liturgista funktiota: ”lahjain pyhain saapumista” viittaa ehtoollislahjojen kantamiseen saatossa alttariin pyhitettäväksi juuri tuota veisua laulettaessa.

Härkönen seurasi siis liturgisia tekstejä pääosin uskollisesti, mutta näki todennäköisesti muutamissa tapauksissa runon esteettiset tai rakenteelliset tarpeet tärkeämpinä kuin alkuperäisen ilmaisun tarkan säilyttämisen.

5 Jumalanpalveluslaulujen vastaanotto

Jumalanpalveluslaulut eivät saaneet *Aamun Koiton* lukijoilta Härkösen odottamaa innostunutta vastakaikua. Itse asiassa julkaisusta ei kirjoitettu lainkaan, ainakaan suoraan. Sen sijaan tammi-helmikuussa 1923 julkaistiin ilomantsilaisen pianistin ja opettajan Maria Tarasheimon (1867–1946) mietteitä kirkkolaulusta, joissa Härköstä tai julkaisuaan nimeämättä Tarasheimon (1923a, 14) kritisoi kärkevästi ”loppusoinnun tahi muun runomitan kahleita” kirkkolauluissa ja arveli, että suomennoksissa ja runosovitelmissa ”sisällisyys voi köyhtyä, muuttua ja sanonta kangistua loppusoinnun etsimisen vuoksi”. Seuraavassa numerossa Tarasheimon (1923b, 21) ilmaisi närkästyksensä Härkösen runojen julkaisemisesta kirkon sisälähetykseuran varoilla: ”Ja käytettäköön apurahoina köyhille, musikaalisille, kirkkolauluamme rakastaville kansanlapsille ne rahat, mitkä menisivät sellaisiin runomittaisiin veisuehdotuksiin, joissa ei ole voitu, tahi ei ole tahdottu säilyttää kirkkoveisujemme *koko* sisällystä ja alkuperäistä väririkkautta.”

Härkönen epäilemättä mainosti itse runojaan aktiivisesti, ja niille löytyikin tunnistusta nimenomaan luterilaisten virsiasiantuntijoiden parissa. Professori V. A. Koskenniemen antamasta palautteesta julkaistiin otteita *Aamun Koiton* joulukuisessa numerossa (Uutisia 1923, 190–191): ”Olet tehnyt kunnioitettavan, kauniin työn, joka yhden miehen

suorittamana on ollut omiaan herättämään ihailua.” Virsikirjan lisävihon²⁷ toimituskuntaan kuulunut Koskeniemi valitteli, että sen käsikirjoitus oli jo hyväksytty; muutoin hän olisi halunnut pyytää *Jumalanpalveluslauluista* siihen lainauksia.

Levitäkseen jumalanpalveluskäyttöön uudet runot tarvitsivat sävelmiä, ja jo kirjan esipuheessa Härkönen (1922b, vii) kääntyi ekumeenisen säveltäjäkunnan puoleen: ”– – voisivat tässä työssä tulla mukaan myös muut suomalaiset työvoimat eikä vain karjalais-kreikanuskoiset.” Vuoden 1923 aikana tehtävään tarttuikin Sortavalassa lehtori Mikael Nyberg (1871–1940) ja Helsingissä professori Ilmari Krohn, luterilaisen jumalanpalvelusmusiikin keskeisiä vaikuttajia kumpikin. Jo saman vuoden joulukuussa kerrottiin Nybergin säveltäneen runoista muutaman (Uutisia 1923, 190).

Lähteiden toistaiseksi puuttuessa on vaikea arvioida, miten Nyberg tulkitsi Härkösen säkeitä musiikkiin. Tiedossa on vain Sergei Okulovin lakoninen kuvaus sävellysten esittelystä kansallishenkisten ortodoksien johtohahmoille:

Nyberg sovitti muutamia lauluistanne nuotteihin, mutta ainoastaan sovitti melodian yksiaanisesti. Hän lauloi ne meillä harmonion säestyksellä. Piispa [Herman Aav], Sadovnikov [Aleksanteri Somersaari] ja [Sergei] Solntsev olivat kuuntelemassa. Minun täytyy avosydämisesti tunnustaa, että minä, kankeakorvainen kun olen, en melodiasta mitään käsittänyt, vaikka Nyberg sanoi tapaillevansa meidän kirkkomelodioitamme. Eivät toisetkaan kuulijat sanoneet sitä eikä tätä, – ei piispakaan. Minä pyysin Nybergiä sovittamaan myöskin toiset äänet. Niitten säveleet selvenisivät meille silloin kun meidän oma kuoromme koettaisi niitä laulaa, – –. Nyberg ei kuitenkaan ole vielä sitä tehnyt. (Sergei Okulov → Iivo Härkönen 31.1.1925.²⁸)

Luterilaiset säveltäjät lähestyivät *Jumalanpalveluslauluja* ortodoksisen perinteen erityisyys mielessään. Sekä Nyberg että Krohn ottivat lähtökohdakseen olemassa olevat liturgiset veisuusävelmät. Härkösen Okuloville lähettämän kirjeen perusteella Krohn pyysi käyttöönsä liturgian ja vigilian nuottipainokset ja, koettaen ”eläytyä kreikkalaisen kirkon sävelmähenkeen”, sävelsi ”Kerubilaulun” (kuva 1²⁹, vrt. taulukko 8). (Iivo Härkönen → Sergei Okulov, päiväämätön.³⁰)

Sävellystyönsä lisäksi Krohn oli valikoinut mielestään sopivia sävelmiä 29 runoon omasta *Koraalikirjastaan* (1923), *Suomen Kansan Sävelmiä* I (1898) -kokoelmasta ja käytössä olleesta koraalikirjasta³¹. Härkönen kertoi kirjeessään Okuloville, kuinka Krohn oli

27 Virsikirjaan (1886) valmisteltiin vuosina 1918–1923 lisävihkoa. Wilhelmi Malmivaaran johtaman komitean työskentelyyn osallistui säveltäjänä myös Ilmari Krohn, jonka *Koraalikirja virsikirjan lisävihkoa varten* ilmestyi samaten vuonna 1923. (Pajamo–Tuppurainen 2004, 358.)

28 Mf 1969:6, 175–177:98, IHA/SKS.

29 Arkistokäsikirjoituksen (L Muiden aineistot, IHA/SKS) puhtaaksikirjoitus on tekijän.

30 Mf 1969:6, 175–177:133, IHA/SKS.

31 Tällä hän todennäköisesti tarkoitti Richard Faltinin *Uutta koraalikirjaa* (1888) tai sen myöhempiä editioita. (Vrt. Pajamo–Tuppurainen 2004, 243–245.)

Keruubivirsi

Ilmari Krohn

Rauhaisasti (tranquillo)

p
Nyt me sa-lai-ses-ti, hil-jai-ses-ti ku-vai-lem-me
kor-ke aa lii-hoi-tus-ta en-ke-lei-den, ke-ruu-bi-en, se-raa-
mp
las-ken-taa!
p
fei-den py-hää a-las-las-ken-taa!

Soprano

Ilmari Krohn

Rauhaisasti (tranquillo)

p
Nyt me sa-lai-ses-ti, hil-jai-ses-ti ku-vai-lem-me kor-ke
mp
aa lii-hoi-tus-ta en-ke-lei-den, ke-ruu-bi-en, se-raa-
p
fei-den py-hää a-las-las-ken-taa!

Bass

Ilmari Krohn

p
Nyt me sa-lai-ses-ti, hil-jai-ses-ti ku-vai-lem-me kor-ke
mp
aa lii-hoi-tus-ta en-ke-lei-den, ke-ruu-bi-en, se-raa-
p
fei-den py-hää a-las-las-ken-taa!

Kuva 1. Ilmari Krohn:
”Keruubivirsi”
(ensimmäinen säkeistö)

kutsunut hänet kotiinsa ja soittanut ja laulanut joukon ehdotuksiaan.³² Näistä kirjailija piti *Suomen Kansan Sävelmiin* sovitettuja veisuja pääasiassa yksitoikkoisina ja arkisina, mutta oli erittäin ihastunut esimerkiksi pääsiäislaulun ”Ylösousemistas, Kristus Jumala” laulamiseen P.J. Hannikaisen ”Pyhäaamun rauha” -sävellyksellä. Hän piti myös sopivana paastolaulun ”Katso, niinkuin varas yöllä” (V:3) laulamista vanhan koraalikirjan sävelmällä virteen 325 (”Kuule, Herra Jumalamme”), sekä vigilian laulun ”Noustuasi haudasta” (I:15) virren 350 (”Herraa hyvää kiittää”) sävelmällä. Sen sijaan vigilian ehtooveisun ”O Jeesus Kristus” laulaminen Siionin virteen ”Nyt ylös, sieluni” ei tuntunut hänestä oikein sopivalta. (Iivo Härkönen -> Sergei Okulov, päiväämätön.³³)

Ylösousemistas

Iivo Härkönen Pyhäaamun rauha (Koraalikirja 1923, nro 61) P.J. Hannikainen

Y-lös-nou-se-mis-tas, Kris-tus Ju-ma-la, en-kel-ten-kin kuo-ro
 vei-saa tai-vaas-sa. Saa-ta mei-tä myös-kin pi-men-nois-sa
 maan py-hää nou-se-mis-tas kun-ni-oi-se maan!

Kuva 2. Krohnnin sävelmähhdotus ”Ylösousemistas, Kristus Jumala”.³⁴

Katso, niinkuin varas yöllä

Iivo Härkönen Kuule, Herra Jumalamme (Uusi Koraalikirja 1888) Virsi 325

Kat-so, niin-kuin va-ras yöl-lä puo-li-yös-sä
 Au-tu-as, ken val-ve-hil-la sil-loin yöss'on
 saa-puu Hän. Mut-ta on-ne-ton, ken sil-loin su-ru-
 e-lä-män!
 ton-na ui-nah-taa. Sik-si, sie-lu-ni, oi,
 val-vo, jot-tet tuo-mi-o-hon saa!

Kuva 3. Krohnnin sävelmähhdotus ”Katso, niinkuin varas yöllä”.³⁵

32 Härkönen sai haltuunsa sovitusten nuotit, jotka todennäköisesti palautuivat takaisin Krohnille. Niitä ei toistaiseksi ole löytynyt arkistoista.

33 Mf 1969:6, 175-177:133, IHA/SKS.

34 Sovitus on tehty yhdistäen Härkösen runo arvioituun nuottilähteeseen (*Koraalikirja* 1923, 33).

35 Sovitus on tehty yhdistäen Härkösen runo arvioituun nuottilähteeseen (*Koraalikirja* 1888, 102).

Krohnin ehdotukset ovat osoituksia siitä, että *Jumalanpalveluslaulujen* saattoi todella tunnistaa kuuluvan samaan lajiin kuin luterilaiset virret ja hengelliset laulut. Ei ole tietoa, laulettiinko niitä koskaan virsisävelmillä. Krohnin ”Keruubilvirsi” sen sijaan pääsi jumalanpalveluskäyttöön. Iivo Härkösen toiveena oli lanseerata se arvovaltaisimmassa tilaisuudessa, kirkolliskokouksen avajaisliturgiassa Sortavalassa 9.6.1925. Sortavalan tuomiokirkon kuoro ei kuitenkaan katsonut harjoitelleensa sitä tarpeeksi. Kirjeessään Krohnille Härkönen valitteli, että ”suurempi syy taisi olla se, ettei tahdottu sitä vielä silloin kirkossa ja ylen juhlallisessa toimituksessa esittää, kun pitivät sitä ’luterilaishenkisenä’ ja liian rytmillisenä.” (Iivo Härkönen → Ilmari Krohn 31.8.1925.³⁶)

Kirkolliskokouksessa edustajana ollut Härkönen puhui ”Keruubivirren” kaltaisten kuorosävellysten puolesta peräänkuuluttaessaan 10.6.1925 pitämässään puheessa kirkkolaulun ”muotojen suomalaistamista” osana kansallistamishanketta:

Rohkenen jättää Kirkolliskokouksen alustavasti harkittavaksi, että ryhdyttäisiin, suomalaisten säveltäjäin ja sanantekijäin avulla, saamaan aikaan myös rytmillisiä kirkkolauluja sekä kirkkokuorojen moniäänisesti ja kansan yksiäänisesti esitettäväksi ja että näitä, mikäli niitä onnistuttaisiin saamaan tarkoitusta vastaavia ja kirkkokunnan henkeen soveltuvia, ruvettäisiin kirkoissa ja kirkollisissa toimituksissa entisten, resitatiivisten laulujen ohella esittämään.³⁷

Krohnin sävellys sai lopulta ensiesityksensä Kitelässä 14.–15.8.1925 järjestetyssä sisälähetysjuhlassa. *Aamun Koiton* mukaan paikallinen kuoro lauloi lukkari M. Musovskin johdolla Härkösen runoileman ja Krohnin säveltämän kerubien veisun ”ehtoollisvärssyn sijaan” (Sisälähetysjuhla Kitelässä 1925, 147). Sitä ei siis laulettu varsinaisella liturgisella paikallaan vaan papiston ehtoollisen aikana eräänlaisena täytenumerona. Juhlan jälkeen opettaja Jaakko Härkönen (1873–1941) kertoi veisun ensiesityksestä kirjeessään Iivolle:

Lauloimme sen sekä kirkossa, että iltajuhlassa. [Sergei] Okulow myös piti sitä onnistuneena. – – Eräiltä tahoilta saimme osaksemme nokan nostelua. Esimerkiksi kirkkoh. Mihailovin rouva olisi sormillaan sulkenut korvansa ja sanonut, että jos kuoro vielä kerran laulaa, niin hänen täytyy poistua. Olimme kovin pahoillamme moisesta käytöksestä. Emme päässeet selville oliko syynä kuoron huonous vai luterilaishenkiset laulut. Kenties molemmat. (Jaakko Härkönen → Iivo Härkönen 19.8.1925.³⁸)

Jaakko Härkönen purki närkästystään mielestään kirkon venäläismielisiin, jotka eivät arvostaneet kansallista tuotantoa. Hän totesi, että Krohnin sävellys oli jätetty Sortavalassa esittämättä sen takia, että siinä oli luterilaisen virren sävelmä. ”Meistä se oli erittäin

36 Mf 1969:6, 175–177:176, IHA/SKS.

37 D Kreikkalaiskatolisen kirkon kirkolliskokous 1925. B 413, IHA/SKS.

38 Mf 1969:6, 175–177:–, IHA/SKS.

onnistunut ja ihana sävellys, sanat harvinaisen syväsisältöiset. Verrattuna entisiin erittäin köyhiin sanoihin. Olimme ylpeitä, että saimme ensimmäisinä semmoisen sävellyksen esittää.” (Jaakko Härkönen → Iivo Härkönen, 19.8.1925.)

Kitelän sisälähetysjuhlat toivat muutenkin Iivo Härkösen runotuotantoa ortodoksityleisön kuultavaksi. Iltapäivällä pidetyssä valistusjuhlassa pieni tyttö nimeltä Nasti Kräkin esitti ilmeisesti lausumalla *Jumalanpalveluslaulujen* ensimmäisen runon, ”Kiitä, sieluni, Herraa” (I:1). Musiikillisen tulkinnan taas sai Härkösen runoilema rukous ”Taivaallinen Kuningas”; sen oli säveltänyt ylioppilas Leo Härkönen. (Sisälähetysjuhla Kitelässä 1925, 147.) Tätä ortodoksisessa rukousperinteessä toistuvaa rukousta ei sisällynyt *Jumalanpalveluslauluihin*.³⁹ Jaakko Härkönen oli tilannut sen Iivolta poikansa sävellettäväksi Kitelän juhla varten. Nuori säveltäjä kertoi käyttäneensä ”arkaisoivaa kirkkotyyliä poiketen kokonaan venäläisestä mielestäni vieraasta suomalais korvaan kuulostavasta tyylistä”. (Jaakko Härkönen → Iivo Härkönen, 19.8.1925.)⁴⁰

Tämän jälkeen *Jumalanpalveluslaulujen* käytöstä ei raportoitu. Nybergin, Krohnin ja Leo Härkösen sävellykset eivät ilmeisesti levinneet seurakuntiin. Helmikuussa 1926 nimi-merkki Asianharrastaja (1926, 34) totesi *Aamun Koitossa*, että ”yhteislauluja silmälläpitäen [oli] julkaistu kokoelma runomittaan muodosteltuja kirkkoveisuja, mutta niiltä puuttuu sävellys.” Myöskään Sergei Okulov ja arkipiispa Herman (Aav) eivät lähteneet viemään Härkösen runoja käytäntöön, vaikka kaihosivatkin virolaisten riimilaulujen perään (ks. esim. Herman 1925, 226–228).

Iivo Härkönen oli silti vakuuttunut, että kirkkolaulun uudistuksen tuli tapahtua runomittaan siirtymällä. Tähän häntä oli kannustanut myös Jaakko Härkönen: ”Sinun pitäisi kirkkolaulujemme oikeaan henkeen pukemisessa yhä edelleen ponnistella. Sanokoot ryssät ja rutivanhoilliset mitä tahansa, ne tulevat yhä enemmän käytäntöön, sillä niissä on henkeä ja elämää” (Jaakko Härkönen → Iivo Härkönen, 19.8.1925). Iivon vastaus oli yhtä periksi antamaton:

Kirkkolaulujen muodostelua aion jatkaa. Enkä aio tyytyä ainoastaan hartaus-tilaisuuksiin soveltuviin lauluihin, niin kuin Sortavalastakin enimmästään kehottelevat, vaan juuri kirkossa laulettaviin aion päähuomioni kohdistaa. Niillä on vain todellisempaa syvemmälle kohdistuvaa merkitystä. Ja meidän pitää vielä kerran tästäkin asiasta merkittävämpi yritys tehdä ja sen puolesta taistella. (Iivo Härkönen → Jaakko Härkönen, 24.8.1925.)⁴¹

Merkittävämmästä yrityksestä ei kuitenkaan ole jäänyt merkkejä. Härkönen jatkoi jumalanpalvelusveisujen ja psalmien runomuotoon kääntämistä. Niistä muutamia

39 Runo löytyy Iivo Härkösen arkistosta *Jumalanpalveluslaulujen* luonnosten joukosta. B 431 C, IHA/SKS.

40 Mf 1969:6, 175–177:–, IHA/SKS.

41 Mf 1969:6, 175–177:174, IHA/SKS.

julkaistiin *Aamun Koitossa* ”Lisinä jumalanpalveluslauluihin”,⁴² mutta ilman konkreettista tavoitetta. Julkaistessaan runokokoelman *Herran huone* vuonna 1928 Härkönen liitti siihen uudempia sepitelmiään sekä muutamia *Jumalanpalveluslauluissa* jo julkaistuja runoja⁴³ jonkin verran muokattuina. Käsitellessään Karjalan uskonnollisaiheista runoutta *Aamun Koitossa* Härkönen (1928c, 206) nosti vielä kerran Viron riimilaulut ”runomittoineen ja selvätahtisine sävelmineen” esikuviksi suomalaisille ortodokseille. ”Siihen olisi Suomenkin kr.-katolisen kirkon pyrittävä, jos mieli saada kansan keskuudessa syntymään oikea hengellis pohjainen runous ja laulun harrastus entisen lauluttomuuden sijaan”, hän totesi.

6 Lopuksi

Suomen ortodoksinen kirkko haki identiteettiään halki 1920–30-lukujen, jotka tunnetaan tutkimuksessa myös kirkon kansallistamisen kautena. Kansallistamisen voi nähdä ortodoksien itse tavoittelemana – joskin erilaisista akkulturaatiopaineista nousevana – integraationa suomalaiseen, pitkälti luterilaiseen valtakulttuuriin. Iivo Härkönen oli suomalaiseen kulttuuripiiriin vahvasti assimiloitunut ortodoksi, joka otti 1920-luvulla oma-toimisesti tehtäväkseen kirkollisen kulttuurin puhdistamisen venäläisinä pitämistään piirteistä. *Jumalanpalveluslaulut* (1922) olivat ensimmäinen askel hänen kansallistamisohjelmassaan, mutta kirkkolaulun uudistaminen ei kuitenkaan toteutunut hänen toivomallaan tavalla.

Härkösen tavoitteena oli synnyttää Suomeen ortodoksinen virsilaulu, joka olisi ”rytmillisenä” helpompi omaksua ja laulaa koko seurakunnan voimin. Tätä varten hän kokosi runomuotoiset kirkkoveisujen sovituksensa julkaisuksi. Luterilainen virsiperinne on selvästi tunnistettavissa sen taustalla. Säkeistömalliset runot esiintyvät kirjassa numeroituina, ja suorasanaiset ortodoksiset veisutekstit on käännetty mitallisiksi, loppusoinnullisiksi runoiksi, joilla on varsin virsimäinen poljento. Tuloksena oli jotain, minkä luterilaisen virsilaulun tuntijat Ilmari Krohnista alkaen tunnistivat välittömästi. Tematiikka runoissa noudattaa kuitenkin ortodoksisia alkutekstejä, ja myös kirjan rakenteesta kuultaa läpi kirkkolaulukirjojen vakiintunut repertuaari. Muuntaessaan kirkkoveisuja runomuotoon Härkönen otti muutamia taiteellisia vapauksia. Hän esimerkiksi sulautti eri tekstityyppejä yhtenäisiksi säkeistöiksi, vastoin niiden liturgista käytäntöä. Erilaiset lisäykset ja toisaalta yksinkertaistukset teologisesti tärkeisiin sisältöihin kertovat Härkösen tavoitelleen ennen muuta runomuotoon hyvin istuvaa ilmaisua eikä välttämättä olleen edes tietoinen poikkeamisestaan kirkkoveisuihin sisältyvistä opillisista määritelmistä.

42 Psalmit 96 ja 121 (AK 23/1923, 178), Psalmi 127 ja Suuri kiitosvirsi (AK 1/1924, 3–4), ”Saata, o Kristus” (AK 6/1927, 6–7).

43 *Iltaveisu* (I:3), *Autuus* (I:2), *Baabelin virrat* (V:1), *Neitsyt Maarian kiitosvirsi* (I:11), *Vesitulvat* (I:1), *Kiittäkää!* (III:6), *Kerubiimein virsi* (II:7).

Jumalanpalveluslauluissa voi perustellusti nähdä luterilaisen perinteen vaikutuksen ja tulkita, että Härkönen pyrki sillä sulauttamaan ortodoksista veisuaineistoa luterilaiseen muotoon. Hänen tavoitteenaan oli käyttää kirjaa myös uudenlaisen, luterilaistyyppisen ortodoksisen laulukäytännön synnyttämisessä. Toteutuessaan Härkösen virsilaulu olisi voinut saada aikaan merkittäviä muutoksia Suomen ortodoksien jumalanpalvelusperinteeseen, sen sisältöihin, rakenteisiin, ja kirkkolaulun funktioon teologisen opetuksen välittäjänä. Syynä *Jumalanpalveluslaulujen* saamalle, pääosin välinpitämättömälle vastaanotolle, voi akkulturaation näkökulmasta pitää sen liiallista pyrkimystä integroitumiseen: luterilaisen ilmaisun puoleen kallistuminen, vaikkakin ortodoksisten kirkko-veisujen teemoja mukaillen, ylitti konservatiivisen liturgisen tradition edustajien silmissä hyväksyttävän rajan.

Lauluperinteen uudistusyritys on kuvaava esimerkki sotienvälisen kauden suomalaisen ortodoksisuuden rajankäynnistä ympäröivän yhteiskunnan kanssa. Uudistumisen suuntana oli luterilainen valtakulttuuri, mutta vakiintuneen tradition rajoja ei kaikessa lopulta haluttu ylittää. Verrattaessa *Jumalanpalveluslaulujen* kohtaloa muihin kirkollisiin uudistushankkeisiin, esimerkiksi hengellisten laulujen luomiseen erityisesti opetuksen ja kasvatuksen tarpeisiin (vrt. Metso–Hakkarainen 2020) tai kirkkoarkkitehtuurissa suosittuun pelkistettyyn muotokieleen (vrt. Kemppi 2016), korostuu aikalaisten käsitys jumalanpalveluksen merkityksestä suhteessa ulkonaisiin muotoihin tai uskonnollisiin harrasteisiin. Luovuutta sallittiin lopulta vain niillä alueilla, jotka eivät suoraan altistanee kirkon jumalanpalvelusta muutoksille. Iivo Härkösen *Jumalanpalveluslaulujen* kohtalona oli siis jäädä kurioositeetiksi ortodoksisen kirkon kansallistamisen kaudelta.

Lähteet

Arkistolähteet

SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkisto, Kirjallisuuden ja kulttuurihistorian aineistot, Helsinki

IHA = Iivo Härkösen arkisto

Kirjeistö

Runot ja runokäännökset

Muiden aineistot

Yhdistys- ja seuratoiminta

Nuotti- ja tekstilähteet

Kirkkoveisuja joulujuhlanä 1908: PSHV, Jyväskylä.

Kirkkoveisuja suuressa paastossa ja pääsiäisjuhlanä 1909: PSHV, Jyväskylä.

Koraalikirja virsikirjalisävihkoa varten 1923: Soinnuttanut Ilmari Krohn. Helsinki.

Liturgia neljänäisesti 1913: Pyhä Synodi, Jyväskylä.

Papin käsikirja 1908: Pyhä Synodi, Sortavala.

Rukous- ja hartaus-kirja Suomen Kreikkalaiskatolisen seurakunnan perheille 1893: Pyhä Synodi, Sortavala.

Suomalainen Wirsikirja ewankelis-luterilaisille seurakunnille Suomen Suuriruhtinaanmaassa 1886: Weilin ja Göös, Helsinki.

Uusi koraalikirja Ewankelis-Lutherilaisille seurakunnille 1888: G.W. Edlund, Helsinki.

Öinen juhlapalvelus eli vigiiliat I 1899: Pyhä Synodi, Jyväskylä.
 Öinen juhlapalvelus eli vigiiliat II 1905: Pyhä Synodi, Jyväskylä.

Kirjallisuus

- AK = *Aamun Koitto*, vuosikerrat 1922–1927.
 ”Asianharrastaja” 1926: Kirkkolaulusta. *Aamun Koitto* 4, 34.
- BASTMAN, EEVA-LIISA 2017: *Poetiikka ja pietismi 1700- ja 1800-luvun suomalaisessa virsirunoudessa*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- BERRY, JOHN W. 2017: Acculturation. *Reference Module in Neuroscience and Biobehavioral Psychology*, 1–7. <http://dx.doi.org/10.1016/B978-0-12-809324-5.05455-9>
- CONOMOS, DIMITRI 2013: Byzantine hymnody. *Canterbury Dictionary of Hymnology*. <https://hymnology.hymnsam.co.uk/b/byzantine-hymnody?q=Byzantine%20hymnody> [viitattu 27.8.2019].
- ENGELHARDT, JEFFERS 2015: *Singing the right way. Orthodox Christians and secular enchantment in Estonia*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199332120.001.0001>
- FRILANDER, TIMO 1997: Ajanlaskukysymys ja Suomen kansallistuva ortodoksinen kirkko 1923–1927. *Ortodoksia* 46, 80–103.
- HERMAN, PIISPA 1925: Kirkkolaulu Virossa. *Aamun Koitto* 23–24, 226–228.
- HÄRKÖNEN, IIVO [nimimerkillä I-o H.] 1898a: Sananen kirkkolaulustamme. *Aamun Koitto* 2, 19.
 ——— 1898b [nimimerkillä I-o H-n]: Kirkkolaulu-kurssit Sortavalassa. *Aamun Koitto* 8, 67–70.
 ——— 1899: Kaikki laulamaan kirkoissa! *Aamun Koitto* 9, 83.
 ——— [nimimerkillä –o.] 1919: Hiukan Viron kirkollisista pyrkimyksistä. *Aamun Koitto* 21, 177–178.
 ——— 1922a: Suomen kreikkalaiskatolisen kirkon kirkkolaulun uudistus. *Aamun Koitto* 22, 177–178.
 ——— 1922b: *Jumalanpalveluslauluja*. PSHV, Sortavala.
 ——— 1928a: *Herran huone*. WSOY, Porvoo.
 ——— 1928b: *Runon hirveä hiihtämässä: hupainen ja tosi kertomus nuoren miehen matkoista*. WSOY, Porvoo.
 ——— 1928c: Vanhan Karjalan uskonollisaiheisesta runoudesta. *Aamun Koitto* 18, 205–206.
- IKONEN, VILJO 1961: Iivo Härkönen (1882–1941). JAAKKO PAAVOLAINEN (toim.): *Karjalainen elämäkerästo*, 273–286. WSOY, Porvoo.
- Jumalanpalveluslauluja 1923. *Aamun Koitto* 1, 8.
- Jumalanpalveluslaulumme runomuotoon esitettyinä 1922. *Aamun Koitto* 3, 22–23.
- KARTTUNEN, TOMI 2020: *Mitä on luterilaisuus? Kirkko, teologia ja yhteiskunta*. Kirkon tutkimuskeskus, Tampere.
- KEMPPI, HANNA 2016: *Kielletty kupoli, avattu alttari. Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 123. Helsinki, Suomen muinaismuistoyhdistys.
- KONONOFF, KONST[ANTIN] 1922: Piirteitä p. Sergein ja Hermanin veljeskunnan toiminnasta. *Aamun Koitto* 18, 146–147.
- LAITILA, TEUVO 2012: Herman. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
 ——— 2017: *Jumalat, haltiat ja pyhät. Eletty ortodoksisuus Karjalassa 1000–1900*. Suomen kirkkohistoriallinen seura, Helsinki.
- LOIMA, JYRKI 2001: *Muukalaisina Suomessa: Kaakkoisen Kannaksen kreikkalaiskatoliset venäläisseurakunnat kansallisena ongelmana 1889–1939*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- METSO, PEKKA – HAKKARAINEN, JENNI 2020: New hymns for an ancient tradition: National, pedagogical, and apologetic motivations of the first Finnish Orthodox *Spiritual Songbook* (1939). *Acta Musicologica* 92:2, 160–179.
- Мусаев, В.И. 2016: Языковой вопрос в Финляндской православной епархии в конце XIX – начале XX в. *Скандинавские чтения 2014 года: Этнографические и культурно-исторические аспекты*. МАЭ РАН, Санкт-Петербург. https://lib.kunstkamera.ru/rubrikator/03/03_05/978-5-88431-307-1/ [viitattu 26.2.2021].

- OLLILA, ANNE 2010: *Kirjoituksia kulttuurista, sukupuolesta ja historiasta*. Historiallinen arkisto 132. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- PAJAMO, REIJO – TUPPURAINEN, ERKKI 2004: *Suomen musiikin historia: Kirkkomusiikki*. WSOY, Helsinki.
- RIMPILÄINEN, OLAVI 1976: Kronikka Joensuun seudun ortodoksisesta jumalanpalveluselämästä 1850–1950. *Ortodoksia* 25, 83–93.
- SETÄLÄ, VOITTO 1983: Heimoaatteen ajaja. VOITTO SETÄLÄ, HANNES SIHVO ja SENNI TIMONEN: *Iivo Härkönen, karjalainen heimomies*, 9–54. Lappeenranta.
- SIHVO, HANNES 1983: Karjalainen kirjailija. VOITTO SETÄLÄ, HANNES SIHVO ja SENNI TIMONEN: *Iivo Härkönen, karjalainen heimomies*, 55–84. Lappeenranta.
- Sisälähetysjuhla Kitelässä ja p. Sergein ja Hermanin Veljeskunnan vuosikokous 1925. *Aamun Koitto* 16, 147–148.
- Suistamon sisälähetysjuhlista 1921. *Aamun Koitto* 13–14, 120–122.
- TAKALA-ROSZCZENKO, MARIA 2017: The nationalization of liturgy in the Orthodox Church of Finland in the 1920s–30s. *Review of Ecumenical Studies Sibiu* 9:2, 154–172. <https://doi.org/10.1515/ress-2017-0012>
- TARASHEIMO, MARIA [nimimerkillä M.T.] 1923a ja b: Mietteitä ja kokemuksia kirkkolaulusta kreikkalaiskatoisissa kirkoissamme. *Aamun Koitto* 2, 14; 3, 20–22.
- Uutisia. Viron kreikk.–kat. kirkkokunta 1920. *Aamun Koitto* 24, 192.
- Uutisia. P. Sergein ja Hermanin Veljeskunnan komitea 1922. *Aamun Koitto* 7, 55.
- Uutisia. Iivo Härkösen runovihkonen ”Jumalanpalveluslauluja” 1923. *Aamun Koitto* 24, 190–191.

MARIA TAKALA-ROSZCZENKO: *Novelist Iivo Härkönen and the dream of Orthodox hymn singing*

This article focuses on a collection of poetry called *Jumalanpalveluslauluja* (‘Songs for the Divine Service’), published in 1922. The collection contains versified adaptations of liturgical chant texts of the Orthodox Church. The present article uses archival documents and contemporary writings as sources for exploring the context, the publishing process, and the reception of the collection. Novelist Iivo Härkönen (1882–1941), who penned the poems, hoped that his poetry would initiate a singing reform in the Orthodox Church of Finland, to develop a congregational practice next to traditional choral singing. Rhyming songs were, in his opinion, easier to memorise than prose texts, which were typical of the Orthodox chant tradition.

The publication of the collection took place in the early years of the independent Finnish Republic, in which the Orthodox Church of Finland, a minority church established as one of the two folk churches by a governmental decree in 1918, was looking for ways to cast off the association with the Russian Church. The adaptation process of the Orthodox Church to the new social order is evaluated in this article with the concepts of nationalisation and acculturation. Turning towards the dominant Lutheran culture is seen as a positive attitude towards integration or assimilation. In the interwar period, this resulted in new expressions of the spiritual culture.

Härkönen was significantly oriented towards the dominant culture. When composing the poems for the collection, he recognisably drew from the Lutheran hymn tradition. The 59 songs in resemble Lutheran hymns in their stanzaic, versified, also partly metrical, content. On the other hand, the structure of the collection imitated Orthodox liturgical books. The poetic expression was predominantly loyal to the original liturgical texts, yet occasionally, their theological content was simplified. By modifying the

original genres of Orthodox hymnography for the needs of stanzaic structure, Härkönen may also be seen as having changed the liturgical function of certain texts.

Jumalanpalveluslauluja appears, in this context, both as a tool and a result of Härkönen's aspirations to assimilate Orthodox church singing with the Lutheran practice. Experts on the Lutheran hymn tradition recognised the familiarity in Härkönen's poems, which were set to music by Professor Ilmari Krohn and lecturer Mikael Nyberg, among others. Krohn also suggested that certain poems can be sung in accordance with the melodies of Lutheran hymns and spiritual songs.

If the reform of Orthodox church singing had taken place as Härkönen envisioned, with the adoption of his collection, it would have undoubtedly changed the character of the established chant tradition. The poems, and especially their musical renditions, were, however, considered too Lutheran. Thus, it was the fate of *Jumalanpalveluslauluja* to remain a curiosity, a reflection of the ideological currents of its time, in the Orthodox Church of Finland.

Maria Takala-Roszczenko
maria.takala@uef.fi
Kirkkomusiikki, Ortodoksinen teologia
Teologian osasto, Itä-Suomen yliopisto

STINA SAVOLAINEN

”Enda gången man hör eller pratar finska så är i skolan”¹

*Ruotsinkielisten opiskelijoiden kokemuksia
suomen kielestä ruotsinkielisessä arjessa*

1 Johdanto

Kielten käyttöä mahdollistavat tai rajoittavat esimerkiksi yksilön asenteet ja arvot sekä kielipolitiikka, mutta keskeisesti myös perheen, asuinpaikan tai yhteisön kielelliset käytänteet. Näin ollen edes toisen kansalliskielen, ruotsin, käyttö kaksikielisessä Suomessa ei ole kaikkialla samanlaista. (Mäntylä–Pietikäinen–Dufva 2009, 27–29, 34.) Tässä artikkelissa käsittelen Pohjanmaan² ruotsinkielisten opiskelijoiden suomen kieltä ja sen läsnäoloa heidän ruotsinkielisessä arjessaan. Keskityn tarkastelemaan Kristiinankaupungin ja Närpiön alueen 18–20-vuotiaiden ruotsinkielisten lukiolaisten kokemuksia ja käsityksiä suomen kielen puhumisesta, käyttämisestä ja oppimisesta. Tarkastelen tutkittavien arkipäivän tilanteissa käyttämää ja oppimaa suomen kieltä seuraavien kysymysten kautta: Keiden kanssa ja missä yhteyksissä suomen kieli on läsnä opiskelijoiden arjessa, ja miten tämä näkyy heidän suomen kielen käytössään ja osaamisessaan? Minkälaisia kokemuksia ja käsityksiä opiskelijoilla on suomen kielestä ja sen oppimisesta?

Tutkimuskohteena ovat lukio-opiskelijat asuvat vahvan ruotsinkielisyyden alueella Pohjanmaalla, jonka asukkaista enemmistö puhuu ruotsia.³ Pohjanmaalla on ollut historiallisesti vahvat kielelliset ja kulttuuriset yhteydet Ruotsiin, ja yhteydet ovat edelleenkin vahvat (Lindqvist 2001, 383–395; Åström 2001, 37). Tämän vuoksi ei ole itsestään selvää, että opiskelijat kohtaaisivat suomenkielisiä ja suomen kieltä arjessaan. Tämä artikkeli on

1 ”Suomea kuulee tai sitä puhutaan ainoastaan koulussa” (tykl/spa/1192/38). Jatkossa opiskelijoiden suorat sitaatit ovat suomeksi, ja ne ovat omia käännöksiäni.

2 Pohjanmaalla tarkoitetaan Länsi-Suomen ruotsinkielistä rannikkoseutua Kristiinankaupungin ja Kokkolan välillä (Folktinget 2010, 14).

3 Esimerkiksi Kristiinankaupungissa noin 52 % ja Närpiössä noin 85 % asukkaista puhuu ruotsia äidinkielenään (Tilastokeskus 2020).

osa etnologian väitöskirjatutkimustani, jossa tavoitteenani on tuoda esiin Pohjanmaan ruotsinkielisten opiskelijoiden käsityksiä suomen kielestä ja sen merkityksestä heille kielellä. Lisäksi tavoitteenani on syventää käsitystä suomenruotsalaisuudesta identiteettinä, eli siitä, mitä on olla pohjalainen ruotsinkielinen aikuistuva nuori.

Kulttuurien tutkimuksessa identiteetin käsite on keskeinen, sillä kulttuurisidonnaiset tavat, käsitykset ja arvot leimaavat identiteettiämme (esim. Hall 2003, 97, 105–124). Etnologiassa ollaan kiinnostuneita ihmisestä ja hänen arjestaan siinä kulttuurissa, johon hän kokee kuuluvansa (Räsänen 1997, 28, 31). Identiteetin käsite on ollut keskeinen useissa etnologian tutkimuksissa, joissa on tarkasteltu esimerkiksi alueellisuutta, kotiseutua, etnisyyttä, kielitaustaa ja näiden merkitystä yksilölle tai yhteisölle (esim. Anttonen 1999; Ruotsala 2002; Siivonen 2008; Kuczynski 2017). Esimerkiksi Helena Ruotsala (2002) tarkasteli poronhoitoa elinkeinona ja osana yhteisön ja yksilön identiteettiä, sekä poronhoitoon liittyvien merkitysten muuttumista yhteiskunnallisten muutostekijöiden seurauksena. Katriina Siivonen (2008) käsitteli väitöskirjassaan varsinaissuomalaisia saaristoidentiteettejä ja niiden rakentumista ihmisten arjessa ja aluekehitystyössä. Anna-Liisa Kuczynski (2017) tarkasteli väitöskirjassaan kielivähemmistöön kuuluvien identiteettineuvotteluja tilanteissa, joissa heillä oli vain vähäiset mahdollisuudet ilmaista identiteettiään.

Etnologiassa suomenruotsalaisia ja heidän kulttuuriaan tarkasteleva perusteos on vuonna 2001 ilmestynyt *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävande i kulturanalytiskt perspektiv* (Åström–Lönnqvist–Lindqvist 2001). Tässä laajassa teoksessa tarkastellaan niitä tekijöitä ja ilmiöitä, jotka ovat vaikuttaneet ruotsinkielisten identiteetin rakentumiseen ja ylläpitämiseen sekä historiallisesti että nykypäivänä. Viime vuosikymmeninä suomenruotsalaisia on tutkittu monesta eri näkökulmasta eri tieteenaloilla. Aluksi tarkastelut olivat luonteeltaan väestötieteellisiä raportointeja ja selvityksiä (esim. Fougsted 1951), mutta sittemmin kiinnostus kohdistui suomenruotsalaisten kulttuuriin erityispiirteisiin kuten historiaan, identiteettiin ja kieleen, terveyteen, elämäntyyliin sekä suomenruotsalaisten omien instituutioiden ja järjestöjen merkityksiin (esim. Allardt 1981; Allardt–Starck 1981; Hyyppä–Mäki 2001; Folktinget 2006; Heikkilä 2011; Tandefelt 2015; Saaristo 2020).

Koska käsittelen tässä artikkelissa opiskelijoiden subjektiivisia kokemuksia ja käsityksiä suomen kielen oppimisesta, tuon esiin myös tämän hetken kielenkäyttöön ja oppimiseen liittyviä näkemyksiä. Kieltä ei nähdä pelkkänä järjestelmänä, vaan se ymmärretään myös sosiaalisena, tilanteittain vaihtelevana toimintana ja ilmiönä (Dufva–Aro–Suni–Salo 2011, 31–32). Nykyään kielimiljöinä ja kielenoppimispaikkoina eivät toimi pelkästään ihmisten kulttuuriset ja sosiaaliset ympäristöt, vaan myös erilaiset virtuaaliset tilat (Dufva–Pietikäinen 2009, 6). Maailma ympärillämme on digitalisoitunut, ja sen myötä eri kielet ovat helposti saatavilla. Tavallisessa arjessa monia eri kieliä saatetaan käyttää myös yhtä aikaa ja limittäin (ks. Lehtonen 2015). Kieltä sosiaalisena ilmiönä onkin tutkittu paljon viimeisten vuosikymmenien ajan, esimerkiksi kielen muuttumisen, koodinvaihdon, monikielisuuden ja kieli-identiteetin näkökulmista (esim. Nuolijärvi 1986; Iskanius 2006; Berglund 2008; Dufva–Pietikäinen 2009). Heini Lehtonen (2019) toteaa, ettei kukaan

meistä hallitse mitään kieltä täydellisesti. Tällä hän tarkoittaa sitä, että kielitaitomme koostuu valikoimista kieliä, kielimuotoja ja keinoja, joiden avulla voimme kommunikoida toisten kanssa. Tämä näkemys on saanut minut pohtimaan, miten tärkeä kieli suomi on Pohjanmaan ruotsinkielisille nuorille, jotka eivät välttämättä kuule sitä tavallisessa arjessaan lainkaan.

Seuraavaksi esittelen aineistoni sekä tutkimukseni näkökulman ja keskeiset käsitteet, minkä jälkeen tarkastelen äidinkieltä käsitteenä ja sen moniulotteisuutta identiteetin ilmaisijana. Tämän jälkeen analysoin opiskelijoiden käytännön kokemuksia suomen kielestä, sen käytöstä, puhumisesta ja oppimisesta tutkimusaineiston pohjalta. Tuon esille niitä paikkoja, ihmisiä ja käyttöyhteyksiä, joiden kautta suomen kieli on ollut läsnä ja tullut tutuksi tutkituille. Lopuksi esitän kokoavan yhteenvedon ja pohdinnan.

Artikkelini aineistona on teemakirjoitusaineisto, jonka olen kerännyt Kristiinankaupungin ja Närpiön ruotsinkielisten lukioiden kolmannen luokan opiskelijoilta vuosina 2017–2020. Aineisto koostuu 62 ruotsinkielisen lukiolaisen ainekirjoituksesta ja teemakyselyvastauksesta, joista käytän yhteisnimitystä *teemakirjoitusaineisto*. Tutkimukseen osallistuneet lukiolaiset olivat iältään 18–20-vuotiaita, ja he asuivat aineiston keruun aikana Kristiinankaupungissa tai Närpiössä ja kävivät ruotsinkielistä lukiota. Lähes kaikkien äidinkieli on ruotsi ja perhetausta ruotsinkielinen.⁴ Kristiinankaupungin ruotsinkielinen lukio on pieni lukio, josta valmistuu noin kymmenen ylioppilasta vuosittain (Teir 2018, 3–26), ja Närpiön lukiosta noin 50 ylioppilasta vuosittain (Skolväsendet i Närpes stad 2017–2018, 29, 38).

Teemakirjoituksella tarkoitetaan kirjoitettua kerrontaa, jonka tavalliset ihmiset ovat tuottaneet omista ajatuksistaan ja kokemuksistaan. Vastaajat saavat kirjoittaa oman tietämyksensä ja ymmärryksensä mukaan sovitusta aihepiiristä. (Helsti 2005, 149–151.) Ainekirjoituksessa opiskelijat saivat vapaasti kirjoittaa aiheesta ”Vad betyder det finska språket för mig?”⁵ Teemakirjoituksen osalta pyysin heitä kirjoittamaan omin sanoin suomen kielen kokemuksista, hyödyllisyydestä, tärkeydestä sekä arkipäivän käyttötilanteista ja yhteyksistä. Pyysin heitä myös arvioimaan oman suullisen ja kirjallisen kielitaitonsa. En siis testannut opiskelijoiden muodollista kielitaitoa, vaan minua kiinnosti se, millaiseksi he itse arvioivat suomen kielen taitonsa.

Valitsin menetelmäksi teemakirjoituksen, koska katsoin lukiolaisten olevan aidoimmillaan kirjallisen tekstin tuottamisessa. Ajattelin, että teksteissä he saattavat tuoda esiin sellaisia suomen kieltä koskevia asioita, joita he eivät muuten toisi julki, kuten asenteita, arvostuksia ja tunteita. Olen lukenut aineistoni läpi useaan kertaan kulttuurianalyttisesti. Kulttuurianalyysissä kiinnitetään huomio ihmisten tuttuihin arjen tapoihin ja käytänteisiin. Lähestymistavassa pyritään hahmottamaan kulttuurin implisiittisiä ulottuvuuksia ja osia kuten arvostuksia, suhtautumisia ja ajattelumaailmoja, jotka kertovat sen, mitä asioita

4 Yksi opiskelija ilmoitti virallisesti äidinkielekseen suomen ja kolme muun kuin suomen tai ruotsin kielen (Savolainen 2019, 23–24).

5 Suom. ”Mitä suomen kieli merkitsee minulle?”

yksilöt pitävät tärkeinä ja mitä eivät. Tämänkaltaisen ”tiheän” tarkastelun avulla pyritään saamaan kokonaisvaltaisempi kulttuurinen kuvaus ja ymmärrys tutkimuskohteen arjesta ja niistä merkityksistä, joita erilaisille asioille annetaan. (Ehn–Löfgren, 1982, 8–14, 105–117.) Olen tarkastellut opiskelijoiden kirjoituksissaan käyttämiä sanoja, kirjoitussävyjä ja -tapoja sekä esiin tuotuja tunteita ja arkikäytänteitä. Niiden avulla olen hahmottanut ja tulkinnut käsityksiä ja merkityksiä, joita he liittävät suomen kieleen.⁶

Tutkimusaiheeni valintaan on vaikuttanut pitkäaikainen asumiseni ruotsinkielisellä paikkakunnalla sekä kiinnostukseni kaksikielisyyteen, kieliasenteisiin sekä kielenkäyttöön ja kielen oppimiseen vuorovaikutuksessa.

2 Tutkimuskohteena yksilön arjessa syntyneet kokemukset

Timo Latomaan (2008, 17, 26–27) mukaan kokemukset ovat käsityksiä, arvostuksia, tunteita ja tietoja, jotka rakentuvat ihmisen mielessä subjektiivisista merkityksenannoista ihmisten välisissä vuorovaikutussuhteissa. Merkityksenanto tapahtuu ajattelun tai tunteiden kautta, kun jokin asia tai kohde alkaa tarkoittaa jotain tai se ymmärretään jollakin tavalla. (Latomaa 2008, 17, 26–27.) Ihmisten kokemuksia on tärkeää tarkastella, koska ne syntyvät tavallisen arjen tilanteissa. Lisäksi kokemukset kertovat aina jotain kokijasta itsestään, mutta myös siitä kulttuurista, jossa hän elää ja on kasvanut. (Lauren 2010, 426–429, 444.)

Etnologian ytimessä on kiinnostus juuri tavallisen ihmisen tapaan elää ja toimia. Etnologiassa halutaan tuoda esiin ihmisten henkilökohtaisia kokemuksia, sillä tämänkaltaisen tiedon avulla voidaan lisätä ymmärrystä ihmisten elämästä ja heidän arkeensa liittyvistä asioista (esim. Ruotsala 2002, 18; Fingerroos–Lillbroända–Annala–Koskihaara–Lundgren 2017). Yksilön arkielämä onkin tiiviissä vuorovaikutussuhteessa toisiin ihmisiin, mutta myös ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin. Näissä tapahtuvat muutokset vaikuttavat myös yksilöiden ja yhteisöjen kokemuksiin ja käsityksiin asioista. (Esim. Ruotsala 2002, 406–412; Hämeenaho 2014, 27–28) Etnologian piirissä tutkimusaiheiden valintaan ovat jo pitkään vaikuttaneet yhteiskunnalliset virtaukset ja muutokset sekä epäkohdat, joita halutaan laadullisen tutkimusten kautta nostaa esiin (Lehtonen 2005, 14, 20; ks. myös esim. Fingerroos ym. 2017). Tällaisia tutkimusaiheita ovat olleet esimerkiksi kokemukset hyvinvoinnista ja palveluiden saatavuudesta (Hämeenaho 2014), työttömyydestä ja sen aiheuttamista tunnereaktioista (Steel–Rinne 2019, 62–66) sekä köyhyyden läsnäolosta ja toimeentulokamppailusta (Lappi 2017, 123–125).

Tässä artikkelissa nostan esiin kieli-identiteeteiltään ruotsinkielisten opiskelijoiden kokemuksia ja käsityksiä suomen kielestä ja sen käytöstä. Tutkimukseni opiskelijoilla on ollut vain vähän kokemuksia suomen kielestä. Suurin osa kokee, ettei heillä ole riittävästi valmiuksia puhua suomea, koska kieli on opittu pääsääntöisesti koulussa

6 Tulevissa artikkeleissa tulen käsittelemään opiskelijoiden näkemyksiä suomen kielen tärkeydestä ja sen osaamisen tuomista mahdollisuuksista heidän elämässään, sekä sitä, miksi pohjalaiset nuoret hakeutuvat Ruotsiin opiskelemaan.

kielioppipainotteisesti. Ruotsinkielisillä nuorilla ei ole välttämättä mahdollisuuksia päästä puhumaan suomea arkipäivän tilanteissa. Minua kiinnostaa, mikä käsitys opiskelijoilla itsellään on siitä, millainen kielitaito on tärkeää ja tavoiteltavaa.

Kieliä opitaan vuorovaikutuksessa, mikä mahdollistaa osallisuuden kokemuksen syntymisen. Kielen oppimisen kokemuksia voidaan tarkastella *osallisuuden* käsitteen kautta. (Opetushallitus 2014, 26–28.) Osallisuus on käsitteenä monitulkintainen, ja sen määrittely riippuu tarkastelunäkökulmasta. Elina Nivala ja Sanna Ryyänen (2013, 9–10, 26–29) tiivistävät osallisuuden kuulumiseksi, osallistumiseksi ja tunteeksi kuulumisesta yhteisöön ja yhteiskuntaan. Osallisuus on ihmisen sosiaaliseen perusluonteeseen liittyvää elämistä ja toimimista muiden ihmisten kanssa. Se on myös kokemus omasta merkityksestä ja mahdollisuuksista sekä identiteetistä ja tasa-arvoisuudesta osana yhteisöä ja yhteiskuntaa. Osallistuminen tapahtuu erilaisten virallisten ja epävirallisten sosiaalisten suhteiden ja verkostojen kautta eri tasoilla. Näitä tasoja ovat esimerkiksi yksilö- ja aluetaso (esim. perhe, koulu, ystäväpiiri, maakunta) sekä valtakunnallinen taso. (Alila-Gröni-Keso-Volk 2011, 13.)

Tutkimuksessani keskeisiä käsitteitä ovat myös *identiteetti* ja *identifikaatio*. Tutkimuskohteeni opiskelijat kokevat kuuluvansa suomenruotsalaisiin, joka on maamme kielellinen vähemmistöryhmä (Savolainen 2019). Ruotsin kieli onkin suomenruotsalaisille eräs keskeisin yhteistä identiteettiä esiin tuova piirre (Åström 2001, 38). Kieli nähdään tärkeänä osana yksilön identiteettiä (esim. Hall 1999, 85, 90), ja erityisesti äidinkielellä on vahva symbolinen merkitys kielellisen identiteetin rakentumiselle (Iskanius 2006, 179). Yksilön identiteetin rakentumiseen ja muovautumiseen vaikuttaa kulttuurisen ympäristön lisäksi myös se sosiaalinen ympäristö, jossa hän toimii (Iskanius 2006, 181, 186–187).

Stuart Hall (1999, 19–28, 223–227, 247) puhuu sosiaalisesta identiteetistä, joka rakentuu ihmisen omaksumassa kulttuurissa. Identiteetit ovat kuitenkin suhteellisia ja muovautuvat sen mukaan, mihin ryhmään ihminen kunakin aikana kokee kuuluvansa ja mitä hän arvostaa. Yksilöllä voi olla useita mahdollisia identiteettejä, jotka aktuaalistuvat eri tilanteissa. Nykyään sosiaalinen identiteetti käsitetään prosessiksi, ”joksikin tulemiseksi” eri tilanteiden tuomien tarpeiden mukaan. Maisa Martin (2016, 6) näkee asian samoin ja toteaa lisäksi, että nyky-yhteiskunnassa yksilöllä voi olla monia identiteettejä, jotka linkittyvät yksilön toimintoihin ja kulloisiinkin kohtaamisiin osallisuuden ja toimijuuden kautta.

Identiteetit siis rakentuvat samaistumisista ja dialogisista vuorovaikutussuhteista toisiin ihmisiin. Identifikaatiossa eli samaistumisessa on kysymys arvo- ja käsityksmaailmoista, jotka suhteutetaan toisten ihmisten käsityksiin ja arvoihin. (Liebkind-Henning-Lindblom 2015, 183–186.) Ymmärrän identiteetit yhteisten kulttuurisidonnaisten tapojen, käytäntöjen ja arvostusten ilmentymiksi. Identiteetti on käsitys ja kokemus itsestä ja tiettyyn ryhmään kuulumisesta. Ajattelen lisäksi, että identiteetit voivat muovautua, uudistua ja vaihdella erilaisten kokemusten ja vuorovaikutussuhteiden myötä sekä saada erilaisia merkityksiä eri tilanteissa ja eri aikoina. Identiteetit nähdään siis moninaisina, suhteellisina ja tilannesidonnaisina.

3 Äidinkielen monet ulottuvuudet

Äidinkielellä tarkoitetaan yleensä ensimmäisenä kielenä opittua kieltä, johon ihminen samaistuu jo lapsuudessaan (Soveltavan kielentutkimusten keskus 2020). Kodin kielimiljööllä on luonnollisesti ratkaiseva vaikutus siihen, mitä kieltä yksilö oppii puhumaan ja käyttämään, kuten Marika Tandefelt toteaa (2015, 223, 248).

Äidinkielen määritelmä ei ole kuitenkaan yksiselitteinen: Äidinkieli voi olla se kieli, jonka ihminen hallitsee omasta mielestään parhaiten. Äidinkieli saattaa muodostua myös samaistumisen eli identifikaation kautta tiettyyn kielenkäyttäjien ryhmään, johon yksilö tuntee kuuluvansa. (Räsänen 2019). Äidinkieli on eräs keskeisin kielellisen identifikaation ilmenemismuoto (esim. Kuczynski 2017, 198–199, 207–208; myös Iskanius 2006, 178).

Yksilöllä voi olla useita kielellisiä identiteettejä riippuen eri kielten läsnäolosta, kielellisistä kontakteista, kielen käytön useudesta ja kieliasteista (Liebkind–Henning–Lindblom 2015, 183–186; myös Iskanius 2006, 179). Tarkastellussa aineistossa viisi opiskelijaa mainitsee kokevansa sekä ruotsin että suomen äidinkieliikseen, vaikka väestörekisterissä heidän äidinkielekseen on kirjattu ruotsi. Heille itselleen suomen kieli on yhtä tärkeä kieli kuin ruotsi (tykl/spa/1192/16; 52; 14; 43; 12). Tutkittavat toivat itse esille kokemukset kahdesta äidinkielestään, minkä vuoksi tulkitsen asian heille tärkeäksi. Tutkittavien kokemukset kahdesta äidinkielestä kertovat juuri niistä symbolisista ja kulttuurisista merkityksistä, jotka ovat erityisiä yksilöille itselleen, mutta jotka eivät näy päälle tai jotka ovat sanomattomia (Ehn–Löfgren, 1982). Eräs opiskelija (tykl/spa/1192/16), kirjoittaa suomen olevan hänelle vahvempi kieli huolimatta siitä, että hän käy ruotsinkielistä koulua, koska hän puhuu suomea kotona ja vapaa-ajallaan kavereidensa kanssa. Hän käyttää suomea myös asiointikielenään.

Eräs opiskelija kirjoittaa, että vaikka hän käy ruotsinkielistä koulua ja hänen virallinen äidinkielenä on ruotsi, hän olisi yhtä hyvin pärjännyt myös suomenkielisessä koulussa (esimerkki 1).

- (1) Olen syntynyt perheeseen, jossa äiti on kaksikielinen ja isä puhuu vain ruotsia. Ruotsi on virallinen äidinkieleni, mutta olen varma, että olisin pärjännyt yhtä hyvin myös suomenkielisessä koulussa. (tykl/spa/1192/14.)

Viisi opiskelijaa määrittelee itsensä kaksikieliseksi (tykl/spa/1192/52; 16; 56; 47; 12). Eräs heistä on oppinut puhumaan lapsena päivähoitossa niin hyvin suomea, että kokee olevansa kaksikielinen (esimerkki 2):

- (2) Olen kiitollinen siitä, että sain lapsena käydä suomenkielisessä päivähoitossa, vaikka äidinkieleni onkin ruotsi. Suomenkielinen ympäristö on tehnyt minusta kaksikielisen. (tykl/spa/1192/56.)

Yksi kaksikieliseksi itsensä määrittelevistä opiskelijoista (tykl/spa/1192/12) kokee olevansa kaksikielinen, koska on oppinut suomen äidiltään. Hän kirjoittaa olevansa iloinen suomenkielisistä sukulaisistaan, joiden kanssa voi puhua suomea, koska kotikaupungissaan Närpiössä hänellä ei ole siihen mahdollisuutta. Aineistossa yhden opiskelijan

virallinen äidinkieli on suomi, ja hän myös kokee olevansa identiteetiltään suomenkielinen (tykl/spa/1192/4).

Jos ihminen on kasvanut kaksi- tai monikielisessä perheessä tai yhteisössä, hän voi kokea, että hänellä on useampi kuin yksi äidinkieli. Tällöin puhutaan kaksi- tai monikielisyydestä. (Soveltavan kielentutkimusten keskus 2020.) Kasvaminen kaksikielisessä perheessä tai yhteisössä antaa yksilölle paremmat mahdollisuudet kaksoisidentiteetin kokemiseen ja kyvyn samaistua molempiin kieliryhmiin, toteavat Karmela Liebkind ja Anna Henning-Lindblom (2015, 187). Kulttuuriset ympäristöt tarjoavat niin konkreettisia kuin symbolisiaakin kiinnittymisen ja kuulumisen paikkoja, joissa identiteetit rakentuvat ja muovautuvat (ks. Hall 2003, 105–124).

Henkilö voi kokea itsensä kaksi- tai monikieliseksi, vaikka väestökisterissä hänellä voi olla vain yksi virallinen äidinkieli. Väestökisterijärjestelmään ilmoitettu äidinkieli ei pysty täysin kuvaamaan sitä kielellistä todellisuutta ja yksilön kielellistä identiteettiä, jonka hän kokee ja jota hän arvostaa.

4 *Liian paljon kielioppia ja liian vähän puhuttua arkisuomea*

Pääsääntöisesti opiskelijoilla on ollut erittäin vähän tai ei juuri lainkaan käytännön kokemuksia suomen kielen puhumisesta koulun ulkopuolella. Suurimmalle osalle opiskelijoista suomen kieli on ollut konkreettisesti läsnä vain koulussa (esim. tykl/spa/1192/17; 19; 9; 34; 22; 28). Seuraavissa esimerkeissä (3 ja 4) opiskelijat kuvaavat vähäistä suhdettaan suomen kieleen:

- (3) Olen käyttänyt 99 % suomea vain koulussa, koska täällä Närpiössä ei puhuta muuta kuin ruotsia. (tykl/spa/1192/9.)
- (4) Olen ollut todella vähän kosketuksissa suomen kieleen elämäni aikana. Kukaan perheenjäsenistäni ei puhu suomea, enkä itse ole koskaan katsonut suomenkielisiä lastenohjelmia. Minulla ei ole myöskään suomenkielisiä kavereita. Ainoat kontaktini suomen kieleen ovat tulleet koulusta. (tykl/spa/1192/17.)

Monissa närpiöläislukiolaisten kirjoituksissa tuotiin esiin, että Närpiössä on harvoin mahdollisuus kuulla ja puhua suomea (esim. tykl/spa/1192/23; 34; 46; 31; 34; 25). Kun ei kuule kieltä, ei sitä myöskään opi käyttämään – muuten kuin ehkä teoreettisesti.

Monet opiskelijoista kirjoittivat, että heidän suomen kielen taitonsa ovat heikot ja puutteelliset, vaikka he ovat opiskelleet kieltä vuosia. Puolet opiskelijoista (32 opiskelijaa) arvioi omat suomen kielen taitonsa tyydyttäväiksi tai huonoiksi. Vain pieni osa arvioi kielitaitonsa erittäin hyväksi. Yleensä ne, joiden toinen vanhempi on suomenkielinen tai joiden ystäväpiirissä on suomenkielisiä, osaavat suomea hyvin tai erinomaisesti. Toisessa ääripäässä ovat ne, jotka omien sanojensa mukaan eivät osaa muodostaa lausettakaan suomeksi (esimerkki 5).

- (5) En osaa muodostaa lauseita niin että ne merkitsisivät jotain. Ja mikä pääte tulee mihinkin? Pitäisikö olla kolmas vain neljäs muoto? Pitäisikö olla *-mpi*-pääte? (tykl/spa/1192/34.)

On hankala keskustella toisen kanssa, jos vastapuoli ei kykene muodostamaan kunnan lauseita. Keskustelusta jää puuttumaan syvällisempi vuorovaikutus ja viestintä, jos toinen ei osaa sanoa suomeksi muuta kuin ”kyllä” tai ”ei” (esim. tykl/spa/1192/8).

Suomen kieli ja sen koettu vaikeus näyttää aineistossani linkittyvän toisiinsa. Teksteistä nousee esille selkeästi vaikeus oppia ja puhua suomen kieltä (esimerkit 6 ja 7).

- (6) Minusta suomen kielen opiskelu koulussa (etenkin kielioppi) on ollut haastavaa – –. (tykl/spa/1192/35.)
- (7) Oma kokemukseni suomen kielestä on se, että sitä on vaikea oppia, vaikka olen opiskellut sitä ala-asteelta lähtien. (tykl/spa/1192/38.)

Opiskelijoiden kirjoituksissa suomen kielen oppimista suorastaan tuskaillaan. Kielen opiskelua kuvaillaan jopa ”pakkopullaksi” (tykl/spa/1192/2) ja piinaavaksi aineeksi opiskella (tykl/spa/1192/14). Eräs opiskelija kertoi vihaavansa suomen tunteja koulussa, mutta puhuttua arkisuomea vastaan hänellä ei ole mitään (tykl/spa/1192/36). Muutama muukin tuo esiin negatiivisia tunteita suomen kielen opiskelua kohtaan (tykl/spa/1191/31; 8). Tulkitsin useimmista vastauksista, että suomen kieli koetaan välttämättömänä pahana, jota on ollut pakko opiskella. Eräällä on sanojensa mukaan viha–rakkaus-suhde suomen kieleen: hän rakastaa kotimaataan, mutta inhoaa suomen kieltä (tykl/spa/1192/2). Eräs närpiöläisopiskelija on harmissaan siitä, että lukiossa on ollut vain kolme suomen kielen kurssia vuodessa, mikä on hänestä aivan liian vähän. Hän on sitä mieltä, että kurseja saisi olla enemmän, jotta kielen oppisi paremmin. (tykl/spa/1192/38.)

Monilla opiskelijoilla onkin kokemuksia siitä, että suomi ei ole hallinnassa pitkään opiskelun jälkeen. Suomen kielessä ongelmia tuottavat esimerkiksi kieliopin monimutkaisuus (tykl/spa/1192/5; 21; 34; 2), suomen ja ruotsin kielten rakenteelliset erot sekä loogisuuden puuttuminen (tykl/spa/1192/46; 6; 8). Moni kokee suomen kielen vaikeaksi, koska se kuuluu täysin toiseen kieliperheeseen kuin ruotsi, eikä kieli siksi myöskään kuulosta samalta tai toimi samoin kuin muut kielet (esim. tykl/spa/1192/46; 21; 49; 2; esimerkki 8).

- (8) Suomen kieli on vaikea ja työläs oppia meille ruotsinkielisille, koska emme ole tekemisissä suomen kielen kanssa päivittäin. Kieli ei muistuta lainkaan muita kieliä, ja vaatii paljon, että sen oppii. (tykl/spa/1192/6.)

Kielen vaikeus ja teoreettisuus yhdistettynä sen vähäisiin käyttömahdollisuuksiin saattavat luoda tilanteen, jossa ihminen ei opi puhumaan kieltä käytännössä. Jos hän on lisäksi epävarma kielitaidostaan, kynnys puhua kieltä nousee korkeaksi. Tosin koulussa opittu suomen kieli saattaa olla vaikeaa niillekin, jotka puhuvat kotona suomea. Eräs opiskelija kirjoittaa, että hän on puhunut suomea lapsesta asti kotona, mutta koulussa opetettava suomen kieli on hänellekin ollut vaikeaa. (tykl/spa/1192/14.)

Aineistosta nousee esille, että opiskelijoiden suullinen kielitaito on heikompi kuin kirjalliset taidot. Monet kuitenkin ymmärtävät suomea paremmin kuin puhuvat tai kirjoittavat sitä (esimerkit 9 ja 10).

- (9) Ymmärrän suomea, mutta sitä on vaikea puhua, koska en tiedä mitä sanamuotoa pitäisi käyttää. Tai sitten en löydä oikeita sanoja. (tykl/spa/1192/58.)
- (10) Ymmärrän kyllä suomea, mutta en osaa puhua sitä. Osaan tilata lähinnä ruokaa suomeksi ☺. (tykl/spa/1192/57.)

Kielitaito opitaan ja sitä ylläpidetään kerryttämällä kokemuksia siitä kieltä puhuvien ihmisten kautta (Tandefelt 2015, 237, 248). Aineistostani tulee selkeästi esille, että luki-oissa suomen kielen opiskelu painottuu liikaa teoriaan, sen sijaan puhumista harjoitellaan vain vähän. Usea opiskelija toivoo lisää käytännön kokemuksia suomen kielen puhumisesta, eikä pelkkää teoriaa, jota koulussa on tähän asti opetettu (tykl/spa/1192/51; 26; 61; 5; 25). Eräs opiskelija (tykl/1192/25) on sitä mieltä, että närpiöläiset eivät puhu suomea, koska he eivät opi sitä tarpeeksi hyvin koulussa.

Opiskelijat tuovat avoimesti esille suhteensa suomen kieleen ja sen opiskeluun. He kokevat esimerkiksi, etteivät osaa puhua suomea ja että kieli on hankala oppia. Monet kuitenkin näkevät suomen kielen osaamisesta olevan hyötyä. Monilla on suunnitelmia parantaa suomen kielen taitojaan tulevaisuutta ajatellen (esim. tykl/spa/1192/8; 7; 26; 17; 28). Jotkut aikovat hakeutua suomenkieliseen armeijaan lukio-opintojensa jälkeen (tykl/spa/1192/9; 36; 3), ja muutamilla on toiveena päästä opiskelemaan suomenkieliselle paikakakunnalle, jotta he saisivat enemmän suomenkielisiä kontakteja (tykl/spa/1192/6; 7; 8). Lisäksi muutama haaveilee yliopisto-opinnoista (esim. tykl/spa/1192/7; 2; 8). Yliopisto-opinnot vaativat kuitenkin suomen kielen taitojen parantamista, jonka he hyvin tiedostavat. Eräs opiskelija aikoo hakea suomen kielen preppauskurssille parantaakseen kielitaitoaan ennen yliopisto-opintoihin hakemista (tykl/spa/1192/7). Hän on sitä mieltä, että jos haluaa hyvän uran Suomessa, on osattava puhua suomea. Muuten vaihtoehtona on muutto Ruotsiin, eikä se ole hänen suunnitelmissaan. Suomen kielen oppimisen tavoitteet voivat olla niinkin korkeat, että pystyy jonain päivänä kutsumaan itseään kaksikieliseksi, kuten eräs opiskelija kirjoittaa (tykl/spa/1192/6).

Edellä olen tuonut esille opiskelijoiden kokemuksia ja käsityksiä suomen kielestä ja sen oppimisesta. Ne kertovat heidän ajattelustaan, arvostuksistaan ja suhteestaan suomen kieleen ja sen oppimiseen (esim. Ehn-Löfgren 2002, 8–14). Näiden oppimiseen liittyvien näkökulmien ja käsitysten avaaminen opiskelijoiden omista lähtökodista käsin lisää ymmärrystä siitä, miksi suomen kieli koetaan vaikeaksi oppia.

5 *”Olen puhunut suomea ainoastaan, kun olen ostanut jotain kaupasta – –.”*⁷

Opiskelijoiden suomen kielen käyttö on ollut erittäin vähäistä heidän vapaa-ajallaan. Suurimmalla osalla ei ole mitään kontaktia suomen kieleen koulun ulkopuolella, kuten aikaisemmin toin esille. Heidän arjessaan ei välttämättä tule lainkaan eteen sellaisia tilanteita, joissa olisi mahdollisuus – tai edes pakko – puhua suomea. Monella opiskelijoista ei ole tapana käydä suomenkielisillä paikkakunnilla Pohjanmaan ulkopuolella. Jos suomenkielisillä alueilla on käyty, suomea on kuitenkin pitänyt puhua, varsinkin jos vastapuoli ei ole osannut ruotsia, kuten jotkut opiskelijat kirjoittavat. Eräs opiskelija mainitsee, että hän matkustaa vain sellaisiin kaupunkeihin, joissa ihmiset osaavat edes vähän ruotsia, koska hänen oma suomen kielitaitonsa rajoittuu vain kuuntelutasolle. (tykl/spa/1192/34.)

Aineistosta voi päätellä, että opiskelijoiden suomen kielen käyttö ja sen puhuminen arjessa on rajoittunut yksittäisiin ja harvoin tilanteisiin, kuten asiakaspalvelutilanteisiin kaupassa tai ostoksia tehtäessä, matkustettaessa suomenkielisillä paikkakunnilla tai kommunikointitilanteissa sukulaisten ja suomenkielisten kavereiden kanssa (esimerkit 11 ja 12).

- (11) Minulla on kohtalainen suomen kielen taito, kun ajattelee sitä, kuinka harvoin me närpiöläiset olemme tekemisissä suomen kielen kanssa. Olen puhunut suomea, kun olen ollut töissä sijaisena kaupassa ja matkustanut Pohjanmaan ulkopuolella. (tykl/spa/1192/7.)
- (12) Suomen kielen taitoni ovat vähäiset. Olen puhunut suomea ainoastaan, kun olen ostanut jotain kaupassa, tilannut ruokaa ravintolassa tai liikkunut suomenkielisessä kaupungissa. (tykl/spa/1192/33.)

Osa opiskelijoista tuo esille, että he ovat puhuneet suomea kesä- tai viikonlopputöissä (esim. tykl/spa/1192/21; 8; 23; 56; 54). Monet ovat kokeneet suomen kielen osaamisensa hyödylliseksi, koska kaikki eivät puhu ruotsia eivätkä myöskään englantia. Samalla on itsekin saanut puhua suomea. Opiskelijoiden työt ovat olleet asiakaspalvelutöitä, joissa on pitänyt hallita – ainakin jollain lailla – suomen kieli, jotta on pystynyt palvelemaan asiakkaita.⁸ Eräs opiskelija kirjoittaa, että hän oli saanut palvella suomenkielisiä vieraita kesätyöpaikassaan Ahvenanmaalla, koska muut työntekijät eivät osanneet suomea. Omasta mielestään opiskelija oli onnistunut tässä hyvin, vaikka hän ei pidä suomen kielen taitoaan hyvänä. (tykl/spa/1192/21.)

Muutamit opiskelijat mainitsevat, että heti ruotsinkielisen Pohjanmaan maakuntarajojen ulkopuolella, myös kaksikielisessä Vaasassa, suomen kieltä tarvitaan, jotta pystyy kommunikoimaan ihmisten kanssa. Siten vähäisestäkin suomen kielen taidosta on ollut hyötyä jopa Vaasassa (esim. tykl/spa/1192/2; 7; 14; 18). Eräs opiskelija toteaa, että vaikka suomen puhuminen on oman mukavuusalueen ulkopuolella, on sitä kuitenkin hyvä yrittää puhua silloin, kun siihen on mahdollisuus (tykl/spa/1192/14).

⁷ Tykl/spa/1192/33.

⁸ Tästä mainitsee useampi opiskelija, esim. tykl/spa/1192/3; 10; 4; 48; 20.

Harrastukset tuotiin esiin tärkeänä suomen kielen kohtaamisen tilana. Harrastuksissa tavatut suomenkieliset kaverit tuodaankin teksteissä esille myönteisenä asiana. Jotkut opiskelijoista kertovat, että he ovat tutustuneet suomenkielisiin juuri harrastustensa kautta ja oppineet heidän avullaan puhumaan jonkin verran suomea. Sekä Kristiinankaupungissa että Närpiössä harrastetaan joukkuelajeja, kuten jalkapalloa ja jääkiekkoa, joiden kautta opiskelijat ovat tutustuneet suomenkielisiin joukkueovereihin (esim. tykl/spa/1192/14; 48; 11; 15; 49; 23). Suomenkieliset joukkuekaverit ovat toimineet vapaa-ajalla sosiaalisen vuorovaikutuksen kenttänä, jossa yhteisenä kielenä toimii suomen kieli. Vapaa-ajalla puhuttu ja opittu suomen kieli on helpottanut suomen kielen oppimista koulussa (esim. tykl/spa/1192/14; 15; 47; esimerkki 13).

- (13) Olen oppinut puhumaan suomea koulun ulkopuolella pelikaveritteni kautta. Suomen kieli on ollut nyt helpompaa koulussa, – – ja uskallan puhua sitä. (tykl/spa/1192/14.)

Tosin välillä kommunikointi harrastuksissa saattaa tapahtua suomen lisäksi englanniksi (esim. tykl/spa/1192/18). Jyrki Kalliokosken (1995, 2–3) mukaan monikieliset ja -tyyliset kommunikaatiot ovat tavallinen ilmiö siellä, missä on eri kieltä puhuvia ihmisiä. Kaksikielisisissä toimintapiireissä keskustelut voidaan käydä luontevasti kahden eri kielen vaihteluna saman keskustelun aikana. Tällaisesta ilmiöstä puhutaan koodinvaihtona. Sofie Henricson (2015, 127–128, 136) toteaa, että koodinvaihtoa tapahtuu tavallisessa arkipäivän kommunikaatiossa, jossa ei ole tarvetta vetää tiukkoja rajoja keskusteluiden välille. Kielten oppimisympäristönä ei toimi siis ainoastaan perhe, vaan myös muu kasvuympäristö, kuten esimerkiksi kaveri- ja harrastuspiirit (Tandefelt 2015, 223–237, 246–248).

Kielirajoja ylittävä toiminta ja kanssakäyminen mahdollistavat toisen kielen arkikäytön kuultuna ja puhuttuna. Se on osallisuuden ja osallistumisen kautta tapahtuvaa oppimista ja yhteisöllistä toimintaa (Opetushallitus 2014). Tällä tavoin oman äidinkielen rinnalle voidaan omaksua toinen kieli, jota voidaan käyttää eri tilanteissa tarvittaessa. Ne, joilla sekä ruotsin että suomen kieli on jotenkin hallussa, voivat vaihtaa kieltä tilanteiden mukaan ja hyötyä siitä (ks. esim. Siivonen 2008, 173), mikä tulee esille useissa kirjoituksissa (esim. tykl/spa/1192/43; 47; 24; 16; 14). Lisäksi harrastusten kautta ja vapaa-aikana voi oppia erilaista sanastoa ja puhekieltä kuin koulussa. Yksi opiskelijoista kirjoittaa, että harrastusten myötä hän on oppinut puhumaan tavallista arkipäivän suomea. Harrastus on auttanut suomen kielen oppimisessa sekä uusien suomenkielisten kavereiden saamisessa. (tykl/spa/1192/49.)

Tämänkaltaisten kielellisten kokemusten ja kontaktien kautta identiteetitkin voivat saada erilaisia merkityksiä. Identiteettineuvottelut sisältävät myös arvomerkitysten lisäksi tunnemerkityksiä, jotka saattavat vaikuttavat samaistumiseen (Liebkind–Henning–Lindblom 2015, 183–186).

Suomenkielinen median käyttö on erittäin vähäisessä osassa opiskelijoiden arkea. Vain pieni joukko lukee suomenkielistä painettua tekstiä tai katsoo suomenkielisiä televisio-ohjelmia tai -sarjoja. Muutama mainitsee lukevansa suomenkielisiä lehtiä ja kirjoja

tai katsovansa suomenkielisiä ohjelmia.⁹ Ruotsinkielisyyden vahva painotus joukkotiedotusvälineissä selittyy todennäköisimmin sillä, että alueella on ollut pitkään vahvat yhteydet ruotsinkieliseen mediaan, esimerkiksi Ruotsin television kautta (ks. Lindqvist 2001, 383–384, 394–395). Myös Pia Nyman-Kurkiala (2002, 179–181) on omassa tutkimuksessaan huomannut, että pohjalaisten ruotsinkielisten nuorten ”katse” on Ruotsiin päin juuri sosiaalisten medioitten kautta.

6 Suomea kotipiirissä kuitenkin jonkin verran

Osalla opiskelijoista (16 opiskelijaa) on suomenkielinen tai kaksikielinen vanhempi. Tästä joukosta osa puhuu kotikielensä suomea jommankumman vanhempansa kanssa (tykl/spa/1192/4; 14; 12; 45; 43; 47; 16; 50; 53; 52; 59; 60). Heillä on ollut enemmän kontakteja suomen kieleen esimerkiksi suomenkielisten sukulaistensa tai kavereittensa kautta. Suomen kieli on ollut pienelle joukolle lapsesta asti läsnä ollut arkikieli ja siten luonnollinen kieleellinen ulottuvuus. Suomen kieli on heille enemmän kuin viestintäväline: se on samaistumisen kohde ja osa identiteettiä. Muutamat opiskelijat mainitsevatkin, että he puhuvat pelkästään suomea kotonaan ja vapaa-ajallaan (tykl/spa/1192/16; 45). Eräs opiskelija kokee, että suomen kieli tulee aina olemaan tärkeä osa hänen arkielämäänsä, vaikka hänen kotonaan puhutaankin molempia kieliä. Hän pohtii, että tulee mitä todennäköisimmin puhumaan enemmän suomea kuin ruotsia elämänsä aikana. (Esimerkki 14.)

- (14) Puhun joka päivä suomea ystäväieni kanssa mutta myös vieraiden, kuten esimerkiksi viranomaisten, kanssa. Vapaa-ajallani puhun mieluummin suomea kuin ruotsia, koska ymmärrän suomea paremmin. (tykl/spa/1192/43.)

Opiskelijat, joilla on suomenkielinen tai kaksikielinen vanhempi, tuovat myönteisenä asiana esille suomenkielisten sukulaistensa olemassaolon ja mahdollisuuden puhua suomea heidän kanssaan. Yksi heistä toteaaakin seuraavasti (esimerkki 15):

- (15) Olen tosi iloinen siitä, että voin puhua suomenkielisten sukulaisteni kanssa suomea – – (tykl/spa/1192/12.)

Myös kaveripiirillä on suuri vaikutus siihen, mitä kieltä yksilö oppii puhumaan ja käyttämään, ja myös siihen, miten vahvasti yksilö identifioituu eri kieliä käyttäviin ryhmiin (Tandefelt 2015, 223, 237, 248). Erään opiskelijan kotitausta on täysin ruotsinkielinen, mutta hän on oppinut puhumaan suomea päiväkodissa ja suomenkielisten kavereidensa kautta. Lapsuudenaikainen suomenkielinen kielimiljöö on antanut hyvät perusteet hänen nykyiselle suomen kielen taidolleen. Hän kirjoittaa, että uskaltaa puhua rohkeammin

9 Suomenkielisistä lehdistä mainittiin *Ilta-Sanomat* ja *Helsingin Sanomat*. Muutamat katsoivat satunnaisesti suomenkieliseltä kanavalta esimerkiksi jääkiekkoa (tykl/spa/1192/4; 29) tai uutisia (tykl/spa/1192/42).

suomea erilaisissa tilanteissa verrattuna ruotsinkielisiin kavereihinsa. (tykl/spa/1192/44.) Ne, jotka hallitsevat suomen ja ruotsin hyvin, saattavat kokea pärjäävänsä hyvin tilanteessa kuin tilanteessa (esim. Siivonen 2008, 173).

Jos kieltä ei käytä, voi kielitaito huonontua tai kielen voi unohtaa kokonaan (Tandefelt 2015, 248). Muutamat opiskelijat mainitsevat (esim. tykl/spa/1192/24; 25; 10; 34), että heidän toinen vanhempansa on suomenkielinen tai kaksikielinen, mutta he eivät ole puhuneet suomea kotona säännöllisesti. Yhdellä opiskelijalla oli ollut suomi kotikielenä, mutta sittemmin kieli oli vaihtunut ruotsiksi. Hän pystyy kuitenkin ylläpitämään kielitaitoaan suomenkielisten sukulaistensa kanssa (tykl/spa1192/24). Tandefelt (2015, 237, 246–248) toteaa, että kaksikielisyyden voi säilyttää käyttämällä aktiivisesti molempia opittuja kieliä.

Eräs opiskelija kirjoittaa (tykl/spa/1192/11), että hän on alun perin täysin ruotsinkielisestä perheestä, mutta suomen kieli on tullut keskeisempään asemaan toisen vanhemman uuden suomenkielisen avopuolison myötä. Opiskelija pitää tätä myönteisenä asiana, koska hän on saanut uusia suomenkielisiä tuttavuuksia. Hän näkee, että hänellä on tulevaisuuden kannalta laajemmat mahdollisuudet, kun osaa suomea. Tämä esimerkki kuvaa sitä, kuinka kielet ja niiden käyttö sijoittuvat vuorovaikutussuhteisiin kielen käyttäjän ja hänen ympäristönsä välillä. Näissä suhteissa kielet saattavat saada hyvinkin erilaisia arvostuksia ja painoarvoja. (Mäntylä ym. 2009, 27–29.)

7 Suomen kieli koetaan vieraaksi, etäiseksi ja vaikeaksi kieleksi

Tässä artikkelissa olen tarkastellut kieli-identiteeteiltään ruotsinkielisten pohjalaisten 18–20-vuotiaiden lukio-opiskelijoiden kokemuksia suomen kielestä, sen puhumisesta ja oppimisesta. Olen tuonut näkyväksi opiskelijoiden suomen kieleen liittyviä konkreettisia käyttötilanteita, ihmisiä, vuorovaikutussuhteita ja tunteita, jotka valottavat heidän arkipäivän kielellis-sosiaalisia maailmojaan ja samaistumisiaan. Tarkastelemalla opiskelijoiden tavallisen arjen käytäntöjä olen voinut hahmottaa heidän käsityksiään, ajatteluaan ja toiveitaan suomen kielestä, sen käytöstä ja oppimisesta. Näiden kautta olen yrittänyt tavoittaa sitä, millaisia merkityksiä opiskelijat suomen kieleen liittävät.

Opiskelijoilla on ollut hyvin vähän kokemuksia suomen kielestä ja sen puhumisesta. Monella niitä ei ole ollut juuri lainkaan elämänsä aikana. Suurimmalle osalle suomi on ollut läsnä vain koulun suomen kielen tunneilla. Yleisesti voisi ajatella, että kun toista kieltä opiskellaan, voivat kielenoppijan sosiaalisen ympäristön kontaktit olla potentiaalista oppimisympäristöä. Näin ei kuitenkaan ole suurimmalle osalle tutkimukseni opiskelijoista, koska heidän kielimiljöönsä on vahvasti ruotsinkielinen. Suurimman osan perhetausta on täysin ruotsinkielinen, eikä heillä ole sosiaalisia suhteita suomenkielisiin. He ovat vapaa-ajallaan tarvinneet suomea harvoin, ja silloin se on liittynyt lähinnä erilaisiin asiakaspalvelu- ja ostostilanteisiin Pohjanmaan ulkopuolella. Suomenkielisten medioitten käyttö, kuten suomenkielisten lehtien tai kirjojen lukeminen tai televisio-ohjelmien tai -sarjojen katselu, ei ole myöskään kuulunut heidän tavanomaiseen arkikäytänteisiinsä.

Monien opiskelijoiden suomen kielen taidot ovat heikot, erityisesti suulliset taidot. Monet kirjoittivat, etteivät osaa puhua tai muodostaa järkeviä lauseita suomeksi, vaikka ovat opiskelleet kieltä vuosia. Aineistosta nousi selkeästi esille, että lukiossa opetettava suomen kieli on liian kielioppipainotteista, kuten esimerkiksi 16 voi havaita:

- (16) Kielten opiskelu ei saisi olla pelkkää kielioppia ja lauseiden taivutusten opiskelua, vaan myös suullisen kielen harjoittelua, joka on se tärkein asia. (tykl/spa/1192/7.)

Monet kielioppipainotteisen opetuksen kuvaukset kertovat siitä, että suomen kielen oppiminen on toteutunut luokkahuoneessa arjen kanssakäymisen sijaan.

Myös suomen kieleen ja sen oppimiseen liittyviä tuntemuksia tuodaan teksteissä esille. Monet kokevat, että suomen kieltä on vaikea oppia, ja sen opiskelu koetaan hankalaksi, jopa ”pakkopullaksi”.

- (17) Kun suomea ei puhuta, eikä sitä kuule täällä [Närpiössä], ei sitä opikaan. Ne ainoat kerrat kun suomea kuulee tai sitä puhutaan, se tapahtuu koulussa. (tykl/spa/1192/38.)

Monien opiskelijoiden suhde suomen kieleen tuntuukin olevan etäinen ja hankala, kuten esimerkiksi 17 voi havaita.

Useimpien opiskelijoiden teksteistä kuitenkin välittyy, että suomen kielellä on merkitystä, vaikka kielen suullista osaamista arvostetaan enemmän kuin kielioppitietoa. Tämä käy ilmi esimerkiksi 18:

- (18) En ole oikeastaan koskaan tarvinnut koulusuomea missään. Sen suomen kielen, jonka osaan, olen oppinut puhumalla ja käyttämällä sitä suomenkielisten kanssa. (tykl/spa/1192/3.)

Joillekin opiskelijoille suomenkieliset sukulaiset tai kaverit sekä harrastuksissa ja kesätöissä saadut kokemukset suomen puhumisesta ovat tuoneet suomenkielisen ulottuvuuden elämään. Aineistosta on tulkittavissa, että kesätyöt ja harrastukset ovat saattaneet olla ainoat paikat ja tilanteet, joissa opiskelijat ovat puhuneet suomea. Pieni osa opiskelijoista puhuu suomea koti- ja kaveripiireissään, ja osalla heistä suomen kieli onkin ollut vahvasti mukana heidän arkielämässään ruotsin rinnalla. On hyvin todennäköistä, että he tuntevat olevansa kaksikielisiä.

Opiskelijoiden teemakirjoituksista välittyy, että suomen kielen opetus saisi olla sosiaalisempaa ja vuorovaikutuksellisempaa. Kuten Hannele Dufva ja Tarja Nikula (2010) toteavat, toinen tapa ajatella kielenopetusta on kielen näkeminen yhteisöllisenä toimintana, jolloin kieli opitaan osallisuuden ja vuorovaikutuksen avulla. Kieliä ei tarvitsisikaan hallita täydellisesti, vaan ne voitaisiin oppia monikielisisä tilanteissa. Kielten opiskelu tulisi nähdä enemmän konkreettisena vuorovaikutustoimintana erilaisissa konteksteissa, eikä pelkkänä abstraktina rakennejärjestelmänä. (Dufva ym. 2011, 31–32.)

Olen tuonut esiin yhden ruotsinkielisen ryhmän henkilökohtaisia kokemuksia suomen kielestä, mikä on parasta ruohonjuuritason tietoa aiheesta. Sitä soisi hyödynnettävän

enemmän esimerkiksi suunniteltaessa ja kehitettäessä kielen opetusta kouluissa. Huomion kiinnittäminen opiskelijoiden omiin kokemuksiin auttaa hahmottamaan sitä, mitä he kielen opiskelussa tavoittelevat tai arvostavat. Koulun ulkopuolella tarvitaan kielioppitiedon sijaan puhuttua arkikieltä, jota oppii parhaiten erilaisissa autenttisissa vuorovaikutustilanteissa (Lilja 2018, 218–219; myös Suni 2010, 55). Nykymaailma vaatii kielenkäyttäjältä notkeutta sopeutua erilaisiin tilanteisiin myös kielenkäytön kannalta (Dufva–Nikula 2010). Koulujen kielenopetuksen tulisikin tarjota opiskelijoille mahdollisuuksia osallistua sellaisiin kielenkäyttötilanteisiin, jotka heidän elämänsäpiirissään ovat tärkeitä, kuten Niina Lilja (2018) toteaa. Se voisi tapahtua yhteisöllisen toiminnan kautta esimerkiksi tarjoamalla kielirajat ylittävää aineopetusta tai kurssitarjontaa kahden erikielisen koulun välillä. Molemmilla tutkimukseeni osallistuneella lukiolla on ollut jossain vaiheessa yhteistyöhankkeita suomenkielisten koulujen kanssa, esimerkiksi koulujen vastavierailuja (*Syd-Österbotten* 6.10.2018; 13.9.2018). Aineistossani yksi opiskelija tuo tämän esille (tykl/spa/1192/20).

Oppilaiden osallisuuden toteutumista opiskelun suunnittelussa ja toteuttamisessa koulu yhteisöissä on tutkittu paljon (esim. Rasku–Puttonen 2008; Toukola 2017), koska osallisuus toteutuu tyypillisesti pienyhteisössä, kuten luokkahuoneessa. Osallisuuden käsite liittyy yleisesti oppimisesta käytyyn keskusteluun ja pedagogisiin menetelmiin. Osallisuuden toteutuminen opetuksessa ja oppimisessa liittyy yhteisöllisen toimintakulttuurin luomiseen sekä aktiivisuuden, oppimisen, hyvinvoinnin ja kestävien elintapojen edistämiseen. (Opetushallitus 2014, 15–18, 24–28, 35–36.) Liisa Toukola (2017) toteaa tutkimuksessaan, että vaikka oppilaiden osallisuus toteutuu koulu yhteisöissä hyvin, pitäisi kuitenkin kiinnittää enemmän huomiota oppilaiden vaikutusmahdollisuuksiin myös opetussuunnitelman sisällä.

Tutkimukseeni osallistuneiden opiskelijoiden suomen kielen taidot ovat puutteelliset, ja he kokevat, ettei heillä ole valmiuksia puhua suomea. Miten suomen kielen heikko hallintaa vaikuttaa ruotsinkielisten nuorten tulevaisuudensuunnitelmiin? Voiko se jopa estää heitä toteuttamasta opiskelua ja uraa koskevia toiveitaan? Epävarmuus suomen kielessä voi vaikuttaa nuoren päätökseen lähteä opiskelemaan Ruotsiin, missä voi toimia omalla äidinkielellään. Voi olla, että moni Ruotsiin opiskelemaan lähtevistä myös jää sinne esimerkiksi töiden vuoksi. Myös omassa aineistossani tämä vaihtoehto tuodaan esiin (esim. tykl/spa/1191/22; 19).

Helka Raivio (2018, 13) toteaa, että vajuus jollakin yksilön elämänalueella saattaa heijastua osallisuuden vähenemiseen ja olla siten riskinä yhteisöllisen toiminnan ulkopuolelle jäämiseen. Osallisuuden tunteen kokeminen alkaa jo pienyhteisöstä ja -ryhmästä, ja siellä saadut kokemukset luovat edellytykset yhteiskunnalliselle osallisuudelle. Osallisuus, yhteisöllisyys ja kiinnittyminen omaan yhteiskuntaan ovat sosiaalisen kestävyuden eräitä keskeisimpiä edellytyksiä (Nivala–Ryynänen 2013, 28). Omakohtainen pärjäämisen kokemus eri kieliä puhuvien yhteisöissä voi olla olennaisempaa ja tärkeämpää kuin todistuksessa osoitettu hyvä tai kiitettävä kielitaito (ks. Suni 2010, 55–56). Kuten Dufva ym. (2011, 31–32) toteavat, kielitaito on konkreettista, dynaamisesti vaihtelevaa ja vuorovaikutustoiminnassa kehittyvää taitoa. Tämän vuoksi kielen opetuksen tavoitteita ja käytänteitä kouluissa olisi ajanmukaistettava.

Aineistosta välitty, että monilla opiskelijoilla on toiveita ja suunnitelmia suomen kielen taitojensa parantamiseksi lukion jälkeen. Lisäksi monet tuntuivat ymmärtävän suomen kielen tärkeän merkityksen Suomen toisena kansalliskielenä. He näyttävät olevan hyvin tietoisia siitä, että ruotsinkielisen Pohjanmaan ulkopuolella tarvitaan suomen kieltä. Heikko suomen kielen taito ei kuitenkaan tunnu olevan suurimmalle osalle opiskelijoista este, sillä he tiedostavat suomen kielen taidon tärkeyden ja ovat motivoituneita parantamaan kielitaitoaan.

Lähteet

Arkistolähteet

TYKL/spa/1192/1-62 = Sitomaton teemakirjoitusaineisto. Teemakirjoitusaineiston keräämisen ajankohdat 15.12.2018 Kristinestads Gymnasium; 21.1.2019 Närpes Gymnasium; 14.1.2020 Kristinestads Gymnasium. Turun yliopiston historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitoksen arkisto, etnologian kokoelma. (Aineisto on kirjoittajan hallussa väitöskirjatutkimuksen ajan.)

Sanomalehdet

Syd-Österbotten 6.10.2018 Hallå-stipendier till skolor i Kstad och Närpes.
Syd-Österbotten 13.9.2017 Samarbetar över språkgränsen.

Muut lähteet

- ALLARDT, ERIK 1981: Finlandsvenskarna i ett jämförande perspektiv. *Historiska och litteraturiska studier* 56, 13–39. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 492. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- ALLARDT, ERIK – STARCK, CHRISTIAN 1981: *Vähemmistö, kieli ja yhteiskunta. Suomenruotsalaiset vertailevasta näkökulmasta*. WSOY, Helsinki.
- ALILA, ANTTI – GRÖHN, KARI – KESO, ILARI – VOLK, RAIJA 2011: *Sosiaalisen kestävyuden käsite ja mallintaminen*. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskuksen raportteja ja muistioita 2011:1. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3154-1>
- ANTTONEN, MARJUT 1999: *Etnopolitiikkaa Ruijassa. Suomalaislähtöisen väestön identiteettien politisoituminen 1990-luvulla*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 764. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- BERGLUND, RAIJA 2008: *Ett barns interaktion på två språk. En studie i språkval och kodväxling*. Acta Waasensia 109. Vaasan yliopisto, Vaasa.
- DUFVA, HANNELE – PIETIKÄINEN, SARI 2009: Moni-ilmeinen monikielisyys. *Puhe ja kieli* 29 (1), 1–14. <https://journal.fi/pk/article/view/4789> [viitattu 7.2.2020].
- DUFVA, HANNELE – NIKULA, TARJA 2010: Mitä kieli on? *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 1 (5). https://jyx.jyu.fi/bitstream/handle/123456789/27013/Syyskuu2010_Mita_kieli_on.pdf?sequence=1&isAllowed=y [viitattu 17.7.2020].
- DUFVA, HANNELE – ARO, MARI – SUNI, MINNA – SALO, OLLI-PEKKA 2011: Onko kieltä olemassa? Teoreettinen kielitiede, soveltava kielitiede ja kielen oppimisen tutkimus. ESA LEHTINEN, SIRKKU AALTONEN, MERJA KOSKELA, ELINA NEVASAARI ja MARIANN SKOG-SÖDERSVED (toim.): *AFinLA-e Soveltavan kielitieteen yhdistyksen tutkimuksia* 3, 22–34. <https://journal.fi/afinla/article/>

- view/4454 [viitattu 18.5.2020].
- EHN, BILLY – LÖFGREN, ORVAR 1982: *Kulturanalys: ett etnologisk perspektiv*. Liberförlag, Lund.
- FINGERROOS, OUTI – LILLBRÖÄNDA-ANNALA, SANNA – KOSKIHAARA, NIINA – LUNDGREN, MAIJA 2017: Yhteiskuntaetnologia – arkinen mutta kriittinen katse. OUTI FINGERROOS, MAIJA LUNDGREN, SANNA LILLBRÖÄNDA-ANNALA ja NIINA KOSKIHAARA (toim.): *Yhteiskuntaetnologia*, 7–26. Tietolipas 255. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Folktinget 2006: *Identitet och framtid. Folktingets undersökning om finlandssvenskarnas identitet hösten 2005. Suomenruotsalainen identiteetti. Folktingetin kyselytutkimus syksyllä 2005*. Folktinget, Helsingfors.
- Folktinget 2010: *Svenskt i Finland*. Folktinget, Helsingfors. https://www.folktinget.fi/Site/Data/1597/Files/SVENSK_i_FINLAND.pdf [viitattu 11.11.2018].
- FOUGSTEDT, GUNNAR 1951: *Finlands svenska befolkning åren 1936–1945. En demografisk undersökning av Gunnar Fougstedt*. Finska Vetenskaps-Societeten, Helsingfors.
- HALL, STUART 1999: *Identiteetti*. MIKKO LEHTONEN ja JUHA HERKMAN (suom. ja toim.). Vastapaino, Tampere.
- 2003: Kulttuuri, paikka ja identiteetti. MIKKO LEHTONEN ja OLLI LÖYTTY (toim.): *Erilaisuus*, 5–128. Vastapaino, Tampere.
- HEIKKILÄ, RIIE 2011: *Bättre folk, bättre smak? Suomenruotsalaisten maku ja kulttuuripääoma*. Sosiaalietieteiden laitoksen julkaisuja 2011:5. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- HELSTI, HILKKA 2005: Hedelmällisen tiedon jäljillä – teemakirjoitukset tutkimuksen lähteinä. PIRJO KORAKIANGAS, PIA OLSSON ja HELENA RUOTSALA (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*, 148–157. Ethnos-toimite 11. Ethnos, Helsinki.
- HENRICSON, SOFIE 2015: Svenska och finska i samma samtal. MARIKA TANDEFELT (toim.): *Gruppspråk, samspråk, två språk*, 127–139. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 799. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- HYYPPÄ, MARKKU T. – MÄKI, JUHANI 2001: Why do Swedish-speaking Finns have longer active life? An area for social capital. *Health promotion international*, 16 (1), 55–64. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/heapro/16.1.55>
- HÄMEENAHO, PILVI 2014: *Hyvinvoinnin verkostot maaseudulla asuvien äitien arjessa. Etnologinen tutkimus palveluiden käytöstä ja hyvän arjen rakentumisesta*. Tutkimus 129. Terveystieteiden tutkimuskeskus, Helsinki.
- ISKANIUS, SANNA 2006: *Venäjänkielisten maahanmuuttajaopiskelijoiden kieli-identiteetti*. Jyväskylän studies in humanities 51. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1995: Koodinvaihto ja keskustelun moniäänisyys. *Virittäjä* 99 (1), 1–23. Kotikielen seura, Helsinki.
- KUCZYNSKI, ANNA-LIISA 2017: *Minoritetsgrupper och möten i trängda situationer. Identifikation och kulturell gemenskap*. Åbo Akademi, Åbo.
- LAPPI, TIINA-RIITTA 2017: Naisten toimeentulo tansanialaisessa slummissa. OUTI FINGERROOS, MAIJA LUNDGREN, SANNA LILLBRÖÄNDA-ANNALA ja NIINA KOSKIHAARA (toim.): *Yhteiskuntaetnologia*, 123–144. Tietolipas 255. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LATOMAA TIMO 2008: Ymmärtävä psykologia: psykologia rekonstruktivisena tieteenä. JUHA PERTTULA ja TIMO LATOMAA (toim.): *Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen*, 4–28. Lapin yliopistokustannus, Rovaniemi.
- LAUREN, KIRSI 2010: Kirjoitetun kokemuksen kiehtovuus. JYRKI PÖYSÄ, HELMI JÄRVILUOMA ja SINIKKA VAKIMO (toim.): *Vaeltavat metodit*, 426–449. Kultaneito VIII. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura, Joensuu.
- LEHTONEN, HEINI 2015: *Tyylitellen. Nuorten kielelliset resurssit ja kielen sosiaalinen indeksisyys monietnisisessä Helsingissä*. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- 2019: Monikielisyys koulussa – yksikielisestä instituutiosta limittäiskieliseen opetukseen. *Kielikello* 4/2019. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki. <https://www.kielikello.fi/-/monikielisyys-koulussa> [viitattu 2.8.2020].
- LEHTONEN, JUHANI U. E. 2005: Kansatieteen tutkimushistoria. PIRJO KORAKIANGAS, PIA OLSSON ja

- HELENA RUOTSALA (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*, 11–24. Ethnos-toimite 11. Ethnos, Helsinki.
- LIEBKIND, KARMELA – HENNING-LINDBLOM, ANNA 2015: Identitet och etnicitet – och språk? MARIKA TANDEFELT (toim.): *Gruppspråk, samsspråk, två språk*. 183–199. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 799. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- LILJA, NIINA 2018: ”Mä opin sitä kadulla kavereitten kanssa” – suomen kielen käyttöön ja oppimiseen liittyviä kategorisoiteja maahanmuuttajanuorten haastattelupuheessa. *Puhe ja kieli* 38 (4), 203–225. <https://doi.org/10.23997/pk.69270>
- LINDQVIST, YRSA 2001: Den rikssvenska dimensionen. ANNA-MARIA ÅSTRÖM, BO LÖNNQVIST ja YRSA LINDQIST (toim.): *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*, 383–397. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 633. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- MARTIN, MAISA 2016: Monikielisyyden muutoksessa. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta* 7 (5), 1–8. <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-lokakuu-2016/monikielisyyden-muutoksessa> [viitattu 20.7.2020].
- MÄNTYLÄ, KATJA – PIETIKÄINEN, SARI – DUFVA, HANNELE 2009: Kieliä kellon ympäri: perhe monikielisyyden tutkimuksen kohteena. *Puhe ja kieli* 29 (1), 27–37. <https://journal.fi/pk/article/view/4791> [viitattu 20.7.2020].
- NIVALA, ELINA – RYNNÄNEN, SANNA 2013: Kohti sosiaalipedagogista osallisuuden ideaalia. *Sosiaalipedagoginen aikakauskirja* (14), 9–41. Suomen sosiaalipedagoginen seura, Pori.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986: *Kolmannen sukupolven kieli. Helsinkiin muuttaneiden eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 436. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- NYMAN-KURKIALA, PIA 2002: Ruotsinkielinen ja nuori Suomessa. SIRKKA LAIHALA-KANKAINEN, SARI PIETIKÄINEN ja HANNELE DUFVA (toim.): *Moniääninen Suomi. Kieli, kulttuuri ja identiteetti*, 175–199. Soveltavan kielentutkimusten keskus, Jyväskylä.
- Opetushallitus 2014: *Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteet 2014*. Määräykset ja ohjeet 2014:96. Opetushallitus, Helsinki. https://www.oph.fi/sites/default/files/documents/perusopetuksen_opetussuunnitelman_perusteet_2014.pdf [viitattu 1.8.2020].
- RAIVIO, HELKA 2018: Sosiaalinen kuntoutus voimavarana – toivon ja muutoksen näkökulma. HARRI KOSTILAINEN ja ARI NIEMINEN (toim.): *Sosiaalisen kuntoutuksen näkökulmia ja mahdollisuuksia*, 101–103. Diak Työelämä 13. Diakonia-ammattikorkeakoulu, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-493-307-0>
- RASKU-PUTTONEN, HELENA 2008: Oppilaiden osallisuus kouluyhteisöissä. MARJATTA LAIRIO, HANNU HEIKKINEN ja MINNA PENTTILÄ (toim.): *Koulutuksen kulttuurit ja hyvinvoinnin politiikat*, 155–171. Kasvatusalan tutkimuksia 35. Suomen kasvatustieteellinen seura, Helsinki.
- RUOTSALA, HELENA 2002: *Muuttuvat palkiset. Elo, työ ja ympäristö Kittilän Kyrön paliskunnassa ja Kuolan Luujärven poronhoitokollektiiveissa vuosina 1930–1995*. Kansatieteellinen arkisto 49. Suomen Muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- 2005: Matkoja, muistoja, mielikuvia – kansatieteilijä kentällä. PIRJO KORHONEN, PIA OLSSON ja HELENA RUOTSALA (toim.): *Polkuja etnologian menetelmiin*, 45–74. Ethnos-toimite 11. Ethnos, Helsinki.
- RÄSÄNEN, MATTI 1997: Kansan kulttuurista ihmisen arkeen. Kansatieteen tutkimuksen suuntauksia toisen maailmansodan jälkeen. TEPPO KORHONEN ja PEKKA LEIMU (toim.): *Näkökulmia kulttuurin tutkimukseen*, 21–32. Turun yliopisto, Turku.
- RÄSÄNEN, MATTI 2019: Äidinkieli väestörekisterissä. *Virallinen lehti* 10. Valtioneuvoston kanslia, Helsinki. <https://www.virallinenlehti.fi/fi/sahkoinenlehti/2019-010.pdf> [viitattu 19.1.2020].
- SAARISTO, MARIA 2020: *The construction, consolidation and transformation of the ethnic, collective identity Finland-Swede in the context of Swedish and bilingual voluntary associations*. Publications of the faculty of social sciences 121. Helsingin yliopisto, Helsinki.
- SAVOLAINEN, STINA 2019: *Räcker det att endast kunna säga ”ja” eller ”nej” på finska. Etnologinen tutkimus suomen kielen merkityksestä ruotsinkielisten lukiolaisten näkökulmasta*. Pro gradu -tutkielma.

- Historian, kulttuurin ja taiteiden tutkimuksen laitos. Turun yliopisto, Turku.
- SIIVONEN, KATRIINA 2008: *Saaristoidentiteetit merkkien virtoina. Varsinaissuomalainen arki ja aluekehitystyö globalisaation murroksessa*. Kansatieteellinen arkisto 51. Suomen muinaismuistoyhdistys, Helsinki.
- Skolväsendet i Närpes Stad 2018. *Läsåret 2017–2018. Den grundläggande utbildningen och gymnasiet*. Skolväsendet i Närpes, Närpes.
- SOVELTAVAN KIELENTUTKIMUSTEN KESKUS 2020: *Monikielisyys – yksikielisyys*. <http://www.solki.jyu.fi/kielistakiinni/docs/monikielisyysb4.htm> [viitattu 18.3.2018].
- STEEL, TYTTI – RINNE, JENNI 2019: Affective patterns related to unemployment. Experiences of jobseekers aged 50+ of South-Eastern Finland. *Ehnologica Fennica* 46, 61–83. <https://doi.org/10.23991/ef.v46i0.74276>
- SUNI, MINNA 2010: Työssä opittua: työntekijän näkökulma ammatilliseen kieli- ja viestintätaitoonsa. MIKEL GARANT ja MIRJA KINNUNEN (toim.): *AFinLA-e Soveltavan kielitieteen tutkimuksia* 2, 45–58. Soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLa, Jyväskylä. <https://journal.fi/afinla/article/view/3875> [viitattu 1.6.2020].
- TANDEFELT, MARIKA 2015: På mer än ett språk. MARIKA TANDEFELT (toim.): *Gruppspråk, samspråk, två språk*, 221–250. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 799. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- TEIR, GUNILLA 2018: *Kristinestads gymnasium 2017–2018*. Redogörelse för skolans verksamhetsår 2017–2018. Kristinestads gymnasium, Kristinestad.
- TILASTOKESKUS 2020: *Kuntien avainluvut*. Närpiö ja Kristiinankaupunki. <http://www.stat.fi/tup/alue/kuntienavainluvut.html#?year=2019&active1=545> [viitattu 2.2.2020].
- TOUKOLA, LIISA 2017: *Oppilaiden osallisuus – näkökulmia uuteen opetussuunnitelmaan*. Pro gradu -tutkielma. Kasvatustieteiden yksikkö. Tampereen yliopisto, Tampere.
- ÅSTRÖM, ANNA-MARIA 2001: Är dubbelidentitet möjlig? ANNA-MARIA ÅSTRÖM, BO LÖNNQVIST ja YRSA LINDQVIST (toim.): *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*, 37–49. Skrifter Utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 633. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.
- ÅSTRÖM, ANNA-MARIA – LÖNNQVIST, BO, LINDQVIST, YRSA (toim.) 2001: *Gränsfolkets barn. Finlandssvensk marginalitet och självhävdelse i kulturanalytiskt perspektiv*. Skrifter Utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 633. Svenska Litteratursällskapet i Finland, Helsingfors.

STINA SAVOLAINEN: “You only hear or speak Finnish at school”: Swedish-speaking students’ experiences with Finnish in their everyday, Swedish-speaking lives

This article addresses the Finnish language skills of Swedish-speaking students in Ostrobothnia and the presence of Finnish in their everyday, Swedish-speaking lives. The present article focuses on 18 to 20-year-old Swedish-speaking upper secondary school students in Kristinestad (Fin. Kristiinankaupunki) and Närpes (Fin. Närpiö) and their experiences with and perceptions on speaking, using, and learning Finnish. The research material consists of 62 thematic essays written by third-year students in these schools, and the data was analysed through cultural analytics. Swedish is the first language of nearly all of these students, and they have a Swedish-speaking family background. This article looks at the following questions: With whom and in which contexts is Finnish present in the students’ everyday life, and how does it show in their use and skills of the Finnish language? How do the students experience and perceive Finnish and learning of it? The theoretical framework is based on *identity concept*.

The key finding is that for many students, Finnish is a foreign and remote language. They have had little or hardly any practical experience on the Finnish language and speaking it. The families and close circles of most of the students are entirely Swedish-speaking, and the students have no contact with Finnish speakers. In their spare time, they very seldomly use Finnish, and even then it is restricted to isolated and rare situations involving customer service and shopping outside Ostrobothnia. Furthermore, the use of the Finnish-language media is minimal. For many students, the only contact with the language is the Finnish lessons at school.

The data suggest that these students do not have enough capacity to speak Finnish. Many of them assess that their Finnish skills are weak, especially spoken language skills. The students feel they cannot speak Finnish despite years of studying it. For many students, the Finnish teaching at school is excessively focused on grammar, and the language is perceived as challenging and difficult to learn. However, the data indicate that the study subjects particularly see that spoken Finnish skills are relevant for them.

A small percentage of students speak Finnish in their family circles. For them, the language has strongly been involved in their everyday lives alongside Swedish. Some of the students have also gotten experience with speaking Finnish through their hobbies and work, and they have deemed it as positive and useful. Many of them plan to improve their Finnish skills after upper secondary school, since the language is seen as an important skill for communication and their future.

Many of the students deemed their own Finnish-language skills to be inadequate. Lack of language skills may cause insecurities and challenging circumstances when planning their future. Since spoken everyday language is needed outside of school, it should also be a more important part of language studies. Language teaching should be seen as a collective activity to learn a language through interaction and participation in multilingual situations, for example through courses and meetings between Finnish- and Swedish-speaking schools. Taking the students' experiences and perceptions into account helps understand the desires and merits they associate with the learning of the Finnish language.

Stina Savolainen
smsavo@utu.fi
Etnologia
20014 Turun yliopisto

KATSAUKSIA

Sanakirjojen *sisu*: sävyjä, merkityseroja ja ristiriitaisuuksia

1 Johdanto

Sana *sisu* on suomalaisille tuttu. Puhutaan hyvästä ja pahasta sisusta, suomalaisesta sisusta ja sisukkuudesta. *Sisu* valittiin Suomen sanaksi kilpailussa, jossa etsittiin satavuotiasta Suomea parhaiten kuvaavaa sanaa (Heikkinen 2017). Ulkomaillakin *sisu* tunnetaan ja liitetään monesti suomalaisiin menestystarinoihin. Sanalla viitataan usein itsestäänselvästi ja käsitteenomaisesti muun muassa sellaisiin yksilön tai kollektiivin ominaisuuksiin kuin sitkeys, sinnikkyys, kestävyys, ahkeruus, pahansisuisuus, itsepäisyys ja taistelutahto (Helminen 2019). Psykologiassa *sisua* on tutkittu yksilön kapasiteettina ja voimavarana (Lahti 2019; VTT 2020).

Sisu esiintyy kirjakielessä jo 1500-luvulla, ensimmäisissä säilyneissä suomenkielisissä teksteissä (NES s.v. *sisu*). Jo vanhan kirjasuomen ajan kirjallisuudessa (1540–1810) sanan merkitysala on laaja, ja merkityksenmuutoksiin johtaneet polut paljastuvat mutkikkaiksi (Helminen 2020). Monet kuitenkin katsovat, että *sisu* on kehittynyt hitaasti mutta suoraviivaisesti neutraalista tai yksilön ”pahaa” ominaisuutta luonnehtivasta sanasta ”hyväksi” *sisuksi*, joka yhdistettiin kollektiivisessa merkityksessä suomalaisuuteen vasta 1900-luvun urheilumenestyksen ja talvisodan myötä (Lehtonen 2017; Lahti 2019). On myös esitetty, että urheilutoimittajat kuvasivat *sisulla* luonnetta ja sisäistä voimaa 1920-luvulla ja siirsivät sen kirjoituksiin suomalaisista sotilasta 1940-luvulla, jolloin sana sai nykyiset merkityksensä (Enqvist–Saarikivi 2017, 141). Näissä luonnehdinnoissa ei kuitenkaan oteta huomioon sanan neutraaleja, kielteisiä ja myönteisiä merkityksiä, joita on annettu yksilöille ja kollektiiveille ennen 1900-lukua (Helminen 2020).

Sanakirjat kuvaavat aikansa kielenkäyttöä ja valaisevat sanojen merkityksiä monipuolisilla ilmauksilla. Merkityksenmuutos voi tarkoittaa esimerkiksi viittaussuhteen muuttumista tai merkityksen laajentumista, supistumista tai siirtymistä (Häkkinen 1990, 42–46). *Sisu*-sanan merkityksenmuutoksista ja niiden ajoittumisesta ei ole tähän asti ollut täsmällistä tietoa. Katsokseni on tiivis esitys *sisun* merkityksistä keskeisissä sanakirjoissa, joissa suomi on hakukielenä ja jotka tuntevat *sisun* ja sen sisältäviä ilmauksia hakusanoina. Selvitän, millaisiin tarkoitteisiin sanalla on viitattu ja mitä merkityksenannossa on muuttunut. Aineiston esittelyn jälkeen tarkastelen *sisun* merkityksiä sanakirjoissa 1700-luvulla ja 1800-luvun alkupuoliskolla (luku 3) sekä 1800-luvun jälkipuoliskolla (luku 4). Luvussa 5 käsittelen *sisun* sanakirjamääritelmiä 1900-luvulta alkaen ja annan esimerkkejä sen esiintymisestä suomalaisuuden kuvaajana.

2 Aineisto

Aineistoni koostuu ensinnäkin vanhoista sanakirjoista, joissa on suomi hakukielenä sekä *sisu* ja sen sisältäviä ilmauksia hakusanoina. Varhaisin suomen hakukielenä sisältävä sanakirja on Daniel Jusleniuksen (1968 [1745]) *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*, joka ilmestyi vuonna 1745. Sitä ennen julkaistiin latinankielisiä hakusanoja käsittäviä, suppeita sanaluetteloja ja tulkkisana-kirjoja. (Hakulinen 1967, 86–87.) Niissä *sisu* ei kuitenkaan esiinny. Toinen 1700-luvun sanakirja on Christfrid Gananderin (1940 [1787]) *Nytt Finskt Lexicon*. Siinä on jo järjestelmällisesti poimittua sanastoa kirjallisuudesta ja kansankielestä sekä Jusleniuksen sanakirjaan Henrik Gabriel Porthanin lisäämiä sanoja ja esimerkkejä (Hormia 1961, 40–43).

Sanakirjat 1800-luvun alkupuoliskolta ovat Gustaf Renvallin (1826) *Suomalainen Sana-Kirja*, Carl Heleniuksen (1838) *Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja* ja Johan Wallinin (1850) *Suomen-, Wenäjän- ja Ruotsin-kielinen Sana-Kirja*. Jälkipuoliskoa edustavat David Emanuel Daniel Europaeuksen *Svenskt-Finskt Handlexikon – Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*¹ (1853), Gustaf Erik Eurénin *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1860), Ferdinand Ahlmanin *Suomalais-Ruotsalaiset Sanakirjat* (1874, 1883) sekä 1800-luvun kattavin suomen kielen sanakirja, Elias Lönnrotin (1880) johdolla toimitettu *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Muut vanhat teokset ovat Knut Cannelinin *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja* (1903) ja *Suomalais-ruotsalainen sanakirja* (1913). Tuoreempaa aineistoa ovat kattavat yksikieliset, 1900-luvun kielenkäyttöä kuvaavat esitykset: kuusiosaisena 1951–1961 ilmestynyt *Nykysuomen sanakirja* (NS) sekä sen tiivistetty ja uudistettu perillinen, kolmiosaisena 1990–1994 julkaistu *Suomen kielen perussanakirja* (PS) (Kotus 2021). Näiden seuraajaa *Kielitoimiston sanakirjaa* (KS) päivitetään verkoversiona.² Suomen sanojen etymologiaa puolestaan tarkastelevat *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja* (SSA, 2012 [2000]) ja *Nykysuomen etymologinen sanakirja* (NES, 2004).

3 Pitkälti pahan pauloissa 1800-luvun puoliväliin asti

Uskonnolliset kirjoitukset, lait ja asetukset 1500–1700-luvulta kuvaavat *sisu* enimmäkseen yksilön luonteenpiirteenä, joka johtaa paheksuttavaan käytökseen ja toimintaan. Vaikka *sisu*-sanalla on neutraaleja ja jopa myönteisiä merkityksiä jo Mikael Agricolan kirjoituksissa 1500-luvulta, sana merkitsee vanhassa kirjasuomessa ja 1800-luvullakin usein jotain pahaa, vahingollista ja tuomittavaa. (Helminen 2020.) Tämä näkyy myös sanakirjoissa. Koska *sisu* esiintyy hakusanana vasta 1740-luvulta lähtien, tarkastelen sanaa ensin lyhyesti etymologian näkökulmasta.

Sisu-sanan etymologia on hyvin kiinnostava. Alun perin *sisu* on johdos sanasta *sisä* ja merkitsee ’sisusta’ ja ’sisällä olevaa’. Sanan merkitykset ovat kuitenkin laajentuneet abstrakteihin merkityksiin. Esimerkiksi Agricolan raamatunkäännöksessä 1500-luvulta on muun muassa ilmaus *inhimisen paha sisu* ja Jacobus Finnon virsikirjassa ilmaus *sinä kyllä tiedät tämän mailman sisun ia pahan tauan*. Fraasi *silmät sisun* (’luonteen’) ilmoittawat esiintyy Erasmus Rotterdamilaisen

1 Sanakirjasta on käytetty Kotimaisten kielten keskuksen sähköistä, suomalais-ruotsalaiseksi konvertoitua ja täydennettyä versiota.

2 KS:sta aineistoa on haettu hakusanoittain. *Suomen murteiden sanakirja* ja *Vanhan kirjasuomen sanakirja* eivät kuulu aineistoon, sillä niitä ei ole päivitetty *sisu*-sanan osalta.

kirjoituksen suomennoksessa 1600-luvulta. (SSA s.v. *sisu*.) 'Luonnetta', 'sisäistä voimaa' ja 'äkäistä luonteenlaatua' tarkoittavaa *sisua* on pidetty konkreettisen, sisäosaan viittaavan *sisu*-johdoksen suomalaisen erikoiskehityksen tuloksena (NES s.v. *sisu*).

Jusleniuksen (1968 [1745], 347) teoksessa annetaan *sisulle* latinankielinen selitys 'appetitus' (halu, vietti), *sisuiselle* 'pronus in affectus' (altis tunne- tai mielentilalle) ja *sisucundalle* 'interiora in quibus affectus enascuntur' (sisäelimet, joissa tunne- tai mielentila syntyy). Maija Länsimäki (2003) esittää, että selitykset heijastavat alkukantaisia uskomuksia. Ennen on näet ajateltu, että kyvyt, ominaisuudet tai sielu sijaitsevat ihmisruumiin elimissä, joissa syntyvät voimakkaat tunteenpurkaukset ja -ilmaukset. Murteissa *sisu* merkitsee 'sisäosaa', ja *sisukunta* ja *sisukalut* viittaavat Satakunnassa ja Varsinais-Suomessa 'sisäelimiin' (mt.). Jusleniuksen (1968 [1745], 347) sanakirjan *sisu*-sanan sisältävien ilmausten selityksissä on siis kyse jostakin ihmiselle luontaisesta taipumuksesta, halusta tai vietistä. Teokseen on myös lisätty jälkepäin esimerkit [*t*]otta on julma *sisu*, säger om en som är ond ja [*s*]isuhinen ond; ruotsin kielessä *ond* tarkoittaa 'paha' (mp.).

Gananderin (1940 [1787], 55) sanakirja tuntee *sisun* konkreettisten ja kielteisten merkitysten ohella useita erityyppisiä ilmauksia, kuten *paisutta sisuans*, *pahasta sisusta*, *julmista sisu töistä* ja *sisun liikutus*, samoin muun muassa adjektiivin *pahansisuinen* ja verbin *sisutella*. Mielenkiinnon herättää esimerkki [*o*]n löytävä hänen salatusa sydämmens *sisusa*, jonka ruotsinkielinen selitys on 'i sit hiertas fördolda innersta' (hänen sydämensä salatussa sisimmässä) (mp.). Ilmaus voidaan tulkita niin, että *sisu* on jotain ihmisen sisällä olevaa ja vastaa luonnetta, taipumusta, mieltä tai halua neutraalissa tai myönteisessä mielessä. Kiinnostava esiintymä on myös *sisupussi*, jonka merkitys on kielteinen, pahaan ('ond') viittaava (mp.). Nykysuomessakin *sisupussi* on kielteisessä mielessä 'kiukkupussi' tai 'äkäpussi' mutta myönteisessä mielessä 'sisukas ihminen' (PS s.v. *sisupussi*). Gananderin (1940 [1787]) teoksen jälkeen ilmestyneissä aineistoni sanakirjoissa *sisupussi* esiintyy jälleen vasta 1900-luvulla.

Vielä 1800-luvun alkupuoliskolla *sisulla* on konkreettisten merkitysten lisäksi huomattavasti enemmän kielteisiä kuin myönteisiä merkityksiä. Renvallin (1826, 177–178) teos tarjoaa sanalle *sisu* saksankieliset vastineet '(böse) Gesinnung' ja 'Bosheit' ja sanalle *sisu(h)inen* vastineen 'boshafft'; *boshafft* tarkoittaa 'häijyä' tai 'ilkeää', *Bosheit* 'pahuutta' tai 'ilkeyttä' ja *böse Gesinnung* 'paha luonnetta', 'vihaista luonnetta', 'paha mielenlaatua' tai 'vihaista mielenlaatua'. Ilmaus *sisuttelen/sisutella* saa merkityksen 'sich boshafft betragen' (käyttäytyä ilkeästi). Esimerkeissä *sisun liikutus* ('motus mentis pravus') ja *teki sisusta* ('ira ductus fecit') on niissäkin kyse pahasta, vihaisesta, vihasta tai kiukusta, joita *pravus* ja *ira* ilmaisevat (mts. 177–178). Martti Rapolan (1947, 169) mukaan Renvallin (1826, 177) sanalle *sisu* antama selitys 'indoles mentis max. mala, pravitas, iracundia' on suomeksi 'mielensuuntaus, etenkin huono; pahuus, viha'. Rapola (1947, 171) kuitenkin muistuttaa, että Agricolankin teksteissä *sisu* symboloi myös jonkin asian 'ominaislaatua', 'laatua', 'luonnetta' tai 'lajia'. *Sisu* siis merkitsee jo varhain toisinaan neutraaleja ja myönteisiä asioita, kuten ilmauksissa *Jumala loij – – cuği sisuns pereste* (A III 132) ja *rackaudhe sisusta* (A I 775).

Heleniuksen (1838) sanakirja tuntee *pahan sisuisen* ruotsinkieliset merkitykset 'illa sinad' (mielettään paha), 'illvillig' (pahansuopa), 'ondsind' (ilkeä), 'argsint' (kiukkuinen), 'ilsk' (ilkeä, häijy) ja 'ondskefull' (häijy, pahuutta täynnä) (mts. 424, 592). Verbi *sisuttelen/sisutella* saa vastineen 'vara argsint, ilsken', ja sen ohessa annetaan muun muassa johdot *sisutteleminen* ja *sisuttelewa* (mts. 592). Sana *sisu* esiintyy yhtäällä yhdessä sanan *sisi* kanssa, jolloin se saa

konkreettiset, sisäosaan ja sisäelimiin liittyvät merkitykset, kun taas toisaalla *sisun* ja *pahan sisun* merkitykset mainitaan eriteltyinä:

Sisi, sisu, s. *Sams*. S. kunda, Inre trakten, Inmäte. S. kalut, Inelfvor, Tarmar.
(Helenius 1838, 591)

Sisu, *äfv*. *Argsinthet*, *Ondska*, *Sinne*. Paha S., Elakt *sinnelag*.
(Helenius 1838, 592)

Sisu rinnastuu esimerkissä myös 'mieleen' (*sinne*), joten sillä on abstraktikin merkitys ilman kielteistä määritettä. Ruotsin *argsinthet* merkitsee 'kiukkuu' ja *ondska* 'häijyyttä' tai 'pahuutta', *elakt sinnelag* 'häijyä mielenlaatua', 'häijyä luontoa', 'ilkeää mielenlaatua', 'ilkeää luontoa', 'pahaa mielenlaatua' tai 'pahaa luontoa'. Merkille pantavaa puheena olevassa sanakirjassa on se, että siinä tehdään selvä ero konkreettisen ja abstraktin *sisun* välillä samoin kuin *pahan sisun* ja *sisun* välillä. (Helenius 1838, 591–592.) Wallinin (1850, 285) sanakirjassa puolestaan *sisu* saa muuhun kuin konkreettiseen asiaan viittaavana vastineen 'ondska' ja *sisu(h)inen* vastineen 'ondsint' (ilkeä). Verbi *sisutella* vastaa ruotsin ilmausta 'hysa agg' (kantaa kaunaa) (mp.), ja *pahan sisuinen* tarkoittaa samaa kuin 'illvilig' (pahansuopa) tai 'illasinnad' (mielettään paha) (mts. 60).

Ruotsin vallan aikana ihmisen sisu eli ihmisluonne leimattiin hengellisessä kirjallisuudessa yleensä pahaksi. Siksi *sisua* alettiin myös yksinään pitää kielteisenä ominaisuutena: huonona taipumuksena, pahuutena tai paheena. (Rapola 1947, 173–176.) Koska suuri osa varhaisesta kirjallisuudesta on uskonnollisia kirjoituksia sekä laki- ja asetustekstejä, joissa varoitetaan paheksuttavan tai tuomittavan toiminnan seurauksista, lienee luonnollista, että varhaisten sanakirjojenkin *sisu* on etupäässä kielteistä.

4 Kohti monipuolisempaa ja hyvää 1800-luvun jälkipuoliskolla

On kiinnostavaa, kuinka paljon myönteisiä *sisu*-sanan merkityksiä ja sanan sisältäviä ilmauksia 1800-luvun jälkipuoliskon sanakirjamääritelmät tuntevat kielteisten merkitysten lisäksi. Määritelmät tuovatkin esiin sen, että *sisua* on jo 1800-luvulla käytetty paljon luultua monipuolisemmin.

Europaeuksen (1853) sanakirja tuntee *sisuun* liittyvien konkreettisten merkitysten lisäksi *pahan sisun*, jonka ruotsinkielisiksi vastineiksi se esittää 'elakt *sinnelag*' ja 'ett elakt *sinne*' (häijy, ilkeä tai paha mielenlaatu tai luonto) sekä 'illvilja' (pahansuopuus). *Ilkeän sisun* vastine on 'svart *själ*' (musta mieli, sielu), pelkän *sisun* 'sinnelag'. Aineistossani Europaeuksen sanakirja on ensimmäinen, joka tuntee johdoksen *sisukas*. Se tarkoittaa samaa kuin ruotsin 'stursk' (röyhkeä, ynseä). (Mt.)

Eurénin (1860, 270, 373) sanakirjassa *pahasisuinen* saa vastineen 'ökynnig' (pahanillinen) ja *pahan sisuinen* vastineen 'ilsken' (ilkeä, häijy). *Sisu* esitetään hakusanan *sisä* yhteydessä mutta sille annetaan myös merkitys 'mod' (rohkeus):

Sisu un, s. inre sinnet, lynne, mod, ilska
(Eurén 1860, 373)

Jo Renvall (1826, 177) antaa *sisulle* saksankielisen 'luonnetta' tai 'mielenlaatua' merkitsevän vastineen *Gesinnung* ja Helenius (1838, 592) rinnastaa *sisun* 'mieleen'. Eurénin (1860, 373) sanakirjassa on kuitenkin erityistä se, että 'mod' esiintyy *sisun* merkityksenä ensimmäisen kerran aineistooni kuuluvissa teoksissa. Eurénin tapaan Ahlman (1874, 424) esittää *sisulle* ruotsinkieliset vastineet 'inre sinnet' (sisäinen mieli), 'lynné' (laatu, luonto, luonne, mieli), 'mod' (rohkeus) ja 'ilska' (ilkeys, häijyys). Ahlmanin teoksessa niitä ei kuitenkaan mainita hakusanan *sisä* yhteydessä. Sanakirja tuntee lisäksi adjektiivit *sisuinen* ja *pahansisuinen* sekä verbin *sisuitelee* ('ilskas') (mp.).

Noin 200 000 hakusanaa sisältävässä, Lönnrotin (1880) päätoimittamassa teoksessa sanan *sisu* ruotsinkieliset vastineet ovat, konkreettisten merkitysten ohella, 'inre sinnelag' (sisäinen mielenlaatu tai luonto), 'lynné', 'hjerta' (sydän), 'mod', 'ilska' ja 'ondska' (häijyys, pahuus). 'Rohkeuteen' *sisu* viittaa esimerkissä *hänellä ei ole sisua siihen* ('han har ej mod dertill'). Sanakirja tuntee myös esimerkiksi sellaiset ilmaukset kuin *sisuttaa*, *sisuttaminen*, *sisutteleminen*, *sisuttelu* ja *sisutus* sekä *sisun liikutus* ja *tehdä jotaki sisusta*. (Mts. 551.) Tarkastelen tarkemmin kolmea mielenkiintoista *sisu*-sanan johdosta, joiden merkityksiin kuuluu 'egensinnig' (itsepintainen, itsepäinen) ja 'egensinnighet' (itsepintaisuus, itsepäisyys); myös *trilsk* ja *trilskhet* tarkoittavat esimerkiksi 'itsepintaista' ja 'itsepintaisuutta' (mp.). Mainitut johdokset ovat:

Sisuisuus, *s. qval.* ilskenhet, trilskhet, egensinnighet

Sisukas, *a. instr.* (sisu) ilsken, trilsk, egensinnig

Sisutella, *v.* ilskas, trilskas, tjuras, vara argsint, egensinnig

(Lönnrot 1880, 551)

Sanat *sisuisuus*, *sisukas* ja *sisutella* valaisevat hyvin *sisun* ristiriitaisuutta. Viittaaminen itsepintaisuuden ja itsepäisyyden kaltaisiin ominaisuuksiin ei ole nimittäin lainkaan yksiselitteistä, vaan molemmat ominaisuudet voivat merkitä joko jotain kielteistä tai myönteistä. (Ks. myös luku 5.) Esimerkissä verbin *sisutella* ruotsinkielinen vastine *ilskas* merkitsee 'olla ilkeä, häijy', *tjuras* 'jurottaa' ja *vara argsint* 'olla kiukkuinen'.

Ahlmanin (1883, 245) 1880-luvulla ilmestyneessä sanakirjassa annetaan *pahasisuiselle* samankaltaisia merkityksiä kuin monissa aiemmin mainituissa sanakirjoissa. *Sisukkaan* vastineet ovat 'ilsken' (ilkeä, häijy) ja 'trilsk' (itsepintainen, uppiniskainen) (mts. 337). Lisäksi yksi hakusanan *sisu* saamista merkityksistä on yhä rohkeuteen viittaava 'mod' (mp.). Jo sanakirjojen – Eurénin (1860), Ahlmanin (1874, 1883) ja Lönnrotin (1880) teosten – perusteella voidaan todeta, että *sisu* on merkinnyt kielenkäytössä rohkeutta ennen 1900-lukua ja tuolloin ilmestyneitä kirjoituksia sankarillisista urheilijoista ja sotilaista.

Sana *sisu* saa 1800-luvun puolivälin jälkeen sanakirjoissa entistä monipuolisempia merkityksiä. Konkreettiset merkitykset toki säilyvät määritelmässä, mutta niiden rinnalle alkaa ilmestyä lisää kielteisiä merkityksiä monenlaisine, myös ristiriitaisine vivahteineen sekä runsaasti sanan käyttöä eri yhteyksissä havainnollistavia esimerkkejä. Samalla *sisun* neutraalit ja myönteiset merkitykset lisääntyvät.

5 Matkalla suomalaisiksi 1900-luvulla

Sisulla ei varhaisessa kirjallisuudessa luonnehdita suomalaisuutta (Helminen 2020). Sanalla kuitenkin kuvataan vierasta valtaa edustavaa kollektiivia muun muassa asetuksessa, jonka mukaan on syytä pelätä *ylönröykiän Wihollisen murhallista sisua* (Asetus 1742). Suomalaisuuteen *sisu* liitetään kielellisellä tasolla jo 1800-luvulla, vaikka tämä ei sanakirjoissa näy. Mainitsen ensin muutaman esimerkin ajoittamaan *sisun* yhdistymistä kollektiivisessa merkityksessä suomalaisuuteen (yleisesti tai seudullisesti). Sen jälkeen tarkastelen *sisun* sanakirjamääritelmiä 1900-luvulta alkaen.

Lehtikirjoituksessa 1870-luvulta kerrotaan arpajaisista, joissa tanssittiin, nautittiin alkoholia ja alettiin tapella. Kirjoittajan mielestä järjestäjien *olisi pitänyt tietää mintapaista ja minkä sisuista on meikäläinen kansa*. (*Sanomia Turusta* 1877.) Käsitteenomaisen sanaparin muodossa *sisu* yhdistyy suomalaisuuteen viimeistään vuonna 1897 lehtijutussa, jossa nimimerkki Matkailija kuvailee pettymystään Tukholman maailmannäyttelyssä: *ehdimme keskenämme purkaa rehellistä suomalaista sisuamme tästä muka suomalaisesta saunasta* (*Uusi Savo* 1897). Myös urheilijoita luonnehditaan *sisulla* ainakin jo 1910-luvulla, kuten juoksijaa, joka *näytti oikeata aito suomalaista sisua* (*Aamulehti* 1913). Esimerkeissä *sisu* on kollektiivinen ominaisuus, johon kytkeytyy jopa ajatus kansanluonteesta.

Edellä esitetyn valossa on hämmästyttävää, että 1900-luvun alkupuolella ilmestyneissä Cannelinin sanakirjoissa *sisu* saa hyvin vähän merkityksiä. Vuoden 1903 sanakirjassa sanan ainoa merkitys on konkreettinen eli 'sisusta' (det inre) ilmaiseva (Cannelin 1903, 233). Kymmenen vuotta myöhemmin julkaistu, laajempi sanakirja sentään tuntee *sisun* merkityksessä 'sinne' (mieli) ja *sisukkaan* merkityksessä 'ilksen' (ilkeä, häijy) (Cannelin 1913, 564).

Pitkään koottu NS esittää sanalle *sisu* ensin vanhimmat, konkreettiset merkitykset ja sitten koko joukon uudempia merkityksiä:

1. vanh. kans. jkn t. jnk sisäpuolella, sisässä sijaitsevasta: sisus, sisukset; kuv. ”sydän”, mieli
2. (kiivas, paha, kova) luonto, luonteenlaatu t. mieli; kiukku, viha
3. uskallus, rohkeus; sinnikkyys, lannistumattomuus; *erik.* voimainponnistuksissa ja vaikeuksissa (vars. urheilullisissa ja sotilaallisissa suorituksissa) osoitettavasta, tarpeen vaatiessa normaalin suorituskyvyn ylittämisenkin mahdollistavasta hellittämättömästä tarmosta

(NS s.v. *sisu*)

Sisun merkitysalan laajeneminen ja merkitysten yhdistyminen suomalaisuuteen näkyvät uudemmissa, abstrakteissa merkityksissä. 'Uskalluksen' ja 'rohkeuden' ohella *sisu* tarkoittaa 'sinnikkyyttä', 'lannistumattomuutta' ja 'hellittämätöntä tarmoa'. Selitysten yhteydessä esiintyvät sellaiset ilmaukset kuin [*h*]eiltä meni *sisu kaulaan* ('rohkeus petti') ja [*h*]änellä riitti *sisua aloittaa kaikki jälleen alusta*. Muita ilmauksia ovat muun muassa *komentelu kävi, otti, pisti sisulleni, [o]ittaa joltakulta sisu pois* ('taltuttaa'), *kilpailu-, taistelu- ja raivaajansisu, sisunnäyte, sisunpurkaus* ja *sisuuntua* ('kiukustua', 'äkääntyä', 'äkämystä'). NS tuntee myös *suomalaisen sisun* – ensimmäisenä sanakirjana. (NS s.v. *sisu*.)

Sisukas on NS:ssa myönteisessä mielessä 'sitkeä', 'lannistumaton', 'hellittämätön' ja 'sinnikäs' esimerkiksi ilmauksissa [*lannistumattoman sisukas toiminta* sekä [*suomalaisten sitkeys ja sisukkuus*]. Kielteisessä mielessä *sisukas* tarkoittaa 'pahansuisista', 'äksyä', 'uppiniskaista' ja 'itsepäistä'. (NS s.v. *sisukas*.) Vastaavasti *pahansisuinen* merkitsee 'itsepäistä', 'uppiniskaista', 'häijyä', 'äksyä' ja 'riitaisaa' (NS s.v. *pahansisuinen*). 'Hellittämätön' on siis myönteistä ja 'itsepäinen' kielteistä. Sanakirjan hakusanaksi NS:ssa palaava *sisupussi* on myönteisessä merkityksessä *oikea sisupussi, joka taisteli viimeisiin voimiinsa saakka*, kielteisessä sen sijaan 'kiukkupussi' tai 'äkäpussi' (NS s.v. *sisupussi*). *Sisukimppu* taas on *sisukas* olento, kuten *suomalainen korpisoturi, todellinen sisukimppu* (NS s.v. *sisukimppu*).

PS:n mukaan *pahansisuinen* voi olla 'äksy', 'häijy', 'kiukkuinen' ja 'uppiniskainen' mutta myös 'itsepintainen' (PS s.v. *pahansisuinen*). *Sisulle* PS tarjoaa ensiksi myönteiset merkitykset 'sitkeä, hellittämätön tahdonvoima', 'sinnikkyys', 'lannistumattomuus', 'uskallus' ja 'rohkeus' ja vasta sitten merkitykset (kiivas, paha, kova) 'luonto' ja 'luonteenlaatu'. Ensimmäinen sanan *sisu* esimerkeistä on [*suomalainen sisu*]. (PS s.v. *sisu*.) Verbin *sisuuntua* ensimmäisenä merkityksenä on 'saada vastoinikäymisestä tms. usein kiukun nostattamaa pontta, sisua, ennen merkityksiä 'saada tarpeekseen jostakin', 'kiukustua', 'äkääntyä' ja 'äkämystyä' (PS s.v. *sisuuntua*). Pois PS:sta on jäänyt esimerkiksi verbi *sisutella*. Sellaiset johdokset ja yhdyssanat kuin *sisukas*, *sisukimppu* ja *sisupussi* saavat PS:ssa samoja merkityksiä kuin NS:ssa, tosin *sisukas* on myös 'peräänantamaton' (PS s.v. *sisukas*). Uusia, 'vammainen partio toimintaan' viittaavia esiintymiä ovat *sisupartio* ja *sisupartiolainen* (PS s.v. *sisupartio*, *sisupartiolainen*).

Jatkuvasti päivittyvä KS antaa esimerkiksi sanoille *sisu*, *sisukas* ja *sisupussi* samat merkitykset ja esittää samat *sisu*-sanan sisältävät yhdyssanat, johdokset ja esimerkki-ilmaukset kuin PS (KS sv. *sisu*, *sisukas*, *sisupussi*). *Pahansisuinen* tarkoittaa yhä itsepintaista, kun taas *itsepintainen* on 'hellittämätön', 'sitkeä' ja 'itsepäinen' (KS s.v. *pahansisuinen*, *itsepintainen*). *Itsepäinen* sen sijaan on 'itsepintainen' viitattaessa eläviin olentoihin mutta 'hellittämätön' ja 'sitkeä' viitattaessa asioihin; on kuitenkin mahdollista sanoa myös *hellittämättömän itsepäinen* (KS s.v. *hellittämätön*, *itsepäinen*). Tällaiset *sisun* kuvaukset kertovat sanasta, joka on saanut aina uusia, ristiriitaisiakin merkityksiä mutta joka ikään kuin yrittää myös "paeta" niitä.

Sanakirjat heijastavat aina tekijöidensä ja kieliyhteisön arvoja (Tyysteri 2013, 131). NS julkaistiin suhteellisen pian suomalaisen urheilun kultakauden ja talvisodan jälkeen, joten myös suomalaisuutta urheilussa ja sodassa kuvaavat, *sisu*-sanan sisältävät ilmaukset siirtyivät sanakirjaan. Vaikka *sisu* esiintyy käsitteenomaisena kielenkäytössä jo 1800-luvulla, sen käsitteellistyminen ja yhdistyminen suomalaisuuteen näkyy sanakirjoissa vasta 1900-luvulta lähtien.

6 Lopuksi

Olen koonnut katsaukseeni *sisu*-sanan merkityksiä sanakirjoissa. Vanhimmissa sanakirjoissa sana esiintyy enimmäkseen kielteisessä merkityksessä ja tarkoittaa esimerkiksi 'pahaa' ja 'häijyä' tai 'ilkeyttä', 'vihaa' ja 'kiukku'. Selkeää eroa konkreettisen ja abstraktin *sisun* sekä *pahan sisun* ja *sisun* välillä aletaan tehdä 1830-luvulla. *Sisu* saa 1800-luvun puolivälistä alkaen lisää kielteisiä merkityksiä sekä uusia neutraaleja ja myönteisiä merkityksiä, ja se rinnastuu ensimmäisen keran rohkeuteen sanakirjassa vuodelta 1860 sekä itsepintaaisuuteen ja itsepäisyyteen sanakirjassa vuodelta 1880.

Katsaukseni paljastaa kiinnostavia huomioita *sisu*-sanan sisältävistä ilmauksista. Esimerkiksi *sisupussi* esiintyy sanakirjassa jo 1780-luvulla, kielteisessä merkityksessä, mutta seuraavan

kerran vasta 1900-luvulla, jolloin sillä viitataan myös 'sisukkaaseen ihmiseen'. *Sisukas* mainitaan 1850-luvulta lähtien, ja myönteisen merkityksen se saa ensimmäisen kerran sanakirjassa vuodelta 1880. Sanakirjoissa 1900-luvulta alkaen sellaiset päällekkäin menevät *sisun* merkitykset kuin 'hellittämättömyys', 'itsepintaisuus' ja 'itsepäisyys' kertovat sanan monimerkityksisyydestä ja sanaan liitettyjen ominaisuuksien ristiriitaisuudesta.

Sisun merkitys laajenee 1900-luvun sanakirjoissa tarkoittamaan 'sinnikkyyttä', 'lannistumattomuutta' ja 'hellittämätöntä tarmoa'. *Suomalainen sisu* mainitaan sanakirjassa ensimmäisen kerran 1900-luvun jälkipuoliskolla. Muussa kirjoitetussa kielessä ilmausta on kuitenkin käytetty ainakin jo 1890-luvulla ja sana *sisu* on liitetty suomalaisiin urheilijoihin viimeistään 1910-luvulla. Vaikka *sisu*-sanan käyttö on monipuolistunut vuosisatojen aikana, sen merkityksenmuutoksia on tunnettu puutteellisesti. *Sisun* määrittelemisen "hyväksi" ja "pahaksi" ei lisää ymmärrystä sanan käytöstä, merkitysalasta ja käsitteellistymisestä suomalaisuuden kuvaajaksi. Olenkin katsauksessani selvittänyt sanakirjojen *sisua*, jotta kielenkäyttäjillä olisi entistä selkeämpi käsitys tästä tutusta mutta kiehtovan ristiriitaisesta sanasta.

TANJA HELMINEN
 tanjhe@student.uef.fi
 Kirjallisuus
 Itä-Suomen yliopisto

Lähteet

- A I 775 = AGRICOLA, MIKAEL 1987 [1544]: Rucouskiria Bibliasta. *Vanhan kirjasuomen korpus* (tekstikorpus). Kielipankki. Kotimaisten kielten keskus 2013, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165> [viitattu 3.5.2021].
- A III 132 = AGRICOLA, MIKAEL 1987 [1549]: Messu eli Herran Echtolinen. *Vanhan kirjasuomen korpus* (tekstikorpus). Kielipankki. Kotimaisten kielten keskus 2013, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165> [viitattu 3.5.2021].
- Aamulehti* 1913: Eiliset kilpailut. *Aamulehti* 29.7.1913. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/bindi/ng/765436?term=Lahma&term=sisua&page=6> [viitattu 3.5.2021].
- AHLMAN, FERDINAND 1874: *Ruotsalais-Suomalainen ja Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. Jälkimäinen osa. G. W. Edlund, Helsinki.
- 1883: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. *Finsk-Svensk Ordbok*. Toinen, lisätty painos. G. W. Edlund, Helsinki.
- ASETUS 1742: Asetuksia (1700-luku). *Vanhan kirjasuomen korpus* (tekstikorpus). Kielipankki. Kotimaisten kielten keskus 2013, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201407165> [viitattu 3.5.2021].
- CANNELIN, KNUT 1903: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. *Finsk-Svensk Ordbok*. Kolmas laajennettu painos. WSOY, Helsinki.
- 1913: *Suomalais-ruotsalainen sanakirja*. *Finskt-svenskt lexikon*. Toinen, lisätty painos. WSOY, Helsinki.
- ENQVIST, KARI – SAARIKIVI, JANNE 2017: *Ainoa, mikä jää: Keskusteluja siitä, mikä on tärkeää*. WSOY, Helsinki.
- EURÉN, GUSTAF ERIK 1860: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja*. *Finsk-Svensk Ordbok*. G. E. Eurén, Hämeenlinna.
- EUROPAEUS, DAVID EMANUEL DANIEL 1853: *Svenskt-Finskt Handlexikon*. *Ruotsalais-Suomalainen Sanakirja*. Suomalais-ruotsalaiseksi konvertoitu ja täydennetty sanasto. *Varhaisnykysuomen korpus* (tekstikorpus). Kielipankki. Kotimaisten kielten keskus 2013, Helsinki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-20140730147> [viitattu 3.5.2021].

- GANANDER, CHRISTFRID 1940 [1787]: *Nytt Finskt Lexicon. Uusi suomen sanakirja*. Osa III (I–III), S–Ö. WSOY, Helsinki.
- HAKULINEN, LAURI 1967: Suomen sanakirjoista. LAURI HAKULINEN, OSMO IKOLA ja PAAVO RAVILA (toim.): *Kirjoituksia suomen kielestä*, 83–107. Tietolipas 51. SKS, Helsinki.
- HEIKKINEN, VESA 2017: Sisun tie Suomen sanaksi. *Kotus-blogi* 5.12.2017. Kotimaisten kielten keskus. https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/blogiarkisto/vesa_heikkinen/sisun_tie_suomen_sanaksi.26487.blog [viitattu 3.5.2021].
- HELENIUS, CARL 1838: *Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja. Finsk och Svensk samt Svensk och Finsk Ord-Bok*. Christian Ludvig Hjelt, Åbo.
- HELMINEN, TANJA 2019: Suomalaisen sisun jäljillä. *Kielikello* 1/2019. <https://www.kielikello.fi/-/suomalaisen-sisun-jaljilla> [viitattu 13.6.2021].
- 2020: Sanan *sisu* merkityksen muuttuminen vanhan kirjasuomen ajan kirjallisuudessa ja varhaisen nationalismin valossa. *AVAIN – Kirjallisuudentutkimuksen Aikakauslehti* 17(2), 6–21. <https://doi.org/10.30665/av.90015>
- HORMIA, OSMO 1961: *Gananderin sanakirjan lähteet*. SKST 271.
- HÄKKINEN, KAISA 1990: *Mistä sanat tulevat: suomalaista etymologiaa*. Tietolipas 117. SKS, Helsinki.
- JUSLENIUS, DANIEL 1968 [1745]: *Suomalaisen Sana-Lugun Coetus*. Näköispainos. SKST 288.
- KOTUS 2021: Kielitoimiston sanakirjan edeltäjät. Kotimaisten kielten keskus. https://www.kotus.fi/sanakirjat/kielitoimiston_sanakirja/kielitoimiston_sanakirjan_taustaa/kielitoimiston_sanakirjan_edeltajat [viitattu 3.5.2021].
- KS = *Kielitoimiston sanakirja*. <https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi> [viitattu 3.5.2021, päivitetty 11.11.2020]. Kotimaisten kielten keskus 2020, Helsinki.
- LAHTI, EMILIA 2019: Embodied fortitude: An introduction to the Finnish construct of *sisu*. *International Journal of Wellbeing*, 9 (1), 61–82. <https://doi:10.5502/ijw.v9i1.672>
- LEHTONEN, TOMMI 2017: Sisun kahdet kasvot. *Kanava* 3/2017, 48–50.
- LÄNSIMÄKI, MAIJA 2003: Suomalaista sisua. Kotimaisten kielten keskus. https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kieli-ikkuna_%281996_2010%29/suomalaista_sisua [viitattu 3.5.2021].
- LÖNNROT, ELIAS 1880: *Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Finskt-Svenskt Lexikon*. Osa II (I–II), N–Ö. Jälkimäinen Osa. SKST 50.
- NES = HÄKKINEN, KAISA 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. WSOY, Helsinki.
- NS = *Nykysuomen sanakirja* I–VI. WSOY 1951–1961, Helsinki.
- PS = *Suomen kielen perussanakirja* I–III. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1990–1994, Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1947: *Kieli elää: Pakinoita ja tutkielmia*. WSOY, Helsinki.
- RENVALL, GUSTAF 1826: *Suomalainen Sana-Kirja. Lexicon linguae Finnicae, cum interpretatione duplici, copiosiore Latina, brevior Germanica*. Osa II (I–II), N–Ö. Tomus posterior. Typis Frenckellianis, Aboae.
- Sanomia Turusta* 1877: Hinnerjoelta. *Sanomia Turusta* 14.11.1877. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/482773?term=sisuista&page=2> [viitattu 3.5.2021].
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja* I–III. SKST 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus ja SKS 2012 [2000], Helsinki.
- TYYSSTERI, LAURA 2013: Arvosidonnaiset sanat yleiskielen selittävässä sanakirjoissa. LAURA TYYSSTERI ja KAISA LEHTOSALO (toim.): *Hyvä sanakirja: tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan*, 131–153. Turun yliopisto, Turku.
- Uusi Savo* 1897: ”Suomalainen sauna” Tukholman näyttelyssä. *Uusi Savo* 24.7.1897. <https://digi.kansalliskirjasto.fi/sanomalehti/binding/543974?term=suomalaista&term=sisuamme&term=suomalaista&term=suomalaiseen&term=suomalainen&page=3> [viitattu 3.5.2021].
- VTT = Teknologian tutkimuskeskus VTT 2020: Laaja tutkimus selvitti, onko *sisu* työelämässä voimavara vai kompastuskivi. Teknologian tutkimuskeskus VTT Oy, 11.2.2020. <https://www.vtt.fi/medial->

le/uutiset/laaja-tutkimus-selvitti-sisun-roolia-ty%C3%B6el%C3%A4m%C3%A4ss%C3%A4/
[viitattu 9.5.2021].

WALLIN, JOHAN FREDRIK 1850: *Suomen-, Wenäjän- ja Ruotsin-kielinen Sana-Kirja*. Osa II (I–II), N–Ö. G. Nordenswan, Hämeenlinna.

Katset kohti menetelmiä

Esimiehen alkajais sanat Suomen Kielen Seuran vuosikokouksessa 8.4.2021

Tutkimusmenetelmät ja niistä puhuminen ovat viime vuosina nousseet näkyvästi esille suomalaisessa kielentutkimuksessa ja myös fennistiikassa. Menetelmiä kielentutkijat ovat tietysti käyttäneet aina, mutta niiden eksplisiittinen esittäminen ja kriittinen tarkastelu sekä niiden soveltuvuuden pohtiminen kulloiseenkin tutkimusongelmaan ei ole ollut kovin tyypillistä. Menetelmiä koskeva tieto on ollut niin kutsuttua hiljaista tietoa ja jäänyt tutkimusjulkaisuissa osin rivien välistä pääteltäväksi. Enemmän huomiota viime vuosikymmenten tutkimuskirjallisuudessa ja opinnäytteissä ovat saaneet kulloinkin käytössä olevat kielitieteelliset teoriat ja kuvausmallit.

Menetelmien esiinmarssia vauhdittaa vuoden 2020 lopussa ilmestynyt laaja kokoomateos *Kielentutkimuksen menetelmiä*, jonka on julkaissut Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Teos on avoin julkaisu, joka on kustantajan internet-sivuilla ilmaiseksi luettavissa ja ladattavissa. Esitys on perusteellinen: kaikkiaan yli tuhat sivua ja painettuna versiona neljä osaa. Siihen on koottu suomalaisten, eri tutkimusaloja ja tutkimussuuntauksia edustavien kielitieteilijöiden kuvauksia alansa aineistonhankinta- ja kuvausmenetelmistä, usein myös tutkimusalalle tyypillisistä kysymyksenasetteluista ja toimintatavoista. Kokoelma on suunnattu kielten perus- ja jatko-opiskelijoille, tutkijoille ja muille kielentutkimuksesta kiinnostuneille. Toimituskunnan mukaan tärkeimpänä päämääränä on esitellä ja selkiyttää menetelmällisten eli metodisten mahdollisuuksien kirjoa, menetelmällisten valintojen syitä ja seurauksia, menetelmien vahvuuksia ja heikkouksia sekä ylipäättään metodologisen ja laajemmin metateoreettisen tausta-ajattelun ilmaisemisen tärkeyttä kielentutkimuksessa.

Lisäksi teoksessa esitellään yksittäisiä tutkimusaloja ja -suuntia, joista moniin liittyy omanlaisiaan menetelmiä aineistojen hankintaan ja käsittelyyn. Näitä ovat esimerkiksi diskurssianalyysi, kontaktilingvistiikka, kielitypologia, historiallinen kielitiede, kieliopin tutkimus, filologia, nimistöntutkimus, tekstintutkimus, sosiolingvistiikka, keskustelunanalyysi, vuorovaikutuslingvistiikka ja käänntiede. Menetelmät kytketään näin suoraan niitä käyttävien tutkimusaloihin, joista monilla tietyn menetelmän tai aineistotyypin käyttö kuuluu alan vakiintuneisiin toimintatapoihin (esimerkiksi kansanlingvistiikassa haastattelu tai keskustelunanalyysissä keskusteluaineisto, joka on ensin litteroitu tutkimusalan omia konventioita noudattaen). *Kielentutkimuksen menetelmiä* -kirja tulee epäilemättä tarpeeseen perus- ja jatko-opintojen menetelmäopetuksen tukena, mutta myös kokeneempien tutkijoiden käytössä.

Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineessa on jo melko pitkään ollut tarjolla kielitieteellistä menetelmäopetusta, joka on suunnattu

erityisesti graduntekoa aloitteleville opiskelijoille. Syksyllä 2020 menetelmäkurssi siirrettiin ai-neopintoihin, ja sen kohdeyleisönä ovat nyt proseminaariin tulevat opiskelijat, jotka laativat se-minaarin pohjalta edelleen kandidaatintutkielmansa. Onhan jo ensimmäistä opinnäytettään tekevillä opiskelijoilla tarve perehtyä tutkimusalojensa menetelmiin ja tarjolla oleviin aineistoi-hin. Kurssin vaikutus on näkynyt välittömästi sekä seminaaritöissä että seminaarissa käydyissä keskusteluissa. Menetelmistä on kirjoitettu proseminaritöissä aiempia vuosia eksplisiittisem-min ja laajemmin, onpa muutamassa työssä ollut erillinen menetelmiä ja niiden valintaa käsit-televä alalukukin. Menetelmät ovat näin nousseet taka-alalta valokeilaan, ja opiskelijoiden sekä tutkijoiden tietoisuus niistä on selvästi kasvanut.

Onko menetelmien voimakas korostuminen ja esille nouseminen kielentutkimuksessa sitten pelkästään myönteinen ilmiö? Riskejäkin voi nähdä. Esimerkiksi hankehakemusten tai tiedejulkaisuille tarjottujen käsikirjoitusten vertaisarvioinnissa saattaa korostua liikaakin se, onko niissä käytetty juuri kaikkein uusimpia menetelmiä. Kuten *Kielentutkimuksen menetelmiä* -kirjaa lukemalla voi havaita, kielitieteellä on käytettävissään runsaasti myös vanhempia, koe-teltuja ja edelleen päteviä menetelmiä, joita uuteen aineistoon soveltamalla tutkija voi saavuttaa merkittäviä tuloksia. Niihin tukeutuva tutkija ei saisi pelkästään menetelmävalintansa vuoksi joutua heikompaan kilpailuasemaan esimerkiksi rahoituskilvassa.

Hiukan laajemmasta näkökulmasta katsoen menetelmien korostuminen liittyy tieteenhis-torialliseen aaltoliikkeeseen, jossa mielenkiinnon kohteet vaihtelevat eri aikoina. Vaihtelu näkyy myös käytettyjen kuvausmallien ja itse tutkimusaiheiden valinnassa. Menetelmiä koskevaan keskusteluun liittyy myös fennistiikkaa hallitseva vahva empiristinen ajattelu. ”Fennistiikan ensisijaisena tutkimuskohteena on konkreettinen kieliaines eli fysikaaliset puhunnokset ja tekstit”, kirjoitti Fred Karlsson vuoden 1975 *Virittäjään* laatimassaan kriittisessä kannanotossa fennistiikan silloiseen tieteenparadigmaan. Empiristinen painotus ei ole fennistiikasta kadonnut, mutta se on saanut tuekseen tuolloista vahvemman ja monipuolisemman kielitieteellisen teoriapohjan. Lisäksi se saa sivustatukea kansainvälisen kielitieteen niistä suuntauksista, jotka ovat löytäneet fennistiikassa jalansijaa. Tämä taas voi aiheuttaa osittaisen vahvistusharhan, sil-lä maailmalla tehdään runsaasti myös sellaista kielentutkimusta, joka on luonteeltaan teoria-vetoista eikä ainakaan ensisijaisesti tähtää konkreettisen kieliaineiston kuvaamiseen. Tällainen tutkimus synnyttää muun muassa kielioppiteorioita.

Kaikkiaan suomalainen nykykielitiede on moninaista. Kielitieteemme kentällä vallitsee melko salliva ilmapiiri tutkimusaiheiden, tutkimusnäkökulmien ja teorioiden valinnan osalta. Ero on selvä maihin, joissa alaa repivät jyrkät koulukuntaerot ja koulukuntien välinen keskus-telemattomuus tai joissa vallitsee yhden koulukunnan valta-asema. On hyvä pitää kiinni kieli-tieteemme monimuotoisuudesta ja akateemisesta vapaudesta niin tutkimusaiheiden ja -aineis-tojen valinnan, teoriataustojen kuin menetelmienkin osalta. Toivottavaa on, että tätä vapautta hyödynnetään luovasti ja rohkeasti.

TUOMAS HUUMO

Suomen Kielen Seuran esimies
thuumo@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

Suomen Kielen Seuran toimintavuosi 2020

1 Yleistä

Koronapandemia ja siihen liittyvät kokoontumisrajoitukset vaikuttivat seuran toimintaan monin tavoin vuoden 2020 aikana. Suunniteltuja tapahtumia jouduttiin yliopiston tilojen maaliskuussa sulkeuduttua peruuttamaan tai siirtämään verkkoon. Samasta syystä Turun kaupunginkirjastossa pystyttiin suunnitellun neljän sijaan järjestämään vain yksi yleisölle suunnattu esitelmä. Perinteinen kevätseminaari toteutettiin vasta marraskuun kokouksen yhteydessä. Seuran julkaisutoimintaan pandemia ei vaikuttanut.

2 Julkaisutoiminta

Sananjalan 62. vuosikerta ilmestyi 20.10. Se sisälsi 12 artikkelia sekä joukon katsauksia ja arvosteluja. *Sananjalan* toimitusneuvostoon kuuluivat tarkasteluvuoden aikana seuraavat henkilöt: päätoimittajana dosentti **Paula Sjöblom**, toimitussihteerinä filosofian maisteri **Minerva Piha**, tilaussihteerinä filosofian maisteri **Tiina Parjanen** sekä muina jäseninä **Mikko Bentlin** (Greifswaldin yliopisto), **Satu Grünthal** (Helsingin yliopisto), **Pekka Hakamies** (Turun yliopisto), **Hanne Hieta** (Turun yliopisto), **Kaisa Häkkinen** (Turun yliopisto), **Jyrki Kalliokoski** (Helsingin yliopisto), **Kaarina Koski** (Turun yliopisto), **Leena Kytömäki** (Turun yliopisto), **Päivi Lappalainen** (Turun yliopisto), **Ritva Laury** (Helsingin yliopisto), **Ildikó Lehtinen** (Museovirasto), **Harri Mantila** (Oulun yliopisto), **Sirkka Paikkala** (Kotimaisten kielten keskus), **Karl Pajusalu** (Tarton yliopisto), **Marko Pantermöller** (Greifswaldin yliopisto), **Jari Sivonen** (Oulun yliopisto) ja **Jussi Ylikoski** (Oulun yliopisto ja Sámi allaskuvla).

Sananjalan digitointiprojekti saatettiin loppuun.

3 Esitelmät

Seura järjesti vuonna 2020 seuraavat esitelmätilaisuudet:

12.2. filosofian tohtori Harri Uusitalo esitelmöi Turun kaupunginkirjaston Studiassa aiheesta *Kielentutkija salapoliisina: tekijän tunnistaminen vanhoista teksteistä*.

20.10. filosofian maisteri Krista Teeri-Niknammoghadam esitelmöi Zoom-verkkokokouksessa aiheesta *Miksi joulu on edessä mutta kesä on jo takana? Ajan liikemetaforat suomen kielessä*.

Juhlaseminaari *Akateeminen suomi satavuotiaassa Turun yliopistossa* järjestettiin Zoom-kokouksena 24.11. Siinä kuultiin seuraavat esitelmät:

- Professori emerita Kaisa Häkkinen: *Suomen kieli Turun Suomalaisessa Yliopistossa*
- Apulaisprofessori Ilmari Ivaska: *Mikä erottaa ja mikä yhdistää tieteellisiä tekstejä toisistaan: Akateeminen suomi korpus-kiikarein katsottuna*
- Dosentti Kaisa Kurikka: *Kirjallisuus, tutkimus ja kielillä kirjoittaminen*

Tilaisuuksiin osallistui yhteensä 77 henkeä seuran jäseniä ja muuta yleisöä.

4 Toimihenkilöt

Seuran esimiehenä toimi vuonna 2020 professori **Tuomas Huumo**, I varaesimiehenä professori **Päivi Lappalainen**, II varaesimiehenä apulaisprofessori **Ilmari Ivaska**, sihteerinä filosofian tohtori **Duha Elsayed**, rahastonhoitajana filosofian tohtori **Riitta Jytälä** (30.6. saakka) sekä filosofian maisteri **Carita Roivas** (1.7. alkaen) sekä muina johtokunnan jäseninä professori **Helena Ruotsala**, dosentti **Paula Sjöblom**, lehtori **Inka Rautiainen**, filosofian maisteri **Tiina Parjanen** ja humanististen tieteiden kandidaatti **Atte Huhtala**. Johtokunta kokoontui toimintavuoden aikana neljä kertaa.

5 Palkinnot ja muistamiset

Seura muisti suruadressilla entistä esimiästään, professori emerita Kirsti Siitosta, joka menehtyi 6.3.

Seuran kunniajäseniksi kutsuttiin professorit emeriti Aimo Hakanen ja Kaisa Häkkinen.

Osmo Ikolan rahaston palkinto vuoden 2019 aikana valmistuneesta, suomen ja sen sukielten alaan kuuluvasta parhaasta pro gradu -tutkielmasta myönnettiin Tomi Koivuselle. Kirsti ja Arto Siitosen rahaston kannustuspalkinto annettiin akateemisen suomen opinnoissaan erityisen hyvin menestyneelle Flavia Menghille.

6 Jäsenet

Vuoden lopussa seuraan kuului 114 vakinaista jäsentä sekä 60 vuosi- ja opiskelijajäsentä. Vuosijäsenen jäsenmaksu oli 20 euroa, opiskelijajäsenen 5 euroa. Ainaisjäsenen jäsenmaksu oli 200 euroa kerralla ja lahjoittajajäsenen alin maksu 1000 euroa.

7 Tiedotus

Vuoden aikana lähetettiin kaksi jäsenkirjettä. Lisäksi toiminnasta ja tapahtumista ilmoitettiin yliopiston verkkosivuilla, *Turun Sanomien* yhdistyspalstalla, soveltuvilla sähköpostilistoilla sekä seinämainosin. Seuran kotisivujen ulkoasua ja sisältöä uudistettiin, ja johtokunnan jäsen Tiina Parjanen nimitettiin seuran tiedottajaksi.

8 Varallisuus ja avustukset

Seuran varallisuus oli tarkasteluvuoden alussa 4.142,62 euroa. Tieteellisten seurain valtuuskunta myönsi seuralle 5.700 euroa avustusta *Sananjalka* 62:n julkaisemiseen. Tiedekustantajien liitolta vuonna 2017 *Sananjalan* digitointia varten saadusta 14.300 euron avustuksesta palautetaan 460,06 eur hankkeen päätyttyä. Toimivuoden lopussa seuran varallisuus oli 2.747,91 euroa.

DUHA ELSAYED

Suomen Kielen Seuran sihteeri
duha.elsayed@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
20014 Turun yliopisto

ARVOSTELUJA

Vakuuttava kokonaisesitys suomen kielen yksikön toisen persoonan käytöstä

KARITA SUOMALAINEN: *Kuka sinä on? Tutkimus yksikön 2. persoonan käytöstä ja käytön variaatiosta suomenkielisisä arkikeskusteluissa*. Annales Universitatis Turkuensis, sarja C, osa 499. Turun yliopisto, Turku 2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8238-7>. 72 sivua + 4 artikkelia.

Karita Suomalaisen joulukuussa 2020 tarkastettu väitöskirja käsittelee nimensä mukaisesti yksikön 2. persoonan käyttöä ja käytössä ilmenevää vaihtelua suomenkielisisä keskusteluissa. Kyseessä on yhden kielipiillisen kategorian syvällinen tutkimus, joka perustuu kyseisen piirteen todellisen käytön analyysiin laajasta aineistosta. Teoreettis-metodologisesti tutkimus nojaa vuorovaikutuslingvistiikkaan ja keskustelunanalyysiin ja jatkaa näin luontevasti näiden suuntausten piirissä tehtyä persoonaviittauksia koskevaa tutkimusta (esim. Seppänen 1998; Helasvuo 2008; Priiki 2017; Uusitupa 2017). Samalla se paikkaa olennaisen aukon, sillä yksikön 2. persoona on jäänyt toistaiseksi tutkimuksessa sivuun.

Väitöskirja koostuu neljästä vertaisarvioidusta artikkelista ja yhteenvedosta. Artikkeleita sitoo yhteen viisi tutkimuskysymystä (s. 5):

Millaisia käyttötapoja yksikön 2. persoonan ilmauksilla on arkikeskustelussa?

Millaisia indeksikaalisia viittaussuhteita yksikön 2. persoonalle rakentuu: kehen tai mihin sillä voidaan viitata?

Miten syntaktis-semanttinen konteksti vaikuttaa yksikön 2. persoonan esiintymän tulkitaan?

Millaisissa toiminnallisissa konteksteissa yksikön 2. persoonan ilmauksia käytetään?

Mikä on yksikön 2. persoonan rooli vuorovaikutuksessa meneillään olevan puhetilanteen jäsentymisen ja osanottajien välille rakentuvien suhteiden kannalta?

Yksittäisissä artikkeleissa tutkimuskysymykset poikkeavat osin näistä esimerkiksi siksi, että niistä kahdessa vertaillaan yksikön 2. persoonan käyttöä nollapersoonaan. Yhteenvedossa keskiöön on kuitenkin nostettu yksikön 2. persoona, ja siinä osatutkimuksia tarkastellaan nimenomaan tämän persoonan näkökulmasta.

Artikkeleiden julkaisukanavat ja -kielet on valittu mielekkäällä tavalla. Artikkeleista kaksi (I, IV) on suomenkielisiä, ja ne Suomalainen on kirjoittanut yksin; kaksi muuta (II, III) ovat englanninkielisiä, ja ne ovat yhteisartikkeleita, joissa toisena kirjoittajana on Mikael Varjo. Kokonaisuutta ajatellen näkökulma on mielekkäällä tavalla moniulotteinen, sillä osatutkimuksissa käsitellään kattavasti yksikön 2. persoonan erilaisia käyttötapoja: deiktisesti spesifiä, avointa ja kiteytyntä käyttöä; lisäksi Suomalainen osoittaa, että osa viittauksista on monitulkitaisia.

Jokainen osatutkimus tarjoaa selvästi toisista erottuvan tulokulman fokuksessa olevaan kieliopilliseen kategoriaan. Esittelen seuraavaksi nämä työn ytimen muodostavat artikkelit.

Osatutkimusten esittelyä

Artikkeli I (Suomalainen 2018) keskittyy deiktisesti spesifin ja avoimen käytön keskinäisiin eroihin. Sen lähtökohtana on kaikkien yksikön 2. persoonan tapausten luokittelu näihin kahteen kategoriaan vuorovaikutuskontekstiin nojaten. Selvästi spesifien ja avointen viittausten lisäksi aineistossa on monitulkintaisia tapauksia sekä yksikön 2. persoonan kiteytynyttä käyttöä (ks. artikkelia IV). Tutkimus osoittaa esimerkiksi, että deiktisesti spesifi eli yhteen tiettyyn vastaanottajaan viittaava ilmaus esiintyy tyypillisesti kysymyksissä ja pyynnöissä sekä vuoroissa, joissa äänessäolija kuvaa yhtä tiettyä keskustelun osanottajaa, kun taas avoimet viittaukset eivät viittaa ainoastaan vastaanottajaan vaan laajemmin tietynlaiseen kokemukseen tai tietyssä tilanteessa tapahtuneeseen tai mahdolliseen toimintaan. Näitä avoimia viittauksia, joita ei-kielieteilijöiden parissa nimitetään *sä*-passiiviksi, esiintyy tyypillisesti kerrontasekvensseissä. Tällainen vertaileva näkökulma, jossa avoimet viittaukset on rinnastettu vastaaviin spesifeihin viittauksiin, on jäänyt kansainvälisessäkin tutkimuksessa toistaiseksi hyvin vähälle (ks. kuitenkin de Hoop–Tarenskeen 2015), joten tutkimusasetelma on perusteltu ja innovatiivinen.

Artikkelissa II (Varjo–Suomalainen 2018) ja III (Suomalainen–Varjo 2020) fokus on avoimessa käytössä, jolloin vertailukohtana on toinen avointa käyttöä ilmentävä rakenne, nollapersoonana. Näitä rakenteita on aiemminkin vertailtu keskenään (ks. Laitinen 1995, 2006; Lappalainen 2015) mutta ei yhtä laajasta aineistosta eikä yhtä systemaattisesti kuin Suomalaisen ja Varjon tutkimuksissa (vrt. kuitenkin Uusitupa 2017 rajakarjalaismurteiden osalta). Osatutkimuksessa II huomio on semanttis-kieliopillisissa seikoissa eli esimerkiksi yksikön 2. persoonan tai nollapersoonalausuman verbityypissä, verbin aikamuodossa ja esikentän elementeissä. Pyrkimyksenä ei ole pelkästään kuvata vaan myös selittää kahden persoonakonstruktion eroja, ja näin kirjoittajat myös tekevät. Tämä tutkimus vahvistaa käsitystä aiemmassa tutkimuksessa esiin tulleista eroista yksikön 2. persoonan avoimen käytön ja nollapersoonan välillä mutta myös syventää käsitystä erojen syistä. Tilastollisen analyysin keinoin nähdään, mitkä mahdollisista eroista ovat merkitseviä, ja näin kahden lähirakenteen ominaispiirteet tarkentuvat. Artikkelista käy muun muassa ilmi, että selvimminkin vertailtavat rakenteet eroavat toisistaan siinä, millaisia elementtejä esiintyy niiden esikentässä, miten yleistä on konditionaalinen käyttö ja mitkä ovat yleisempiä verbityyppejä. Selityksiä näille tilastollisesti merkitseviksi havaituille eroille etsitään laadullisen tarkastelun kautta. Tulokset eivät sinänsä yllätä, vaan tutkimuksen uutuusarvo on enemmän sen metodiikassa, kvantitatiivisen ja kvalitatiivisen lähestymistavan yhdistelmässä.

Artikkelissa III puolestaan kartoitetaan ensin kvantitatiivisin keinoin, miten aineiston yksikön 2. persoonan avoimen käytön esiintymät ja nollapersoonaesintymät jakautuvat aineiston eri keskusteluihin ja miten nämä esiintymät vielä tarkemmin sijoittuvat niissä kahdessa keskustelussa, joissa esiintymiä on eniten. Myös puhujien välisiä eroja tarkastellaan kvantitatiivisesti. Kirjoittajat osoittavat, miten esiintymät kimppuuntuvat tiettyihin keskustelun kohtiin. Esitystapa on hyvin havainnollinen. Kvalitatiivisessa osuudessa selvitetään, millaiset vuorovaikutuskontekstit ovat tyypillisiä yksikön 2. persoonan avoimelle käytölle ja millaiset puolestaan nollapersoonalle; lisäksi analysoidaan näiden kahden rakenteen vuorottelua samassa sekvenssissä. Analyysi onnistuu näyttämään, miten näiden kahden läheisen rakenteen käyttökontekstit

eroavat toisistaan ja miten niillä muokataan osallistumiskehikkoa ja rakennetaan intersubjektii-visuutta. Tämän osatutkimuksen näkökulmat ovat uusia ajatellen aiempaa avoimia viittauksia koskevaa tutkimusta.

Artikkelissa IV (Suomalainen 2020) huomio on kiteytyneen ja deiktisesti spesifin käytön rajankäynnissä, jota lähestytään yhden esimerkkitapauksen avulla. Artikkelin fokuksessa on *tietää*-verbin yksikön 2. persoonan preesensin interrogatiivimuodot, joita tutkitaan esimerkkinä kyseisen persoonamuodon kiteytyneestä käytöstä. Esiintymiä tarkastellaan jatkumolla: Sen toisessa päässä ovat deiktisesti spesifit viittaukset, joissa äänessäolija tiedustelee muilta osallistujilta heidän tietämystään, joten niitä voi pitää aitoina kysymyksinä. Toiseen ääripäähän sijoittuvat ne, joissa on merkkejä kieliopillistumisesta. Artikkelin keskeinen kysymys on, voiko näitä jälkimmäisiä pitää partikkeleina. Suomalaisen vastaus on kielteinen, vaikka hän osoittaakin useita partikkelistumiseen viittaavia merkkejä. Tämä osatutkimus täydentää aiempaa tutkimusta, jossa on tarkasteltu yksikön 2. persoonan verbinmuotojen partikkelistumista niin suomessa kuin muissakin kielissä (Fox Tree–Schrock 2002). Suomen osalta on tutkittu *kato*- ja *kuule*-muotoja (Hakulinen–Seppänen 1992; Siitonen–Rauniomaa–Keisanen 2019; Hakulinen–Keevallik–Lindström 2003), mutta *tietää*-verbiä ei ole tästä näkökulmasta aiemmin tarkasteltu.

Aineisto ja metodit

Tutkimuksen aineistona on Arkisyn-korpus, joka siis koostuu arkikeskusteluista. Analysoidun aineiston määrä vaihtelee perustellusti osatutkimuksittain, ja eri osatutkimusten aineistoja on kuvattu havainnollisesti yhteenvedossa (s. 32–34). Enimmillään aineistona on ollut lähes 30 tuntia, mutta kaikissa tutkimuksissa sitä on ollut vähintäänkin riittävästi. Aineiston sekakoosteisuus ja vaihteleva tekninen laatu ovat osaltaan vaikuttaneet siihen, että analyysin fokus on verbaalisessa vuorovaikutuksessa eikä niinkään prosodiassa tai kehollisessa toiminnassa.

Tutkimuksen metodologisena kivijalkana ovat vuorovaikutuslingvistiikka ja keskusteluanalyysi. Tekijä esittelee näitä suuntauksia selkeästi ja kuvailee vakuuttavasti oman positionsa (ks. alalukua 2.1). Analyysi on lähtökohdiltaan empiiristä ja laadullista. Fokuksessa on yksikön 2. persoonan lausumien analysointi osana vuorovaikutuskontekstia – se, miten näitä lausumia käytetään. Osatutkimukset eivät ole keskenään aivan tasalaatuisia siinä suhteessa, miten niiden esimerkkien analyyseissa vuorovaikutuslingvistiikan ja keskusteluanalyysin periaatteet toteutuvat. Osassa artikkelien II ja IV esimerkeistä kontekstia on niin niukasti, ettei lukijalla ole pääsyä siihen, mihin fokusvuoron tulkinta perustuu. Yleisesti ottaen analyysit ovat kuitenkin tarkkanäköisiä ja oivaltavia.

Kuten edellä kävi jo ilmi, kahdessa yhteisartikkelissa (II, III) on hyödynnetty myös kvantitatiivisia menetelmiä, joilla saadaan esiin esimerkiksi sitä, mitkä ovat yksikön 2. persoonan avoimen käytön merkittävimmät semanttis-kieliopilliset erikoispiirteet suhteessa sille läheiseen nollapersoonaan tai millaista vaihtelua näiden lähirakenteiden käytössä on eri keskustelujen ja niiden osallistujien välillä. Vaikka vastaavanlaista kvalitatiivisen ja kvantitatiivisen menetelmän yhdistämistä on hyödynnetty jo muutamissa aiemmin valmistuneissa väitöskirjoissa (esim. Väänänen 2016; Priiki 2017), tutkimusasetelmat ovat kiistatta innovatiivisia ja tuottavat vakuuttavia tuloksia.

Vuorovaikutuslingvistiikan ja keskusteluanalyysin lisäksi tutkimusta kehystää vahva dialogistinen kielenäkemys (Linell 1998, 2009). Vaikka se on osatutkimuksista eksplisiittisesti

mainittu vain ensimmäisessä artikkelissa, dialogistisen kielitieteen valinta koko tutkimusta sitovaksi taustateoriaksi ei tunnu väkinäiseltä tai jälkiviisaudelta. Suomalainen nimittäin osoittaa taitavasti, että se toimii metateoreettisena kehyksenä tulosten tulkinnalle, ja näyttää, että tutkimuksen taustalla on syvälinen kielinäkemys, jota vasten tuloksia tarkastellaan. Tämä ilmenee erityisesti yhteenvedon luvuissa 2, 3 ja 6.

Tulosten ja tutkimuksen arviointia

Yhteenvedo-osuudessa Suomalainen sitoo eri näkökulmat osuvien tutkimuskysymysten avulla yhteen niin, että fokus on nimenomaan yksikön 2. persoonassa: sen erilaisissa käyttötavoissa ja rakentamisessa viittaussuhteissa. Osatutkimukset eivät näyttäyty erillisinä, vaan niistä rakennetaan vakuuttava synteesi. Kokonaisuutena tutkimus osoittaa, että yksikön 2. persoonan erilaisia käyttötapoja yhdistää niiden toimiminen vastaanottajuuden indeksinä ja keinona osallistaa vuorovaikutuksen osanottajia. Kyseessä on kielellinen resurssi, jolla luodaan yhteyksiä itsen ja toisten välille. Tarkastelemalla samanaikaisesti niin yksikön 2. persoonan deiktisesti spesifiä, avointa ja kiteytyntä käyttöä tutkimus avaa uusia näkökulmia tähän persoonakategoriaan ja osoittaa, että se on monipuolisempi vuorovaikutuksen resurssi kuin tähänastisen kielenkuvauksen perusteella saattaisi päätellä. Tätä tietoa on mahdollista hyödyntää niin tulevassa tutkimuksessa kuin kielenopetuksessakin.

Tutkimuksessa on tehty myös tarpeellisia rajauksia. Niinpä tutkimuskohteena ovat pelkästään arkikeskustelut eikä huomiota ole kiinnitetty esimerkiksi alueelliseen ja sosiaaliseen variaatioon tai eri käyttötavoissa tapahtuneisiin ajallisiin muutoksiin. Myöskään vuorovaikutuksen multimodaalisuutta ei ole juuri eksplisiittisesti analysoitu. Erityisesti kehollisen vuorovaikutuksen systemaattinen tarkastelu olisi syventänyt vastauksia tutkimuskysymyksiin 2 ja 5 eli ymmärrystä siitä, millaisia indeksisiä viittaussuhteita yksikön 2. persoonalla rakennetaan ja mikä sen rooli on vuorovaikutustoiminnan jäsentymisen ja puhetilanteen osanottajien välisten suhteiden kannalta. Esimerkiksi monitulkintaisia viittauksia analysoidessa (ks. Suomalainen 2018, 336–337) olisi ollut relevanttia tarkastella osallistujien katseita (ks. esim. Lerner 1996; Seppänen 1998); prosodiaan olisi puolestaan kannattanut kiinnittää huomiota esimerkiksi *tiedätkö*-ilmausten tulkinnan yhteydessä. Samalla on myönnettävä, että analyysin laajentaminen prosodian ja kehollisen toiminnan yksityiskohtaiseen tarkasteluun olisi väistämättä johtanut jonkin muun ulottuvuuden poisjättämiseen tai ainakin huomattavaan ohentamiseen, mikä olisi ollut sääli. Pidän siis Suomalaisen ratkaisua hyväksyttävänä rajauskysymyksenä (s. 59).

Kuten edeltä käy ilmi, väitöskirjan neljä osatutkimusta valottavat tutkimuskohdettaan eri suunnista. Aiemmasta fennistisestä ja muita kieliä koskevasta tutkimuksesta löytyy esikuvia näissä artikkeleissa käsiteltäville tutkimusasetelmille, mutta tiedossani ei ole yhtäkään tutkimusta, jossa yksikön 2. persoonan käyttöä tarkasteltaisiin samassa tutkimuksen puitteissa juuri Suomalaisen valitsemista näkökulmista. Kokonaisuus on siis innovatiivinen ja samalla mielekkäästi rakennettu. Kussakin osatutkimuksessa on tehty omat perustellut rajauksensa, ja ne on myös eksplikoitu selvästi viimeistään yhteenvedossa.

Työn ansioksi on luettava myös lukuisten kiinnostavien jatkotutkimusaiheiden esittely; näihin aiheisiin toivoisin Suomalaisen, samoin muiden tutkijoiden, tulevaisuudessa tarttuvan. Suomalainen uskaltaa lisäksi tarkastella tutkimustaan kriittisin silmin ja nostaa esiin seikkoja, jotka hänen työssään ovat jääneet sivuun tai olisivat voineet toteutua vielä nykyistä paremmin.

Yhtä lailla hän osaa nähdä työnsä uutuusarvon ja tuoda esiin sen merkityksen suhteessa aiempaan tutkimukseen.

Suomalaisen tutkimus täyttää kiistattomasti selvän fennistisen tutkimusaukon. Samalla se osallistuu vakuuttavalla tavalla kansainväliseen keskusteluun esimerkiksi avoimista viittauksista ja verbimuotojen partikkelistumisesta. Pidänkin Karita Suomalaisen väitöskirjaa tieteellisesti merkittävänä ja monin tavoin poikkeuksellisen ansiokkaana tutkimuksena. Erityiskiitoksen hän ansaitsee erinomaisesti laaditusta yhteenvedo-osasta.

HANNA LAPPALAINEN

hanna.lappalainen@uef.fi

Humanistinen osasto

Itä-Suomen yliopisto

Lähteet

- FOX TREE, JEAN E. – SCHROCK, JOSEF C. 2002: Basic meanings of *you know* and *I mean*. *Journal of Pragmatics* 34 (6), 727–747. [https://doi.org/10.1016/S0378-2166\(02\)00027-9](https://doi.org/10.1016/S0378-2166(02)00027-9).
- HAKULINEN, AULI – KEEVALLIK, LEELO – LINDSTRÖM, JAN 2003: *Kuule, kule, hördu*. Projicerande praktiker i finska, estniska och svenska samtal. BENGT NORDBERG, LEELO KEEVALLIK ERIKSSON, KERSTIN THELANDER ja MATS THELANDER (toim.): *Grammatik och samtal. Studier till minne av Mats Eriksson*, 199–218. Institutionen för nordiska språk, Uppsala universitet.
- HAKULINEN, AULI – SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1992: Finnish *kato*. From verb to particle. *Journal of Pragmatics* 18 (6), 527–549. [https://doi.org/10.1016/0378-2166\(92\)90118-U](https://doi.org/10.1016/0378-2166(92)90118-U).
- HELASVUO, MARJA-LIISA 2008: Minä ja muut. Puhujaviitteisyys ja kontekstuaalinen tulkinta. *Virittäjä* 112 (2), 186–206.
- DE HOOP, HELEN – TARENSKEEN, SAMMIE 2015: It's all about you in Dutch. *Journal of Pragmatics* 88, 163–175. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2014.07.001>.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoona. *Virittäjä* 99 (3), 337–358.
- 2006: Zero person in Finnish. MARJA-LIISA HELASVUO ja LYLE CAMPBELL (toim.): *Grammar from human perspective. Case, space and person in Finnish*, 209–231. John Benjamins, Amsterdam.
- LAPPALAINEN, HANNA 2015: Omaa vai yhteistä? Nollapersoona, itseen viittaamisen rajat ja kategorisointi. MARJA-LEENA SORJONEN, ANU ROUHIKOSKI ja HEINI LEHTONEN (toim.): *Helsingissä puhuttavat suomet. Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*, 403–443. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LERNER, GENE H. 1996: On the place of linguistic resources in the organization of talk in interaction: 'Second person' reference in multi-party conversation. *Pragmatics* 6 (3), 281–294. <https://doi.org/10.1075/prag.6.3.02ler>.
- LINELL, PER 1998: *Approaching dialogue. Talk, interaction and contexts in dialogical perspectives*. John Benjamins, Amsterdam. <https://doi.org/10.1075/impact.3>
- 2009: *Rethinking language, mind and world dialogically. Interactional and contextual theories of human sense-making*. Information Age Publishing, Charlotte, NC.
- PRIIKI, KATRI 2017: Hän, se, tää vai toi? Vuorovaikutussosiolingvistinen tutkimus henkilöviittauksista Kaakkois-Satakunnan nykypuhekielessä. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C, osa 432. Turun yliopisto, Turku.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit. Tämä, tuo, se ja hän viittaamassa keskustelun osallistujiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SIITONEN, PAULIINA – RAUNIOMAA, MIRKA – KEISANEN, TIINA 2019: ”Kato. Hulluna puolukoita”. *Kato vuorovaikutuksen resurssina luontoilussa*. *Virittäjä* 123 (4), 518–549. <https://doi.org/10.23982/vir.71162>.

- SUOMALAINEN, KARITA 2018: *Sinä*, konteksti ja monitulkintaisuus. Yksikön 2. persoonan viittaussuh-
teista arkikeskustelussa. *Virittäjä* 122 (3), 320–355. <https://doi.org/10.23982/vir.63686>.
- 2020: *Tiedätkö* – kysymyksestä kiteymäksi. *Sananjalka* 62, 33–53. <https://doi.org/10.30673/sja.91103>.
- SUOMALAINEN, KARITA – VARJO, MIKAEL 2020: When personal is interpersonal. Organizing interaction
with deictically open personal constructions in Finnish everyday conversations. *Journal of Prag-
matics* 168, 98–118. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2020.06.003>.
- UUSITUPA, MILLA 2017: *Rajakarjalaismurteiden avoimet viittaukset*. Publication of the University of East-
ern Finland. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 117. University of Eastern
Finland, Joensuu.
- VARJO, MIKAEL – SUOMALAINEN, KARITA 2018: From zero to 'you' and back. A mixed methods study
comparing the use of two open constructions in Finnish. *Nordic Journal of Linguistics* 41 (3),
333–366. <https://doi.org/10.1017/S0332586518000215>.
- VÄÄNÄNEN, MILJA 2016: *Subjektin ilmaiseminen yksikön ensimmäisessä persoonassa. Tutkimus suomen
vanhoista murteista*. Turun yliopiston julkaisuja, sarja C osa 430. Scripta Lingua Fennica Edita.
Turku.

Ensimmäinen väitöskirja eteläsaamelaisista

MINERVA PIHA: *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa: Kielitieteellis-arkeologinen näkö-
kulma*. Annales Universitatis Turkuensis, sarja C, osa 498. Turun yliopisto, Turku 2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-8212-7>. 99 sivua + 3 artikkelia.

Kumma kyllä eteläsaamelaiset ovat aina olleet Suomessa vähiten tutkittuja sukukansojamme
samoin kuin heidän kielensä vähiten tutkittuja sukukieliämme. Jopa silloin kun rautaesirippu
oli kiinni eikä itäisempien kielisukulaistemme luokse ollut pääsyä, vain harva suomalainen vai-
vautui tekemään kenttätöitä länsiblokkiin kuuluneiden eteläsaamelaisten parissa. Ainoat suo-
malaistutkijan julkaisemat eteläsaame(laisi)a käsittelevät monografiat ovatkin edelleen Eliel
Lagercrantzin *Sprachlehre des Südlappischen* (1923) ja *Wörterbuch des Südlappischen* (1926).
Vaikka ainakin yksi eteläsaame(laisi)a koskeva painamaton pro gradu -tutkielma on sentään
valmistunut (Lagerblom 1998), maamme ensimmäinen akateeminen väitöskirja on antanut
odotuttaa itseään aina tähän päivään saakka.

Kuten nimestäkin voi päätellä, eteläsaame on saamelaiskielistä eteläisin, mutta se on samal-
la myös niistä läntisin. Itse asiassa se on jopa uralilaisista sukukielistämmekin läntisin, mikäli
emme laske amerikansuomen kaltaisia myöhäsyntyisiä kielisaarekkeita. Nimenomaan sijainti
tekeekin eteläsaamesta erityisen kiinnostavan, mistä ja milloin se on Keski-Skandinaviaan pää-
tynyt. Tähänastinen näkemys on useimmiten ollut sillä sinänsä loogisella kannalla, että etelä-
saame olisi levinnyt Pohjoiskalotilta, jossa muitakin nykysaamelaiskieliä puhutaan. Vasta aivan
viime vuosina on tultu ajatelleeksi myös vaihtoehtoa, että eteläsaame olisikin levinnyt Pohjan-
lahden yli Länsi-Suomesta, josta tunnetusti löytyy saamelaisperäistä paikannimistöä. Esitetyt
ajoitukset ovat taas ulottuneet jääkauden lopusta 1600-luvulle, jos kohta ajanlaskun alun jälkei-
set ensimmäiset vuosisadat ovat viime vuosina olleet suosituimpia.

Koska ensimmäiset kiistattomat kirjalliset maininnat eteläsaamelaisista ovat todella vasta 1600-luvulta, heidän aiempaa menneisyyttään on täten mahdollista tutkia vain muiden kuin historiatieteiden avulla. Tällöin kysymykseen tulevat ensisijaisesti arkeologia ja kielihistoria nimenomaan tässä järjestyksessä. Tosin saksalaisen indoiranistin Karl Hoffmannin tiettävästi ensimmäisenä ääneen lausuman näsäviisauden mukaan ”ruukut eivät puhu” (Hoffmann *apud* Witzel 1995, 89). Totta, mutta sen sijaan niiden valmistajat kyllä puhuivat. Kuten hiljattain edesmennyt Turun yliopiston ensimmäinen arkeologian professori Unto Salo erinomaisesti kiteytti, ”kielihistorian ja arkeologian lähteet ovat yhden ja saman menneisyyden jälkiä, menneisyyden, jonka kattavampi tulkinta on kaiken historiallisen tutkimuksen korkea päämäärä” (Salo 1996, 344).

Tätä ylevää periaatetta noudattaa myös samassa yliopistossa 27.11.2020 tarkastettu Minerva Pihan väitöskirja *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa: Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma*. Vaikka kielihistoriaa ja arkeologiaa on yhdistelty vuosien varrella pilvin pimein, asialla on lähes poikkeuksetta ollut joku sellainen, joka on vaivautunut kunnolla perehtymään korkeintaan toiseen näistä tieteenhaaroista jos siihenkään (eikä lukijan ole syytä loukkaantua väittämästäni, koska tunnustan itsekin kuuluvani joukkoon). Käsissämme olevan väitöskirjan tekeekin ainutlaatuiseksi se, että sen kirjoittajalla on sekä kielihistoriallinen että arkeologinen peruskoulutus. On näet huomattavasti vaikeampaa hallita kuin väittää hallitsevansa useampia tieteenhaaroja.

Rakenteesta

338-sivuinen artikkeliväitöskirja alkaa 99-sivuisella yhteenvedo-osuudella, jota seuraa kolme pääotsikon teemaan luontevasti asettuvaa artikkelia sivumääriltään 116, 89 ja 23. Jo monissa populaariartikkeleissaan Piha on osoittanut kirjoittavansa poikkeuksellisen selkeää ja sujuvaa suomea, ja toisaalta väitöskirjan englanninkieliset artikkelit osoittavat, ettei Yhdysvalloissa vietetty lukioaikainen vaihto-oppilasvuosi ole mennyt hukkaan.

Yhteenvedo-osuuden varsinaisesti alkava luku 1 Johdanto (s. 17–31) perustelee, miksi valittu aihe on informaatioarvoltaan merkittävä: siinä missä perinteinen tutkimus on siis ajoittanut Keski-Skandinavian (etelä)saamelaistumisen vasta 1600-luvulle, vuosituhaten vaihteessa yltiöpäisimmät väittivät alueen ensimmäisten jääkauden jälkeisten alkuasukkaiden puhuneen uralilaista kieltä. Väitöstutkimuksen perimmäinen tarkoitus onkin vastata ”monitieteisestä, kielitiedettä ja arkeologiaa yhdistävästä näkökulmasta, kuinka varhaiseksi eteläsaamen kielen tulon Keski-Skandinaviaan voi ajoittaa ja miten kielen tulo ja läsnäolo näkyvät arkeologisessa aineistossa” (s. 17). Teoreettisena lähtökohtana on samaan aikaan oletus, että ”arkeologian ja kielitieteen yhdistäminen tuottaa kokonaisvaltaisemman ja syvemmän kuvan menneisyydestä, kuin kumpikaan tieteenala voisi yksin tuottaa” (s. 19).

Luku 2 Tutkimuksen taustaa (s. 32–54) käy läpi aiempaa tutkimusta keskittyen pääasiasa valtavirtänäkömyksiin, kun taas moneen kertaan jo kumotut marginaalinäkemykset jäävät ansaitusti mainitsematta (esim. Kalevi Wiikin fanien on turha etsiä idolinsa nimeä). Myös eteläsaamelaisten esihistoriassa ovat vastakkain olleet maahanmuutto- ja jatkuvuusteorioiden, mutta erona erityisesti suomalaisten esihistoriaan on ollut se, ettei jälkimmäinen koskaan syrjäyttänyt ensimmäistä yleisesti hyväksyttynä oppi- ja käsikirjatietona, vaan molemmat teoriat ovat saaneet kannatusta aivan viime vuosiin saakka.

Seuraava luku 3 Aineistot ja menetelmät (s. 55–61) jakautuu otsikkonsa mukaisesti kahtia. Kielitieteellisenä aineistona on eteläsaamen sanasto, arkeologisenä taas eteläsaamelaisiksi katsottavat muinaisjännökset. Menetelmänä todetaan olevan *Wörter und Sachen*, jolloin kannattaa huomata, että termillä on sekä ahtaampi että väljempi merkitys. Ahtaammassa merkityksessään *Wörter und Sachen* tarkoittaa vain tiettyä 1900-luvun alussa saksalaisella kielialueella toiminutta filologista kuppikuntaa, kun taas väljemmin sillä voidaan viitata melkeinpä mihin tahansa sanoja ja asioita yhdistelevään tutkimukseen. Jälkimmäisessä tapauksessa tyyliuunnan kotimaiseksi pioneeriksi voidaan nimetä jo August Ahlqvist klassikollaan *Det vestfinska språkets kulturord* (1871).

Luvun 4 Tutkimuksen tulokset (s. 62–78) aloittaa sen oheistuuotteena kehitetty ”teoreettinen malli”, joka ”mahdollistaa sanasto- ja arkeologisen aineiston systemaattisen korreloinnin” (s. 62). Koska alalla ei ole pulaa sen enempää kritiikittä kantakieliä kulttuureihin yhdistelevisiä naiiveista idealisteista kuin kielitieteen ja arkeologian yhdistettävyyden kieltävistä kyynisistä nihilisteistä, on kerrankin virkistävää törmätä tutkijaan, joka onnistuu tavoittamaan kultaisen keskitien. Seuraavaksi yhteenveto-osuus siirtyy osajulkaisujen tuloksiin, miksi nimenomaiset kolme artikkelia onkin luontevinta käsitellä tässä välissä.

Ensimmäinen artikkeli ”Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden” (Piha 2018) on samalla niistä laajin. Epäilemättä merkittävin tulos on varhaisrautakautisten eteläsaamelaisen harjoittama kotieläintalous, jonka vasta myöhäisrautakaudella vaihduttua poropaimentolaisuuteen vastaava skandinaavisperäinen terminologia koki saman semanttisen siirtymän. Juuri kotieläinsanastossa kielihistoriallinen ja arkeologinen aineisto korreloivatkin parhaiten, kun taas vastakkaista ääripäätä edustaa korusanasto, mikä selittyy sillä, että vaikka korut itse olivat paleoliittinen keksintö, koruja tarkoittavat sanat ovat taas maailman kielissä yleensä vasta historiallisen ajan neologismeja.

Toinen artikkeli ”Archaeological and lexical perspectives on indigenous South Saami religion” (Piha 2018) jatkaa edellisessä artikkelissa hyväksi havaitulla linjalla, mutta nyt vain keskittyyään rautakautisten skandinaavilainojen sijasta muinaisuskonnollisiin termeihin sekä niiden arkeologisesti havaittaviin vastineisiin. Kun etymologisen kerrostuman asemasta tutkimuskohteenä on semanttinen kategoria, joudutaan yksittäiset termit ajoittamaan erikseen, mihin jälleen tarvitaan kielihistorian ja arkeologian hedelmällistä yhteistyötä. Muinaisuskoa tutkittaessa ei pelkällä arkeologialla pitkälle pötkitäkään, koska uskontoja harjoitetaan paljolti korvien välissä. Niinpä tällaiselle tutkimukselle luulisi olevan jatkossa enemmänkin kysyntää.

Kolmannessa artikkelissa ”Kantasaamesta eteläkantasaameen: Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä” (Piha–Häkkinen 2020) apukirjoittajana on toiminut uralisti Jaakko Häkkinen, ja edellisistä artikkeleista poiketen tässä keskitytäänkin pääasiassa kielihistoriaan. Artikkelin keskeisimpänä johtopäätöksenä on se, että ”eteläsaamen esimuoto, eteläkantasaame, on murteutunut yhteisestä kantasaamelaisesta kielestä ensimmäisenä 200-luvulla” (s. 70). Aina-kin itse olen vakuuttunut tästä klassifikaatiosta, jota voidaan edelleen tukea koko muulle saamel- le yhteisillä innovaatioilla (ks. Korhonen 1981, 20–21).¹ Tosin ihan ongelmaton klassifikaatio ei

1 Kaikesta huolimatta en laskisi astevaihtelua näihin innovaatioihin, sillä vaikka se puuttuikin eteläsaamesta, sitä esiintyy toisessa eteläkantasaamen tytärkielessä uumajansaamessa, joskin rajoitetummin kuin piitimensaamessa sekä siitä eteenpäin. Itse taipuisinkin palauttamaan astevaihtelun sekä kantasaameen että eteläkantasaameen ja toteamaan sen vain sittemmin hävinneen eteläsaamesta täysin sekä uumajansaamesta osittain (vrt. Sammallahti 1998, 191–192).

ole johtuen muutamista konsonanttimuutoksista, jotka pikemmin viittaisivat itäkantasaamen ensimmäisenä eronneen muusta saamesta (ks. Sammallahti 1998, 193–194).² Lopullista sanaa ei siis toistaiseksi ole sanottu, mikä kuitenkin on humanistisissa tieteissä sääntö eikä poikkeus.

Yhteenveto-osuuden viimeinen luku 5 Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa: päätelmiä ja tulevaisuuden näkymiä (s. 79–83) sisältääkin mainioita suunnitelmia, mitä kaikkea tutkia jatkossa. Erityisen kiinnostava kysymys on ”eteläsaamen Skandinaviaan tuoneen väestön kulkureitti”: ”Merenkurkun yli”, ”Pohjanlahden ympäri rannikkoa myöten” vai kenties ”Pohjanlahden eteläpuolelta esimerkiksi Ahvenanmaan kautta” (s. 82)?³ Toisaalta väitöstutkimuksen ansiokkuudesta kertoo, että se inspiroi itseäni pohtimaan sen ulkopuolelle jääneitä aihepiirejä: esimerkiksi onko joidenkin eteläsaamen skandinaavilainojen lähtökieleksi osoitettavissa lähinaapurissa Taalainmaalla puhuttava *älvdalska*, joka synkronisesti lasketaan ruotsin murteeksi mutta joka diakronisesti erosi kantaskandinaavista muinaisgotlannin jälkeen heti toisena (ks. esim. Schalin 2018, 50)?

Keskustelua

Makuasioista voi kiistellä toisin kuin tosiasioista, ja yksi tällainen makuasia on saamelainen alkukoti eli saamelaisen kantakielen puhuma-alue. Hyvää tieteellistä käytäntöä noudattaen Piha toteaa minun alkukotini olevan ”eteläisen Suomen ja Laatokan sekä Äänisen välillä” (s. 48), hänen omansa taas ”Karjalankannaksen ja Valkeajärven välillä” (s. 49). Tässä hän seuraa Jaakko Häkkistä (2010, 57):

Saamelaisen kielihaaran alkukoti voidaan näin sijoittaa alueelle, missä on myös saamelaisperäisen paikannimistön eteläisin ulottuvuus (Saarikivi 2004; 2006) ja missä kielihaaran sisäinen variaatio näyttää olevan vanhinta (Aikio 2006, 42): suunnilleen Laatokan ja Äänisen eteläpuoliselle alueelle, Karjalankannakselta lännessä Valkeajärvelle idässä.

2 Koska konsonanttimuutoksista aspiraatio ja denasalisaatio ovat levinneet edelleen inarin- ja koltansaameen, ne vaikuttaisivat sittenkin verraten myöhäisiltä areaalisilta innovaatioilta, joilla ei siten ole relevanssia kantasaamen varhaisimman murteutumisen kannalta.

3 Ihan näppituntumalta viime mainittu Asko Parpolan kannattama vaihtoehto (2017, 255–260) tuntuu seuraavista syistä vähiten todennäköiseltä:

- hänen esittämänsä arkeologinen konteksti, Akozino-Mälärin kirveet noin 800–500 eKr., on aivan liian varhainen ollakseen jo kanta- saati eteläkantasaamelainen.
- Keski-Ruotsi oli jo niin väkirikas, että mahdolliset maahanmuuttajat olisivat helpommin sulautuneet paikalliseen germaaniväestöön.
- luonnollisimmat reitit eteläsaamelaiselle alueelle ovat Selkämereen laskevat joet, joille taas päästään kätevämmiin Merenkurkun puolelta.
- Varsinais-Suomessa ja Ahvenanmaalla saamelaisperäisiä paikannimiä on vain yksittäisesiintymiä, jotka nekään eivät ole etymologisesti vakuuttavimmasta päästä, kun taas Etelä-Pohjanmaalla saamelaisnimet pysyivät vallitsevina aina viikinkiajalle saakka (ks. esim. Rahkonen 2017).

Lopuksi täytyy tietysti muistaa, että vaikka eteläsaamen ensimmäinen aalto olisikin tullut Merenkurkun yli, he saivat varmuudella myös myöhempiä täydennysjoukkoja pohjoisesta, sillä muutoin ei selity nykysaamelainen murrejatkumo eteläsaamesta turjansaameen.

Alkukodin takana oli siis Janne Saarikivi, joka esitti, että ”vielleicht gerade die Umgebung des Beloozero, und auch die südwestlich davon gelegenen Gebiete Tver und Novgorod, für die Herausbildung des Ostseefinnischen und des Saamischen irgendwie zentral waren” (2004, 223). Hän kuitenkin käytti alueen paikannimistöä termiä ”pseudo- oder parasaaamisch” (mt. 188), joka *per definitionem* tarkoittaa kantasaamen sisar- eikä tytäarkieltä. Kaikesta huolimatta hän myöhemminkin kannatti ajatusta, että kantasaamea olisi puhuttu ”Valkeajärven, Laatokan ja Äänisen välisellä alueella” (2011, 113), jos kohta täsmällisempi termi olisi silti mielestäni esi-saame, jonka käyttämä luoteisväylä todella kulki alueen kautta (Lang 2020, 256–257).

Myös Ante ja Aslak Aikio yhä katsoivat, että ”varhaiskantasaamen ydinalue sijaitisi hyvin-kin etelässä, mahdollisesti jossain Laatokan ja Äänisen seudulla” (2004, 130). Saarikiven tavoin hekin vetosivat Keski-Venäjällä puhutuista arjalais- ja iranilaiskielistä saatuihin lainasanoihin, jotka pian menettivät todistusvoimansa, kun osoitin niiden lainautuneen jo ennen uralilaisten ekspansiota länteen (Kallio 2006, 17). Samassa yhteydessä paikansin saamelaisen kantakielen lähinnä germaanikontaktinsa perusteella ”Järvi-Suomesta Laatokalle ja Ääniselle ulottuvalle vyöhykkeelle” (mts. 18), enkä ole sen koommin katsonut tarpeelliseksi oikaista näkemystäni (vrt. Kallio 2009, 38). Samaan alkukotiin oli päätyntä jo jatkuvusteorian kannattajista Terho Itkonen (1983, 377–379).

Ante Aikio yhtyiikin näkemykseeni tuoreltaan: ”the postulation of a homeland east of the bottom of the Gulf of Finland would seem to make it more difficult to explain the contacts with Proto-Germanic, for which southern Finland provides a more likely setting” (2006, 42). Myöhemminkin hän on pitäytynyt tällä kannalla: ”Pre-Proto-Saami was spoken somewhere in the Lakeland of southern Finland and Karelia, as this would allow us to explain the adoption of Germanic loanwords” (2012, 103). Samalla Aikio otti myös kantaa Häkkisen kilpailevaan alkukotihypoteesiin: ”While there are [Para-]Saami substrate place-names in the Svir River basin and possibly even in the Lake Beloe region, no reliable examples are known south of Lake Ladoga or even the Karelian Isthmus” (mts. 93). Häkkisen alkukotia ei siis pelastaisi edes germaansien kielialueen väitetty ulottuminen ”Viipurinlahdelle” (2010, 57), mikä on sekin kyseenalaista (vrt. Lang 2020, 257).

Kantasaamen eteläsuomalais-karjalaista alkukotia voikin pitää yleisesti hyväksyttynä, sillä sellaiseen on nyttemmin päätyntä myös Saarikivi: ”The Proto-Sámi area has probably been somewhere around Lake Ladoga in inland Karelia and/or Finland” (Frog–Saarikivi 2015, 83). Kannatuksen puute ei luonnollisesti todista mitään alkukotia paikkansapitämättömäksi, mutta Häkkisen argumentit olivat jo alun alkaenkin erheellisiä: saamelaisperäisen paikannimistön eteläisintä ulottuvuutta tai saamelaisen kielihaaran sisäistä variaatiota ei suinkaan todisteta parasaaamelaisilla nimillä. Ikävä kyllä hän vain ohimennen viittasi vastinepariin *hämäläiset* = *sápmelaččat* (Häkkinen 2010, 57), vaikka kyseessä on ainoita onomastisia todistuskappaleita, jotka sitovat jo ajanlaskun alkua edeltäneet saamelaiset aikaan ja paikkaan. Siitä huolimatta saamelaiseen alkukotiin on harvoin viime vuosinakaan sisällytetty Hämettä, vaikka erityisesti germaanikontaktien näkökulmasta se on paras vaihtoehto Varsinais-Suomen oltua jo varhain itämerensuomalaistunut (Lang 2020, 269–276). Toisaalta Piha ja Häkkinen nyt vakuuttavasti osoittavat eteläkantasaamen olleen ”ensimmäinen murre, joka eriytyi myöhäiskantasaamesta” (2020, 103), minkä oli oletettavasti aiheuttanut ”eteläkantasaamen leviäminen suoraan länteen Pohjanlahden yli Skandinaviaan” (2020, 120). Näin ollen heidän itsensäkin mukaan saamen sisäinen variaatio oli vanhinta nimenomaan Länsi-Suomessa.

Viimeaikaisissa saamelaisissa alkukodeissa on itseäni häirinnyt myös niiden liioitellun

pieni koko, sillä ei ole demografisesti uskottavaa, että kantasaamen puhuma-alue olisi vaivassa muutamassa vuosisadassa kooltaan jopa monikymmenkertaistunut yltyen pian Vienanmereltä Trondheiminvuonolle. Ymmärrän kyllä, että Kalevi Wiik kumppaneineen aiheutti henkisen krapulan puolen maanosan kokoisia alkukoteja kohtaan, mutta päinvastainen ääripää ei ole välttämättä realistisempi. Erityisesti Aikio on toistuvasti argumentoinut, että ”the language must have been spoken within a relatively limited geographical area until the Great Saami Vowel Shift was completed” (2012, 71), mutta toisaalta myös termin ilmeisenä esikuvana toiminut varhaisnykyenglannin *Great Vowel Shift* levisi vuosina 1400–1700 Englannin kanaalilta Skotlannin alamailla. Koska rautakautisten kielialueiden keskikoko lasketaan sadoissa tuhansissa neliökilometreissä (ks. esim. Mallory 1989, 145–146), itse en pitäisi mahdollisena kantasaamen puhuma-alueen ulottumista Pohjanlahdelta Ääniselle.

Yhteenvetoa

Nykytieteen trenditermejä on monitieteisyys. Valitettavasti vain paino tuntuu olevan liian usein alkuosalla moni- ja liian harvoin jälkiosalla -tieteisyys. Pahimmillaan monitieteisyys sekoitetaan silkkään kehäpäättelyyn, jossa eri tieteenhaaroista haalitaan todistuskappaleita oman jo etukäteen lukkoon lyödyn ajatusrakennelman pönkittämiseksi. Pihan väitöskirja on onneksi aivan toista maata edustaen luontevaa jatkoa Unto Salon elämäntyölle. Myös viime mainittu ymmärsi, että esihistoria ja arkeologia eivät ole synonyymejä vaan että erityisesti kielihistoria voi tuoda arvokasta lisäinformaatiota. Salon omin hieman kärjistetyin sanoin ”melkein koko arkeologikunta kannattaa puhdasta oikeaoppista arkeologiaa, vaikka jotkut myöntävät, etteivät arkeologiset jäljet ole ainoat, mitä muinaiset kulttuurit ovat jättäneet” (2014, 53). Pihan voidaan sanoa päivittäneen Salon toisinajattelun 2000-luvulle.

Pihan väitöskirja välttää monitieteisyyden ensimmäisen karikon jo heti siinä, ettei se ahnehdi liikoa. Kuten alaotsikko *Kielitieteellis-arkeologinen näkökulma* kertoo, kyse on binaarisesta vertailusta eikä omnikomparativismista, jossa laatu korvataan määrällä. Toisena esimerkkinä ahnehtimisen puutteesta on se, että *Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa* pysyttelee pääotsikkonsa mukaisesti mikrotasolla sen sijaan, että tavoitteena olisi sensaatiohakuisesti ”lopullinen totuus pohjoiseurooppalaisten alkuperästä”. Tutkimuskohteen näin ollessa sekä maantieteellisesti että kronologisesti rajattu myös kielitieteellisen ja arkeologisen aineiston vertaileminen on luotettavampaa. Sama myös pätee oheistuotteena kehitettyyn teoreettiseen malliin, jota sitten voidaan halutessa soveltaa laajemmaltikin.

Eteläsaamelaiset rautakautisessa Pohjolassa tuntuu siis jopa välityöltä sanan positiivisessa merkityksessä, sillä se suorastaan kuhisee kiinnostavia jatkotutkimusavauksia, jotka jättävät lukijan vesi kielellä odottamaan lisää. Apurahasäätiöille voidaankin lähettää terveisiä, että väitöstutkimus ei tule jäämään Pihan tieteellisen uran kohokohdaksi vaan että hänessä on ilmeistä potentiaalia vielä merkittävämpään.

PETRI KALLIO

petri.kallio@helsinki.fi

Suomalais-ugrilaiset kielet ja kulttuurit

PL 24, 00014 Helsingin yliopisto

Lähteet

- AHLQVIST, AUGUST 1871: *De vestfinska språkens kulturord: Ett lingvistiskt bidrag till finnarnes äldre kulturhistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- AIKIO, ANTE 2006: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 91, 9–55. <https://doi.org/10.33340/susa.81944>
- 2012: An essay on Saami ethnolinguistic prehistory. RIHO GRÜNTAL ja PETRI KALLIO (toim.): *A linguistic map of prehistoric Northern Europe*, 63–117. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 264. Société Finno-Ougrienne, Helsinki.
- AIKIO, ANTE – AIKIO, ASLAK 2004: Suomalaiset ja saamelaiset rautakaudella. MIIA PESONEN ja HARRI WESTERMARCK (toim.): *Studia Generalia: Suomen kansa, mistä ja mikä*, 115–134. Helsingin yliopiston vapaan sivistystyön toimikunta, Helsinki.
- FROG – SAARIKIVI, JANNE 2015: De situ linguarum fennicarum aetatis ferreae, Pars I. *The Retrospective Methods Network Newsletter* 9, 64–115.
- HÄKKINEN, JAAKKO 2010: Jatkuvuusperustelut ja saamelaisen kielen leviäminen. *Muinaistutkija* 1/2010, 19–36; 2/2010, 51–64.
- ITKONEN, TERHO 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. *Virittäjä* 87, 190–229, 349–386.
- KALLIO, PETRI 2006: Suomen kantakielten absoluuttista kronologiaa. *Virittäjä* 110, 2–25.
- 2009: Stratigraphy of Indo-European loanwords in Saami. TIINA ÄIKÄS (toim.): *Máttut – Mád-dagat: The roots of Saami ethnicities, societies and spaces / places*, 30–45. Publications of Giellagas Institute 12. Giellagas Institute, Oulu.
- KORHONEN, MIKKO 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 370. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- LAGERBLOM, KIMMO 1998: *Eteläisten tunturien kansa: Kulttuuriantropologinen tutkimus eteläsaamelaisen menneisyydestä ja nykyisyydestä*. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. <http://urn.fi/URN:NBN:fi:juu-1998780893>
- LAGERCANTZ, ELIEL 1923: *Sprachlehre des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen*. Kristiania etnografiske museum, Kristiania.
- 1926: *Wörterbuch des Südlappischen nach der Mundart von Wefsen*. Instituttet for sammenliggende kulturforskning, Oslo.
- LANG, VALTER 2020: *Homo Fennicus: Itämerensuomalaisten etnohistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MALLORY, J. P. 1989: *In search of the Indo-Europeans: Language, archaeology and myth*. Thames and Hudson, London.
- PARPOLA, ASKO 2017: Finnish *vatsa* ~ Sanskrit *vatsá-* and the formation of Indo-Iranian and Uralic languages. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 96, 245–286. <https://doi.org/10.33340/susa.70229>
- PIHA, MINERVA 2018: Combining Proto-Scandinavian loanword strata in South Saami with the Early Iron Age archaeological material of Jämtland and Dalarna, Sweden. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 64, 118–233. <https://doi.org/10.33339/fuf.66694>
- 2020: Archaeological and lexical perspectives on indigenous South Saami religion. TIINA ÄIKÄS ja SANNA LIPKIN (toim.): *Entangled beliefs and rituals: Religion in Finland and Sápmi from Stone Age to contemporary times*, 110–157. Monographs of the Archaeological Society of Finland 8. Suomen arkeologinen seura, Helsinki.
- PIHA, MINERVA – HÄKKINEN, JAAKKO 2020: Kantasaamesta eteläkantasaameen: Lainatodisteita eteläsaamen varhaisesta eriytymisestä. *Sananjalka* 62, 102–124. <https://doi.org/10.30673/sja.95727>
- RAHKONEN, PAULI 2017: Onomasticon of Levänluhta and Kälämäki region. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 96, 287–316. <https://doi.org/10.33340/susa.70231>
- SAARIKIVI, JANNE 2004: Über das saamische Substratnamengut in Nordrußland und Finnland. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 58, 187–214.
- 2006: *Substrata Uralica: Studies on Finno-Ugrian substrate in Northern Russian dialects*. Tartu University Press, Tartu. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-4519-6>

- SAARIKIVI, JANNE 2011: Saamelaiskielet: Nykypäivää ja historiaa. IRJA SEURUJÄRVI-KARI, PETRI HALINEN ja RISTO PULKKINEN (toim.): *Saamentutkimus tänään*, 77–119. Tietolipas 234. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SALO, UNTO 1996: Suomalais-ugrilainen kielihistoria Suomen esihistorian näkökulmasta. KYÖSTI JULKU (toim.): *Historia Fenno-Ugrica* I:2, 335–353. Societas historiae Fenno-ugricae, Oulu.
- 2014: Elokuvaohjaaja Jari Halonen arkeologisen tutkimuksen viitoittajana? *Muinaistutkija* 1/2014, 53–56. https://doi.org/10.1007/978-94-6209-722-3_4
- SAMMALLAHTI, PEKKA 1998: *The Saami languages: An introduction*. Davvi Girji, Kárášjohka.
- SCHALIN, JOHAN 2018: *Preliterary Scandinavian sound change viewed from the east: Umlaut remodelled and language contact revisited*. Nordica Helsingiensia 54. Unigrafia, Helsinki. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-4387-7>
- WITZEL, MICHAEL 1995: Early Indian history: Linguistic and textual parametres. GEORGE ERDO-SY (toim.): *The Indo-Aryans of ancient South Asia: Language, material culture and ethnicity*, 85–125. Indian Philology and South Asian Studies 1. Walter De Gruyter, Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110816433-009>

Monenmoista metateoriaa monenlaiseen makuun

MARKUS HAMUNEN, TOMMI NIEMINEN, TAPANI KELOMÄKI ja HANNELE DUFVA (toim.). *Käänteitä ja käsitteitä: näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1454. Suomalaisen kirjallisuuden Seura, Helsinki 2019. 361 s.

Metateoria on nimensä mukaisesti metatiedettä eli tieteenfilosofiaa. Sen tutkimuskohteena on tiede ja tieteen tekeminen, ja sen tavoitteena on tieteellisen tutkimuksen laadun parantaminen ja itseymmärryksen lisääminen. Jokaista tieteenalaa voidaan tarkastella metateoreettisesta näkökulmasta, jolloin puhutaan esimerkiksi sosiologian tai biologian filosofiasta tai metateoriasta. Täten kielitieteen metateoria on kielentutkimuksen tieteenfilosofiaa. Sen tutkimuskohteena ei ole ensisijaisesti kieli vaan se, miten kieltä tutkitaan. Jokaista kielitieteen alaan kuuluvaa tiedettä voidaan tarkastella metateoreettisesta näkökulmasta. Täten voidaan puhua esimerkiksi sosiolingvistiikan (esim. Piippo 2012) tai kielitypologian (esim. Itkonen 2002) metateoriasta tai filosofiasta. Lähempään tarkasteluun voidaan myös ottaa jokin kieltä tai jotakin kielenilmiötä tarkasteleva teoria (esim. Derwing 1973) – metateoriaa kutsutaankin toisinaan teorian tai teorioiden teoriaksi. Vaihtoehtoisesti metateoreettisia kysymyksiä voidaan tarkastella tieteenalojen läpi leikkaavien teemojen tai aihepiirien kautta, keskittymällä esimerkiksi selittämiseen (kielitieteessä esim. Määttä 1994; tieteenfilosofiassa laajemmin esim. Pitt toim. 1988).

Käänteitä ja käsitteitä -teoksessa metateoreettisia kysymyksiä lähestytään nimensä mukaisesti tieteellisten käänteiden ja käsitteiden kautta. Kymmenestä artikkelista ja johdannosta koostuvassa teoksessa tarkastellaan montaa eri aihetta, mm. kielenoppimista, viittomakieltä ja konstruktiokielioppia. Teoksen viisi ensimmäistä artikkelia on yhdistetty Käänteitä-jakson alle ja viisi viimeistä Käsitteitä-jakson alle. Teoksen aloittaa Markus Hamusen taidokkaasti nimetty

johdanto-osuus, jossa teoksen nimi perustellaan: käänteet liittyvät tieteenalan makrorakenteen kehittymiseen, käsitteet puolestaan mikrorakenteen. Samalla esitellään teoksen tavoitteet: osoittaa metatason tutkimus tieteenalan kohtaamispaikkana, tavoitella systemaattista kokonaiskuvaa kielentutkimuksesta ja nostaa esiin metateoreettinen tutkimus luonnollisena osana kielitiedettä.

Käänteitä-jakson ensimmäinen artikkeli on Tapani Kelomäen valaiseva kirjoitus tieteellisistä käänteistä. Kelomäki erottaa toisistaan aidon kääntein (historiallis-vertailevan kielitieteen synty) ja aidon, mutta retorisen kääntein (transformaatioteoria Suomessa). Jälkimmäistä leimaa Kelomäen mukaan vanhan paradigman (nuorgrammaattinen äännehistoria) kaatamiseen tähdännyt retoriikka. Kelomäen mukaan menneisyydestä tapahtuneista käänteistä vallitseekin suhteellinen yksimielisyys, mutta nykyisyydessä tai lähimenneisyydessä tapahtuneisiin käänteisiin voi liittyä tarkoitushakuisuutta tai toiveajattelua. Yksi jälkimmäiseen liittyvä piirre onkin se, että käänteistä puhuvat lähinnä käännyttäiset. Tähän voinee liittää myös Hamusen artikkelissaan mainitseman tietoisin kääntämisen (s. 17). Kyse on halusta erottautua ja luoda uutta. Kelomäen mukaan käänteissä onkin kyse tieteenalan määrittelystä ja siitä, kenellä on riittävästi määrittelyvaltaa ja uskottavuutta.

Jakson toinen artikkeli on Hannele Dufvan kirjoitus kielten oppimisen teoretisointiin liittyvistä käänteistä. Dufva aloittaa preskriptiivisestä traditiosta, jossa oppimisen tavoitteena pidettiin ”hyvän” tai standardikielen omaksumista. Preskriptiivistä traditiota seurasi deskriptiivinen käänne: kieli nähtiin rakenteiden järjestelmänä ja oppimisen tavoitteena oli eri kielentasojen yksiköiden käytön hallinta, jota tavoiteltiin behaviourismin mallin mukaisilla systemaattisilla opetusmetodeilla (esim. toisto). Deskriptiivistä käännettä seurasi mentaalinen käänne: oppiminen nähtiin kieliopin rakentamisena ja sisäistämisenä. Mentaalista käännettä seurasi puolestaan sosiaalinen käänne, jossa oppiminen nähdään toimintana. Lopuksi Dufva vielä pohtii seuraavan kääntein mahdollisuuksia ja nostaa esiin mm. venäläisen perinteen.

Jakson kolmas artikkeli on Tommi Kurjen ja Liisa Mustanojan katsaus fennistisen variaatiotutkimuksen käänteisiin. Kirjoittajat jakavat fennistisen murteen tutkimuksen alun karkeasti ahlqvistilaiseen (1860–70-luvut) ja nuorgrammaattisuusvaikutteiseen setäläläiseen murteen tutkimukseen (1880-luvulta eteenpäin). Molemmissa keskityttiin tarkastelemaan alueellista vaihtelua ja alueellisia eroja; tutkimuksen tavoitteena oli tavoittaa ja dokumentoida aidot ja puhtaat murteet ennen niiden muuttumista. 1970-luvulla Suomeen rantautunut sosiolingvistiikka monipuolista tutkimusnäkökulmia sosiaalisten rakenteiden suuntaan. 1980-luvulta lähtien puhutun kielen tutkimukseen on puolestaan vaikuttanut keskustelututkimus. 2000-luvulla puhuttua kieltä on tutkittu myös kansanlingvistiksestä näkökulmasta. Artikkelin lopuksi kirjoittajat nostavat esiin Eckertin (esim. 2012) mallin variaatiotutkimuksen kolmesta aallosta ja mm. esittävät, että aaltojen järjestyslukuja ei tule tulkita vinoutuneesti siten, että aallon järjestysluku viittaisi aallon relevanttuteen tai tärkeyteen.

Mika Lähtenmäen artikkeli käsittelee neuvostokielitieteen sosiaalista käännettä 1920- ja 30-luvuilla. Lähtenmäen mukaan tälle käänteelle voidaan osoittaa sekä tieteensisäinen motivaatio (Saussuresta kumpuava ajatus kielestä sosiaalisena ilmiönä) että tieteenulkoinen motivaatio (yritys marxilaistaa eri tieteenalat). Jälkimmäiseen liittyi edellytys suhtautua kriittisesti kapitalistiseen länsimaiseen kielentutkimukseen. Käytännössä tämä tarkoitti kielentutkimuksessa käytettyjen käsitteiden ja kielen ontologian uudelleenmäärittelyä siten, että kielitiede määriteltiin yhteiskunnallista ilmiötä tutkivaksi tieteenalaksi. Lähtenmäen mukaan tieteen ideologisen oikeaoppisuuden vaatimus vaikutti mm. siihen, miten Saussuren ja Sapirin ajatukset otettiin vastaan. Vielä 1920-luvun loppupuolella suhtautuminen Saussuren ja Sapirin näkemyksiin oli

suhteellisen positiivista ja monia Saussuren esittämiä näkemyksiä pidettiin jo ennestään tuttuina Courtenayn kirjoituksista. Muutamaa vuotta myöhemmin Saussuren ajatusten katsottiin edustavan porvarillista kielitiedettä, kun taas Sapirin *Language*-teoksen käännökseen sisällytettiin kriittinen esipuhe.

Jakson päättää Tommi Niemisen artikkeli merkityksestä. Kirjoituksessaan Nieminen tarkastelee kolmea eri tapaa kuvata kielellistä merkitystä Peircen merkkiteorian näkökulmasta. Nämä kolme tapaa ovat merkitys oliona, merkitys totuusehtona ja merkitys käyttönä. Niemisen mukaan tapa kuvata merkitys oliona on ongelmallinen, sillä se hämärtää merkityksen luonnetta merkkitoiminnan dynaamisena ilmiönä ja johtaa näkemykseen, jossa kommunikaatio nähdään ajatusten siirtämisenä puhujan aivoista kuulijan aivoihin (telementaatioharha, ks. esim. Harris 1990: 26–29). Tapaa kuvata merkitys totuusehtona Nieminen pitää ajoittain hyödyllisenä ja mielenkiintoisena, mutta ei näe sitä riittävänä semantiikan perustana, sillä totuusehdot voidaan liittää ainoastaan propositioihin. Nieminen päätyy artikkelissaan puolustamaan tapaa kuvata merkitys käyttönä, mutta kritisoi sen mekanistista tulkintaa ja pyrkii kehittämään näkemystä Peircen merkkiteorian kautta. Niemisen kehittämissä mallissa merkitys on dynaaminen prosessi, jossa merkistä tulee merkki ainoastaan semioosin eli merkkitulkin kautta.

Käsitteitä-jakson ensimmäinen artikkeli on Tommi Jantusen kirjoitus viittomakielestä, jossa Jantunen esittää viittomalle aikaisempaa pidempää määritelmää. Nykykäsityksen mukaan viittoma on lyhyt käden liikejakso, jota reunustavat merkityksettöminä pidetyt siirtymäjaksot. Tämä käsitys on Jantusen mukaan ongelmallinen kolmesta syystä. Ensin äidinkielisten viittojien kielitajun mukaan lyhyt viittoma on epätäydellinen eli siitä puuttuu jotain, mutta siirtymien liittäminen osaksi viittomaa muuttaa tätä arviota. Toiseksi viittojat usein osaavat jo siirtymäjaksosten perusteella tunnistaa, minkä viittoman toinen viittoja aikoo tuottaa. Kolmanneksi viittojat kykenevät ymmärtämään viittomista, joka on keinotekoisesti editoitu kokoon pelkistä siirtymistä. Jantunen ehdottaa, että viittoma uudelleenmääriteltäisiin siten, että myös siirtymäjaksot otettaisiin mukaan viittoman määritelmään. Viittoman uudelleenmäärittelyn seurauksena viittomakielessä olisi tilaa esimerkiksi affiksaatiolle, jota ei perinteisen käsityksen mukaan viittomakielessä juurikaan ole.

Jaakko Leinon artikkeli käsittelee konstruktiokieliopin keskeistä käsitettä konstruktiota. Leino erottaa toisistaan kaksi kilpailevaa näkemystä: sanat ja konstruktiot ja sanat konstruktiolina. Edellisen näkemyksen mukaan kielijärjestelmä koostuu leksikosta ja kieliopista, joka puolestaan koostuu konstruktioista: konstruktiot nähdään lauseiden malleina, jotka täytetään sanoilla. Jälkimmäisen näkemyksen mukaan leksikon ja kieliopin välillä ei ole selvää rajaa vaan kyse on jatkumosta; myös sanat ovat siis konstruktiota. Leinon mukaan jälkimmäinen kanta on konstruktiokieliopin piirissä alkuperäisempi ja hallitseva, vaikka aiheesta ei olekaan yksimielisyyttä. Leino näkee sanat konstruktiolina -näkemyksen haastavan perinteistä tulkintaa kielen rakenteesta, jossa sanat on nähty rakenne-elementteinä ja kielioppi niiden järjestäjänä.

Jakson kolmas artikkeli on Michael O'Dellin kirjoitus fonologisista yksiköistä ja kielen metaforista. O'Dellin mukaan kielellisen toiminnan ymmärtäminen ja analysoiminen riippuvat siitä, minkälaisen metaforan kautta toimintaa lähestytään. Tällaisia metaforia hän erottaa kolme: putkimetafora, polkumetafora ja tanssimetafora. Putkimetaforan heikkoutena O'Dell näkee sen, että fonologiset distinktiot eivät aina säily puheketjussa alusta loppuun täydellisinä eikä puhevirta koostu ajallisesti toisiaan seuraavista diskreeteistä yksiköistä. O'Dell ehdottaakin, että putkimetaforaa voisi laajentaa sekä stokastisempaan että dynaamisempaan suuntaan. Polkumetaforassa kieli nähdään polkuverkostona, joka ei ole kenenkään mutta samalla kaikkien tekemä

– käyttäjät vaikuttavat polkuihin, mutta samalla polut ohjaavat kulkijan liikkeitä. Tanssimetaphora on metaforista uusin ja korostaa koordinoitua toimintaa, esimerkkinä O'Dell mainitsee joukkopuhunnan.

Aleksi Mäkilähteen ja Emmi Hynösen artikkeli käsittelee normatiivisuutta ja normin käsitettä kognitiivisessa kieliopissa, peruskielioppiteoriassa ja systeemis-funktionaalisessa kieliopissa. Heidän tavoitteenaan on herättää keskustelua normatiivisuuden asemasta ja määrittämisestä kielitieteessä. Kirjoittajat aloittavat tarkastelemalla normatiivisuutta yleisellä tasolla ja muun muassa toteavat, että tietomme normeista perustuu intuitioon. Tämän jälkeen he siirtyvät tarkastelemaan normatiivisuutta mainituissa malleissa. Kognitiivisessa kieliopissa normin käsitettä vastaa kirjoittajien mukaan konventio ja osittain myös skeema – sen sijaan normatiivisuus ei ole terminä yleisessä käytössä, vaikka kuvaus kulkeekin monesti *languen* tasolla ja nojaa tutkijan omaan intuitioon. Peruskielioppiteoriassa normin käsitettä vastaa sääntö ja osin konventio. Sen esikuvana on luonnontieteellinen viitekehys, mutta kielen normatiivisuutta ei kielletä eikä itse keksittyjen esimerkkien käyttöä vältetä. Kirjoittajat päättelevät, että peruskielioppiteorian mukainen kielitiede ei ole luonnontieteen mukainen empiirinen tieteenala. Systeemis-funktionaalisesta kieliopista kirjoittajat eivät löydä normia vastaavaa käsitettä ja muutenkin normatiivisuuden asema jää siinä epäselväksi.

Käsitteitä-jakson ja samalla koko teoksen päättää Markus Hamusen ja Unni Leinon artikkeli konstruktiokieliopin ja laajemmin kognitiivisen kielentutkimuksen suhteesta analogiaan. Kirjoittajat aloittavat esittelemällä analogiaa ja analogisen ajattelun jokapäiväisyyttä. Kirjoittajien mukaan analogia on perinteisesti ymmärretty horisontaalisena proportiosuhteena (a:b :: c:d), jota he kutsuvat analogian suppeaksi tulkinnaksi. Myös konstruktiokieliopissa analogia esiintyy lähes poikkeuksetta sen suppeassa muodossa, jolloin analogia nähdään konstruktioista erottuvana ilmiönä, joka usein liittyy uudismuodosteiden luomiseen vanhojen ilmausten pohjalta. Analogian abstrakti vertikaalinen taso, jota yhdistettynä horisontaaliseen tasoon kirjoittajat kutsuvat analogian laajaksi tulkinnaksi, on kuitenkin konstruktiokieliopissa mukana kategorisoitumisen ja skematisoitumisen muodossa. Kirjoittajat esittävätkin, että analogia tulisi ymmärtää juuri sen laajassa muodossa, johon konstruktio soveltuisivat oivasti. Artikkelissaan kirjoittajat nostavat myös esiin analogian kritiikin, jonka mukaan sen selitysvoima on liian vahva ja rajaamaton. Kirjoittajat kuitenkin toteavat, ettei analogia ole pelkästään selittävä tekijä vaan myös selitettävä.

Käänteitä ja käsitteitä -teoksen kymmenen artikkelia osoittavat teoksen nimen perusteluksi. Ne käsittelevät jo päättyneitä käänteitä, jotka näyttäytyvät ainakin suhteellisen selkeinä, ja meneillään olevia käänteitä, jotka näyttäytyvät epäselvempinä (ks. Kelomäen artikkeli). Jälkimmäiseen liittyy vahvasti käsiteanalyysi ja käsitteiden uudelleenmäärittely, jota Hamunen kutsuu johdantoartikkelissaan käänteiden mikrotasoksi. Oma lukunsa ovat potentiaalisesti tulossa olevat käänteet. Tällaiseksi voitaneen laskea esimerkiksi Jantusen artikkelissaan esiin tuoma uusi ja laajempi viittoman käsite. Tähän uuden ja vanhan tietynlaiseen taisteluun liittyy myös Hamusen ja Leinon näkemys analogiasta yhtenä kielentutkimuksen sivu- tai pääjuonteena, jonka asemaan on vaikutettu tai pyritty vaikuttamaan terminologisella vaihtelulla (s. 338).

Kaksi huomiota itse artikkeleista. Ensin minulle jäi hieman epäselväksi Niemisen artikkelissaan merkitys oliona -näkemystä kohtaan esittämä kritiikki. Nähdäkseni tämä johtuu siitä, että kritiikkiä esitetään eri paikoissa ja keskittyen hieman eri asioihin. Esimerkiksi johdannossa (s. 142) hän kirjoittaa, että käsitys merkityksestä oliona hämärtää merkityksen luonnetta merkkitoiminnan dynaamisena ilmiönä ja johtaa näennäisongelmiin. Sivulla 145 puolestaan

todetaan, että käsitys johtaa hankaliin ongelmiin, joista telementaatioharha on vain yksi, ja viitataan sivuun 156. Sivulla 156 esitelty hankala ongelma on puolestaan merkityksen moninkertainen selittäminen. Tarkastellessaan käsitystä lähemmin luvussa 3, pääkritiikin kohteena näyttää olevan sanan ottaminen semantiikan lähtökohdaksi. Lopputuloksena kritiikistä on vaikea saada kokonaiskuvaa. On aina mahdollista, että kyse on omasta ymmärryksen puutteestani, mutta nähdäkseni Niemisen pointti ei olisi ainakaan heikentynyt, mikäli kritiikki olisi esimerkiksi koottu jossain kohtaa yhteen (esim. sivujen 159–160 tiivistelmässä).

Toiseksi nostan esiin Leinin artikkelin luvun 3.2, jossa hän kritisoi Itkosen (2016) artikkeleissa esittämiä näkemyksiä. Leino kirjoittaa (s. 231):

[Itkonen] lainaa Poulosin (1990, 63) esimerkkiä: ”vaaleanpunaisen olemassaolo ei horjuta punaisen ja valkoisen välistä erontekoa eikä aamuhämärä osoita, että päivä ja yö ovat oikeastaan sama asia”. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että punainen ja valkoinen pitäisi erottaa muuten kuin väriskaalan suhteen toisistaan poikkeaviksi käsitteiksi. Jos väriskaala-argumenttia jatkaa, ääripäiksi pitäisi ensinnäkin ottaa aallonpituutensa puolesta maksimaalisen erilaiset värit punainen ja violetti, mikä on vahvasti intuition vastaista, ja toiseksi jokainen ihmissilmän erottama värisävy olisi mahdollista tällä argumentilla erottaa diskreetiksi kategoriaksi. Tältä osin argumentti johtaa älylliseen umpikujaan. – –. Maltillisempi tulkinta on, että Itkosen argumentti rinnastaa diskreetit kategoriat perusväriin.

Itkosen esimerkissä ei kuitenkaan ole kyse väriskaalasta vaan jatkumon luonteesta. Mikäli A ja D asetetaan jatkumolle siten, että A ja D edustavat jatkumon ääripäitä, ovat A ja D selkeästi erilaisia, toisin sanoen niiden välillä on selkeä ero. Jatkumon keskellä sijaitsevat B ja C voivat puolestaan olla enemmän tai vähemmän A:n tai D:n kaltaisia riippuen siitä, missä kohtaa jatkumoa B ja C sijaitsevat. B:n ja C:n välillä on aste-ero: ne eivät ole toisistaan yhtä paljon erilaisia kuin A ja D ovat toisistaan, mutta ne eivät myöskään ole täysin samanlaisia. B:n ja C:n olemassaolo ei vaikuta A:n ja D:n väliseen eroon vaan kyse on siitä, että jatkumon jotakin kohtaa nimitetään B:ksi tai C:ksi. Mikäli nyt halutaan sanoa, että A ja D ovat jatkumolla siten, että A ja D edustavat jatkumon ääripäitä, mutta A:n ja D:n välillä ei ole selkeää eroa, eivät A ja D todellisuudessa ole jatkumolla, sillä jatkumon ääripäät eivät voi olla samanlaisia. Asioiden asettaminen jatkumolle ei poista asioiden välisiä eroja, vaan ääripäiden välillä on selkeä ero, kun taas jatkumon keskellä erot ovat pienempiä ja usein hämäräraja-isiä. Lukija voi halutessaan korvata A:n, B:n, C:n ja D:n eri termeillä, esim. rikas, ylempi keskituloinen, alempi keskituloinen ja köyhä.

Teoksen johdannossa Hamunen toteaa (s. 9), että suomalaisessa kielentutkimuksessa metateoreettista keskustelua käydään melko harvakseltaan eivätkä puheenvuorot saa aikaan vuoropuhelua. Olen samaa mieltä. Metateoreettinen taso näyttäisi olevan kuin ullakko, jossa käydään silloin tällöin etsimässä jotain, mutta muutoin se saa olla rauhassa ja pölyntyä, mikä on ei vain valitettavaa vaan pahimmillaan tieteenalan kehityksen kannalta jopa vahingollista. Kuten Hamunen (s. 9) toteaa, metateoreettiset valinnat ovat tutkimuksessa mukana riippumatta siitä, onko niitä muotoiltu eksplisiittisesti vai ei. Hamunen myös pohtii (s. 10), josko metateoreettiset aiheet nähtäisiin liian suurina tai pyrittäisiin välttämään oman asiantuntemuksen ylittämistä. Näin voi hyvin olla, sillä metateoreettinen taso vaatii usein laaja-alaista tieteen tuntemusta eikä tieteenhistorian tuntemisestakaan haittaakaan olisi (ks. Hamunen 2012).

Käänteitä ja käsitteitä -teos on tervetullut lisä suomalaisen metateoreettiseen keskusteluun. Se sisältää 10 mielenkiintoista artikkelia eri aiheista ja samalla esittelee metateoreettisen diskussion monipuolisuutta. Käänteiden ottaminen metateoreettisen tarkastelun näkökulmaksi on myös mielestäni mielenkiintoinen ja onnistunut ratkaisu. Toivottavasti teoksessa esitetyt puheenvuorot eivät jää yksittäisiksi vaan saavat aikaan aitoa vuoropuhelua tulevaisuudessa.

MIKKO LAASANEN
mikko.laasanen@tuni.fi

Lähteet

- DERWING, BRUCE L. 1973: *Transformational grammar as a theory of language acquisition: a study in the empirical, conceptual and methodological foundations of contemporary linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- ECKERT, PENELOPE 2012: Three waves of variation study: The emergence of meaning in the study of sociolinguistic variation. *Annual Review of Anthropology* 41, 87–100.
- HAMUNEN, MARKUS 2012: Puraistaan kieltä 6: vetoamus kielentutkijoille. *Puhe ja kieli* 32(2), 53.
- HARRIS, ROY 1990: On redefining linguistics. HAYLEY G. DAVIS ja TALBOT J. TAYLOR (toim.): *Redefining linguistics*, 18–52. Routledge, London.
- ITKONEN, ESA 2002: *Einführung* (=re-enactment) as the basic method of typological linguistics. *Puhe ja kieli* 22(4), 151–162.
- ITKONEN, ESA 2016: An assessment of (mentalist) cognitive semantics. *Public Journal of Semiotics* 7(1), 1–42. <https://doi.org/10.37693/pjos.2016.7.15840>
- MÄÄTTÄ, URHO 1994: *Funktionaalinen selittäminen morfologiassa: metateoriaa ja huomioita suomen ja sen sukukielten tutkimusperinteestä*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- PIIPPO, IRINA 2012: *Viewing norms dialogically: an action oriented approach to sociolinguistic metatheory*. University of Helsinki, Helsinki.
- PITT, JOSEPH C. (toim.) 1988: *Theories of explanation*. Oxford University Press, New York.

Kielellisten elämien kirjoja

KAARINA HIPPI, HANNA LAPPALAINEN ja PIRKKO NUOLIJÄRVI (toim.): *Suomalaisten kielellistä elämää – Sata suomalaista kielielämäkertaa -hankkeen satoa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1465. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2020. 387 s.

Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa -hanke käynnistyi 100-vuotiaan Suomen juhluvuonna 2017. Tämä kansainvälisestikin poikkeuksellinen tutkimushanke on kerännyt kielielämäkerta-haastatteluja 131 eritaustaiselta suomalaiselta jokaiselta Suomen itsenäisyyden vuosikymmenneltä. Helsingin yliopistosta johdettu hanke on ollut suuren yhteistyöjoukon ponnistus, ja se on osallistanut niin fennistiikan, nordistiikan ja kulttuuriperinnön alan tutkijoita kuin kieliaineidien opiskelijoitakin.

Teoksen artikkelit keskittyvät pääasiassa sosiolingvistiikan ja kielisosiologian alaan. Poikkeuksellisen hankkeesta tekee sen aineiston moninaisuus: aineisto tarjoaa poikkileikkauksen 2010-luvun suomalaisista, ja suomalaista monikielisyyttä ja -kulttuurisuutta tutkitaan samassa hankkeessa.

1 Kirjan osat ja artikkelit

Suomalaisten kielellistä elämää -artikkelikokoelma rakentuu neljästä osasta. Ensimmäinen osa, Satavuotiaan Suomen kielimaisema ennen ja nyt, alkaa Kaarina Hipin, Hanna Lappalaisen ja Pirkko Nuolijärven artikkelilla ”Sata suomalaista kielellistä elämäkertaa hankkeena ja aineistona”. Lukija pääsee tutustumaan hankkeen eri vaiheisiin, kun kirjoittajat esittelevät sen taustoja ja tavoitteita, aineistonkeruun etenemistä ja itse aineistoa sekä myös sitä arvopohjaa, johon hanke on sitoutunut. Aineistossa ja sen esittelyssä korostuvat kielellisten elämäkertojen moninaisuus ja tietoisesti tehdyt valinnat tuoda esiin usein marginaaliin jääviä kieliryhmiä, kuten saamelaisia, karjalaisia ja romaneja. Ensimmäisen osan toinen artikkeli, Heikki Paunosen *Jokaisella on oikeus omaan kieleen*, asemoi artikkelin ja koko teoksen tavoitteita jo otsikonkin tasolla. Paunosen artikkeli on noin 50 sivun katsaus itsenäisen Suomen kielipoliittisiin vaiheisiin, ja se toimii taustoittavana lukuna varsinaisen kielielämäkerta-aineiston analyysien edellä. Paunonen käsittelee Suomen kielilainsäädäntöä, maamme kansalliskielten vaiheita, idean tai standardisuomen ja erilaisten puhekielten variaatioiden suhdetta sekä erityisesti maamme vanhoja ja tuoreempia kielivähemmistöjä ja niiden asemaa. Jos artikkeli ottaa jo otsikossaan kantaa kielellisten oikeuksien puolesta, korostaa se sanomaansa entisestään päättyessään sanoihin ”Kenenkään ei tulisi Suomessa joutua kielensä vuoksi toisten kiusaamaksi tai syrjimäksi eikä kenenkään tulisi enää hävetä omaa kieltään vaan olla siitä ylpeä”.

Toinen osa, Oma kieli ja monikielisyys, pitää sisällään neljä lukua, joissa kirjoittajat tarkastelevat kielielämäkerta-haastattelujen valossa eritaustaisten suomalaisten suhdetta kieliinsä, monikielisyyteen sekä kotiseutuunsa ja taustaansa. Kolmessa artikkelissa, Marika Tandefeltin artikkelissa ”Kotiseutu ja äidinkieli”, Katalin Dabóczyn artikkelissa ”Monikielisten vanhempien kielivalintoja perheessä” sekä Pauliina Latvala-Harvilahden ja Pia Olssonin artikkelissa ”Paluu kielelliselle kotiseudulle”, on tavalla tai toisella koti kielellisen elämän, toiminnan ja valintojen keskiössä. Kaarina Hipin artikkeli, ”Monikielisyyteen suhtautuminen kielielämäkertojen valossa”, sen sijaan keskittyy tarkastelemaan haastateltujen kieliasenteita ja erityisesti asenteita monikielisyyttä kohtaan.

Teoksen kolmas osa, Kielenkäyttäjää satavuotiaan Suomen kielimaisemassa, on muista osista täysin poikkeava ja myös tieteellisten artikkelikokonaisuuksien kontekstissa erilainen. Osa perustuu hankkeen pohjalta rakennettuun ja ympäri Suomea kiertäneen näyttelyn pienoiskieli-elämäkertoihin ja Sakari Röyskön tunnelmallisiin kuviin haastatelluista. Yksitoista eri ikäistä ja taustaista suomalaista jakaa lukijalle kielellisen elämäntarinansa omilla nimillään ja kasvoillaan. Kielielämäkerrat muuttuvat lukijan käsissä yllättäen eläviksi ja henkilökohtaisiksi.

Kokoomateoksen neljäs ja viimeinen osa on nimeltään Käsitteitä kielenkäytöstä ja kieli-muotojen kirjoa. Hanna Lappalaisen artikkelissa ”Millaista kohteliaisuutta suomalaiset arvostavat asiakaspalvelussa” keskitytään haastatteluissa kuvattuihin erilaisiin asiakaspalvelun vuorovaikutustilanteisiin ja niiden erilaisiin odotuksiin. Katri Priiki taas keskittyy artikkelissaan ”Mikä kielessä ärsyttää?” haastateltuiden (negatiivisiin) kieliasenteisiin sekä niiden ilmaisu-

keinoihin. Teoksen päättää Pirkko Nuolijärvi artikkelillaan ”Monipaikkainen kielenkäyttäjä 2010-luvun Suomessa”. Nuolijärvi keskittyy tarkastelemaan eräiden haastatelluiden muuttohistorian vaikutusta näiden kielimuotoon tiettyjen piirteiden valossa ja pohtii suomalaisen standardikielimuodon kehittymistä.

2 *Asenteet ja ideologiat, ajat ja paikat*

Suomalaisten kielellistä elämää -teoksen artikkelit asettuvat pääasiassa sosiolingvistiikan ja kielisosiologian väliselle jatkumolle ja tarkastelevat kieltä kiinteänä osana ihmisyyttä erilaisista näkökulmista ja viitekehyksistä käsin. Erilaiset kielikäsitketykset, -asenteet ja -ideologiat ovat keskiössä suurimmassa osassa artikkeleita, ja niissä hyödynnetään eri määriä aineiston haastatteluja. Poikkeuksen tekevät ainoastaan ensimmäisen osan tutkimushanketta esittelevä artikkeli sekä Latvala-Harvilahden ja Olssonin sekä Nuolijärven artikkelit. Latvala-Harvilahden ja Olssonin artikkeli kuuluu kulttuurintutkimuksen alaan ja keskittyy tapaustutkimuksena yhden haastattelun ja kielellisen elämäkerran tarkasteluun. Nuolijärven artikkelissa taas on selkeä sosiolingvistisen variaation tutkimuksen ote, ja aineistosta valittuja haastateltuja ja heidän idiolektejaan verrataan taajaan mm. Nykysuomalaisen puhekielen murroksen tutkimuksen tuloksiin.

Erilaisten kielikäsitketysten, -asenteiden ja -ideologioiden tarkastelu muodostaa teoksen teoreettisen selkärangan. Jokainen kirjoittaja määrittelee oman viitekeh്യksensä, mutta käsitteiden määrittelyjen tarkkuudessa on paljon eroja. Käsitkety, asenne ja ideologia, eri tutkimustraditioista (ks. esim. Woolard 1998; Garrett 2010; Preston 2011) juontuvat tavat tarkastella kieleen suhtautumista, siihen reagoimista ja siihen liittyviä arvostuksia ja tunteita, ovat niin keskeisessä osassa kokonaisuutta, että lukija toivoisi löytävänsä enemmän käsitteiden välisten suhteiden problematisointia ja hieman vähemmän niiden hyödyntämistä valmiiksi annettuina.

Sata suomalaista kielielämäkertaa -hankkeessa on pyritty luomaan läpileikkaus monikielisestä ja -kulttuurisesta Suomesta, ja haastateltavien kielellinen moninaisuus on pyritty ottamaan mahdollisimman hyvin huomioon. Aineistossa korostuukin vähemmistökielten osuus suhteessa suomen kieleen, ”jotta vähemmistökielten näkyvyys vahvistuisi ja niihin kohdistuvat ennakkoluulot hälvenisivät” (Hippi, Lappalainen ja Nuolijärvi s. 19). Paunonen tuo artikkelissaan esiin tutkimushankkeen ja teoksen aktivistisen ulottuvuuden kirjoittamalla: ”Sata suomalaista -hankkeen yhtenä tavoitteena on pyrkiä vaikuttamaan Suomessa esiintyviin kielellisiin asenteisiin tavalla, joka luo jokaiselle yhteisen kieliyhteisömmen jäsenelle uskoa omaan kieleensä ja sen merkitykseen.” (Paunonen s. 90). Teokseen valitut kielivähemmistöihin ja monikielisyteen keskittyvät artikkelit toteuttavat hankkeen tavoitteita, ja tutkimusten tulokset osaltaan todistavat, kuinka kielellistä moninaisuutta näkyväksi tekevälle puheelle ja toiminnalle on tarvetta. Erityisesti Hipin ja Dabóczyn tuloksissa korostuu monikielisuuden vaalimisen ohella vahva yksikielisuuden ideologia, jota voidaan pitää kansallisvaltioissa hyvin tyypillisenä (ks. esim. Blommaert–Leppänen–Spotti 2012). Latvala-Harvilahden ja Olssonin artikkelissa esiin tulevat saamenkielisuuden kieltäneet ja suomenkielisyttä ylläpitäneet valtarakenteet ja toimintatavat ovat kylmäviä muistutuksia siitä, kuinka voimakkaita ja usein tiedostamattomia kieleen liittyvät käsitketyt ja arvot ovat.

Yksikielisuuden ja monikielisuuden vastakkainasettelun lisäksi useammassa artikkelissa on havaittavissa kielenkäyttäjien kirjakielen ja puhutun kielen erilaiset arvostukset, joissa kielenkäytön erilaisia ulottuvuuksia tarkastellaan ja arvotetaan selkeästi kirjakielen standardien

mukaisesti (kielenkäyttäjien kielikäsitteistä ks. esim. Preston 2002). Vaikka murteita arvostetaan, on monilla erityisesti keski-ikäisillä ja korkeakoulutetuilla haastatelluilla huoli suomen kielen rappiosta ja kirjakielen sääntöjen taitamattomuudesta. Paunonen muistuttaakin, kuinka merkittävä rooli koululaitoksella on ollut murretta puhuvien oppilaiden kirjakielistämisessä (s. 85).

Pidän teoksen ansiona sitä, että se tuo esiin monikielisyteen ja kielen variaatioon liittyviä erilaisia arvostuksia ja todella kuljettaa lukijaa ajasta ja paikasta toiseen. Erilaiset ajalliset ulottuvuudet ovat läsnä eri vuosikymmenillä syntyneiden haastateltujen elämäntarinoissa ja esimerkiksi sotalapsikokemuksissa, käsitteissä kielen muuttumisesta sekä niissä toiveissa ja tavoitteissa, joita haastatellut suunnittelevat ja toivovat jälkipolvilleen. Myös yhteisölliset ja yksilölliset paikkasuhteet ovat voimakkaasti läsnä. Paikka ei ole ainoastaan fyysisesti määräytyvä alue, vaan myös sosiaalisesti rakentunut *tila*. Teoksessa onkin havaittavissa jatkumo perinteisestä dialektologisesta ja kansandialektologisesta paikkakäsityksestä postmodernin humanismin tilakäsitykseen (ks. esim. Johnstone 2004; 2011; Vaattovaara–Halonen 2012). Paikka muuttuu tilaksi, kun sillä on merkitys, ja kuten Latvala–Harvilahti ja Olsson toteavat ”paikat ovat muistettuja, uudelleen kuviteltuja ja kerrottuja” (s. 215).

3 Lopuksi

Suomalaisten kielellistä elämää -teoksessa kielen inhimillisuus on vahvasti läsnä – kieli on erottamaton osa meitä. Edellä esittämäni lisäksi erilaiset tunteet ja niiden ilmaiseminen ovat vahvasti mukana artikkeleissa: haastatellut ilmaisevat erilaisia kieliensä ja niiden käyttöön liittyviä tunteita, ne ovat rakkaita, tärkeitä tai tunnekieliä; toisaalta kielet, kielenkäyttö ja erilaiset käsitteet niistä herättävät haastatelluissa monenlaisia tunnereaktioita, kuten ärsytystä ja hämmennystä. Teos avaakin arvokkaita näkökulmia suomalaisten kielelliseen elämään Suomen itsenäisyyden ajalta, ja sen kielisosiologinen ulottuvuus tukee tutkimushankkeen tavoitteita ja tekee kielentutkimuksesta elämänmakuista. Kielielämäkerrat tarjoavat tutkijalle todella henkilökohtaisen lähtökohdan kielentutkimukseen ja myös oivallisen muistutuksen siitä, että tutkiessamme kieltä tutkimme aina myös ihmisiä ja elämää.

HEIDI NIEMELÄ

heidi.niemela@oulu.fi

Kirjallisuus

- BLOMMAERT, JAN – LEPPÄNEN, SIRPA – SPOTTI, MASSIMILIANO 2012: Endangering multilingualism. JAN BLOMMAERT, SIRPA LEPPÄNEN, PÄIVI PAHTA ja TIINA RÄISÄNEN (toim.): *Dangerous multilingualism. Northern perspectives on order, purity and normality*, 1–23. Palgrave, Basingstoke. https://doi.org/10.1057/9781137283566_1
- JOHNSTONE, BARBARA 2004: Place, globalization, and linguistic variation. CARMAN FOUGHT (toim.): *Sociolinguistic variation. Critical reflections*, 65–83. Oxford studies in sociolinguistics. Oxford University Press, New York.
- 2011: Language and place. RAJEND MESTRHIIE (toim.): *The Cambridge handbook of sociolinguistics*, 203. Cambridge University Press, Cambridge.
- PRESTON, DENNIS R. 2002: Language with an attitude. J.K. CHAMBERS, PETER TRUDGILL ja NATALIE

- CHILLING-ESTES (toim.): *The handbook of language variation and change*, 40–66. Blackwell Publishing, Malden. <https://doi.org/10.1111/b.9781405116923.2003.00005.x>
- PRESTON, DENNIS R. 2011: The power of language regard – Discrimination, classification, comprehension, and production. *Dialectologia*. Special issue II, 9–33.
- VAATTOVAARA, JOHANNA – HALONEN, MIA 2012: Missä on ässä? ”Stadilaisen s:n” helsinkiläisyydestä. MARJA-LEENA SORJONEN, ANU ROUHIKOSKI ja HEINI LEHTONEN (toim.): *Helsingissä puhuttavat suomet: Kielen indeksisyys ja sosiaaliset identiteetit*, 40–83. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- WOOLARD, KATHRYN A. 1998: Language ideology as a field of inquiry. BAMBI B. SCHIEFFELIN, KATHRYN A. WOOLARD ja PAUL V. KROSKRITY (toim.): *Language ideologies. Practice and theory*, 3–46. Oxford University Press, Oxford.

Unkarin fennougristiikan ensimmäisen kenttätutkijan Antal Reguly'n syntymästä 200 vuotta

CSÚCS SÁNDOR: *Reguly Antal élete és műve* (Antal Reguly'n elämä ja elämäntyö). Reguly Társaság, Budapest 2019. 267 s.

Antal Reguly (1819–1858) on yksi Unkarin fennougristiikan merkkihahmoista. Hänen syntymänsä 200-vuotisjuhlan kunniaksi julkaistu elämäkerta on ensimmäinen Reguly'n elämänvaiheet ja elämäntyön kokonaisuudessaan käsittävä teos. Sen on kirjoittanut Turun yliopiston unkarin lehtorina 1970-luvulla toiminut emeritusprofessori Sándor Csúcs¹, joka perusti Reguly-seuran vuonna 1991.

Csúcs otti Reguly-kirjan kirjoittamisen tehtäväkseen 30-vuotistaivaltaan viettäen Reguly-seuran puheenjohtajana. Hän on käyttänyt teoksessa etupäässä aiemmin julkaistua kirjallisuutta, mutta hajanaisesta ja eri aikakausina vuosien 1850–2018 välillä kirjoitetusta materiaalista (artikkeleista, kirjoista sekä Unkarin tiedeakatemian arkistomateriaalista)² hän on luonut yhtenäisen, sujuvan elämänkerran.

1 Sándor Csúcs oli vuonna 2010 XI kansainvälisen fennougristikongressin järjestäjä Unkarin Piliscsaban yliopistossa. Hän toimi 1980- ja 90-luvuilla Unkarin tiedeakatemian Uralilaisten kielten osastolla tutkijana ja osaston johtajana.

2 Vuonna 1850 julkaistiin ensimmäinen tutkimus Reguly'n toiminnasta *Reguly-album*-nimellä. Vuonna 2013 julkaistun artikkelikokoelman *Reguly és a tudomány "zománca"*: *Életrajzi és kortörténeti adalékok 1* (Tinta Könyvkiadó, Budapest) toimitti Reguly'n elämän ja tieteellisen toiminnan pitkäaikainen tutkija Enikő Szij.

1 Unkarin Castrén

Antal Regulya pidetään Unkarissa yhtenä fennougristiikan perustajista. Hänen merkittävin ansionsa on, että hän teki Unkarin fennougristiikan historian ensimmäisen kenttätutkimusmatkan. Se oli itseoppineelle kielentutkijalle suuri haaste, josta hän suoriutui erinomaisesti ja keräsi kieliaineistoa suomensukuisten kansojen parissa Länsi-Siperiassa ja Volgan seudulla. Etnografista, kieli- ja folkloremateriaalia kertyi Länsi-Siperian pohjoisosassa asuvilta manseilta ja hanteilta, uralilaiseen kieliperheeseen kuuluvasta samojedikielestä sekä Volgan alueen suomalais-ugrilaisista kielistä, marin ja mordvan kielistä. Reguly keräsi materiaalia myös turkkilaiskieliin kuuluvasta tšuvassista, jonka Reguly'n aikana oletettiin sijoittuvan turkkilaisten ja suomensukuisten kielten välille. Kenttätutkimus oli 1800-luvun fennougristiikalle välttämättömyyttä riittävän vertailumateriaalin saamiseksi ja kielten tieteellisen vertailun mahdollistamiseksi. (Saarinen 2007; Grünthal 2010.)

Reguly sai jo elinaikanaan tunnustusta paitsi kielentutkijana, myös kartografina. Hänen piirtämänsä kartta Lounais-Siperian, etupäässä Ob-joen suiston alueen asutuksesta oli Venäjän tiedeakatemian tutkimusmatkailijoille arvokas apuväline. (Csúcs 2019, 163–184.) Reguly'n matka sijoittui ajallisesti M. A. Castrénin Siperian matkojen tienoilta. Castrénin päätehtävänä oli kartoittaa Siperiassa puhuttuja samojedikieliä, mutta hän ehti tutkia myöskin hantia ja jonkin verran mansia (Salminen 2020, 284–296). Reguly puolestaan keskittyi pääasiassa manseihin ja hanteihin, joiden arveltiin olevan unkarin lähisukukieliä. Matkallaan hän keräsi kieliaineistoa myös mansien ja hantien lähiseudulla asuvien samojedien parissa. Tutkimusintressien lisäksi yhteistä oli, että molempien tutkimusmatkailijoiden elämä päättyi heidän ollessa alle 40-vuotiaita matkojen aikana saatujen sairauksien seurauksena. Castrénin itse julkaisema tieteellinen tuotanto oli kuitenkin Reguly'n tieteellistä tuotantoa paljon laajempi.³

2 Kirjan rakenne

Sándor Csúcsin kirja *Reguly Antal élete és műve* (Antal Reguly'n elämä ja elämäntyö) koostuu kahdesta pääosasta. Ensimmäinen osa ”Reguly Antal élete” (Antal Reguly'n elämä) (s. 7–89) on Reguly'n kirjeenvaihdon ja muistiinpanojen perusteella laadittu tarkka elämäkerta, jonka keskiössä ovat matka Suomeen sekä ns. suuri matka, eli matka Siperiaan. Ensimmäisessä osassa on kuusi lukua sekä erillinen Reguly'n elämän lyhyt kronologia (s. 87–89).

Kirjan toinen osa (s. 91–227) nimeltään ”Reguly Antal életműve” (Antal Reguly'n elämäntyö) käsittelee Reguly'n tieteellistä toimintaa. Se jakautuu kahdeksaan lukuun (luvut 7–14). Ensimmäiset luvut keskittyvät Reguly'n kenttätutkimuksiin. Toisen osan luvut 11–13 (s. 163–227) kattavat puolestaan keruutyöhön liittyvät kartografiset työt, Reguly'n vuonna 1850 Unkarin tiedeakatemiassa pitämän virkaanastujaisluennon, käännökset suomesta unkariin, hänen keräämiensä obinugrilaisten laulujen nuotit sekä Unkarin palócien murrealueella vuonna 1857 kerätyn aineiston. Osa sisältää myös etnografisen aineiston ja Reguly'n matkamuistinpanot (ns. kalenterit) eli lyhyet saksankieliset päiväkirjamerkinnot ja lopuksi Reguly'n kirjeenvaihdon.

3 Elämänsä aikana Reguly sai akatemian virkaanastujaisluentonsa (1850) lisäksi julkaistuksi Länsi-Siperian karttansa nimellä *Ethnographisch-geographische Karte de nördlichen Uralgebietes, entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845* (St. Petersburg 1846).

Kirjan lopusta löytyy vielä lyhyehkö yhteenveto, kirjallisuus, lyhenteet, kuvien luettelo sekä sisällysluettelo (s. 229–271).

3 *Reguly'n elämä*

Kirjan ensimmäinen osa on kuvaus Reguly'n elämästä aina syntymävuodesta 1819 hänen kuolinvuoteensa 1858 asti. Csúcs on pyrkinyt kirjassaan esittämään Reguly'n elämänvaiheet seikkaperäisesti ja mahdollisimman objektiivisessa valossa. Tämä on onnistunut lähtökohta, sillä tutkimusmatkailijan vaiheista on kirjoitettu myös poleemisempia kirjoituksia. Reguly'n elämässä riitti paljon vastoinkäymisiä ja arvoituksellisia vaiheita, joita monet tutkijat ovat pohtineet ja yrittäneet saada niistä selkoa ottaen joskus vahvastikin kantaa sekä Reguly'n toimintaan että persoonaan. Csúcs ei anna kirjassaan tilaa spekuloinnille, vaan seuraa Reguly'n toimintaa päivän tarkkuudella ja vahvistaa väittämänsä kirjallisilla lähteillä siteeraten samalla toki myös aiemmin julkaistujen artikkeleiden tuloksia. (Csúcs 2019, 22, 24–25, 36, 58, 76–77, 85–86.)

Salapoliisin tarkkuudella kerätty elämäkertamateriaali antaa kuvan 1800-luvun alun orastavasta fennougristiikan tutkimuksesta syventymättä Reguly'n aikakauden tutkimushistoriallisiin kysymyksiin. Kirjoittaja jää itse lähinnä ihmettelemään Unkarin tiedeakatemian nykykäsityksen mukaan outoja tehtävänantoja⁴ Regulylle kielisukulaisuuden selvittämiseksi, mutta laajempia selityksiä 1800-luvun kielisukulaisuustutkimuksen tilanteesta ja tuona aikana hyväksytyistä faktoista kirjassa ei esitellä, vaan käsityksiä käydään läpi lähinnä tapauskohtaisesti. (Csúcs 2019, 45, 73.)

Kirja antaa siis hyvät lähtökohdat Reguly'n elämäntyöhön tutustumiselle, joskin tässä kohden on todettava, että olisi ehkä ollut hyödyllistä asettaa Reguly'n elämä ja hänen elämäntyönsä jonkinlaiseen historialliseen kehykseen ja mainita lyhyesti kielisukulaisuustutkimusten historiasta. Keskeisimmät tiedot olisivat auttaneet hahmottamaan Reguly'n tutkimusmatkan tarpeellisuutta ja ajankohtaisuutta ihmistieteiden kehityksen valossa – asiaan perehtymätön lukija ei välttämättä ole tietoinen Reguly'n ajan tieteen ja fennougristiikan tilasta. Tällaisia taustatietoja olisivat voineet olla esimerkiksi Reguly'n Ruotsin- ja Suomen-matkalla saamat tiedot (hänen päästyään mukaan tutkijapiireihin) siitä, että suomen ja unkarin yhtäläisyydet oli tiedostettu jo 1600-luvulla⁵ ja että ensimmäiset tieteelliset vertailut unkarin ja saamen välillä teki unkarilainen János Sajnovics vuonna 1770⁶. Taustoituksena olisi hyvä tietää myös, että muiden suomen-sukuisten kielten (suomen, saamen, viron, mordvan, marin, udmurtin, komin, mansin, hantin ja samojedikielten, sekä nykyään turkkilaiskieliin kuuluvana pidetyn tšuvassin) vertailut oli puolestaan tehnyt toinen unkarilainen, Sámuel Gyarmathi⁷ vuonna 1799 julkaisemassaan his-

4 Unkarin tiedeakatemian laati 31 pykälää sisältävän ajan tieteen tasoa hyvin heijastavan tehtävänantolistan Regulylle. Mielenkiintoisin tehtävistä oli selvittää, oliko perää erään unkarilaisen väittämässä, jonka mukaan hän olisi puhunut unkarin palócín murretta karjalaisen naisen kanssa Pietarin markkinoilla.

5 Unkarin sukukielistä merkittävimpiä teoksia oli vuodelta 1730 Philip Johan Strahlenbergin (1676–1747) *Das Nord-und Ostliche Theil von Europa und Asia* (Stockholm), jossa suomen ja unkarin sukukielinä mainittiin liivi, mansi, mordva, mari, permi, udmurtti ja hanti (ennen 2000-lukua tieteellisissä teoksissa käytettiin ao. kielten eksonyymejä, esim. voguli ja ostjakki mansin ja hantin asemesta).

6 János Sajnovics (1733–1785): *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapponum idem esse*. Sajnovics esitteli sanastollisia ja rakenteellisia yhtäläisyyksiä.

7 Sámuel Gyarmathi (1751–1830): *Affinitas linguae Hungaricae cum linguis fennicae originid grammaticae demonstrata* (Göttingen 1799). Gyarmathi oli metodinen uudistaja, joka käytti historiallis-vertailevaa kielitieteen metodologiaa. *Affinitas* ”ennakoi jo selvästi sitä suuntausta, jonka varassa vertaileva

toriallis-vertailevassa tieteellisessä teoksessa. (Korhonen 1984, 29–31.) Sajnovicsin ja Gyarmatin tutkimustulokset olivat tutkijapiireissä tunnettuja, mutta eivät ne olleet laajemmin tiedossa. 1800-luvulla oli tiedostettu, että ihmistieteissä vertailevaa tutkimusta varten tarvittiin paljon vertailumateriaalia, jonka saatavuus ei ollut helppoa. Ensimmäisestä suomalaisesta tutkimusmatkailijasta, A. J. Sjögrenistä (1794–1855), kirjassa on useampi maininta, sillä Venäjän akatemian jäsenenä hän kävi jo 1820-luvulla keruumatkalla sukukansojen parissa ja oli Regulyn kilpailija tutkimusrahoituksen haussa. Yllä mainittujen tutkijoiden nimet löytyvät kyllä Csúcsin kirjasta, mutta joko Regulyn tai muun henkilön kirjoituksen lainauksista. (Csúcs 2019, 20, 38, 45–46.) Heitä tai heidän toimintaansa ei siis esitellä kirjassa tarkemmin.

Csúcs käsittelee Regulyn viimeisiä vuosia melko laajasti tukeutuen Enikő Szijn uusimpiin tutkimuksiin. Niiden mukaan vanha käsitys Regulyn viimeisistä elinvuosista syrjässä tiede-elämästä ei pidä paikkansa. Vaikka Reguly viettikin paljon aikaa parantoloissa, hän jaksoi valmistautua kiitettävästi vuoden 1850 virkaanastujaisiinsa Unkarin tiedeakatemiassa sekä vuonna 1856 akatemian kokouksissa pidettyihin esitelmiinsä. Vuonna 1857 hän lähti uudelle keruumatkalle Pohjois-Unkariin palócien pariin varustautuneena hyvin nykyaikaisella tekniikalla – hän otti nimittäin valokuvia keruumatkansa aikana. Vuosina 1857–58 Reguly ehti myös työstää noin puolen vuoden ajan Pál Hunfalvyn kanssa pohjoismansin murrealueilta keräämäänsä materiaalia. (Hunfalvy 1864; Csúcs 2019, 89.)

Regulyn elämänvaiheista on tiedetty melko tarkkaan pääkohdat. Paljon on spekuloitu tutkimusmatkalla kerätyn materiaalin jälkitöiden viipymisen tai kokonaan tekemättä jäämisen syitä. Regulyn aikalaisten selitys tähän oli tutkijan uupuminen ja sairaus. Monien mielestä myös puutteellinen hantintaito ja puutteelliset muistinpanot vaikeuttivat julkaisemattomien materiaalien työstämistä. Nykytutkimuksen valossa Regulyn mielenkiinto oli todennäköisesti kuitenkin vain kääntynyt kohti laajempia kokonaisuuksia muun muassa antropologian ja etnografian alalla, eikä hän jaksanut sairautensa takia enää samanlaista työtahtia kuin Siperiassa. (Csúcs 2019, 82–84.)

4 *Regulyn elämäntyö*

Kirjan tutkimuksellisesti arvokkain osa on Regulyn elämäntyötä käsittelevä toinen osa (s. 91–228). Koska Regulyn Siperian-matkan kustantaneet Unkarin tiedeakatemia ja Pietarin tiedeakatemian akateemikko Karl Erns von Baer antoivat Regulylle tarkat ja melko laaja-alaiset työtehtävät⁸, kerätty materiaali kattaa monia tieteenaloja: lingvistiikkaa, folklorea, antropologiaa, etnografiaa, kartografiaa, musiikkia ja uskontoa (Csúcs 2019, 45, 67, 213, 217).

Kirjassaan Csúcs esittelee Regulyn keräämiin materiaaleihin liittyvät vuoteen 2019 mennessä toimitetut julkaisut⁹ ja näiden filologiset tiedot, aineiston keruuajankohdan ja -olosuhteet, arkistossa olevien aineistojen otsikot ja laajuudet, julkaistujen aineistojen ja artikkeleiden julkaisijan sekä julkaisujen sisällön. Hän kertoo folkloretekstien genren lisäksi myös niiden sisällöt, runomitat, rivimäärät ja lisää myös aiheeseen liittyvien tärkeimpien julkaisujen lyhyet selostukset.

indoeurooppalainen kielitiede syntyi pari vuosikymmentä myöhemmin” (Korhonen 1984, 31).

8 Tulokset selviävät Regulyn Unkarin tiedeakatemialle ja akateemikko Baerille kirjottamista kirjeistä ja raporteista.

9 Csúcs ei ole ottanut mukaan Regulyn Siperiasta antropologisia (antropometrisia) tutkimuksia varten keräämiä ns. pääkallojäljennöksiä, jotka olivat 1800-luvulla oma tutkimusalansa (Csúcs 2019, 38, 91, 216–217).

Materiaalien kielen tms. tieteelliseen analyysiin etupäässä udmurtin tutkijana kunnostautunut kirjoittaja ei ole halunnut itse ryhtyä (Csúcs 2019, 121).

Csúcs käy läpi systemaattisesti Reguly'n keruumateriaalit kielittäin ja aikajärjestyksessä. Materiaalit kattavat vatjan, mansin, hantin, marin, mordvan ja tšuvassin aineistot. Poikkeuksena on samojedin aineisto, joka on esitelty erikseen samoin kuin tšuvassi, joka sekkin löytyy viimeisenä luvusta 10.

Kirjassa esitellään laajasti myös Reguly'n laatimaa Lounais-Siperian karttaa, joka oli myöhempien venäläisten retkikuntien tärkeä apuväline, vaikka se olikin etupäässä etnografinen kartta. (Csúcs 2019, 163–184.) Reguly'n pienemmistä töistä tässä kannattaa mainita *Kalevala*-käännökset, jotka julkaistiin vuonna 1985 (A. Molnár 1985; Csúcs 2019, 185–211). Unkarin palócien keskuudesta kerätyt etnografiset materiaalit vuodelta 1857, joiden joukossa olivat Reguly'n ottamat valokuvat, enteilivät aikaansa edellä kulkevan tutkijan uran nousua uudelle tasolle, mutta elämäntyö keskeytyikin seuraavana vuonna.

5 Kokonaisuus

Sándor Csúcsin Reguly-kirja on seikkaperäinen ja kattava tietopaketti unkarilaisen fennougristiikan pioneerin elämästä ja elämäntyöstä. Csúcsin toimittamasta kirjasta lukija saa runsaasti faktatietoja Reguly'n ansioista muun muassa fennougristiikan ensimmäisenä unkarilaisena kenttätutkijana sekä hänen laaja-alaisesta ja suuresta keruuaineistostaan, johon kuuluvat myös 1800-luvun lopussa sammuneiden obinugrilaisten murteiden ainoat todistusaineistot.

Elämäkerrallisten tietojen ja tutkimustietojen takaa lukijalle hahmottuu innostunut nuori tutkijanalku, joka suoritti elämäntehtävänsä lyhyeksi jääneen opintien jälkeen äärimmäisen vaativissa olosuhteissa, joissa tietojen tallentaminen vaati oppineisuuden lisäksi intuitiota ja ennen kaikkea sitkeyttä. 1800-luvun olosuhteet eivät vastanneet nykyisiä, ja tutkimusmatkoihin liittyi paljon erilaisia ongelmia aina matkojen organisoimisesta terveydelle monin tavoin vaarallisten olosuhteiden kestämiseen ja vaikeista tilanteista selviämiseen.

Csúcsin teoksessa tähänastinen Reguly-kirjallisuus ja sen lähteet on koottu vihdoinkin yksiin kansiin. Teko on merkittävä sekä kielitieteellisestä että tutkimushistoriallisesta näkökulmasta katsottuna. Teos on arvokas lisä fennougristiikan tutkimushistoriaa käsittelevään kirjallisuuteen, ja siitä voivat hyötyä sekä kielisukulaisuudesta kiinnostuneet maallikot että fennougristiikan tutkijat, jotka haluavat tietää enemmän Antal Reguly'n elämänvaiheista, hänen tieteellisestä toiminnastaan sekä hänen keruumateriaalinsa kohtalosta.

JUDIT VARGA

judit.varga@utu.fi

Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus
2014 Turun yliopisto

Lähteet ja kirjallisuus

GRÜNTHAL, RIHO 2010: Matkueita tai yksityisiä tutkijoita: Suomalais-Ugrilaisen Seuran keruuretkien tausta ja tavoitteet. PAULA KOKKONEN ja ANNA KURVINEN (toim.): *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi*, 17–52. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. <https://www.sgr.fi/uudetsivut/items/show/161> [viitattu 9.6.2021].

- HUNFALVY, PÁL 1864: *A' vogul föld és nép*. 1. kötet, Reguly Antal hagyományaiból, Pest.
- KORHONEN, MIKKO 1984: Suomalais-ugrilaisen kielitieteen alkuvaiheet. JÁNOS NAGY (toim.): *Ystävät, sukulaiset: Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984*, 25–45. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- MOLNÁR, FERENC A. 1985: *Régi Kalevala*. Reguly Antal fordítástöredéke. Magyar-Finn Kulturális Egyesület, Kecskemét.
- SAARINEN, SIRKKA 2007: Fennougristinen kenttätyö. https://www.kotus.fi/nytkolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/artikkelit/fennougristinen_kenttatyto viitattu [viitattu 9.6.2021].
- SALMINEN, TAPANI 2020: M. A. Castrén ja hantit. *Ёмас сыммы нэ́кве во́ртур э́тност самы́н патум — Scripta miscellanea in honorem Ulla-Maija Forsberg*. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 275, 284–296. <https://doi.org/10.33341/sus.11.22>
- SZÍJ, ENIKÓ (toim.) 2008: *Календаріум: дневник венгерского путешественника-исследователя с 29 сентября 1843 г. по 5 марта 1846 г.: путешествие по России, Петербург-Урал-Петербург*. Bibliotheca Regulyana 5. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- 2009: Reguly Antal életpályája. *Nyelvtudományi Közlemények* 106, 283–289. <http://www.nytud.hu/nyk/106/index.html> [viitattu 31.5.2021].
- (toim.) 2013: *Reguly és a tudomány "zománcza"*. Életrajzi és kortörténeti adalékok 1. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Paikallisen ulkosuomalaisuuden rikas monitieteinen kokonaiskuva

MARJATTA HUHTA: *Konginkankaalta maailmalle. Siirtolaistarinoina Keski-Suomesta*. Kömin Kilta ry, Konginkangas 2020. 374 sivua.

Marjatta Huhta on tarttunut suomalaisen kotiseuduntutkimuksen kannalta etnologisesti moniarvoiseen aiheeseen, paikallisen siirtolaisuuden ja ulkosuomalaisuuden tutkimukseen. Huhta on Metropolia Ammattikorkeakoulun emerita yliopettaja, tekniikan tohtori, filosofian lisen-siaatti, paluumuuttaja itsekin: hän on opiskellut Yhdysvalloissa vaihto-oppilaana 1967–68 ja suorittanut maisterin tutkinnon Ruotsissa 1969–72. Ammatikseen hän on toiminut insinööri-kouluttajana, tutkinut työelämän kieli- ja viestintätarpeita ja kehittänyt niiden tarvekartoitus-menetelmiä (esim. Huhta ym. 2013). Hän on tehnyt useita EU-hankkeita työelämän kieli- ja viestintätutkimukseen yhdessä eurooppalaisten kollegojen kanssa sekä julkaissut tutkimusraportteja ja oppimateriaaleja. Huhta on Konginkankaan kirkkoherran (1953–55), rovasti, rehtori Oskar Antolan (1914–1976) tytär, jonka juuret ovat nuoruudesta saakka olleet Konginkankaalla, 65 km Jyväskylästä pohjoiseen, nykyisin osa Äänekosken kaupunkia. Vuodesta 1972 Huhta perheineen on pitänyt kesäpaikkaa Keitelelen rannalla, jonne hän siirtyi eläkkeelle 2016. Tämä liittää hänet elämänhistoriallisesti Konginkankaaseen.

Konginkankaalla syntynyt kotiseututyön ”oma poika”, Tampereen yliopiston suomen kielen professori Matti K. Suojanen (1937–2003) oli vuonna 1948 perustetun kotiseutuyhdistyksen

Kömin Kilta ry:n aktiivi, joka perusti kotiseutulehden 1999. Hän ehdotti lehden yhdeksi aiheeksi Konginkankaan paluumuuttajia. (Ks. luku Matti K. Suojanen – kotiseutumies ja puhekielen tutkija, s. 208–210.) Kömin Kilta tarttui Suojasen ideaan Huhdan johdolla. Ideasta syntyi kokonainen laaja etnologinen tutkimusteos, jonka työtä on evästännyt Kömin Killan 9-henkinen toimituskunta. Vuonna 2017 Kömin Killan silloinen puheenjohtaja Reetta Korjonen houkutteli Huhdan kotiseutuyhdistykseen. Suojasen julkaisuteema tuli esille ja niinpä tehtävään ryhdyttiin. Paikkakunnalla oli paluumuuttajia, joista tiedettiin vähän ja joiden elämäkokemukset ovat rikkaat. Huhta kiinnostui kartoittamaan ulkosuomalaisuutta Konginkankaalta lähteneistä ja sinne palanneista siirtolaisista.

Konginkankaalta maailmalle -hanke keskittyy siirtolaisuuden ja ulkosuomalaisuuden ymmärtämiseen yksilökokemuksen kautta sadan vuoden aikajaksolla 1890–1990. Hankkeen asiantuntijajäsenenä ja yhden luvun kirjoittajana toimi Jyväskylän yliopiston etnologian emeritaprofessori, muistelukerrontaan erikoistunut suomalainen tiedeasiantuntija Pirjo Korkiakangas. Kirjassa kerrotaan yksilöiden tarinoita ja selvitetään, miten paikallinen siirtolaisuus ja ulkosuomalaisuus liittyvät koko Suomea koskettavaan, kansainväliseen siirtolaisuusilmiöön. Kirja sisältää myös kirjallisuuskatsauksen siirtolaisuuteen yhteiskunnallisena ilmiönä ja liittyy siten yksilöiden kokemukset osaksi kansainvälistä siirtolaisuusilmiötä.

Hankkeessa tutkittiin maastamuuttoa ulkomaille sen kaikissa muodoissa: pysyvästi (varsinainen siirtolaisuus), periodisesti (yksi jakso, esim. projektityössä toimineet) tai syklisesti (toistuvasti) muuttaneet sekä paluumuuttajat. Heistä kaikista käytetään yhteiskäsitettä ulkosuomalaiset. Tietoa kerättiin ulkomailla olon vaikutuksesta omaan elämäntahtoon ja identiteetin muotoutumiseen. Tärkeää oli tallentaa tietoa maastamuuttajien omista kokemuksista ja näkemyksistä, sekä siitä, millaisiksi he kokevat omat juurensa ja kuinka hoitavat suhteita suomalaisiin sukulaisiinsa.

Teos perustuu vuosina 2018–2020 koottuun laajaan kyselyaineistoon ja haastattelumateriaaliin. Tutkimuslomakkeet käännettiin englanniksi ja ruotsiksi. Ne lähetettiin 215 henkilölle. Vastausprosentiksi tuli 48, mikä käsittää sekä kyselyt että haastattelut. Vastajat tulivat seuraavista maista: Suomesta, Ruotsista, Norjasta, Saksasta, Yhdysvalloista ja Kanadasta, yhteensä 107 henkilöltä. Näistä palaajia oli alle puolet.

Hankkeen tutkimuskysymyksiä oli neljä. 1. Mitä tapahtui tietyn alueen lähtijöille heidän elämäntarinoidensa valossa? 2. Millaisen elämän lähtörohkeus synnytti? 3. Onko tarinoista jotakin opittavaa suomalaisille? 4. Onko kotimaahan juuria? Onko keinoja hoitaa juuria?

Tällainen tutkimushanke ei olisi ollut mahdollinen ilman avaininformanttia, jonka paikallista verkostotuntemusta tarvittiin yhteyshenkilöiden löytämiseksi ulkomailla asuvien henkilöiden ja heidän paikallisten sukulaistensa yhteyksistä. Avaininformanttina toimi monivuotinen Kömin Killan aktiivi ja silloinen puheenjohtaja 2017–2019, hankkeen henkinen mentori, Liimattalan kylästä kotoisin oleva Reetta Korjonen e. Penttinen (1948–). Vastajille lähetettiin aluksi kyselylomake, minkä saatuaan Huhta ryhtyi tutkimusryhmänsä kanssa haastattelemaan vastaajia syventäen kyselyssä saatuja tietoja. 69 haastattelusta Huhta teki 48 Suomessa ja 12 Ruotsissa. Lisäaineistona saatiin runsas valokuvasto, kirjoja, julisteita, kuvia, lehtileikkeitä, esineitä Kömin Killan näyttelyaineistoiksi.

Kirjan voi sanoa syntyneen viime hetkellä, sillä vastaajien keski-ikä on peräti 69 vuotta. Vanhin vastaaja on 93-vuotias konginkankaalainen, nuorin 32-vuotias Yhdysvalloista. Vastajista miehiä oli 43, naisia 60. Kyselyvastaukset siirrettiin excel-taulukkoon helposti käytettäväksi. Tutkimuksen ulkoinen ja sisäinen validiteetti arvioitiin asiantuntevasti (Tutkimuksen

luotettavuus, s. 32–34), samoin reliabiliteetti (s. 35). Tutkimuksen vaiheet ja aikataulu havainnollistettiin taulukossa (Taulukko 1, s. 33).

Huhdan tutkimus käyttää useamman tieteenalan kvalitatiivisia ja kvantitatiivisia menetelmiä. Monitieteisyyteen liittyen tutkimus on saanut vaikutteita tekniikan alojen systematiikasta. Tutkimuskysymykset ovat ohjanneet tutkimusprosessia niin, että viimeisessä luvussa tutkimuskysymyksiin saadaan vastaukset. Koko prosessi on läpinäkyvä. Sosiaalitieteiden kyselytutkimusmenetelmiä täydentävät kvalitatiivisen humanistisen tutkimuksen pehmeät haastattelu- ja aineiston analyysimenetelmät. Kvalitatiiviseen aineistoon kuuluvat teemahaastattelut ja kyselytutkimuksen laadulliset kysymykset sekä informanttien antamat tai lainaamat tekstit, kuten kirjat, lehdistöleikkeet, runot ja kirjoitelmat ynnä valokuvat ja esineet. Kvantitatiivista aineistoa edustavat muun muassa Suomen ja kansainväliset siirtolaisuustilastot, laivayhtiöiden matkustajaluettelot, Ellis Islandin maahanmuuttajakortit, passiluettelot, kunnan ja kansalliset väestötilastot sekä kyselytutkimuksen määrälliset kysymykset. Huhdan ulkosuomalaista siirtolaisuutta käsittelevä tutkimus näyttäytyy etnografisena, monimenetelmäisenä triangulaatiotutkimuksena. Triangulaatiota käytettäessä ajatellaan tutkimuksen validiteetin lisääntyvän, kun tutkimuksen kohdetta on lähestytty erilaisin menetelmin eikä ainoastaan yhdellä asetelmalla.

Tarinat on analysoitu ja aineiston on annettu puhua. Sisällönanalyysi on nostanut esille keskeiset ilmiöt ja teemat. Siten koko elämäntarinoita ei ole tarvinnut kirjoittaa, vaan kuhunkin teemaan liittyvät olennaiset piirteet on kuvattu ja tiivistetty, ja ne on avattu populaarilukijakunnalle otteilla tarinankertojen kokemuksista suorina lainauksina. Tällöin haastattelupuheen löyhä kerronta minimoituu, mutta ilmiö valaistuu. Samalla analyttisen tiedon arvo ulkosuomalaisuuden eri näkökulmista rikastuu. Sisällönanalyysi synnytti aineiston pohjalta teoksen 12 keskeistä teemaa.

Huhdan kirja etenee temaattisesti. Samasta henkilöstä voidaan siten puhua kirjan useammassakin luvussa, kuten Työn sankarien tarinoissa, Rakkaustarinoissa ja Harrastusmaailmassa. Kirja ei ole elämäkertakirja eikä sukututkimus. Teos keskittyy siihen, miten lähtijä koki elämänsä lähtiessään Suomesta, saapuessaan ulkomaille, eläessään ulkomailla ja palatessaan mahdollisesti Suomeen. Teoksessa pohditaan alussa siirtolaisuutta yleisesti valottamalla kysymystä, miten ulkosuomalaiseksi lähteminen liittyy koko Keski-Suomen ja Suomen muuttoliikkeeseen. Siitä kirjoittaja siirtyy tutkimuksen toteutukseen ja aineistoon: miten tutkimus tehtiin, mitä tietoa saatiin, ketkä vastasivat, mistä päin. Kolmas luku valottaa matkaa ulkomaille, perhettä, ystäväpiiriä, tyytyväisyyttä ja kaipausta ulkomailla. Amerikan-tarinat alkavat vanhimmista, vuosisadan vaihteen tarinoista aina sodanjälkeisiin vuosikymmeniin. Keski-Suomestakin lähetettiin lapsia Ruotsiin sotien aikana: Sota-ajan muistoista kirjoittaa Pirjo Korkiakangas. Työn sankarit-luku kuvaa muuttajien elämää työtehtäväryhmittäin tehdastyöläisistä yrittäjiin.

Paluumuuttajien tarinoita käsittelee luku 7. Yllättävän moni Konginkankaalta lähteneistä toimi lähetystyössä tai evankelistana: Kutsumuksen kuljettamat -luvun on kirjoittanut toimittaja, kasvatustieteen maisteri Eeva Summala. Koulutushinku ja monenlaiset lahjat (luku 9) käsittelee niitä tutkimusvastauksia, miten ulkomailla pääsi koulutukseen ja saattoi päästä kehittämään omia lahjojaan. Rakkaustarinat (luku 10) kuvaa, miten jotkut lähtivät Konginkankaalta tapaamansa mielenkiintoisen ihmisen vuoksi, ja siirtolaiselämä muovautui tämän ihmissuhteen kautta. Kaikki eivät lähteneet pysyviksi siirtolaisiksi, vaan määräaikaispestitteille projekti-töihin (luku 11). Seikkailijoiden tarinat -luku kertoo lähtijöistä, joiden elämänmatkaa siivitti seikkailunhalu ja uteliaisuus. Suomi-työ maailmalla -luku avaa näkökulman niihin ulkosuomalaisiin, jotka lähtivät siirtolaisiksi Suomi-tunnettuuden lisäämiseksi. Harrastusmaailmassa

(luku 14) kertoo muuttajista, jotka lähtivät siksi, että he etsivät mahdollisuutta harrastaa juuri sitä, mikä kiinnostaa. Ulkosuomalaisuuden anti (luku 15) summaa, mitä ulkosuomalainen oppi suomalaisuudesta ulkomailla ja voisiko Suomessa oppia jotakin näiden muuttajajohdosten kokemuksista. Useamman kulttuurin välissä elävän ihmisen on hoidettava juuriaan.

Huhta pohtii kirjassaan myös kysymystä siitä, miten ulkosuomalaiset sopeutuivat uuteen kulttuuriin. Siinä hän käyttää David L. Samin ja John W. Berryn tunnettua akkulturaatio- eli kulttuurinsopeutumisteoriaa (Sam–Berry 2010). Sam ja Berry tukeutuvat neljään tunnettuun muuttajatyyppiin (*integration, assimilation, separation, marginalization*), jotka reagoivat eri tavoin muuton seurauksena tulevaan kulttuuri-*shokkiin* (vrt. Furnham–Bochner 1986). ”Kahden maan kansalaiset” sopeutuvat uuteen kulttuuriin eläen siinä ”kuin kala vedessä”. ”Saarekesiirtolaiset” etsivät turvaa maanmiehistään ja eristäytyvät valtakulttuurista. ”Valtakulttuuriin kiinnittyvät” hylkäävät oman kulttuurinsa ja kiinnittyvät tiiviisti valtakulttuuriin. ”Näkymättömiin sulautujat” vieraantuvat kummastakin kulttuurista ja eristäytyvät yksinäisyyteen. Typologia on ideaalityyppinen eikä Huhta havaitse tutkimuksessaan ns. puhtaita tyyppiä. Kokijat ajautuvat uuteen kulttuuriin muuttaessaan sopeutumistyyppistä toiseen ja jäävät monesti tiettyjen tyyppien välimaastoon.

Lukemista helpottaa, että kirjan jokaisen luvun loppuun on koottu yhteenveto Lopuksi-otsikolla. Tiivistykset kuvaavat käsitellyn teeman olennaisia piirteitä. Esimerkkinä voisi mainita vaikutukset, joita ulkosuomalaiset kokivat suhteessa omaan elämäntapaan: Avarakatseisuus lisääntyi, avoimuus toisiin kulttuureihin lisääntyi, ”minä itse” muuttui vahvemmaksi, rikkaammaksi, kärsivällisemmäksi. Tämä kuvaus havainnollistuu ulkosuomalaisten puheen haastatteluluotteista. Eri tason tiivistykset ovat tulosta Huhdan analyttisestä otteesta aineistoon. Kirjan viimeinen luku tiivistää aineiston vastaukset tutkimuskysymyksiin. Lähdeviitteet on sijoitettu jokaisen luvun loppuun.

Marjatta Huhdan kirja avaa metodologisesti innovatiivisen näkökulman kotiseudun etnografiseen tutkimusparadigmaan Suomessa hyvin monessa suhteessa: Huhdan etnografia on paitsi kenttätöitä, myös tieteellistä ja populaariyleisölle tarkoitettua kirjoittamista ja vahvasti tekijänsä näköistä tarinankerrontaa. Tutkimustekstiä voi lukea kuten kertomusta, ja saada siten uutta näkökulmaa siihen, miten etnografista tietoa on tässä monografiassa tuotettu ja toteutettu.

Etnografia tutkimusotteena on tapa tehdä kulttuurintutkimusta: tapa nähdä, kokea ja tulkita kokemaansa. Sillä on vankat historiajuuret. Etnografinen tutkimus on antropologiasta lähteneenä levinnyt monille yhteiskunnallisille ja humanistisille tieteenaloille, joita yhdistää kiinnostus ihmiseen kulttuurinsa jäsenenä. Antropologinen etnografia juontuu saksalaissyntyiseen, Yhdysvalloissa vaikuttaneeseen antropologiin Franz Boasiin (1858–1942), jota kutsuttiin ”amerikkalaisen antropologian isäksi”. Hänet tunnetaan parhaiten kulttuurirelativistina ja historiallis-kriittisen näkemyksen liittäjänä antropologiseen tutkimukseen.

Etnografiassa tutkijan katse kohdistuu tavallisesti johonkin ihmisryhmään ja sen kulttuuriin erityispiirteisiin, Huhdan teoksessa ulkosuomalaisiin. Etnografinen tutkimusote on antoisimmillaan ja tarkoituksenmukaisin silloin, kun tutkimuskohde on tutkijalle vieras eikä tutkimuskohde tiedetä etukäteen paljoakaan. Etnografin tutkimuskohde sijaitsee tällöin kentällä, jonka voi ymmärtää konkreettisesti paikkana, jossa tutkimus toteutetaan tai tutkijan valintojen kautta muokkautuneena suhdeverkostona, rajattuna palana sosiaalista maailmaa. Etnografiselle kenttätöille on ominaista, että tutkija jakaa arkea tutkittaviensa kanssa, on läsnä siellä ”missä ei tapahdu mitään erikoista”. Osallistuva havainnointi on tällöin keskeinen työväline, sillä

se liittyy haastattelutilanteeseen läheisesti. Kaikille etnografian tekemisen tavoille on yhteistä tutkijan merkitys kysymysten esittäjänä ja tulkintojen tekijänä; tämä piirre tekee jokaisesta etnografiasta omanlaisensa uniikin. Huhta tuli luoneeksi vuonna 2020 omannäköisensä uniikin ja kiinnostavan etnografian Konginkankaan ulkosuomalaisista.

Kiinnostavaa on etnografian henkilökohtaisuus ja tutkijan persoonan näkyminen tutkimusprosessin läpi. Miten tutkija sanallistaa omia kokemuksiaan? Miten tutkija tuo itseään esille tutkimustekstissä? Voidaan päätyä siihen, että kotiseuduntutkimuksenkin etnografia on paitsi kentällä oloa (haastattelu, havainnointi), myös tieteellisen kirjoittamisen tapa, jonka tuloksena syntyvä tutkimusteksti on vahvasti kirjoittajansa näköinen. Tutkijan tieteelliset lähtökohdat ja tyylilliset valinnat muokkaavat tekstistä tietynlaisen. Tutkijan refleksiivisyys on käytännössä sitä, että tutkimustekstistä ilmenee, miten tutkija on päätenyt tutkimuksen aikana tekemiinsä ratkaisuihin, kuten Huhta tekee. Lisäksi refleksiivisyys tarkoittaa, että tutkija tiedostaa oman asemansa merkityksen tutkimuksen kululle. Miten tutkijan persoona, sukupuoli, ikä tai muu sosiaalinen ”paikannin” on ehkä vaikuttanut kohtaamisiin tutkittavien kanssa ja siten saatuihin tutkimustuloksiin?

Nykyajan (2010–2020) etnografista tutkimusta ei voi kunnolla ymmärtää, ellei ota huomioon refleksiivisen käänteen vaikutusta antropologiassa ja muissa kulttuuritieteissä 1980-luvulta alkaen. Ymmärrys tutkijan merkityksestä tutkimuksen kululle koki huomattavan harppauksen samalla kun alettiin kiinnittää enenevästi huomiota siihen, miten ja mitä kirjallisia keinoja hyödyntäen etnografiaa kirjoitetaan. Kenttä- ja haastattelumuistiinpanoista lähtien etnografia on nimenomaan kirjallista tutkimustyötä, tutkija on aineistojensa luova tarinankertoja. Etnografinen teos on aina huomattava kirjallinen saavutus, toteaa etnografiasta paljon kirjoittanut sosiologi Paul Atkinson teoksessaan *Understanding Ethnographic Texts* (1992). Niin on Marjatta Huhdan ulkosuomalaismonografiakin. Usein se on myös merkittävä matka tutkijuuteen, siihen mitä tarkoittaa olla tutkija – ja kertoja.

Antropologi Clifford Geertzin (1988) mukaan etnografisen kuvauksen paikkasidonnaisuus – se, että kyseessä on juuri tämä tutkija, tekee tutkijan työstä välttämättä tarinallista ja luovuutta edellyttävää, mutta ei kuitenkaan epärehellistä. Geertz painottaa kirjoittamisen merkitystä etnografiassa ja näkee selviä yhteyksiä etnografisten ja kaunokirjallisten tekstien välillä.

Voidaankin väittää, että etnografi hyödyntää osin samoja keinoja kuin romaanikirjailija: hän ei ainoastaan tallenna näkemäänsä ja kokemaansa, vaan muokkaa ja rajaa aineistoaan, kertoo tarinoita ja luo tuokiokuvia kokemustensa pohjalta. Huhdan kenttäkokemukset ja tuttavuudet erityyppisiin aineistoihinsa tuovat romaanikirjailijan maustetta kirjoitustyyliin, joskin hän haluaa pitäytyä tiukasti dokumentoituun aineistojen käyttöön kirjoittamisessaan. Luova ilmaisu voi joissain tilanteissa välittää kenttätöihin sisältyviä kokemuksia paremmin kuin perinteinen akateeminen kieli. Esimerkiksi lyrinen kuvaus jostain tunteita herättävästä tapahtumasta kentällä vetoaa lukijaan varmasti enemmän kuin raportoiva toteamus. Nämä havainnot tekivät Helsingin yliopiston kansatieteen tohtorikoulutettavan Eino Heikkilän uteliaaksi. Hän kiinnostui narratiiveista, niiden tieteenfilosofiasta ja siitä, miten tietoa rakennetaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa. Heikkilän väitöskirja tuleekin käsittelemään tutkijan merkitystä ja asemaa etnografisessa tutkimustekstissä eli kysymystä, minkälainen etnografian ja kirjallisuuden välinen suhde lopulta on. (Ks. Heikkilä 2020.) Ajatusta etnografiasta tietynlaisena kertomuksena on kehitellyt Clifford Geertzin lisäksi muun muassa James Clifford (1986).

Kognitiivisen kirjallisuustieteen näkökulmasta kerronnallisuus on olennainen osa ihmismielen toimintaa, ja kertovia tekstejä tutkimalla voidaan saada tietoa ihmismielen toiminnasta

ja ominaisuuksista. Esimerkiksi yhdysvaltalainen kirjallisuuden ja kognitiotieteen tutkija Mark Turner (1994; 1996) on jopa esittänyt, että kirjallisuudentutkimus tulee olemaan avainasemassa ihmismielen arvoituksen ratkaisemisessa. Näin pitkälle ei kuitenkaan tarvitse mennä voidakseen todeta, että kirjallisuuden (ja muiden taiteen ja kulttuurin muotojen) tutkiminen on erittäin olennainen osa ihmisyuden ja siten ihmismielen toiminnan ymmärtämistä. Siinä mielessä Huhdan monitieteinen paikallinen ulkosuomalaisitutkimus on avainasemassa konginkankaalaisen muuttajaihmissen ja hänen ihmismielensä toiminnan ymmärtämistä monivaiheisten muuttoelämäkokemusten kirjossa.

Huhdan narratiiveista lähtevä tutkimusote on väljä kehikko, jonka sisään mahtuu erilaisia tutkimusmenetelmiä, aineiston hankinnan ja lukemisen tapoja. Vaikka narratiivinen tutkimusote ei olekaan yhtenäinen eikä selvärajainen ajattelutapa, keskeisenä nimittäjänä on kuitenkin *kertomuksen* käsite. Huhta on analysoinut haastattelukertomusten olennaisia piirteitä ja käyttää vain tarvehakuisia otteita eri kertomuksista esimerkkeinä.

Huhdan tutkimus edustaa antropologian elämäkerrallista narratiivia, joka sisältää sosiaalista todellisuutta ja ”todellista” elämäntarinaa sekoitettuna elämäkerran dokumentoijan konstruktioihin elämästään. Tässä kontekstissa elämänhistoria (*life history*) viittaa elettyyn elämään, kun taas elämäntarina (*life story*) viittaa kertomukseen elämästä. Haasteellista on pohtia, miten tulkita elämäntarina ja liittää se muuttajan ns. todelliseen elämään.

Huhdan kirja osoittaa, että suomalainen kotiseutukin on tutkittavissa myös mitallisin ja määrällisin tutkimussuurein, joita on sitten mahdollista kuvailla muuttajan yksilöllisin siirtolaiskokemuksin narratiivisella tutkimusotteella. Huhdan tutkimus rikastaa Suomen etnografista ja etnologista kotiseuduntutkimusta merkittävästi sekä systematiikaltaan, metodologialtaan että sisällöltään.

Kirjaa ei selvästikään ole tarkoitettu vain rajallisen yliopistoyhteisön luettavaksi. Teos on taitavasti popularisoitu piristävä tietoisuuskäsitteille tavalliselle lukijalle, sillä sen ulkoasu on poikkeuksellisen taitava, runsaat kuvat laadukkaita, kirja mallikkaasti taitettu: käsitteet ja tähdennettävät asiat on laatikoitu, taulukot ovat grafiikaltaan selkeitä, suorat primaariaineistojen lainaukset informanttien haastatteluista on kursivoitu erotukseksi juoksevasta tutkimustekstistä. Huhta osaa kirjoittaa selko- ja selväkielisesti tutkimastaan kohteesta. Hän ei piiloudu tieteellisten termien taakse. Tutkimuskäsitteet on määritelty selkeästi käsiteläatikoissa. Siksi tutkimusteksti pääsee etenemään nasevasti. Ei tarvita yliopistokoulutusta siihen, että lukija voi nauttia tästä kirjasta, sen laadukkaista kuvista ja vastaajien kiinnostavista kokemuksesta. Vahinko, että kyselylomake ja teema-haastattelulista puuttuvat kirjan liitteistä, mikä lienee luonnollista populaariyleisölle suunnatussa teoksessa.

Kirja on innovatiivinen monitieteinen lukupaketti niin kotiseutufanille tai lukuelämystä kaipaavalle kuin kotiseutuasioista kirjoittavallekin, mutta myös suomalaiselle etnologille, folkloristille, kulttuuriantropologille ja uskontotieteilijälle. Tämä laaja monografia (374 s.) kelpaa esikuvaksi humanistitutkijalle metodisen tutkimuskehikön, suuren tutkimusaineiston, teemaattisen analyysisysteemin ja päättelyn sekä helppolukuisen kieliasun ja kiinnostavan taiton yhdistelmänä.

PÄIVIKKI ANTOLA

paivikki.antola@kolumbus.fi

Etnologian emeritaprofessori, opetuslana folkloristiikka

dosentti, FT

Lähteet

- ATKINSON, PAUL 1992: *Understanding ethnographic texts*. Sage Publications, Newbury Park. <https://doi.org/10.4135/9781412986403>
- GEERTZ, CLIFFORD 1988: *Works and lives. The anthropologist as author*. Polity Press, Cambridge.
- CLIFFORD, JAMES – MARCUS, GEORGE E. (toim.) 1986: *Writing culture. The poetics and politics of ethnography*. University of California Press, Berkeley.
- FURNHAM, ADRIAN – BOCHNER, STEVEN 1986: *Culture shock. Psychological reactions to unfamiliar environments*. Methuen, York.
- HEIKKILÄ, EINO 2020: Etnografia tiedon ja tarinan rajalla. *Antroblogi* 28.1.2020. <http://antroblogi.fi/2020/01>
- HUHTA, MARJATTA – VOGT, KARIN – JOHNSON, ESKO – TULKKI, HEIKKI 2013: *Need analysis for language course design*. Cambridge University Press. London.
- SAM, DAVID – BERRY, JOHN 2010: Acculturation. When individuals and groups of different cultural backgrounds meet. *Perspectives on psychological science* 5(4), 472–81. <https://doi.org/10.1177/1745691610373075>
- TURNER, MARK 1996: *The literary mind*. Oxford University Press, New York–Oxford.

Tulevan
osan
teemoja:

*Marin ja udmurtin konverbirakenteiden produktiivisuus.
Selkupin omistaja-attribuuttien merkintä. Luvun ilmaiseminen Länsi-
ja Keski-Siperian kielissä. Udoran komin tempukset ja aspektit.
Pohjoismansin konstituenttijärjestys ja informaattiorakenne.*

FINNISCH-UGRISCHE FORSCHUNGEN

Finnisch-Ugrische Forschungen on Suomalais-Ugrilaisen Seuran kustantama aikakauskirja, joka on jo vuodesta 1901 edustanut suomalaisen ja kansainvälisen fennougristiikan kärkeä. *FUF* julkaisee englannin- ja saksankielisiä artikkeleita suomalais-ugrilaisen kielen- ja perinteentutkimuksen alalta, ja sen kirjallisuusosastossa arvioidaan alan uudet julkaisut. Seuraava, 66. nide ilmestyy loppuvuonna 2021 painetun version lisäksi myös avoimena julkaisuna osoitteessa journal.fi/fuf.

Päätoimittaja: Jussi Ylikoski (Oulu)

Sisältö ja yhteystiedot: journal.fi/fuf

Myynti: Tiedekirja, Snellmaninkatu 13, 00170 Helsinki • www.tiedekirja.fi

AVAIN

**KIRJALLISUUDENTUTKIMUKSEN
AIKAKAUSLEHTI**

AVAIMIA KIRJALLISUUDEN MAAILMAAN

Kirjallisuudentutkimuksen aikakauslehti Avain on tapa päästä sisään kirjallisuudentutkimuksen maailmaan. Se tarjoaa tieteellisten artikkelien ja tutkimus- ja kirja-arviointien lisäksi erilaisia puheenvuoroja kotimaisesta ja ulkomaisesta kirjallisuudesta ja sen tutkimuksesta. Lisäksi se pyrkii herättämään keskustelua kirjallisuudentutkimukseen liittyvistä ajankohtaisista aiheista.

Neljästi vuodessa ilmestyvä Avain on Kirjallisuudentutkijain Seuran lehti, jonka paperisen version saa seuran jäsenetuna. Jäseneksi voi liittyä täyttämällä osoitteesta <https://www.kirjallisuudentutkimus.fi/liity-jaseneksi/> löytyvän jäsentietolomakkeen sekä maksamalla jäsenmaksun 48€ (opiskelijat, työttömät, eläkeläiset ja apurahatutkijat 27€) Seuran tilille FI90 8000 1201 4734 45. Päästäksesi mukaan Seuran sähköpostilistalle lähetä pyyntö Seuran sihteerille osoitteeseen sihteeeri.kts@gmail.com, johon voit osoittaa myös muut tiedustelut. Avaimen irtotilinumeroita voi ostaa sihteeriltä 10 € kappalehintaan. Lisätietoja seurasta: <https://kirjallisuudentutkimus.fi>

VIRITTÄJÄ

KOTIKIELEN SEURAN AIKAKAUSLEHTI

125. VUOSIKERTA 2021

Virittäjä on suomen kielen ja sen opetuksen tutkimusta esittelevä tieteellinen aikakauslehti, joka julkaisee artikkelien lisäksi myös alaa koskevia katsauksia, havaintoja ja kirja-arvosteluja sekä keskustelupuheenvuoroja. Virittäjä on perustettu vuonna 1897, ja se ilmestyy neljästi vuodessa. Vuosikerrassa on sivuja noin 630.

<https://journal.fi/virittaja>

- VANHIN JA SUURIN suomenkielinen kielitieteellinen lehti
- AJANKOHTAISIA JA MONIPUOLISIA kirjoituksia suomen kielen ja sen sukukielten tutkimuksesta
- VERKKOLEHDESSÄ aikaisempia vuosikertoja ja tuoreita lektioita
- BLOGISSA yleistajuisia näkökulmia lehden artikkeleihin ja muihin kirjoituksiin

125-vuotiaan Virittäjän sisältöä:

- HEIDI NIVA
Onnellisemmat ajat näyttää siellä olevan tulossa. Liikeverbillisen progressiivirakenteen futurisia merkityksiä vanhassa kirjasuomessa ja varhaisnykysuomessa (1/2021)
- MARI WIKLUND & SALLA KURHILA
Koodinvaihdot ja prosodia. Tapaustutkimus Kanadassa asuvan ulkosuomalaisen puheesta (2/2021)
- KATRI PRIIKI
Verkkokeskustelijoiden käsitykset *hän-* ja *se-*pronominien norminvastaisesta käytöstä (3/2021)
- Tulossa: Juhlanumero (4/2021) – katsauksia Virittäjän historiaan

Tilaukset: taloudenhoitaja Helena Nurmikari virittaja-tilaukset@kotikielenseura.fi

Päätoimittajat Hanna Lappalainen hanna.lappalainen@helsinki.fi,

Laura Visapää laura.visapaa@helsinki.fi

Toimitussihteeri Markus Lakaniemi virittaja@kotikielenseura.fi

